

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Суспільно-науковий проект
«Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»

20 років незалежності України:
здобутки, втрати
і стратегії майбутнього

XI НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2011

УДК 082+2+3
ББК 60+86
Д - 22

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього: Матеріали XI науково-практичної конференції. – К.: Національна академія управління, 2011. – 404 с.

ISBN 978-966-8406-61-4

У збірці представлені матеріали учасників XI науково-практичної конференції «20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього», проведеної 19 травня 2011 р. у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». Організатори конференції: ВНЗ «Національна академія управління», Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України, журнал «Актуальні проблеми економіки».

Редакційна колегія: Буряк Л.І., д.і.н.
Єрохін С.А., д.е.н.
Єрмошенко М.М., д.е.н.
Осічнюк Ю.В., д.філос.н.
Ільчук Л.І., к.політ.н
Привалко Т.В., к.і.н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 4 від 09.06.2011 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України (протокол № 8 від 08.06.2011 р.).

Упорядники: Буряк Л.І., Привалко Т.В.

УДК 082+2+3
ББК 60+86
Д – 22

© Національна академія управління, 2011

ISBN 978-966-8406-61-4

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Ільчук Л.І. Вступне слово від організаційного комітету конференції.....	11
Попович М.В. Суспільний прогрес як зміна цінностей.....	12
Кардинал Любомир Гузар Основи правильної, моральної поведінки.....	16
Тивончук А. Морально-етичні засади інституту сім'ї в Україні.....	18
Єпископ Євстратій (Зоря) Духовні цінності – головний скарб і фундамент розбудови України.....	22
Архиєпископ Ігор Ісіченко Культура і культ у постмодерному українському дискурсі.....	27
Єпископ Віталій Скомаровський Духовні цінності українського народу: випробування часом.....	31

Історично-культурний шлях Української держави

Слинько А.А. Основний вектор політичного розвитку в Україні.....	33
Олійник О.Л. Поняття «вольності» як основа традицій урядування на українських землях у ранньомодерну добу.....	35
Безбах В.Г. Битва за Європу (до 390-річчя Хотинської битви).....	37
Нікітіна А. Наказні гетьмани доби Хмельниччини.....	38
Лазарева В.Т. Особливості ґенези державницько-правових поглядів П. Куліша: досвід і уроки для сьогодення.....	40
Краснодемська І.Й. Дослідження вченими української діаспори проблем українського державотворення у міжвоєнний період.....	43
Безпаленко В.В. Судові засади масових політичних репресій в Україні у другій половині 30-х років ХХ ст.....	45
Горенко Л.І. Культурні пріоритети Української держави початку ХХІ ст.: історія, теорія і практика.....	48
Українець С.О. Культуротворчі новації та асоціативне мислення Ліни Костенко: мовний аспект реалізації.....	51
Самойлов М., Папушева І. Генетичний зв'язок трипільської і української культури: міф чи реальність.....	53
Шеломанова-Булавка Ю.М. Волинський дерев'яний храм: дослідження, збереження, втрачання традиційності.....	56
Сергеєва Н.В. Роль дизайну у формуванні національної і культурної самоідентифікації людини.....	57
Мамулькіна О.Г. Теоретичні засади формування геокультурного образу Запорізького степу.....	59
Короб А.М. Українська видавнича справа на початку ХХ та ХХІ століть (аналіз проблем розвитку).....	61
Матвійчук О.Є. Бібліотечні традиції і новації українського сьогодення.....	63
Вергелес Н.В., Чорненький Я.Я. Мовотворчість як елемент культуротворчості: дуалізм мови В. Стефаніка.....	65

Стахів М.Р., Чорненький Я.Я. Художнє мовлення новелістики Василя Стефаника.....	67
Мірошник О.Л. Мова у творчості М.Т. Рильського: культурологічний аспект.....	69
Саворона Ю.С. Семантико-стилістична характеристика іменникових фразем на позначення назв осіб у трилогії «Мазепа» Б. Лепкого.....	70
Пузій М.С., Романюк М.В., Чорненький Я.Я. Лексичні новації в українській мові.....	72
П`янковський Р.В. Культурологічний потенціал словника як засіб збагачення лексичного запасу людини.....	74
Білаш Н.О. Лексико-семантичні особливості складених біологічних термінів.....	76

Духовні цінності українського народу: випробування часом

Подольська Є.А. Травматичні зміни в українському кризовому суспільстві...	78
Мазур Л.В. Особливості кризи ідентичності в Україні.....	80
Харьков І.В. Духовні цінності українського суспільства.....	82
Осос П. Мода на духовність.....	84
Семчук Н.І. Втрата ціннісних орієнтацій як причина кризової ситуації в Україні.....	86
Кучера Т.М. Окремі аспекти самореалізації особистості.....	87
Чепінога К.С. Стресостійкість фахівця як складова соціальної конкурентності.....	90
Бабушка Л.Д. Людиномірність як система координат духовних формоутворень.....	91
Нікітіна І.В. Творча взаємодія людини і соціуму: гендерний вектор.....	93
Здіорук С.І. Релігійні цінності у стратегії демократичного поступу української нації в новітню добу.....	95
Афанасьєв А.О. Проблеми формування і захисту духовних цінностей українського суспільства на сучасному етапі.....	98
Хмільовська О.В. Діяльність псевдорелігійних організацій як загроза національній безпеці України.....	100
Филипович Л.О. Християнські церкви України в умовах формування громадянського суспільства.....	102
Жуковський В.В. Розвиток богослов'я як запорука побудови громадянського суспільства.....	109
Брашовецька О.О. Інститут кумівства (хрещених батьків) у сучасній православній культурі України.....	113
Остащук І.Б. Структуротворча роль інтертекстуальності у християнській символіці.....	115
Щербяк Ю.А. Ідея патріархату Української Греко-Католицької Церкви у просвітительській діяльності Йосифа Сліпого: реалії і перспективи.....	117
Марчук Є., Присухін С.І. Катехиза любові: за працею Е. Фромма «Мистецтво любові».....	120
Присухін С.І. Поняття «свобода» в неотомізмі Івана Павла II.....	122

Лісовенко І. Сучасне українське неоязичництво.....	124
Кульпіна В.Д. Феномен духовної краси в системі харизматичних цінностей п`ятидесятиництва.....	127
Ставроянні С.С. Роль релігієзнавства як навчальної дисципліни у вихованні моральності людини.....	128

Освітньо-культурний простір і громадянська взаємодія

Усатенко Т.П. Українськість як чинник соціокультурної ідентичності.....	130
Муранова В.В. Сутність громадянського суспільства і чинники його розвитку в сучасній Україні.....	133
Вишньова О.М. Психологічні чинники системи освіти в сучасній Україні....	134
Камінська Л.Ф. Молодіжний рух у сучасному суспільстві: сутність і призначення.....	136
Серик М.П. Участь української молоді в політичному житті держави.....	138
Чуприк Д.Й. Особливості правового виховання громадян у період українського державотворення.....	139
Фесік О.І. Відродження духовності і моральної свідомості підростаючого покоління як необхідний чинник виховання майбутніх державотворців.....	141
Бойко С.М. Вплив українознавства на формування світогляду сучасної української молоді в руслі усвідомлення ідей національної гідності.....	142
Молчанова А.О. Проблема толерантності як культурологічна основа діяльності педагога.....	144
Султанова Л.Ю. Полікультурна освіта викладачів вищих навчальних закладів як невід'ємна складова полікультурного суспільства.....	146
Борозинець І.М. Сучасна інформатизація освіти як чинник інформатизації суспільства.....	148

Мультикультуралізм і глобалізм у контексті українського державотворення

Дзвінчук Д.І., Петренко В.П., Немчук О.В. Про державне регулювання стратегічного розвитку мистецько-культурного середовища України на основі мультикультуралізму.....	150
Козловець М.А. Мультикультуралізм і проблема єдності українського суспільства.....	152
Трач Ю.В. Культура і глобалізація: суперечності розвитку.....	154
Ханас О.М. Мультикультуралізм – деструкція національної культури чи джерело її розвитку.....	156
Клименко В.С. Інформаційна культура в розрізі культурних новацій українського сьогодення.....	157
Кожолянко Г.К. Науково-теоретичні аспекти «політичного русинства» західноукраїнського регіону на початку ХХІ століття.....	159
Арзуманова Т.В. Діяльність національних культурних товариств – запорука побудови мультикультурного громадянського суспільства в Україні (на прикладі діяльності російських товариств Харкова).....	161

Волкова Е.А. Особенности російсько-українських отношений в контексте религиозной политики.....	163
Газізова О.О. Проблеми мовної самоідентифікації етнічних груп Автономної Республіки Крим в умовах незалежності України.....	165
Маевская Л.Б. Распространение идеологии партии под названием «Джамаат аль-Исламия» в Украине.....	167
Киридон А.М. Актуалізація культурно-національної ідентичності при визначенні зовнішньополітичних векторів України.....	168
Чугаєнко Ю.О. Україна-Афганістан: перші кроки зі створення політико-економічних умов для двостороннього співробітництва.....	170
Дубров Я.О. Україна-20: глобальні проблеми і реальність.....	172
Будько О.Я. Щодо можливих загроз національній безпеці України у 2011 році та способів їх мінімізації.....	177
Сірий С.В. Зовнішня політика України в контексті формування європейського безпекового простору.....	179
Акулов-Муратов В.В. Застосування сучасних наукових методів у прогнозуванні поведінки акторів-стейкхолдерів у процесі міжнародних відносин України.....	180
Слинько Е.А. Проблема ідентичності в Україні.....	182
Воропаєва Т.С. Становлення національної і європейської ідентичності громадян України: емпіричне дослідження (1991–2011 рр.).....	185
Ісхакова Н.Г. Глобалізація: наслідки для сучасного українського суспільства.....	187
Троян С.С. Сучасна Україна: від локальної цивілізації до консолідації суспільства.....	188
Єфімова В.В. Геоідеологічна парадигма України і геополітична свідомість у державотворенні.....	190
Коржов О.Ю. Сутність і головні особливості альтерглобалізму.....	192
Редколіс О.М. Інформаційно-психологічна агресія як виклик безпеці сучасного суспільства.....	194
Архіпова К.С. Поняття хакерів та їх мотиви.....	196
Головатюк К.А. Розвиток мережі Інтернет в Україні.....	198

Політико-правова система сучасної України та стратегії її розвитку

Федорів Т.Ф. Державотворча концепція Степана Бандери та її втілення у сучасній Україні.....	200
Новікова Н.Є. Ідеологія як фактор формування політичної культури.....	202
Тупчієнко Л.С. Інститут президентства в Україні: орган влади чи національний символ?.....	204
Скомороха Т.В. Конституційно-правові особливості актів глави держави за часів незалежності України.....	208
Пустовіт Ж.М. Основні напрями діяльності Верховної Ради України.....	211
Мусієнко А.О. Роль Конституції України у формуванні і розвитку державотворчих процесів у сучасних суспільно-політичних умовах.....	214

Петровський А.В. Процесуальний аспект визнання правочинів недійсними: проблеми чинного законодавства.....	215
Павлишин О.В. Знакова організація права: перспективи новітніх правових досліджень.....	216
Шевченко В.М. Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості.....	218
Губський С.І. Місце і роль військово-освітньої та культурно-виховної роботи в реформуванні армійських структур в Україні (1917–1920 рр.): досвід і уроки для Збройних Сил України.....	220
Печенюк І.С. Мотиви і стимули військової служби за контрактом у Збройних Силах України.....	223
Савченко Л.В. Застосування міжнародного гуманітарного права в миротворчих операціях.....	225
Осичнюк Е.В. Украина: 20 лет спустя.....	227
Скаленко О.К. Глобальносистемна концепція розбудови сфер державного управління: наука, освіта, кадри.....	234
Колісник К.А. Проблеми формування політичної культури в Україні.....	236
Носович А.А. Партийное и избирательное законодательство России и Украины как нормативная основа формирования и функционирования партийно-политических систем.....	238
Криворучко Н.В. Імітація як форма політичної діяльності в українському державотворенні.....	239
Дранник В.А. Моральна поведінка сучасного управлінця.....	241
Єдгарова І.В. Крос-культурний адміністративний простір в умовах інформаційно-комунікативної інтернаціоналізації державного управління....	242
Ковальчук В.А. Внутрішньоукраїнські проблеми інтеграції до ЄС і шляхи їх вирішення.....	244
Турченко Ю.В. Перспективи впровадження новітніх інформаційних технологій у процес управління Українською державою.....	246

Стратегії побудови соціально-правової держави в Україні

Давидюк О.О. Проблема визначення завдань соціальної політики в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні.....	248
Баранова Н.П. Використання соціальних технологій у системі соціального управління.....	250
Клименко О.М. Суспільно-інтеграційна функція усупільнення приватної власності в контексті розвитку громадянського суспільства.....	252
Нескороджена Л.Л. Проблеми законодавчого регулювання реалізації права власності.....	254
Котлярова Т.В. Механізм захисту прав людини в сучасній Україні: проблеми дослідження і вдосконалення.....	256
Ткач З. Проживання чоловіка і жінки без реєстрації шлюбу.....	258
Рябцева Н.О. Сучасне сирітство як ознака девальвації духовних цінностей українського суспільства.....	259
Новікова Т.В. Бездомність в Україні: стан вирішення проблеми.....	260

Болюбах В.В. Проблема реінтеграції бездомних громадян у вимірах сучасного суспільства.....	262
Чуруксаєва Т.С. Соціальне забезпечення дітей-інвалідів в Україні.....	264
Чудійович Т.М. Проблеми виховання дітей мігрантів в Україні.....	266
Оржаховська А.А. До проблеми термінологічного визначення особи вихованця спеціального навчально-виховного закладу.....	268
Плечко С.П. Форми соціальної нерівності на ринку праці в Україні: проблеми і перспективи розв'язання.....	270
Поляк Н.О. Стратегічні напрями удосконалення системи соціального забезпечення економічно-активного населення.....	272
Малова О. Проблема фінансового забезпечення Пенсійного фонду України і шляхи її вирішення.....	274
Сивак А.В. Демографічна ситуація і пенсійна реформа.....	276
Кривобок Ю.В. Пенсійне забезпечення як засіб соціальної підтримки осіб похилого віку в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні.....	279
Бортнік С.В. Запровадження обов'язкового медичного страхування як стратегія майбутнього України.....	283
Яцишин М.М. Реалізація ідей гуманізму у кримінально-виконавчій сфері: світовий досвід і Україна.....	285
Андрущак О.М. Соціально-правовий статус осіб, які відбувають покарання, за виправно-трудоим законодавством України.....	287
Долгий С.А. Особливості правового статусу благодійних організацій за римським правом.....	288
Петренко Ю.М. Благодійність і соціальна політика в Україні: точки перетину.....	290
Ільчук Л.І. Соціальна відповідальність бізнесу.....	292
Дяченко О.В. Проблеми соціальної відповідальності бізнесу.....	295
Срібна М.А. Український Червоний Хрест як символ гуманності і милосердя в незалежній Україні.....	298

Економічна складова незалежності Української держави

Соскін О.І. Можливість зміни соціально-економічної і геополітичної моделі розвитку України.....	300
Палига Є.М. Корпорації і корпоративне управління як важлива передумова подальшого розвитку економіки України.....	308
Губенко В.І. Зовнішньоекономічна складова незалежності і суверенітету України.....	310
Печенюк Н.М. Вплив зовнішнього державного боргу України на економічну безпеку та незалежність держави.....	313
Костинець Ю.В. Визначення стратегічних перспектив розвитку ринку посередницьких послуг в Україні.....	315
Жовноватая В.А. 20-літня історія формування сучасного капіталістического укладу: опыт, последствия и приобретения предшественников.....	318
Бурда І.Я. Втрата людського потенціалу: причини і наслідки.....	319

Стефанишин О.В., Стефанишин В., Стефанишин М. Розвиток людського потенціалу в умовах формування інформаційного суспільства....	321
Федірко Н.В. Оплата праці в системі чинників конкурентоспроможності економіки України.....	324
Набруско І.Ю. Споживання як зона повсякденного буття сучасного українця: надбання і втрати.....	326
Макимова К.А. Вплив економічного доходу на стиль споживання в умовах сучасного українського суспільства.....	328
Матвійчук В.К. Необхідна переорієнтація заходів екологічної політики з окремих компонентів навколишнього природного середовища на створення інтеграційної екологічної політики.....	330
Масько Д.В. Специфіка видів покарання в окремих країнах і санкції за порушення правил охорони та видобутку надр.....	332
Безпалько І.Р. Основні тенденції розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.....	336
Кушта М. Підвищення ролі місцевих податків і зборів у формуванні місцевих бюджетів.....	338
Базиліук В.Б. Регіональні кластери як вектор розвитку економіки України.....	340
Гнатюк Я.І. Маркетингові підходи до забезпечення конкурентоспроможності регіонів.....	341
Шайдурова К. Нерівність фінансового розподілу як фактор стагнації економіки.....	346
Яремик Х.Я. Напрями підвищення ефективності інвестиційної діяльності підприємств.....	348
Юхта О.І. Економічна свобода в Україні на сучасному етапі розвитку.....	350
Марченко Ю.В. Соціально-політичні моделі формування системи безпеки підприємництва: до постановки питання.....	352
Штангрет А.М. Поточний стан авіаційної галузі як індикатор розвитку України.....	354
Симерецкая В., Грищенко И. Малий бізнес в Україні сьогодні.....	356
Онещак О.Я. Сучасні підходи до визначення надійності функціонування малих підприємств.....	361
Пильтяй О.В. Стратегія України у XXI столітті: зростання або розвиток?....	362
Александров М.П. До стратегії економічного розвитку України в сучасних умовах.....	364

Етичні еталони українського суспільства: традиції та новації

Аболіна Т.Г. Інноваційна модель розвитку теоретичних засад прикладної етики.....	366
Ситніченко Л.А. Справедливість як духовно-практична цінність вітчизняного буття.....	368
Заболотний В.М. Базові ціннісні засади сучасної ділової етики.....	369
Дерев'янку Т.М. Соціальний капітал та етика бізнесу: проблеми і перспективи розвитку.....	371

Чекамов Є.В. Етика бізнесу: формування етичної культури бізнесмена.....	374
Усов Д.В. Мораль і політика: сьогодення та майбутні обрії.....	376
Заболотна В.О. Перспективи розвитку організаційної культури в Україні...	378
Ярош Л.А. Время собирать камни.....	380
Олінкевич В.І. Ното urbanus як новоутворення суб'єктивності в умовах сучасного суспільства.....	381
Машкова І.М. Аксиологічний вимір педагогіки партнерства в українській вищій освіті.....	383
Дерев'яно А.С. Етичний кодекс у вищому навчальному закладі.....	385
Покотило Г.М. Українське мистецтво і світовий художній простір (до історії проблеми).....	387
Дикань Т. Мораль у сучасному суспільстві: затребуваність часом.....	389
Романець А.Ю. Яким чином існує мораль сьогодні.....	391
Ланова О.Л. Концепт «великий крах» і відновлення соціального порядку в Україні.....	393
Кропивницька В. Гуманістична й авторитарна етика.....	395
Гарбар О. Патріотизм як духовно-практична цінність і громадянська етика.....	396
Шайдурова К. Дискурсивна етика як етика відповідальності.....	397
Максименко Н.М. Етика відповідальності як етика майбутнього.....	399
Бойко Л., Швець О. Українське весілля: знаково-символічні і морально-етичні виміри.....	401

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Л.І. Ільчук*

ВСТУПНЕ СЛОВО ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ КОНФЕРЕНЦІЇ

Вельмишановні Президія та присутні в цьому залі!

Дозвольте мені від імені Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України привітати всіх присутніх з нагоди 11-ї річниці проведення науково-практичної конференції на тему «**20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього**» в рамках проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я».

Я б хотів особисто подякувати ректорові Національної академії управління Сергію Аркадійовичу Єрохіну за те, що від надав можливість нашій організації бути співорганізатором цього заходу.

Тема конференції не викликає сумнівів в її актуальності. І те, що вона розглядається в рамках вищезгаданого проекту - це закономірний процес наукового і духовного осмислення пройденого шляху Україною як державою, що прагне до цивілізаційних європейських цінностей. Наша держава займає вигідне геополітичне становище, має родючі ґрунти, не знаходиться на місцях тектонічних розломів, що спричиняють природні катаклізми, а найголовніше багатство - це наші люди - талановиті, красиві і досить терпеливі. Незважаючи на те, що моє слово є привітальним, основна доповідь запланована на секційне засідання, я все ж хотів би зупинитися на деяких аспектах:

1. Здобутки. Вважаю, що найбільшим здобутком сьогодення є те, що на мапі світу народилася і відбулася незалежна суверенна Україна. Відповідно до ст. 1 Конституції, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Звичайно, наповнення цих термінів сучасними цінностями вимагає певного часу, адже така категорія, як **правова держава** у своєму класичному визначенні звучить як форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі державні органи й громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом; реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову. Правова держава є альтернативою авторитаризму і тоталітаризму. Правова держава передбачає поступову демократизацію суспільства, встановлення правових основ будівництва державності, дотримання правопорядку і принципу законності. Це вища соціальна цінність, яка покликана утвердити гуманістичні начала, забезпечити і захистити свободу, честь і гідність людини. Чи можемо ми сьогодні констатувати, що цей термін в повній мірі наповнений? Мабуть, що ні. Потребують вдосконалення практично всі елементи цієї системи.

---

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

Соціальна держава - це правова держава розвиненого громадянського суспільства, що, поєднуючи у своїй діяльності принципи свободи й рівності, соціальної справедливості, надкласовості, реально забезпечує соціально-економічні права людини. Держава, зорієнтована на здійснення широкої та ефективної соціальної політики, яка має втілюватись у реальності прав людини й громадянина, в існування доступних та ефективних систем освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, у підтримку малозабезпечених прошарків населення тощо. Я знову запитую: чи можемо ми сьогодні констатувати, що цей термін в повній мірі наповнений? Також - ні.

До здобутків потрібно віднести те, що ми, як нація, не соромимося визнавати себе українцями як було на початку зародження незалежності, розмовляти українською мовою, що вважалося неприйнятним за часів СРСР.

2. Втрати. Найбільші втрати - це розрив економічних зв'язків із колишніми радянськими республіками, що призвело до падіння економічного розвитку, на відновлення якого необхідно чимало часу. Окрім хімічної промисловості та металургії, Україна не має замкнутих циклів виробництва і може вважатися сировинним додатком. Значними втратами є неконтрольована приватизація, яка призвела до різкого розшарування українського суспільства та зростання бідності.

3. Щодо стратегій майбутнього, то я б хотів зазначити, що в усіх сферах життя суспільства (духовній, економічній, політичній і соціальній) проходять певні зміни завдяки проведенню реформ. Прийнятий новий Податковий кодекс, проходить обговорення пенсійної реформи, практично завершено адміністративну реформу. Нагальним є питання заміни пільг на адресну грошову допомогу. Питання надзвичайно складне (тільки в Україні нараховується 12 млн. пільговиків). Саме тому Президент України В.Ф. Янукович у щорічному зверненні до парламенту наголосив насамперед на модернізації України. Це стратегічний вибір, метою якого є заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка й ефективна держава.

А хто це буде проводити? Безумовно, ви - молоді талановиті студенти, маючи сучасні знання, які ви здобуваєте у вищих навчальних закладах.

Дозвольте мені ще раз привітати від співорганізатора конференції всіх учасників, побажати творчого натхнення в обговоренні визначених програмою проблем. Дякую за увагу!

М.В. Попович*

СУСПІЛЬНИЙ ПРОГРЕС ЯК ЗМІНА ЦІННОСТЕЙ

Здобутки і виклики охоплюють різні сфери нашого сьогодення, насамперед економічну і політичну. Проте зупинимося на філософському вимірі проблеми – духовних цінностях. Передусім слід дати визначення того, що є прогрес, а що є відступом від нього і навіть проваллям у сфері нашого морального буття. Якщо йдеться про матеріальне виробництво, то багато говорити не доводиться, хоча і тут теж був би доцільним діалог. Наука трактується як сфера кумулятивного

---

* д.філос.н., академік НАН України, директор інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

здобуття все нових і нових істин. І до певної міри наше філософське осмислення завжди базувалося на наукових осягненнях проблем, які є мірою нашого пізнавального поступу. В аналізі такої людської діяльності, як пізнання, ми керуємося простими алгоритмами, зокрема, де є істина, а де - хиба. Ніхто вже не сперечається з тим, число істин зростає, попри відносність цього твердження. Проте духовне зростання людства не обмежується сферою пізнання. Як, наприклад, уявити собі, які мірки можна застосовувати до людського «Я», людської істоти, коли ми будемо вимірювати відстані в нашому моральному існуванні. Над цим питанням дуже активно працюють західні і вітчизняні вчені, використовуючи результати аналізу різних сфер наукового пізнання – мовознавства, аналітичної філософії, вивчаючи суспільний досвід, в тому числі досвід первісних суспільств.

Для нас важливим є вивчення людини як такої, всього спектру її історичних втілень. Сьогодні в людині можна визначити декілька вимірів, по-англійськи „dimensions”, зокрема, пізнавальний, який близький до морального виміру, але не збігається з ним повністю, а також силовий, практичний. Поміж тим виокремлюється вимір, який з`являється в людині, як тільки людство починає організовуватися в колективи, визначаючи, хто буде здійснювати функції влади, а хто – виконавців. Є вимір, що в літературі називається експресивним, відповідно до якого людина повинна виразити себе - висловитися, виспіватися, тобто залишити своє «я» людям. Це настільки органічно і потрібно людині, що можна вивчати різні прояви цієї активності. При цьому прослідковується одна важлива закономірність – силовий вимір не обов`язково виступає прямим породженням економічного чи якогось іншого виміру. Спроби вибудувати все в одну лінію і зробити такий вигляд, що все зумовлюється, скажімо, економікою чи будь-яким видом матеріальної діяльності, зазнали невдачі. Починаючи від перших кроків, які прямостояча людина робила, в неї завжди проявлялись силові наміри, тобто був примус, з одного боку, і підкорення, виконання – з іншого. Це важливо усвідомлювати тому, що, розв`язуючи економічні проблеми, ми не розв`яжемо автоматично всіх проблем, які виникають. Людська природа має дуальний характер – людина, що командує, і людина, що підкоряється та виконує команди. Для того, аби порівняти різні етапи розвитку цієї здатності людини, її структуру і модифікації, достатньо звернутися до найпримітивніших суспільств, що ще продовжують існувати у віддалених куточках земної кулі і сьогодні, а почасти у вигляді реліктів і в нашому житті. Це насамперед так звана трибальна свідомість, тобто свідомість племінна.

За визначенням лінгвістів, сучасному розумінню відносин між людьми передувало розуміння племінне, трибальне, коли людина не відділяла себе від свого середовища, коли все, що робилося, уявлялося як те, що десь існує над людьми. «Хто говорить в мені, коли я говорю», – ставив у свій час питання Ніцше. В племінній свідомості відповідь на нього була однозначною: «Я» – це мої предки і мої нащадки. Звідси випливає логічний висновок, що відповідальність за мої вчинки лягає одночасно на всю історію роду. Це стає очевидним при розгляді такої категорії, як «кара». Кара в архаїчному суспільстві розуміється як помста. Інститут кривної помсти передбачає, що мої предки колись зробили злий вчинок, а я і мої діти будемо відповідати за нього, тому що

є невіддільними від своїх батьків. Таким чином, відбувається своєрідне розтягування людського «я» на велику історію, на довгі літа і на величезну кількість нащадків. Тим самим один з елементів моралі стає джерелом негатовних конфліктів, які обертаються кров'ю і стражданнями в людській історії.

Важливо розуміти не лише суть цього явища, але й шляхи його подолання. Можна одразу перейти до християнського цивілізаційного кола, пов'язаного зі Святим письмом. Але доречним було б згадати досить промовистий і цікавий приклад Японії. Японська традиційна моральність спирається на уявлення про обов'язок і борг, що виникають у людини одразу при її народженні. Кожен японець у традиційній культурі прокидається до життя із відчуттям боргу – «людина винна», звичайно, не в розумінні грошовому. Людина починає жити з відчуттям своєї вини. Перед ким? Як кажуть соціологи, перед своєю референтною групою, перед своїми. І все життя вона повинна віддавати борги батькові, матері, хазяїну, державі тощо. Ця, така, здавалось би, дивна модифікація звичайних людських стосунків, є глибоко архаїчною за своїм змістом, тому що, по суті, є своєрідним викупом. Людина, одержуючи свою особистість, нібито відкупається від суспільства, від своєї долі тим, що несе на собі цей борг. В японському суспільстві виникають зовсім інші поведінкові норми, ніж ті, до яких звикли ми. Наша цивілізація – великий євразійський регіон, що включає християн, мусульман, іудеїв – базується на поняттях, взятих у Старому заповіті, послуговуючись двома поняттями, а саме «гріх» і «злочин». Відповідно до цього, санкцією за злочин є кара. Санкцією ж за гріх є спокута. Це означає, що людина виділяється з усього потоку буття, і кожен має свою сферу, де він сам особисто чинить гріх і має його спокутувати, особисто чинить злочин і несе за нього кару. Прикладом того, як уявний чи дійсний злочин розтягується на цілий колектив, можуть служити репресії проти кримських татар, коли колективний злочин приписувався усьому народові, і весь народ залучався до відповідальності. Ця традиція веде зрештою до того, що інколи заперечується колективний злочин і колективна відповідальність, а отже, формується усвідомлення того, що не буває колективної, тобто організованої злочинності. Однак вчинені колективом злочини караються жорстокіше, ніж індивідуальні. Оскільки відповідальність лягає на кожного, а не на уявний загаль, знімається той самий інститут кривної помсти.

З іншого боку, римське право також є одним із джерел нашого буття. Відповідно до цього кодексу законів, кожен із діючих агентів розцінюється як «персона». Але персона – це не означає «особистість» у нашому розумінні слова. Персона – це, радше, етруське слово і означало воно маску. В римському домі завжди була маска з воску, яка трималась у скрині. Почасти римське право виникло саме тому, що можна було говорити не про людину, якою вона є зі шкіри і кісток, а про персону, маску, якій приписується добрий або злий вчинок. Тільки абстрактна персона може бути носієм людської субстанції. Це не дуже приємно усвідомлювати, тому що ми хочемо, щоб нас розуміли і бачили такими, як ми є. А ми – це і волосся, і губи, і очі, і єство людське, духовне тощо. Але, не створивши такої абстракції, ми не можемо

нікому давати права і свободи. Права і свободи має персона в мені, саме те, що говорить в мені, коли говорю я.

Розвиток суспільства полягає в тому, що змінюються співвідносини між «я», моїм безпосереднім і чужим оточенням. Воно іде від нерозрізнуваності трибальної свідомості, коли всі відповідають за все і, по суті, ніхто ні за що не відповідає, і до суто індивідуальної свободи вибору й відповідальності за скоєний злочин і скоєний гріх. Приклади з відносно недавньої історії підтверджують, що такий процес не відбувається автоматично і ми маємо такі провалля в ході економічного та науково-технічного прогресу, які, здавалось би, знецінюють усе. Нагадаю один з прикладів, який знайомий дослідникам, що займаються проблемами жорстокості. В німецькому концентраційному таборі періоду Другої світової війни проводився експеримент з чеським загоном. На певний час цим в'язням надавали дуже зручні умови для життя, краще годували, одягали, не посилали на важкі роботи. Потім раптом все змінювалося і їх починали тримати впроголодь, катувати, відправляти на виснажливі роботи. Тобто періодично людям створювали то нестерпні умови існування, то, навпаки, – сприятливі. Садистський задум полягав у тому, щоб позбавити цих людей відчуття того, що вони можуть бути господарями свого існування. Фактично експериментом підтверджувалось, що саме неочікуваність кари, її непропорційність було найжахливішим для людей, від чого вони божеволіли.

У Радянському Союзі ще до початку 30-х років ХХ ст. панувала теорія, згідно з якою взагалі відкидались поняття «злочину» і «кари», а визнавалось існування тільки простої доцільності. Відповідно до цієї теорії, якщо, наприклад, треба було збільшити число покараних у ході громадянської війни, то воно збільшувалося. При цьому ненавидіти буржуазію було абсолютно зайвим. «Ненавість» виступала абстракцією, а слід було керуватись елементарною доцільністю з точки зору комуністичної моралі, на що неодноразово вказувалось у творах Леніна. За часів Вишинського, підтриманого Сталіним, починає діяти формула, відповідно до якої за злочин має бути понесена кара. Здавалось би, все вертається до тих настанов, які були в старій Росії. А виявляється, що це робилось якраз з метою, аби відновити структуру, зробивши її ірраціональною. Одного із заарештованих, наприклад, звинуватили в тому, що він шпигун держави Мадагаскар. До речі, тоді існувала мадагаскарська марка, але такої держави ще не було. Він, будучи геологом за фахом, стверджував, що у нього не може бути нічого спільного з Мадагаскаром і просив, щоб його зробили хоча б шпигуном Англії чи, бодай, Італії. Його таки засудили на 25 років за шпигунство на користь Мадагаскару. Кому це було потрібно і для чого? Це експерименти такого ж порядку, як той, що проводився із чеським загоном – зробити так, щоб все було ірраціональним. Коли існує вибіркове право, то все відбувається згідно із відомою фразою генерала Франко: «Друзям – все, ворогам – закон». Це явище є профанацією правового укладу, яке створюється і культивується для того, щоб деперсоніфікувати суспільство.

Чи гарантовано наше суспільство від того, що у нас цього немає і ніколи не буде? Я думаю, що ні. Приклади подібного вибіркового права дуже небезпечні і можуть призвести до таких провалів в нашому духовному дозріванні, які нам важко навіть уявити. Згадаймо, що після того, як було розгромлено фашизм в

Німеччині та прийнято Конституцію Федеративної Республіки Німеччини, то першим пунктом в ній йшлося про те, що Німецька держава понад усе цінує й оберігає людську гідність. Той лад, який буде пригноблювати людську гідність, не буде довго існувати. І провалля у сфері вшанування людської гідності – це непоправні провалля, які можуть знищити всі надбання технічного прогресу. Будемо сподіватися на те, що у нас надалі не буде таких важких проваль у ту порослу хижим волоссям глибоку давнину.

Кардинал Любомир Гузар

ОСНОВИ ПРАВИЛЬНОЇ, МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

*Високоповажний пане ректоре,
шановна громадо!*

Передусім хочу сердечно подякувати за можливість знову бути з вами. Це для мене велика честь і водночас нагода багато чому навчитися. Тема мого виступу – «Основи правильної, моральної поведінки». Відразу наголошу на слові «моральна». Що маю на думці? Йдеться не про якесь магічне слово, що приховує в собі велику таємницю. Якщо популярно пояснити, то «моральне» в нашому житті – це те добро, яке ми маємо робити. Наша поведінка є моральною тоді, коли ми чинимо добро. І навпаки, поведінка є неморальною, чи аморальною, коли ми свідомо робимо щось погане або поводимося, не розрізняючи добра і зла.

Як розпізнати добро? Це дуже важлива річ, бо якщо ми не знатимемо, що є добрим, то не зможемо його робити. Розгляну це з релігійної точки зору. Говоритиму про християнську традицію, хоча багато з того, що скажу, буде стосуватися і інших великих релігій.

Ми є Божими створіннями. Господь Бог дав нам життя, таланти та інші дари. Разом із тим Він залишив нам своє навчання, як ми повинні поводитися. Що це за навчання? Для нас це дуже важливо, ми хотіли б зробити для Бога щось добре, проте не знаємо як, бо не бачимо Його, не маємо нагоди з Ним поспілкуватися, як з іншою людиною. Проілюструю це на прикладі матері. Як ми можемо зробити добро своїй мамі? Кожен із нас знає свою матір, живе разом із нею, є близьким до неї. Ми маємо нагоду її бачити, як вона поводить ся, чути про її бажання тощо. Тому нам не важко здогадатися, як зробити своїй мамі приємність, і то не тільки в день народження чи іменин, але щодня. Можна, приміром, зірвати квітку, принести мамі й сказати: «Мамо, це для тебе», – знаючи, що вона буде тим тішитися. Отже, нас не потрібно вчити, як любити рідну матір.

Коли мова йде про Бога, то тут трохи важче. Адже ми не маємо такого контакту, як зі своєю матір`ю. Ми знаємо, що Господь Бог милостивий, що Він нас любить, бо інакше ми б не існували. Та як показати свою любов до Нього? Є два способи, як можна про це дізнатися. Перший спосіб – від самого Бога. Він каже нам, як ми маємо Його любити, як можемо довести Йому свою любов: «Якщо будете виконувати мої заповіді, то покажете, що любите Бога». А все те, чого очікує він нас Господь, викладено у Святому Письмі, у Божому об`явленні та навчанні Церкви.

Є ще другий спосіб це зрозуміти. Як читаємо у Святому Письмі, Господь Бог вивів вибраний ізраїльський народ із єгипетської неволі та провадив його до обіцяної землі. Дорогою об`явився йому на горі Синай і сказав: «Я буду вашим Богом, а ви будьте моїм народом». Разом із тим Господь дав людям певні правила поведінки, десять Заповідей Божих і ще інші вказівки, які пізніше Ісус Христос об`єднав у дві – «любити Бога» і «любити ближнього», тобто робити тільки те, що виявляє любов до Бога і ближнього.

Отже, віруючій людині легко зрозуміти, як поводитися, щоб робити добро: треба чинити все на славу Божу чи для добра ближнього. Це моральна, правильна поведінка. Однак тут постає проблема, оскільки не всі люди є віруючими (йдеться не про нехристиян, але взагалі про невіруючих). Як вони мають зрозуміти, що таке правильна, моральна поведінка?

Мені пощастило, що сьогодні я виступаю після академіка Мирослава Поповича, бо він вже дав відповідь на це запитання. Невіруючій людині, яка не знає Божого об`явлення, Божої волі, Господь Бог дав інший засіб – філософію. Предметом філософії впродовж віків є те, щоби пізнати, що становить добру, правильну, моральну поведінку. Ми вивчаємо думки велетнів філософії – Сократа, Платона, Аристотеля та інших, і знаємо, що майже всі вони намагалися відповісти на запитання, як бути добрим, як чинити добро.

Який зв`язок між релігійним і філософським знанням, чи не суперечать вони одне одному? Ні, вони доповнюють одне одного. Дуже часто філософія допомагає нам краще зрозуміти Боже об`явлення (це, іншими словами, богослов`я). І Боже об`явлення нам допомагає встановити філософську правду.

Однак є ще третя група людей, які ані не вірять, ані не чули і не знають нічого про філософію, про правила моральної поведінки. Чи мають вони якусь вказівку? Так, Господь Бог і про них подбав. У серці кожної людини є такий голос, який ми називаємо «сумління», або «совість». Цей голос ще перед тим, як ми збираємося щось зробити, заохочує нас до того, щоб зробити щось добре, або остерігає нас, кажучи: «Те, що ти хочеш зробити, погано». Отже, навіть людина, позбавлена богословської, релігійної чи філософської підготовки, не може сказати: «Я не знаю, що добре». Кожний знає, бо має сумління. Правда, є люди, які стараються приглушили голос свого сумління, не слухати його, заперечувати його, але він раніше чи пізніше гучно відлунює.

Яке завдання батьків, вчителів, духовенства у вихованні дитини? Безумовно, навчити її, що добре, а що – погане. А ще дуже важливо заохотити її до того, щоб вона не тільки знала, а й робила добро. Тут доречно згадати слова Наполеона, що виховання дитини починається за двадцять років перед її народженням. Полководець мав на думці те, що мати, батько, родинне коло – це є перше вогнище, в якому дитина починає пізнавати світ і в якому її заохочують до здійснення добра. Виховання – це процес не тільки перших трьох чи п`яти років життя людини, це процес, який триває під час навчання в школі, університеті і до кінця життя. Людина повинна замислюватися над своєю поведінкою і бажати робити те, що є добрим. Дякую за увагу.

А. Тивончук*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Від народження і до смерті життя людини, як правило, пов'язане з родиною. Становлення й самореалізація особистості відбувається повсякденно в сім'ї. Саме родина виконує такі важливі для людини функції, як турбота й опіка, різносторонній захист. Для кожного без винятку атмосфера сім'ї має величезне значення.

Сучасна українська сім'я та її функції характеризуються суперечливими тенденціями, що впливають на зміни й розвиток відносин у суспільстві загалом. В останнє десятиліття дуже змінилися економічні функції родини. Це проявляється у тому, що у сучасних сім'ях відсутній чіткий розподіл ролей за статевою ознакою. І чоловік, і дружина працюють, що робить їх більш незалежними одне від одного.

Сьогодні поняття «сім'я» трактується дещо інакше, ніж це було ще два десятиліття назад. Суспільство втратило морально-етичні основи сім'ї та поняття святості подружніх стосунків. Звісно, причини набагато глибші, але негативним є те, що люди, які вступають у шлюб, досить часто не розуміють сутність сім'ї, психологічно не готові до серйозних довготривалих відносин, не готові обмежувати власну волю і підкорятися комусь іншому. За оцінкою фахівців, зараз розпадається кожний другий шлюб.

Такий стан сім'ї повинен жахати, адже з руйнуванням інституту сім'ї руйнуються всі засади здорового суспільства. Яка ж вона сьогодні ця «ланка» українського суспільства? Як живе? Які проблеми розв'язує? Як змінилися стосунки в сім'ї та сучасний погляд суспільства на неї?

В сучасному суспільстві існує кілька форм шлюбу: церковний, державний і цивільний шлюб.

Церковний шлюб (або вінчання) — союз чоловіка та жінки, освячений церквою, де Господь своєю присутністю з'єднує душі в єдине ціле. Саме вінчання вважається одним із семи таїнств. У ньому, з погляду Православної церкви, Господь подає свою благодатну допомогу, щоб подружжя могло побороти всі негаразди, які трапляються у спільному житті.

Державний шлюб — це своєрідна реєстрація, суспільне узаконення стосунків, які існують між чоловіком та жінкою. Давньогрецькі філософи вважали, що у добре влаштованій державі на першому місці мають бути ті закони, які регулюють шлюб. І ця думка є цілком закономірною і вагомою, адже саме сім'я є основною ланкою суспільства. Мабуть усім відома приказка: «Щаслива родина — щаслива країна».

Державна реєстрація шлюбу створена для того, щоб забезпечити стабільність відносин між жінкою та чоловіком, охороняти права та інтереси подружжя, їхніх дітей. Звичайно ж, що інтереси держави та суспільства теж були враховані. До останнього часу, принаймні в Україні, така форма організації сімейного життя була домінуючою. Проте сучасні світові тенденції спотворюють традиційні норми.

---

* студентка Національної академії управління

Значного поширення і популяризації зараз набула така форма шлюбу, як цивільний шлюб. Підґрунтям створення такого шлюбу стало бажання почуватися незалежним в усіх сферах життя. Незважаючи на те, що для України така модель шлюбу є відносно новою, нею захоплюється все більша і більша кількість молодих людей. На сьогодні частина юридично незареєстрованих фактичних (так званих цивільних) шлюбів перевищує рівень 1926 р., коли реєстрація була не обов'язковою, а правовий статус юридичних і фактичних шлюбів був однаковим. За офіційною статистикою кожний десятий шлюб в Україні є цивільним. Не бажають узаконювати свої стосунки переважно молоді люди віком від 25 до 40 років, лише третина з таких пар згодом іде у РАЦС.

У чому ж причина такої популярності цивільних шлюбів? Дехто вважає такий «шлюб» ніби підготовкою до подальшого спільного життя, прояв особистої свободи й засіб зберегти свіжість і романтичність стосунків. За результатами одного із соціологічних досліджень, 45% українців позитивно ставляться до спільного життя перед офіційним шлюбом. Інші вважають, що цивільний шлюб породжує недовіру, нестабільність і непевність у завтрашньому дні, а це позначається на всіх сферах діяльності.

Яка ж проблематика таких «шлюбів»? Певна частина молоді вважає, що цивільний шлюб зменшує ступінь переживань і болю від розставання. Насправді ж це не так, а радше навпаки - збільшує. За твердженням психологів, однією з основних причин суїцидів на сьогоднішній день є саме невдалі цивільні шлюби. Справжня сім'я базується на відповідальності одне за одного, за дітей, за бюджет, врешті-решт, за майбутнє. У цивільному шлюбі людей нічого не зв'язує і тому людина у такому шлюбі відчувається непотрібною.

То який же шлюб українці обирають сьогодні? На щастя, більшість шлюбів в Україні є зареєстрованими. Проте якщо кількість цивільних шлюбів і надалі зростатиме такими темпами, то невдовзі ми стикнемося з невтішною ситуацією, коли ніхто ні перед ким не матиме обов'язків.

Стосовно церковного шлюбу, існуюча ситуація мене дивує. Я вирішила провести неформальне опитування серед своїх знайомих щодо їх ставлення до церковного шлюбу. Вінчатися планують майже усі з опитаних, але не одразу. Термін відстрочки вінчання складає близько 3–4 років після одруження, мовляв «поживемо трохи разом, пізнаємо одне одного і, якщо все буде добре, обвінчаємося». Ще одним шокуючим питанням є те, що більшість молодих людей вважають, що перший їхній шлюб буде невдалим і саме тому не бажають поспішати з вінчанням, адже державний шлюб можна досить легко розірвати, а церковний - ні.

Актуальною проблемою сьогодення українського суспільства є велика кількість розлучень. Важливість даного питання полягає в тому, що розлучення негативно впливають як на окрему сім'ю, так і на все суспільство загалом. Ніхто не заперечить той факт, що кількість розлучень в Україні порівняно з 90-ми роками минулого століття зросла майже вдвічі.

Сьогодні Україна є лідером з розлучень у Європі - на 1000 жителів припадає 5,3 розлучення.¹ За нею йде Росія з 5,0 розлученнями. Найменше

---

1 ec.europa.eu/eurostat

розлучень в Боснії і Герцеговині, Македонії та Чорногорії, а також в Італії (0,90 розлучення на 1000 жителів). Варто зазначити, що чим більше "віруючою" є країна, тим рідше там розходяться подружні пари. Крім Італії, низький рівень розлучень характерний для Польщі та Ірландії.

Так чому ж Україна – християнська держава – є лідером з розлучень в Європі? Виділимо основні причини росту розлучень в Україні:

- матеріальні, побутові проблеми – 18,79;
- послаблення цінності сім'ї для сучасного покоління – 17,45;
- алкогольна чи наркотична залежність одного з подружжя – 16,55;
- психологічна несумісність – 14,09;
- нове кохання – 10,07;
- монотонність подружнього життя – 9,62;
- відсутність дітей – 4,47;
- інше – 8,96.

Можливо проблема саме в простоті процедури розлучення? В липні 2010 року набув чинності новий закон про реєстрацію актів цивільного стану.¹ Тепер, зрікаючись "других половин", не треба ходити до РАЦСу. До них тепер ходитимуть лише заради урочистих подій. Досі при розірванні шлюбу через суд люди мусили спочатку відстояти чергу у самому суді, щоб отримати рішення, потім відстояти чергу уже у РАЦСІ, щоб рішення суду зареєструвати й отримати на руки свідоцтво про розлучення. Тепер цього робити не треба. Ухваливши рішення про розірвання шлюбу, суд має сам направити його до РАЦСу, де дані внесуть в електронний реєстр.

Рішення суду буде своєрідним свідоцтвом про розірвання шлюбу. Відмітка у паспорті - також тільки за бажанням. Вартість розлучення складає лише половину неоподаткованого мінімуму за згодою сторін та при першому розірванні шлюбу у судовому порядку, та один неоподаткований мінімум – при повторному розірванні шлюбу у судовому порядку, тобто 17 грн. З одного боку, така легкість процедури є позитивною, оскільки є більш автоматизованою і налагодженою, але, з іншого, - вона ніби промовляє, що «розлучення – це легко». Таке враження, що це ніби своєрідне заохочення. Для прикладу при реєстрації шлюбу РАЦС необхідно відвідати принаймні тричі, а якщо ви бажаєте завчасно запланувати дату весілля – то 4 рази. До того ж вартість реєстрації шлюбу дорожча майже в 10 разів (20+35+0,85 - мінімум).²

Наприклад, на Мальті розлучення взагалі заборонені. Нещодавно в мальтійській парламент надійшов законопроект про дозвіл розлучень, який наштовхнувся на запеклий опір Католицької церкви.

Хоча, на мою думку, заборона розлучень не врятує сім'ю, можливо навіть, навпаки, – зруйнує цей інститут зсередини. Це питання є досить складним і суперечливим. З одного боку, заборона розлучень є правильною, а з іншого, - це не вихід. Розлучення є крайньою мірою.

Ще одне проблемне питання. Традиційно українські сім'ї були багатодітними. За останні десятиліття слово «сім'я» в Україні повністю втратило

---

¹ zakon.rada.gov.ua

² Декрет КМУ «Про державне мито».

своє первинне значення. Мається на увазі, що саме сім «я» зараз можна нарахувати лише з обома дідусями та бабусями.

Більшості молодих сімей важко утримувати без сторонньої допомоги навіть одну дитину, а вже про двох, трьох і більше — годі й говорити. Відсутність стабільності, власного житла, впевненості у завтрашньому дні – це лише частина причин, які змушують молоді сім'ї відмовлятися від батьківства або відкладати його до «кращих часів». Хоча в Україні проводиться політика заохочення народжуваності, проте вона не вирішує проблему. Так, щоб отримати допомогу, необхідно мати реєстрацію. Як правило, допомога надається саме за місцем реєстрації. Допомога на першу дитину складає 30 прожиткових мінімумів для дітей до 6 років, тобто 24 тис. 480 грн. Сума не видається вся одразу. Виплата допомоги здійснюється одноразово у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму при народженні дитини (8160 грн.). Решта суми допомоги на першу дитину виплачується протягом наступних 24 місяців (по 680 грн.). Таким чином, перша і найбільша виплата піде на закупівлю дитячих товарів (коляска, ліжечко, речі, ванночка тощо). Наступних виплат ледь вистачатиме на підгузки. Варто зрозуміти, що допомога буде дієвою лише тоді, коли будуть впевнені у завтрашньому дні, коли допомога справді буде допомогою, а не засобом для виживання.

Таким чином, розуміючи реалії сучасного життя, молоді люди не квапляться одружуватися, ставлячи на перше місце в житті роботу та кар'єру, тому змінилася вікова структура шлюбних пар. На сьогодні, середній вік наречених становить 24–27 років і дедалі швидше збільшується. Таку тенденцію важко назвати позитивною.

Статистика показує, що найбільш відповідальний період у житті сім'ї, коли членам подружжя від 20 до 30 років. Встановлено також, що шлюби, укладені до 30 років, у середньому вдвічі стійкіші до розлучень, ніж шлюби, які виникли, коли членам подружжя було за 30. Це пояснюється тим, що у більш пізньому віці членам подружжя набагато важче змінювати свій спосіб життя, пристосовуватися до звичок іншої людини і входити у сімейні ролі. Фактично всі розлучення відбуваються у віці від 18 до 35 років, при чому різкий їх ріст спостерігається після 25 років.

На сьогоднішній день статистика свідчить, що в Україні середня чисельність сім'ї становить 2,7 осіб. Проте така ситуація обумовлена не лише тим, що сім'ї не бажають мати дітей, але ще й екологічними та спадковими проблемами. Подружжя не можуть мати дітей. А процедура усиновлення дітей в Україні також є проблемною.

Відкладання шлюбів і народження дітей деформує традиційну модель життєвого циклу людини й родини. Досить новим і незвичним для України є те, що деякі жінки визнають за краще народжувати раніше, ніж виходити заміж, або ж взагалі народжувати без одруження. Ніколи в Україні не віталосся мати дітей без чоловіка. Таку дитину називали безбаченком або просто байстрам. Тепер жінка, яка сама народила і виховує дитину, вважається надзвичайно сильною особистістю. Її вже не зацьковують, як колись, а навпаки – з неї беруть приклад.

Новий час виявляє нові гуманістичні прояви. Поставивши на перше місце кар'єру, жінки не бажають пристосовуватись до сімейних стосунків. Успішна, сильна, незалежна, вона всього може досягти сама. Проте не варто забувати, що дитина повинна виховуватись у повноцінній сім'ї. Від батька дитина отримує захист, міцність, твердість, мужність, а від матері – ласку, ніжність, любов, тепло. Усе це повинно бути «в комплексі». Окрім того, дитина найкраще сприймає те, що не лише чує, але й бачить. Бачачи стосунки матері і батька, дитина підсвідомо переймає їх.

Ще одна проблема – прагнучи матеріального благополуччя, батьки не приділяють достатньої уваги дітям. Такі діти мають усе, що забажають, проте вони обділені батьківською любов'ю. У наш час ця проблема є надзвичайно поширеною.

Мені дуже імпонує популяризація інституту сім'ї у вищих колах. Перші особи країни завжди і скрізь з'являються зі своїми другими половинами, ніби показуючи приклад громадянам. Прикро, що в Україні перші особи країни уникають цього.

Економічні труднощі, невлаштованість молоді, невпевненість у майбутньому — головні причини нетрадиційних для України шлюбно-родинних відносин.

Українська сім'я, на жаль, втратила національні традиції, молодь намагається копіювати «кіношний» спосіб життя з його прагматичними зв'язками, повною матеріальною незалежністю її членів тощо. Важко сказати, якою зрештою стане класична українська родина. Але поки що переважає такий її тип, де позитивні складові старої моделі вже не діють, а нові норми ще не склалися.

Отже, варто докласти максимум зусиль задля створення такої моделі сім'ї, у якій морально-етичні засади будуть на першому місці. Для побудови здорового суспільства необхідна здорова сім'я, тому влада повинна докласти максимум зусиль для формування саме цього інституту.

Але де знайти таку модель, яка змінить суспільство, зробить його сильним? А можливо її взагалі не існує? Існує. Є книга, яка дає нам таку модель сім'ї. Ця книга - Біблія. Будуючи сім'ю за біблійними принципами ми отримаємо справді здорове і міцне суспільство.

Єпископ Євстратій (Зоря)*

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ – ГОЛОВНИЙ СКАРБ І ФУНДАМЕНТ РОЗБУДОВИ УКРАЇНИ

Свій виступ я хотів би розпочати із жарту. Далі ви зрозумієте, до чого він. Є такий жарт про Діда Мороза. У дитинстві чоловік вірить у Діда Мороза, потім він не вірить у Діда Мороза, а потім сам стає Дідом Морозом.

Людина проходить у своєму зростанні три певних етапи: в дитинстві нам властиво довіряти досвіду старших, в юності і в молоді роки особистість

---

* кандидат богослів'я, доцент Київської православної богословської академії, секретар Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату

формується через осмислення і часто заперечення досвіду старших, а потім людина сама досягає певного віку, і сама переходить в категорію старших, досвід яких починає оскаржувати молодь. Не так давно довелося в одній антології читати роздуми грецького філософа, що жив за 500 років до Різдва Христового, який розповідав про те, що молодь зараз старших не слухає, більше уваги приділяє не навчанню, а розвагам. І висновок його був такий: куди ж котиться наш світ і що нас чекає? Прошло 2,5 тисячі років, а кожне покоління переживає й осмислює ті самі виклики, ті самі питання, ті самі проблеми.

Наша аудиторія переважно є молодістю, і тому, власне, для молоді я хотів би ось на чому наголосити у своїй доповіді. Здавалося б, як стосується все те, що я зараз тут говорив, державно-церковних відносин, партнерських державно-церковних відносин? Насправді, безпосередньо.

Ви – ті, хто тут навчаються, за 5, 10, 20 років будете визначати обличчя української держави. Будете визначати напрямки розвитку українського суспільства. Те, який шлях ви будете обирати зараз, буде позначатися на тому, куди Україна рухатиметься в майбутньому. І зараз я особисто бачу дуже сильний виклик, який постає перед суспільством загалом і перед релігійними організаціями, церквами зокрема.

Моє покоління і покоління старше від мене або жили, або застали вже на завершальному етапі систему державного атеїзму, державного безбожництва, примусового насадження безвірництва серед людей. І наше покоління, і ті, хто старший, переконалися в тому, що така система є недоброю. І те, що наш народ після падіння цієї державної системи примусу потягнувся до віри, до релігії, до церкви – є свідченням цього. Молодь початку 90-х років ХХ ст. також передусім ішла до церкви, тому що це було певною мірою і заперечення попереднього досвіду. Молоді властиво протестувати. Бо людина, її особистість формується через усвідомлення своєї спільності й відмінності з іншими людьми. І ось ця золота середина, цей баланс, ця гармонія між колективом і особою, між суспільством і кожним конкретним членом суспільства, між громадою і членом громади, коли вона досягається, – це добре.

Кожна людина, стаючи особистістю, проходить через процес становлення. Коли через сприйняття і відкинення вона осмислює сама себе, своє місце в суспільстві, свою роль у суспільстві, усвідомлює себе як особистість, але разом з тим усвідомлює себе як частину чогось великого, цілого.

На початку 90-х був цей процес відкинення попереднього досвіду, який насправду виявився порочним. Але зараз я бачу, я відчуваю, що поступово активізується процес, коли нове молоде покоління відкидає досвід своїх попередників, в тому числі і в тому, що стосується партнерства суспільства, держави і церковних релігійних організацій. Я бачу по деяких відгуках в Інтернеті, по деяких публікаціях, по деяких напрямках розвитку думки в засобах масової інформації, що до нас знову повертається агресивний секуляризм – відкинення церкви і релігії як інституцій. Коли церкві та релігії приписується зла роль, яка приписувалася у радянському більшовицькому суспільстві, коли церкви і релігія вважалися оплотом мракобісся, зла, відсталості тощо.

Одним із важливих моментів, який, мені здається, треба нам усвідомити для того, щоби краще зрозуміти, що відбувається, є те, на мою думку... Я її не

нав'язую, я не переконую вас в тому, що це саме так, і ви повинні абсолютно зі мною погодитися, – я просто ділюся своїми роздумами і закликаю вас теж подумати над тим, над чим і мені хочеться розмірковувати й знаходити відповідь. Так ось, одним із таких важливих моментів, який треба відзначити, є те, що, зазвичай, релігія і атеїзм, віра і безвір'я сприймаються як певні протилежності. Насправді, я бачу, що немає невір'ючих людей і атеїзм – це теж форма віри. Секуляризм – це теж форма віри, бо без віри людина не може існувати взагалі. Просто атеїсти вірять в те, що Бога нема. Я вірю в те, що Він є, а той, хто відкидає, вірить в те, що Його нема.

Нас оточують багато речей, в які ми віримо насправді, хоча вони здаються нам абсолютно не предметами віри! Наприклад, ми віримо в демократію. А що таке демократія? Так, влада народу. Але як ця влада реалізовується? Так, через вибори. Але скажіть, будь ласка, чи ті, кого обирають, представляють народ в його бажаннях і прагненнях? Чи вони представляють самих себе? В більшості ми бачимо, що представляють себе, а про народ починають згадувати тоді, коли приходить час виборів, для того, щоб переконати, що треба їх обрати ще на якийсь термін. Але в демократії є певний ідеал, в який ми віримо, а як він реалізовується – залежить уже від кожного із нас.

Один із батьків американської демократії Томас Джефферсон, коли його запитали на початку буття Сполучених Штатів, який устрій буде в США, сказав: «Демократія – якщо ви зможете її втримати». Нам здавалося, що ставши незалежною державою, проголосивши демократію, відмінивши однопартійність, ми автоматично прийдемо до кращого суспільства. А так не буває, тому що суспільство – це кожен із нас. Якщо всі разом ми не знали, як будувати демократію, якою вона повинна бути, як при ній жити, – то, відповідно, маємо, як говорив наш перший президент: «Те, що маємо».

І не тільки ми. Скільки можна прочитати публікацій про проблеми з демократією? В Європі, в Сполучених Штатах Америки... Багато хто з американців не вважає американську систему демократичною, хоча для нас у політичному плані вона часто є взірцем.

Ми віримо в демократію, прогрес, науку і в багато ще речей ми віримо, їм довіряємо, хоча вони здаються нам не предметами релігійної віри. Коли я говорю про безвірництво і секуляризм, я вважаю це формою віри людини в саму себе, коли людина саму себе ставить на п'єдестал божества, коли вона живе для себе, служить собі, суспільство і світ розглядає через призму самої себе. І ми бачимо, що те суспільство і та економічна модель, яка запанувала у світі, в основному сконцентровані навколо ось цього обожнення людини.

Ми дуже багато говоримо про права людини. Але чи так само багато ми говоримо про обов'язки? А чи бувають права без обов'язків? Або обов'язки без прав? Якщо так, то немає балансу, немає гармонії, немає рівноваги. Ми говоримо багато про свободу, але чи так само багато ми говоримо про відповідальність? Бо свобода і відповідальність – це дві частини одного цілого. І коли ми робимо щось свobodно, ми повинні розуміти, що відповідаємо за наслідки того, що ми зробили. А в сучасному суспільстві, я думаю, для України це теж проблема, – немає цього балансу свободи і відповідальності, прав і обов'язків. Там, де немає гармонії, виникають проблеми.

Чим вимірюється зараз успішність суспільства? ВВП. Зростанням, відсотками зростання ВВП. Чим більше зростає ВВП, економіка, валовий продукт, тим здається, що суспільство живе краще. Я завжди з цього приводу люблю наводити такий приклад: коли людина голодна – вона з'їдає тарілку борщу, утамовує свій голод. Вона отримує певну, скажімо так, одиницю задоволення. Виникає питання: якщо вона з'їсть 10 тарілок борщу – вона стане в 10 разів щасливішою? В 10 разів задоволенішою? Ні.

Є певна межа, але сучасна економічна модель цієї межі не бачить. Зростання заради зростання. І людина перетворюється із цінності у гвинтик машини споживання. Продукти виробляються для того, щоб нагодувати людей, чи для того, щоби ті, хто їх виробляють, отримали прибуток? Для прибутку. Я думаю, переважна більшість з вас не раз бачили програми про те, з чого складається ковбаса, з чого складається молоко, молочні продукти тощо. Скільки серед тих продуктів, які ми купуємо, фальсифікату, несправжніх продуктів. Чому? Тому, що це вигідно.

У середньому, в Сполучених Штатах Америки одна порція їжі вдвічі більша, ніж в Європі. І разом з тим одна з головних проблем – це ожиріння нації, через яку втрачаються мільйони і мільярди доларів на лікування. Комерційна медицина зацікавлена в тому, щоб людина була напівхворою і напівздоровою. Вона зацікавлена в тому, щоб її лікувати, але ніколи невилікувати. Яка б не була радянська система, але радянська влада була зацікавлена в здорових працівниках – зі своїх меркантильних інтересів, але зацікавлена. А комерційна медицина насправді незацікавлена. І так багато в чому.

І тому, з одного боку, глобалізація, в якій ми живемо, – це процес невідворотний. Але, з іншого боку, ми не повинні розчинитися в цьому процесі. Повинен бути баланс, про який я говорю, між загальним і приватним, бо насправді і в економічному, і в політичному світі, і у світі міждержавних відносин романтики немає. Україна як незалежна держава потрібна тільки нам, нам вона цікава. Всім іншим вона цікава в тій мірі, в якій це співвідноситься з їхніми інтересами. І тому найважливішим елементом розбудови нашого суспільства повинні бути цінності.

Я абсолютно переконаний, що цінним є лише те, за що варто померти, за що варто віддати своє життя. Батьки готові віддати життя за дитину. Людина готова віддати своє життя за безпеку, свободу своїх рідних і близьких, тому що цінує це більше, ніж своє життя. Я не думаю, що мільйон доларів чи гривень, великий будинок чи новий автомобіль є тими цінностями, за які варто віддавати життя. І тому, щоб наша держава розвивалася, в ній повинні бути цінності, вищі за матеріальні. На жаль, зараз ми погрузли в матеріальних цінностях.

У радянській час суспільство було бідне, магазини були пусті. За гроші, які людина мала, не можна було придбати практично нічого. Зараз вам, молодим людям, важко навіть уявити, що тоді не було поняття «купити-продати». Було поняття «дістати». Хто старший, пам'ятає: товари, продукти діставали. Найважливішим знайомством було знайомство на базі чи в магазині, щоб можна було з-під прилавку, з-під поли щось якісне дістати. І тому велика надія була, що ось ми, коли станемо незалежними, демократичними, коли у нас настане ринкова економіка, – тоді у нас буде те, чого у нас не було, ми зможемо їсти те,

що ми хочемо, а не те, що є в магазині. Ми зможемо одягнутися в такий одяг, який нам подобається, а не такий, який пошила радянська промисловість. Але де ота міра – між однією тарілкою борщу й десятьма?

Матеріальне і духовне нерозривно пов'язані, не може людина лише жити на матеріальних цінностях. А секуляризм, який агресивно починає боротися проти релігії і церкви, якраз збудований на матеріальних цінностях: «Більше достатку, більше грошей, більше споживання, краще життя, радісніше жити!» І зразком цього є реклама, яку багато хто з вас бачить кожного дня по телебаченню. Я не бачу, бо я вже 15 років не дивлюся телебачення і щасливий з цього. Але коли доводиться, я бачу. На цьому збудована ідея реклами, на цьому збудована ідея прогресу, розвитку, економіки тощо. «Новий пральний порошок, нова зубна паста дають нам повне щастя». Тому нам важливо, усвідомлюючи це, шукати своє майбутнє, виводячи його із минулого, навчаючись на помилках.

Глибоке, духовне коріння українського народу насправді – це неоціненний скарб, який нам навіть важко зараз усвідомити. Людина, яка має внутрішні духовні переконання, духовні цінності, моральні цінності, може витримати найтяжчі випробування. Вона може пожертвувати усім заради кращого.

Радянське минуле залишило нам у спадок конституційну норму про відокремлення церкви від держави, школи від церкви. Це відокремлення, ці слова, ця формула взята із декрету ленінського Раднаркому 1918 року. І багато років це розумілося як відсторонення церкви, релігії від суспільства.

Насправді ж лише у партнерстві ми зможемо розвиватися. Церква – частина суспільства. Церква хворіє тими ж хворобами, якими хворіє суспільство. І я не хочу ідеалізувати все те, що є в церкві, я не закликаю вас бути некритичними. Як у державних чи комерційних структурах, так і в релігійних організаціях є ті, хто їх використовує заради власного задоволення. Але це не означає, що релігія – це погано, віра – це погано, церква – це погано. Я вірую в те, що, продовжуючи ту співпрацю, яку ми маємо, – і ця конференція є свідченням цієї співпраці, – ми зможемо збудувати в Україні краще майбутнє, усвідомлюючи, що не матеріальні цінності повинні бути на першому плані. Ми їх не зможемо відкинути, але повинні розуміти, що не вони мають бути пріоритетом.

На завершення хотів би навести ще один приклад для того, щоб ми краще розуміли, ким є Бог для нас, і що Він робить для нас. В Євангелії написано, що перше чудо, яке сотворив Господь Ісус Христос, – це перетворення на весіллі води у вино, щоб гості випили і повеселилися, щоб наречений, у якого забракло вина, не зганьбився на весільному святі. Навіть у таких дрібницях Господь радіє з нами, Господь допомагає нам у наших, здавалося б, дріб'язкових проблемах. Тому не треба сприймати віру і релігію, як щось лише таке монументальне, яке або тільки сприймається, або загалом відкидається.

Церква – це спосіб життя з Богом. Якщо кожен із нас навчиться жити з Богом, бо більшість в Україні віруючі, якщо ми навчимося розуміти, що існування Боже дає щось для нас і накладає на нас певні обов'язки, – тоді, я думаю, в Україні є майбутнє. Якщо ми перестанемо жити лише для самих себе, – у нашої країни є майбутнє. Якщо ні – за кілька поколінь на цій землі будуть жити інші люди, які розуміють це краще. Я сподіваюся, що так не буде.

КУЛЬТУРА І КУЛЬТ У ПОСТМОДЕРНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Серед інших романтичних міфів, спростованих двадцятирічним досвідом постсовєтського простору, варто згадати надії на плідне використання творчого потенціалу Церкви в перспективі зростання модерної національної культури. Озираючись на міські новобудови, почитаймо найбільш популярні книги українських авторів, перегляньмо програми рейтингових телеканалів – і ті, хто може пригадати культурне життя України доби «застою», а тим більше «перестройки», змушені будуть визнати: християнські цінності легше помітити навіть у художніх концепціях підсовєтської доби, аніж у формованому на наших очах цивілізаційному просторі. Можна, звичайно, пояснювати сучасну естетичну кризу специфікою смаків донецького регіону або не менш кон'юнктурною модою на вишиванки, глечики й трипільські артефакти. Очевидно також, що ринкова система фінансування культури нездатна забезпечити розвиток «високого», елітарного мистецтва, попит на яке не має масового характеру. Та все одно ані вплив адмінресурсу, ані диктат ринку не можуть вичерпно пояснити все помітнішого протистояння мистецького й інтелектуального пошуку та духовної традиції християнства.

Церква в посткомуністичному світі, звільнившись із тенет атеїстичних диктатур два десятиріччя тому, все ще не може насолодитися перспективами легальної присутності в суспільній дійсності. Повернення експропрійованої власності, налагодження власної господарчої діяльності, зміцнення адміністративних структур, забезпечення ритуальних потреб суспільних інституцій і окремих осіб, храмове будівництво – все це поглинає лівову частку енергії клиру. На цьому тлі пастирська присутність Церкви у світі стає непропорційно слабкою, а до того ж і несамостійною. Найнебезпечнішою спокусою для церковних інституцій виявляється вибір між, з одного боку, обопільно вигідною підтримкою політичних еліт, з іншого - участю в проектах незначних, маргінальних груп, опозиційних щодо влади. Причетність до панівних економічних кланів і адміністративних структур виглядає, в усякому разі, в посткомуністичному світі запорукою стабільності й захищеності. Але не менш важливим є те, що церковна єрархія й посткомуністичні еліти воліють перебувати в авторитарному дискурсі, послуговуючись монологічним типом комунікації. Вони виявляються не готовими до діалогу, до партнерських стосунків зі співрозмовником.

Натомість українські філософи, письменники, митці активно включаються до цілком іншого типу дискурсу, що складається в другій половині ХХ ст. в культурі постмодернізму. Серед численних, часом взаємовиключних, рис цього дискурсу називаються відмова від попередньої культурної парадигми, відсутність пафосу, деканонізація, іронічність і пародійність тексту, схильність до епатування аудиторії [8, р. 3-27]. А сам дискурс перетворюється на «щось стулене та збите нашвидкоруч, єдино можливу діяльність, оскільки не існує ні центру, ані первісного чи постійного значення» [2, с. 329].

* д.філол.н., архиєпископ Харківський і Полтавський (Українська Автокефальна Православна Церква)

Постмодернізм пов'язують з кризою системи цінностей, що утвердилася в епоху Просвітництва: віри в поступ, науку, розум. Незабутній архієпископ Юзеф Жичинський визначає його як «час великих розчарувань, що став нашою долею» [3, с. 4]. І він же виявляє в постмодерному дискурсі щось потаємне, приховане суб'єктом і від партнера, і від себе самого: «сповнений трагізму крик із глибини людського болю» [3, с. 3].

Чужий крик годі почути, не звикнувши слухати. Для Церкви це особливо істотно – вміти вслухатися в голос партнера в діалозі. Натомість нерідко жвавий голос проповідника не вгаває, аби не дати слухачеві прохопитися з незручним питанням чи зауваженням. Досить поглянути на дискусії в коментарях, деякі репліки священнослужителів у веб-чаті чи навіть окремі священніччі блоги, щоб відчувати суто большевицьку непримиренність до опонента, невибагливість у засобах, покликаних нейтралізувати його, виключити з діалогу, а коли можна – знищити, якщо не фізично, то принаймні морально. Хворобою посткомуністичного світу стало те, що в Російській Православній Церкві називають «младостарчеством» - прагненням окремих священників видати своєї волю й розум за дію благодати Святого Духа й цілком підпорядкувати мирянина власним порадам [4]. Імператив у стосунках виявляється зручнішим за вдумливе слухання й духовне товаришування в скруті.

При цьому тяжіння до авторитарного дискурсу як простору зустрічі мирянина й Церкви властиве не лише священнослужителю, але й мирянинові. І то не конче простій, малоосвіченій сільській бабусі. Часом представники світу культури входять у церковне життя, примітивно інтерпретуючи зречення себе (Мт. 16:24; Мр. 8:34; Лк. 9:23) як подолання власної ідентичності задля наслідування архаїчних моделей поведінки й механічного виконання вимог зовнішніх авторитетів. Саме така психологічна група є живлющим середовищем для тоталітарних сект і різного роду шарлатанів від релігії.

Пастирська місія щодо цієї групи виглядає, однак, легшою, аніж стосовно значно численнішої верстви митців та інтелектуалів із комплексами нарцисизму та неготовністю прийняти священника за партнера в діалозі. Подолати презумпцію виключності власних обдарувань і спонукати особистість до роздумів про її стосунки з особистісним Богом, а відтак до прийняття реальності цінностей, вищих за мистецький талант, творчий успіх, наукову кар'єру, пріоритет у відкритті – неймовірно болючий процес. Еґоцентричній особі легше відкупитися від нав'язливої уваги Церкви щедрою жертвою на храм, престижним подарунком єрархові або прилюдним демонструванням своєї конфесійної належності. Легше мирянинові – легше й Церкві, бо звільняє її від важкої праці з деформованою релігійною свідомістю еґоцентричної особистості. Відтак же руйнується й дискурсивна площа зустрічі особистості та Церкви, в якій переживається благодатне діяння Святого Духа. Втеча від комунікативних проблем загрожує зрадою пастирського покликання Церкви.

Комунікативний простір постмодерної цивілізації, попри свою позірну епатажність і скептичне прийняття традиційних авторитетів, насправді не менш чуйний до пастирського слова, аніж авторитарні цивілізації минулого. Та нова дискурсивна ситуація вимагає корегування комунікативних програм відповідно до рецептивної настанови партнера в діалозі. Кумедно виглядають, однак,

спроби пристосуватися до мови партнера через наслідування його стилістики. Трапляється, звичайно, окремим священнослужителям відзначати день народження в престижному ресторані, їздити на найдорожчих моделях автомобілів, носити годинник за 30 тисяч євро. І це справді часом варто інтерпретувати не як любов до розкоші, а як послугування семантичними кодами економічних еліт, які очікують від Бога і Його представників «солідності» в суто світському розумінні. Так само, як входженням у семантичний простір партнера може спонукатися рішення з місійної ревності сісти на «Honda Black Widow» й убратися в шкіряні джинси та куртку, аби виглядати своїм серед байкерів. Але чи не стане послугування знаковою системою масової культури компромісом у євангельському служінні, що свідчить про слабкість почуття власної ідентичності?

XX ст. знало сміливі місійні експерименти. «Французька місія», що виникла у повоєнній Європі, й координований нею рух «священників-робітників» набули масового поширення. Але вже восени 1954 р. «Французька місія» визнається невдалою спробою пастирської присутності Церкви в робітничому середовищі, що не виконала своєї ролі [9]. «Теологія визволення», яка здавалася ефективною формою інкультурації християнської соціальної доктрини в революційні середовища Латинської Америки, маргіналізується й визискується одіозними постатями на кшталт венесуельського диктатора Уго Чавеса [6]. Натомість зростає в усьому християнському світі духовний авторитет беатифікованого торік о. Єжи Попелюшка, який навіть за умов військового стану й жорсткого протистояння загнаної в підпілля «Солідарності» просоветському режимові зважувався відповідати на мову сили й непримиренної ворожості проповіддю євангельської любові, повторюючи як гасло слова з послання апостола Павла до римлян: *«Не будь переможений злом, але перемагай зло добром!»* (Рим. 12:21) [7, с. 180-182].

Хіба є слова, які краще розкривають і суспільну місію Церкви в посткомуністичному світі і її комунікативну програму як учасника творення постмодерного дискурсу? Ідентичність місії Христової Церкви визначається вмінням неухильно послугувати в творенні свого інформаційного середовища автентичним «великим кодом» [5] Біблії, а також слухати партнера, як слухав Луку і Клеопу воскреслий Ісус дорогою до Емаусу (Лк. 24:13-35), а апостол Филип – ефіопського вельможу (Діян. 8:26-40). Бути присутньою в дискурсі, лишаючись собою, не підлаштовуючись під співрозмовника. А ще – завжди керуватися стратегічною метою пастирського слова: через залучення співрозмовника до комунікування з Церквою впроваджувати його в площину таїнственного й молитовного зв'язку з Небесним Главою Церкви, Христом.

Авторитарні епохи небезуспішно намагалися включити Церкву до свого дискурсивного простору. Середньовічний тип церковно-державних взаємин, зокрема візантійська «симфонія», важко позначився на риторичній конфесійній інституції, провокуючи семантично обумовлений конфлікт з інституційованою Церквою культурних еліт і їхню стабільну недовіру до Церкви. Подолання тоталітаризму вимагає не тільки знищення імперії та проголошення політичних реформ. Двадцять років української державності засвідчили важкість і неймовірну важливість виходу поза вплив цивілізаційних кодів тоталітаризму з

його міфами. Нам з усією драматичністю нагадала про це на початку травня варварська брутальність кривавих знамен над державними установами. Служіння слова як фундаментальний чинник покликання Церкви передбачає її діяльну участь в зміні комунікативного середовища й твореного в ньому дискурсу. Звільняючи цивілізаційний простір України від реліктів тоталітаризму, ми оздоровлюємо творений у ньому дискурс, полегшуємо взаєморозуміння учасників суспільного діалогу.

Варто при цьому нагадати слова, з якими Христос звертався до апостолів у прощальній промові: *«Я вже більше не буду рабами вас звати, бо не відає раб, що пан його чинить. А вас назвав друзями Я, бо Я вам об'явив усе те, що почув від Мого Отця»* (Ін. 15:15). Навчальне служіння Церкви чинить і пастирів, і паству співтворцями слова, яких Сам Божий Син називає *«друзями»*. Залучення до семіотичного простору Євангелія впроваджує учасників комунікації до тринітарної таємниці, що розгортається в Святому Письмі в монументальний творчий акт, описаний ніби людська розмова між Особами Пресвятої Тройці. Від *«І сказав Бог: Хай станеться світло!»* (Бут. 1:3) аж до завершального *«Я Альфа й Омега, Перший і Останній, Початок і Кінець»* (Одкр. 22:13).

У цьому контексті літургійне служіння й молитовне спілкування з Богом церковної спільноти звільняється від стереотипних підозр у самодостатньому функціонуванні архаїчних формул. Церква розгортає комунікативне середовище в містичну перспективу, позначувану алегоричним образом вселенського хору, в якому кожному знаходиться своя партія і кожен реалізує свої унікальні здібності – *«Все, що дихає, нехай хвалить Господа»* (Пс. 150:6). Присутність тринітарного Божества надає сенсу комунікативній програмі й структурує все середовище спілкування, звільняючи його від взаємозаперечного різноголосся. Знаходження ж кожним із нас власної партії в цьому злагодженому хорі й чуйне вслухання в голос партнера відкриває надію на те, що й постмодерний дискурс, який лякає нас нині хаосом сповнених прихованого болю волань, раптом виявиться простором нашої зустрічі зі Споконвічним Словом, яке *«сталося тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди»* (Ін. 1:14).

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / Из мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена [митр. Іларіоном Огієнком]. – К. : Укр. Бібл. т-во, 2005. – 1375 с.
2. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Чарльза Е. Вінквіста та Віктора Е. Тейлора / Пер. з англ. Віктор Шовкун. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
3. Жицінський Юзеф, [архієпископ]. Бог постмодерністів: Великі питання філософії в сучасній критиці модерну / Пер. з польськ. Андрій Величко. – Львів: Вид-во УКУ, 2004. – xix; 200 с.
4. Соколов Владимир, священник. Младостарчество и православная традиция. – М.: Паломник, 2005. – 256 с.
5. Frye Northrop. The Great Code : The Bible and Literature. – Toronto : Academic Press, 1982. – 261 p.
6. Instrukcja o niektórych aspektach «Teologii wyzwolenia» (Libertatis nuntius) / Kongregacja Nauki Wiary. 6 sierpnia 1984 r. – Режим доступу: <http://ekai.pl/biblioteka/dokumenty/x151/instrukcja-o-niektorych-aspektach-teologii-wyzwolenia-libertatis-nuntius/>
7. Kindziuk Milena. Świadek wiary : Życie i śmierć księdza Jerzego Popiełuszki. – Częstochowa : Edycja świętego Pawła, 2004. – 507 s.
8. The Routledge Companion to Postmodernism : Ed. by Stuart Sim. – London; New York : Routledge, 2001. – x; 401 p.
9. The Worker-Priests, A Collective Documentation / Translated by John Petrie. - New York: Macmillan Co., 1956. - xiv; 204 p.

Єпископ Віталій Скомаровський*

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ВИПРОБУВАННЯ ЧАСОМ

Питання дослідження, збереження та розвитку духовних цінностей рідного народу є вкрай важливим питанням у будь-які часи та у будь-якому суспільстві. Достатньо згадати, що ще Платон та Аристотель переймались проблематикою шкали цінностей та їхнього співвідношення з самим буттям. Й гострота цього питання з плином сторіч не тільки не згасала, а навіть, навпаки, поглибилась. Минуле ХХ століття стало яскравим і трагічним прикладом того, як відмова від одвічних цінностей, від багатства культурної та духовної спадщини призводить до нищення як персонально людської істоти, так і цілих народів. Чого варті лишень голодомори, що прокотились нашими родючими землями, масові депортації, війни, в тому числі братовбивчі, нищення і переслідування Церкви та самої віри і надії народу.

Але він, наш народ, таки вистояв і зберіг у цьому нелюдському протистоянні той щедрий спадок, що лишився йому від попередніх поколінь, ту автентичну духовність і моральність, що сягає корінням прадавніх часів. Невдовзі ми будемо святкувати ювілей десятиліття візиту в Україну Святішого Отця Блаженного Йоана Павла II, й тому тут мимоволі згадуються найперші слова великого Папи, промовлені на нашій землі: «Вітаю тебе, Україно, відважний та стійкий свідку приєднання до цінностей віри. Скільки ти вистраждала, щоб у важкі хвилини відстояти свободу віросповідання!»

Та, натомість, зараз, вже в умовах незалежної України, з'явилися нові виклики, нові підступи, які особливо небезпечні з огляду на те, що вони не є такими вражаючими, як, наприклад, голокост чи масові репресії, а, навпаки, непомітно, але наполегливо проростають у суспільній свідомості, стають мало не моральною нормою.

Наведу кілька прикладів. Нещодавно у розмові з одним своїм знайомим іноземцем я запитав його: «Що тебе найбільше вразило в українцях?» Після дуже короткого розмірковування він впевнено відповів: «Гостинність». І це дійсно так. Гостинність є давньою і відомою чеснотою нашого народу. Це реальна духовна цінність, про яку завжди пам'ятають наші краєви і яка дійсно вражає іноземців.

Але це – іноземці, гості здалеку, родичі, сусіди. Для них ми по-справжньому гостинні, й то не на показ, а від щирого серця. А як же власні діти? Ми кажемо, що кожен гість, який переступає поріг нашого дому з відкритим серцем і добрими намірами, є Божим даром. Але ж кожна дитина, кожне зачате людське життя від миті запліднення є ще більшим Божим даром, більше того, є даром участі людини, чоловіка і жінки, у Божій справі створення світу. А які ж тенденції щодо гостинності у цьому питанні? Статистика свідчить, близько 40% українських жінок репродуктивного віку хоч раз в житті робили аборт. Україна є лідером Європи за кількістю перерваних вагітностей. Не краща ситуація і з тими дітьми, які вже побачили світ. Все та ж невтішна статистика показує, що в Україні проживає понад 100 тисяч дітей-сиріт і дітей, позбавлених

* ректор Вищої духовної семінарії Києво-Житомирської дієцезії Римо-Католицької Церкви

батьківської опіки. То чи не є вся ця ситуація в комплексі профанацією тієї самої цінності, цієї риси нашого народу, що зветься словом «гостинність»?

Ще одна не менш відома чеснота – толерантність. На відміну від штучного поняття, що, дякувати Богові, кануло в небуття, «радянський народ», поняття «український народ» є реальністю. Наприкінці 20-го року державної незалежності України про це вже можна казати досить впевнено. Але український народ – далеко не мононаціональне утворення, а цілий букет різних національностей і культур. Наприклад, у моєму рідному місті Бердичів віками поруч живуть українці, євреї, поляки, росіяни. І, зрозуміло, що живуть усі ці національності не у взаємній ізоляції, а перетинаючись, спілкуючись, переплітаючись. І так само є по всій Україні. Звичайно, були в нашій історії (як давнішій, так й відносно недавній) трагічні, криваві сторінки, коли ненависть та упередженість заступали будь-яку толерантність. Але це тільки підкреслює, що толерантність – не стала одиниця, не константа. Підкреслює, що її потрібно не тільки зберігати серед численних духовно-моральних цінностей, але й розвивати. Проте й тут належить знати межу! Бо коли суспільство починає толерувати фашизм, нацизм, релігійну нетерпимість або що, то це вже зовсім не толерантність, а, навпаки, пряма дорога до її знищення.

Ще одна безумовна цінність, притаманна нашому народові, це поважне ставлення до родини. Зрозуміло, що родинне життя в Україні, як, зрештою, і мало не у всьому світі, переживає потужну кризу. Буквально щойно я згадував таке явище, як сирітство, а окремим викликом сьогодення є масове соціальне сирітство, яке, у свою чергу, є наочним приладом цієї самої кризи сімейного життя. Але це не є природним явищем для наших людей. Про одвічну вартість родини для українців свідчить уся українська історія, українська культура, література, про це згадували Дмитро Яворницький та Михайло Грушевський, це відзначають дослідники українства різних часів. Тож тут також потрібне не тільки збереження гідного ставлення до родини, до повноцінного подружжя та відповідального батьківства на належному їм щаблі в ієрархії духовних цінностей, але й розвиток і поступ. І саме у цій площині, де існує безліч проблем, але й перебуває надія відродження, потрібне потужне співробітництво між державою, недержавними, громадськими організаціями та Цервою. Жодній з цих інституцій не під силу впровадити докорінні зміни на краще самотужки, але спільними зусиллями це можливо.

Тож завершити свій виступ я хочу закликком Папи Йоана Павла II, промовленим ним під час Св. Меси на летовищі «Чайка», що під Києвом, 23 червня 2001 року, що особливо гостро звучать в контексті проблематики, яку ми тут розглядаємо: «Ти, дорога молоде, будь сильною й вільною! Не дозволяй, щоб тебе захопили облудними міражами дешевого щастя. Іди Христовим шляхом: це правда, що Він вимогливий, але тільки завдяки Йому зможете втішатися повнотою сенсу життя і душевним спокоєм. Ви, дорогі батьки, готуйте вашим дітям шлях Господній. Виховуйте їх з любов'ю і давайте їм переконливий приклад вірності принципам, що їх ви навчаєте. Також і ви, що несете виховну й суспільну відповідальність, старайтесь завжди сприяти цілісному розвитку людської особи, розвиваючи в молоді глибоке відчуття справедливості й солідарності з найслабкішими».

ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

А.А. Слинко*

ОСНОВНОЙ ВЕКТОР ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Неожиданный поворот политического процесса на Украине от «оранжевой» революции к политическому центризму вызвал непонимание в западном научном сообществе, а также некоторое удивление в российских политических кругах.

Однако все становится на свои места, если обратиться к мегатренду – базовому вектору развития украинской государственности и протогосударственности. А это направление состоит, прежде всего, в постоянном уходе от польской жизни, польской идеологии и польских традиций, который вызван печальным историческим опытом XV-XVI вв. Речь Посполитая, а затем польская шляхта и чиновничество всех оттенков и уровней почти полтора столетия делали все, чтобы не интегрировать, а отдалить от себя все традиционно русское (или украинское) на территориях и Белоруссии, и Украины.

Произошедшая интеграция верхушки магнатов Великого княжества Литовского в Речь Посполитую породила серьезный процесс латентного неприятия всего польского со стороны как православных, так и униатов. Польский конституционный порядок, состоявший из трех сеймов: конвокационного, элекционного и коронационного, позволил реализовать себя лишь кучке ополченных магнатов, да и то во время бескоролья. Поэтому даже куцая попытка первой «писаной» украинской конституции – Гадячский договор 1658 года – выглядит как революционный шаг вперед. В изложении М. Грушевского этот кульминационный факт украинского конституционного права выглядит следующим образом: «...Во главе правительства Великого княжества Русского будет стоять гетман, избранный всеми сословиями: сословия Великого княжества Русского будут избирать кандидатов, предлагая королю, и одного из них король утверждает гетманом... Православная вера должна быть уравнена с католической, митрополит и владыка получают место в сенате...» [1].

Естественно, эти куцые положения не были воплощены, и украинская апокрифическая конституционная мысль – «Конституция Орлика 1710» – уже возводила казаков от хазар, от которых по легенде и получила Украина православие. Создается хазарско-шведский миф происхождения украинской государственности, вызванный нахождением казацкой автономии на границе Польши и России [2].

Польская прямолинейная идеология атаковала украинское стремление к независимости «в лоб», мотивируя все московской интригой и пытаясь дискредитировать московское православие. Так, на Гадячской раде 6 сентября

---

* д.полит.н., профессор, заведующий кафедрой международных отношений и регионоведения Воронежского государственного университета

1658 года польский посол Беневский говорил казакам; «Что приманило народ русский под ярмо московское? Вера? Неправда: вера у вас греческая, а у москалей московская! Правду сказать, москали так верят, как царь им прикажет. Четырех патриархов святые отцы установили, а царь сделал пятого и сам над ним старшинствует; чего вселенские соборы не смогли сделать, то сделал царь!» [3].

Однако, продвигая унию и стараясь дискредитировать православие, поляки постепенно упустили униатов, всячески отрывая их от власти и от реального участия даже в местном самоуправлении. На Западной Украине царство Николая I было объявлено царством Божьим на земле, когда русская армия и русская власть оттеснили вечных угнетателей поляков. «Россия осталась в памяти галичан как олицетворение державного могущества, безграничной политической мощи, и вообще Россия николаевских времен рисовалась галичанам как идеальное царство справедливости и порядка» [4].

Польские восстания XIX века, усиление поляков в конце XIX – начале XX вв. в Галиции вызвали отрицательную реакцию украинских масс. Даже кратковременное появление польской армии Пилсудского на Украине в 1920 году окончательно оттолкнуло население от националистов С. Петлюры и В. Винниченко. Украина относительно терпимо переносила правление Центральной Рады во главе с М. Грушевским, немецкое марионеточное правление гетмана Скоропадского, анархистский эксперимент Н. Махно. Но как только «социалисты» Киева и Галиции объединились под польским покровительством, то ни о какой массовой поддержке ни «сверху», ни со стороны низов украинского общества не могло быть и речи.

В апреле 1920 г. украинские части в составе польских формирований начинают наступление на Киев. «После того, как большевиков удастся оттеснить из пределов Польши, между поляками и большевиками заключается перемирие. Украинцы на этих переговорах представлены не были. Более того, польские союзники интернировали украинских националистов, оказавшихся на их территории. Вполне естественный финал для украинцев, пошедших на союз со своим историческим, религиозным и национальным притеснителем» [5].

Большевистские репрессии создали иллюзию некоего единения Западной Украины с широким антисоветским фронтом Запада, куда на правах «авангарда» входило польское движение «Солидарность». Однако, как только Россия институализировалась как неидеологическое, рыночное, в основном православное государство с доминированием широкого спектра ценностей от праволиберальных до социалистических – антироссийское оранжевое движение рухнуло. Стратегическая ошибка США и НАТО – попытка сделать Польшу проводником Украины на Запад – ускорила традиционный и неизменный мегатренд украинской государственности.

1. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины. – К., 1996. - С. 335.
2. См.: Договор и постановление между гетманом Орликом и войском Запорожским в 1710 году (Конституция) / Грушевский М. Иллюстрированная история Украины. – К., 1996. – С. 670-678.
3. Цит. по: Ульянов Н.И. Происхождение украинского сепаратизма. – М., 2007. - С. 96.
4. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины. – К., 1996. – С. 528-529.
5. Фотиев К. Политическое положение на юге России в 1917-23 гг. // Ульянов Н.И. Происхождение украинского сепаратизма. – М., 2007. – С. 291-292.

ПОНЯТТЯ «ВОЛЬНОСТІ» ЯК ОСНОВА ТРАДИЦІЙ УРЯДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РАНЬНОМОДЕРНУ ДОБУ

Одним із найбільш ємнісних понять, які доволі часто зустрічаються в українській лексичній традиції ранньомодерної доби, є термін «вольності». В історичних процесах, що протікали на українських землях, він містив у собі широкий спектр явищ і понять - від побутових до економічних і навіть географічних. Ємність тогочасного поняття «вольності» кореспондується з поняттям свободи і тому умовно може бути співвіднесеним хіба що із сучасним терміном «демократія». Помилково було б вважати, що поняття «вольності» тісно пов'язано тільки з козацтвом, оскільки в ранніх документах воно зустрічається переважно стосовно різних категорій шляхти та міщанства.

Використання терміна «вольності» у різних офіційних документах можна простежити від привілею 1435 р. польського короля Владислава II, Ягеллона [1, с. 155] і до поданого у 1754 р. російській імператриці Катерині II «Прошення малоросійського шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о возстановлении разных старинных прав Малороссии» [2, с. 47]. Звісно, за 300 років поняття «вольності» розширювало свій зміст, але незмінним залишалося його основне підґрунтя, яке підкреслювало окремішність того етносу, що вперто боровся за збереження та розширення своїх привілеїв - тобто вольностей.

Сьогодні, досліджуючи доволі широкий спектр життєдіяльності далеких поколінь української людності в різні періоди історії, дослідники, при трактуванні цього поняття, наголошують на його конкретній складовій. Тому в різних працях це поняття переважно окреслює майнові, правові, соціальні на інші відмінності життєвої практики українського населення і в такий спосіб відбувається його несвідоме, суто механічне звуження.

Виокремити і простежити незмінність стрижня цього поняття можна за допомогою офіційних державних документів, що слугували тогочасною законодавчою базою або існували у вигляді проектів.

Згаданий привілей 1435 р. польського короля Владислава II Ягеллона підтверджував "права, привілеї і вольності, які їм од отця нашого поставлені і утверджені..." [1, с. 155] Затверджена в такий спосіб традиція врядування у вигляді «привілеїв і вольностей», успадкованих ще з часів своїх попередників, дає привід припустити, що поняття «вольності» виникло в результаті інкорпорації руського населення до Литовської держави. Цим поняттям окреслювалося певне коло відмінностей життєдіяльності місцевого руського населення, які ґрунтувалися на стародавніх уявленнях і традиціях, до яких передусім слід віднести і традицію врядування.

Іншим знаковим документом, що трактував вольності як національну традицію врядування був Перший Литовський Статут (1529), в якому "...корінним мешканцям земель нашого Великого князівства Литовського, якого б стану та походження вони не були, усі їхні права і привілеї церковні..., а також світські, що були ними отримані від... предків наших, на будь-які володіння і

* к.і.н., докторант Національної академії державного управління при Президентові України

вольності” [3, с. 207]. А один з артикулів має красномовну назву: «Старі посади мають бути збережені», де зазначено що “...нічим не зменшуємо старих посад Віленського і Троцького воєводств та інших, воєвод і каштелянів, і канцлерства, і маршалства земського і маршалства дворного, старост і врядників наших...” [3, с. 223]. Тяглість традиції врядування з акцентами на регіональні особливості тут простежується доволі чітко.

Остаточного наповнення поняття «вольності» набуває у найвизначнішому документі козацької доби – «Пактах і Конституціях...» 1710 р. Тут національна традиція розбудови публічної влади й управління отримала політико-правове оформлення. Цей документ увібрав у себе найцінніші здобутки тогочасної європейської та вітчизняної гуманістичної думки” [4, с. 75]. Його зміст із вузькостанової категорії переростає в державну.

Після Полтавської поразки 1709 року ідея вольностей продовжує жити у свідомості української еліти. Для козацьких інтелектуалів важливим було традиційне життя, що розумілося у вольностях. Тому вони продовжували творити історичний міф заради збереження своєї суспільно-політичної самобутності.

Останній гетьман К. Розумовський всупереч забороні діяв «в силе прав вольностей и обыкновения малороссийских», затверджуючи своїми універсалами обраних полковників [5, с. 23]. Саме під його головуванням на старшинській раді у 1763 р. народилася ідея звернутися до імператриці з проханням відновити старі права і вольності. Так народилося «Прошение шляхетства... о возстановлении разных старинных прав Малороссии», де просили “...иметь сеймы или генеральные рады как для общих наших постановлений, так и для советов в нуждах малороссийского народа случающихся ” [2, с. 47]. Це засвідчує, що поняття «вольності» включало в себе не скільки право володіння, бо таке право мало і російське дворянство, а насамперед право вільного вибору очільників виконавчої і церковної влади, відновлення власної судової системи та роботи генеральних рад. Характерним є і те, що автори цього документа при обґрунтуванні необхідності поновлення системи врядування апелювали до “нужд малороссийского народа”, підкресливши в такий спосіб, що іншого варіанта задоволення цих нужд не існує. Це ще раз демонструє сприйняття широким загалом тогочасної української спільноти виключно демократичної системи обговорення і прийняття суспільно важливих рішень. Тому звужувати поняття вольності до наявності якихось земельних чи майнових прав і привілеїв, прагнення їх розширення до отримання нових володінь не можна, бо це виглядає як штучне звуження суті національно-визвольної боротьби і процесів державотворення.

1. Савчук П.О. Становлення та розвиток козацтва в «Історії Русів» // Заповідна Хортиця. Матеріали ІV міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці». Спеціальний випуск / П.О. Савчук. – Запоріжжя, 2010. – С. 154–157.

2. Струкевич О.К. «Березневі Статті» як джерело політичної автономії України–Гетьманщини у середині XVIII століття // Україно-російський договір 1654 р: Нові підходи до історії міждержавних стосунків (Матеріали науково-теоретичного семінару) / О.К. Струкевич. – К.: Ін-т історії НАНУ. - 1995. – С. 43–49.

3. Статут Великого князівства Литовського у 3-х т. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О.: «Юридична література», 2002. - Т. I. – 297 с.

4. Надолішний П.І. Вітчизняна традиція демократичного врядування як аспект національного державотворення: до 360-ї річниці конституції Пилипа Орлика // Вісник державної служби / П.І. Надолішний. – 2009. – № 4. – С. 69-78.

5. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення): Монографія: В 2-х ч. – Ч. 1. / О.І. Путро. – К., 2008. – 236 с.

В.Г. Безбах*

БИТВА ЗА ЄВРОПУ (до 390-річчя Хотинської битви)

Важливе геостратегічне положення на мапі Європи, яке займає Україна, завжди ставило перед нашим народом відповідальні завдання, від рішення яких залежала доля інших народів. Так було у першій половині XIII ст., коли через українські землі прокотились монголо-татарські орди, але тут і залишили свою силу і спроможність захоплювати нові європейські землі. Так сталося і чотири століття по тому, коли вже об'єднане слов'янське військо не лише зупинило, але і завдало нищівної поразки новому грізному противнику – Османській імперії, врятувавши Європу від турецької навали.

Хотинська битва 1621 року, 390 річницю якої ми відмічаємо у вересні 2011 року, стала однією з найбільших битв кривавого XVII століття. У вересні - на початку жовтня 1621 року біля стін Хотинської фортеці проходили події знаменитої Хотинської війни, яка прославилась запорозьких козаків і їхнього гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного і стала зламним моментом в історії Османської імперії.

На початку 20-х років XVII ст. ослаблена внутрішніми чварами Річ Посполита опинилась наодинці перед страшною загрозою з Півдня. Шляхетська Польща перебувала у політичній ізоляції через ворожі відносини із Московською державою, Швецією та іншими країнами. Її війська тоді вже встигли зазнати страшної поразки від турків на Цецорських полях в Молдові, тому все на що спромігся польський Сейм – це 35-тисячна армія. Турки ж привели в Європу величезну армаду, яка налічувала за різними даними до 300 тисяч чоловік. Польська шляхта чудово розуміла всю безвихідь свого становища, тому змушена була заручитись козацькою підтримкою, пообіцявши різні права та привілеї.

Важливо зазначити, що вирішальною метою участі козацтва в цій війні були якраз таки не привілеї, і не прояв своєї вірнопідданості Речі Посполитій, а саме усвідомлення масштабної загрози для українського народу та всіх європейських країн. Свідченням цьому є те, що, не очікуючи результатів переговорів у Варшаві, влітку 1621 р. 40 тисяч козаків на чолі з запорізьким гетьманом Я. Бородавкою рушили до Хотина.

З 1 вересня розпочалися масові штурми польсько-козацького табору, які героїчно відбивали запорожці спільно із польським військом. 28 вересня шаленим гарматним обстрілом розпочався вже шостий великий штурм. Султан кинув у бій усе, що в нього було. Протягом дня було проведено дев'ять великих атак. Коли турецьким силам вдалося оволодіти польськими укріпленнями, козацьке військо ударами з флангів розгромило ворога. Побоюючись

---

* к.і.н., доцент, завідувач кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

остаточного знищення своїх військ, султан змушений був припинити воєнні дії. Внаслідок битви турецькі втрати становили близько 80 тис. осіб. 29 вересня між командуванням польсько-козацьких і турецько-татарських військ почалися переговори про укладення миру. Вони закінчилися підписанням угоди 8 жовтня 1621 року.

Головна заслуга в перемозі над турецько-татарськими військами належала українським козакам. Вони своїм безприкладним героїзмом і мужністю врятували польсько-шляхетське військо від розгрому й ліквідували небезпеку турецько-татарського поневолення українського і польського народів. Наслідки Хотинської битви мали велике міжнародне значення. Ця битва змусила Туреччину відмовитись від планів завоювання Європи. Неможливо обійти увагою також видатну історичну постать великого українського гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, для якого ця битва стала останньою на його блискучому шляху полководця.

Битву під Хотиним змальовано в численних творах художньої літератури. Пісні про героїв цієї битви співав український народ, польські поети склали поеми. Іван Франко про значення Хотинської перемоги писав, що Туреччина, зазнавши поразку під Хотином, стала хилитися із зеніту своєї величі й слави.

Впродовж XVII століття Хотин переходив з рук в руки, ним володіли і польські королі, і турецькі феодалі, неодноразово місто визволяли запорозькі козаки. Під час визвольної війни у Хотині 1650-1653 рр. перебували війська Богдана Хмельницького. Нині районний центр Чернівецької області місто Хотин – один з осередків нашої історії, національної військової слави, символ єдності слов'янських народів в боротьбі проти ворога.

Адже саме блискуча перемога в Хотинській битві поклатала край міфам про непереможність турецької Порти, які давно панували серед провідних європейських держав. І поклати край цим міфам лицарі маленького острову з войовничою назвою Січ – легендарне козацьке військо, яке не мало повної свободи і власної держави, але мало неймовірну хоробрість, непереможний дух, і могутню віру. Завдяки цій українській перемозі османська загроза стала не такою небезпечною для Західної цивілізації, а сама Туреччина втратила на двадцять-тридцять років волю та здатність до експансії. Українські лицарі – запорозькі козаки, як вірні сини України, стали непорушною стіною, незламним щитом Європи, і, окрилені священним європейським духом перемог, зломали незліченну східну орду і врятували велич Заходу, який по сьогоднішній день зобов'язаний нашим героїчним предкам своїм мирним існуванням.

А. Нікітіна*

НАКАЗНІ ГЕТЬМАНИ ДОБИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Національно-визвольна війна середини XVII ст. – важливий етап історії українського народу. Він є цінним досвідом українського державотворення, який супроводжувався формуванням нової еліти, нової влади та політичних інститутів. Серед таких інститутів був інститут наказного гетьманства.

---

* студентка Національної академії управління

За часів Богдана Хмельницького були часті випадки призначення наказних гетьманів. Одним із таких гетьманів був Іван Золотаренко (р.н. невід. - 1656 р.), який походив із давнього козацького роду. Певний час він був одним з найближчих до гетьмана полковників, якому Хмельницький цілковито довіряв і посилав у важливі рейди на північ України та до Білорусії. Ця близькість до гетьмана пояснювалася тим, що третьою дружиною Б. Хмельницького була рідна сестра Золотаренка - Ганна, а ще тим, що цей полковник мав великий хист до військової справи й умів знаходити вихід зі складних ситуацій. У лавах Визвольної війни Іван Золотаренко був від початку. Відомо, що він брав участь у битвах під Жовтими Водами, під Корсунем, у Пилявецькій кампанії. Протягом 1653-55 рр. був полковником ніжинським. Тож цілком природно, що коли Хмельницькому знадобилося призначити когось наказним гетьманом, який би, маючи окремий корпус, діяв на півночі України та в Білорусії, вибір припав саме на полковника Золотаренка.

На початку Визвольної війни доля пов'язала Б. Хмельницького з полковником Михайлом Станіславом Кричевським (р.н. невід. - 1649 р.). Улітку 1647 р. Хмельницького заарештували і мали стратити. У в'язниці Хмельницький перебував під наглядом свого давнього приятеля – М. Кричевського. Кричевський, смертельно ризикуючи, допоміг гетьманові втекти з в'язниці буквально за кілька годин до страти. Перебуваючи на чолі реєстрових козаків, полковник Кричевський першим зі своїми козаками став на бік повстанців і подав приклад іншим. Згодом Кричевський брав участь в усіх основних битвах народно-визвольної армії. Його Чигиринський полк, по суті, стає полком особистої гвардії гетьмана, демонструючи зразки героїзму під Жовтими Водами, Корсунем та в багатьох інших місцях. Навесні 1649 р. Україна опинилася перед загрозою інтервенції з боку Литви. Стало відомо, що там та ще в Білій Русі формується велике військо під команду литовського гетьмана Януша Радзивілла. Щоб прикрити кордони держави та зупинити просування литовських військ, на північ України відряджено окремий корпус на чолі з наказним гетьманом Михайлом Кричевським. У битві під Лоевом корпус Кричевського зазнав великих втрат. У бою загинув і сам наказний гетьман Михайло Кричевський, але головне завдання гетьмана козаки виконали.

Филон Джалалія (Джеджалія, Джеджалій) (р.н. і смерті невід.) належав до тих сподвижників Богдана Хмельницького, які пройшли з ним від початку повстання і до смерті гетьмана. За походженням він був із кримських татар. Гетьман вдало використовував його татарське походження і знання татарської мови. Коли постало питання, кому очолити українське посольство на переговорах у Стамбулі, Хмельницький доручив цю місію Филону Джалалії. Коли формувалась територіальна адміністрація, козацька Рада призначила Джалалію полковником прилуцьким. Полк Джалалії йшов у перших лавах і в битві під Жовтими Водами, і в Корсунській кампанії. Прийнявши булаву наказного гетьмана, полковник Джалалія зумів зібрати воєдино напіврозгромлені, розпорошені полки, що давало змогу уникнути оточення і вивільнити частину війська для оборони на головному напрямку.

Полковник Кіндрат Бурляй (Бурлій, Бурлюй, (р.н. і смерті невід.) належить до тих козацьких ватажків, які стояли біля витоків визвольної боротьби

українського народу, і є щось несправедливе у тому, що ім'я його забуде. Під час війни слава К. Бурляя не досягла такої гучності, як слава деяких інших полководців. Кіндрат Бурляй служив у реєстровому козацькому війську, дізнавшись про виступ повстанців, він перейшов на їхній бік і відтоді користувався цілковитим довір'ям гетьмана. У березні 1648 р. Б. Хмельницький вирушив до Бахчисарая, щоб домовитися з ханом про спільний виступ проти поляків. У складі делегації був К. Бурляй. Бурляй командував загонами повстанців під час битв під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями... Авторитет його серед козацтва та військовий талант були такими, що Хмельницький кілька разів призначав його наказним гетьманом, що дозволяло К. Бурляю самостійно діяти проти поляків, командуючи великими козацькими з'єднаннями.

Увага до наказного гетьманства пов'язана з тим, що в той час, коли широко практикувалося призначення наказних гетьманів, усталене сприйняття самого гетьманського титулу лише формувалося.

Тривалий час гетьманами називали військових керівників, і тільки з часів Петра Сагайдачного титул старшого (гетьмана) набуває більш вагомого змісту й звучання. В офіційних актах польський королівський уряд продовжував називати керівника козацького війська «старшим». Сам Сагайдачний у своїх листах до коронного гетьмана С. Жолкевського називає себе то "старшим", то "гетьманом його королівської милості Війська Запорозького". Така традиція продовжується і в перший рік гетьманування Богдана Хмельницького. Але вже у лютому 1649 р. уряд Речі Посполитої офіційно визнав за Хмельницьким титул гетьмана Війська Запорозького.

Гетьман поєднував у своїх руках військову, адміністративну та судову владу. Б. Хмельницький, прагнучи мати сильну владу на місцях, використовував наказне гетьманство, проте ці кроки через відсутність міцних централізаторських тенденцій, стали поштовхом до деконсолідації козацької верхівки і розколу серед політичної еліти. Зі смертю Б. Хмельницького Україна поринає у добу Руїни, добу братовбивчих війн і нескінченних зрад, суспільного розбрату та марнотратства усього, що було досягнуто за довгої тяжкої боротьби під час Визвольної війни українського народу.

В.Т. Лазарева*

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНЕЗИ ДЕРЖАВНИЦЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ П. КУЛІША: ДОСВІД І УРОКИ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ

За кожної історичної епохи були визначні особистості, яких цікавили проблеми держави і права. Особливо важливу роль у розвитку українського державотворення в другій половині XIX століття відіграли ідеї учасників Кирило-Мефодіївського товариства (1846–1847), зокрема М. Костомарова, Т. Шевченка, М. Гулака, О. Навроцького. Пантелеймон Куліш (27.07/08.08.1819 - 02/14.02.1897) – письменник, фольклорист, публіцист, перекладач, мислитель. науковець, громадський діяч та українознавець, як член Кирило-Мефодіївського товариства, мав свої погляди на державу і право.

---

* здобувач, молодший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства

Спочатку ця точка зору знайшла своє відображення в поемі "Україна. Од початків України до Батька Хмельницького" (1843), в якій він доводив безперервність державницького процесу від часів Київської Русі.

У наступній "Книзі о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького" (1843) П. Куліш вже наголосив на тому, що український народ був: "одною державою з народом литовським, як рівний з рівними і вольний з вольними". У той же час, автор вказував на створення демократичних умов для збереження і розвитку національної самобутності українського народу, звертав увагу на існування принципів свободи, справедливості й рівності у міжнародних відносинах. Інстинкт державності у письменника був надзвичайно міцний.

Але існує протилежна думка. Так, Дмитро Донцов вважав, що митця не займали інтереси державності, з чим не можна погодитися. І дослідження українознавчої концепції держави і права Пантелеймона Куліша про це свідчить.

П. Куліш розсудливо оцінив ситуацію, яка склалася для української справи після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, і розпочав культурницьку роботу, бо вважав, що лише культура швидше пробудить людське серце від сплячки.

Маємо визнати, що П. Куліш у той складний час бачив цілісну Україну і мріяв про її історичну й культурну національну єдність. Як щирий патріот він завжди відчував відповідальність за долю нації й повсякчас шукав шляхів для її покращення.

Роман "Чорна рада" (1857) П. Куліш присвятив одному з найтрагічніших епізодів української історії. Після смерті Б. Хмельницького Україна опинилася у складному політичному становищі. На думку П. Куліша, "чорна рада" була найдраматичнішою подією для народу України та яскраво відобразила його національну свідомість. У цьому творі письменник намагався показати як, здобувши перемогу у визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, верхівка суспільства через свої чвари не спромоглася її утримати, бо знов починала шукати собі "пана", який, однак, володарюватиме за їхніми бажаннями. Потрібно зауважити, що своїм твором автор ще раз доводив потребу не забувати минулі помилки і нагадав, що тільки об'єднавшись, народ здатен заявити про себе як силу, з якою доведеться рахуватися у майбутньому в побудові незалежної держави. Митець свідомо спонукав читача замислитись над наслідками Руїни, зрозуміти й глибше пізнати історичні уроки тих подій для розширення світогляду і підняття національної самосвідомості.

Звертаючись до української тематики, П. Куліш не просто аналізував події минулого, а й думав про часи прийдешні, замислювався над тим, яка суспільна сила може стати на сторожі політичної свободи і громадського миру України, відстояти її державність. Проте це питання у творі залишилося відкритим.

В романі "Чорна рада. Хроніка 1663 року" П. Куліш висвітлив свій погляд на державу й право українського народу і цим втілював ідею незалежності. П. Куліш вважав, що не можна робити поспіхом державну самостійність України, бо невідповідність українського народу наробить більше шкоди і, не відбувшись, затьгне в ще гіршу неволю. Через це він був проти революційних дій не лише як християнин, але й як історіософ. Виходячи з цього, П. Куліш переконливо

доводив, що має бути велика небезпека, коли ігноруються гуманістичні орієнтири у визвольній боротьбі.

Для порівняння маємо зауважити, що в П. Куліша було багато спільних думок із Т. Шевченком у викладі цих питань. Їх однаково хвилювала доля рідного народу.

Насамперед П. Куліш мріяв про культурну незалежність України, тому не бачив підстав передчасно казати про політичну незалежність, але й не відкидав її. Аналіз генези державницько-правових поглядів Пантелеймона Куліша свідчить, що у формуванні його державницько-правових поглядів можна виділити кілька етапів: перший з яких відноситься до 40-50 років XIX століття і полягає переважно у знайомстві з історико-філософською літературою (Г. Гегель, Г. Гердер, Платон, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Костомаров, М. Гоголь), безпосередньою діяльністю та спілкуванню з однодумцями з Кирило-Мефодіївського товариства. Разом з тим є підстави стверджувати, що зародки політично-державного творення мають тяглість ще з часів Київської Русі й пов'язуються із звичаєвим правом, релігією, діяльністю видатних державних діячів (Святослав, Володимир), проявилися вони також у культурному розвитку ("Руська правда", "Повість минулих літ"), зв'язках з багатьма країнами світу: Франція, Німеччина, Угорщина, Польща, Литва.

Другий етап - 50-60 роки XIX століття. Значний вплив на формування поглядів П. Куліша справила державність доби Козаччини. Як відомо, козаки мали автономію, закріплену в Гадяцьких пунктах, дотримувалися традицій і звичаїв, мали волю, побратимство, рівність. У них була розвинена демократія. Ці відомості сформували особливий погляд П. Куліша на відновлення державності (видання правопису, підручників, художньої літератури, періодичних видань).

Третій етап. Формування державницько-правових поглядів П. Куліша у 60-70 роках XIX століття здійснювалося переважно під впливом його знайомства з життям Західної Європи. Це дало йому поштовх у ствердженні власної думки про те, щоб зберегти самобутній розвиток, українці мають повернутися до хутірського життя. Головну увагу він звернув на культурницьку роботу серед населення, дбаючи про його самоствердження.

Четвертий етап. Формування державницько-правових поглядів П. Куліша у 70-90 роках XIX століття здійснювалося переважно під впливом архівних документів, Емського указу (1876). Його діяльність була спрямована на подальший культурний розвиток українського народу. П. Куліш свідомо побачив, що держава має відбутися як результат боротьби, яка має розгортатись як культурна в царині видання наукових досліджень, перекладів світової класики і Святого Письма, лише зі збереження національного обличчя українського народу в його цілісності: в історії, мові, культурі, освіті через формування національної свідомості. Засобом утвердження державності він розглядав культурний розвиток і просвітницьку діяльність, які мають відродити історичну пам'ять і спрямувати народ на утвердження власної державності. Лише із набуттям державних ознак український народ мав постати культурною нацією як самодостатньою.

Отже, творчість та ідеї П. Куліша допомагають нам у засвоєнні історичних уроків і збагачують досвідом у розбудові незалежної Української держави.

І.Й. Краснодемська*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЧЕНИМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Сучасна Україна постала внаслідок довготривалої боротьби багатьох поколінь українців за свою свободу і право мати власну незалежну державу. Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр., хоч і завершилася поразкою, але дала могутній поштовх для усвідомлення потреб власної державності. Дослідження внеску вчених української діаспори в суспільне, державне й культурне відродження України має принципове значення для глибшого розуміння етнонаціональних процесів як в українському суспільстві, так і у світовому українстві, налагодження гармонійних міждержавних відносин з країнами нового поселення українців.

Питання державотворчих, суспільних процесів, зокрема розроблення устрою майбутньої незалежної Української держави стали провідними у доробку таких діаспорних вчених, як В. Липинський, С. Рудницький, С. Шелухін, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, Н. Григоріїв та ін.

Так, на думку В. Липинського, побудова національної держави, утвердження приватної власності на землю мають бути визначальними напрямками самовизначення й розвитку нації. Тому не випадкові його симпатії до хлібороба як матеріальної й духовної сили, що має забезпечити існування українського суспільства. Важливим у творчості В. Липинського є поєднання української національної ідеї з державницькою, націєтворення з державотворенням. Для нього держава була неодмінною умовою самовизначення і творення нації.

Враховуючи досвід українського державотворення козацько-гетьманської доби, вчений стверджував, що політичним ідеалом для нього могла б стати спадкова монархія на чолі з гетьманом як символом української національної ідеї. Ця влада мала б обмежуватись двома законодавчими палатами, які б опирались на інтереси українського народу. В. Липинський бачив політичне майбутнє української держави в консолідації всіх соціальних верств, незважаючи на класову приналежність, віросповідання, етнічне походження, національно-культурну свідомість. І в творенні такої держави, на його думку, провідна роль мала б належати еліті, або аристократії.

Серед форм державного устрою він виокремив демократію, охлократію і класократію й науково обґрунтував необхідність встановлення в Україні класократичної форми політичної влади. Саме вона характеризується рівновагою між владою і свободою, між консерватизмом і прогресом.

Дослідження В. Липинського допомагають усвідомити те, що державність України є фактором національного об'єднання і переконують нас у тому, що власна суверенна держава можлива тільки на ґрунті компромісу і погодження між різними соціальними групами насамперед самих українців в ім'я законного ладу і творчого розвитку держави.

---

* к.і.н., науковий співробітник відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Національного науково-дослідного інституту українознавства

Монархічні традиції в українському державотворенні відстоював і В. Кучабський (1895–1945), який дотримувався мілітарної геополітичної орієнтації у державному будівництві. Але він пішов далі свого вчителя В. Липинського. Його висновки про те, що держава – продукт духовності народу, що вона може бути утворена лише там, де серед населення відбуваються глибокі внутрішні державотворчі процеси підтверджуються й іншими українськими діаспорними дослідниками, зокрема щодо необхідності врахування національних, духовних традицій українців у процесі розбудови української держави.

Багато уваги державотворчим процесам приділяв і Д. Дорошенко, який, як і В. Липинський, і В. Кучабський, підтримував концепцію державності України, яка полягала в тому, що державу можна будувати силами провідної верстви суспільства – аристократії. Особливу увагу він приділяв ідеї соборності Української держави.

Вчені націонал-державницького напрямку, серед яких С. Дністрянський, В. Старосольський, О. Бочковський, С. Рудницький, О. Ейхельман, у своїх роздумах виходили з того, що за походженням держава і нація мають спільне підґрунтя – єдину територію. Зокрема, С. Дністрянський (1870–1935) зазначав, що територіальний фактор нації має природно-етичне, а держава – політичне походження. З необхідності задоволення людьми своїх потреб виникають соціальні зв'язки, взаємна залежність людей, що зумовлює успішне функціонування цих зв'язків.

Для вчених даного напрямку було характерним поєднання національних і соціальних чинників в побудові держави. Обґрунтовуючи для України концепцію національної держави і право народного самовизначення, вони спиралися на дослідження історії національно-визвольного руху українського народу, його давніх демократичних традицій. Концепцію національної держави дослідники будували у формі внутрішньої сполуки народів (С. Дністрянський), федерації земель (О. Ейхельман), балтійсько-чорноморської федерації (С. Рудницький).

Основною рисою конституційних проектів С. Дністрянського ("Проект Конституції ЗУНР", 1920) та О. Ейхельмана ("Проект Конституції основ державних законів УНР", 1921) було законодавче забезпечення реалізації права народного волевиявлення та широке застосування демократичних принципів: референдумів, зборів, всенародних опитувань, а також надання права законодавчої ініціативи, права критики чинного законодавства і діяльності органів державної влади окремим професійним організаціям і широким верствам населення. В той же час, означення в цих документах правового статусу, порядку утворення та характеру державної влади дає підстави говорити, що їхні автори були прихильниками різних типів республіканської форми правління: С. Дністрянський — президентської, а О. Ейхельман – парламентської.

Територія Української держави, як і території інших держав, упродовж тисячоліть зазнавали суттєвих змін (залежно від меж володіння держави вони то розширювалися, то звужувалися). Праці С. Рудницького відкрили Україну як територіальну, етнічну й державну окремішність у європейському і світовому домі з чіткими природними, етнічними, культурними та економічними кордонами. С. Рудницький науково обґрунтував, що Україна існує, є окремий

давній український народ зі своєю історією, культурою, мовою, територією; визначив роль географічного фактора (вплив окремих природно-географічних чинників) у становленні й розвитку української державності.

В праці "Українська справа зі становища політичної географії" (Берлін, 1923) мова йде про геополітичне становище України у світі, формування його в процесі саморозвитку українства і в складних взаєминах з оточуючим світом. "Україна обіймає окремий, суцільний простір на півдні Східної Європи", – зазначає автор, і цей простір має цілком певну географічну визначеність.¹ Оглядаючи формування становища України, її відносини із сусідами, С. Рудницький постійно звертається до історичного матеріалу. Українці завдяки своїм рисам характеру, вдачі, поведінки, фізіономіки, долі є тими, якими витворилися на тій землі, на якій вони мешкають. І сусідні етноси, держави не могли докорінно впливати на них, хоча в незначній мірі вплив все ж таки є.²

І сьогодні виникають питання: якими повинні стати національна держава і громадянське суспільство, і в чому конструктивна відмінність від того, що було раніше та якими мають бути основні принципи, методи й засоби українського державотворення?³ Н. Григорієв у своїй праці "Хто збудує Українську державу?" слушно зауважував: "Хто каже "аби держава", той нагадує майстра, що почав робити плуга, а скінчив "пшиком"... Держави будуються й перебудовуються тільки великими зусиллями, великою боротьбою, великою кров'ю... Хто закликає будувати державу, не знаючи, якою вона має бути, для чого й для кого, з чого, яким способом, якими силами й після якого плану збудована, – той злочинець..."⁴

Поразка української революції 1917–1921 рр. не зупинила, а навпаки, активізувала діяльність політичних партій, рухів, організацій на західноукраїнських землях і на еміграції, їх провідників щодо створення концепцій й стратегій майбутнього суспільного та державного устрою в Україні. Як зауважував Д. Дорошенко, "свідомість того, що тільки повна політична самостійність своєї батьківщини дасть всі умови для її політичного, культурного й господарського розвитку, зосереджує нині всі помисли українських патріотів коло ідеї самостійної й незалежної Української держави, в якій були б об'єднані всі частини української етнографічної території".⁵

В.В. Безпаленко*

СУДОВІ ЗАСАДИ МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Радянські судові установи були важливою ланкою політичних переслідувань громадян в Україні. До компетенції цих органів належало остаточне вирішення питань про застосування репресій. У період масових

¹ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. — Берлін: Українське слово, 1923. — С. 8.

² Там само. — С. 285.

³ Токар Л. К. Українознавство і побудова національної держави в Україні // Збірник наукових праць НДІУ. — К.: Фоліант, 2006. — Т. XI. — С. 81.

⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3562. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 2–3.

⁵ ЦДАВО України. — Ф. 4186. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 5.

* директор Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»

політичних репресій другої половини 1930-х рр. з певними змінами діяла судова система, що виникла внаслідок судової реформи 1922 року. Функціонування цієї системи визначалося низкою законодавчих актів, серед яких основними є прийняті у 1924 р. «Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік»¹ та «Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» 1938 р.²

Поряд з цими документами визначальним для судової системи України було «Положення про судоустрій УСРР». За довоєнний період змінилося кілька редакцій цього документа. Вперше таке положення прийняли у 1922 р., згодом кодифікаційні процеси та зміни територіально-адміністративного поділу призвели до ухвалення нових редакцій. У досліджуваній період чинною була редакція 1931 р.³ зі змінами та доповненнями.

Аналіз названих документів дозволяє прослідкувати, як за довоєнний період змінилися завдання, що ставилися законодавцями перед судовими органами. Так, серед перших завдань була охорона влади. «Основами судоустрою...» 1924 р. це завдання подається у формулюванні: оборона завоювань пролетарської революції, робітничо-селянської влади і правопорядку, нею встановленого (ст. 1). У «Положенні про судоустрій...» 1931 р. додано норми про диктатуру пролетаріату, боротьбу проти всіляких спроб протидіяти соціалістичному будівництву, а також про рішучий наступ на рештки капіталістичних елементів (ст. 1). У «Законі про судоустрій...» 1938 р. використано таке формулювання: захист від усіляких зазіхань установленого Конституцією СРСР і конституціями союзних і автономних республік суспільного і державного устрою СРСР, соціалістичної системи господарства і соціалістичної власності (ст. 2).

Практика показала, що радянський суд, особливо у період сталінських репресій, поставлене перед ним першочергове завдання виконував. Реабілітаційні справи репресованих засвідчують, що переважна більшість судових вироків містила звинувачення у зазіханні на панівний лад і його представників, до того ж зазіхання дійсно інкримінувалися всілякі. Про надуманий характер значної кількості справ говорилося ще у часи великого терору.⁴ Переслідування за будь-які зазіхання на радянський устрій стали характерною ознакою радянського правосуддя, що, зокрема, втілювалося у застосуванні принципу аналогії при кваліфікації діянь.

Серед завдань судових органів також згадувалося про захист інтересів і прав людей. Але в «Основах судоустрою...» 1924 р. (ст. 1) та «Положенні про судоустрій...» 1931 р. (ст. 1) йшлося про інтереси і права лише трудящих, а вже у «Законі про судоустрій...» 1938 р. (ст. 2) захист стосувався всіх громадян.

---

1 Основи судоустройства Союза ССР и союзных республик». Постановление ЦИК СССР от 29 октября 1924 г. // История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры. Сборник документов. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 363-366.

2 Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік // Додаток у кн. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. – К.: Юр. вид-во НКЮ СРСР, 1938. – 128-143.

3 Устава про судоустрій УСРР. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 25 вересня 1931 р. // Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1931. - № 35. – Арт. 281.

4 Рішення Політбюро ЦК ВКП(б) «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства» від 17 листопада 1938 р. // Сталин И.В. Сочинения. Т. 14. – М.: Изд-во «Писатель», 1997. – С. 283-289.

Незмінним упродовж довоєнного періоду залишилося завдання судових органів щодо виховання громадян.¹ На початку будівництва радянського судоустрою між юристами точилися суперечки щодо розуміння цієї функції суду. Зокрема, висловлювалися думки, що радянський суд через пропаганду нових правових ідей і поглядів, через залучення трудящих до здійснення правосуддя у ролі народних засідателів виконувати виховні завдання може. Але при цьому малася на увазі лише нижча ланка судової системи – народні суди, інші ж суди мали бути органами класової боротьби пролетаріату.²

Один із провідних юристів довоєнного періоду М.В. Криленко,³ пояснюючи позицію комуністичної партії та В.І. Леніна зокрема, застерігав від розмежування завдань між різними видами судів. Радянські суди охоронну та репресивну функції мали пов'язувати із правовим вихованням, до того ж спрямовувати свою діяльність як проти ворогів, так і тих, хто належав до «свого» середовища, але хитав установлений порядок. Це здійснювалося задля виховання трудової дисципліни та солідарності трудящих.⁴

Реалізація цих завдань виявилася дієвою. Під час масових політичних репресій другої половини 1930-х рр. не спостерігалось спротиву громадян, власні думки приховувалися, а на загал виставлялася позиція одностайного засудження «ворогів народу» та схвалення репресивної політики влади.

Проголошення єдності завдань судових установ цілком відповідала принципу, закладеному в систему радянського судоустрою. Цей принцип став визначальним при проведенні судової реформи 1922 р., на ньому повсякчас наголошувалося при характеристиці радянського судоустрою і полягав він у єдності підходів до завдань судів, здійснення судочинства і загалом організації всієї судової системи.

Однак цей принцип виявився декларативним, адже реалізація завдань щодо захисту влади і захисту прав громадян на практиці протиставлялася, існували суттєві винятки при розгляді справ про окремі контрреволюційні злочини. Та найбільшою фікцією була власне «єдина» система судових установ.

Відсутність у Радянському Союзі єдиної судової системи засвідчує наявність спеціальних судів і сесій, позасудових органів. До основної системи судів входили народні, обласні та Верховний суд УРСР. Масові політичні репресії, кваліфіковані як кримінальні справи про контрреволюційні злочини, розглядалися в основному окружними судами, а у виняткових випадках – Верховним судом республіки. Добір суддів, народних засідателів для цих судів був поставлений у цілковиту залежність від депутатських рад і виконавчих комітетів відповідних рівнів. Для незалежного правосуддя не існувало необхідних умов. Унікальним явищем для всієї радянської судової системи була наявність в Україні надзвичайних сесій при обласних судах та Верховному суді. Присутність у складі сесій співробітників ДПУ перетворювала суди на невід'ємну частину загальнодержавної репресивної машини.

---

1 В «Основах судоустрою...» 1924 р. - ст. 1, у «Законі про судоустрій...» 1938 р. – ст. 3.

2 Крыленко Н.В. Основы судоустройства СССР и союзных республик. – М., 1927. – С. 12.

3 У 1922-1929 рр. обіймав посаду заступника Народного комісара юстиції РСФФР, у 1931-1936 рр. - Народний комісар юстиції РСФФР; у 1936-1938 - Народний комісар юстиції СРСР.

4 Крыленко Н.В. Основы судоустройства СССР и союзных республик. – М., 1927. – С. 13.

Радянські суди слугували засобом масових політичних переслідувань громадян і виховання суспільства в дусі одностайного схвалення рішень комуністичної партії та державних органів влади.

Л.І. Горенко*

КУЛЬТУРНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Одним із важливих культуротворчих факторів державної політики України початку ХХІ ст. є національна ідея, національна самосвідомість, національний характер, культурна ідентичність та духовність особистості. Адже лише з інтегративних позицій цих ключових понять можливо об'єктивно оцінити геополітичну, соціально-економічну, духовну, культурну ситуацію, реальність життя, ступінь вирішення українського національного питання у теоретичному і практичному аспекті його буття. Насамперед культурна ідентичність і національна ідея – це певний комплекс національного світобачення і розуміння, своєрідний духовно-інтелектуальний потенціал нації, система ціннісних орієнтацій, що полягає в урахуванні інтересів усіх верств суспільства, всіх етносів, народів. Національна ідея – категорія історична, філософська, політична, етнічна, культурологічна, українознавча. Не явище рухливе, динамічне і певною мірою мінливе, що відбиває загальний інтерес, загальні потреби усієї нації, нею визнається й усвідомлюється завдяки і через власну історію, культуру, традиції, мову. Формування національної ідеї пов'язане найтіснішим чином з національною психологією. Національна ідея стосується всіх сфер життєдіяльності суспільства – економічного, геополітичного, духовного, культурно-освітнього, а також інтелектуального простору [1, 76–80; 2, 271–272].

Культурологічний зміст духовності поєднує важливі об'єктивні чинники: культурогенетичний, який знаходить прояв у будь-якому культурному феномені, й історико-культурний, зумовлений реаліями певної історичної епохи. Без урахування цього культурного дуалізму проблеми духовності сприймаються лише на рівні «діалогічного плюралізму», який має значення для відповідної історико-культурної ситуації або ж епохи [3, 34]. Проте в загальнокультурному значенні процеси культурогенезу існують незалежно від просторових і часових вимірів. Особливо ці процеси яскраво виявляються через світоглядні парадигми сучасної епохи, де «модерн» і «постмодерн» виступають прикметною ознакою процесів глобалізації та соціокультурних трансформацій сучасного суспільства. Саме в цей період одним із факторів культурогенезу, на думку вітчизняних дослідників, є занепад традиційних і утворення нових форм і цінностей, відбувається перегляд духовної спадщини, оновлення культурних традицій. Це надає можливість формувати нову культурну систему, позначену багаторівневим і різноспрямованим синтезом.

---

* к.мист., старший науковий співробітник, професор кафедри теоретичної та практичної культурології Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, старший науковий співробітник відділу культури Національного науково-дослідного інституту українознавства, відмінник освіти України

Аналізуючи проблеми синтезу методологічних аспектів культури модерну і постмодерну, важливо чітко підкреслити сутність цих понять та їх етимологію [10, 34–35]. Адже «модерний» означає «притаманний теперішньому чи недавньому часові». Останнім часом цей термін вживається у значенні «покращений», «ефективний» тощо. Як підкреслюють українські вчені, доба модерну сформувала націю-державу, індустріальну цивілізацію, але водночас ця епоха символізує культурний номіналізм, розщеплення свідомості, примарність світу, суб'єктивність, відчуження від природи [4, 241–243; 8, 34–39]. У сучасному використанні «модерн» означає «модерне суспільство», «модерні технології» й використовується переважно для означення ринкових та капіталістичних відносин як в Європі, так і світі загалом. Тому методологічній культурі модерну близький науковий аналіз дійсності, в тому числі її соціокультурних феноменів, де духовність займає одне з найпочесніших місць.

В умовах розвитку постмодерного суспільства початку ХХІ ст. в Україні особливо важливим стає зв'язок між теорією культури і маскультури, де пріоритетним напрямком дослідження є формування особистості як історико-культурного феномену. Враховуючи теоретичні і методологічні наслідки у дослідженні історії культури і маскультури, виникає нагальна потреба проаналізувати їхні впливи на явище самоорганізації та самоідентифікації, які становлять найважливішу рису сучасного буття та культурно-історичного часопростору. В цьому контексті аналіз духовності особистості як культурно-історичного феномену є важливим у розумінні процесу та механізмів зародження, формування й розвитку особистості у зв'язку зі зміною конкретних культурно-історичних форм існування людства. Бачення й усвідомлення закономірностей цього процесу створює методологічне підґрунтя для прогнозування напрямків, шляхів та особливостей розвитку людини як особистості в сучасних і майбутніх культурно-історичних умовах. Проблема духовності особистості з початку 90-х років ХХ ст. активно розробляється у вітчизняній філософській науці [5, 241–243]. Це говорить про дедалі глибше розуміння значимості, якої набуває розвиток духовності особистості для успішного подолання соціальних протиріч, що виникають на шляху прогресу. Проте за нових умов, коли в Україні та інших постсоціалістичних країнах здійснено перші кроки у встановленні соціально-перехідного суспільства [6, 76–81; 9, 271–272], з усією очевидністю виявилася потреба нового звернення до цієї важливої проблеми. Й особливо до таких її аспектів, як походження, сутність і зміст духовності, роль і значення духовності в житті особистості та суспільства, її особливості й перспективи розвитку за умов соціально-перехідного суспільства.

Для з'ясування поняття «духовності особистості», її сутності, очевидно, методологічно виправданим буде з'ясувати співвідношення цього терміна, його змісту з розумінням сутності та змісту категорій «дух», «духовна сфера», «духовний потенціал», «зміст духовності» тощо. На думку сучасних дослідників, духовне існує й виявляється у різних предметних формах, «діапазон» яких дуже широкий: від процесів і явищ людської психіки до особливих соціальних інституцій, які забезпечують здійснення суспільного духовного виробництва. Цей масив предметних форм існування духовності загалом постає як особлива

духовна сфера життєдіяльності людини [7, 44–46]. Духовне як предмет дослідження являє собою особливу дійсність – царину духовної діяльності, яка є складовою частиною світу людини. Іншими словами, духовне постає у цьому випадку як певний фактор людської діяльності, тому до центру уваги потрапляють питання про структуру духовної сфери, взаємозв'язок її елементів тощо. У методологічному аспекті поняття «духовної сфери» являє собою спробу «сумарного визначення феномена духовного» [5, 242; 10, 277–279]. Фіксуючи існування різних явищ і процесів, які належать до розряду духовних, поняття «духовної сфери» об'єднує їх у певну єдину сукупність і цілісність. Такий шлях визначення (незважаючи на скепсис, який він може викликати) уявляється не позбавленим сенсу. Конструктивна роль поняття духовної сфери полягає в тому, що воно справді фіксує межі духовної діяльності в її так би мовити «актуальності». Продовжуючи такого роду констатацію в царині теоретичного пізнання, поняття «духовної сфери» окреслює межі проблематики духовного, виконуючи певну методологічну функцію, виокремлює конкретну царину пізнання [8, 35–38]. Проте очевидно, що визначення категорії духу неможливо здійснити через «сумарний підхід», застосований до визначення категорії «духовна сфера». Причина в тому, що зміст феномена духовного та його роль у конституванні способу людського буття не вичерпуються ні конкретними формами духовного, ні їх сукупністю.

Сучасний французький філософ Ж.-Ф. Ліотар у праці «Ситуація постмодерну» зазначає, що закономірним наслідком панування раціоналістичних ідей стали індустріальний прогрес і відповідні технології, тоталітарні режими, геополітичне й культурне протистояння країн і континентів, де духовність та всі її складові набула відповідних змістовних форм. Наука доби модерну зображує власне становлення не як монолінійний, безперервний, детерміністичний, а як стохастичний, непрогнозований процес. Виокремлюючи характерні риси постмодерністського мислення, вона відкриває простір для плюралізму, поліваріантності, конкуренції альтернативних парадигм. Тому, незважаючи на суттєву відмінність сутнісних засад модерну і постмодерну, їхніх методологічних і культурологічних доміант, сучасна культура наукового аналізу не лише не заперечує, але й передбачає взаємопроникнення, взаємовплив, синтез протилежних підходів. Так, аналізуючи постмодерні ознаки сучасності, дослідники підкреслюють, що нині побутують дві протилежні теорії епох. Одна розглядає сучасність як час модерну, який ще «не втілив у життя свій не досить чіткий проект». Інша вбачає в сьогоденні «епоху постмодерну, яка не тільки зберегла такі характерні імпульси модерну, як правова держава і права людини, але й одночасно розвинула їх до нового синтезу субстанціонального і нових тенденцій» [3, 67].

Дійсно, сучасний світ є складним і багатоманітним. Ця різноманітність виявляється у духовній сфері, у духовності людей. За умов, коли зліквідовано залізну завісу між Сходом і Заходом, за умов плюралізації суспільних відносин у постсоціалістичних країнах і зростання свободи духовного життя, виникає необхідність аналізу різних філософських підходів до духовності особистості, пошуків спільного у цих підходах на ґрунті і в інтересах подальшої консолідації

суспільства, його розвитку та прогресу на засадах традицій національної культури, національної ідентичності та глибокої національної свідомості.

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – Т. 2. – К. : Генеза, 1993. – 317 с.
2. Безклубенко С. Д. Теорія культури : [Навч. посібник]. – К. : КНУКіМ, 2000. – 345 с.
3. Білик Б. І. Етнокультурологія : Навчальний посібник / Білик Б. І. – К. : ДАКККіМ, 2005. – 160 с.
4. Богуцький Ю. П. Парадигма національної культури в умовах глобалізації / Богуцький Ю. П. // Український народний музичний інструментарій : історія, теорія і методи дослідження : [Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції : до 40-річчя колекції українських народних музичних інструментів Музею театрального, музичного і кіномистецтва України (21–22 травня 2009 р., м. Київ)] / [Автори-упорядники : Горенко Л. І., Черкаський Л. М.]. – К. : ДАКККіМ, 2009. – С. 16–21.
5. Горенко Л. І. Культура в системі українознавства / Горенко Л. І. // Українознавство. – 2003. – Число 1 (6). – С. 241–243.
6. Ковтунович Т. Особливості розвитку національної самосвідомості в сучасному українському суспільстві / Ковтунович Т. // Актуальні проблеми психології : Етнічна психологія. Історія психології. Психолінгвістика / [За ред. С. Д. Максименка, М.-Л. А. Чепи]. – К. : Міленіум, 2006. – Т. IX. – Ч. 1. – С. 76–82.
7. Кравченко О.В. Сучасна державна культурна політика України: транзиція чи трансформація? // Україна у стані перманентного вибору: духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії: Матеріали Х ювілейної науково-практичної конференції. – К. : НАУ, 2011. – С. 44–46.
8. Павко А. Методологія модерну і постмодерну: проблеми синтезу протилежних підходів / Павко А. І. // Вісник Національної академії наук України / [Головний редактор Б. Є. Патон]. – К., 2011. – № 3. – С. 34–39.
9. Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство : освіта, етнокультура, етнополітика / Філіпчук Г. Г. – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – С. 271–272.
10. Шинкарук В. І. Культура і освіта. Світоглядні аспекти / Шинкарук В. І. // Філософія освіти в сучасній Україні : [Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні" ; 1–3 лютого 1996 р.]. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 277–287.

С.О. Українець*

КУЛЬТУРОТВОРЧІ НОВАЦІЇ ТА АСОЦІАТИВНЕ МИСЛЕННЯ ЛІНИ КОСТЕНКО: МОВНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ

Усі люди більшою або меншою мірою володіють асоціативним мисленням. Цей дар дається кожній людині. У міру того, як наша свідомість через досвід і навчання збагачується щораз новими враженнями, уявленнями, вона їх упорядковує, поєднує у певні групи, що й уможливорює асоціювання.

Асоціація (лат. *assocío* – приєдную, з'єднаю) – це зв'язок уявлень чи відчуттів, коли одне з них викликає у свідомості низку інших, іноді ірраціональних. Асоціювання відбувається на підставі схожості (поле – як море), контрасту (радість – сум), суміжності в часі (весна – цвітіння) або в просторі (небо – птахи). Коли в групу поєднуються три уявлення чи відчуття і більше, тоді виникає асоціативний ряд.

Асоціації можуть реалізуватися за допомогою: фонетичних, лексичних і синтаксичних засобів. Іван Франко в розвідці «Із секретів поетичної творчості» визначив п'ять основних типів асоціювання у мистецькій творчості: контраст, легке асоціювання, пуант, градація, аналітичне асоціювання.

---

* студентка Української академії друкарства

Не обходиться без асоціацій і художнє мовлення. Поезія не буде поезією без асоціацій, які є її невід'ємною складовою. Асоціативність додає загадковості, глибини. Мимоволі хочеться провести паралель між поетами і художниками, адже між ними стільки спільного. Різняться лише тим, що увічнюють красу буття не за допомогою слова, а за допомогою художніх засобів. Вони так само збуджують фантазію, змушують людей мислити, осягати нові обрії.

Ліна Костенко – прямий духовний нащадок Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. Вона наближена до Істини. У неї абсолютний слух до «голосу віків». Творча технологія поетеси відзначена головною рисою – потягом до реалізму, де сакраментальна «життєподібність» набуває нового змісту, втягуючи у своє розуміння, а отже, і в переживання, інформаційні інновації.

Асоціативність у поетичних творах авторки характеризується експресивною декоративністю, і строгою простотою, і кольоровістю, і чорно-білим окресленням; не чужа їй імпресіоністська деталь, лірична гіпербола і викривлений часопростір.

Митець добирає тип, відповідний для втілення своєї ідеї, як правило, не підсвідомо, а під впливом натхнення, інтуїції, відчуття краси.

Ліну Костенко заслужено вважають майстром асоціацій. Вона має свої власні естетичні закони й тому вимагає особливого зосередження уваги, бо поезія є найскладнішим видом словесного мистецтва. Отже, за такої передумови кожний творчий здобуток у царині поезії є одночасно й новим відкриттям у складному процесі розуміння життя, бо поезія показує нам складну багатозначність світу в різноманітних образних асоціаціях. І що сильніший творчий інтелект поета, то складніша й цікавіша асоціативність образного мислення. Власне, у творчих пошуках, як доводив Аристотель, навіть ірраціональні асоціації образів не суперечать розумові.

Ми не можемо говори про асоціативність мови Ліни Костенко, не знаючи таємниць її поетичного ремесла. На її думку, до поезії слід підходити як до багаторівневого предмета дослідження. Треба відчути музичність і пластику слова, використовуючи різні засоби, щоб досягти бажаного ефекту.

Українські письменники всіх часів залюблені в рідну природу, але для Івана Нечуя-Левицького, наприклад, осіннє листячко – це щось інше, ніж для Ліни Костенко. Вона знає, що листок має свою математичну формулу, а після спалення не зникає як фізична реальність, а просто стає невидимим оку. Тому й важливий для неї такий образ, як: «квадратний корінь листа і трави».

Ліна Костенко – диригент-професіонал. І щоб вловити найлегші рухи її диригентської палички, нам потрібне знання певного теоретичного інструментарію: поетичних тропів, риторичних фігур, поетичних прийомів. Слід не забувати, що поезія – це синтез мистецтв. А головна родзинка поезії Ліни Костенко – асоціативність, що заставляє думати.

Наприклад, оптимістичний настрій поетеса створює в поезії «Самі на себе дивляться ліси». Головним героєм виступає ліс, кожне деревце живе: «Самі на себе дивляться ліси, Розгублені од власної краси. Немов пройшов незримий Левітан – То там торкнув їх пензликом, то там. Осінній вітер одгуляв затих. Стоїть берізонька – як в іскрах золотих». Майже весь вірш побудований на метафорах. З їх допомогою розуміємо, що до нас хоче донести авторка. Це

почуття захопленості, досконалості: «дивляться ліси, розгублені од власної краси». Адже осінь, як художник, доторкнулась пензлем до кожного деревця, розмалювавши їх золотими фарбами – «стоїть берізонька – як в іскрах золотих». Підсилює виразність алітерація.

Поезії мисткині – це синтез метафор, епітетів, порівнянь, що створюють ряди асоціацій. Вона майстерно використовує для цього все багатство української мови, не боїться експериментувати зі словом, розділовими знаками. У всьому цьому й неповторність поетичного генія Ліни Костенко.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1980. – 559 с.
3. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Збір. творів у 50-ти т. – Т. 31 – С. 67-71.

М. Самойлов, І. Папушева*

ГЕНЕТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Зазвичай під назвою «трипільці» розуміють носіїв трипільської археологічної культури, що віддалені в часі від нас на 5-7 тис. років. Трипільці були найбільш раннім осілим населенням на території України. А причиною обрання ними цього краю було те, що вони знайшли тут найкращу землю для сільського господарства. Та дати відповідь на питання, чи були трипільці пращурами українців, вкрай складно тому, що не залишилось жодних писемних джерел про них. Якщо це "так", то українці мають всі підстави розглядати цю культуру як свою. Якщо - "ні", то вони просто хочуть приписати собі чуже ім'я, привласнити чужу культуру. Щоб розібратися в цьому питанні, давайте звернемо увагу на різні точки зору науковців.

Говорячи про Трипільську культуру, згадаємо Вікентія Хвойку, який 1897 року виявив та дослідив пам'ятки цієї культури. На його думку, населення цієї культури було "давньоарійським", або ж як він ще каже: "протослов'янським". Це були перші землероби на теренах Середнього Придніпров'я, а отже, й сама культура Трипільська автохтонна. Спираючись на ознаки фізичного складу етносу, культуру та обряди поховань, В. Хвойка визнавав у трипільцях південно-східну частину народу, яка в історії називається слов'янами. Але, на жаль, В. Хвойка не мав антропологічного матеріалу кам'яної доби. Тому він не міг зробити остаточний висновок щодо того, щоб визнати трипільське населення прямими нащадками їх палеолітичних попередників. Оскільки немає антропологічних залишків, то стверджувати, що трипільці - пращури українців не має жодних підстав. Власне, й тому в науці поширюється думка про не автохтонний характер трипільської культури, а міграційний, що підтримується такими вченими, як В. Щербаківський, М. Біляшівський, О. Кандиба (Ольжич), В. Петров, Я. Пастернак, які не тільки не вважали трипільців українцями, а Трипільля автохтонним в Україні, але й бачили його витоки у Подунав'ї, на Балканах та Малій Азії. Отже, започаткована В. Хвойкою

---

* студенти Національної академії управління

спроба етномовної інтерпретації носіїв трипільської культури на сьогоднішній день залишається дискусійною. Більшість науковців притримується точки зору, за якою трипільці не відносяться до групи праїндоевропейської людності. Але й остаточно не є спростованою теорія про те, що трипільці були індоевропейцями.

На думку В. Щербаківського, трипільці належать до передньоазійського антропологічного типу. Вони були представниками арменоїдного (баскоїдного) типу. В. Щербаківський вказував на спорідненість між трипільцями та хетітами Малої Азії, тому що хетітам, як і трипільцям, властиве також скошене чоло, вигнутий вірлячий ніс, довгасте, витягнене обличчя.

В. Петров стверджував, що трипільці ввійшли в етногенез українців. А також те, що між сучасними українцями та трипільцями лежить декілька пройдених нашими предками епох, декілька етапів етнічної деформації, рівнів розвитку, після яких український народ виник таким, яким ми його знаємо. Оскільки В. Петров був учнем В. Щербаківського, то він стверджував, що сучасне українське населення не належить до неолітичного "арменоїдного" расового типу, що був репрезентований у третьому тисячолітті до Різдва Христового на території України трипільським населенням, як і мова українська ґрунтовно відрізняється від яфетичних мов Кавказу та Малої Азії, не маючи з ними нічого спільного.

М. Біляшівський писав: "Трипільська культура проникла з півдня через Егейське і Мармурове моря з берегів Малої Азії або через Середземне море з Фінікії або Єгипту і тому в розписній кераміці відчувається більш всього вплив Сходу". Одним із однодумців М. Біляшівського був О. Кандиба (Ольжич), який не вважав Трипільля автохтонним на українських землях, стверджуючи, що культура мальованої кераміки була одним із форпостів могутньої цивілізації Близького Сходу.

Отже, як ми бачимо, науковці дотримуються різних думок. Але для того, щоб ми могли самі дати відповідь на це питання, потрібно передусім звернути увагу на декілька аспектів:

1. Антропологічно українці не можуть бути "зараховані" до нащадків трипільців тому, що при порівнянні українського антропологічного типажу, навіть з давніх часів, з трипільським типажем, видно, що в українців немає ні спадистого чола, ні великого носа.

2. Відомо, що трипільці будували свої домівки поблизу рік. На ранньому етапі існування цієї культури поселення мали до десятків жител і господарських будівель, які були розміщені рядами або по колу. Найчастіше зустрічаються глинобитні житла. Будівлі були одно- або двоповерховими та мали прямокутну форму з кількома приміщеннями. Підлога була глиняна, стіни - оштукатурені і пофарбовані. Будинки мали вікна, призьби, печі з припічками й коминами назовні. Перший поверх призначався для печі, зберігання інвентарю, зерна, а верхній – призначався для житла. Покрівля мала двосхилу форму і була вкрита соломною, а знизу обмазувалась глиною. Уже в описі житла ми спостерігаємо, що такий тип будівлі зберігся і в Україні, принаймні в селах. Існують дані, що не лише зовнішній вигляд хат, але й розміщення сіл і головні шляхи збереглися і дотепер від тих давніх племен. Їхній розподіл ланів, доріг і сіл успадкувався тисячоліттями як найдоцільніший. Археологічні дослідження свідчать, що

українські села знаходяться саме на тій території, де колись були трипільські поселення.

3. Що ж до господарювання, то трипільці займались аграрним виробництвом. Рільництво було провідною галуззю. Трипільці вирощували пшеницю, овес, просо, два різновиди ячменю, а також бобові. Перевага надавалась пшениці та ячменю. Саме трипільці придумали такі знаряддя праці, як дерев'яне свердло, серпи, мотики з кам'яним або роговим кінцем, а згодом - рало, плуг, кам'яні жорна. Таким чином, ми бачимо, що такі зернові культури висіваються з часів давніх трипільців і в сучасному сільському господарстві. А знаряддя праці протягом тисячоліть вдосконалювали свою форми та функції й успішно знаходять застосування в наш час.

4. Іншою аграрною галуззю було тваринництво, яке забезпечувало харчові потреби, а також постачало сировину для виготовлення господарського реманенту, одягу (кістку, шкіру, вовну). Крім того, така галузь сільського господарства забезпечувала трипільців тягловою силою – волами. У череді трипільців переважала велика рогата худоба, тваринництво мало молочний напрям. На другому місці було свинарство. Також розводили кіз і овець, використовували у господарстві коней.

5. Ще у ті давні часи на нашій території трипільці займались гончарством. Цьому сприяла природа, зокрема глина. Вони виліплювали глечики, горщики вручну, на які згодом наносили різні орнаменти. Приклади таких робіт ми можемо побачити у археологічному музеї. І в наші часи виробляються глиняні глечики на зразок трипільських. Отже, цей вид діяльності перейшов до нас від тих давніх часів. Але побутує думка, що орнамент на українських глечиках порівняно з трипільськими був значно простішим. Йому були притаманні більш округлі форми. На трипільських глечиках переважали зображення сонця, місяця, тварин і рослин. Малюнки на гончарних виробах переважно мають вигляд спіралі та її елементів у поєднанні з різними знаками.

6. Є думка, що символи трипільців переплітаються з традиціями українського народного декоративного мистецтва (С. Бібіков, С. Рижов, В. Мицик, О. Уманський). Простежується спільність символів трипільців і українських орнаментів, зокрема вишивки, ткацтва, писанкарства. Зауважимо, що в арсеналі їхньої художньої мови знаходимо ідентичні нам за стилістикою коди, які і є нашими образами. Космологічний зміст образів і сюжетів – це хрести, кола, кола з прямими і скошеними хрестами, ромби, 4-, 5-, 7-, 8- кутні зорі, птахи, баранці, людські постаті, божества в ликах людських. Трипільці розписували кераміку за чіткою схемою: дивлячись на посуд зверху, вони начебто розгортали у плані увесь художній задум і центром сюжету вибудовували обраний символ – Сваргу, Хрест або Трикветр. В українській вишивці домінує така ж структура: розгорнута орнаментика символів Сварги, Хреста у Квадраті чи в Ромбі або восьмикутної Зорі, які динамізують сюжетну канву твору.

7. На початку ХХ століття з'явилося важливе повідомлення про писемність трипільців. Одні вчені цю думку підтримують, інші ж виступають категорично проти. Йшлося про певні символи, які були знайдені на посуді доби трипільців. Криволінійні знаки нагадують літери алфавіту. Ми можемо лише припустити, що

все ж таки трипільці були писемними, і їхня мова еволюціонувала і також дійшла до наших часів в певних коренях слів індоєвропейських мов.

8. У трипільські часи на нашій території з'являються перші ремесла і перші майстри у гірничій справі, металургії й обробці металу, кременярстві, гончарстві та ткацтві. Згодом розробляються нові технології обробки металу, каменю, кременю.

Таким чином, на основі вищеперерахованих фактів, ми можемо дійти висновку, що велику кількість звичаїв, традицій побуту та господарства успадкувало українство від трипільців. Адже одна земля породжує схожі традиції. Вивчивши різні наукові джерела, ми не можемо однозначно вирішити питання, чи є трипільці нашими прямими предками. Хто ми? Звідки прийшли? Ці одвічні питання хвилюватимуть українців, допоки світ стоїть. І невідомо, чи зможемо ми дати вичерпні відповіді.

Ю.М. Шеломанова-Булавка*

ВОЛИНСЬКИЙ ДЕРЕВ'ЯНИЙ ХРАМ: ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ, ВТРАЧАННЯ ТРАДИЦІЙНОСТІ

Після отримання Україною статусу незалежної держави, виникла проблема відновлення цілого напрямку в архітектурі – культового будівництва. Так, саме відновлення, адже у нашої, відносно молодій державі є стародавня нація з глибоким духовним корінням і барвистими регіональними традиціями. Важливість поставленого завдання полягає в тому, щоб зберегти уцілілі храми та, не втративши регіональних особливостей, будувати нові.

На жаль, переважна більшість новозбудованих храмів на Волині позбавлена рис нашої дерев'яної сакральної школи будівництва. Одні з них виглядають часто навіть випадковими для цієї місцевості, інші, опираючись на взірці синодального стилю, що був характерний для храмів кінця XIX - початку XX ст., помилково сприймаються волинянами за традиційні.

У більшості випадків причиною такого явища є недостатня поінформованість замовників (церкви в особі священнослужителів, а також громади). І хоча на сьогоднішній день світ побачило чимало вдалих видань, питання залишається відкритим. Так, вищевказана проблематика піднята у дослідженнях А. Зборовського, Р. Лиши та інших [3;7]. Прикладами праць, присвячених історії української сакральної архітектури та теорії спорудження, є посібник з проектування "Культові будинки та споруди різних конфесій" (керівник розробки архітектор В. Куцевич), навчальний посібник під назвою "Основи проектування українських церков", авторами якого є Г. К. Лоїк та А. В. Степанюк, книга В. В. Вечерського «Українські дерев'яні храми» [6;8;1] та інші.

Досліджуючи питання традиційних дерев'яних храмів Волині, зіштовхуємося з низкою проблем, що стоять на шляху збереження, відновлення сакральної архітектури як духовної цінності українського народу. Волинська дерев'яна церква пройшла випробування часом, вистоявши у дні лихоліть,

---

* аспірантка Волинського національного університету імені Лесі Українки

витримавши утиски внаслідок політичних міркувань, тому дуже прикро на сьогоднішній день втрачати ці безцінні перлини української культури. Втрачаючи їх, ми наражаємося на небезпеку загубитися, розчинитися у вирі світової глобальності.

Наша відносно молода держава має могутню історико-культурну основу, кожна ланка якої, як у замкнутому ланцюжку, однаково важлива для цілісності.

Найбільш гострі проблеми на сьогоднішній день такі:

- втрата святинь внаслідок пожеж, руйнувань, через брак коштів або внаслідок застосування недопустимих матеріалів і прийомів ремонту, невикористання храму в результаті значного збільшення приходу та спорудження нового храму, що вміщує всю громаду;

- втрата традиційності рис Волинської дерев'яної сакральної школи при спорудженні нових храмів без їх урахування.

Отже, формуючи сучасну самодостатню сакральну архітектуру ми повинні вберегти традиції, залишені нам предками, через дослідження, збереження власне дерев'яних храмів, а також через переосмислення істотного у традиційно регіональному та намагання трансформувати його за допомогою сучасних можливостей.

1. Вечерський В. В. Українські дерев'яні храми. – К.: Наш час, 2008. – 271 с.
2. Водотика О. Ю. Архітектура православних храмів України: історія та сучасність. Монографія. – К.: СПД Коляда О. П. – 2006. – 160 с.
3. Зборовський А. Проблеми храмобудування // Наша віра. – 2003. - № 9 (185). - С. 11.
4. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии // Волынские епархиальные ведомости. – 1902. - № 30.
5. Комплексна регіональна програма науково-практичних та ремонтно-реставраційних робіт по Волинській області /договір № 108/94/ НДІТІАМ. - К., 1994. - С. 39-44.
6. Куцевич В. В. Культурні будинки та споруди різних конфесій. Посібник з проектування. – К.: КиївЗНДІЕП, 2009. – 123 с.
7. Лиша Р. Скринія на вітрах. Українсько-візантійська традиція і тенденції "статусного споживання" в храмовому будівництві // Наша віра. – 2004. - № 2-3 (190-191).
8. Лоїк Г. К., Степанюк А. В. Основи проектування українських церков: Навч. посібник.- К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2000. – 136 с.
9. Тарас Я. М. Українська сакральна дерев'яна архітектура: словник-довідник. - Львів: ІН НАНУ, 2006. – 584 с.
10. Храми Волині. Фотозбірник. - Луцьк: "Вісник і К°", 2002. – 154 с.

Н.В. Сергеева*

РОЛЬ ДИЗАЙНУ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ

Однією з парадоксальностей сучасного глобалізованого світу є одночасна залежність його розвитку від цінностей самостійної державності. Саме „національна держава показала і продовжує показувати себе як одне з найголовніших досягнень цивілізації” [1, с. 12]. Констатація ж людством невідворотності різких змін — масштабних катаклізмів ХХ століття (прояви жорстокості, деформація гуманітарних цінностей, соціальний, моральний, економічний та інтелектуальний хаос) є усвідомленням невідворотності культурної кризи та відбиттям глибинних станів людини, кризові процеси яких

---

* к.мист., доцент кафедри дизайну Черкаського державного технологічного університету

відбуваються на рівні її ціннісних орієнтацій. У цьому контексті турбота про національну та культурну самоідентифікацію особистості виступає як одне з пріоритетних завдань кожного свідомого суспільства. Самоідентифікація — це власне самовизначення через зіставлення, усвідомлення своєї схожості чи відмінності від інших, виокремлення себе як унікальної індивідуальності.

Сучасною філософією зародження проблематизації ідентичності пов'язується [2] з ускладненням структури соціальних відносин у процесі переходу від традиційного суспільства до індустріального, зміною відносно простих структур особистості залежності складнішою системою опосередковано-речової взаємозалежності, нав'язуванням індивідові необхідності існування в межах одразу декількох інституційно обумовлених соціальних вимірів. Не вдаючись у детальний аналіз розвитку проблеми індивідуальної ідентичності, зауважимо, що вона є не вродженою характеристикою людини, а похідною від соціальних умов її формування. „При цьому культура розглядається переважно як квінтесенція всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань, тобто всього матеріального та духовного, що створено людьми. Таке визначення культури наголошує на важливій ролі соціально-історичної спадщини і традиції” [3, с. 232]. А підтвердженням цього слугує все більш вагоме усвідомлення людиною своєї укоріненості у сучасному світі та приділення нею значної уваги влаштуванню свого буття як здійснення власних сутнісних сил.

Необхідність соціокультурного реформування українського суспільства та національного відродження держави України зумовлюють звернення до дизайну як фактора гармонізації взаємовідносин людини зі штучним і природним навколишнім середовищем. Саме дизайн виступає унікальним видом художньо-проектної діяльності, яка спроможна переосмислити актуальні проблеми навколишнього світу та запропонувати матеріалізацію їх вирішення. Так, свого часу (на початку 20-х рр. минулого століття) за допомогою засобів і методів дизайну прагнення радянських вождів-ідеологів, економістів були переконливо втілені у життя великої багатонаціональної країни. Розробка державних символів, поштових і грошових знаків, облаштування фасадів будівель, вбрання вулиць і площ, оформлення друкованих видань, святкових трибун і виставкових експозицій — усе було просякнуте духом політично загостреного агітаційно-масового мистецтва та пропущено через мозок і руки перших радянських дизайнерів. До даного періоду належать і загальні серйозні зміни у взаємовідношенні річ — людина. Як влучно зауважує відомий мистецтвознавець С.О. Хан-Магомедов, наукова раціоналізація предметно-просторового середовища призвела до того, „що виявилось раніше робили все не так — не так сиділи, не там розміщували вікна, не так розташовували ємності в квартирі, не так ходили по кухні, не так робили ручки дверей та рукоятки інструментів, не так конструювали посуд, не так розміщували шрифт та ілюстрації...” [4, с. 92]. Окрім значущих соціальних, політичних, географічних та інших змін, для цілої держави цей час був кульмінацією становлення влади проектної культури, зорієнтованої на безперервні новації в образі життя та так званий прогрес у всіх його сферах. На думку одного з найвидатніших дослідників дизайну В.Ф. Сидоренка, „сенс даного процесу — формування проектної культури — полягає у тому, що людська свідомість не погоджується з розподіленістю життя на господарсько-виробничу діяльність і мистецтво, воно прагне початкової єдності цілевідповідного й осмисленого

буття в красі” [5, с. 21]. Людину-майстра звідусіль витіснила людина проектуюча. За таким шляхом розвитку йшли й інші країни — США, Велика Британія, Німеччина, які на сьогоднішній день є лідерами глобалізаційно орієнтованого дизайну.

Інший тип культури — канонічний, зосереджений на стійкому, відтворюваному століттями й тисячоліттями укладі життя. Він притаманний таким країнам Сходу як Індія, Китай, Японія. Спосіб трансляції традиційної культури тут спирається майже на ідентичне відтворення всього канонізованого її складу. Він заснований на прямому, тілесному контакті вчителя й учня, творчості майстра як діяльності за зразком: майстер — взірець для учня, канон речі — взірець для виробу. Так, яскрава своєрідність сучасного національного дизайну Японії демонструє тісний зв'язок з традиціями ремісничого виробництва, традиційною культурою, звичаями та віруваннями, укладом життя японської родини, ландшафтними й погодними умовами тощо. Вражаючою є здатність японського дизайну одночасного поєднання уважного ставлення до власної культурної традиції з перейманням найкращого досвіду інших культур і передових новітніх технологій.

Прикладом успішного розвитку національно орієнтованого дизайну у Європі можуть слугувати скандинавські країни та Італія, які також спромоглися зберегти баланс взаємодії традиції національної культури з світовими інноваційними тенденціями. Що ж стосується України, то їй, певно, ще належить робити власний вибір, визначаючи пріоритети у розвитку як свого національного дизайну, так і культури в цілому.

1. Даниленко В.Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури ХХ століття: автореф. дис. ... д.мист.: 05.01.03 / В.Я. Даниленко; Львівська нац. академія мистецтв, 2006. – 36 с.
2. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: Монографія / Н. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.
3. Афонін Е.А. Об'єднана Європа: соціокультурні кордони / Е.А. Афонін, А.Ю. Мартинов // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірка наукових праць учасників Харківських соціологічних читань. – Х., 2001. – С. 232-237.
4. Хан-Магомедов С.О. Пионеры советского дизайна / С.О. Хан-Магомедов. – М.: Галарт, 1995. – 424 с.
5. Сидоренко В.Ф. Генезис проектной культуры и эстетика дизайнерского творчества: автореф. дис.... докт. искусствоведения: 17.00.06 / В.Ф. Сидоренко. – М., 1990. – 32 с.

О.Г. Мамулькіна*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ЗАПОРІЗЬКОГО СТЕПУ

У свідомості сучасної людини просторова картина світу багатозарова, бо складається з міфологічного універсуму, наукового моделювання й побутового здорового глузду. Ці шари створюють гетерогенну суміш, яка функціонує як суцільне ціле. Також на цей субстрат накладаються образи, створені мистецтвом або більш заглибленими науковими уявленнями, що перекодує просторові образи на мову інших моделей. Отже, інтегрована якість особистості формується у процесі формування навколишнього середовища навколо неї. Формування геокультури особистості пов'язане з природним середовищем

---

* методист Запорізького міського Палацу дитячої та юнацької творчості, здобувач Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького

навколо людини. Якщо розглядати саме поняття «природа», то воно формувалось з надзвичайно простого сприйняття навколишнього світу навколо роду – «при – роді». Природа спонукає людину до специфічного способу освоєння дійсності, визначає напрям діяльності, що спрямований на створення цінностей. Таким чином, утворюється складний, такий, що перебуває у постійному русі геокультурний механізм сприйняття світу. Проблемою геокультури займалися І. Валлерстайн, Д. Замятін, Б. Межуєв, В.С. Крисаченко, І. Ровенчук, Т.В. Мартинюк, Ю.М. Гаврилюк та інші, але серед масиву літератури не знайдено публікацій, присвячених розгляду теоретичних засад формування геокультурного образу Запорізького степу.

Об'єктом розгляду є теоретичні засади формування геокультурного образу Запорізького степу, предметом – його теоретичні засади, де геокультурний образ виступає як суто географічно-культурне явище.

Геокультурний образ формується як власне ім'я у відповідному контексті, з урахуванням місця, рівня культури етносів, які мешкають у його межах, за історичного часу. Тобто характеристика цього геокультурного явища абстрагується від самого географічного об'єкта. Вона застосовується для виділення геокультурного простору серед інших як позначення місцевості, геокультурного ландшафту, визначальних в емоційному та життєвому значенні для етносів, які тут мешкають.

При тривалому словесному описанні геокультурного образу формується смислова асоціативна картина даної місцевості або геокультурного ландшафту, незалежно від змін, що виникають в історичному часі.

Описання геокультурного образу є важким завданням. Потрібне комплексне дослідження історичних, природничих і соціокультурних умов, за яких з'явився та змінився геокультурний образ.

Для визначення особливостей формування геокультурного образу окремого регіону актуальною є проблема взаємодії етносу як соціально-культурного феномену та конкретного природно-географічного середовища, а також проблема зміни екологічних функцій етнічних культур у часі.

Аналіз праць Г. Хоткевича, А. Лотоцького М. Грушевського та ін. засвідчив, що геокультурний образ Запорізького степу формують три архетипи. Проведемо комплексне дослідження історичних, природничих і соціокультурних умов, завдяки яким з'явився геокультурний образ Запорізького степу.

Важливе місце в цьому контексті має територія Запорізької області, яка завдяки географічному розташуванню, поєднала в собі геокультурні образи Половецького степу (Золотої Орди), Козацької Вольності і Пекучої Таврії, щоб об'єднати їх у єдиний геокультурний образ Запорізького степу.

Зі словом «степ» у людини виникає бажання розкинути руки і бігти у далечінь, тобто степ визначається дією руху. За дослідженнями В.Г. Мордковича, в історичний період степ допомагав людству вирішити багато проблем.

Особливість степових екосистем - це їхні зміни в часі. Пояснює цю особливість велика амплітудність явищ; незвичайна контрастність явищ; часта зміна явищ; їх неритмічність. Також ці зміни спостерігаються у розвитку соціокультурного фактора етносів цих територій.

Екстенсивний спосіб сільського господарства на півдні України створює умови для того, що природний символ-архетип «степ» трансформувався у антропогенний символ-архетип «хлібні лани».

Первинний степ залишився тільки в межах природоохоронних ділянок, а загальна його частина – це рілля з лісосмугами. Отже, традиційне сприйняття геокультурного образу «степ» змінилось на нове - «рілля».

Традиційні рослини для запорізького степу поруч з екзотами з далеких країн та інших континентів створюють особливий малюнок геокультурних ландшафтів, які, у свою чергу, формують, згідно з культурним сприйняттям етносами регіону, новий геокультурний образ Запорізького степу – колиски культур народів Євразії.

У творчості поетів Запорізького краю розглядається архетип степу саме на рівні «степ - земля батьків». Розглянуті характеристики архетипного образу степу та його функціональних різновидів у поезії письменників Запорізького краю дають підстави стверджувати, що образ «степу» у творах запоріжан використовується достатньо часто.

Отже, степова зона виявилась чутливим індикатором при реконструкції зв'язків між змінами клімату та історичних соціокультурних аспектів. Теоретичні засади формування геокультурного образу Запорізького степу базуються суто на географічно-культурному явищі, в якому особливості географічних знань етносу формують особливості культури кожного члена цього етносу.

А.М. Короб*

УКРАЇНЬКА ВИДАВНИЧА СПРАВА НА ПОЧАТКУ ХХ ТА ХХІ СТОЛІТЬ (АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ)

В. Вернадський у своїй праці «Очерки по истории современного научного мировоззрения» визначає книгодрукування як парадигмальне явище у розвитку людського суспільства та у світовій історії винаходів і відкриттів.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. діяли закони, що перешкоджали використанню української мови у державній, навчальній, науковій, культурній, соціальній сферах суспільства. Після часткового скасування цензурних утисків у 1905 р. зріс випуск книжкової продукції, уможливилось видання періодики. Підтвердженням цьому є характеристика цього періоду О. Деєм: «Строката брошурна повінь початку 900-х років пливе течіями різноманітних ідеологічних відтінків». В «Енциклопедії українознавства» зазначено: «...Кількість виданих друків ... підноситься аж у половині 90-х років: у 1894 р. виходить 23 книжки, а вже незадовго перед першою світовою війною, в 1913 р. – 264 книжки, себто більш ніж у десять разів».¹

Одним із перших українських видавництв у Наддніпрянській Україні було видавництво Б. Грінченка. На пожертвуванні землевласником І. Череватенком 1000 крб. Б. Грінченко почав видавати серійні видання популярно-наукових і

---

* науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства

¹ Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К. : НАН України. Інститут української археографії. – Т. 3. – 1995. – С. 974.

белетристичних книжок. Видавництвом випущено у світ 36 назв книг та брошур загальним тиражем 133 870 примірників.

У Харкові діяло видавництво «Вс.І.Гуртом» («всі гуртом»). Провідну роль у ньому відігравав Г. Хоткевич. Видавництво видало 15 белетристичних книжок тиражем понад 70 тис. примірників.¹ З 1898 р. до 1917 р. в Петербурзі активно діяло видавництво «Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг» – перше легальне видавництво української книги.

Видавництво «Вік» було одним із найпотужніших на початку ХХ ст. За 10 років діяльності ним видано 82 назви загальним накладом 325 000 прим., на суму до 1000 000 крб., а за весь період до 1917 р. – 140 назв із 560 000 примірниками. 1907 р. у Полтаві засновано перше в Україні видавництво педагогічної літератури «Український вчитель», яке за три роки випустило 16 книг в кількості 60 тис. примірників. Видавництво Є. Череватенка в Києві видало 24 книги загальним накладом 1000 тис. примірників. Видавництво «Ранок» 18 назв – 40 тис. прим., видавництво «Час» за 1908 р. 32 назви – 160 тис. примірників.

У 1906 р. зі 152 видань, що вийшли на Галичині, та 116 в Україні, що була в складі Російської імперії, найбільше видань вийшло у Львові – 118 та Києві – 59. Загальна кількість проданих книжок в Україні була більшою, ніж у Галичині, де назв видавалось більше, але накладки були меншими.

У 1907 р. надруковано 156 видань. З 1905–1916 р. українська друкована продукція в Росії становила 1920 назв, що за місцем видання розподілялись так: Наддніпрянщина – 1595, Петербург та Москва – 325. У Києві 1132 назви, Харкові – 86, Одесі – 51.² В 1909 р. діяло 17 видавництв, 13 з яких – у Києві. Загалом у 1894–1914 р. існувало 34 українських видавництва.

Прослідковується тенденція збільшення накладів: у 1909 р. виходить 116 назв загальним накладом 385 949 прим., у 1911 р. – 224 загальним накладом 840 781 прим., у 1914 р. – 216 загальною кількістю 897 050 примірників. Отже, динаміка зростання кількості видань на початку минулого століття була позитивною. За цільовим призначенням переважали літературні видання, налагоджувався випуск книг педагогічної, науково-популярної тематики. Уможливився випуск періодичних видань.

Для аналізу сучасного стану видавничої галузі скористаємося офіційними показниками випуску книг і брошур.³ Кількість видань у 2010 р. становила 22 557 друк. одиниць, загальний тираж яких склав 45 058,3 тис. примірників. Середній наклад становить приблизно 2 тис. прим., на одну особу припадає менше однієї книжки – 0,984 (населення України на 01.01.2011 становило 45778,5 тис.⁴). Українською мовою було видруковано 14 852 назви, загальний наклад яких склав 24 704, 4 тис. прим., а російською – 5 554, загальний наклад склав 17 972,8 (середній наклад майже в два рази більший за україномовний).

---

1 Книга і друкарство на Україні / Дей О. І., Ісаєвич Я. Д., Коляда Г. І. [та ін.] ; за ред. П. М. Попова. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 162.

2 Там само. – С. 195.

3 Випуск видавничої продукції в Україні / Книжкова палата України. Режим доступу : <http://www.ukrbook.net>.

4 Чисельність населення на 1 січня 2011 року та середня чисельність за 2010 рік / Державний комітет статистики України. Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ds/kn/kn_u/kn1210_u.html

Як і в минулому столітті, містом, де найбільше видається книжкової продукції, є Київ – 6 989 назв, наступний за ним Харків – 4 528. За кількістю видрукованої продукції ці міста помінялись позиціями: у Харкові видруковано 18 942,8 тис. прим., а в Києві на два мільйони менше.

На жаль, статистичні показники за перші чотири місяці цього року не додають оптимізму щодо розвитку видавничої справи: порівняно з аналогічним періодом минулого року загальний наклад випущених книг і брошур скоротився майже на половину і становить 6 150,0 тис. прим., тоді як у 2010 р. було видано 11 014,5 тис. примірників. Щодо кількості назв, то скорочення відбулось на чверть – 4291 назва порівняно із 5678 минулорічними. Звичайно, на ці показники мають вплив і об'єктивні фактори, наприклад, поява електронних видань та Інтернету (за кількістю користувачів, що становить 15,3 млн. осіб,¹ Україна посідає дев'яте місце в Європі).

Підсумовуючи, хотілося зазначити, що стан книговидавничої галузі є показником культурного, економічного, духовного, політичного стану суспільства. Сприятливі економічні умови викликають збільшення кількості тиражів і назв видань. Зростання освітнього й культурного потенціалу суспільства, навіть за несприятливих економічних умов, але за стабільної політичної та нерепресивної законодавчої бази сприяє збільшенню кількісних показників назв видань.

О.Є. Матвійчук*

БІБЛІОТЕЧНІ ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Бібліотека з самого початку свого існування виконувала важливу місію – збереження книги, знань. Бібліотечні традиції відзначені у працях і висловлюваннях бібліотекознавців, поетів, письменників, культурологів, філософів, істориків. Перші античні бібліотеки, як зазначає М.В. Кардакова, це не просто соціально-культурні заклади, а модель породження світу, світо-бібліотечне сприйняття з безкінечними вузловими точками на лінії даного становлення, які виділяються за своєю дією почуттями і поведінкою.

Поль Кладель у трактаті «Філософія книги» порівнює бібліотеку з гербарієм почуттів і пристрастей, з лабораторією уяви.

Книга – думка людини, яка отримала відносну самостійність, це спадок, який людина залишає при переході в інше життя, а бібліотека – це храм знань, думки. Публічна бібліотека – це стіл, за яким кожен знайде щось за своїм уподобанням (О. Герцен). Просвітитель Феофан Прокопович писав, що існування світу без бібліотеки теж саме, що академії без душі.

М.С. Шагінян підкреслює, що бібліотека це «Храм Збереженого Часу», людина стає там ніби природною органічною частиною бібліотеки. Читальний зал – це своєрідна аура, яка вводить сотні і тисячі читачів у творчу атмосферу

---

1 Internet Top 10 Countries in Europe. June 2010 / Miniwatts Marketing Group. Source : Internet World Stats. Режим доступу : <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>

* к.пед.н., доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти та виховання Київського університету імені Бориса Грінченка

людей, які читають разом, змішуючи спільно зосереджене дихання і невидимі флюїди потоку їх мислення.

М.А. Рубакін зазначав, що бібліотека має бути складовою потенційної духовної енергії людства, тим центром у якому проходить перетворення цієї енергії в живу силу. Бібліотека – це сукупність праці найкращих мислителів людства, скарбниця знань, думок, почуттів, надій і прагнень. Бібліотека має бути книжковим відображенням Всесвіту.

Д.Я. Ліхачов писав, що бібліотека найважливіша в культурі. Може не бути університетів, інститутів, наукових закладів, але якщо є бібліотека – культура не загине. Бібліотека – дзеркало культури.

На сучасному етапі розвитку суспільства бібліотеку досить часто називають універсальним закладом. Головна її сутність зовсім не в книзі, не в тому, що вона зберігає у своїх стінах, а в тому, що майже в усіх країнах за однаковою схемою відбувається життя бібліотеки – книга безперервно читається, рухається, передається один одному сотнями-тисяч людей. Саме перебування у бібліотеці не є нейтральним для людини, воно проходить в особливій бібліотечній атмосфері, яка підтримує і підвищує рівень її роботи. На сьогодні законодавством бібліотека визначається як культурно-освітня і науково-інформаційна установа, що збирає і зберігає друковані та рукописні матеріали, організовує громадське користування літературою, проводить довідково-бібліографічну роботу.

Огляд теоретичної та методичної літератури бібліотекознавців, істориків, філософів, культурологів за останні двадцять років свідчить про значні здобутки в аналізі особливостей функціонування та змісту бібліотеки і якості послуг, які вона надає користувачам. Особливе пошквдження відбувається в контексті впровадження в практику роботи бібліотек інформаційно-комп'ютерних технологій. Оновлюються, модифікуються традиційні форми, запозичуються методи, які використовують інші заклади, іде пошук та обґрунтування нових.

В останні роки все більше простежується тенденція перетворення бібліотек у соціокультурні центри регіонів, де бібліотека діє у традиційному і віртуальному бібліотечно-комунікативному просторі. Серед пріоритетних функцій сучасної і майбутньої бібліотеки виділяють соціальну, яка полягає у забезпеченні всіх громадян-користувачів доступу до зафіксованих знань, встановлення комунікацій із зовнішнім світом, поширення їх в інтерактивному режимі.

Бібліотека дедалі більше набуває рис інформаційної системи: кодування і декодування інформації, множення, передача, захист. Технічна інтеграція бібліотеки як соціального інституту «для всіх» дозволить їй зробити наступний крок у своєму розвитку: перейти до більш ефективного використання знань, технологій суспільства, зокрема через мережу Інтернет. Потенційно вона зможе вирішувати проблеми доступності інформації та документів, а також надання документальних матеріалів, забезпечувати потреби користувачів, для яких Інтернет – засіб доступу до всіх компетентних джерел – «перепустка до інформаційного раю».

Серед здобутків у бібліотечній галузі за останні роки варто назвати застосування мережевих шлюзів (Інтернет-бібліотеки). Крім того, визначено і теоретико-методологічну складову діяльності бібліотек, зокрема з'явилися нові

поняття: «гібридна або шлюзова» бібліотека – традиційна або цифрова бібліотека в якій є електронні та паперові інформаційні джерела, які інтегруються і використовуються паралельно. «Цифрова» бібліотека – це розподілена бібліотечно-інформаційна служба, розташована у фізичному чи віртуальному просторі, або в обох разом, де значна частина ресурсів, що пропонуються користувачам існує виключно у цифровій формі. «Електронна» бібліотека – велика тематично розподілена віртуальна колекція документів в електронній формі, доступна користувачам через мережу передачі даних.

Бібліотекознавець Є.Ю. Генієва, прогнозуючи майбутнє бібліотек, зазначає: «Якщо бібліотеки, як найважливіші інститути культури, зуміють відмовитись від власних стереотипів мислення, перемогти у своїй діяльності культурний монологізм, втілити в своїй діяльності подих сучасності, усвідомити свою роль творців і медіаторів полікультурної свідомості, вони забезпечать не тільки власне майбутнє, але й майбутнє своїх читачів – членів майбутньої спільноти світової культури. Бібліотека в майбутньому міжкультурна галактика, центр міжкультурної комунікації. По своїй сутності сучасна бібліотека – екстериторіальна, володіє максимальною культурологічною незалежністю. Можливість безперепонного спілкування, яке надають бібліотеки у сучасному суспільстві, може стати найважливішим у збереженні і розвитку взаєморозуміння на Землі.

Н.В. Вергелес,^{*} Я.Я. Чорненький^{**}

МОВОТВОРЧІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ: ДУАЛІЗМ МОВИ В. СТЕФАНИКА

Мова творів В. Стефаніка – це один з етапів історії становлення української літературної мови, а новели письменника – органічна єдність дійсності й слова. Тексти новел В. Стефаніка не можна ні правильно оцінити, ні правильно зрозуміти поза засобами вираження – мовною реалізацією.

В. Стефанік має власне бачення мови, свою лінгвістичну концепцію – це сукупність мовознавчих поглядів на одиниці української мови, які автор реалізує не в «зашореній» нормами граматиці, а в своєму творчому доробку – новелах [1].

В. Стефанік підходить до мови як до знаряддя культури, бо мова для нього – це щось більше, ніж механічний інструмент. Новеліст розумів, що без розвитку рідної мови у напрямі її інтелектуалізації не може нормально розвиватися культурне життя нації.

Роль Стефаніка-новеліста в реалізації статусу української мови розглянуто в контексті соціальної дійсності кінця ХІХ – початку ХХ століття. Письменник розумів, що “соборне” рідне слово є основою національного життя українців, тому посилав свої образки на простори української землі, щоб її люд учився й глибше пізнавав рідне слово.

---

* студентка Української академії друкарства;

** к.філол.н., доцент кафедри українознавства Української академії друкарства

Мова В. Стефаніка знаходиться на лінії перетину діалектного, соціального й культурного планів мовної групи, тому їй властивий індивідуально-авторський і колективний (соціальної групи) дуалізм.

Дуалізм мови В. Стефаніка бере свій початок в контакті етносу соціальної групи з етносом народу в цілому. Він свідчить про те, наскільки глибоко автор знає особливості реалізації мовного процесу українського народу. Результатом є мовний контакт підсистем української мови, в якому новеліст свідомо реалізував свій мистецький задум, що виробився представником етносу соціальної групи на суспільному ґрунті. В. Стефанік у мовній практиці частково використав теорію «мовних зрощень» Г. Шухардта і лінгвістичний модернізм [2, с. 8].

Такий авторський підхід до мови дає можливість читачам-галичанам частково пізнати мовленнєве середовище Східної України, формує комплексний засіб комунікації, який все ж викликає труднощі у читачів не галицького регіону.

Мовний матеріал творів В. Стефаніка ми визначаємо як перелік готових елементів впереміш з «напівфабрикатами» і навіть «сировиною», в якому не виняток – присутність порожньо-повної природи мовних елементів у вигляді дублетних форм, які співіснували в мовно-мовленнєвій практиці західного та східного різновидів літературної мови й покутському діалекті, що є виправданим і необхідним при відтворенні духовної культури українського етносу.

Матеріальна структура новел має два плани вираження: діалектний та літературний, які В. Стефанік синтезує і пропонує в новелах через функціональний паралелізм. Наприклад: «волос» // «чупер»; «батько», «тато» // «дядько», «дьидик»; «чорногуз» // «бузько»; «господар» // «ґазда»; «чай» // «гарбата»; «тут» // «гезди»; «жити» // «дубати»; «муштрувати» // «зіцірувати»; «байстрюк» // «копилюк»; «сила» // «путерія»; «повітря» // «люфт» та ін. Їх синтез становить вироблення власне авторського підходу до системи мови, яку прагнув бачити В. Стефанік в літературному вжитку. У цьому ми вбачаємо співвідношення індивідуальних особливостей і соціальних факторів у розвитку мови, якою автор оформлює свої думки. Але норми літературної мови, діалекту є історичними категоріями, тому не повинні трактуватися в статично, їх необхідно розглядати в динамічній перспективі, що свідомо новеліст втілював на практиці, репрезентуючи реальність «дуже складну й багатоаспектну» [3, с. 5].

Щоб це проілюструвати, В. Стефанік послуговується в авторській мові та мові персонажів паралельно або по чергово лексемами підсистем західноукраїнського різновиду літературної мови та покутського діалекту. Наприклад: «скрипт» // «рукопис»; «пуд» // «страх»; «рихтіг» // «справді», «вірно»; «деревище» // «труна», «домовина»; «порекло» // «прізвище»; «нютувати» // «міркувати»; «кивати» // «зачіпати», «красти»; «гаптах» // «смирно» (наказ при військовій муштрі); «гелт» // «добробут», також «гроші»; «батько» // «дядько» (назва старшого роками чоловіка); «бай» // «бал», «забава»; «вонітувати» // «ригати»; «вгараїти» // «навести на думку» та ін. Мовна канва новел фіксує норми літературної мови й діалекту, які витворюються в діахронії, але існують в синхронії, тому соціально-функціональну модель мови В. Стефаніка ми розуміємо, як сукупність форм існування «галицької» літературної мови й русівської говірки, яка виражає співвіднесеність її компонентів із процесами розвитку соціальної дійсності

Галичини і сферою спілкування між членами соціальної групи, що частково властива мовній спільності в межах покутського говору.

Індивідуально-авторська модель мови В. Стефаніка є авторською пропозицією щодо мовного планування й вироблення єдиної мови як елемента культуротворчості для загальнонародного блага українців різних територій, яка в процесі творчості зазнала певних, але не радикальних змін у напрямку до уніфікації української літературної мови.

1. Чорненький Я.Я. Лінгвістична концепція Василя Стефаніка та її реалізація в новелістиці письменника. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.філол.н. – Львів, 1995.
2. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – М., 1974.
3. Драгоманов М. По вопросу о малорусской литературе. – Вена, 1876.

М.Р. Стахів,* Я.Я. Чорненький**

ХУДОЖНЄ МОВЛЕННЯ НОВЕЛІСТИКИ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Василь Стефанік — один з найвідоміших новелістів світу. За словами Івана Драча, він залишається недосяжним взірцем для сучасних новелістів. Як і кожен великий письменник, В. Стефанік має індивідуальне обличчя, властивий лише йому стиль письма. Часто цьому сприяють фразеологізми.

Фразеологічна система належить до характерних художньо-зображувальних особливостей новел Василя Стефаніка з притаманною їй образністю, емоційністю, експресивністю. Фразеологізми та інші лексичні одиниці служать стилістичним засобом створення соціально-психологічного фону новел, характеризують поведінку, мовлення персонажів, автора.

Фразеологізми, разом з іншими образними засобами та змістом новел, спрямовані на те, щоб донести думки автора до читачів, сформувані у них певні оцінки. Письменник намагається показати невідповідність внутрішнього світу людини її конкретній поведінці. А фразеологізми допомагають побачити і відчувати цю невідповідність. Через посередництво фразеологізмів ми чуємо як звучить біль і розпука. Наприклад: *лишила на мою голову, бодай земля її викинула, чума десь ходить, бодай голову зломил, не було ніякої ради.*

У новелах Василь Стефанік використовує чимало фразем, що виражають певне емоційно-фізіологічне відчуття. Наприклад: *бити головою до одвірка, скреготати зубами, гризти кулаки, сотати думки.*

У канві творів В. Стефаніка реалізуються фраземи різних типів, різної структури. Вони передають хід подій твору, думок автора, персонажів.

У творах новеліста найчисленнішу групу становлять дієслівні фраземи. Дієслівні фраземи, як і дієслова, характеризуються лексико-граматичним значенням процесуальності. Наприклад: *«Ідіть, старий, спати, не гніт бандиги, а завтра підемо у село на вибір», «Гриз кулаки, бив чолом до стіни»* (новела «Палій»).

Основні ознаки дієслівних фразем формуються внаслідок взаємодії різнорівневих мовних факторів: 1) семантичного – фразеологічне значення

---

* студентка Української академії друкарства

** к.філол.н., доцент кафедри українознавства Української академії друкарства

узагальнено-процесуального або процесуально-атрибутивного характеру;
2) морфологічного – дієслівний компонент у ролі граматичного центру фраземи;
3) синтаксичного – спеціалізація синтаксичних функцій дієслівних фразем – функції присудка, обставини.

Коли хоча б одна з ознак відсутня, то це позбавляє фразему статусу дієслівної. Наприклад, фразема *лагодити на лаву* («Ймила сина за ноги. – *Воліла бих ті на лаву лагодити*» (новела «Виводили з села»)).

Взаємодія різнорівневих мовних факторів реалізується в даній фраземі так:
1) семантичний – фразеологізм має значення процесуальності – *споряджати на смерть*; 2) морфологічний – граматичний центр фраземи – дієслово *лагодити*; 3) синтаксичний – фраземна одиниця виконує у реченні *функцію присудка*.

Серед дієслівних фразем більшість становлять бінарні сполучення: *мати честь, йти від хати*. Є також і складніші структури: *не дати в руки талану, лишитися самому на всій землі, не ловитися з Богом за барки, стати в Бога коло порога*.

Процесуально-динамічна ознака дієслівних фразем, як і дієслів, виражається через граматичну категорію виду, яка реалізує себе у протиставленні форм доконаного і недоконаного виду. Категорія виду, як показує аналіз, належить насамперед дієслівному компоненту фраземи, а відповідне значення всій видовій фраземі. Особливість дієслівних фразем у тому, що вони у всій більшості є одновидовими.

У новелах В. Стефаніка майже відсутні фраземи, які б утворювали видову пару, але трапляються поодинокі. Наприклад: *губити душу – загубити душу; бити поклони – відбити поклони*. Інші фраземи вживаються або в доконаному або недоконаному виді: *спустити дух, заперти очі, гнути бандиги, пороти без ножа*.

Категорія способу в межах дієслівної фразеології включає форми дійсного, умовного, наказового способів. Форму наказового дійсного способу мають майже всі дієслівні фраземи, в яких суб'єктну позицію в оточенні можуть займати іменники з семантикою особи. Наприклад: «*Не марікуйте, куме, та не гнивіт Бога, бо то єго воля, не ваша*» («Кленові листки»). Умовний спосіб реалізують фраземи, в яких позиції в суб'єктному відношенні займають іменники з значенням особи. Наприклад: «*Як би ні жінка мізинним пальцем кинула, тай бих капурець зробив*» («В корчмі»).

Категорія часу компонентів дієслівних фразем виражає відношення процесуальної ознаки до моменту мовлення про неї у формі теперішнього, минулого і майбутнього часу. Зазначимо, найчастіше фраземи вживаються в минулому часі. Наприклад: «*Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів*» («Камінний хрест»); в теперішньому часі: «*Він щохвилі розтягає очі під чупер, оглядається неспокійно*» («Май»); в майбутньому часі: «*Та я щодня мнесо їм, а ви бевку не забілену. Мете тепер сиру землю гризти*» («Суд»).

Дієслівні фраземи в новелах В. Стефаніка складають більшість фраземного фонду. Саме фраземи чи не найбільшою мірою, надають мові художніх творів В. Стефаніка яскравої мальовничості, виразності, роблять її гнучкою і сильною. Поряд з лексикою фраземи репрезентують її неповторну національну красу і чарівність.

О.Л. Мірошник*

МОВА У ТВОРЧОСТІ М.Т. РИЛЬСЬКОГО: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Україна, український народ, українська мова! Які величні, незрівнянні ні з чим поняття!

Не може жити країна без мови, як не може жити людина без серця, без душі. Тому й бережуть народи свій неоцінений скарб навіть під будь-яким гнітом. Оберігає мову й український народ.

Максим Рильський возвеличував мову у ліриці, показував її багатство в драматургії, був блискучим мовознавцем і перекладачем.

Громадянська поезія М. Рильського (кращі її зразки) орієнтована загалом на класичну традицію, передусім на такі її жанри, як ода, послання, інвектива. Зрозуміло, в тому новочасному, індивідуально перетвореному вигляді, який здатна їм надати творча особистість такого рангу, як автор «Слова про рідну матір».

Максим Рильський навіть в особливо пильно контрольованій сфері громадянської поезії часом проривався із своїм заповітним і наболілим. З-під його пера вийшла ніжна й велична (а разом з тим і визивна – супроти русифікаторської політики) ода українській мові – вірш «Рідна мова». Це був свідомий громадянський виступ на захист національної мови й культури – в часи, коли тільки-тільки починали пробиватися загати для публічної розмови на ці теми.

Вірш був уперше виголошений Максимом Тадейовичем як поетичне завершення його промови на IV з'їзді письменників України в березні 1959 року. В «прозовій» частині цього виступу, яким відкривалися дебати по доповіді правління СПУ, зробленій М. Бажаном (Рильський, варто відзначити, першим узяв слово в її обговоренні), теж говорилося про потребу плекати й розвивати українську мову, захищати її від наступу «суржика».

Захист української мови в вірші Рильського здійснювався через її уславлення, через ствердження, наперекір усім шовіністам і нігілістам, її історичної, духовної, міжнародної гідності. Звідси – висока урочистість, емоційна піднесеність, що відчуваються вже з перших формальних «сигналів» віршового тексту.

Перша строфа вірша відразу вводить читача у свято радісних, безмежно щедрих метафор, порівнянь, епітетів і персоніфікацій – цей образний комплекс викликає в творчій свідомості поета саме поняття рідної мови: Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих – рідна мова, Вишневих ніжність пелюстків, Сурма походу світанкова. Неволі стогін, волі спів – Життя духовного основа.

Це – мова українська: її зроченість з історією, географічним середовищем, психологією народу пізнаєш тут майже з кожного образного концепту; разом з тим ясно, що автор ніде не перетворює її образ на щось особливе, якісно домінуюче над іншими – зрештою, мова кожного народу являє собою «життя духовного основу», і немає сумніву, що в семантично-образному ладі величезної більшості світових мов чути «неволі стогін, волі спів». У кожній мові є свої

---

* студентка Української академії друкарства

«сталь і ніжність», м'якість і мужність, але конкретно-національні вияви їх завжди різні і неповторні. М. Рильський говорить про «вишневу ніжність пелюстків» й антиномічно поєднану з нею «сурму походу світанкову» (звичайно, козацьку) – і ці символічні означення променяються таким духом української історії, побуту, психології, ментальності, отже, й самої мови, що говорити про їхню національну питомість й обумовлену нею високу поетичну сугестивність навіть немає потреби.

Слова про «рабів на розум і на вдачу» в цьому контексті принципові. І не треба великої кмітливості, щоб збагнути, що «рабство» бачиться авторові далеко не тільки в середовищі царевих блазнів – і не тільки в «ту» епоху. Зневага рідної мови – бездуховність – моральне рабство – для поета це ланки одного ланцюга. А всього цього в своєму часі він набачився навіть більше, ніж у часах минулих, тобто дожовтневих. Що й казати, «рабів на розум і на вдачу», які ревно служили ганебній справі русифікації, в партійно-державній «еліті» України ніколи не бракувало.

Поет закликав сучасників боротися за чистоту і збагачення української мови. Прикладом такого звернення є вірш «Мова», в якому поет з великою ніжністю і любов'ю говорить про мову. Вона звучить для поета як пісня океану. Мова рідного народу глибока у своїй мудрості. Як тонкий знавець мовних проблем, М. Рильський вважає, що у народу, його поезії, розмовній мові треба шукати джерела нового наповнення літературної мови.

У мові, на думку поета, знайшли відгук історія народу, бурхливе, неспокійне його життя, яке поет прирівнює до «гулу віків», «шуму століть». У ньому – «бурі подих», «неволі стогін», «волі спів», «сурма походу світанкова».

М. Рильський розглядає мову як неоціненне духовне багатство, що передається з покоління і покоління. Поет радить вчитися у народу, де «кожне слово – це перлина, це праця, це натхнення, це людина». Він закликає до глибокого вивчення мови, до засвоєння мовних багатств, дбайливо зібраних попередниками, бо народ – творець і охоронець мови.

Своєю творчістю М. Рильський подав гідний приклад турботи про удосконалення мови. І в оригінальній поезії, і у численних перекладах зарубіжних авторів, він збагачував українську мову власними новотворами, розширював її синтаксичні можливості, доносив до читача весь спектр багатства української мови.

Ю.С. Саворона*

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИКОВИХ ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ У ТРИЛОГІЇ «МАЗЕПА» Б. ЛЕПКОГО

Фразеологізми утворюють семантико-граматичні розряди, найважливішими ознаками яких слід вважати: а) характер репрезентації об'єктивної дійсності в семантичній структурі фразем; б) наявність або відсутність у лексичних компонентів граматичних категорій і їх морфологічних парадигм; в) структурно-граматичну модель фразеологічних одиниць; г) синтаксичні функції у реченні.

---

* студентка Української академії друкарства

За цими ознаками досліджувані фраземи співвідносяться з певними лексико-граматичними класами слів і об'єднуються в такі морфологічні типи: іменникові, прикметникові, займенникові, дієслівні, прислівникові та вигуківі. Кожен із виділених морфологічних типів характеризується своєрідністю семантики і стилістичних функцій.

Іменникові фразеологізми – це фраземи з узагальнено-предметною семантикою, об'єктивованою в граматичних категоріях роду, числа та відмінка [1, с. 46].

Залежно від того, яка сема входить до змісту конкретних фразем, іменникові фраземи можна поділити на три групи: фраземи-назви осіб, фраземи-назви предмета, фраземи з абстрактною семантикою.

Ми розглядаємо фраземи-назви осіб, які називають осіб за їх соціальним становищем, стосунками з колективом, професією, рівнем досвіду, внутрішніми ознаками.

Фраземи, що вказують на соціальне становище осіб: *права рука* (перший помічник, довірена особа кого-небудь); *сіть землі* (найкращі, найвидатніші представники народу, добірна частина певного товариства).

Фраземи, що об'єднує дана підгрупа, Б. Лепкий використовує для вираження симпатії до зображуваного: «*За ними підуть полковники, старшини, сіть землі*». Фразему *права рука* часто зустрічаємо в трилогії «Мазепа». За її допомогою автор вказує на високе становище героя в суспільстві: «*Як старий, вправний дипломат, що був правою рукою ще попереднього короля, він догадувався, що Карло противної гадки*».

Корені фраземи *права рука* в народних звичаях. У слов'янській сім'ї місця за столом були строго розподілені. Найпочесніше, в передньому кутку, займав господар, праворуч – старший син або той, кого батько найбільше виділяв. З часом їх почали називати *правою рукою*, першим помічником.

Фраземи-назви осіб за їх внутрішніми ознаками: *буйна голова* (відважна людина); *завзята душа* (весела, життєрадісна людина); *Каїнові нащадки* (підлі, підступні люди); *страшкові сини* (боягузи); *капустяна голова* (некмітлива, неуважна людина); *мамин син* (розпещений, винижений хлопець); *віхоть з лівого чобота* (нерозумна, непутяща людина). Фраземи даної підгрупи виконують оцінну й експресивну функцію одночасно. Вони не стільки називають особу за її внутрішніми ознаками, скільки оцінюють, характеризують її. Частіше Б. Лепкий використовує фраземи емоційно-зниженого типу з відтінками зневаги, осуду: «*А ти, негодяй, лентяй, віхоть з лівого чобота*»; «*Він тих наймитів Юди безкарно в світ пускає*».

Фразема *наймит Юди* та *Каїнові нащадки* походять з релігійних переказів. Згідно з біблійними оповіданнями, Каїн вбив рідного брата, а Юда зрадив Христа. З часом людей, які зраджували, чинили підлість, були підступними, почали називати *Каїновими нащадки* та *наймитами Юди*. Фразема *Каїнові нащадки* перебуває у реченні в постпозиції і становить образну вершину контексту, виражаючи негативне, зневажливе ставлення мовця до осіб, про яких іде мова: «*Говорять одно, а роблять друге, слова гарні, а вчинки погані, Каїнові нащадки*».

Для вираження симпатії до зображуваних героїв письменник вживає фраземи *завзята душа* та *буйна голова*: «*От тобі раз завзята душа, –говорив Кочубей*»; «*А ви їх вбиваєте, розкидаєте їх буйні голови від одного моря до другого, від гір до гір*». Фразема *буйна голова* належить до одного з найдавніших пластів фразеології – фольклорної фразеології.

Фраземи-назви людей за рівнем досвіду: *старий лис* (досвідчена людина). Це одна з багатьох фразем, що виникла на основі спостережень за поведінкою, життям тварини. Лис уособлює хитрість. Порівняти характер людини з характером лиса означає вказати на цю рису. Але хитрість лиса ототожнюється і з розумом, обережністю, розважливістю. Недаремно Б. Лепкий так часто використовує цю фразему для характеристики гетьмана Мазепи. Цим він влучно підкреслює не лише хитрість гетьмана, а й його розум, обережність, кмітливість: «*І доказів кращих, як тепер, годі собі бажати. Не викрутиться старий лис*». Фраземи-назви осіб за професією: *чорнильна душа* (чиновник, канцелярист) – у творі фразера вказує на підступність і продажність; *канцелярська душа* (сухий, бездушний працівник) – підкреслює тупість, обмеженість працівника, з її допомогою автор виражає докір.

Фраземи-назви осіб жіночої статі: *Євині дочки* (хитрі, підступні жінки); *бабський рід* (жінки). Ці дві фраземи різняться відтінками значення. Так, фразема *Євині дочки* характеризує риси вдачі – цікавість, хитрість, підступність.

Фраземи-назви осіб становлять кількісно найбільшу групу фразеологізмів, які Б. Лепкий використовує в трилогії «Мазепа», порівняно з фраземи-назвами предметів і фраземами з абстрактною семантикою, яскраво характеризуючи персоналії художнього полотна.

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Х., 1987.

М.С. Пузій,* М.В. Романюк,** Я.Я. Чорненький***

ЛЕКСИЧНІ НОВАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Неологізми – це безперервний динамічний процес поповнення лексики мови новими лексичними одиницями, які з часом або входять в активний склад мови, або залишаються в пасивному користуванні.

Утворенню нових слів сприяють інтерлінгвальний і позамовний фактори.

Найпоширенішою з класифікацій неологізмів є класифікація О.А. Сербенської, де лексичні інновації представлено в таких групах: 1. Новотвори. Неологізми творяться за допомогою різних словотвірних афіксів і змінюються за граматичними законами нашої мови, наприклад: відповідно до *малюй, працюй* утворено *кавуй, снікерсуй, аптекарі, фармацевти* – назва футболістів німецького ФК «Байєр», *дев'яностошості* – назва футболістів німецького ФК «Ганновер–96», *дияволи* – назва футболістів ФК Порто. 2. Запозичення. Розвиток економічних і культурних зв'язків України з західними країнами призвів до масових запозичень чужих слів: *сігвей, ролердром, арт-*

---

* студентка Української академії друкарства;

** студентка Української академії друкарства;

*** к.філол.н., доцент кафедри українознавства Української академії друкарства

салон, хіт, хіт-парад, трейд-ін. 3. Перерозподіл значень у жанрах і видах мовлення. У нових умовах функціонування слова набувають нових семантичних навантажень: *крутий, круто*. 4. Відродження слів і висловів з минулого: *гривня*. Повернена, реабілітована лексика поповнила собою терміносистеми багатьох сфер наук, культури, освіти.

Нові економічні поняття закономірно вкорінюються в реаліях нашого буття у зв'язку з появою нових понять і реалій, наприклад: *мікроекономіка, макроекономіка, євроекономіка; менеджер, бізнесмен, рекламодавець; купон, євро, долар, гривня*.

Активізується процес творення нових слів від аббревіатур СОТ (Світова організація торгівлі): *СОТник, СОТовий, заСОТили, відСОТковий*. Найуживанішими неологізмами-аббревіатурами в лексиці мас-медіа є назви політичних партій: БЮТ та ін. Від аббревіатури БЮТ утворено нові слова: *БЮТівець, экс-БЮТівець, деБЮТ*; КУН: *КУНівець*; ЗМІ: *ЗМІшники*.

Активно функціонують у текстах ЗМІ складні слова: *рекламодавець, супердіва, супердержава, суперсучасний, супердорогий; євросоюз, єробанк, євровалюта, єробанкноти, єровізи, євроклас, євроготель, євроімідж*.

У комунікативному просторі ЗМІ активно входить у загальний вжиток лексика соціолектів. Наприклад, у лікарській практиці: *нагрудники*. Треба купити пачку нагрудників. Чого? Чого?! Ну, *нагрудників*, тобто *нацицьників* і *наторсників*; у політиці: *ширка* (репетиція широкої коаліції).

Формуються синонімічні ряди лексичних одиниць, які представляють жаргонну лексику: *двірник, кілер, прибиральник*.

Можна прослідкувати історичний поступ в моді: *денді – франт – метросексуал*.

Протиставлення семантики загальноновживаної лексеми і вторинної номінації: *мочити // замочити (мочити яблука; замочити білизну – вбивати // вбити)*.

Не менш активним є процес входження в мову складних номінацій. Наприклад: словосполучення *золотий мільярд* появилось в 80-ті роки ХХ ст. – *світова еліта // кращі люди* – люди, які будуть прагнути створити керівництво (правління) світом (насамперед економікою) – наддержавний орган правління. Логічним початком цього процесу є пропозиція Білла Гейтса мільйонерам – робити відрахунки (50% прибутку) на соціальні проекти. Першими пропозицію підтримали 50 мільйонерів зі США.

За аналогією до поняття *Кабінет міністрів України* утворено *Кабінет олігархів України*. Словосполучення *прогресивний податок* – збір більшого відсотка податку з багатих (введено в Китаї) у 2010 р.; *білі слони* – об'єкти зимових Олімпійських ігор, які після олімпіади не знаходять використання; *перша світова мережева війна* – її оголосили хакери Вікенліксу; *яєчна скульптура* – писанкова інсталяція 300 писанок; *квартирна гільйотина // квартирна ампутація* (банки не дають депозити на житло); *згвалтований рай* – події в «Артеку»; *любов у законі* (про узаконення проституції); *увімкнути культуру* (жаргонне) – перевести телевізор у беззвучний режим; *контури змалювати* (жаргонне) – зафіксувати спостереження на відеокамеру.

Постають в ЗМІ і нові фразеологізми або трансформуються вже існуючі: *тіло в діло* (про повій); *не туризмом єдиним* (про переорієнтування економіки Львова з ресторанного бізнесу на науку та промисловість); *шлюбні ігри* (*Шлюбні ігри Тимошенко і Януковича* (про організацію коаліції, яка провалилася, про що заявили і Я., і Т.); крилаті вирази: *Секс – не привід для знайомства*; *Не вкрадеш – ситий не будеш*; *Завершення року і президентського строку*.

Загальнономовні інновації в мові домінують. Численну групу представляють позасинонімічні неологізми: *полтергейст* – містичні явища та процеси, які неможливо пояснити; *прайс-лист* – перелік цін на всі товари та послуги, що надаються певною організацією чи фірмою.

Синонімічні неологізми передають ставлення мовця до вже відомих понять, явищ, предметів, виділяючи в них своєрідну, досі невідому особливість, наприклад: *бутік* – невелика крамниця з модними дорогими товарами; *кілер* – професійний найманий убивця; *електорат* – виборці.

Поповнюють лексико-семантичну підсистему мови займають словотвірні неологізми: *працетерапія, політбомонд, спікерство, безкредитний*.

Збагачення словника неологізмами відбувається завдяки процесові зміни семантики відомих лексичних одиниць, тобто за рахунок семантичних неологізмів. Майже ніколи неологізми не творяться заново, з невідомих у мові елементів.

Р.В. П'янковський*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛОВНИКА ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗАПАСУ ЛЮДИНИ

Українська мова – динамічне явище. Це – процес видозміни різних слів, набутих у процесі буття з різних професій, побуту, звичаїв нашої культури, до якого люди постійно пристосовуються, не звертаючи особливої уваги на зміни, які б, можливо суттєво, вплинули на наш розвиток.

Українська літературна мова постійно зазнавала змін на різних мовних рівнях (змінюється написання слів, їх граматичне та лексичне значення).

В основі нашого дослідження «Малорусько – німецький словар» Євгена Желехівського, який був виданий у 1886 році у місті Львові.

«Малорусько-німецький словар» Євгена Ієронімовича Желехівського, завершений у публікації Софроном Недільським, містить понад 64 000 слів. До появи лексикографічної праці Б. Грінченка він був найповнішим джерелом фіксації української лексики. Укладений переважно на західноукраїнському матеріалі, словник відіграв важливу роль у поширенні засад для постання «нової» української мови в Галичині.

У словнику застосовано желехівку - західноукраїнський фонетичний правопис, функціональний аспект постання якого зумовлений діалектними рисами місцевих говірок. У Галичині й на Буковині цей правопис побутував аж до початку 20-х рр. ХХ століття.

---

* студент Української академії друкарства

«Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського став цінним надбанням української літературної мови, який дає нам можливість через призму історії прослідкувати особливості та відмінності в графічному, фонетичному оформленні слів, їх семантиці.

У лексикографічному джерелі широко представлена лексика тогочасної художньої літератури, в тому числі й діалектна лексика.

У плані перспективи розширення кількісного складу мовних одиниць для комунікації в сучасному мовному середовищі ми пропонуємо розглянути окремі лексеми зі словника Є. Желехівського і С. Недільського (ЖН) в зіставленні зі словником Б. Грінченка (Г).

Порівняльний аналіз дає підстави говорити про те, що не варто відкидати лексеми, які постали і були актуальними в комунікативних процесах другої половини ХІХ-початку ХХ ст. Наприклад: *сосулька* // *сусілка* (ЖН) – *бурулька* (Г); *тинькар* (ЖН) – *штукатур* (Г); *атрамент* (ЖН) – *чорнило* (Г); *параліч* // *паралюш* (ЖН) – *параліч* (Г); *тетка* // *тетюха* (ЖН) – *пропасниця* // *лихоманка* (Г); *гибель* (ЖН) – *рубанок* (Г); *їство* (ЖН) – *їжа* (Г); *цитрина* (ЖН) – *лимон* (Г); *тамечки* // *таменьки* (ЖН) – *там* (Г); *церата* (ЖН) – *клейонка* (Г); *цидулка* (ЖН) – *записка* (Г); *фофлавий* (ЖН) – *шепелявий* (Г); *гикало* (ЖН) – *заїка* (Г).

Як видно з наведених прикладів і практики спілкування в сучасному житті, дані лексеми знаходяться як в активному, так і в пасивному словнику українців. Функціональний статус тих чи інших лексичних одиниць залежить також від території проживання суб'єкта спілкування, зв'язку з традицією спілкування тощо.

Фактичний матеріал ми розглядаємо через призму функціонування та культурологічного наповнення, беручи до уваги конкретний регіон мовленнєвої реалізації (Галичина та Буковина) і не тільки.

У словнику чітко простежується функціональний аспект реалізації (лексика діалектів галичан і буковинців), з їхніми специфічними лексичними реалізаціями, наголошуванням.

Історія на цих землях творилась не в один день. Західні землі України постійно перебували під владою різних країн: Польщі, Австро-Угорщини, Молдови. Вони приходили на українські терени з метою насадження своїх мови, культури, звичаїв.

Мовні та позамовні чинники постійно впливали на формування української мови, її культурологічне навантаження та функціонування, але це не повинно стати на заваді повернення окремих лексем до активного життя. Такий підхід до мовних одиниць збагатить нашу мову, розширить культурологічну парадигму засобів спілкування окремих індивідів, які прагнуть розширити індивідуальний словниковий запас.

Словник Є. Желехівського і С. Недільського не втратив наукового, значення й досі. Його потрібно розглядати не тільки як здобуток минулого філологічної науки, української культури, але й як активний елемент сучасного наукового процесу, який ми беремо до уваги й аналізуємо через призму історії.

1. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів-Lemberg, 1886. – Т. 1. – 1117 с. – Т. 2. – 589 с.

2. Грінченко Б. Словар української мови. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДЕНИХ БІОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Сучасна українська термінологія є складовою і невід'ємною частиною лексичної системи мови. Вона формується з галузевих терміносистем, що становлять певну сукупність взаємозв'язаних терміноелементів для вираження наукових понять.

Терміни є тими одиницями мови, які допомагають їй здійснювати одну з основних своїх функцій – пізнавально-інформативну, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань [1, с. 3].

За будовою терміни сучасної української літературної мови є неоднаковими. Виділяють три типи термінів: 1) терміни-слова – це терміни, які передають поняття одним словом (*гідра, жук, їжак, личинка, рефлекс*); 2) терміносполучення – це терміни, які кількома словами означають нерозчленоване поняття (*амеба звичайна, прісноводний поліп, чутливі клітини шкіри*); 3) символослова – це терміни, які у своєму складі, крім слів, містять умовні позначки (*уран-281, λ-частинки*).

Перебуваючи на периферії мовної системи, терміни з найбільшою повнотою відображають внутрішньомовні процеси. Саме в термінології відбиваються засоби мовного втілення процесу номінації – створення слів і словосполучень, що стають назвами нових понять. Процес номінації може викликати інтерес у кількох лінгвістичних планах: насамперед у лексикологічному, словотворчому і синтаксичному [2, с. 35].

Проблема терміна і терміносистеми викликає постійний інтерес дослідників, які постійно порушують питання про роль і місце термінів у лексичній системі мови, особливості термінів у плані виразу і змісту та специфіку їх функціонування, стандартизацію й уніфікацію терміносистем.

Однією з терміносистем науки є біологічна. Розвиток знань про живу природу відбувався нерівномірно. Ця нерівномірність позначилася й на розвиткові української біологічної термінології, яка тісно пов'язана з розвитком природознавства, техніки та інших наук.

Л. Симоненко у книзі «Формування української біологічної термінології» зазначає: «Основу сучасної української біологічної термінології становлять терміни-слова: *апарат, вид, короп, медуза, молюски*, які є твірним началом для різних типів лексико-граматичної організації термінологічного інвентаря термінів-словосполучень: *апарат Гольджі, біологічний вид, короп лускатий, медуза аурелія, молюски двостулкові*.

Цей тип у сучасній терміносистемі біологічних наук досить поширений. Терміни-словосполучення уподібнюються до слова, набираючи ознак, властивих його номінативній функції. Номінація понять словосполученнями особливо характерна для біологічної термінології в тих випадках, коли треба встановити місце певного предмета серед інших однорідних предметів об'єктивного світу: речовина – біла, біологічно активна, губчата, міжклітинна [3, с. 7].

* студентка Української академії друкарства

Незважаючи на те, що при створенні терміна прагнуть до чіткої регламентованості його лексико-семантичного обсягу (моносемність, чітко фіксований зміст, зрозумілий кожному поза контекстом), [4, с. 146] і в термінології не вдається уникнути лексико-семантичних процесів, властивих загальнономовному словнику: полісемії, омонімії, синонімії й антонімії.

У чистому вигляді омонімія характерна для біологічної термінології на її периферії, воно більше спостерігається між окремими її підсистемами і частково всередині окремих підсистем. Наприклад, між ботанічною та зоологічною термінологічними підсистемами: *балабан білий* (трав'яниста роса; птах родини соколових).

Найбільш близькі до омонімії деякі типи метафорично мотивованої полісемії. Наприклад: *лисичка руда* (тварина з рудим хутром; гриб аналогічного кольору).

Із великого ряду синонімічних назв у науковий обіг входить та, яка найточніше відображає ознаки, що виявляються.

В основі термінів може лежати біномінальний принцип, при якому опорний іменник виступає родовим найменуванням, а прикметник – його видовим конкретизатором [5, с. 26]. Наприклад, вид тварини ластівка ділиться на ряд підвидів, для розрізнення яких вживаються такі біномени: ластівка: *берегова, міська, сільська*; жайворонок: *лісовий, польовий, полярний, степовий, чубатий*; очеретянка: *велика, дроздовидна, лугова*.

Одним із важливих проявів системних відношень у даній терміносистемі є протиставлення її елементів. Антоніми в біологічній терміносистемі можна поділити за такими семантичними групами: 1) за кількістю: *багатощетинкові кільчасті черви – малощетинкові кільчасті черви*; 2) за розміром: *велика біла чапля – мала біла чапля*; 3) за місцем розташування: *верхня губа – нижня губа, задні крила, передні крила*.

Розглянуті лексико-семантичні процеси в терміносистемі біології є основою семантичної зміни мовних знаків і категорій. У цілому, лексико-граматична система біологічної термінології становить собою єдине ціле, в якому всі лексико-семантичні процеси побудовані на ієрархічному взаємозв'язку.

1. Перебийніс В.С. Деякі закономірності в розвитку термінологічної лексики // Мовознавство. – 1974. – № 4.
2. Осипенко З.М. Номінативні словосполучення з термінологічним значенням у російській мові // Мовознавство. – 1971.
3. Симоненко Л. Формування української біологічної термінології. – К., 1991.
4. Панько Т.І. Від терміна до системи. – Львів, 1979.
5. Мягкова Е. Некоторые особенности синонимии в терминологических системах: Автореферат дис.... канд. филол. наук. – М., 1979.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ВИПРОБУВАННЯ ЧАСОМ

Є.А. Подольська*

ТРАВМАТИЧНІ ЗМІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному світі через прискорення і глобалізацію зміни відбуваються швидше й охоплюють все більш широкий простір, збільшуючи таким чином свій травматогенний потенціал. Такий ефект у ХХ - на початку ХХІ століття спричинили негативні зміни (масові переміщення населення, хаотична урбанізація, ескалація воєн і геноциду, забруднення навколишнього середовища, тоталітаризм, зростання злочинності тощо). Але травматичний ефект можуть спричинити і позитивні зміни: розвиток телекомунікації, зростання добробуту і споживання, демократизація в політиці, лібералізація досягнень, інформаційна революція, гендерна рівність тощо.

Предметом дослідження соціології є колективні травми, що стосуються людських співтовариств, коли дестабілізації або деструкції підлягають групові культури, системи норм, цінностей, переконань, які об'єднують колективи, аж до повної втрати групової ідентичності.

Стресові і шокуючі зміни мають різну міру реальності. Деякі зміни виявлялися в об'єктивних подіях і призводили до трансформації груп або суспільств, зміни їхньої культурної ідентичності: а) в ситуації широкого розповсюдження культурних контактів, зіткнення і конфліктів різних культур (колоніалізм «вестернізація», культурний плюралізм і змішування культур); б) соціальні спільноти піддавалися впливові чужої культури в результаті міграцій і політичної еміграції; в) зміни в політичній і економічній сфері вимагали пристосування до них культурних правил, укорінених в традиції.

Разом з реальними змінами цих трьох типів у ХХ столітті відбувалися також зміни сприйняття та інтерпретації подій, коли піддавалися ревізії певні традиції й оцінки, наново переписувалася історія, замість одних героїчних міфів формувалися інші, актуалізувалися ті етнічні та релігійні традиції, які не були затребувані колишніми поколіннями (наприклад, у пострадянських республіках, у Чечні, на Балканському півострові). До травматичних результатів призводили й уявні, позбавлені реальності, віртуальні зміни, засновані на чутках, міфах, пересудах. На жаль, для України характерними стали також історичні травматичні зміни, коли травмувалися цілі співтовариства – цивілізації, регіони, етнічні, національні групи. Це як раптові, непередбачені зміни (війни, революції, руйнування суспільного устрою, масові міграції, економічні кризи тощо), так і тривалі, накопичувальні процеси, наприклад, забруднення навколишнього середовища, зростання смертності населення, все більша інтенсивність дорожнього руху, розповсюдження хвороб, пов'язаних з цивілізацією.

---

* д.соц.н., завідувача кафедри філософії та гуманітарних дисциплін Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Ключовим аспектом соціальної трансформації в Україні виступає *модернізація*, що позначає будь-які прогресивні зміни. Проте, вирішивши низку завдань модернізації (індустріалізація, урбанізація, загальна писемність), унаслідок тоталітарного режиму і неефективних суспільних відносин, в Україні модернізація загальмувалася: в необхідних масштабах не вирішена проблема індустріалізації в сільському господарстві, не розвинута сфера обслуговування. В той же час Україна перейшла до розв'язання завдань постмодернізації: закуповуються західні комп'ютери, використовуються результати західного масового виробництва. Взагалі, відбувається дифузія західних досягнень у наше суспільство, а велика частина населення за типом ментальності відповідає ознакам постмодернізації.

В сучасному українському суспільстві, що трансформується, немає стійких співвідношень між елементами, тому наслідки змін передбачити практично неможливо, а отже, зростає ризик помилок. Однією з ознак кризи, що переживається українським суспільством, є відсутність змін на тлі хаотичного безплідного динамізму. *Криза* виявляється у відсутності успіхів у процесі діяльності, в некерованості соціальної системи, в регресії до більш ранніх форм існування системи, коли люди починають керуватися достатньо примітивними засобами для досягнення цілей. Але паралельно з хаосу вибудовується новий порядок, створюються нові утворення з складною структурою, виробляється нова знакова система, інша парадигма, яка прагне переструктурувати ситуацію.

В хаотичних змінах українського кризового суспільства потенційно закладені різні компоненти і стають можливі їхні різні поєднання. Криза, розхитуючи стереотипи соціальної поведінки, дає можливість у нових умовах діяти успішно, формуючи нові правила, нову концепцію діяльності. Те, що в старих умовах сприймалося як протизаконне, аномалія, в новій ситуації стає нормою. Поява нової теорії пояснюється необхідністю обґрунтувати аномалію як правомірне явище, але вона не повинна виключати колишні теорії, а може їх вважати конкретним випадком більш широкої теоретичної системи.

Труднощі розв'язання кризової ситуації полягають в тому, що вона виглядає не як еволюційно підготовлений результат попереднього розвитку, а як радикально інший підхід. Половинчасті рішення на тлі поступок конкуруючих сторін суперечать логіці розвитку концептуальних підходів. Трагізм ситуації полягає в тому, що баланс політичних сил не дає одній з концепцій отримати перемогу, тому ухвалюються тільки *компромісні рішення*, а відтак якнайгірші, неефективні.

Безрезультатними виявилися спроби здійснити реформи на основі старої, але поліпшеної, розширеної концепції в період перебудови. Співвідношення сил дозволило новій концепції, навіть недостатньо продуманій, набрати достатньої суспільної вагомості, щоб претендувати на реалізацію соціального бачення проблем, але реформи почали здійснюватися людьми з колишнім менталітетом, тому непослідовність коренилася вже у свідомості діючих осіб.

Л.В. Мазур*

ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

В Україні процес самоідентифікації триває вже багато років. Можливо, кожна окрема людина зможе відповісти на це питання. Але суспільство в цілому вже 20 років шукає відповідь на це питання. Криза ідентичності пов'язана з проблемою політичної і національної самоідентифікації соціального суб'єкта. В умовах політичної самоідентифікації виділяються три основних типи кризи ідентичності. Перший тип характеризується вимогами національного чи територіального самовизначення, що ми зараз спостерігаємо в Україні. Другий тип характеризується соціальною диференціацією суспільства, коли соціально-політичні відмінності заважають національному об'єднанню. Модернізація соціально-економічної системи суспільства призводить до якісної зміни соціального статусу різних груп населення. Багато попередніх груп руйнуються, зростає кількість маргінальних прошарків суспільства. Така ситуація спостерігається в теперішній час в нашій країні. Третій тип характеризується конфліктом між етнічною і субнаціональною приналежністю.

Одним із типових проявів кризи ідентичності є націоналізм. Порушення колишніх соціальних зв'язків посилює роль національності як важливого каналу соціальної ідентифікації. Посилення націоналістичних тенденцій і настроїв пов'язано також з подоланням комплексу неповноцінності для маргінальних прошарків суспільства. Українці у зв'язку зі своїм довгим і бездержавним існуванням набули рис роздвоєної свідомості, що сприяло подальшій поляризації українського суспільства. І все ж в українському суспільстві є сили, здатні боронити власну ідентичність.

Простежуючи витоки «української нації до націоналізму», О. Струкевич звертає увагу на те, що в XVII ст. і XVIII ст. виразно виявилися ознаки сили національної, а не етнічної ідентичності. Причину цього легко зрозуміти, якщо погодитися з Дж. Армстронгом у тому, що малорухливим аграрним суспільствам бракує елітних прошарків, потрібних для легітимації класових та етнічних бар'єрів. Домодерній епосі взагалі притаманна нерозчленована легітимність та система історичних міфів, адресованих всьому суспільстві. В українському суспільстві це насамперед відчуття ідентифікації з територією, консолідація навколо традиційних, політичних і релігійних цінностей, ідея батьківщини, чітке розрізнення «своїх» і «чужих». Те, що відчуття національної ідентичності формувалось в Україні в умовах бездержавності, під сильним ідеологічним і політичним пресом з боку держав-метрополій, зумовило присмак оборонності в українській самосвідомості. Українець змушений був не тільки плекати свою історичну індивідуальність, але й доводити своє право на неї.

Якщо говорити конкретно про стан політичної самоідентифікації, не можна не звернути увагу на серйозну кризу політичної участі, яка поглиблює кризу легітимності в Україні і загрожує розбалансуванням усієї системи відносин між владою й соціумом. Хоча суспільство гостро відчуває потребу в національній

---

* старший викладач кафедри соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету

самоорганізації, політична думка не в змозі запропонувати йому ані парадигму оновлення, ані раціональну модель управління, ані привабливу для більшості національну ідею. Сучасне українське суспільство структурується не за становими чи ідеологічними ознаками, а переважно на основі кланових, регіональних чи родинних зв'язків. Зрозуміло, чому соціум відповідає елітним прошаркам загальним збайдужінням. Сконсолідувати його на такому фундаменті практично неможливо.

Формування національно-громадянської ідентичності, з якою насамперед пов'язане становлення дієздатного громадянського суспільства, передбачає згуртування громадян навколо загальнозначущих цілей і пошуків механізмів відвернення загроз, прищеплення їм усвідомлення своєї причетності до української політичної нації. Але відчуття громадянськості може формуватися у контексті забезпечення поступального економічного, соціального і політичного розвитку, а також реальних кроків, спрямованих на мінімізацію конфліктності в ідеологічній та мовно-культурній сферах.

У багатоскладовій ідентифікаційній ієрархії політичній ідентичності належить особлива роль. Саме вона визначає смисложиттєві орієнтири як держави й соціуму, так і індивіда. Це той каркас, який цементує суспільство, забезпечує легітимність політичного устрою, створює фундамент для самореалізації громадян і виховання почуттів солідарності. У вузькому розумінні під політичною ідентичністю розуміють сукупність найбільш значимих для групи чи індивіда політичної орієнтації, які справляють визначальний вплив на політичну поведінку. У ширшому сенсі політична ідентичність розглядається як культурна норма, що визначає позиціонування індивіда чи групи у складному світі політики. Політизована колективна ідентичність формує притаманний даному соціуму штучність інтересу до політики, лояльності до влади, а також парадигму сприйняття себе через ставлення до іншого.

Про кризу ідентичності прийнято говорити у тих випадках, коли в умовах різкого переходу від одного типу соціальної організації до іншого виникає розрив соціально-структурних підрозділів суспільства з політичною системою, що супроводжується невизначеністю ситуації щодо оптимального напрямку розвитку суспільства, руйнуванням усталеної системи цінностей, конфронтаційною взаємодією різних суспільних сил. За В. Горбатенком, основними проявами такої популярності є:

- розрив між утвердженням пріоритету особи в суспільному розвитку та широким декларуванням ідеї пріоритету загальнодержавних, загальнонаціональних інтересів.

- відсутність гармонії між національною ідентифікацією та іншими різновидами колективно-культурної ідентифікації.

- суперечність між міфами про національну ідентичність та реальними потребами, інтересами і прагненнями окремих груп населення.

- надмірна увага масової свідомості до ідеологічних цінностей замість прагматичних пропозицій у процесі реформування суспільного організму.

І.В. Харьков*

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливою є проблема відродження культури та духовності, що базується на формуванні потужної системи глибинних морально-етичних цінностей. Всі ці складні питання підштовхують вітчизняних науковців і богословів до нового осмислення таких понять, як культура, духовність, цінності. Цінності, як відомо, складають ядро культури, а цінності особистості акумулюють у собі основний зміст її духовного світу.

Цінності — це важливі і значимі, з точки зору конкретної людини, предмети, дії, спосіб життя, ідеї тощо, це загальні переконання стосовно того, що добре, що погано або що несуттєве в житті. Вони визнаються культурою суспільства, організації чи окремої людини і завжди існують у вигляді відповідних систем. Цінності можуть бути особисті і соціальні [3].

Цінності – це певні загальні норми та принципи, які визначають направленість людської діяльності, мотивацію людських вчинків.

У сучасному розумінні цінності - це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значимість і здатні задовольняти певні потреби людей. Кожній особі притаманна своя специфічна ієрархія цінностей, які виступають сполучною ланкою індивідуального і суспільного життя. Особистісні цінності відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій - найважливіших елементів внутрішньої структури особи, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і відмежовують значимі, істотні для даної людини від неістотного, незначимого. Таким чином, система цінностей визначає сутність як людини, так і певної спільноти, направленість їхніх дій і вчинків.

Відомо, що культура і духовність це цивілізовані ознаки будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. На думку Наполеона Бонапарта, любов до Батьківщини - перша чеснота цивілізованої людини.

Нація, в якій нівелюються духовні цінності, приречена на загибель і це лише справа часу. Тому в цих умовах дуже важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня українського народу, формування у нього стійкої системи глибоких морально-релігійних цінностей, оскільки саме вони формують основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема людина чи певна спільнота у своїх діях, досить чітко висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані [2].

Низький культурний рівень суспільства в цілому й усіх його структурних елементів, зокрема, призводить до створення системи утилітарних цінностей,

---

* студент Класичного приватного університету

виходячи з яких людина чи певна спільнота турбується тільки про свої власні корисливі («шкурні») інтереси, не цінуючи потреби інших людей і суспільства в цілому.

Найвищими цінностями для суспільства повинні бути духовні та релігійні цінності, які створювалися тривалий час на певній території певним етносом чи нацією. Очевидно найвища духовність для українців - християнська.

Важливими християнськими цінностями є смирення, терпіння, страждання. Ми повинні усвідомлювати, що тільки проходячи через страждання і випробування людина загартовується і здобуває необхідний досвід життя.

Любов до Бога - це головна християнська заповідь. Завдяки цьому життя людини наповнюється сенсом, набуває причетності до вічності. Віруючий повинен постійно перебувати в любові як до свого творця, так і до ближнього, яким є всі без винятку люди, оскільки Бог один і всі беруть початок від однієї людини [1].

Проблема нашого суспільства і людської цивілізації полягає в тому, що багато людей починають втрачати любов в своїх душах і це призводить до примноження гріхів. Особливо це яскраво проявляється в політичній сфері, де людина заради досягнення влади здатна піти на значні гріховні порушення.

Але влада надається політику Богом, щоб він робив цей світ кращим. Влада повинна використовувати силу і закон, щоб зупинити злочинців і навести лад у державі. Істинна влада повинна служити закону й Богу і вести народ по шляху духовного розвитку. Якщо ж влада використовує всі методи, щоб підкорити народ і реалізувати тільки свої корисливі цілі, то така влада від диявола.

Саме загальнолюдські релігійно-духовні цінності лежать в основі існування як суспільства в цілому, так і окремої особистості. І саме від того, чи керуватиметься дане суспільство чи конкретна людина такими цінностями, як добро, свобода, справедливість, солідарність, любов, демократія, залежатиме як її особиста доля, так і майбутній добробут усього народу. Тому істинно багатим і процвітаючим суспільством може бути лише те, яке базується на загальнолюдських цінностях [4].

Важливою складовою цього процесу є відродження національного духу, національної самосвідомості, основою якої є національна ідея, яка й повинна піднести рівень гідності українців і сприяти формуванню у них усвідомлення значимості і цінності нашої держави як невід'ємної складової європейської та світової цивілізації.

1. Сапеляк А.М. Україна крізь віки: Релігійно-церковний аспект. «Червона калина». – Львів, 2006. – 120 с.
2. Бех В. Гуманітарний розвиток країни: внутрішня політика держави у сучасному глобалізованому світі // Державна політика в гуманітарній сфері (матеріали круглого столу). - Івано-Франківськ, 2001. – С. 3.
3. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К., 2007. – 576 с.
4. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. - Ч. 1. – К., 1994. - С. 9.

МОДА НА ДУХОВНІСТЬ

«Вірю в силу духа!» – на жаль, надто рідко лунають останнім часом ці Франкові слова. Напевно тому українська нація, ще така недосконала, несконсолідована на цьому тлі, духовно просто знесилюється і морально занепадає, і є чи не найбільшою загрозою для Української держави, адже насправді духовності немає. Є просто якась примара – МОДА на ДУХОВНІСТЬ!

Духовність пов'язана з внутрішнім психічним життям людини, її моральним світом, часто має відтінки оціночної категорії та пов'язується з релігією. Разом з тим людська духовність – багатогранне і суперечливе явище суспільного життя. Останні десятиріччя суспільного життя в Україні характеризується глобальними змінами. Найвизначніші з них – перехід до державної самостійності, становлення ринкової економіки, прийняття Конституції, демократизація суспільства тощо.

Проблема духовності все більше стає ключовою проблемою у вирішенні актуальних питань сучасності: екологічних, економічних, міжкультурних, соціально-політичних тощо. В наш час, на жаль, в Україні поняття «духовність» стало просто модним – ним зловживають скрізь і всюди, його «приміряють» в усіх галузях і напрямках, ним прикриваються як привабливою фіранкою, виправдуючи таким чином свої дії і просте наслідування традиціям, його просто «затягали», як часто це буває з модними речами, ним пробують поєднати і зв'язати іноді зовсім несумісні речі. Багато людей нині повернулося обличчям до церкви, до Бога. Помічаємо, як останнім часом молоді пари просто поголовно вінчаються і несуть дітей до церкви охрестити, але досить часто – це лише данина моді, а не власне переконання чи порив душі.

Чи можна це назвати проявом духовності, якщо потім вони зовсім не дбають про свій духовний світ, про своє вдосконалення, не вчать дітей своїх жити по-християнському, змалечку не розвивають їх у духовному напрямку, не дбають про чад своїх, як про удосконалення єдності душі і тіла? А у своїх повсякденних турботах про хліб насущний забувають і самі про духовність, про безкорисливе служіння ідеалам.

Але ж духовність – це передусім внутрішній світ людини, це те, що робить людину красивою душею і морально чистою. Духовність повинна бути органічно вплетена в діяльність, що підпорядковує їй цілі свого автономного розвитку, реалізується в діяльності, охоплюючи і спрямовуючи її своїми людинотворчими орієнтирами. Зазвичай у побуті під духовністю розуміють моральність, релігійність, певну піднесеність думок і вчинків. Незважаючи на абстрактність поняття, стало модним – використовувати слово «духовність» як конкретну якість, про що свідчить слововжиток на зразок «людина великої духовності», «дефіцит духовності в суспільстві» тощо. Спекулятивність, абстрактність і нечіткість поняття робить його використання популярним у різноманітних загальних твердженнях і в демагогічній риторичі на зразок нарікань на «низьку духовність молоді» чи «занепад духовності суспільства».

---

* студент Національної академії управління

Однак, що ж саме вважати духовністю і, відповідно, що є її занепадом чи, навпаки, розвитком через розмитість поняття кожен може вирішувати сам. Кожний розуміє духовність по-різному.

Нам так необхідне нове бачення сутності феномену духовності, яке давало б можливість виходу на новий рівень соціально-культурного й теоретичного синтезу, органічно поєднувало б у собі як попередні уявлення цього феномену, так і знання поза межами цих уявлень, виходило б на широкий соціально-культурний простір свого буття, тобто набувало б суто практичного змісту. Істинно людська життєдіяльність здійснюється лише на засадах глибокої духовності, головними домінантами якої є віра, надія та любов.

Отже Віра, Надія і Любов – одвічні фундаментальні цінності людської духовності. То ж на запитання "Що таке духовність?" можна дати таку відповідь: Це – Віра, наповнена надією і любов'ю, це – Надія, пронизана любов'ю і вірою, це – Любов, позначена вірою і надією". То ж дбаймо про дійсне відродження духовності як відновлення людяності – споконвічно притаманних людям цінностей віри, надії і любові в гармонійній взаємодії.

Незважаючи на гучномовні заклики, реальний час для дійсного, а не словесного відродження для України, на жаль, напевно ще не настав. Як і раніше, духовність скута лещатами безгрішшя, лише модою на пишномовні фрази і пафосні дії. Для реального відродження духовності, кажуть, у держави недостатньо коштів. Та чи лише в коштах дійсний порятунок для ДУХОВНОСТІ?

Відродження духовності – це нагальне веління драматичного часу, що нереально насправді придбати за будь-які кошти! Поряд з єдністю віри, надії та любові його вимірами є гармонія розуму, почуття і волі особистості, діалектичний взаємозв'язок істини, добра і краси. Відродження духовності – це насправді відродження єдності всіх сутнісних сил самої людини, способів і форм освоєння дійсності. Не забуваймо, що ми Homo sapiens – людина розумна – і не дарма так називають людину, підкреслюючи її унікальність, своєрідність і відмінність від будь-якої іншої живої істоти. То ж бережімо і примножуймо Духовність – як цілісний і чи не найважливіший феномен. Не принижуймо її, опускаючи до рівня моди! Будьмо сильні духом та постійно сповнюймо цим духом і нашу державу! Відновімо духовність, примножуючи Віру, Надію, Любов, огортаючи в розумну раціональну красу наших мудрих чуттєвих помислів в єдності душі і тіла!

*І на «духовність» мода повсякденна, –
Де треба чи не треба, – на устах,
Як зв'язка слів для кожного буденна,
Або сміття, застрягле у зубах...
Забули ми, куди й навіщо йдемо,
Для чого в світі чи між світом живемо...
На жаль, забули: що таке Людина!
Що без душі як без води, – вмеремо!*

(«Я – просто жінка»/ І. Осос. -
Рівне: Волинські Обереги, 2010. – 228 с.)

Н.І. Семчук*

ВТРАТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ПРИЧИНА КРИЗОВОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

Соціальна ситуація у світі характеризується системною кризою, проте загальновідомо, що будь-яка криза суспільства супроводжується кризою ціннісних орієнтацій. Багатьма дослідниками констатується переорієнтація суспільної свідомості з колективістської на індивідуальну, з самовдосконалення і розвитку – на збагачення. Культ сили і грошей, авантюризм розкручують принцип вседозволеності, і цей процес активно розвивається, що перетворює індивіда на «одномірну людину» (Г. Маркузе).

Зміни, що відбулися за останні 20 років, підштовхнули до осмислення трансформацій ціннісних орієнтацій. Ознаками кризи є нівелювання цінностей; брак моральних авторитетів, брак довіри; криза демократії як моральної сили; підміна суб'єкта історії нарцисичним суб'єктом споживання, якісна зміна структури самого суб'єкта: в людині зникає те, що психоаналітики називали «супер-его» (за Лаканом, суб'єкта не існує взагалі – є лише глибинна ілюзія його); відсутність героїчного суб'єкта, який міг би консолідувати «потерпілих» на підставі неприйняття зла; деетизація політики у світовому масштабі (витіснення моралі з політики).

В Україні ці процеси відбуваються надто явно і хворобливо. У нас вже давно назріла криза ціннісної системи, що проявляється у падінні моральних норм, відсутності чітких правил, принципів та імперативів, які характеризують спрямованість дій й вчинків особистості. Виросло ціле покоління, яке формувалася у лихолітті перших років після розвалу СРСР, коли молодіжна політика перебувала на периферії державних інтересів. Уявлення про ціннісні орієнтири розмиті, немає грамотного механізму формування й способу впливу на свідомість і поведінку. Безперечно, змінилося ставлення до освіти, праці, близьких, сім'ї. Це спричинило падіння престижу суспільно корисної праці, зростання девіантної поведінки, байдужості, соціальної пасивності. Калейдоскопічна зміна уявлень про піднесене і нище дозволяє з високою часткою ймовірності стверджувати, що ці зміни є катастрофічними для України як молодій незалежній державі і можуть призвести до національного краху. Науково доведено, що крах одних держав і піднесення інших у переважній більшості випадків пов'язані не зі зміною правлячих режимів, війнами й природними катаклізмами, а зі зміною суспільних цінностей, суспільної свідомості.

Свідомість українського суспільства, починаючи з останніх років існування СРСР і донині, включаючи всі роки української незалежності, піддавалася й піддається перманентному нігілізму (психологічне підґрунтя трансформації суспільної свідомості), постійним маніпуляціям і знаходиться під впливом філософії маркетингу, що виступає творцем цінностей Суспільства споживання. В аспекті вищих цінностей українське суспільство опинилося перед обличчям „Великого ніщо“: процес еволюції суспільної свідомості з перших років

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка

незалежності пішов у напрямку аксіологічної дегенерації, спрощення цінностей і духовного песимізму.

Маніпуляція суспільною свідомістю відбувається через застосування трьох головних інструментів, докладно описаних французьким психологом Г. Ле Боном: перебільшення, ствердження, безкінечне повторювання. Якщо навіть поверхово проаналізувати рекламу будь-якого товару чи послуги, то легко можна побачити цю нескладну, але дуже дієву технологію.

Сучасна філософія маркетингу безупинно формує стереотипи життєвих цінностей і принципів поведінки: розкішні будинки, автомобілі, ресторани, дорогий одяг стають домінуючими цінностями. Прямий наслідок філософії маркетингу – споживча „булімія“, неможливість насититися: вгамований голод породжує ще більший голод. Філософія традиційного маркетингу стала головною причиною першої в історії людства світової кризи переспоживання, під її впливом відбувається своєрідна духовна дееволюція людства: людина втрачає спроможність пізнавати себе, реалізовувати себе як творчу особистість, що, за багатьма філософськими й релігійними вченнями, є головною характеристикою Людини. По суті, філософія маркетингу культивує найнижчі бажання людини і створює цінності, які ототожнюються в усіх релігіях із впливом сил зла (ненаситна жага матеріальних благ і чуттєвих фізичних задовольень; жага грошей; марнославство; заздрість; брехня; лицемірство). Поняття обов'язку тут недоречне: „Я хочу“ повністю витісняє „Я повинен“.

Таким чином, Суспільство споживання несе Україні дві головні загрози: економічну і духовну. Духовна деградація, породжена Суспільством споживання призведе до того, що негативні явища життя соціуму сприйматимуться як його нормальність, а лицемірство – як природна поведінка членів суспільства у відносинах одне з одним. Духовна деградація знищує саму можливість формування української нації як самобутньої соціально-економічної, культурно-політичної і духовної спільноти.

1. Кримський С. Про софійність, правду, смисли людського буття: Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. – К., 2010.

2. Кендюхов А. Философия маркетинга и ее влияние на настоящее и будущее человеческой цивилизации / <http://kendyuhov.in.ua/philosophy.html>

Т.М. Кучера*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Людина не тільки перетворює, впливає на процеси природи й суспільства, вона змінює і творить себе, регулює власний розвиток. У цьому змісті кожна особистість відповідальна за своє формування.

Висунута в прадавні часи вимога “пізнай самого себе” ніколи не втрачала своєї актуальності, а навіть, навпаки, набувала дедалі більшої гостроти на кожному новому історичному етапі. Пізнати самого себе – означає насамперед пізнати ту систему зв'язків, в яку ти включений як особливий елемент певної

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

цілісності. Оскільки кожна людина є одночасно елементом різних систем, які до того ж безперервно розвиваються, то процес самоідентифікації суб'єкта набуває надзвичайно складного характеру: людина намагається усвідомити своє місце та призначення у Світобудові в цілому, у земному житті, у ноосфері, у людській історії, світовому співтоваристві, соціальній структурі, родині тощо.

Така універсальна і перманентна самоідентифікація виступає неодмінною умовою життєдіяльності людини як розумної істоти. Чим глибше та всебічніше вона пізнає себе, тим реальнішими є цілі, які вона ставить, і результативнішими зусилля з їх об'єктивації.

Вирішальне значення самопізнання для людської життєдіяльності спонукало Й. Фіхте сформулювати основний закон для суб'єкта, згідно з яким він повинен: 1) безперервно рефлексувати над самим собою; 2) знайти себе "у цій рефлексії як всю реальність" [1]; 3) "взагалі покладати за самою своєю сутністю" [2]. Раціональний зміст цього закону полягає в тому, що способом буття будь-якого суб'єкта є діяльність на основі самопізнання, усвідомлення своєї внутрішньої сутності та єдності з системою оточуючої дійсності, що дозволяє суб'єкту безперервно творити світ свого життя ("покладати за самою своєю сутністю").

Й. Фіхте абсолютизував креативну здатність суб'єкта. У дійсності творчі можливості людини завжди обмежені. Ця межа визначається такими основними чинниками: 1) об'єктивними ресурсами, якими володіє суб'єкт; 2) опором, протидією оточуючого середовища; 3) рівнем усвідомлення суб'єктом своїх потреб і можливостей. Останній чинник є ключовим у життєдіяльності людини: від глибини осягнення своєї суті, зв'язків з оточуючим середовищем залежить оцінка своїх можливостей, тобто реальність намічених цілей, результативність витрачених зусиль.

Самореалізація особистості - це не тільки підсумок самопізнання та самооцінки, пізнання людиною самої себе, насамперед і це результат її практичної діяльності. Так, Ф. Бекон вважав, що "людині недостатньо пізнати саму себе, потрібно знайти також спосіб, за допомогою якого вона зможе розумно та вміло показати, виявити себе і зрештою змінити себе й сформувати" [3]. Якщо людиною, писав Ф. Бекон, вибраний "такий життєвий шлях, до якого людина за своїми природними здібностями та схильностям зовсім не пристосована, то потрібно, за першої ж нагоди, зійти з нього й стати на інший" [4].

Найбільш глибоко й всебічно ідея самореалізації особистості була розроблена Гегелем. Виконуючи ту або іншу діяльність, людина, вважав Гегель, ставить собі мету, підказану своєрідністю цієї діяльності, але при цьому вона повинна одержувати задоволення від неї. Це відбувається тільки тоді, коли в діяльності людина реалізує й свої власні цілі. "Та мета, для здійснення якої я повинен бути діяльним, має певним чином бути й моєю метою; я повинен у той же час здійснювати й свої цілі, хоча та мета, для здійснення якої я дію, має ще багато інших сторін, які мене не стосуються. Нескінченне право суб'єкта полягає в тому, що він знаходить задоволення у своїй діяльності й у своїй праці" [5]. Так він розшифрував виявлену ним ще в "Феноменології духу" ідею самореалізації людини як її становлення "самою собою для себе" [6].

У процесі самопізнання формується самосвідомість, тобто уявлення людини про саму себе на тому або іншому етапі її життєвого шляху. Ми пізнаємо себе, свої сили не заради задоволення цікавості, а щоб реалізувати ці сили в практичній діяльності. Самопізнання - умова самореалізації, її необхідна передумова. Чим адекватніше, точніше людина пізнала себе, тим більш повної самореалізації можна чекати від неї. Більше того, самопізнання можливе саме в процесі самореалізації. Самореалізація і є та практична, перетворююча діяльність, у якій особистість, використовуючи підсумки попереднього циклу самопізнання, відкриває в собі нові можливості, невикористані резерви, тобто глибше й повніше пізнає себе.

Самореалізація - це не тільки завершення одного циклу самопізнання, але й початок нового. І самопізнання, й самореалізація відбуваються протягом усього життя людини. Самореалізація як свідомий і активний процес можливий тоді, коли особистість усвідомлює свої інтереси, потреби й здібності, які вона втілює, опредмечує у практичній діяльності. У цьому розумінні самореалізації завжди передують процес самопізнання, в результаті якого у людини складається певна «само модель», тобто узагальнене, концентроване уявлення про саму себе, про своє «я».

Самореалізація людини здійснюється в процесі практичної діяльності, практичного опредмечування своїх ідей, задумів, цілей і потреб. У процесі самореалізації людина практично розкриває свої можливості, перевіряє створену «само модель», свої реальні здібності. Саме в процесі самореалізації вона відчуває себе Людиною, тобто не тільки мислячою, але й істотою, що перетворює світ.

Про самореалізацію можна сказати словами Б. Спінози, що вона є «причина самої себе», тому що виступає закономірним результатом внутрішньої активності суб'єкта.

Самореалізація - це один з найважливіших мотивів людської діяльності, прагнення випробувати й виявити свої сили та здібності. Самореалізація вимагає напруги сил, здатностей і є показником сили волі людини. У процесі самореалізації особистість завжди долає певні бар'єри в тому або іншому виді соціальної діяльності, прагне до нових, ще не досягнутих нею рубежів.

Самореалізацію можна визначити як свідомий, цілеспрямований процес розкриття й опредмечування сутнісних сил особистості в різних формах соціальної діяльності. Самореалізація є практичною реалізацією «само моделі» особистості й одночасно джерелом її подальших змін, оскільки в цьому процесі людина відкриває в собі нові здібності й таланти.

1. Фихте И. Основа общего наукоучения // Соч. в 2-х т. – СПб.: Мифрил, 1993. – Т. 1. – С. 278.

2. Там само. – С. 181.

3. Бэкон Ф. Соч. в 2-х томах. - Т. 1. - М., 1977. - С. 458.

4. Там само. - С. 457.

5. Гегель Г. Соч., т. IV. – М.-Л., 1935. - С. 10.

6. Гегель Г. Соч., т. VII. – М.-Л., 1935. - С. 211.

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ФАХІВЦЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТНОСТІ

Проблема стійкості до стресу тісно пов'язана із проблемою забезпечення збереження і підвищення продуктивності праці фахівців в умовах різкого зростання навантажень. Вчені підкреслюють, що негативний вплив на особистість фахівця здійснює не сама стресова ситуація, а ставлення людини до неї. Майже неможливо контролювати кожен стресову ситуацію у нашому житті, але можна контролювати більшість наших реакцій на стрес.

Стрес - це сильний прояв емоцій, який викликає комплексну фізіологічну реакцію та зміни психологічного стану й поведінки, пов'язані з необхідністю особистості доцільно діяти у нових умовах. Чи треба уникати будь-яких стресових ситуацій? Відповідь однозначна. Ні! Адже не існує інших способів виховання в собі твердості, наполегливості, волі – якостей, які настільки необхідні у наш час, коли значно підвищуються й ускладнюються вимоги до майбутніх фахівців. Лише люди, які володіють методами захисту свого здоров'я від стресу, можуть успішно діяти в умовах, де істотно зростає запит на працівників, здатних вирішувати завдання високої міри невизначеності, йти на ризик заради досягнення успіху, тривало й напружено працювати, вміти сприймати невдачі без втрати здатності плідно та інтенсивно діяти.

Розвиток стресостійкості особливо актуальний у студентському віці, коли потенціал конкурентності майбутнього фахівця зростає. Основні причини виникнення стресових станів у студентів такі: негативний вплив навколишнього середовища; надмірне навантаження; інформаційний стрес (надмірний обсяг інформації, яку потрібно запам'ятати, опрацювати); емоційні чинники (смерть близьких людей, втрата місця навчання, роботи, стрімкі зміни умов життя тощо.).

Автором було проведено дослідження серед студентів I–V курсів, завданням якого було визначення рівня стресового стану. Отримано такі результати: низький рівень стресостійкості мають 40% респондентів першого курсу; 25% - респондентів другого курсу; 23% - студентів третього курсу; 42% - студентів четвертого – п'ятих курсів. Це свідчить про високий рівень тривожності вступників і випускників ВНЗ, нездатність молодих людей знайти оптимальний вихід із стресогенних ситуацій у навчально-професійній діяльності та невпевненість у своєму майбутньому. Визначено, що стресостійкість фахівця є важливою складовою його соціальної компетентності. Отже, розвиток стресостійкості майбутніх фахівців потребує цілеспрямованого впливу та використання психологічних засобів реалізації в умовах навчання у ВНЗ.

Фахівці виділяють такі методики розвитку стресостійкості майбутнього фахівця:

1. Перша група включає фізичні фактори впливу - це фізична культура, загартовування організму, біг підтюпцем. Також це глибоке дихання – техніка, якою можна скористатися в будь-якій ситуації, у будь-який час для того, щоб

---

* студентка Національного університету харчових технологій

зняти емоційну та фізіологічну напругу, пов'язану із стресом. Релаксація (поступове напруження і розслаблення певних м'язів) сприяє відновленню психофізіологічного функціонування організму.

2. Друга група – це аутогенне тренування, психотерапія, гіпноз. Також одним з ефективних способів боротьби зі стресом є метод цільового самонавіювання, формули якого визначаються конкретними лікувальними завданнями. Метод передбачає вироблення адекватного ставлення до стану свого здоров'я, нормалізування сну, подолання страхів, тривоги.

Медитація - це метод гармонізації думок шляхом зосередження на певному об'єкті протягом певного періоду часу. Дослідження виявили, що завдяки медитації сповільнюється дихання, нормалізується кров'яний тиск, розслабляються м'язи, зменшується занепокоєння і стреси.

3. Третя група – це способи підвищення загальної стійкості організму, пов'язані із застосуванням біологічно активних речовин. Під час стресу організму необхідна велика кількість вітамінів групи В, вітаміну С, магнію, кальцію, а також інших вітамінів і мінералів. З'їдати щодня не менше п'яти різних свіжих овочів і фруктів, вводити в свій раціон більше білків рослинного походження. Також до третьої групи відноситься метод ароматерапії, який впливає на людську енергетику, посилює ауру, позитивно діє на емоції, гармонізує стосунки з оточуючими.

Автор пропонує програму розвитку стресостійкості сучасного фахівця, яка складається з таких кроків: вирішення внутрішніх конфліктів; принцип взаємної казуальності; принцип задоволення необхідним; обнадійливі аналогії; відсікання негативного; вчасний прогноз; збереження нервової сили.

Вказані методи розвитку стресостійкості особистості є важливою складовою індивідуального стилю професійної діяльності сучасного фахівця.

Л.Д. Бабушка*

ЛЮДИНОМІРНІСТЬ ЯК СИСТЕМА КООРДИНАТ ДУХОВНИХ ФОРМОУТВОРЕНЬ

Сучасна філософська ситуація характеризується своєрідною кризою традиційної проблеми людини, яка обумовлена, з одного боку, визнанням неможливості створення цілісної моделі людини, здатної синтезувати основні філософські й наукові досягнення (остання така спроба була здійснена в межах філософської антропології). Показово, що розчарування в конструктивних можливостях філософії здійснюється на фоні достатньо бурхливого розвитку більш прикладних наук про людину (психології, соціології, культурології, етнографії, лінгвістики). З іншого боку, одним з гасел філософії постмодерну стала ідея «смерті суб'єкта», розчинення людини в технічних, вітальних, семантичних та інших процесах. Водночас складно припустити існування філософії без її центральної проблеми, якою і постає проблема людини.

Очевидно, що сучасна кризова ситуація викликає до життя нові варіанти осягнення природи й сутності людини і, відповідно, розробку філософії *нового*

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій

гуманізму. Проте при запровадженні цього терміна варто бути досить обережними з кількох причин. По-перше, сам термін «новий», який набув негативного значення на рівні буденної свідомості, викликає, м'яко кажучи, недовіру. Цей парадокс, який поставав на європейському підґрунті не вперше, можна спостерігати і в епоху Відродження, коли бажання гуманістів примирити небо й землю, моральність й чуттєвість призвело до створення нового типу особистості, гармонійної, у якій чуттєвість піднята до неба, а духовність не відірвана від землі, у якій натомість середньовічної плоти – ідеалізовані почуття, а замість божественного моральнісного закону – закон людський. Однак під дією того ж парадоксу «цілісний індивід» став, з одного боку, своєрідним «декадентством», майже гофманським естетизмом, який виразився в маньєризмі, а з іншого – буржуа який, замість того, щоб без натиску, радісно, граючись і насолоджуючись, дотримуватися «розумних законів добра», ототожнив добро з користю, а свою розумну природу – з природою чуттєвою. Саме І. Кант і виступив проти Гоббса, загалом всієї тієї традиції Відродження, яка породила натуралістичне тлумачення людини. Щось схоже спостерігаємо і сьогодні.

Можливо варто говорити не про «нові» підходи, що призводять до підміни смислів і смислових аберацій, а все ж звернутися до істинної сутності, онтологічної буттєвості самих понять людяності, гуманності. Для коректного, об'єктивного розгляду варто звернути увагу на певну динаміку визначення даного поняття в «Новітньому філософському словнику» за редакцією А.А. Грицанова, де «гуманізм є світоглядом антропоцентризму (характерного ще для думки та соціальної практики античності у версіях Цицерона, який іменував «гуманістичним» стан естетично завершеної культурної та моральнісної еволюції «істинно людяного» індивіда, та Гая Юлія Цезаря, що здійснював політику «милосердя», який перманентно підлягає осмисленню й рефлексії в канонах ціннісних підходів Ренесансу та більш пізніх філософських систем [2, 185]. Вступ авангардних ліберальних держав ХХ століття в стадію розвитку, близьку до канонів «постіндустріального», «інформаційного» суспільства, актуалізував проблему оптимізації функціонування людського фактору в соціальному житті. Гуманізм набув при цьому праксеологічного зрізу «олюднення» і наближеної тематики всієї сукупності загальнокультурних, освітянських, просвітницьких і «соціалізаторських» стандартів. Поряд з цим в ХХ столітті ідеологія й теорія прагматизму, центруючись в кінцевому результаті на ідеї багатомірної обумовленості нашого пізнання природою людини, також виступила як одна з версій філософського гуманізму.

Основна проблема у підході до вирішення даного питання полягає у філософському аспекті її осягнення - зверненні уваги на процес виникнення філософії. Міфічна, синкретично-родова свідомість розпадається на ряд формоутворень – форм суспільної свідомості (міфологічну, наукову, художню, релігійну, містичну, моральну, політичну, правову), які, досягаючи рівня самоусвідомлення, переростають у філософію. Самоусвідомлення названих духовних формоутворень і є філософським рівнем розвитку людської свідомості, а саме – рівнем самоусвідомлення. Оскільки філософія - це самоусвідомлення людиною самої себе, себе у світі тощо, то виникнення філософії – це

поліваріативний процес, головним моментом якого є **самоусвідомлення** різнопланових формоутворень духу. В різні історичні епохи і в різних народів цей процес має свої особливості. Будь-яка сфера чи форма суспільної свідомості (наука, політика, мораль, релігія тощо) викликаються до життя через людину і через неї починаються. Людина в певній ситуації (історичній, соціальній, психологічній, екзистенційній) повинна бути відправним пунктом філософування. І тоді буде «Україна для людей», і починатися буде з конкретної, звичайної людини, з особистості, тоді й демократія, за словами Ліни Костенко, тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації [1, 31].

1. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала: Лекція, прочит. в Нац. ун-ті «Києво-Могилянська акад.», 1 вересня 1999 р. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 31.

2. Новейший философский словарь // Сост. Грицанов А.А. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – С. 185.

І.В. Нікітіна*

ТВОРЧА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ І СОЦІУМУ: ГЕНДЕРНИЙ ВЕКТОР

Творча взаємодія людини та соціуму є стратегічною метою соціальної політики демократичної держави. Гендер — один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який, разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками, організує соціальну систему. Гендер надає соціально-рольовий статус особистості, який визначає індивідуальні можливості у професійній діяльності, суспільному виробництві.

Система гендерних відносин у кожному суспільстві невпинно змінюється. В умовах суспільної кризи, яка охопила сьогодні Україну та інші країни світу, вони стають особливо дисгармонійними, що може деформувати особистість молодої людини й негативно вплинути на її гендерну самоідентичність, самосвідомість і самореалізацію. У процесі професійної діяльності одні сторони особистості (що відповідають гендерним стереотипам) заохочуються та підсилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать), навпаки, забороняються та затримуються у розвитку. Однак соціологи і психологи констатують, що у періоди суспільних криз соціальні стереотипи руйнуються й межі гендерних ролей розмиваються. Сьогодні чоловік не завжди є основним годувальником сім'ї і, у той же час, діловій жінці іноді легше вдається знайти роботу.

Фактично всі соціальні групи та відносини, в яких перебуває людина, дають особистісний досвід, що визначає гендерну самореалізацію людини. Джерелом її активізації є вирішення суперечливостей, які виникають між процесами гендерного самовизначення і гендерної соціалізації.

Студентський вік для більшості молодих людей є періодом гендерної самоідентичності. Соціальна складова її пов'язана з переживанням своєї відповідності сукупності соціальних очікувань щодо виконання гендерних ролей, норм і стандартів. Психологічна складова — це уявлення людини про те, ким

* к.психол.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій

вона є (чоловіком чи жінкою) та безумовне прийняття свого образу "Я". Розвиток гендерної самоідентичності — це історія вирішення тих суперечностей, які пронизують розвиток суспільства. Це зобов'язує більш повно вивчати особистість студента та її гендерні особливості з метою якісної підготовки фахівців в умовах глобалізаційного ринку праці, що викликано міжнародними зобов'язаннями України в аспекті реалізації гендерної політики.

Вища школа повинна стати джерелом трансформації гендерних ролей молоді з метою інтенсифікації гендерної самореалізації, що спонукає до розвитку адаптивно-розвивальних якостей фахівця в умовах суцільної кризи суспільства. Важко переоцінити професійну роль педагога у розвитку індивідуальних здібностей кожного студента з урахуванням його гендерних особливостей. Викладач у цьому процесі допомагає студентові співвідносити його суб'єктивний досвід з науковим змістом професійних знань.

Психологічна підтримка педагога полягатиме у тому, щоб активізувати продуктивні пізнавальні процеси: логічну пам'ять, самостійність мислення, творчу уяву тощо; підсилити особистісний смисл набутих знань для студента, враховуючи типові вікові та психологічні, у тому числі гендерні особливості студентів різних курсів; зберігати та розвивати позитивну «Я-концепцію» студента; включати у зміст завдань опис раціональних способів їх виконання, спонукати до самостійних пошуків індивідуальних способів отримання результату з гарантією обов'язкового підвищення рейтингової оцінки, формувати адекватну професійну мотивацію.

Вчені виділяють гендерні відмінності мотиваційної сфери. Мотивація студенток більш зовнішньо організована; вона легше формується під тиском ззовні. Дівчині часто достатньо усвідомлення того, що вона діє відповідно до вимог викладача. При цьому важливо, щоб педагог довів значення і сенс діяльності для отримання бажаного результату у навчанні. У дівчат домінує мотив - уникнення невдач. У них вища потреба у досягненні результату навчання (отримати високий рейтинг, оцінку, диплом). За даними досліджень, студентки частіше за хлопців/чоловіків студентів обирають фах за порадою рідних і знайомих, отже обрана професійна діяльність виглядає для них менш привабливо, ніж для студентів чоловічої статі.

Мотивація хлопців/чоловіків у студентському віці більш внутрішньо організована, вона витікає із розуміння особистісної значущості того, що потрібно зробити (Навіщо це мені?). Якщо студент відповіді для себе не знаходить, то як би викладач його не переконував, активності не виявляє. Домінуючий мотив для студента чоловічої статі - мотив успіху у професійній діяльності. У чоловіків вища потреба вдосконалення і змагання, ніж у дівчат/жінок.

Як ці особливості впливають на успішність студентів? Наприклад, якщо викладач недостатньо акцентує увагу студента хлопця/чоловіка на практичному значенні курсу дисципліни у цілому або конкретного завдання зокрема у майбутній діяльності чи у вирішенні сьогоденних проблем, то у навчальній діяльності студента виникає бар'єр надто високої «ціни» активності або діє звичка йти «шляхом найменшого опору», що знижує успішність студента. Особливо цей факт спостерігається при викладанні непрофільних дисциплін в

університеті. Спосіб пізнавальної діяльності студента — це не тільки одиниця знання, а насамперед особистісне утворення, в якому інтегрувались мотиваційно-потребні, емоційно-ціннісні та операційні компоненти. Продуктування індивідуальних способів діяльності — як пізнавальної, так і наукової - наповнює навчання особистісним значенням, розширює поле індивідуальних цінностей, формує позитивне ставлення до себе, до інших, до суб'єктивної діяльності, що стабільно фіксується в досвіді студента.

Зрозуміло, що врахування викладачем психологічних закономірностей і гендерних особливостей студентів є необхідною умовою реалізації розвивальної мети навчання. Співпраця викладача і студентів із продуктуванням способів інтелектуальної творчої діяльності повинна бути в основі особистісно-орієнтовного модульного навчання. Це сприяє розвитку творчих здібностей студентів, а також гендерному самовизначенню у професійній діяльності. Розвиток пізнавальної сфери, зокрема мислення та інтелекту, має, за думкою науковців, такі гендерні особливості. У студентів хлопців/чоловіків більше розвивається образне, абстрактне, критичне мислення і невербальна креативність. У студенток - вербальне мислення, вищим є загальне розуміння, узагальненість мислення, логічність практичного мислення. Чоловіки краще розв'язують нові інтелектуальні і сенсорні завдання, однак при тренуванні й стереотипізації гендерні відмінності зникають. У той же час інтелектуальна сенсорна активність жінок більше піддається змінам при тренуванні і навчанні. У результаті діяльності, яка вимагає розвитку стереотипних професійних навичок, кращих результатів досягають жінки. Отже, формування гендерного стилю професійної діяльності та адекватної гендерної самосвідомості фахівця значною мірою відбувається у студентському віці. Результат цього процесу є детермінантою гармонійних соціальних відносин людини і суспільства.

1. Гендерний розвиток у суспільстві / За ред. К.М. Левківського. - К.:Фоліант, 2004. -127 с.

2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учебное пособие для студентов вузов. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2006 – 512 с.

3. Нікітіна І.В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: Монографія. - К.: КНТ, 2008. – 189 с.

С.І. Здіорук*

РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ У СТРАТЕГІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В НОВІТНЮ ДОБУ

Повернення конфесійного чинника у публічну царину перетворює його на один з дієвих інструментів глобальної політики і національного розвитку. В Україні релігійний ренесанс віднаходить своє вираження в інтенсивному розвитку конфесійної мережі, відчутному розширенні віросповідного спектру, зростанні суспільного авторитету релігійних організацій, активізації державно-церковного діалогу, спроб сакралізації дій влади тощо.

Враховуючи викладене вище, спробуємо з'ясувати, наскільки релігія спроможна впливати на суспільний розвиток, в яких сферах українського

---

* к.філос.н., доцент, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень

суспільства прояви релігійного чинника більш помітні, а в яких менш.

Доброчинність – це той напрямок соціальної роботи, де конфесії заявляють про себе, мабуть, найочевидніше.

Здобуття Україною незалежності започаткувало нову віху в історії благодійного служіння конфесій. Церкви та релігійні організації отримали можливість стати не уявними, не декларованими, а реальними акторами суспільного життя. За неповні двадцять років суверенітету Української держави *доброчинна діяльність діючих на її теренах конфесій набула вираженого багатовекторного спрямування.* Релігійні організації насамперед причетні до розв'язання проблем соціально незахищених верств населення: облаштовують пункти безкоштовного харчування нужденних; організують медичне забезпечення та лікування малозабезпечених; організують літній відпочинок дітей з бідних сімей, дітей-сиріт і дітей-інвалідів; допомагають школам, будинкам-інтернатам, медичним закладам; створюють при храмах і монастирях дитячі будинки, школи-сиротинці, соціально-реабілітаційні центри для нарко- та алкоголезалежних осіб, хворих на СНІД; займаються духовною опікою громадян, які перебувають у виправних закладах тощо.

Благодійна складова у діяльності конфесій – це не тільки формальне відстоювання права на повноцінне існування, рівності з іншими суб'єктами громадянського простору. Це також потужний канал соціалізації особистості.

Не можна не оминати увагою також *конфліктність міжконфесійних і міжцерковних взаємин.* Протистояння спостерігаються між спільнотами як одного, так і різних віросповідань. Найчастіше непорозуміння обумовлені майновими і територіальними претензіями, атмосферою конкуренції, різновекторними політичними симпатіями суб'єктів конфлікту. У будь-якому випадкові напруження у міжконфесійних відносинах не дозволяє сторонам належним чином спрямовувати діяльну енергію у конструктивне русло.

Проблема взаємодії церков, релігійних організацій і світської школи набула широкого розголосу на початку 90-х років ХХ ст. і з того часу активно дискутується в українському суспільстві. *Проблема складна, неоднозначна та суперечлива. Ні в середовищі експертів, ні серед політиків і законодавців, ні на рівні громадської думки не спостерігається однастайності стосовно її розуміння.*

Багатоаспектність питання, його обговорення у достатньо представницькому форматі закономірно продукує цілий спектр несхожих одна на одну точок зору, позицій, інтерпретацій. Традиційні церкви, приміром, виступають за поглиблене зближення духовної і світської освіти, яке не виключає фінансової підтримки з боку держави освітніх програм, курсів, ініційованих конфесіями, і навіть бюджетного утримання служителів релігійних організацій. Трапляється, що окремі функціонери від релігії вдаються до відверто клерикальних заяв, вимагаючи привести навчальні програми, затверджені Міністерством освіти і науки України, у відповідність з теологічною доктриною креаціонізму. При цьому ще й лунають погрози на кшталт: "Якщо нас не пусять у школу через парадний вхід, ми знайдемо запасні двері".¹

---

¹ Цит. за: Закович М. М. Релігійна освіта у соціальних концепціях християнських церков України [Текст] / М. М. Закович // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: 36. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – № 14. – С. 81-94.

Натомість дослідження науковців стосовно введення релігійної складової у навчально-виховний процес показують, що це не узгоджується із положеннями та нормами чинного законодавства України в частині дотримання принципів щодо відокремлення школи від церкви, світськості освіти та її незалежності від релігійних організацій.¹

Отже, проблему інкорпорації релігійної складової в національну освітню систему врегульовано лише частково, та й то здебільшого шляхом самоорганізації спільноти.

Доречно звернути також увагу на методологічний аспект проблеми включення релігійної компоненти у навчально-виховний процес. Українська держава і конфесії визначилися з курсом на формування партнерської моделі взаємовідносин, що передбачає, як зазначено у Посланні Президента України до Верховної Ради України: «...Забезпечення викладання з вересня 2011 року у вищих навчальних закладах усіх форм власності академічного релігієзнавства як нормативної філософської дисципліни, а у середній школі – порівняльної історії релігії».²

Досвід зарубіжних країн свідчить, що в контексті морально-психологічної, духовної, патріотичної підготовки особового складу різних армійських формувань чільне місце відводиться питанням релігійної опіки, яка реалізується через інститут військових капеланів. Скажімо, у "Єдиному військово-дисциплінарному кодексі збройних сил США" говориться: "...командири всіх ступенів повинні суворо стежити за тим, як проводиться виховання їхніх підлеглих, звертаючи особливу увагу на релігійне виховання. Особи, які виявляють неповагу до релігії або гальмують проведення цієї діяльності, повинні притягуватися до суворої відповідальності".³

Така принциповість у відстоюванні права на свободу совісті виправдана, адже *релігійна просвіта серед особового складу розглядається сучасними військовими спеціалістами як одна з форм пом'якшення психологічної напруги, пов'язаної з функціонуванням складної армійської системи. Загалом капелани виконують подвійну функцію – забезпечують реалізацію військовослужбовцями їхніх релігійних потреб, а також консультують командирів з питань морально-психологічного стану військ.* Інститут військового священства успішно функціонує у Канаді, Німеччині, Нідерландах, Польщі, США та інших країнах.

В Україні багатотисячна традиція тісної співпраці Церкви і воєнної організації була нівельована комуністичним режимом. Набутий досвід у цій сфері значною мірою виявився втраченим. Рух за відродження релігійної опіки військовослужбовців розпочинався передусім як громадська ініціатива. У 1992 р. постала Всеукраїнська громадська організація "Об'єднання християн-

---

¹ Шуба О., Базар-Налисник О., Онопченко В. Проблема зближення школи і церкви в контексті сучасних міжконфесійних відносин [Текст] / О. Шуба, О. Базар-Налисник, В. Онопченко // Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. – К.: Світ знань, 2007. – С. 167-171.

² Держава та церква: заохочення міжконфесійного діалогу, рівне ставлення держави до різних церков і релігійних конфесій // Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – С. 43.

³ Команда [Текст]. – Денвер: Изд-е Братства офіцерів-християн США, 1992. – С. 19.

військовослужбовців України". Церква долучилася до військово-християнського руху в 1994 р., коли у Львові під час проведення наукового симпозиуму "Духовно-гуманітарні проблеми розбудови Збройних Сил України", організованого Національним інститутом стратегічних досліджень спільно з Інститутом історії релігії, започаткувала свою роботу Міжцерковна рада з питань душпастирської діяльності у військових формуваннях України.

Доречно наголосити, що *кожна конфесія на місцях прагне вирішувати питання душпастирської опіки силових структур у міру наявних у неї можливостей*. Насиченість і масштаби військово-конфесійного співробітництва спонукають до думки про ефективність і недостатню розвиненість системи релігійної опіки особового складу воєнізованих формувань. *Насправді за громіздким фактажем у сфері військового душпастирювання простежується низка проблем*.

Ні з боку влади, ні з боку самих конфесій не приділяється належна увага інформуванню громадськості про суть і специфіку діяльності капеланів у координатах українського соціуму.

Вплив конфесійних чинників на розвиток української культури залишається також обмеженим, а іноді й суперечливим унаслідок загальної секуляризації українського суспільства, різних цивілізаційних орієнтацій українських церков і релігійних організацій. Культуротворча активність віросповідних спільнот також багато в чому визначається їхньою вкоріненістю в культурно-історичний ландшафт країни, наявністю в них організаційних, матеріально-фінансових, інтелектуальних ресурсів тощо.

Означені вище та низка інших масштабних проблем показують реальну інкорпорацію релігійних цінностей у демократичний поступ української нації, а відтак нагальну необхідність постійного фахового вивчення впливу релігії на стратегію суспільного розвитку в новітню добу.

А.О. Афанасьєв*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І ЗАХИСТУ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Сучасний етап державотворення в Україні характеризується складними духовними, політичними та іншими процесами. Поряд з позитивними зрушеннями, у суспільній свідомості набули поширення егоїзм, немотивована агресивність громадян, інші прояви антисоціальних явищ. Серйозну загрозу духовному і психічному здоров'ю населення становить наркоманія, пияцтво, пропагування ЗМІ бездуховності, розпусти тощо. Це та інше обумовлює актуальність вказаного питання і дозволяє виділити такі *проблеми*, які потребують вирішення:

1. Необхідність активації діяльності держави щодо формування духовних цінностей українського народу.
2. Потребу здійснення науково обґрунтованого аналізу сучасного стану

---

* к.пед.н., старший науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

духовної сфери суспільства, її захисту від негативного інформаційно-пропагандистського впливу.

3. Необхідність дотримання наукових засад формування історичної свідомості, виховання у громадян поваги до свого минулого.

Розглядаючи *першу проблему*, слід навести відому тезу, що у жодній державі не існує виховання "взагалі". Воно, маючи у своїй основі історичні, культурні та інші традиції конкретного етносу, є національним за своєю сутністю й змістом. Слушною можна вважати думку, що "загальнолюдський зміст завжди має конкретне національне втілення..." [1, 120].

Відомо, що за останні роки у ЗМІ набули стрімкого поширення таке висловлювання, як "європейські цінності". Іноді витісняючи поняття "національні цінності", це поняття увійшло в обіг як "модне" висловлювання, умовне позанаціональне поняття, якому властива певна беззмістовність. Тому критично сприйняті цінності інших держав слід розглядати лише як певне доповнення до поняття "національні цінності українського народу", а термін "європейська інтеграція" не повинен сприйматися як нав'язування українському народу інших цінностей. Утім діяльність держави у цьому питанні не є системною, що потребує її активізації.

До проблем *другої групи* слід віднести потребу забезпечення наукового підходу до аналізу стану духовної сфери суспільства, сучасних загроз суспільній свідомості.

Основними причинами негативних явищ в українському суспільстві можна вважати такі: виникнення світоглядно-ідеологічного "вакууму" у свідомості громадян; недостатній аналіз деяких сучасних небезпечних тенденцій, зокрема негативного інформаційно-психологічного впливу на свідомість громадян.

Слід зазначити, що розгляд України як об'єкта негативного інформаційно-психологічного впливу не є чимось абстрактним. Змістом такого впливу виступає пропаганда чужих цінностей, зокрема проявів "масової культури" (бездуховності, аморальності, насильства, жорстокості, порнографії тощо), поширення проповідництва невластивих нашому народу релігійних культів із застосуванням новітніх методик впливу, що уможливорює маніпуляцію свідомістю громадян і може мати негативні суспільні наслідки. У цьому плані цікавими є висновки вчених, які ще у 2001 році стверджували, що найбільшою глобальною загрозою "...є загроза глобальної віртуалізації відірваного від світу суспільства Заходу, ...його захоплення неприродними напрямками розвитку, які неминуче стануть злорякисними. Це призведе до технотронного закабалення особистості, руйнування її "божественного начала" [2, 14-15]. Ці висновки слід пам'ятати зараз, коли окремі діячі абсолютизують і некритично сприймають сумнівні цінності західного життя, забуваючи про те, що багато з них суперечать традиційним ціннісним орієнтаціям українців. Слушним є те, що фахівці вважають недопустимим "...засилля в інформаційному просторі чужих для нації цінностей" [3, 334].

Нині об'єктом інформаційно-психологічного впливу з боку деяких країн виступають духовні і православні цінності українського народу з метою їх дискредитації. Приклади цього наведені, зокрема, у дослідженні С.С. Семенова "Релігія і армія (соціально-філософський аналіз взаємовідносин)" (Харків, 2004).

Отже, питання захисту цінностей православ'я і духовних орієнтирів українського народу у сучасному глобалізованому світі є надзвичайно актуальним.

Вирішення *третьої проблеми* передбачає дотримання наукових засад формування історичної свідомості, виховання у громадян поваги до історичного минулого та недопущення його викривлення.

Відомо, що історична свідомість як концентроване минуле відіграє надзвичайну важливу роль у формуванні духовних цінностей суспільства, потребує науково обґрунтованого підходу й делікатного ставлення. Лише неупереджений підхід до аналізу історії дозволяє її об'єктивно дослідити. І, навпаки, тенденційний підхід до цієї проблеми не лише не дозволяє встановити істину, але й деструктивно впливає на суспільство. На жаль, остання тенденція нині набуває загрозливих форм.

Відомо, що наука виконує функцію вироблення та систематизації об'єктивних знань про дійсність, а будь-яке дослідження передбачає всебічний аналіз усіх сторін історії й проблем сучасності. На жаль, нині серед деяких діячів домінує тенденційний підхід до вказаних проблем, коли позитивні аспекти історії взагалі не аналізуються, а увага концентрується виключно на негативних моментах. Його деструктивна сутність наочно простежується на ставленні до радянського періоду української історії. Свідомо уникаючи аналізу значних позитивних здобутків України за радянських часів та оперуючи ненауковими, а агресивними і максимально образливими висловлюваннями, такі діячі не лише не сприяють встановленню історичної істини, а, навпаки, подають суспільству необґрунтовану інформацію, яка призводить до дезорієнтації громадян. Не секрет, що такий підхід не знаходить підтримки серед значної кількості науковців, ветеранів і громадян України в цілому.

Таким чином, у сучасному глобалізованому світі проблема формування та захисту духовних цінностей українського народу є однією з головних умов повноцінного розвитку суспільства. У зв'язку з цим існує нагальна проблема активізації діяльності держави у цьому напрямі, надання їй науково обґрунтованого характеру, запобігання негативному інформаційно-психологічному впливу на духовну сферу українського суспільства.

1. Основи національного виховання: Концептуальні положення / В.Г. Кузь, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук. В 2-х ч. – К.: Інформ.-вид. центр "Київ", 1993. – Ч. 1.
2. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
3. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

О.В. Хмільовська*

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСЕВДОРЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Процеси глобалізації, а також динамічне поповнення віросповідного спектру України новими релігійними організаціями актуалізують питання протистояння загрозам і викликам національній безпеці України й розробки

---

* головний спеціаліст науково-організаційного відділу Національного Інституту стратегічних досліджень

механізмів нейтралізації даних загроз. Сьогодні релігійне питання виходить далеко за межі лише міжконфесійного, міжцерковного та державно-церковного діалогу. Воно є питанням безпеки всієї Української держави.

Стаття 7 «Загрози національним інтересам і національній безпеці України» Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року визначає внутрішні й зовнішні загрози національній безпеці України. Так, основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України у зовнішньополітичній сфері є посягання на державний суверенітет та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав, втручання у внутрішні справи України з боку інших держав тощо. У внутрішньополітичній сфері – виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізація та прояви екстремізму в діяльності деяких релігійних громад, загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України тощо [1].

Сьогочасне українське суспільство характеризується багатоманітністю духовно-релігійного життя, що виявляється в його поліконфесійності.

Дослідження, проведені Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова протягом останніх років, засвідчують досить високий рівень релігійної толерантності українського суспільства. Зокрема, дані від 2007 р. свідчать, що переважна більшість громадян України позитивно ставиться до існування на теренах Української держави релігійного різноманіття. Так, 24,8% опитаних респондентів (порівняно з 24,3% - у 2004 р. та 24,2% - у 2000 р.) визнають, що всі релігії мають право на існування як такі, що мають різні шляхи до Бога. 43,1% опитаних (порівняно з 47% - у 2004 р. та 51,8% - у 2000 р.) взагалі наголошують на тому, що будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові та милосердя та не становить небезпеки існуванню іншої людини, має право на існування [2, с. 24].

За офіційними даними про мережу церков і релігійних організацій, за звітом Держкомнацрелігій України, станом на 1 січня 2011 р. діє 35861 релігійна організація за 55 віросповідними напрямками, що порівняно з 2010 р. більше на 677 одиниць. З них 1884 релігійні громади діють без реєстрації. Домінуючим залишається православ'я, до якого входить 18108 парафій, що становлять більше 50% від загальної кількості релігійних організацій [3].

Наведені дані свідчать про зростання релігійної мережі України. Проте, якщо взяти до уваги саму кількість щорічного збільшення релігійних осередків, можна констатувати поступове зменшення приросту релігійних громад, що є позитивним фактором. Це є свідченням того, що на сьогоднішній день важливим є вже не кількісне, а якісне творення нових релігійних об'єднань.

Проте поліконфесійність має як позитивні, так і негативні характеристики. Відчутними є тенденції посилення суперечностей між різними конфесіями та релігійними течіями. Тому таким важливим сьогодні є всебічний аналіз діяльності псевдорелігійних організацій, особливо тих, що підконтрольні іноземним центрам, з метою вироблення конкретних дієвих заходів для запобігання певним деструктивним тенденціям.

Діяльність навколоцерковних псевдорелігійних організацій є серйозним каналом деструктивної інформаційної політики. Необхідно усвідомлювати, що

деякі держави, використовуючи релігійні та квазірелігійні організації, здійснюють релігійну експансію, спрямовану на деконсолідацію, розбрат в українському суспільстві та формування негативного ставлення до інших конфесій. Нині існує ціла низка псевдорелігійних рухів і «братств», які проводять на території Української держави діяльність, що суперечить її національним інтересам.

Використовуючи релігійний фактор як спосіб втручання у внутрішні справи країни, вони насичують суспільні та навіть владні структури своїм контентом, формуючи негативний образ українства у ЗМІ й таким чином створюють загрози національній безпеці нашої країни.

Така діяльність означених вище організацій є незаконною, спричиняє суспільну деструкцію, що створює суттєві перешкоди на шляху здійснення конструктивного діалогу між представниками різних конфесій і релігійними організаціями й Українською державою.

З метою нейтралізації загроз національній безпеці в релігійній сфері необхідно вжити таких заходів:

1. Модернізувати Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

2. Посилити кримінальну відповідальність посадових осіб, які своєю діяльністю, використовуючи релігійні чинники, дестабілізують українське суспільство.

3. Сприяти становленню взаємовідносин між державними та релігійними інституціями на договірній основі, спираючись на чинне національне та міжнародне законодавство.

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради. – 2003. - № 39. - Ст. 351.

2. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 8 (92). – 44 с.

3. Статистичний звіт Державного комітету у справах національностей та релігій. – 2011. – Форма №1 // Електронний ресурс: http://www.irs.in.ua/files/statistic/2011.01.01_zvit_f1.pdf.

Л.О. Филипович*

ХРИСТІЯНСЬКІ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Після кризи, яку зазнав СРСР наприкінці 80-х років ХХ століття і яка привела до появи незалежних держав, актуалізувалося питання про характер суспільства, що має прийти на зміну тоталітарному радянському режиму. Було висунуто декілька проектів, серед яких найбільш перспективним вважався план побудови громадянського суспільства на зразок західних демократій. Їх досвід і підтримка додали ентузіазму будівничим нової держави, які розробляли концепцію демократизації України, а паралельно прагнули і практично реалізовувати ідеальну модель громадянського суспільства. Загальні і конкретні наслідки такої творчості виявилися дуже неоднозначними, якщо врахувати, що

---

* д.філос.н., професор, завідувача відділом проблем релігійних процесів в Україні Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Й досі у науковому і політичному вжитку не існує єдиного визначення "громадянського суспільства", чіткого розуміння його сутності, не прописані характерні ознаки, не кажучи вже про розробку засобів побудови останнього. Багато людей і досі запитують: яке ж суспільство ми, власне, будуємо?

Завдяки теоретичним зусиллям багатьох мислителів [1] як сучасності, так і минулого, як вітчизняних, так і зарубіжних, поступово вимальовується образ "світлого майбутнього" як системи громадян і людських спільнот, що самоорганізуються, зосереджуючись у царині недержавних відносин [2]. Які б варіанти опису громадянського суспільства не були запропоновані, вони з очевидністю включали б розуміння останнього як об'єднання **вільних і рівноправних** громадян, їх свобод, прав і можливостей в різних сферах життя, а в нашому контексті - рівних прав людей віруючих і невіруючих, а також віруючих різних конфесій, а також рівноправність добровільних об'єднань таких громадян.

Проект громадянського суспільства, незважаючи на всі складності, які з'явилися в його реалізації, все ще постає тим ідеальним майбутнім, на яке сподіваються українці. Реальність цього громадянського суспільства приміряють на себе всі громадяни України, в т.ч. і християни, які добре пам'ятають жахи тоталітарних часів. Підраховуючи втрати, яких зазнали християнські церкви в результаті політичних репресій і які б мали виробити у них стійкий імунітет на тоталітаризаційні тенденції в житті українського суспільства, на спроби влади взяти під повний контроль церкви і віруючих, християни все ще піддаються мрійництву чекати на доброго царя-батюшку, який вирішить всі державні, народні і релігійні проблеми. Генетична спокуса абсолютно довіряти владі, вірячи чи не в сакральне її походження, покірно спостерігати, як нехтуються фундаментальні свободи, зокрема релігійні, що є фундаментом для громадянського суспільства, базованого на повазі до людини та її прав, руйнує не тільки суспільство нового типу, але й християнство загалом.

Християнство не вперше постає перед чисельними викликами. Його більш ніж двохтисячолітня історія свідчить про те, що досі ця релігія віднаходила адекватні відповіді на непрості питання: як жити в нових умовах сьогодні – в умовах громадянського суспільства, характерними ознаками якого є секулярність, відкритість, демократичність, масова інформаційність, пріоритетність прав людини тощо.

Поборюючи безбожність тоталітарних комуністичних режимів чи загалом ефективно критикуючи релігійний фанатизм мусульманських моделей влади, християни, більшість з яких проживає саме в суспільствах західної демократії, виявилися безсилими у подоланні його матеріальних принад, споживацтва сучасного світу. При всьому неприйнятті негативних наслідків секуляризації, християни найбільше користаються, а одночасно і потерпають від прогресуючої демократизації сучасного світу, від громадянзації суспільства. Реалізація одного із основних завдань громадянського суспільства - вивільнення приватного життя з-під впливу держави, обмеження ролі держави у сфері бізнесу, культури, духу, свободи совісті тощо – призвела до зменшення здатності держави гарантувати безпеку суспільства загалом і безпеку кожного громадянина зокрема, зберегти історичні традиції, високу культуру, моральність, а отже – і дистанціювання

індивіда і соціальних спільнот від держави, яку звинувачують у силовості, корумпованості, змирщенні. Але світськість держав – це вже не історичний нонсенс, а сучасна цивілізована норма, завдяки якій, як з'ясувалося, тільки й можливий реальний демократизм, релігійний плюралізм, здійснення прав і свобод громадян.

Президент однієї із традиційно християнських країн Франції Жак Ширак у своїй недавній програмній доповіді Парламенту країни "Світськість як основоположний принцип Республіки" заявив: "Світськість гарантує свободу совісті. ...Тільки дотримання принципу світськості забезпечує цю тонку, безцінну і хитку рівновагу... Перевірена вже майже віковою історією формула світськості, довівши свою мудрість, користується визнанням усіх конфесій та всіх ідейних течій" [3].

Світськість (секулярність) можна визнавати, але не приймати. Переважна більшість християн послідовно критикує секуляризоване суспільство, будучи переконаними, що саме воно призвело до виснаження природних і культурних ресурсів Землі. Відомо, що за екологічною загрозою неминуче слідує катастрофа культури, моралі, духовної основи цивілізації, якою для багатьох народів є християнство. На думку експертів [4], "рухнули п'ять "стовпів" європейської культури": класичний теїзм, ідеологія "цілого", релігійний моралізм, діалогізм, екзистенційний індивідуалізм, які були розмиті в процесі невиданих світоглядних трансформацій, що невідворотно наступали в результаті стрімкої секуляризації Європи.

Незважаючи на серйозні претензії до сучасного секулярного суспільства, християни вимушені змиритися із світськістю, розуміючи, що вона – неминуча в багатьох сферах сучасного життя (освіті, праці, публічних послугах, охорони здоров'я). Більше того, самій світськості загрожує небезпека, оскільки при її ослабленні може рухнути "тонка, безцінна і хитка рівновага", що призведе до утвердження тієї чи іншої клерикальності, яка, безумовно, поєднана із дискримінацією за віросповідною ознакою. Франція настільки занепокоєна станом світськості, що на рівні Президента держави пропонує прийняти "Кодекс світськості" і створити Наглядний комітет із питань світськості, бо тільки світськість, на думку Жака Ширака, може забезпечити "змішаність, бо вона об'єднує, бо вона ставить усіх людей в рівне становище, бо вона відкидає розділення за ознакою статі, походження, кольору шкіри, релігії" [5]. Українські церкви відчують неспокій від тотальної секуляризації суспільства, але вони далекі як від намірів встановити теократію, так і відновити світський тоталітаризм.

Не менш складною для християнства виявилася проблема релігії і демократизації суспільства. Відносини християнства і демократії ніколи не були райдужно гармонійними. Релігійні уявлення про владу Бога (теократію) важко узгоджуються із визнанням влади народу (демократією). Будучи продуктом Західного світу, демократія особливо складно приймається традиційним православ'ям, хоча саме вона, демократія, принесла свободу для церкви, і не однієї, державної, а для багатьох, втіливши одну з найзаповітніших мрій людства – свободу віросповідання. Але ніхто не простить демократії, що саме завдяки їй людство зазнало евтаназію, одностатеві шлюби тощо.

Та криза суспільства, саме демократичного суспільства, в яку втягнуті сьогодні більшість країн, а отже, і їхні класичні церкви, в т.ч. і в розвинутих західних державах, здавалося б не стосується країн третього світу, пострадянського простору, де спостерігається своєрідний релігійний, зокрема християнський, ренесанс. Проте останній тут виявляється переважно в кількісному збільшенні парафій, монастирів, духовних навчальних закладів, релігійних видань тощо. Такого ж ренесансу внутрішньої релігійності вірних ми не спостерігаємо. Парадокс в тому, що поруч із відродженням, нехай навіть тільки зовнішнім, релігія в пострадянських країнах, будучи втягнутою у світові релігійні процеси, постала перед безліччю загальних і дуже специфічних проблем-криз (духовних, світоглядних, національних, соціальних, політичних, економічних, інформаційних, технологічних, екологічних тощо). Важко сказати, що виступило первинним у ланцюгу кардинальних змін у країнах колишнього СРСР – Чорнобиль, Горбачов, економічний колапс, крах комуністичної ідеології, переслідування церков чи пограння прав людини. Але християнські церкви були поставлені перед фактом: Радянській імперії прийшов кінець. Треба було визначитися: визнавати чи не визнавати “перестройку”, яку оголосив М. Горбачов, реформи, за які взялися Л. Кравчук, Б. Єльцин та інші керівники новопосталих держав, підтримати чи засудити зміни, які відбувалися в суспільстві.

На початку перетворень офіційно існуючі Церкви взяли, можна сказати, тайм-аут, щоб зорієнтуватися політично, а тому певний час очікували. Важливо було з’ясувати те, яким буде ставлення держави до церкви: чи буде знову оголошений хрестовий похід проти неї, а чи ж залишаться мінімальні права, які церква викупила і випросила у держави раніше? Чи прийде послаблення в дискримінаційному законі і християни матимуть свободу, як у багатьох країнах, на віросповідання, а чи ж держава знову буде втручатися в усі сфери релігійного життя? Заяви і кроки, які зробили політичні лідери колишнього СРСР, утверджували світові демократичні стандарти у сфері свободи совісті і свободи релігій, і це надало оптимізму християнам в СРСР. Але, як показала історія, зміни у відносинах християнства і демократії, церкви і держави виявилися не такими стрімкими й плідними, як очікувалося.

Церкви безумовно скористалися демократією в тих країнах колишнього СРСР, де був прийнятий курс на демократизацію суспільства. Але, треба визнати, що церкви і постраждали від неї. Наслідком демократизації релігійно-суспільної сфери можна вважати поліконфесійність соціуму, але остання призвела до релігійних розколів, хаосу в світоглядних орієнтаціях громадян. Плюралістичність світоглядів як ознака демократизації сприяла втраті єдиноістинності будь-якої релігії, підірвавши таким чином авторитет православ’я, спасенності через РПЦ. З одного боку, демократизація передбачає народовладдя, але у церковних справах це породило конфлікт між церковною ієрархією та мирянами, їхніми організаціями. Демократія, поважаючи індивідуальний внутрішній релігійний вибір, породила конфлікт між особистісними інтересами та спільнотним покликанням, коли персональні симпатії та бажання ставляться вище від завдань громади. Пов’язана із демократією свобода в релігії спровокувала появу майже всіх релігійних меншин, чий статус і захищеність на

порядок вищі від прав більшості, що суперечить самій демократії як владі більшості народу.

Але тут є ще одна колізія: отримавши певні свободи, церкви не можуть вповні скористатися ними. Бо державна політика щодо релігії, незважаючи на більш-менш ліберальні закони про свободу совісті, не завжди влаштовує християн: одних своєю недостатньою підтримкою, а інших – зайвим втручанням. Але частіше всього відсутність взаєморозуміння між Церквою і Державою пояснюється конфліктом інтересів – релігійних і світських.

Найбільше проблем у відносинах християнських церков і держави виникає там, де представники влади є найменш нейтральними і світськими людьми. Очевидним є те, що державний службовець не має права виявляти свої власні вірування або демонструвати належність до якоїсь церкви. До всіх релігій він має ставитися однаково, знаходитися на однаковій відстані від різних церков. Однак це не означає, що керувати державою мають люди невіруючі. Світськість передбачає не відсутність віри у держслужбовця, а невикористання своїх власних уподобань на державній службі. Проте світськість у нас ще й досі часто хибно ототожнюють із безвір'ям.

Заявлену 23 січня 1918 року Декретом Ради народних комісарів "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" і реалізовану в пореволюційній Росії, а потім - Союзі світськість навряд чи можна порівнювати із сучасними взірцями європейської світськості, хоча і цей Декрет закладав основи секулярної держави, так швидко переродженої від нейтралітету у ставленні до релігії у силове протистояння їй. Тому не дивно, що при всьому різноманітті позицій, які виявляли християни різних церков щодо політичних змін в радянському суспільстві, в цілому християнство поставилося до них позитивно і, відповідно, конструктивно скористалися ними, щоб утвердитися в українському суспільстві. Тільки за один 1989 рік кількість релігійних організацій в Україні подвоїлася [6]. На релігійній карті України з'явилися нові і відроджені церкви. Християни дуже дорожать цими змінами, підтримуючи політику держави, спрямовану на утвердження християнства в Україні. 1991 рік став для християнства роком політичного самовизначення українських церков, яке все ще не завершено. Християнство, будучи переконаним, що "всяка влада від Бога", є дуже чутливим до будь-яких політичних перемін. Церковні лідери знають, що багато чого в їхньому житті і житті їхньої церкви залежить від політичної орієнтації влади (демократичне, ліберальне, комуністичне та ін.), від політичних настроїв часу. Але політична орієнтація виявилася значущою не стільки в координатах традиційного протистояння демократія – партократія (олігархія), скільки в антагонізмі проукраїнське-антиукраїнське.

Крах СРСР з наступним самовизначенням незалежних держав тісно пов'язаний із національним відродженням в цих країнах. Претензії народів СРСР на самостійне державницьке життя з усіма відповідними атрибутами, в т.ч. своєю церквою, й досі сприймаються багатьма звичайними людьми і політичними лідерами як неправоздатні. Але важко уявити, щоб розвал політичної імперії не потягнув за собою розвал імперії релігійної, яка довгі століття існувала у вигляді Російської православної церкви. Зрозуміло, що сама РПЦ свій статус в СРСР розцінює зовсім інакше – як гнану і переслідувану

атеїстичною владою інституцію. Але разом з тим церква, прийнявши радянську владу, перетворилася на своєрідний елемент державного життя, а відтак і рупор радянської ідеології. Відомі факти співпраці священиків з КДБ стали причиною того, що деякі православні парафії виявили наміри вийти із юрисдикції Московського Патріархату й перейти в Російську Закордонну Церкву. Це одно із потрясінь, які пережила РПЦ. Але найбільш серйозні ускладнення у житті Російської Православної Церкви викликала діяльність духовенства України, як пишуть самі православні видання РПЦ.

З появою незалежних держав актуалізувалося питання відродження чи вибудови національних церков. Переживши одну трагедію – втрату вірних, які пішли до ЗРПЦ, чи можна було уникнути іншої - появу незалежних церков? РПЦ і досі сприймає народження національних (помісних) православних церков як розколи і розділення. Таку ж позицію займає і УПЦ, молячись за дарування єдності Церкві і зцілення тих братів і сестер, хто опинився за спасительною огорожею канонічної Церкви, за їх повернення у її лоно [7].

Християнство, космополітичне за своїм походженням, за духом інтернаціональне, а за історичною практикою десь імперіалістичне, поставилося до національно-визвольних змагань колишніх радянських народів і до їх прагнень мати свої – національні - церкви, дуже негативно. Виникнення національних церков сприймалося не стільки викликом традиційній ідеї космополітизму, що боротьбу за єдність церкви перевело б у богословські рамки, а переважно як руйнація єдиного східноправославного світу, як кінець великій державі і новій історичній спільності - радянському народу, а тому протистояння між православними церквами відбувалося в площині політичній. Запропонований проект «Русского мира» мав би відновити втрачену єдність трьох братніх народів, але він запізнівся рівно на 20 років. За ці роки народилося нове покоління в незалежній Україні, яке не приймає неімперіалістичних концепцій, що відстоюють єдність православ'я скоріше організаційну, ніж віросповідну і культурно-традиційну. Заборонні кроки щодо автокефалізаційного процесу в православ'ї (поява незалежних Естонської, Українських, Білоруської церков) не враховують ситуацію розвалу політичної імперії, ситуацію самовизначення народів, пошуку своєї національної ідентичності, яка з необхідністю призведе до розвалу імперії церковної.

В процесі деімперіалізації православ'я чогось неприродного немає. Вся історія постання православних церков, в т.ч. і РПЦ, не кажучи вже про Сербську, Болгарську, Румунську та ін. – це боротьба за унезалежнення національних інтересів у релігійній сфері молодих націй, як правило політичних, коли релігійний, загальнонаціональний і політичний інтереси збігаються. Кожна нація, кожна національна держава в контексті своїх життєвих і стратегічних інтересів формує та реалізує й свої геоконфесійні намагання та потреби.

Загалом християнство у спробі знайти вихід із ситуації, що склалася, зазнало чергового розколу. Християни поділилися на тих, хто виступає за збереження єдиної релігійної імперії на чолі з патріархом РПЦ, і тих, хто проти. Табір заєдинщиків – це не тільки переконані загальнохристиянські космополіти, а й колишні радянські імперіалісти, і російські шовіністи, і малороси, і білороси,

і російськомовне населення в колишніх республіках. Так само і "сепаратисти" не складають поки що концептуальної, стратегічної і тактичної єдності.

Існує кілька відмінних проектів як щодо створення національних церков, так і щодо збереження віросповідної цілісності православ'я. Перші, зрозуміло, базуються на акцентуванні національних особливостей релігійного життя того чи іншого народу, на його праві мати рідну церкву, де читають Біблію і служать національною мовою. Православні космополіти в основу своєї політики кладуть ігнорування національної своєрідності сприйняття християнства. Але тільки щодо інших народів. За будь-якої спроби вивести російський народ за межі церковної огорожі (в інше підпорядкування, в іншу, наприклад, протестантську церкву) згадується неповторність російського духовного досвіду, з'являються звинувачення у посяганні на канонічну територію, яка нібито є всюди, де живе росіянин.

Церква-матір за допомогою віри "усиновила" багато інших народів, часто проти їх волі, і тепер всяк засуджує інші церкви взяти на себе виконання подібної ролі (наприклад, протест Московського патріархату проти політики Константинополя взяти на себе опіку над православними естонцями та українськими американцями). В цих своїх намаганнях РПЦ спирається на Російську державу, отримуючи підтримку своїй політиці. Чи є в такій ситуації Росія світською державою? Чи діє принцип відокремлення церкви (під якою розуміють не РПЦ чи всі церкви, які не підпорядковані РПЦ) від держави?

Говорячи про традиційне християнство, ми не обмежуємося розглядом лише православ'я. Подібні процеси національного самовизначення переживають і католики, і протестанти. Українцям, наприклад, не зрозуміло, чому в католицькій церкві в Україні більше половини священників – поляки, чому Ватикан гальмує хіротонію українських греко-католицьких єпископів і кардиналів, чому не беатифікує митрополита Андрея Шептицького і кардинала Йосипа Сліпого. Чому Ватикан узгоджує питання надання патріархату УГКЦ з Московським патріархатом, що засвідчив останній візит кардинала Вальтера Каспера до Росії, хоч згідно з рішеннями II Ватиканського Собору всі Східні церкви Апостольського підпорядкування мають право на патріарший статус? Незрозуміло також, чому українські баптисти, адвентисти не вийшли, як п'ятидесятники, із СНДівських релігійних центрів, які донедавна були висоюзними? Але чи це має турбувати світську державу?

Проблеми вписання себе в певні культурно-національні ареали стосуються і прийшлих християн. Досвід декількох років існування незалежних держав свідчить про те, що успішність того чи іншого християнського руху залежить від того, наскільки він врахує культурну, національну традицію народу, серед якого проповідує. Перші християнські неомісіонери в пострадянську добу несли Євангеліє по-американськи, по-німецьки, по-корейськи (мається на увазі не тільки мова), а тому були не дуже успішні. Деякі церкви так і не зрозуміли, що мають змінити тактику (Новоапостольці, Армія спасіння – тому то вони майже не представлені в релігійному житті пострадянських країн). Але є й інші приклади, зокрема мормони, які відчули, усвідомили важливість врахування цього національного колориту. Тому своїх місіонерів вони готують цільово, для кожної країни спеціально із знанням її державної мови, хоча цим вони не

обмежуються. Майбутні місіонери вивчають історію країни, її закони, структуру влади, політику та економіку держави, психологію народу.

Виклик, який сприйняли християнські церкви щодо світськості і громадянськості новостворених держав та їх національного відродження, і досі залишається без остаточної відповіді. Але пострадянські держави застимулювали християнство переглянути традиційну інтерпретацію космополітичності християнського віровчення, внесли новий струм в звичну, віками існуючу організацію вселенського православ'я, католицизму, заставили по-новому визначити політичний статус церкви в суспільстві, державі.

Україна, як і більшість пострадянських країн, є перехідним суспільством, яке втрачає старі цінності і знаходиться в пошуках нових смислів. Тож для неї актуальними є питання: чи включить нова спільнота громадянського суспільства християнство як фундамент відносин між її членами, як основу стосунків до інших людей, як сенс особистісної активності і майбутнього життя? Чи прийме християнство це нове світське суспільство, чи зможе олюднити його відповідно до своїх уявлень про ідеальну людську спільноту?

1. Васильев В.А. Гражданское общество: идейно-теоретические истоки // Социально-политический журнал. – 1997. – № 4; Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За ред. А. Карася. – Л., 1999; Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення. – К., 1997; Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994; Пасько Я.І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. – К., 1998.
2. Банчук М. Громадянське суспільство в Україні: поняття і реальність // [www.lp-ua.info/2003/print_105.php](http://www.lp.ua.info/2003/print_105.php)
3. Небезпека – в розділенні, в дискримінації, в конфронтації // День. – 2004. – 13 січня.
4. Велкер Михаэль. Христианство и плюрализм. – М., 2001. – С. 15.
5. Небезпека – в розділенні, в дискримінації, в конфронтації // День. – 2004. – 13 січня.
6. Релігійна панорама. – 2002. - № 3. – С. 45-48.
7. Різдвяне послання митрополита Київського і всієї України, предстоятеля УПЦ Володимира "Христос Спаситель приніс на землю любов" // Хрещатик. – 2004. – 9 січня.

В.В. Жуковський*

РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я ЯК ЗАПОРУКА ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Коли ми говоримо про співпрацю богослов'я і суспільствознавства в осмисленні проблем людини та суспільства, то можемо цю співпрацю схематично зобразити як природний та органічний перетин двох вимірів: вертикального і горизонтального. Вертикальний вимір відображає відношення по лінії: людина – Бог, а горизонтальний – по лінії: людина – суспільство. Натомість накладання цих двох систем відліку творить двовимірну систему координат: людина–Бог–суспільство, без якої неможлива побудова людських, в онтологічному значенні цього слова, суспільних відносин, які у своїх найглибших підвалинах характеризують громадянське суспільство.

Є різні визначення природи, цілей і завдань громадянського суспільства (далі ГС). ГС – це сфера спілкування та солідарності. ГС – це середовище

---

* к.філос.н., ліцензований магістр богослов'я, завідувач кафедри богослов'я Українського католицького університету, головний редактор журналу «Християнин і світ»

стабільного функціонування людини у всіх його виявах. ГС – це цілісна суспільна система. Основний показник дієвості ГС – гарантоване ним забезпечення прав і свобод людини, які визнані як загальнолюдська цінність. ГС – це суспільство, де громадяни є вільними особистостями, з розвиненим почуттям власної гідності і відповідальності за наслідки своєї дії. ГС – це внутрішньо збалансоване і правозаконне суспільство, в якому заради спільного блага кожний згідний добровільно віддавати частину своєї свободи.

Основні поняття, які окреслюють природу ГС такі: гідність, свобода і права людини, спілкування, солідарність, цілісне, стабільне суспільне середовище із збалансованими горизонтальними зв'язками і загальнолюдськими цінностями.

Головна проблема у формуванні ГС – це не проголошення чи теоретичне опрацювання місії, природи, цілей і завдань, де очевидно маємо повну свободу наукової і світоглядної інтерпретації, а основоположні принципи, завдяки яким реалізація місії ГС стає можливою. Іншими словами, що повинно бути головним цементуючим чинником природи ГС, який буттєво визначає реальну можливість його реалізації? Який критерій адекватності регулювання різноманітних суспільних зв'язків і комунікації? Що є його підставою? Що (чи хто?) творить ці природні для ГС складові, які поступово формують суспільство, де гідність, свобода, права людини і загальнолюдські цінності є його фундаментом? Відповідь на ці та подібні основоположні запитання можемо знайти у двохтисячолітньому досвіді Церкви, яка у своєму богослові (зокрема в соціальному вченні Церкви), що виходить з її життя і духовного досвіду, чітко окреслює головні важелі, які впливають на формування ознак, характерних для ГС. Центральна теза така: від ступеня розвитку та практичного впровадження богословської парадигми в життя і діяльність людини та суспільства залежить наскільки це суспільство дозріває до ГС.

Розглянемо два центральні виміри, які з християнської, богословської перспективи творять основне буттєве середовище, екзистенційний «гумус», необхідний для того, щоб ГС відбулось уповні, а не було лише його подобою. Перший параметр (горизонтальний вимір) – це християнська антропологічна парадигма осмислення природи людини, її внутрішніх мотиваційних нуртів і спрямувань. Другий параметр (вертикальний вимір) – це троїчний божественний архетип для будь-якої горизонтальної суспільної системи, яка прагне цілісного, гармонійного і збалансованого розвитку.

1. Антропологічний вимір. Цілісність людини – цілісність суспільства

У книзі Буття читаємо таїнственні слова, які виражають головну антропологічну істину про людину та її гідність. Людина сотворена на образ і подобу Божу (Бут. 1, 26–27). Це найвлучніша характеристика суті людської істоти. Богословський персоналізм – основа християнського гуманізму – чітко наголошує на іконічності людського «я», яке сотворене на образ «Я» божественного та прагне максимально уподібнитись до Нього. Якщо образ Божий, який назавжди закладено в людині як певну монолітну, незмінну цілісність, певну конститутивну і нормативну складову, яку не можна втратити чи зруйнувати, визначає її психосоматичну потенцію, то Божа подоба – динамічне, безконечне стремління людини до щораз більшого уподібнення до

досконалого Бога. До цього закликав Господь, кажучи: «Будьте досконалі, як Отець Ваш небесний досконалий» (Мт. 5, 48). Якщо її досконалість має бути такою ж, як досконалість самого Бога-Отця, то людина повинна стати як сам Бог. І ця можливість у повноті відкривається з приходом Сина Божого. Провідна ідея східнохристиянського богослов'я про богоподібність людини висвітлена у вченні про Обоження людини. Звідси починається християнське розуміння гідності людини, яку Бог не лише сотворив на свій образ, а й відкрив благодатну можливість осягнути ту велич, честь і славу, яка за природою належить виключно Отцеві – джерелу і початку Божества Сина і Святого Духа.

Головний антропологічний принцип християнського богослов'я – «Бути, а тоді діяти». Якщо, як зазначав Григорія Палама, за образом людина за образом Божим вища від ангелів, то до богоподібності людині необхідно стреміти, тобто вибудовувати свій внутрішній храм, очищуючи себе від того, що непритаманне людській природі. Головний принцип ісихастів «Бути, а тоді діяти» – виражає динаміку морально ефективної діяльності людини: від внутрішнього до зовнішнього (від *мікркосмосу* до *макркосмосу*). Доки людина не стане на шлях внутрішньої переміни, очищення, преображення, духовно-моральної зрілості і цілісності, доки не заглибиться в себе, шукаючи істину, добро і красу, доти вся її зовнішня діяльність буде слугою гріховних пристрастей, що її мотивують, а відтак, не приносить добрих плодів. Поневолені гріховними, а відтак, деструктивними пристрастями професіонал будь-якої галузі стає джерелом подальшого поширення духовної хвороби, дисгармонії і моральної деградації в суспільстві. Кожен особовий гріх докладається до тотального патологічного виродження цінностей у різних прошарках суспільства, які з часом перероджуються у «структури гріха», унеможливаючи будь-який позитивний поступ на всіх рівнях життя і діяльності суспільства. І навпаки, кожна здорова особова, сімейна чи професійна «клітина» суспільного тіла позитивно впливає на оздоровлення всіх і всього, що її оточує.

Людина – це «людина вільна», а не «людина свавільна». Людина створена вільною, на образ божественної свободи. У цій характеристиці людського буття схована ще одна риса величі людини. Тільки Бог вільний і людина. Свобода людини тоді правдива, коли уподібнюється до свого Божественного джерела. Наскільки людина бере участь у джерелі свободи, яким є Бог, настільки вона є істинно вільною. Раб Божий є «рабом» Божої свободи, виходить за межі парадигми невільничої необхідності і входить у сферу, яку східнохристиянське богослов'я називає «богосинівством». Апостол Павло писав: «...ти вже не раб, але син. А як син, то й спадкоємець Божий через Христа» (Гал. 4, 4–7). Спадкоємець чого? Спадкоємець Царства Божого, його громадянства, яке приготував Син Божий. Важливо чітко розрізнити свободу синів Божих, які, за словами Григорія Ніського, від горизонту до горизонту зростають у досконалості, все більше уподібнюючись до свого Первообразу, і т. зв. «свободу» від будь-яких цінностей, буттєво-трансцендентних рамок, які виводять людину не на шлях істини, а на безпуття і свавілля. Внаслідок цього відбувається деградація людської особи, патологічне виродження її природи та онтологічна дезінтеграція. Коли християнин цілим своїм єством говорить у молитві «Отче наш»: «Нехай буде воля Твоя!», – він цим потверджує свою

відвагу і відкритість до безконечних горизонтів своєї божественної реалізації, до внесення вічної Божої свободи в суспільні відносини.

Людина як органічна і цілісна частина ГС – це людина моральна, людина носій відвічних буттєвих цінностей. Мораль – це не табуїзація природних прагнень і бажань людської природи, а основна природна ознака буттєвої адекватності людини, її еволюційного поступу, на відміну від блукання манівцями патологічно хворої на аморальність особи. Саме моральність виражає гармонійність внутрішнього розвитку людини, яка постійно органічно проектується і має визначальний вплив на соціальні виміри людської екзистенції. Звідси й відповідальність перед собою, Богом, ближнім і суспільством. Моральність як парадигма людського існування виражає її вертикальну, трансцендентно-божественну спрямованість до досконалого Отця, і водночас горизонтальну спрямованість до іманентно-суспільного її проникнення.

Інтеграція людини – основа інтеграції суспільства. Внутрішня інтеграційна духовно-тілесна динаміка, яку визначають єдність всіх духовних і тілесних сил людського єства, зосередженість на духовному центрі, яким є духовна сфера серця, творить суспільну буттєву матрицю, яка гармонізує, збалансовує, очищає і будує цілісні суспільні відносини. Без персональних духовно-інтеграційних процесів неможливо вибудувати чітку, відкриту і справедливу суспільну комунікацію, а відтак, адекватні суспільні взаємини. Внутрішній особовий хаос (коли людина одне думає, друге говорить, а зовсім протилежне робить) спричиняє суспільний комунікаційний хаос, який унеможлиблює будь-яку адекватну комунікацію, солідарність і спільне благо.

2. Тріадологічний вимір побудови громадянського суспільства

Про взаємозв'язок між Троїчним виміром буття Бога і суспільними відносинами пише Каліст Уер у статті «Пресвята Трійця – парадигма людської особи».

Бог є любов (1 Йо. 4, 8). Це не філософська абстракція, а найбільша реальність буття, яка виражається у внутрішньотроїчних відносинах між Божими особами (*hypostasis*) Отця, Сина і Святого Духа, які мають спільну сутність (*ousia*). У Тріадології є окремий термін, який виражає неймовірну єдність між особами, а саме: *perikhoresis* (взаємопроникнення, взаємообмін). Кожна особа повністю віддає себе іншій у любові. Якщо Бог – це любов, то, як зазначає Уільям Блейк, «людина є любов». Вона як образ і подоба Божа буттєво призначена до реалізації глибинних жертвних і відданих взаємин любові. У цьому її божественне покликання. У цьому її зростання до богоподібності, динамічного особового еволюційного руху від індивідуума, який, наче атом, загублений серед множинності інших безликих атомів, до цілісної унікальної особистості (іпостасі), яка неможлива без беззастережної і безумовної віддачі іншому. ГС повинно бути середовищем для цієї імплементації любові в людській спільноті і різноманітні суспільні інституції. Це неможливо, якщо немає спілкування.

Бог – це спілкування. Людина – це спілкування: Я–Ти–Він. Спілкування, чи сопричастя – спільна основа буття Триєдиного Бога, людини і суспільства. Як іпостасі Трійці (Отець, Син і Святий Дух) перебувають у сопричасті любові, так

за цим прообразом повинна діяти суспільна комунікація. Божественна інтерсуб'єктивність – архетип суспільних взаємин. Недарма Чарльз Уеслі зазначав, що покликання людини – це стати «копіями Трійці». Ця божественна модель – прообраз суспільних взаємин єдності у різноманітності. Єдиний Бог у трьох різних особах. Іпостасі Бога і людських спільнот поєднані, але не злиті, розрізнені, але не розділені.

Якщо людина сотворена на образ Бога-Трійці, то відповідно все інше, що ми говоримо про Бога, живо сповідуючи віру в Нього, можемо проектувати на людину в її суспільних відносинах. Тому, за Калістом Уером, Бог і людина – це самовіддача, солідарність, взаємність, відповідь і відкритість; Бог – це взаємна розділена любов, а не самолюбство, так само людина і суспільство; Бог – це взаємопроникнення, «круговерть» любові, такою ж і покликана бути людська особа щодо інших; Бог – предвічне відношення Я-і-Ти. Людина – це часове Я-і-Ти; Бог – єдиний, тому і суспільство не повинно бути розділеним.

На цьому співвідносному вимірі людської особи наголошує шотландський філософ Джон Макмюррей. Особа є тим, чим є лише відносно інших осіб. «Я» конститується лише в динамічному відношенні до Іншого. Бути людиною – означає бути діалогічною. Я не є особистістю доти, доки повністю не відкритий до іншого своєю солідарністю, жертвою, відданістю ближньому. В «Отче наші» ми молимося про «наш» хліб, а не «мій». Якщо ці основні виміри відсутні, то людина і суспільство переживає розлад.

Тому віра в Бога і сповідання Пресвятої Трійці не є теоретичною, спекулятивною, а безпосереднє стосується конкретики нашого життя. Християнська соціальна програма – це вчення про Трійцю. А це безпосередньо стосується політики, економіки, бізнесу, культури, науки тощо. Всі виміри, які формують ГС, мають свою конституюючу буттєву основу в богослов'ї, яке в ранній церкві розуміли передусім як сповідання віри в Пресвятую Трійцю. Будь-яка християнська діяльність, спрямована на подолання бідності, насильства, експлуатації, гніту, за панування тих ознак, які характеризують ГС, чиниться в ім'я Святої Трійці.

О.О. Брашовецька*

ІНСТИТУТ КУМІВСТВА (ХРЕЩЕНИХ БАТЬКІВ) У СУЧАСНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Інститут хрещених батьків, який ще називають інститутом кумівства, на думку російського культуролога Ж. Корміної, є «формою штучної спорідненості» [1] і належить до соціально-релігійних інститутів побутового православ'я.

Хрещені батьки («восприємники») з'явилися в церкві з практики хрещення дорослих, і вже потім їх стали брати для хрещення дітей. «Людина, яка бажала приєднатися до церкви, повинна була прийти до священника за посередництва якого-небудь члена церкви, що поручався за неї» [2]. Головна роль поручителя, тобто «восприємника», полягала в керівництві життям людини, що готується до хрещення. Він повинний був навчити охрещуваного основам православної віри

---

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

й благочестя. При хрещенні дітей функції «восприємників» змінилися: тепер їхня роль не закінчувалася хрещенням, а починалася з нього. Головним завданням хрещених батьків стало виховання сприйнятих ними дітей у християнській вірі.

Як бачимо, уже з давніх часів метою інституту хрещених батьків було і залишається зараз прилучення дитини до церкви і православної релігії. Але функції сучасного інституту кумівства набагато ширші. Крім релігійної (введення новонародженого до кола християн), інститут хрещених батьків виконує також соціальну функцію (залучення хрещеника до громади, розширення родинних зв'язків), виховну (прилучення хрещеника до основ традиційної моралі, до певної справи), економічну (посильна матеріальна допомога сім'ї хрещеника, зокрема родини, хрестини, весілля, підтримка в господарських справах, обмін подарунками), комунікативну (гостьові візити).

Згідно з Требником, необхідним є тільки один «восприємник» - чоловік для охрещуваного хлопчика або жінка для охрещуваної дівчинки. Але за традицією, яка склалася давно на основі звичаю, що проник у православ'я з католицизму, хрещених батьків двоє – чоловік і жінка. Кожний з хрещених батьків не може мати «більше трьох хрещеників» [3]. Хрещені батьки між собою і біологічними батьками хрещеника називаються кумами.

Церква і народна традиція виробили певні вимоги до вибору хрещених батьків. За законами православної церкви не можуть бути «восприємниками»: особи неправославної віри, ченці, кровні батьки, подружжя, діти (хрещеному батькові має бути не менше 15 років, а хрещеній матері – не менше 13 років), люди душевно хворі й аморальні. Українці традиційно, обираючи хрещених батьків, перевагу віддають друзям, знайомим, людям працелюбним, здоровим, з високими моральними якостями, з високим суспільним статусом, досить часто обирають кровних родичів, вбачаючи в цьому гарантію реальної участі і підтримки у вихованні дитини.

Соціальні ролі хрещених батьків, хрещеника, кумів вимагають здійснення певних вчинків, дотримання певних правил у стосунках між собою. При хрещенні хрещені батьки приносять і тримають на руках своїх хрещеників протягом усього обряду. Після триразового занурення дитини в купіль її передають хрещеному тієї ж статі, що й сама дитина, який, маючи в руках рушник, обтирає ним тіло дитини. У визначений момент хрещені батьки читають «символ віри», відповідають за дитину на питання священника про зречення від сатани і поєднання з Христом. З часом, коли дитина досягне свідомого віку, один з хрещених батьків (особа тієї ж статі, що й хрещеник), з яким у дитини формується духовна спорідненість, повинен пояснити їй основи православного віровчення. Ці обов'язки передбачають, звичайно, що хрещені батьки мають бути православними, мають знати зміст священного писання, основні молитви, мають відвідувати церковні богослужіння. У народі хрещені батьки сприймаються як посередники між хрещеником і світом святих: вони повинні молитися за свого хрещеника, їхні молитви вважаються іноді більш дієвими, ніж молитви рідної матері; також вони мають постійно опікуватися хрещениками, як рідними дітьми, виховувати їх, вони несуть відповідальність за вчинки своїх хрещеників, а хрещеники мають піклуватися про своїх хрещених

батьків до їх смерті, ставитися до них стримано і з повагою. Хрещені батьки, як і кровні батьки, повинні благословляти хрещеників, коли вони одружуються, йдуть на військову службу або їдуть далеко. Між кумами обов'язковою є взаємодопомога, не повинно бути сварок. За звичаєм куми мають відвідувати один одного у великі свята, обмінюватися подарунками, «прийнято обов'язково пригощати кума і куму, коли б вони не прийшли» [4]. Церквою і народною традицією заборонені шлюби між хрещениками і хрещеними батьками, між кумами.

Як і більшість соціальних інститутів, інститут хрещених батьків має свої символи. Це, по-перше, «крижмо» – біла тканина (або рушник), яку має готувати хрещена мати і в яку загортають охрещуваного після купелі, крижмо символізує собою, що людина вийшла з купелі очищеною від гріхів. У народі вважається, що «крижмо» треба зберігати в сім'ї як оберіг. По-друге, це натільний хрест, який дарує хрещений батько, який є символом віри, свідчить про належність людини до православної церкви.

Усе вищезазначене свідчить про розвиненість інституту хрещених батьків: він має чітку структуру, систему визначених соціальних статусів і ролей, власну символіку, виконує хоча й не найважливіші, але значні функції, він здатний підтримувати і за певних умов навіть покращити моральну атмосферу в суспільстві. У подальшому цікаво б було дослідити стан інституту хрещених батьків у сучасному українському суспільстві, функції, які він виконує, усвідомлення сучасною молоддю ролі цього інституту в суспільному і духовному житті.

1. Кормина Ж. Институт крестных родителей в традиционной культуре // Проблемы социального и гуманитарного знания: Сборник научных работ. Вып. 1. - СПб., 1999. - С. 221—239.
2. Пуртов Е. Крестные родители // Русская неделя. – 2009. – Режим доступа до журн.: <http://www.russned.ru/kultura/krestnye-roditeli>.
3. Нефедов Г. Таинства и обряды Православной Церкви. Учебное пособие по Литургике. — М., 1999. - С. 37-38.
4. Кондратюк О. Інститут спорідненості у традиційному українському суспільстві другої половини XIX – початку XX століття. – К., 2008. – С. 4.

І.Б. Остащук*

СТРУКТУРОТВОРЧА РОЛЬ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У ХРИСТІЯНСЬКІЙ СИМВОЛІЦІ

У дослідженні релігійних, зокрема християнських символічних текстів важливе дослідницьке значення має поняття інтертекстуальності, що забезпечує діалектичне вираження структуралістської методологічної основи, адже «структура – органічна єдність елементів, побудованих за даним системним принципом, - у свою чергу, лише елемент більш складної структурної єдності, а її власні елементи – кожен окремо – можуть бути розглянуті як самостійні структури» [3, 759].

Термін «інтертекстуальність» на основі аналізу концепції «поліфонічного роману» М. Бахтіна, який акцентував на діалозі тексту із текстами (що

---

* к.філол.н., доцент, докторант кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

передують або паралельно функціонують у часових координатах), запровадила в науковий вжиток сучасна французька дослідниця семіотики Юлія Крістева в 1967 році.

Покликаючись на лінгвокогнітивні дослідження, за якими «мова, свідомість, культура детермінаційно залежні: у семіотичному коді відображена форма існування предметів культурного світу з особливостями його ознак і взаємодій» [5, 69], вважаємо, що сакральні символи через інтертекстуальні референції при асоціативно-когнітивній інтерпретаційній роботі реципієнта відсилають до загальної структури відповідної релігійної картини світу.

Сучасна лінгвістика, звільняючись від монологічності та вступаючи в діалог з іншими галузями знань, розглядає людину як продуцента мови та знань, зафіксованих у текстах (вербально-знакових результатах людської діяльності). Такий підхід уможливорює глибше розуміння природи й сутності мови як інструменту не лише комунікації, але й пізнання, збереження етнічної, історичної, культурної, релігійної ідентичності [див.: 6, 11]. Зважаючи на тенденції інтегративності різних наук, висловлюємо переконання, що вельми продуктивним є діалог мовознавства й лінгвістичного релігієзнавства, зокрема в текстологічній площині.

Інтертекстуальність - це текстова категорія, що «відображає співвіднесеність одного тексту з іншими, діалогічну взаємодію текстів у процесі їх функціонування й забезпечує прирощення смислу твору» [7, 104]. На основі сосюрівської «параграматичної» концепції поетичної мови Ю. Крістева, прагнучи переглянути загальноприйняті уявлення про літературний текст, пропонує такі основні теоретичні узагальнення: «А. Поетична мова – це безкінечний код. Б. Літературний текст подвійний: це письмо-читання. В. Літературний текст – це мережа взаємозалежностей» [2, 195], літературний текст, у свою чергу, «включений до сукупної множини інших текстів: це – письмо-репліка у бік іншого (інших) тексту (текстів). Оскільки автор пише в процесі зчитування більш раннього або сучасного йому корпусу літературних текстів, сам він живе в історії, а життя суспільства записується в тексті» [2, 199].

Як приклад проаналізуємо окремі конотації інтертексту християнської символіки світла. Априорна спадкоємність християнської та юдейської символіки логічно змушує звернутися до вибраних аспектів семіотичного діапазону світла (омінаючи біблійні тексти, що потребують широкого дослідження) в першій авраамічній релігії. Міцва (заповідь) вогнів Хануки має зв'язок із заповіддю мезузи (священного футляра на дверях). І вогні, і мезуза розміщуються біля дверей помешкання із зовнішньої сторони, проте мають дві суттєві відмінності. Мезузу прикріплюють із правого боку від дверей, а ханукальні лампади – зліва. Знаходячись на зворотній стороні будівлі, мезуза вказує, де починається дім, а ханукія освітлює зовнішній світ. Відповідно, «суспільні володіння» пов'язані з ідеєю множинності, відсутності єдності, а «ліва сторона» символізує джерело такого життя, в якому панує хаос [див.: 4, 6]. Представлений текст неортодоксального юдейського розуміння символіки світла узгоджується із ширшим християнським інтертекстом, осмисленим у візантійській естетиці й філософії. Наприклад, за Псевдо-Діонісієм, світло є онтологічно-гносеологічною

категорією: воно пов'язане з «благом» як життєдайною властивістю божества; духовне (на відміну від видимого) світло об'єднує та вдосконалює всі духовні й розумні сили одна в одну, вдосконалює їх. Вся інформація в структурі небесної ієрархії передається в формі духовного світла [див.: 1, 93-101].

У релігійній комунікації важливим є факт того, що повноцінне розуміння інтертексту означає фактичне залучення до творення тексту [див.: 8, 32]: віруючі в процесі активного інтерпретування семіотичних текстових структур беруть участь не тільки в сприйнятті певної інформації, але й актуалізують акумульовані концепти релігійного віровчення у власній свідомості.

Вважаємо, що загальноживане постмодерністське поняття інтертекстуальності відіграватиме важливу роль у релігієзнавчих і богословських дослідженнях мови релігії, зокрема її семіотичної парадигми.

1. Бычков В.В. Византийская эстетика. Теоретические проблемы / В.В. Бычков. – М. : Искусство, 1977. – 199 с.
2. Кристева Ю. Избранные труды : Разрушение поэтики ; [пер. с фр.] / Ю. Кристева. – М. : РОССПЕН, 2004. – 199 с.
3. Лотман Ю.М. Литературоведение должно быть наукой / Ю.М. Лотман // Лотман Ю.М. О русской литературе. – СПб. : «Искусство-СПБ», 1997. – С. 756-766.
4. Любавичский ребе. Огни Хануки – свет заповедей / Любавичский ребе // От сердца к сердцу. – 2010. – декабрь (№ 83). – С. 6-7.
5. Привалова И.В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации) : монография / И.В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.
6. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
7. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М.Н. Кожинной] ; члены редколлегии Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сковородников. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.
8. Leppihalme R. Culture Bumps. An Empirical Approach to the Translation of Allusions / R. Leppihalme. – Toronto, Sydney, Johannesburg : Multilingual Matters Ltd., 1997. – 241 p.

Ю.А. Щербяк*

ІДЕЯ ПАТРІАРХАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПРОСВІТИТЕЛЬСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЙОСИФА СЛІПОГО: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

В одному із своїх діалогів великий філософ Античності Платон сказав, що ні одна особистість не йде з цього світу безслідно, вона робить його кращим. Духовний світ Й. Сліпого, його теологічні погляди, педагогічні ідеї, зокрема створений ним соціальний макросвіт, який знайшов своє яскраве вираження в церковній греко-католицькій інституції, зробив українське суспільство кращим, а українця більш свідомим і досконалим.

Постать патріарха Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого має загальнонаціональне значення. Його життєвий і творчий шлях невіддільний від історії Церкви й власного народу, оскільки він став своєрідним символом української духовності, взірцем патріотизму та любові до Батьківщини та ісповідником за Христа й Україну.

---

* д.пед.н., професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету

Саме завдяки подвижницькій праці Йосифа Сліпого, український народ зміг краще усвідомити місію Христа на Землі, яка виражається в одному з основних принципів християнської педагогіки: Бог з неба зійшов на Землю і став людиною для того, щоб людина на Землі стала Богом. Освячуючи таким чином людину як Таїнство, як Образ і Подобу Бога.

Від самого початку свого існування Українська Католицька Церква в християнському світі займала дуже цікаве й своєрідне становище: вона змагалася за автономію, власне внутрішнє самоуправління, але в єдності віри і в тісному екуменічному зв'язку з усіма християнськими помісними Церквами.

Самоідентифікаційні шукання українців між християнським Сходом і християнським Заходом – перманентне явище вітчизняної християнської історії. Проблема знаходження власної ідентичності активно осмислювалися українцями греко-католиками.

Основне надбання й заслуга УГКЦ полягають не тільки в тому, що вона намагалася здійснити синтез двох самоцінних християнських традицій, східної й західної. В її лоні українці змогли розвивати власну духовність та активно просуватися у самовизначенні між духовним, культурним, ідеологічним і політичним Сходом і Заходом, представленими для України насамперед сусідніми російськими та європейськими народами, що виховувалися, відповідно, у східно- та західнохристиянських традиціях.

Починаючи від Київського патріархату митрополита П. Могили, намагання української католицької інтелігенції вибороти в Римі патріархат для своєї Церкви, заходи митрополита А. Шептицького в цій справі – це важливі етапи на шляху до другої сесії Вселенського Собору в 1963 р., під час якої Блаженніший Кир Йосиф на найвищому форумі Католицької Церкви та від імені всіх членів українського католицького єпископату висловив прохання піднести до патріаршої гідності Києво-Галицький митрополічий престол.

Ідея патріархату для УГКЦ отримала новий імпульс уже в незалежній Україні. У 2004 році 150 народних депутатів України звернулися до Папи Римського Івана Павла II з проханням надати патріарший статус Українській Греко-Католицькій Церкві. Серед них, до речі, були колишній Президент України Віктор Ющенко та экс-прем'єр-міністр Юлія Тимошенко. Ідея надання УГКЦ патріархату відтепер стає не лише справою церкви, а й широких кіл громадськості, в тому числі політиків, державних і громадських діячів.

У червні 2004 року Постійний синод єпископів Української Греко-Католицької Церкви у супроводі митрополитів і під проводом голови церкви відвідав святішого отця Івана Павла II. Головною темою розмови було створення патріархату УГКЦ.

Черговим кроком на шляху до власного патріархату можна вважати перенесення зі Львова до Києва проводу УГКЦ та будівництво у столиці Патріаршого собору Воскресіння Христового, яке планується завершити до 2010 року.

Нещодавно в Україні побував префект Конгрегації для східних церков кардинал Леонардо Сандрі, якого називають «очима Папи Римського». Гість не приховував, що вивчає питання можливості надання УГКЦ статусу патріархату та беатифікації митрополита Андрея Шептицького.

Зазначимо, що протягом тривалого часу в середовищі греко-католицького духовенства як в Україні, так і за її межами визріває думка, що настав час припинити практику «випрошування» патріархату, натомість необхідно приступити до його створення шляхом самопроголошення. Цього ми досягнемо, коли реалізуємо слова нашого геніального поета Тараса Шевченко: «За брак хребта і Бог карає».

Загалом історія патріархатів, їхнього постання та розвитку засвідчує, що вони виникали як результат природного розвитку помісних церков, на підставі звичаєвого права, а тому формально їх ніхто не встановлював, а лише визнавали такими Вселенські й Помісні собори. Іншими словами, ідея самопроголошення патріархату Української Греко-Католицької церкви - це не якась авантюра, а один із реальних шляхів вирішення проблеми, яку рано чи пізно доведеться вирішувати.

Своєрідним підсумком життєвого та творчого шляху Й. Сліпого може служити перелік його заслуг і здобутків в історії нашої Церкви і народу:

- Й. Сліпий бере активну участь в роботі II Ватиканського Собору як наступник єпископів Київської Русі. Перед форумом Вселенської Церкви сміливо ставить вимогу піднести Києво-Галицьку митрополію до гідності Патріархату.

- Як голова Церкви відновлює й організовує синодальний устрій Церкви для досягнення канонічної помісності.

- Відбуває пастирські подорожі по всіх українських поселеннях світу з метою об'єднання вірних і створення осередків української культури та науки.

- Працює в Міжєпархіальній Літургійній Комісії, перекладає й видає богослужбові книги українською мовою.

- Відновлює діяльність Українського Богословського Наукового Товариства (УБНТ), починає видавати журнал "Богослов'я", який він заснував ще 1923 році.

- Створює належні умови для організації діяльності монашого чину оо. Студитів.

- Засновує Українську Богословську Академію у формі Католицького університету разом із філіями в різних країнах світу, організовує бібліотеку, музей, архів, видає наукові твори.

- Будує храм Святої Софії як кафедральний Собор УГКЦ.

- Відновлює роботу Львівської духовної семінарії, дає їй назву Колегії Св. Софії. Протягом років стає її ректором, духовним наставником.

- Придбає втрачену посілість - дім з церквою Сергія і Вакха (подарований Руській Церкві Папою Ураном VIII в XVII столітті). Створює патріарший двір, українську парафію в Римі і багатий український музей.

- Представляє українську Церкву на міжнародній арені, на різного рівня наукових конференціях, культурних заходах, духовних з'їздах, соціально-політичних форумах.

- Обороняє права не лише УГКЦ, а й усіх Східних католицьких Церков.

Дослідження просвітительської діяльності патріарха Й. Сліпого дозволяє стверджувати, що його науково-педагогічна та духовна спадщина – це джерело, до якого будуть звертатися дослідники майбутніх поколінь, бо кожна доба шукатиме в ній відповіді на проблеми, які вона розглядає.

Є. Марчук, * С.І. Присухін**

КАТЕХИЗА ЛЮБОВІ: ЗА ПРАЦЕЮ Е. ФРОММА «МИСТЕЦТВО ЛЮБОВІ»

*Якщо тебе ніколи не охоплювало бажання обійняти всю землю, прилаштити бродячого собаку, підняти із землі зірваний листок і цілувати його - значить, ти ще не любиш!
Г. Тютюнник*

Любов – це активна зацікавленість у житті і розвитку того, до кого ми це почуття відчуваємо. Е. Фромм кохання називає не річчю, а безумовною і руйнівною дією. Чому руйнівною? Тому що за всіма такими поняттями, як кохання, ненависть, гордість чи радість немає реальності, яка б робила людину Людиною. Людиною чуттєвою, відчайдушною, активною, грайливою, істинною... Все це лише відмежовує людину від себе самої, своїх почуттів, робить її пасивним глядачем на арені неймовірних подій.

Ф. Ніцше говорив, що той, хто бідний любов`ю, той скупий і своєю ввічливістю. Тому любов - це духовна цінність, яка пройшла і проходить випробування часом.

Головне у працях Е. Фромма – це припущення чи істина (якщо істиною вважати знання, перевірене практикою), що кохання – це мистецтво. Мистецтво як малювання, музика, танець чи архітектура - це те, чого треба навчатися, що треба берегти і в чому треба постійно й систематично вправлятися. Любов лежить у площині паралельній усім іншим, вона височіє над усім і змушує створювати різноманітні моделі і варіанти нашого життя.

Е. Фромм говорить, що любов – **це активна сила в людині, сила, яка руйнує стіни, відділяє людину від її ближніх; яка об'єднує її з іншою.** Любов допомагає подолати почуття ізоляції і самотності, при цьому дозволяє кожному залишатись самими собою, в чому і криється її великий парадокс: дві істоти стають однією і при цьому залишаються двома.

Що таке любов? Робити для когось більше, ніж він заслуговує (Ласло Фелеки). І саме цей вислів чудово підкреслює думку Е. Фромма, про те, що любов – це давати, а не брати. Але треба досягти певного рівня розвитку своєї особистості, щоб цю істину засвоїти. Здатність любити тісно переплетена із ставленням людини до навколишнього світу, а не лише до одного «об'єкта» любові. Тому любов – це певна установка, орієнтація характеру. Хоча більшість людей впевнені, що любов залежить не від власної здатності любити, а від властивостей того, на кого ми її спрямуємо, і ці люди навіть впевнені, що якщо вони не люблять нікого, окрім «коханої» людини, це доводить силу, щирість їхньої любові, - це не любов, а симбіотичний союз. Любов – це орієнтація, яка направлена абсолютно на все, а не на щось одне.

У своїй праці Е. Фромм виділяє декілька видів любові: любов братська, любов материнська, любов еротична, любов до себе, любов до Бога. Відповідно до цих видів можна виділити, властиві кожному з них, елементи: давання, турбота, відповідальність, повага і знання.

* студентка Національної академії управління;

** к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Давання – ця здатність і чеснота, властива тим, хто може перебороти свої природні бажання до експлуатації інших, до нагромадження, до нарцисизму. Така людина навчається вірити в себе, досягати результатів лише власними силами. І чим більше тобі бракує таких рис, тим більше проявляється твій страх віддавати себе, а значить і любити.

Турбота – головна складова любові материнської. Ця якість без слів і пояснень запевняє нас, що любов безперечно існує. Тут не потрібно шукати доводів і причин, турбота – рівна любові, без ніжної турботи неможлива справжня любов. Покажи мені свою щирю турботу і я без слів, без сумніву закарбую у серці ВІРУ в твоє почуття. Чому так? Тому, що «любов – це активна зацікавленість у житті і розвитку того, кого ми любимо» (Е. Фромм).

Відповідальність – це готовність постояти за своїх близьких так само, як за самого себе. Це можливість захисту виражених і невиражених потреб, інтересів людини. І ця відповідальність могла б легко співпасти з пануванням, бажанням переваги, якби не було ще одного елемента в любові – поваги.

Повага – це зовсім не страх і не благоговіння, це здатність правдиво бачити людину такою, якою вона є, і при цьому усвідомлювати її унікальність, індивідуальність і особливість. Тому повага не може існувати поряд з експлуатацією, як і любов. Бажання росту, розвитку коханої людини лише заради неї самої, її власним шляхом. Якщо я люблю, я і так відчуватиму єдність з моєю людиною, не змінюючи і не скеровуючи її, з такою, якою вона є, а не такою, як мені хотілося б.

Знання. Без знання можна зруйнувати попередні складові елементи любові. Як можна поважати людину, якщо не знаєш її? Наскільки зблякне й осліпне турбота та відповідальність, якщо їх не підкріпить і не освітить знання? Любов можна розглядати як один зі шляхів пізнання таємниць людини, а знання – як інструмент, що допомагає проникнути в саму суть, заглянути в потаємні закутки і відкрити істину.

Братерська любов - це "любов, яка починає виявлятися тільки тоді, коли ми любимо тих, кого не можемо використовувати у своїх цілях".

Материнська любов – це здатність безкорисливо віддавати все і не шкодувати нічого, здатність своєю турботою відділити дитину і змиритись з цією окремістю.

Про **любов до себе** філософ говорить як про почуття, не пізнавши якого, не можна любити когось іншого.

Еротична любов - її головним принципом Е. Фромм вважає злиття і у фізичному змісті, і в духовному.

В останньому розділі своєї праці "Практика любові" Е. Фромм виділяє загальні вимоги і риси характеру, необхідні в будь-якому мистецтві (музика, медицина і, звичайно, любов).

Насамперед філософ виділяє **дисципліну** як критерій, але саме дисципліну всього власного життя. Другий аспект – **зосередженість**, тобто оволодіння яким-небудь мистецтвом повинне стати предметом найвищого зосередження, не повинне існувати нічого більш важливого, чим це заняття. Третій фактор – **терпіння**. Останньою умовою є **вища зацікавленість** у знаходженні майстерності в цій справі. "Якщо мистецтво не є для нього

предметом вищої важливості, учень ніколи не навчиться йому. Він залишиться, у кращому випадку, гарним дилетантом, але ніколи не стане майстром. Це умова настільки ж необхідна в мистецтві любові, як і в будь-якому іншому”.

Далі Е. Фромм розглядає якості, необхідні для здатності любити: *подолання власного нарцисизму, розум, смиренність*. Усі ці три риси автор зводить до одного визначення: “любов, будучи залежна від відносної відсутності нарцисизму, вимагає розвитку смиренності, об'єктивності і розуму. Все життя повинне бути присвячене цій меті”.

За Еріхом Фроммом, “любов – це риса характеру, вона повинна обов'язково бути не тільки у відносинах до своєї родини і друзів, але також і до тих, з ким людина вступає в контакт на роботі, у справах, у своїй професійній діяльності. Тут немає “поділу праці” між любов'ю до своїх і любов'ю до чужого. Навпаки, умовою існування першої є існування другої”.

С.І. Присухін*

ПОНЯТТЯ «СВОБОДА» В НЕОТОМІЗМІ ІВАНА ПАВЛА ІІ

Відомо, що свобода — це можливість дій або вчинків людини, згідно зі своїми ідеалами, інтересами та цілями. Під гаслами свободи почала формуватися і розвивається до сьогодні сучасна цивілізація. Зміст поняття «свобода» розкривається за допомогою системи субординованих понять («свобода від», «свобода для», «воля», «необхідність», «відчуження», «відповідальність» тощо). Соціально-гуманітарні дисципліни поняття «свобода» визначають неоднозначно, почасти дискусивно, що є віддзеркаленням його суперечливого змісту, плюс не менш суперечливих соціально-культурних умов, у межах яких свобода реалізується і розвивається.

Не залишився осторонь від аналізу поняття «свобода» й неотомізм. Його аналіз ґрунтується на біблійній традиції, яка виходить з того, що звільнення людини від гріха робить її вільною (свобідною) у своїх можливостях служіння Богу (Рим. 6, 7, 18, 20, 22; 7, 6). У Давньому Завіті свобода сприймалась як дарунок від Бога, яку так очікували раби-євреї (Ієр. 39, 9). Якщо Бог забирав від людини або народу свободу, то це означало суд Божий над грішниками (Втор. 28, 58). Ісус Христос не заперечує прагнення рабів до свободи, він лише забороняє насильство як спосіб її досягнення. Він пропонує по-новому сприймати земну свободу на користь свободи, дарованої Богом (Ін. 8, 31; 1 Кор. 7, 22), що дозволяє всім без винятку бути вільними від гріха. Тому центральне місце в тлумаченні свободи посідає питання зв'язку між Богом і людиною, тобто свободи від гріха й отримання Царства Небесного. Водночас це не виключає того, що особа повинна боротися проти несвободи (зла) та утверджувати свободу в земних формах її існування, наприклад, у формі справедливості.

Іншим тлумаченням свободи є тлумачення свободи як Бога (Єф. 1, 1). В момент індивідуальної творчості або спасіння від гріха інших людей Бог абсолютно свободний (Рим. 9, 14). Свобода Бога проявляється в тому, що він

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

після творення людини подарував їй свободу волевиявлення (Бут. 1, 27). В результаті гріхопадіння людина втратила свободу. Тому єдина свобода, яка стала доступною людині, це свобода в межах земного життя (соціальна справедливість). Але людина, не звільнившись від соціального гріха, не може повністю реалізувати можливості свободи (Бут. 6, 5; 8, 21; Ін. 3, 6; 1 Кор. 2, 14; Єф. 4, 18; 5, 8). І тільки триєдиний Бог через відкуплення Ісусом Христом може подолати гріх та відновити богоподібну свободу (Ін. 6, 44, 63, 65; Ін. 8, 36). Свобода надає можливість звільнитися від гріха, свобода стає шляхом людини до Бога (Ін. 8, 36). Ісус Христос усіх християн, які вірять в нього, закликає до свободи, яку він одночасно і дарує від імені Бога (Гал. 5, 13; Рим. 6, 18). Повну свободу від земного зла людина отримує лише після смерті (Ін. 14, 30).

Ісус Христос дарує свободу людям для того, щоб звільнити людину не лише від гріха, але й від самого закону, що сприяє гріху (Рим. 8, 1; Рим. 10, 4; Гал. 2, 19). Раби закону повинні стати «дітьми Божими» (Гал. 4, 6) і не підкорятися більше закону, який захищає зло. В момент смерті свобода надає християнам упевненості в щасливому майбутньому — їм допомагатиме Бог, який знищує смерть і надає людині безсмертя (1 Кор. 15, 55; 2 Тим. 1, 10; Євр. 2, 14). До тих пір, поки людина є смертною, її свобода від гріха не є абсолютною, за неї потрібно боротися, відстоювати і захищати її. Але в Царстві Небеснім вічна свобода стане абсолютною і досконалою, тому кожна істота «буде звільнена від рабства» (Рим. 8, 21).

Соціальна доктрина Католицької Церкви обстоює позицію, згідно з якою свобода — це найсуттєвіша характеристика людини, яка складає гідність кожної особи, засновуючись на її Богоподібності. Свобода реалізується у людських взаємостосунках (комунікаціях). Кожна особа, що створена за Богоподібністю, має природне право визнаватися вільною і відповідальною істотою. Усі інші люди мають обов'язок віддати цю пошану кожному. «Право користати зі свободи є вимогою, невіддільною від гідності людської особи, особливо в моральній та релігійній площині» [1, с. 417]. Але неправильно розглядати свободу особи лише в індивідуальному плані та обмежувати її власною автономією. Конгрегація віровчення в інструкції «*Libertatis conscientia*» зазначає: «Свобода не означає тотальної самодостатності людини чи відсутності будь-яких взаємовідносин; насправді вона існує лише там, де взаємні зв'язки, що регулюються правдою і справедливістю, поєднують людей» [2, с. 134]. Усвідомлення значення свободи поглиблюється і розширюється в тих обставинах, коли існує проблема її реалізації як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Враховуючи вищезазначене, неотомізм акцентує на тому, що, по-перше, свобода — «вияв винятковості людської особи, що виявляється в тому, що кожному членові суспільства дозволено реалізувати своє покликання; шукати істину і сповідувати власні релігійні, культурні і політичні ідеї; висловлювати власну думку; обирати власний життєвий статус; вирішувати, по можливості, яку працю виконувати; займатися економічною, соціальною і політичною діяльністю» [2, с. 134]. Іван Павло II додає, що реалізувати вищезазначене можна лише в межах «жорстких правових норм» [3, с. 74]. Це твердження стосується економічної ініціативи, але його можна поширити і на інші сфери

особистої діяльності у рамках спільного блага і громадського порядку і, в будь-якому разі, в душі відповідальності.

По-друге, свобода (і це є чи не найголовніше) — це здатність відмовитися від морального зла, під якою б маскою воно не ховалось. У зв'язку з цим Іван Павло II конкретизує, що «йдеться про помилкове розуміння свободи людини, коли свобода перестає залежати від істини і, відповідно, позбавлена обов'язку поважати права інших. Сутністю свободи тоді стає любов до самого себе аж до зневаги Бога і ближнього, самозакоханість, що за будь-яку ціну стверджує власні інтереси і відкидає усі справедливі обмеження...» [3, с. 37]. Отже, свобода — це здатність відмежуватись від усього того, що перешкоджає розвитку суспільства, родини та особистості в її Богоподібності.

У своєму духовному завіті — праці «Пам'ять та ідентичність» (*Memoria e Identità*) — Іван Павло II, розмірковуючи над подіями історії, позицією в боротьбі за Бога (добро, життя) проти диявола (зла, смерті), звертається до всього людства з тезою про те, що перемога в цій боротьбі значною мірою залежить від утвердження людської свободи. Підсумовуючи, він уточнює і окреслює її значення для вирішення найбільш гострих проблем сучасної цивілізації: «Свобода стає самою собою, свободою, тією мірою, якою вона втілюється в життя через істину про благо. Лише в тому випадку вона сама стає благом. Якщо свобода втрачає зв'язок з істиною і підкорює її собі, вона створює логічні передумови, що мають негативні моральні наслідки. Їх масштаби почасти не прогнозовані. В даному випадку зловживання свободою викликає реакцію, яка набуває форми того чи того тоталітарного режиму. Це одна з форм знищення свободи...» [4, с. 80—81].

1. Катехизм Католицької Церкви. — Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002 р. Б. — 772 с.
2. Компендіум Соціальної доктрини Церкви. — К.: Кайрос, 2008. — 549 с.
3. Сотий рік (*Centesimus Annus*) Енцикліка Вселенського Архієрея Івана Павла II до достойних братів у єпископському служінні, священників і дияконів, членів релігійних спільнот, до всіх вірних християн і всіх людей доброї волі з нагоди сотої річниці енцикліки *Rerum Novarum*. — К., 2001. — 102 с.
4. Иоанн Павел II. Память и идентичность. *Memoria e Identità*. Введение Йозефа Ратцингера, Папы Бенедикта XVI. — М.: Издательство Францисканцев, 2007. — 256 с.

І. Лісовенко*

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ НЕОЯЗИЧНИЦТВО

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. прагнення до національного самовизначення стало потужним чинником розвитку українського суспільства. Одним із проявів цього прагнення став інтерес до давніх релігій, звичаїв, обрядів.

У наш час спостерігається відродження давніх і поява нових релігій. Їхню сукупність визначають поняттям «неорелігії». У багатьох людей неорелігії асоціюються з сектантськими організаціями. Хочеться розвіяти цей міф. Однією з неорелігій є неоязичництво. Це не нова релігія, це тисячоліттями нагромаджені знання наших пращурів, які починають відроджуватися.

---

* студентка Національної академії управління

Відродження етнічних релігій у світі зараз набуває великої популярності. Так, в Англії звертаються до друїдизму та давньої традиції чаклунства, у Греції - до давньогрецької політеїстичної релігії, у Німеччині відроджують арійський рух, у США - рідні американські релігії індіанців (рух Вікка, Асатру тощо). Неоязичницькі рухи Литви та Латвії стали однією з найбільш активних і організованих сил у Європі.

Неоязичництво (або рідновірство) в Україні представлене багатьма релігійними течіями: "Рідною Вірою", "РУНВірою", "Ладовірою", "Ягновірою", орантійцями тощо. Їх об'єднує спільна мета - відродити дохристиянські вірування українців. Деякі з неоязичників зберегли пантеїстичний світогляд, деякі ж, навпаки, сповідують монотеїзм.

Однією з причин популярності неоязичницьких громад в Україні (кількість прихильників неоязичництва сьогодні сягає одного мільйона осіб) є їхня орієнтація на ствердження національної ідеї, національне самовизначення, відродження всього "суто" українського, позбавленого іншокультурних нашарувань. Тобто рушійною силою неоязичництва виступає ідеологія національного самовизначення. Все - і необхідність глибоко вивчати дохристиянські вірування слов'ян, і вміння переосмислити й адаптувати давню релігію до сучасної України, і здатність аргументовано та переконливо відстоювати свої позиції й активно брати участь у сучасному суспільно-політичному житті України - робить неоязичництво релігією елітарною, релігією української інтелігенції.

Рідна віра - це самостійний напрям в українському неоязичництві, започаткований у 1934 р. В. Шаяном. У своїй книзі "Віра Предків наших" він пропонує українцям повернутися до етнічної релігії - до дохристиянських вірувань українського народу і, частково, до двовір'я. За кордоном найпотужнішою їхньою громадою є рідновіри при святині Дажбожій у Гамільтоні (Канада). В Україні ж існує кілька десятків громад. Однією з провідних є київська громада "Православ'я" (духовний керівник - Г. Лозко). Діяльність "Православ'я" базується на книгах "Волховник" (виклад віровчення) і "Правослов: молитви до рідних богів", обрядовому календарі "Коло Свароже" та часописі "Сварог".

Рідновірське вчення ґрунтується на переосмисленні давніх слов'янських обрядів. Обряди, які дійшли до нас, безумовно, багато в чому були змінені в умовах двовір'я. І язичницьке, і християнське перетворилося на однаково рідне, однаково успадковане від пращурів, однаково традиційне. Для людини з таким синкретичним, двовірським світоглядом християнство стає невіддільним від язичництва, тому під час виконання того чи іншого обряду вона просто не помічає поєднання двох релігій. Тому спроба побудувати на українській обрядовості чітку теофілософську систему призводить до навіть неусвідомленого запозичення з обох релігій.

Так, одним з основних постулатів такого переосмисленого язичництва стало положення про його монотеїстичність, а також уявлення про Святу Трійцю - Праву (закон, за яким хаос перетворюється на космос, Всесвітній лад, горній світ), Наву (смерть, ніщо, вічність, зв'язок з пращурами) і Яву (час, тимчасовість, реальний світ).

Божественне народження також стало однією з головних засад українського язичництва. Адже язичники відстоюють те, що вони - не раби божі, а онуки Дажбожі.

Жертвоприношення Сварогові здійснюють у вигляді напоїв, їжі та вінків (якщо відправа відбувається просто неба) або свічок і обрядової їжі (якщо відправу проводять у приміщенні).

Багато в чому язичницькі обряди, які дійшли до нас, уже християнізовані. Важко зрозуміти, де закінчується язичництво і де починається християнство, яким чином зливаються ці релігійні системи. У свій час християнство пішло на поступки язичництву, тому виник етнізований варіант православ'я - київське православ'я. Зараз черга за язичниками. Це яскраво проявляється, наприклад, під час обряду прийняття до громади Рідна Віра. Цей обряд, названий посвятою, триває хвилини 3-4 і складається з таких етапів: спочатку юнак виходить до волхва-"священника", і той зачитує текст, близький за своєю формою та змістом до військової присяги. У ньому йдеться про обіцянку шанувати Дажбога, дотримуватися давніх законів з власного бажання та волі, бажання долучитися до предків. Юнак повторює за волхвом-«священником» слова цієї клятви. Потім юнак згортає долоні, щоб йому в жменю налили воду. Він вмивається. «Слава Дажбогу!» - промовляє волхв. "Слава!" - відповідає юнак. Тоді йому в долоні знов наливають воду і він вмивається. Так повторюється тричі. Після цього ритуального омивання волхв одягає юнакові на шию металевий ланцюжок з кулончиком у вигляді тризуба в сонці, сказавши при цьому, що новонавернений тепер носитиме ім'я Святослав.

Отже, уявлення про Дажбога як єдиного бога, про Святу Трійцю, про божественне народження, безсмертність душі на небесах, жертвоприношення у вигляді запалених свічок, про тризуб на ніжці, заспів "Слава Дажбогу", читання "Кобзаря", єхаристію Священним Хлібом, кроплення водою під час посвяти, зрештою, навіть натільні тризуби - всі ці елементи пов'язують язичництво і християнство.

Багато елементів відправи є, фактично, "цитатами" з християнських богослужінь, трішки зміненими зовні. Ця зміна не йде далі заміни імені Ісуса Христа на Дажбога, читання Священного Писання - на звертання до Шевченка, заміни хресного знамення - на жест "оранти" тощо. Але ця заміна - не калькування. Це спроба створити нове, яка приречена на невдачу, оскільки в її основі лежить двовірський світогляд, що нездатний відділити язичницьке (первісне) від християнського. Мислення двовірськими категоріями приводить, при спробі створити "суто національну релігію", до змішання рис різних релігій, намагань наповнити старі форми новими смислами.

Видозмінивши християнство тисячу років тому, язичництво, у свою чергу, змінилося під впливом християнства. Це проявляється в обрядах, відправах і свідчить про доповнення неоязичництва християнськими елементами, і навпаки. Тому в наш час потрібно з розумінням ставитися до неоязичництва, більше цікавитися ним і не протиставляти неоязичництво християнству. Неоязичництво є проявом відродження давніх народних традицій та існування свободи віросповідання в Україні.

В.Д. Кульпіна*

ФЕНОМЕН ДУХОВНОЇ КРАСИ В СИСТЕМІ ХАРИЗМАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ П'ЯТИДЕСЯТНИЦТВА

Життя диктує людині свої правила й умови. З кожним днем людина все більше і більше занурюється у свої проблеми, кутається в суєту, неначе в ковдру. Вона втрачає здатність відчувати навколишній світ, не помічає тієї краси буття, яка відгукується в глибині її серця теплом і любов'ю.

І лише іноді, піднімаючи очі в небеса, людина згадує, що є щось більше ніж вона і її проблеми. Згадує, що вона не одна, що є відповідь на всі її питання. Є Він, який нагадує їй про Себе сміхом дитини, співом пташок, сонячним світлом... Тим, що може в людині пробудити жагу до життя, пізнання Його краси.

Споконвічно поняття краси оточував ореол таємничості та суперечок. Кожна людина тлумачила це поняття по-різному. Для когось краса - це незаймана природа, а для когось — архітектурний витвір людини. Сьогодні я намагатимусь розкрити це поняття через харизматичні цінності п'ятидесятників.

Насамперед варто відповісти на питання: чи є жертва Ісуса Христа красивою? Пророк Ісаїя написав: «Як багато-хто Ним дивувались, такий то був змінений образ Його, що й не був людиною, а вигляд Його, що й не був сином людським!» (Іс. 52:14). Чи може бути красивою настільки спотворена людина? Чи може бути красивим Син Бога, знівечений, принижений, розп'ятий на хресті? У Святому Писанні читаємо: «Він був ранений за наші гріхи, за наші провини Він мучений був, кара на Ньому була за наш мир, Його ж ранами нас уздоровлено!» (Іс. 53:3-6). І це є відповіддю. Жертовність Ісуса — це подвиг бездоганної любові, а вона — прекрасна! Його кров, яка пролилася за всіх нас, є безцінним даром, красу якого ми не можемо осягнути. Він знехтував небесами заради спасіння своїх дітей. Як такий вчинок можна вважати потворним?

Важливим для розуміння духовної краси є відповідь на питання про красу любові Бога Отця. Бог є любов, і це ми можемо прочитати у першому посланні Івана: «Хто не любить, той Бога не пізнав, бо Бог є любов!» (1 Ів. 4:8). Саме в жертві Ісуса Христа і відкрилася нам любов Бога: «А Бог доводить Свою любов до нас тим, що Христос умер за нас, коли ми були ще грішниками» (Рим. 5:8). У цьому є феномен Божої любові — Він не пожалів Свого Сина заради нас: «Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не згинув, але мав життя вічне» (Ів. 3:16). Але водночас ця любов є справедливою: «Кого Я люблю, тому докоряю й караю того» (Об. 3:19). Деякі люди вважають, що Бог Отець посилає їм спокуси. Це не є правдою, бо Біблія каже: «Випробовуваний, хай не каже ніхто: Я від Бога спокушуваний. Бо Бог злом не спокутується, і нікого Він Сам не спокушує. Але кожен спокушується, як надиться й зводиться пожадливістю власною» (Як. 1:13-14). Але саме випробування приносить людині користь: «Блаженна людина, що витерпить пробу, бо, будши випробувана, дістане вінця життя, якого Господь обіцяв тим, хто любить Його» (Як. 1:12).

Дуже цікавим питанням є краса страху. Чи можливо це? Можливо, якщо це

* студентка Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

страх Господній. Біблія розглядає страх Божий як ненависть до зла (Пр. 8:13), а це не може бути потворним. Мудрість є красивою, а страх Господній є початком мудрості (Пс. 110:10). Цей страх відводить від пасток смерті (Пр. 14:27), веде до життя, відводить від злого (Пр. 16:6), примножує дні (Пр. 10:27).

Насамкінець давайте поглянемо на людину. Чи може людина в усій своїй недосконалості бути красивою? Але саме недосконалість дозволяє нам відрізнятись один від одного, мати різноманіття характерів і поглядів. Саме недосконалість є виразом нашої «душі». Крім того, саме людина є вінцем творіння, саме людина, з усією своєю недосконалістю, носить на собі печатку богоподібності: «І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою...» (Бут. 1:26). Людина є носієм Святого Духа: «Чи не знаєте ви, що ви Божий храм, і Дух Божий у вас пробуває?» (1 Кор. 3:16). Людина є дитям Бога: «Бо всі, хто водиться Духом Божим, вони сини Божі...» (Рим. 8:14). Людина є священством царським: «Але ви вибраний рід, священство царське, народ святий, люд власності Божої, щоб звіщали чесноти Того, Хто покликав вас із темряви до дивного світла Свого, колись ненарод, а тепер народ Божий, колись немилувані, а тепер ви помилувані!» (1 П. 2:9-10). Вона є переможцем у Христі: «Бо кожен, хто родився від Бога, перемагає світ. А оце перемога, що світ перемогла, віра наша» (1 Ів. 5:4).

Духовна краса харизматичних цінностей п'ятидесятництва полягає в їх чистоті та святості. Вони підкреслюють честь і гідність людини як Божого творіння. Усвідомлення цих істин для людини вкрай важливо, бо тільки так вона може отримати відповіді не просто на питання «Хто я?», але й «Чи красива я як особистість?», «Чи красиво те, що я роблю?», «Чи красиво те, в що я вірю?». Затверджуйте ці цінності та затверджуйтеся у них. Нехай Бог благословить Вас!

С.С. Ставроянї*

РОЛЬ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ЯК НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Однією з важливих проблем в сучасній Україні є проблема відсутності чіткої національної ідеї, розмитості ідеологічних засад, що сталося внаслідок розпаду СРСР. У суспільстві панують так звані «закони ринку», що нерідко призводить до моральних травм, погіршення людських стосунків. Молодь є вельми вразливою групою в цьому аспекті, тому ми спостерігаємо високий рівень різних видів залежності молодих людей, інші соціальні та психологічні проблеми.

Одним із чинників формування моральності людини, її світоглядних засад вважається релігія, адже вона дає людині чіткі морально-етичні установки, мотивує її на певну поведінку (як правило, соціально стабільну). Будь-яка релігія має закріплену систему етичних норм, які достатньо схожі в більшості релігій. Це пояснюється тим, що кожна релігія акумулювала та закріплювала основні прогресивні моральні норми, які існували на той час. Та на сьогоднішній день деякі з цих норм не можна вважати прогресивними (зокрема, нетерпимість до представників інших релігій, деякі ритуальні дії тощо).

---

* аспірант Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Релігійний фактор залишається важливим у процесі формування моральних якостей людини. Базові знання з історії основних релігій світу необхідні для всебічно розвиненої людини. Не маючи таких знань, людині важко ознайомитися із класикою світової культури: знання давньої міфології потрібні для вивчення античної культури, основи християнства – для вивчення культури епохи Відродження, без знань Ісламу важко зрозуміти арабську культуру тощо.

Таким чином, ми приходимо до розуміння того, що вкрай важливим є ознайомлення молоді з основами релігієзнавства або ж історії релігій. Це необхідно із точки зору освіти та важливо для формування моральності молодих людей. Дуже позитивним, на нашу думку, є те, що з цією ініціативою нещодавно виступив Президент України. У своєму щорічному посланні до парламенту пропонується забезпечення викладання з вересня 2011 року у вищих навчальних закладах усіх форм власності академічного релігієзнавства як нормативної філософської дисципліни, а в середній школі – порівняльної історії релігій. Практичне виконання цієї ініціативи надасть необхідні базові знання молодим людям щодо основних релігій, і це буде вкрай важливим кроком.

Необхідно визначитися лише, на яких засадах має відбуватися викладання цих курсів. Згідно із чинним законодавством України, кожному гарантована свобода совісті, кожен має право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Також не можна забувати про принцип відокремлення школи від церкви. Виходячи з цього, приходимо до висновку, що викладання цих курсів (як у школах, так і у вищих навчальних закладах) повинно мати освітній, а не пропагандистський характер. Викладання має бути релігійно нейтральним, об'єктивним і неупередженим. Також не можна ігнорувати атеїзм та світську етику. Навпаки, світська етика має величезний потенціал. Особливо в сучасному, мультикультурному світі, де релігійний чинник нерідко роз'єднує людей, саме світська етика, гуманізм може виступати об'єднуючим фактором.

На жаль, сьогодні ми бачимо чимало проблем із викладанням цих курсів. По-перше, досить часто воно є релігійно (або атеїстично) упередженим, і дітям, фактично, нав'язується певна позиція. Велика кількість підручників для школярів містять відверто релігійні матеріали, що абсолютно неприпустимо в школах. У деяких випадках викладачами є представники релігійних громад, що також суперечить принципу відділення школи від церкви. В іншому випадку цей курс викладають вчителі інших предметів (через брак кадрів), які не володіють достатнім рівнем знань. Таким чином, для забезпечення якісного викладання релігієзнавства необхідні кваліфіковані та неупереджені фахівці.

Існує питання, в якому обсязі мають вивчатися різні релігії. На нашу думку, вивчатися мають основні релігії світу, дещо більше часу необхідно відводити на вивчення тих релігій, які є найбільш розповсюдженими в Україні. Варто відзначити, що християнство – дуже вагомий культуроутворюючий чинник, до того ж найбільш поширена релігія в світі. Звідси, історія розвитку християнства, зокрема православ'я, заслуговує на достатньо ретельне знайомство.

Релігійний фактор є вкрай важливим для формування моральності людини. Якісне, неупереджене викладання релігієзнавства в школах і ВНЗ буде сприяти моральному й освітньому прогресу молоді. Для забезпечення цього необхідна підготовка кваліфікованих фахівців і об'єктивних підручників.

ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР І ГРОМАДЯНСЬКА ВЗАЄМОДІЯ

Т.П. Усатенко*

УКРАЇНСЬКІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Особливість ідентичності сучасної України у практичній площині передусім є проблемою реального утвердження і захисту на державному рівні системи зрозумілих, простих для сприйняття, світоглядно вмотивованих націєтворчих смислів для масової свідомості. У процесах українського державотворення, становлення національної ідентичності важливо не абсолютизувати суперечності у трактуванні «етнічних» та «політичних» різновидів ідентичності, а поєднувати їх, що сприяє формуванню громадянського суспільства.

У сучасній науково-філософській літературі термін «ідентичність», який міцно утвердився з кінця 70-х рр. минулого століття, характеризується як ототожнення людиною самої себе з іншими людьми на основі встановлення загальних цінностей, емоційних переживань, структури і спрямованості внутрішнього світу. Ідентичність означає також здатність збереження людиною протягом усього життя єдності свого «я», своєї «самості», відчуття просторово-часових меж своєї тілесної організації як єдиного цілого. Концепт ідентичності розглядається і як психічний механізм, який здатний проектувати свій внутрішній світ на інших людей, бачити іншу людину як продовження самого себе, свого «я», переносити світ інших людей у свій внутрішній світ, перевтілюватися в них.

Ідентичність характеризують переважно як індивідуалізацію через соціалізацію в середині культурно-історичного контексту. Серед тлумачень викликають інтерес: ідентичність – це «Я» очима Інших; «Я», що побудовано на основі стосунків з «Іншими». Ідентичність – це усвідомлення людиною своєї належності до певної групи, яка дозволяє їй визначити своє місце у соціокультурному просторі та орієнтуватися у навколишньому світі. Ідентичність – це стан і водночас здатність людини інтегрувати себе у собі на основі самовизначення, самоцінності, самоусвідомлення в «Я – концепція», «Я – Інші», «Ми – Вони». Уточнюючи, оновлюючи традиційне пояснення особистісного через загальне підпорядкування, в центрі уваги засвідчувалася особиста ідентичність, підтримувана «вибухом суб'єктивності» у філософії. Утвердження, збагачення суб'єктивності особи, її ідентичності здійснюється в соціумі, в соціалізації. Взаємопов'язана індивідуалізація і соціалізація є основою найбільш узагальненої класифікації ідентичності – особистісної (персональної) та спільнотної (колективної, соціальної).

Розвиток ідентичностей в онтогенезі йде шляхом синтезу різних класифікацій. Спочатку вони проявляються з окремими людьми (батьки, близькі та емоційно привабливі для дитини люди). Потім ідентичність

---

* д.пед.н., старший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України

розповсюджується на малі та великі спільноти (навчальна група, вікова генерація, нація, у певних випадках – релігійна спільнота, нарешті, людство в цілому). Безперервна соціалізація породжує типи ідентичності: професійні, соціальні, культурні, групові, корпоративні, національні, політичні, ґендерні, психологічні, релігійні тощо та ролі (батька, доньки, адвоката, керівника тощо).

Посилений інтерес до теоретико-методологічних, практичних проблем «новочасної ідентичності» засвідчує значний масив психологічних, соціологічних, філософських, літературознавчих, мовознавчих досліджень етнічної, етнонаціональної, громадянської ідентифікації та ідентичності, які розкривають особливості українськості, подібно до польськості, російськості, німецькості тощо (Т. Воропаєва, В. Піскун, О. Мостяєв, М. Обушний).

Процес формування етнічної ідентичності особистості починається в родині, етнічні цінності успадковуються дітьми від батька. Етнічна ідентичність є результатом здебільшого несвідомого засвоєння дитиною мови, звичок, навичок, традицій, норм поведіння, харчування та інших цінностей, що дозволяють їй ототожнювати себе з антропологічним типом, культурним (мова), психологічним (менталітет) тощо. (М. Костомаров, Ю. Липа, В. Липинський, О. Кульчицький, Д. Чижевський). Для етнічної ідентичності працює принцип – «батьків і батьківщину не вибирають». Етнічна ідентичність формується з інформації про людей, природу, суспільство та їх відносини, а також уявлень про смисли і значення, що закодовані у «шифрах», знаках, символах, точках соціального простору. У примордіалістській традиції етнічна ідентичність розглядається через призму спільного походження (рід, родинні почуття), не тільки родичі, а й сусіди і ті, хто має такі ж самі етнічні почуття: через історичне колективне етнос – народ – нація (Г. Касьянов, Е. Сміт, І. Зязюн).

Базовими самоорганізаційними явищами і процесами етнічної ідентичності – основи українськості – є мова, етнічна картина світу, етнічна самоідентифікація, етнічна пам'ять, етнічна свідомість і самосвідомість, етнічна ментальність, етнічна інтеграція і консолідація, історичні форми етнічних спільнот (плем'я, народність, нація), етнічні зв'язки: родинно-родові (сім'я, родина, родичі, побратимство, посестринство, братства, куми), громадські спільноти (громади, гурти, молодіжні, дитячі), виробничо-господарські (хутори, кооперативи, задруги), етнічні традиції колективної трудової допомоги (толока, супряга), етнічні святкові дозвілля (храми, релігійні свята), церковні (медові братства, братчики), колективні трапези (обітниця, обряд свічі, застілля, складчина), етнічне вшанування померлих (проводи, гробки). «Етноінтегруючий чинник проявляється як спонтанний, постійний, не лише свідомий, а й підсвідомий».

Етнічна ідентичність є однією з суттєвих рис національної ідентичності, що представляється як поєднання етнічної та політичної ідентичності. Якщо етнічна ідентичність розкривається в провідних концептах сім'я – родина – рід – громада – рідна земля – традиція, то політична ідентичність має якості, зосереджені у концептах (феноменах) держави, громадянського суспільства, цивілізації, батьківщини, єдності, характеризується наявністю публічної влади, яка діє в межах певної території та володіє владно-правовими регуляторами суспільних відносин. Політична ідентичність формується в об'єднанні індивідів,

які прагнуть досягти спільних цілей і будують свої взаємини на основі згоди у просторі соціальних спільностей і політико-правових систем. Взаємозалежність, поєднання, взаємовплив етнічної та політичної ідентичності становить національну ідентичність, що є визначальним фактором українськості.

Визначеність і окресленість концепту *українськість* (як системоутворюючий чинник і етнічного, і національного буття українців) розкривається у сукупності з феноменами українознавства: *українська людина* (антропо-психо-соціальна реальність і соціокультурний тип), *українці* (як етносоціальна реальність), *українство* (загальноцивілізаційний феномен, збірне поняття, що охоплює і етнічних, і політичних українців, а також представників української діаспори), *український світ* (онтологічна реальність, об'єднана в цілісність певними соціокультурними, етнонаціональними, суспільно-історичними, геоеконімічними, геополітичними ознаками), *виміри українського світу* (антроподемографічний, географічний, мовно-мовленнєвий, господарсько-еконімічний, державницький, військово-оборонний та ін.), *український соціум* (єдність спільнотного і суспільного), *українська культура* (етноісторична реальність), *природа України* (гео-географічна реальність) тощо.

Концепт *українськість* залучає у свій контекст смисли *етнічності* (термін «етнічність» почали використовувати американські вчені, зокрема Ллойд Корнер у 1942-1945 рр.) У 70-х рр. ХХ ст. етнічність стала однією з домінуючих проблем, а у 80–90-х рр. проблеми етнічності досліджували вчені багатьох країн світу (К. Гірц, Ф. Барт, В. Коротєєва, С. Рібаков, С. Чешко та ін.), смисли *укорінення* (термін «укорінення» введений у філософію французькою дослідницею Симоною Вейл в 40-х рр. ХХ ст. Філософування цієї мислительки стало першою спробою створити концепцію укорінення – осмислення проблем людського буття).

Змістовне наповнення концепту *українськість* охоплює культурно-буттєву представленість; присутнє самовираження українців; утвердження українства у світовому співтоваристві; сукупність визначальних наскрізних ознак (як об'єктивних, так і суб'єктивних), що відрізняють українську спільноту від інших. Як і українська ідентичність *українськість* проявляється як усвідомлено, так і не усвідомлено. Поєднання ознак і властивостей *українськості* фіксується за допомогою етнокультурної інформації та ментальних і поведінкових етнічних стереотипів, які за допомогою звичаїв, обрядів і традицій передаються від покоління до покоління. Базові цінності українців та їх роль у процесі формування національної свідомості громадян держави свідчать про національний внесок українців у систему універсальних, загальнолюдських цінностей. Цінності толерантність, миролюбність, екофільність, добродійність, неагресивність, неекспансивність, шанобливість до інших культур, які є базовими для українців, набувають загальнолюдського звучання і в часи боротьби з тероризмом, екологічними проблемами, в добу, коли людство шукає нові стратегії взаємодії та життєдіяльності на планеті Земля.

Отже, українськість, окреслюючи неповторність і самобутність етнічної, національної ідентичності, свідчить про унікальність історичного, соціального, культурного розвитку етносу – народу – нації, що формується упродовж віків.

В.В. Муранова*

СУТНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЧИННИКИ ЙОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації громадянське суспільство розглядається як соціальний феномен, який має низку специфічних, притаманних тільки йому ознак і характеристик. Від виникнення та перших спроб формулювання ідеї громадянського суспільства до сучасних філософсько-правових концепцій, які визначають поняття й змістовні характеристики цього феномена, відомо багато варіантів інтерпретації його ознак і структури. Ці підходи, на нашу думку, об'єднують прагнення до побудови моделі гармонійної взаємодії і розвитку системи «природа-людина-суспільство» та держави. При цьому людина, її права, свободи, честь, гідність повинні не лише проголошуватися як гуманістичні ідеали та нормативно-правові положення, але й бути найвищою соціальною цінністю для кожної держави, що утворюватиме основу для розбудови повноцінного громадянського суспільства. Не винятком є і наша держава, для якої розвиток громадянського суспільства є актуальним і важливим завданням на шляху до забезпечення достатку, захисту прав і свобод громадян, розширення можливостей кожної особистості до самореалізації.

Можна відзначити, що узагальненням сучасних інтерпретацій громадянського суспільства може вважатися позиція, відповідно до якої воно ототожнюється з усією позаполітичною чи позадержавною сферою суспільного життя. Зокрема, на думку А.Ф. Карася, спільним для всіх інтерпретацій є те, що громадянське суспільство складається як простір здійснення свободи [див.: 1]. Близьким до вищезазначеного визначення є конкретизуючий підхід, який трактує громадянське суспільство як сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості, політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею [2, 262-263].

Визначаючи громадянське суспільство як найвищу форму спільності, до якої входять асоціації (сім'ї, корпорації), Г.П. Щедрова вважає, що останні не можна зрівнювати з ним за своїм значенням, оскільки спільність являє собою співдружність, засновану на принципі справедливості, в ній людина може знайти для себе найбільше благо. Громадянське суспільство, відповідно до її позиції, це сфера спонтанного самовиявлення вільних громадян, при цьому важливо, щоб «процес самовиявлення не закінчувався лише цим, а привів до самореалізації можливостей громадянина» [3, 13-14].

З нашої точки зору, плюралізм поглядів на поняття громадянського суспільства, його ознаки та структуру є свідченням того, що більшість вчених на прикладі різних країн говорять про нього абстрактно, ідеалізуючи його ознаки. Але з огляду на те, що фундаментальним началом розвитку громадянського суспільства більшості країн світу є становлення демократичного політичного режиму, то доречно вирізняти, як зазначалося вище, різні рівні розвитку

---

* ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

громадянського суспільства в кожній окремій державі. Підтверджують це положення дослідження процесу становлення громадянського суспільства та системи чинників, які впливають на його розвиток.

Як відзначає Г.П. Щедрова, рівень розвитку, масштаби і межі громадянського суспільства характеризуються: по-перше, відносинами власності, що реально існують в суспільстві; по-друге, рівнем і формою усупільнення і рівнем розвитку виробничих сил; по-третє, конкретно-історичними умовами країни, системою суспільних і передусім політичних інститутів, характером їх діяльності, політикою, що проводиться урядом [3]. Погоджуючись в цілому з даною позицією, вважаємо, що розвиток громадянського суспільства в нашій країні та світі головним чином залежить від двох груп факторів:

- 1) конкретних історичних умов становлення і розвитку суспільства;
- 2) державної політики (економічної, соціальної, міграційної тощо).

Крім того, окремі чинники можуть мати не лише внутрішньо-політичне локальне значення, але й більший (міждержавний, міжрегіональний, світовий) масштаб. У зв'язку з тим, що громадянське суспільство містить інституційні форми організації та розподілу праці, виробництва, сімейних відносин, охорони навколишнього середовища, відносин із природою, стандарти раціональності, поступу і громадянського дискурсу, а також інші складові, в Україні слід детально вивчати окремі інститути, напрями та чинники розвитку громадянського суспільства з метою вироблення конкретних рекомендацій щодо його розбудови в сучасних політичних, економічних, національних реаліях і умовах. Зокрема, міграційна політика як суттєвий чинник його розвитку пов'язана з іншими важливими феноменами, має глобальний характер і суттєво впливає на соціальні процеси не тільки в Україні, але і в інших країнах світу, тому потребує детального розгляду в контексті проблем становлення громадянського суспільства.

1. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права: Підручник. – Львів: «Новий Світ - 2000», 2003. – 584 с.
3. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. – К.: ІСДО, 1994. – 112 с.

О.М. Вишньова*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СИСТЕМИ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

При вивченні проблем сучасної системи освіти в Україні, розробці стратегій вирішення завдань навчального процесу, необхідно звернутися до психологічних чинників. На наш погляд, без таких понять не можна побудувати цілісну модель освіти. Саме у психологічній площині знаходиться розмежування раціонального та ірраціонального, логіки та інтуїції, свідомого та неусвідомлюваного, інтелекту й уяви, понятійного та образного мислення.

---

* викладач кафедри гігієни та екології, соціальної медицини та організації охорони здоров'я Сумського державного університету

Організаційні процеси соціального структуроутворення в психологічному просторі спираються насамперед на нашу раціональність, здатність діяти алгоритмічно, послідовно, співвідносити ідеальний план із реальними дійовими актами. Свідомість у її аналітичній, розумовій даності стає фундаментом організації. Планомірність, логічність, проєктивність мислення, уявлення про детермінізм і каузальність спрямовує наші мотивації до організаційних структур, зумовлюючи нашу в них активність.

Протилежна частина психіки знаходиться в розпорядженні самоорганізаційних механізмів соціальної упорядкованості. Це наші потяги, захоплення, таланти, прагнення любові й помсти, неусвідомлювані й суперечливі бажання, що роблять нелінійним соціальне середовище та створюють передумову для появи соціальних асоціацій, кооперацій, громадських організацій.

Процедура навчання, зв'язок викладача та студента - це не перекладання знань з однієї голови в іншу. Це - нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого й зворотного зв'язку; пробудження власних сил і здібностей студента, ініціювання його на один із власних шляхів розвитку; відкриття себе, співробітництво із самим собою та іншими людьми.

Вузкий дисциплінарний підхід без горизонтальних зв'язків, жорстке розмежування гуманітарних і природничонаукових дисциплін у сучасній системі освіти призводить до фрагментарності бачення реальності та її деформації. Така ситуація не дозволяє суспільству адекватно реагувати на екологічну кризу, девальвацію моральних норм, нестабільність політичних та економічних процесів. Людина не здатна охопити комплексність проблем, зрозуміти їх зв'язки та взаємодії, що знаходяться в різних сферах буття.

Навчальний процес повинен сприяти розумінню фундаментальності освіти, розкривати цілісне бачення природи, особистості та суспільства в контексті міждисциплінарного діалогу. Зникнення кордонів між природознавством і суспільствознавством, побудова універсальної еволюційної картини світу розглядаються сьогодні як засіб гуманітаризації освіти, з одного боку, і природничонаукової освіти гуманітаріїв - з іншого.

Система освіти - складна, соціальна система, що має мету, ієрархічну та багатокомпонентну структуру, здатна до управління й самоорганізації. Складність і нелінійність розвитку системи освіти виявляється в здатності реагувати на малі резонансні зміни в більшій мірі, ніж на прямий керуючий вплив. Таким чином, побудова мобільної, адаптивної до змін, функціональної та результативної системи методичної підготовки професіоналів стає важливим завданням освіти в сучасній Україні. Його вирішення дозволить розвивати у студентів цілісний погляд на світ, вивчати не тільки окремі галузі знань, але й самостійно встановлювати складні зв'язки між явищами.

Дослідження в галузі педагогіки наголошують на необхідності пошуку не тільки нових можливостей осмислити еволюцію наукових знань, освітніх процесів, але й здійснити перегляд існуючих підходів і методів навчання. Це особливо важливо для системи вищої освіти, де зростає потік навчальної та професійної інформації, збільшується їх насиченість, підвищуються вимоги до якості навчання й рівня підготовки випускників ВНЗ, зменшується час, що відводиться на вивчення предметів навчального плану. В умовах зростання

потреб суспільства у фахівця сучасного рівня перед системою вищої освіти постають складні завдання: з одного боку - зберегти фундаментальність на всіх освітніх рівнях, з іншого - засвоїти нові освітні технології.

Вивчення психологічних чинників для вирішення педагогічної проблеми зіткнення традиційної людини і технологічної людини, попередження руйнування споконвічної цілісності біосоціального в особистості, на користь проєкції сублимації духовного в інтелектуальне - найважливіше завдання системи освіти. Гармонійному розвитку людини, збереженню гуманізму сприяє виховання цілісного бачення природи, особистості й суспільства в контексті міждисциплінарного діалогу.

Л.Ф. Камінська*

МОЛОДІЖНИЙ РУХ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СУТНІСТЬ І ПРИЗНАЧЕННЯ

Суспільні рухи - тенденція, яка декларує цінності розвинутого суспільства, що включають ринкову культуру, індивідуалізм, національну ідентичність, демократію. Демократія у довготривалій перспективі, за Ч. Тілі, розвивається лише тоді, коли правителі починають покладатися на громадянську згоду як на засіб правління [Тілі, с. 38-42]. За Н. Смелзером, громадянська культура засвоюється і набирає життєздатності в мережі проміжних, глибинних структур мезорівня, до якого і належать суспільні рухи [Смелзер, с. 47-66].

Нові суспільні рухи - це нові форми громадянської активності та неінституціоналізований тип колективних дій нових колективних акторів. Сучасні дослідники суспільних рухів вважають, що в середині першого десятиліття 2000-х років на хвилі локальних протестів спостерігається зростання консолідації спільнот, новий підйом громадянської активності.

За даними опитувань у межах Європейського соціального дослідження 2009 р., для українців характерний „консерватизм масової ціннісної свідомості“, „відсутність реальної потреби самим орієнтуватися на демократичні норми соціального життя“ [Головаха, Телічко, с. 90]. Проте, на думку Резніка, те, що суспільно-політичні перетворення в Україні проходять за умов соціальної аномії та нерозвиненості інституту громадянського суспільства, зумовлює появу неінституціоналізованого простору, який може бути творчо опанований неформальними практиками інноваційного характеру [Резнік, с. 101]. В Україні процеси трансформації супроводжуються змінами у розумінні громадян власної ролі в процесі управління суспільними процесами, що загалом призводить до започаткування інституту громадянського суспільства та поступового накопичення досвіду неформальної організаційної активності.

Дослідники сучасних проблем молоді (В. Барабаш, В. Бебик, Є. Головаха, Л. Сокурянська, О. Омельченко, А. Темницький, Т. Щепанська) стверджують, що події останнього десятиліття (як в Україні, так і в Європі) демонструють активне пробудження молодіжної солідарності й активну участь молоді у соціальних протестах і суспільних рухах.

---

* к.соц.н., доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Молодіжна активність – це можливість випробувати ті чи інші поведінкові, ситуаційні, суспільні практики в більш яскравій, ігровій, радикальній формі, включене навчання соціальним навичкам, де важливо не те, що ти робиш, а те, як ти це робиш і яку відповідальність ти несеш за свої дії. Тенденцією сучасності є те, що молодіжна активність перемістилася з простору політики в простір культури, субкультурний капітал різноманітних молодіжних формувань реалізується не стільки в контексті автентичних цінностей «своєї» солідарності, скільки «працює» як ринковий сегмент.

В умовах трансформації західного суспільства й орієнтації суспільних рухів на постматеріалістичні цінності виникає широкий інтерес до зв'язків рухів і субкультур, до неформальних мереж комунікації. Інформаційно – комунікативні технології виступають важливим елементом публічної діяльності рухів.

Молодіжний рух - це форма організованої діяльності молоді, яка відображає активну соціальну позицію щодо досягнення спільних цілей або задоволення спільних потреб, а також захисту, збереження, зміни або зміцнення системи цінностей і відносин, що склалися між членами молодіжної групи або об'єднання. Молодіжний рух виконує такі функції:

- функція цілепокладання (визначає параметри оптимального функціонування і розвитку молодіжного руху або модельного майбутнього стану);

- регулятивна функція (забезпечує постійне відтворення зв'язків між молодіжними організаціями, спираючись при цьому на стандарти поведінки);

- інтегративна функція (забезпечує згуртованість, взаємозв'язок, взаємовідповідальність молодіжних об'єднань, які відбуваються під впливом інституціоналізованих норм, правил, санкцій і систем ролей. Завдяки цій функції молодь суб'єктивує себе, усвідомлює своє "ми");

- транслуюча функція (через яку відбувається передача досвіду від одних груп молоді іншим, від дорослих - молодим людям, тобто забезпечується спадкоємність поколінь);

- комунікативна функція забезпечує прямий і зворотній зв'язок між молодіжними організаціями по вертикалі і горизонталі.

Передумовами росту кількості молодіжних організацій і активізації молодіжного руху в Україні в цілому, виступають:

1. Незадоволеність існуючим становищем, бажання змін.
2. Бажання колективно відстоювати ідеї, захищати свої права та інтереси.
3. Процеси демократизації, формування громадського суспільства [Барабаш, с. 125-130].

Однією з форм соціальної активності молоді є молодіжний громадський рух. Поняття громадської активності молоді включає громадську ініціативу, участь у суспільних перетвореннях, визначення власної ідентичності, формування громадської позиції та участь у громадських практиках.

1. Барабаш В.В. Молодіжний рух як об'єкт і суб'єкт реалізації молодіжної політики / В. Барабаш // Український соціум. - 2004. - № 1 (3). - С. 119-130.

2. Головаха Є., Телічко Т. Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки / Є. Головаха // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 90–101.

3. Горшков М.К., Шереги Ф.Э. / М. Горшков // Молодежь России: социологический портрет. – М.: ЦСПиМ, 2010. – 592 с.
4. Омельченко Е.Л. Идентичности и культурные практики российской молодежи на грани XX-XXI вв. / Е. Омельченко. - М., 2004.
5. Резнік О. Динаміка чинників протестних практик населення України / О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2009. - № 3. – С. 100–125.
6. Смелзер Нейл Дж. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції / Н. Смелзер. – Л., 2003. – С. 128.
7. Тілі Ч. Державне ресурсовилучення і демократія / Ч. Тілі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2007. - № 4. - С. 38-42.

М.П. Сєрик*

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ДЕРЖАВИ

У сучасному українському соціумі відбувається процес формування громадянського суспільства та правової держави. Визначальну роль в їх становленні відіграє молодь. Вона має свою політичну субкультуру, яка є сукупністю її політичних орієнтацій. Ця група не має великого життєвого досвіду та є вразливою в політичному контексті. Також морально-етичні цінності молоді ще не мають чітко окреслених меж.

Останнім часом, через прорахунки в молодіжній політиці держави, молоде покоління схильне до неприйняття ціннісних орієнтацій старшого покоління. Зменшується кількість патріотично налаштованої молодих людей. Більшість з них намагаються виявляти свою активність через неполітичні організації.

Молодь має нові можливості, яких не було у попередників, нові умови, можливо більш сприятливі, але, з іншого боку, змушена розв'язувати такі завдання і вирішувати проблеми, яких не мали минулі покоління.

Для більшості сучасної української молоді характерна аполітичність, не спостерігається абсолютної однаковості серед політичних вподобань.

Як правило, більш активними в політичному житті є студентство та молода інтелігенція. Робітнича молодь менш зацікавлена у виявленні політичної активності.

В сучасний період, коли відбувається становлення моральних цінностей, зацікавлені політичні організації намагаються залучити молодь до діяльності, яка б приносила їм користь. Особливої гостроти ця проблема набуває перед виборами. Молоді люди, які виявляють бажання займатись політикою, найчастіше мотивуються бажанням зробити кар'єру й отримати фінансове збагачення.

Сучасна молодь, на відміну від попереднього покоління, зазнає меншого впливу ЗМІ, на неї не діють політичні прийоми, що застосовувались до попередників.

Сучасна українська молодь має нижчий рівень довіри до політиків, ніж попередні покоління, і більш пасивна в політичному житті. Вона не пов'язує свій добробут з політичними подіями, не покладає великих надій на владу, вважає за краще самостійно будувати своє майбутнє, не розраховуючи на чийсь підтримку.

---

* студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Д.Й. Чуприк*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Ст. 1 Конституції України констатує, що Україна є правовою державою. В Україні розвивається правова система, законодавство приводиться у відповідність до вимог часу. В останні роки зазнали суттєвих змін найважливіші галузі права, серед яких адміністративне право. Перед законодавцем, органами державної та місцевої влади стоять завдання не лише забезпечення контролю за виконанням законності та покарання правопорушників, а й виховання громадян, правова просвіта.

Можна виділити два недоліки, які притаманні для багатьох нормативно-правових актів, що існують у галузі адміністративного права. Перший з них полягає в тому, що ці акти не функціонують, тобто їхня реалізація не забезпечується відповідними органами влади. Другий недолік полягає у неповазі до нормативно-правових актів з боку значної частини населення України. Закономірно виникає питання чому в сучасній Україні правовий менталітет великої кількості жителів перебуває на дуже низькому рівні, що призвело до ситуації, коли велика частина населення не вміє жити, дотримуючись норм права, не вміє гідно та законними способами захищати свої права.

Відповідь на це запитання багато науковців і практиків вбачають у прогалинах в правовому вихованні населення України. Звичайно, з цим не можна не погодитися, але постає нове запитання: чи завжди й повністю засоби і методи правового виховання досягають мети? Якщо ні, то чому?

Процес виховання залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників, особистісних рис характеру тощо. Виховання може бути як цілеспрямоване, так і стихійне, має свої етапи й особливості відповідно до вікових категорій населення. Кожен наступний етап виховання взаємодіє або протидіє результату попереднього.

Таким результатом є свідомість особистості, а у вузькому значенні одна з граней особистості – правосвідомість.

Структурними елементами свідомості є відчуття, мислення, емоції, воля, самосвідомість. Свідомість відіграє провідну роль у діяльності й поведінці людини. Правосвідомість - це сукупність переконань щодо права, держави, всієї організації суспільного життя; це головне джерело природного права, а також універсальний зв'язок між правом і мораллю, між природним і позитивним правом. Духовно здорова і вірна правосвідомість - ось те головне, чого потребує держава і право для свого процвітання.

Якщо ланка «правове виховання» є більш планованою, цілеспрямованою, контрольованою з боку держави, державних органів, громадських організацій, навчальних закладів, то сам процес виховання й трансформації зокрема правосвідомості є більш опосередкованим, малоконтрольованим і значною мірою залежить від напруженості особистості. Це підтверджують численні

---

* студентка Тарашанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

опитування серед підлітків, які знають і розуміють негативний вплив тютюну, алкоголю, але частина з яких не відмовляє собі в задоволенні покурити і вживати алкоголь.

Формування необхідної (суспільно доцільної) правосвідомості не є справою лише правовиховної діяльності. Остання може бути абсолютно неефективною (навіть за умови самоочевидної «розумності» прищеплюваних населенню принципів, норм та ідей) в разі відсутності відповідних трансформацій у сфері суспільного буття. Як думка матеріалізується в слові, так і свідомість проявляється (матеріалізується) в діях, вчинках, поведінці.

Очевидно, що правова поведінка особи безпосередньо залежить від рівня її правосвідомості. Правова поведінка – це мета і кінцевий результат правовиховної роботи, яка включає як правове виховання, так і правову освіту, складовою яких є знання, інформація. Але чи стануть ці знання переконанням? Переконання – це результат трансформації знань, інформації через суб'єктивне сприйняття під впливом таких чинників, як установка, досвід, світогляд, мотивація, суб'єктивні моральні цінності; це структурний компонент свідомості особистості. Тому формування необхідної правосвідомості не є справою лише правовиховної діяльності. Ось чому доволі часто доводиться стикатись з феноменом правового нігілізму на рівні індивідуальної правосвідомості.

Підґрунтям для формування правосвідомості є виховання у молодого покоління свідомої дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності, тобто виконання суспільних принципів і норм поведінки та вміння оцінювати свою поведінку з погляду її доцільності або шкоди для суспільства.

Одним з критеріїв цивілізованості правосвідомості є її формування завдяки не зовнішнім, а внутрішнім чинникам морального, етичного або релігійного характеру. Тобто якщо сформований внутрішній закон особистості, то буде дотриманий і зовнішній, а якщо ні, то при першій слушній ситуації і відповідній мотивації особистість піде на порушення зовнішнього закону, тобто порушення чинного законодавства.

Отже, шлях від правового виховання до правової поведінки пролягає по такому маршруту: Правове виховання, частиною якого є правова просвіта → Формування свідомості (правосвідомості) через трансформацію знань у переконання під впливом об'єктивних (зовнішніх) і суб'єктивних (внутрішніх) чинників. Базовим підґрунтям для формування правосвідомості молодого людини є виховання в ній почуття обов'язку, відповідальності, дисциплінованості. → Рівень свідомості та правосвідомості особистості проявляється через вчинок, дію, поведінку. Мовленнєва діяльність - це теж вчинок, дія. Слід зазначити, що на кожному з цих етапів можуть бути перешкоди.

Умовою є правовиховання молоді, виховання морально-естетичних смаків, що створює імунітет до споживацької «масової» поп-культури; залучення молоді до праці шляхом створення нових робочих місць та умов для розвитку малого бізнесу; реконструкція системи державної влади та інших сфер політично-правової реальності. Це все потребує єдиної, вимогливої, цілеспрямованої державної волі. А в правовому полі – розроблення перспективної, комплексної концепції розвитку української нації.

О.І. Фесік*

ВІДРОДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ І МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЧИННИК ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ДЕРЖАВОТВОРЦІВ

Сучасний світ характеризується динамізмом і суперечністю соціально-економічних процесів. Формуються інші умови людського існування, змінюються міждержавні відносини, посилюється взаємозалежність народів і роль особистості. Залежно від соціально-історичних умов змінюється й зміст моральної свідомості людини.

Загальносвітові процеси, тенденції в економічному, культурному та інформаційному житті людства не можуть не впливати на стан розвитку українського суспільства. Сьогодні спостерігається зростання обсягу інформації на фоні зниження духовності, моральної свідомості, загального рівня культури людей.

Саме мораль, укорінена в багатовіковому бутті народу, є чинником єдності й взаєморозуміння. Через механізм власної культури етнос покликаний зберігати моральний досвід попередніх поколінь, моральний зміст своєї культури. Втрата етнокультурних коренів, історичної пам'яті, відповідальності перед прийдешніми поколіннями, зневага до рідної мови призводить до морального здичавіння народу.

Цілком зрозуміло, що без відродження духовності, без збереження національної ідентичності стає неможливим формування молодого покоління свідомого свого громадянського покликання, патріотів своєї держави. Виховання молоді на загальнолюдських і національно-патріотичних цінностях, формування духовності як провідної якості особистості – велике і складне завдання, яке вирішують педагоги, батьки, політики, українське суспільство.

Щоб не втратити своєї національної самоідентичності, не спустошити себе духовно, українська освіта має подбати про виховання майбутнього державотворця.

В основі навчально-виховного процесу мають лежати такі фундаментальні напрямки, як Україна, державотворення, історико-культурні, духовні надбання народу, сім'я, родина, традиція. Система освіти в Україні має орієнтуватися не тільки на те, щоб дати дитині глибокі професійні знання, але й виховати високоморальну, вільну особистість, активного учасника суспільних процесів.

На даному етапі школа виконує роль відродження духовності держави. Вивчення українознавства в навчальних закладах, українознавче спрямування шкільних предметів сприяє вихованню у підростаючого покоління національно-патріотичних почуттів.

Українознавство є системною, інтегративною наукою цілісності, що вивчає українську людину, Україну та світове українство у часопросторі, його взаємозв'язки з іншими народами. Навчально-виховний курс «Українознавство» сприяє становлення світогляду школярів, становленню кожного учня як «творця себе, творця своєї родини, творця своєї держави, творця світу», здатною

---

* науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства

реалізувати своє власне покликання та покликання української нації. Українознавство як навчально-виховний предмет передбачає певні особливості організації навчально-виховного процесу, використання інтерактивних методів і прийомів. Однією з форм такої роботи є українознавча пошукова науково-дослідна робота школярів, яка сприяє глибшому розкриттю здібностей і талантів шкільної молоді, формує творчу національно свідому еліту.

Розвинуте українське суспільство з високим рівнем економічного, культурно-духовного розвитку може побудувати тільки національно-свідома, патріотично налаштована, високоінтелектуальна та глибоко-моральна молодь.

А духовну, моральну особистість не можна виховати без педагога. Сучасна педагогіка висуває високі вимоги до вчителя. Фахівець, який сьогодні працює в системі освіти, має володіти педагогічними технологіями, що відповідають новим суспільним цілям. Але передусім вихователь має бути духовною людиною високих моральних принципів, переконань і поглядів. «Духовність – це ціннісне домобудівництво особистості, якщо під нею розуміти не тільки неповторність внутрішнього світу, а й індивідуальну неповторність нації, бо вона сама є історичною особистістю. Особистість означає здатність бути вірним самому собі, зберігати самопотужність у кон'юнктурних ситуаціях, що постійно змінюються. Подібне можливе при наявності в особистості внутрішнього світу, внутрішньої автономності» (Кримський С. Заклики духовності ХХІ століття. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – С. 8). Формування такого світу е своїх вихованцях має здійснювати педагог.

Кожна країна будує свою освітню систему, виходячи із традицій, національних інтересів. Розвиток цілісної особистості, яка б могла свідомо ставитися до навколишнього світу, орієнтуватися на загальнолюдські і національні цінності, виховання майбутніх державотворців – першочергове завдання вітчизняної освіти та всього суспільства.

С.М. Бойко*

ВПЛИВ УКРАЇНОЗНАВСТВА НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В РУСЛІ УСВІДОМЛЕННЯ ІДЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ

Хоч би що хто говорив, але сьогодні світ, а відтак і наша ще молода незалежна Україна переживає тривожний час. Хотілося б, щоб у своєму поступі Україна більше враховувала уроки власної історії. Але байдужість українців до своєї минувшини стала сумною традицією. Звернемо увагу хоча б на такі факти: частина сучасної молоді досі соромиться спілкуватися українською мовою; не розуміє важливості як національно-культурної, так і європейської ідентичності; не готова до конструктивної участі в соціальному й громадському житті України; цінуючи культурне різноманіття, не поважає власної національної культури й цурається української культурної виразності, забуваючи, що українська культурна спадщина є вагомим внеском у загальноєвропейську культурну скарбницю.

---

* к.філос.н., старший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства

Тому розбудова незалежної Української держави поставила на порядок денний надзвичайно важливі і невідкладні завдання – виховання громадянина і патріота рідної землі, національно свідомої, високодуховної та інтелектуальної особистості, поціновувача культурних і мистецьких здобутків.

Метою доповіді є висвітлення значення вивчення українознавства для формування світогляду сучасної української молоді в руслі усвідомлення ідей національної гідності. Іван Пулюй в одній зі своїх праць писав: «...за тим народом, у якого вища культура, освіта, за тим і перемога». Отже, народ великий не своєю чисельністю, а тим, скільки він дав світовій культурі величних постатей.

А поміж тим лише упродовж останніх століть українська земля подарувала людству цілу плеяду геніїв, які збагатили світову скарбницю культури і науки (Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К.: НДІ, 2008. – 400 с.).

В останні роки стараннями окремих дослідників і подвижників почалося поступове повернення незаслужено замовчуваних та іноді не зі своєї власної вини змушених працювати поза межами України видатних учених світової величини. Повертаються імена, що їх більшовицький режим свідомо вилучив з енциклопедичних видань, шкільних, інститутських та університетських підручників (Кононенко М.П., Сазоненко Г.С. Українські вчені–натуралісти, математики, лікарі, педагоги: Посібник-довідник. – К., 2001. – 312 с.; Шендеровський В. Нехай не згасне світ науки / За ред. Е. Бобчук. – К., 2003. – 416 с.; Історія українознавства: навч. посіб. / [П.П. Кононенко, Л.К. Токар, О.Г. Бажан та ін.]; за заг. ред. П.П. Кононенка. – К., 2011. – 512 с. тощо).

Науково-дослідний інститут українознавства (в найближчому майбутньому ННДІ українознавства та всесвітньої історії) докладає чимало зусиль задля утвердження українознавства як окремої навчальної дисципліни і методології освітньо-виховного процесу на засадах гуманітарної науки як синтезуючої і цілісної системи наукових інтегративних знань; підвищення освітнього рівня педагогічних кадрів; реалізації державних програм, статутних завдань, напрямків і проєктів наукових досліджень; розробки технологій апробаційно-експериментального і практичного впровадження спільних вітчизняних та зарубіжних освітянських досягнень на основі інноваційних інформаційних технологій.

У розробленій ННДІ українознавства Концепції національної освіти та у навчальних програмах з українознавства для загальноосвітніх і вищих навчальних закладів України передбачається виховання в дитини розуміння належності до сім'ї, роду, зв'язку з культурою, мовою тощо. Дитина має збагнути всі сторони буття суспільства. Через мову людина пізнає світ і місце людини в світі. Ніщо так не звеличує людину, як універсальна форма культури. Від пізнання роду дитина має підніматися до пізнання держави, людини в усіх її відношеннях.

З метою виховання патріотизму, любові до своєї Батьківщини, глибокої поваги до держави, історії, традицій, культури українського народу, починаючи з 2002 р., ННДІ українознавства щорічно проводить Всеукраїнський (нині Міжнародний) конкурс з українознавства для учнів

загальноосвітніх навчальних закладів, а з 2009 р. почав ще проводити Міжнародний конкурс з українознавства для студентів і молодих учених.

Аналіз результатів реалізації цих заходів дозволяє стверджувати, що Міжнародний конкурс з українознавства допомагає молоді досягнути й зрозуміти власну українську ідентичність і місце України, українців і світового українства у сучасних глобалізаційних процесах. Факт зростання кількості учасників цих конкурсів є беззаперечним. Візьмемо для прикладу показники участі у Міжнародному конкурсі з українознавства для учнів ЗНЗ за останні три роки (наприклад, у 2009 р. було подано 275 заявок, у 2010 р. – 358 заявок, а в 2011 р. – 594 заявки). Досліджуючи наукові теми, школярі показали вміння використовувати різні інформаційні джерела, працювати з архівними матеріалами. Частина науково-дослідних робіт написана з використанням "методу усної історії", коли учні застосовували опитування, брали інтерв'ю в учасників подій, зокрема, в репресованих, або в родичів відомих громадських і культурних діячів своєї місцевості. Їхні записи складають надзвичайно цікавий і цінний матеріал для історії.

Приємною несподіванкою стали показники активності різних областей України, які були представлені на конкурсі. Так, у 2009 р. найактивнішими були Хмельницька обл. (29 учасників), м. Київ (21), Чернігівська обл. (21), Київська обл. (17). У 2010 р. ці позиції зайняли Одеська обл. (40 уч.), Луганська (38), Хмельницька (35). А в 2011 р. найактивнішими виявились Донеччина (46 уч.), Полтавщина (36), Волинська обл. (35), Одеська (34). Це – відповідь прихильникам російського світу, тим, хто намагається поділити Україну на Східну і Західну. У нас одна українська держава, одна мова, одна культура, одна давня і слава історія. Крім того, в конкурсі з українознавства беруть участь представники українців із-за кордону (Росії, Грузії, Молдови). У 2011 р. ці країни представляли 10 учасників.

Отже, вплив українознавства на формування світогляду сучасної української молоді в руслі усвідомлення ідей національної гідності (з урахуванням феномена цілісності людства, поколінь і епох) набуває особливої ваги в незалежній Україні.

А.О. Молчанова*

ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Розвиток толерантних якостей майбутнього педагога – це один з напрямів соціалізації особистості, метою якого є її професійне становлення та досягнення певної вершини (акме) в неперервному професійному й духовному зростанні.

Аксіологічний аспект фахової підготовки педагога передбачає формування сукупності специфічних педагогічних цінностей професійної діяльності, до яких ми відносимо толерантність.

Формування у майбутніх педагогів здатності до міжособистісної толерантності включає три взаємопов'язані складові:

---

* к.пед.н., старший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

- професійну, спрямовану на фахову підготовку педагогів, виконання ними професійних функцій, володіння відповідними видами професійної діяльності в контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти;

- особистісну, спрямовану на підготовку майбутніх педагогів до професійного самовизначення, професійної самореалізації та професійної самоактуалізації упродовж життя;

- технологічну, спрямовану на формування її організаційно-методичних умов.

Структура професійної складової міжособистісної толерантності педагога включає когнітивний, функціональний і діяльнісний компоненти: когнітивний компонент відображає зміст фахової підготовки майбутніх педагогів; функціональний компонент – професійну підготовку майбутніх педагогів до виконання професійних функцій; діяльнісний компонент – професійну підготовку майбутніх педагогів до оволодіння різними напрямками його професійної діяльності.

До професійних знань майбутнього педагога належать філософські, методологічні, фахові (історичні), теоретичні, технологічні та інші знання:

- **філософські** знання забезпечуються наявністю в навчальному плані вищого навчального закладу циклу світоглядних дисциплін;

- **методологічні** знання забезпечуються вивченням циклу фундаментальних дисциплін;

- **фахові, теоретичні, технологічні** знання забезпечуються наявністю у навчальному плані циклу психолого-педагогічних дисциплін.

Обґрунтовано професійні функції, які має виконувати підготовлений майбутній педагог. До них відносять світоглядну, культурологічну, інноваційну, комунікативну, мотиваційну та цілепокладання:

- суть **світоглядної функції** полягає у відтворенні ставлення людини до світу, розуміння власного місця в ньому;

- **культурологічна функція** визначає ступінь залучення фахівця в духовне життя світової спільноти шляхом якісного виконання ним своїх професійних обов'язків у суспільному розподілі праці. Вона базується на аксіологічній та етичній складових, що є основою толерантності особистості майбутнього педагога. При цьому аксіологічна складова пов'язана з визначенням усвідомлення педагогом неперервності професійного самовдосконалення, а етична – зумовлює правила поведінки педагога-фахівця у професійному середовищі і в суспільстві в цілому;

- суть **інноваційної функції** полягає у здатності фахівця створювати принципово нову систему логічних зв'язків у професійній галузі, впроваджувати нові перспективні технології навчання та виховання молоді;

- значення **комунікативної функції** полягає у вмінні майбутнього педагога спілкуватися з колегами, учнями, батьками, громадськими організаціями, усіма оточуючими, що також є не тільки професійною складовою, але й підґрунтям толерантних рис особистості педагога;

- зміст **мотиваційної функції** – неперервне забезпечення майбутнього педагога обґрунтованим інтересом до навчально-виховної діяльності, життєвими силами для виконання активної роботи з розвитку особистості;

- суть **функції цілепокладання** – це аналіз результату власної навчально-виховної роботи, визначення оптимального шляху до бажаних або принципово можливих результатів.

Толерантний педагог повинен уміти: аналізувати й прогнозувати основні результати власної професійної і комунікативної діяльності; вміти створювати та підтримувати толерантне навчально-виховне середовище; виявляти причини конфліктів в учнівському колективі; оперативно визначати потреби власного психолого-педагогічного вдосконалення та здійснювати їх практичну реалізацію; сприяти толерантним взаємовідносинам між учнями та їх батьками; координувати (узгоджувати) діяльність усіх ланок і усіх суб'єктів навчально-виховного процесу в навчальному закладі тощо.

Вивчення реального стану підготовки майбутніх педагогів у вітчизняному досвіді показало, що їх підготовка до виховання толерантності в учнівській молоді передбачає лише ознайомлення з основами толерантної педагогічної взаємодії й отримання загальних уявлень про міжнаціональну толерантність, окремі аспекти проблеми толерантності, її формування та виховання. Штучний характер зв'язку педагогічної теорії з реальною практикою негативно позначається на результативності підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності.

Ефективність такої підготовки забезпечується, на нашу думку, гнучкістю та полікультурною спрямованістю змісту навчальних планів і програм педагогічних вузів, інтеграцією навчальних курсів, використанням інтерактивних технологій навчання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Л.Ю. Султанова*

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК НЕВІД`ЄМНА СКЛАДОВА ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Полікультурне суспільство – одна з основних категорій соціальної філософії й теоретичної соціології, що означає історично конкретний тип соціальної системи, яка передбачає об'єднання різних людей з усією сукупністю форм взаємодії та взаємозалежності, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримки зразка взаємодій у системі.

Поряд із поняттям «*полікультурне суспільство*» у гуманітарних науках вживаються поняття:

- *мультикультуралізм (мультикультурність);*
- *інтеркультуралізм (інтеркультурність);*
- *транскультуралізм (транскультурність);*
- *культурний плюралізм.*

Різниця між мультикультуралізмом та інтеркультуралізмом полягає у тому, що *мультикультуралізм спрямований тільки на збереження культур меншостей,*

---

* к.пед.н., старший науковий співробітник, завідувач відділу виховних системи у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

що призводить до консервації існуючої ситуації, а *інтеркультуралізм передбачає активний і позитивний діалог різних культур у суспільстві, метою якого є взаєморозуміння та взаємозбагачення.*

Особливістю сучасної транскультури є здатність змінювати світ швидше, ніж це передбачає політика мультикультуралізму, оскільки феномен транскультурації відповідає процесам активного розвитку комунікації.

Культурний плюралізм – термін, що характеризує співіснування у межах однієї території (країни) багатьох культур, за умови, що жодна з них не є панівною.

Мультикультуралізм, інтеркультуралізм, полікультуралізм та інші подібні феномени безпосередньо пов'язані з процесами глобалізації. З історичного погляду людство переживало вже три хвилі глобалізації:

- *перша* виникла після великих географічних відкриттів, у тому числі відкриття Х. Колумбом Америки у XV ст.;

- *друга* відноситься до середини XIX ст., коли у європейських держав з'явилися колонії в Азії;

- *третья* виникла після Другої світової війни зі встановленням нового міжнародного порядку та появою нових незалежних держав в Азії, Африці та Латинській Америці, які почали брати активнішу участь у світових справах;

- *четверта*, нинішня, пов'язана зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, що охопили всі сфери людського життя.

За Р. Робертсоном, глобалізація – це процес зростаючого впливу на соціальну дійсність окремих країн різних чинників міжнародного значення: економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну тощо.

Суттєвий вплив глобалізації на культуру спричинив появу таких понять, як «*економізація культури*» (полягає в тому, що сфера культури зазнає впливу законів ринку та конкуренції) та «*культуризація економіки*» (визначається тим, що суспільне виробництво орієнтується на створення інтелектуальних, культурних і духовних благ або на виробництво «символів»).

Таким чином, процеси глобалізації є суперечливими, оцінити їх вплив на культуру однозначно – складно. Незаперечним залишається той факт, що кожне національне суспільство – це соціальний світ зі своєю економічною та політико-правовою системою, зі своєю культурою. Головним при входженні національної культури у світовий культурний простір є її вміння залишатися собою та бачити крізь призму власного національно-культурного сприйняття загальнолюдський зміст інших культур.

Одним з напрямів вирішення проблем спричинених глобалізаційними процесами є полікультурна освіта. Полікультурна освіта базується не тільки на культурних відмінностях, але й на вмінні педагога допомогти учням (студентам) зрозуміти власну культуру, значення узагальнень і стереотипів у комунікації між різними культурами, усвідомити своє «Я». У зв'язку з цим важливим аспектом у сучасній системі освіти є підготовка викладача вищого навчального закладу, яка повинна спрямовуватись на формування педагога як «Людини культури». Цьому сприяють різноманітні організації, які координують процес впровадження полікультурної освіти (ЮНЕСКО, Рада Європи, Міжнародне бюро освіти тощо).

В Україні ідеї полікультурності закладені у таких державних документах як: Конституція України, Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.), Державний стандарт базової і повної середньої освіти, «Концепція громадянського виховання», «Національна доктрина розвитку освіти».

Отже, орієнтація на загальнокультурний розвиток є однією з пріоритетних позицій національної системи освіти. Модернізація вітчизняної системи підготовки викладачів вищих навчальних закладів в контексті Болонського процесу потребує особливих механізмів реформування, врахування стратегічних національних інтересів і об'єктивної оцінки тенденцій, характерних для розвитку аналогічних освітніх структур в європейських країнах. Полікультурна освіта викладачів вищих навчальних закладів ставить за мету оновлення змісту підготовки викладачів вищих навчальних закладів з урахуванням фактора міжнаціональних, крос-культурних комунікацій, розвитку ідей культури світу, толерантності, лінгвокультурології тощо.

І.М. Борозинець*

СУЧАСНА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Інформатизація освіти (ІО) – це без перебільшення справжня революція в освіті, оскільки функціонування освітньої галузі спрямовано не просто на формування носія знань, а насамперед творчої особистості, яка вміє застосовувати набуті знання і вміння, працювати з інформаційними ресурсами для успішної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя для інноваційного розвитку суспільства. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) докорінно змінює роль і місце педагога та учня в навчальному процесі, сприяє реалізації індивідуального підходу в навчанні – того, чого ще так бракує.

Поняття ІО пов'язується із широким впровадженням у систему освіти методів і засобів ІКТ, створенням на цій основі комп'ютерно орієнтованого інформаційно-комунікаційного середовища, з наповненням цього середовища електронними науковими, освітніми й управлінськими інформаційними ресурсами, з наданням можливостей суб'єктам освітнього процесу здійснювати доступ до ресурсів середовища, використовувати його засоби при розв'язуванні різних завдань. Проникнення ІКТ у навчальний процес створює передумови для кардинального оновлення як змістово-цільових, так і технологічних сторін навчання, що проявляється у суттєвому збагаченні системи дидактичних прийомів, засобів навчання і формуванні на цій основі нетрадиційних педагогічних технологій, заснованих на використанні комп'ютерів.

Головною **метою** ІО є підготовка тих, хто навчаються, до активної і плідної життєдіяльності в інформаційному суспільстві, забезпечення підвищення якості, доступності й ефективності освіти, створення освітніх умов для широких верств населення щодо здійснення ними навчання протягом усього життя за рахунок широкого впровадження в освітню практику методів і засобів ІКТ та комп'ютерно орієнтованих технологій підтримки діяльності людей.

---

* аспірантка Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Реалізація головної мети передбачає досягнення таких цілей [1]: формування інформаційної культури учнів, що стає нині невід'ємною складовою загальної культури кожного члена суспільства, характерною рисою і необхідною умовою існування інформаційного суспільства в цілому; створення нових і додаткових умов підвищення якості освіти; розвиток нових форм освіти і навчальних технологій; удосконалення управління освітою, створення автоматизованих систем управління на всіх організаційних рівнях системи освіти та на рівні різних типів навчальних закладів; формування сучасного наукового інструментарію і розширення простору наукового експерименту.

Отже, ІО суттєво впливає на зміст, методи й організаційні форми навчання та управління навчально-пізнавальною діяльністю, призводить до змін у діяльності учнів, вчителів, керівників навчальних закладів та органів управління освітою і тому має охоплювати переважно всі напрями і сфери їх діяльності. Освіта повинна зайняти визначальне місце у впровадженні в усі сфери діяльності людей сучасних ІКТ – провідних технологій ІС, забезпечити рівний доступ до мережевих навчальних інформаційних ресурсів всім, хто навчається.

У зв'язку з цим виникає проблема постійного підвищення інформаційної культури (ІК) особистості, незалежно від її освіти та соціального рівня. ІК охоплює не тільки формування комп'ютерної грамотності, оволодіння системою уявлень щодо інформатики, інваріантних способів діяльності та відповідного стилю мислення, а й сукупність інформаційного світобачення та системи знань і вмінь, що має забезпечувати цілеспрямоване самонавчання та соціалізацію особистості в інформаційному суспільстві [2].

На нинішньому етапі до ІК відносять: розуміння сутності інформації та інформаційних процесів; розуміння проблеми представлення, оцінювання інформації; володіння ПК тощо.

Очевидна потреба розв'язання проблеми ІО зумовлює появу так званої *електронної педагогіки (е-педагогіки)*, яка, спираючись на здобутки класичної психолого-педагогічної науки, розробляє специфічні завдання створення і ефективного впровадження в освітню практику інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема завдання *педагогіки відкритої освіти*. Сьогодні досить широко використовуються не тільки у професійному середовищі, а й у повсякденному житті такі терміни, як електронний уряд, електронна комерція, електронна економіка, електронна освіта і навчання, навіть електронна Україна.

Комплексне і скоординоване дослідження наукових проблем е-педагогіки, підвищення рівня інформатизації і комп'ютеризації освіти, розвиток на цій основі змістово-цільових й організаційно-технологічних складових педагогічних систем, відповідна підготовка педагогічних кадрів, постійного підвищення інформаційної культури особистості, широке впровадження наукових результатів в освітню практику забезпечать необхідні умови для підвищення якості освіти, інтеграції системи освіти України до світового освітнього інформаційного простору.

1. Биков В.Ю. Інформатизація загальноосвітньої і професійно-технічної школи України: концептуальні засади і пріоритетні напрями // Професійна освіта: педагогіка і психологія / за ред.: І. Зазюна, Н. Ничкало, Т. Левовицького, І Вільш. – Україно-польський журнал. Видання IV. – Ченстохова. – 2003. – С. 501-515.

2. Розенберг Н.Г. Информационная культура в содержании общего образования // Советская педагогика. – 1991. – № 3. – С. 33–38.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І ГЛОБАЛІЗМ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Д.І. Дзвінчук,* В.П. Петренко,** О.В. Немчук***

ПРО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МИСТЕЦЬКО-КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ НА ОСНОВІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Оцінюючи сучасний стан і проблеми стратегічного розвитку культури в українській державі з використанням загальносвітового досвіду аналізу й оцінки цих процесів, слід зауважити, що одними експертами (Р. Ашер, М. Едварс) відстоюється теза поступового занепаду поняття «національна культура», інші (С. Томпсон, А. Аппадурі) стверджують, що внаслідок впливу тенденцій ізоляціонізму, регіоналізації, відчуття культурної винятковості, спротиву культурній уніфікації і поширення культурного протекціонізму роль держави у захисті і стимулюванні розвитку національних культур набуває особливої ваги. Реальна ж позиція полягає в тому, що уникнення явища культурної уніфікації є можливим тільки шляхом організації масштабної співпраці у сфері демонстрації специфічних достоїнств національних культур і традицій, їх розвитку, примноженні й збереженні в рамках єдиної світової мультикультури (М. Кастелз, Д. Хелд, П. Джоунс).

У зв'язку з цим на перший план синтетичного інтелекту і свідомості нації повинно вийти поняття мультикультурності – невід'ємної складової процесу формування ноосфери, в якій окремі індивіди об'єднуються в суспільства з їх подальшим об'єднанням у вселенське ціле – людство. Основа мультикультурності закладена відомими транскультурними етичними правилами фундаментальних складових загальнолюдської етики [1]. Притаманні різним культурам і періодам історії розвитку людства ці транскультурні правила, починаючи від «золотого правила оберненості» Конфуція «не нав'язуй іншим того, чого не вибрав би сам», буквально пронизують всі відомі часи, релігії і культури.

В традиціях індійських релігій, для прикладу, джайнізм стверджує, що «людина повинна відноситись до всіх істот так, як хотіла б, щоб відносились до неї», буддизм – «те, що є неприємним мені, не може бути приємним і іншому, а якщо щось неприємне мені, як я можу спричиняти це іншому», індуїзм – «людина не повинна поводити себе у стосунках з іншими так, що спричинило б неприємність їй самій». В аврамічних релігіях це правило відоме як вислів Раббі Гілея: «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі» та ще більш однозначним повчанням Ісуса Христа: «Роби іншим тільки те, що хотів би, щоб зробили тобі».

---

* д.філос.н., завідувач кафедри державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

** д.е.н., завідувач кафедри менеджменту і адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

*** директор продюсерської компанії «Едвайс» (м. Київ)

Аналогічна концепція ісламу стверджує, що «Ніхто не є істинно віруючим, поки не бажає брату своєму того ж, чого бажає собі».

Поширення цієї формули на відносини між частинами соціуму як детермінованими спільнотами носіїв окремих культур – невід’ємних складових будь-якого суспільства у вимірах сучасності слід вважати фундаментальним принципом інтеграції мультикультурних спільнот на інтеграційній основі транскультурних життєвих цінностей, норм і традицій, які, незважаючи на специфічність проявів у різних культурах, можуть стати тією базою, яка схвалюється і підтримується більшістю інших її членів. Тому в основі системи і механізмів державного управління і регулювання процесів розвитку мистецько-культурного середовища повинна лежати концепція мультикультурності, в якій культура титульної нації має стати прикладом реалізації «золотого правила». При цьому, згідно із Законом України «Про культуру» [2], механізми державного регулювання процесів розвитку національних культур повинні ґрунтуватись на відродженні і розвитку культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України. Цей Закон визначає правові, економічні, соціальні, організаційні засади стратегічного розвитку культури в Україні, регулює суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей, спрямовані на реалізацію суверенних прав України у сфері культури, відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України. Однак механізми його реалізації повинні формувати інноваційну культурну політику, запропонувати інноваційні методи, структури і технології управління та регулювання [3], орієнтовані на ліквідацію недоліків, які, на думку автора праці [4], є притаманними існуючій системі управління. Збір «... цінностей та інших систем координат» ілюструється тим, що політики і функціонери (а за їхнім прикладом і всі інші потенційні учасники процесу) відвідують, наприклад, «...лиш спектаклі, створені членами цих самих партій. «Регіони» - в Російську драму, а Яценюк – на постановки за мотивами Матіос» [4].

Тому інтегральна соціальна відповідальність влади, бізнесу і споживачів продукції мистецтва та культури повинна ґрунтуватись на згаданих вище транскультурних інтелектуально-моральних засадах, життєвих цінностях і духовності владних чинників (політиків, чиновників, функціонерів), бізнесу (власників, функціонерів), споживача (населення, в т. ч. і політиків, і чиновників, і бізнесменів і функціонерів).

1. Кюнг Г. Глобализация этики / Ганс Кюнг // Мысль. Журнал украинского истеблишмента. – 2008. - № 1 (24). – С. 54-55.

2. Закон України «Про культуру» № 2778-VI від 14 грудня 2010 року / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12852.html>

3. Немчук О. Про доцільність інноваційних змін в механізмах державного управління розвитком і діяльністю українського мистецько-культурного середовища / Оксана Немчук // Управлінські інновації: теорія та практика. Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 10-12 травня 2011 року). – Тернопіль: ТНЕУ, 2011.

4. Вергилис О. Нецелевая аудитория / Олег Вергилис // Профиль. – 2011. - № 3 (182). – С. 52-53.

М.А. Козловець*

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Явище мультикультуралізму на сучасному етапі розвитку суспільства постає як дискурс, ідеологія та політика, що стверджують значимість існування різноманітних культурних форм. Мультикультуралізм, по суті, означає напрацювання правил і норм співіснування різних культур та їх носіїв в одному суспільстві, в єдиному правовому, соціокультурному просторі. Основними принципами мультикультуралізму як ідеології є: 1) позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей і визнання, що культурне розмаїття збагачує соціум, робить його життєздатнішим; 2) право на культурну відмінність, збереження і підтримання своїх культурних особливостей; 3) культурна рівноцінність та взаємна толерантність; 4) ієрархічно структурована подвійна ідентичність; 5) єдність у множинності; 6) ідентифікація індивіда з певною етнокультурною групою формує у нього усталену самосвідомість, сприяє його психологічній захищеності; 7) право на рівні шанси у всіх сферах суспільного життя; 8) політична керованість, оскільки мультикультуралізм не є самоорганізованим феноменом, для його формування і розвитку необхідні політична воля й підтримка [1, с. 37].

Концепт мультикультуралізму, хоч і володіє певною привабливістю в «абстракції», з погляду практичної цінності ще потребує доведення. Сприяючи інституціалізації культурних відмінностей, мультикультуралізм створює передумови посилення міжетнічної і міжрасової недовіри, замикання на собі новоутворених етнічних громад, небезпеку прогресуючої «капсулізації» суспільства і перетворення суспільного організму в сукупність «несполучних посудин». Держави фактично втрачають можливість гомогенізувати внутрішній соціальний простір, сформувати єдину ідентичність. Природне розмаїття культур політикою мультикультуралізму може бути перетворено у роз'єднаний простір культур, в якому інтеграційні тенденції відсутні, а політична спільність – ідентичність на основі громадянства – втрачається.

Останні події в країнах Європи засвідчують, що мультикультуралізм як інструмент інтеграції мігрантів у суспільство виявив свою недостатню ефективність, передусім щодо громадян мусульманського походження. Навіть такі потужні нації, як німецька, французька, британська сьогодні говорять про загрози існуванню власної культури та ідентичності, декларують відмову від державної політики мультикультуралізму.

Україна, як і більшість сучасних держав, за складом свого населення є поліетнічною країною. Суспільно-політичні процеси ХХ століття та історичні обставини розвитку призвели до того, що сьогодні на території України проживають різні етнічні спільноти, які мають власні традиції, культуру, звичаї. Серед більшості українців глибоко укорінені переконання, що кожний етнос має невід'ємне право зберігати і розвивати свою рідну мову, культуру, звичаї, традиції, уклад життя, своєрідність релігійних вірувань. Водночас отримання

---

* д.філос.н., професор кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка

різними етнокультурними ідентичностями державних гарантій розвитку, забезпечення умов для збереження культурної самобутності етнічних меншин не повинно фрагментувати українське суспільство. Однією з цілей мультикультуралізму має бути створення структури загальнонаціональної ідентичності, яка б дозволяла зберігати етнокультурні особливості всіх громадян країни. Ідентифікація себе з Українською державою (громадянська ідентичність) повинна бути первинною, а з тією чи іншою етнічною спільнотою – вторинною.

Заохочуючи і реально підтримуючи культурний плюралізм різних етносів та етнічних груп, політика мультикультуралізму має сприяти їх інтеграції в єдину українську політичну націю, формувати почуття належності до неї. Мультикультурна орієнтація на сусідство та співіснування різних етносів і культур повинна доповнюватися установкою на їх взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення. Такий підхід, у свою чергу, передбачає не тільки врахування інтересів і прав національних меншин, а й рівність різних етнічних груп з автохтонним населенням – етнічними українцями – у всіх сферах життя і необмежене право на культурний і конфесійний вибір, водночас домагаючись їх інтеграції в єдину політичну націю.

Акцентування уваги на підтримці процесів самоідентифікації саме українського етносу має знаходити відповідне розуміння як у представників національної більшості, так і національних меншин. На відміну від росіян, поляків, білорусів та інших етносів, українці не можуть розраховувати на те, що таке завдання поставить і розв'яже інша держава. Усунення держави від розв'язання завдань національної самоідентифікації корінного етносу позбавляє сенсу наш суверенітет: ми і далі будемо залишатися невиразним уламком розваленої імперії. По-друге, це означає, що держава усувається від регуляції взаємовідносин етносів. У такому разі вони, замкнувшись у власних межах, почали б віддалятися один від одного і конкурувати один з одним в усіх сферах життя. На практиці це може призвести до розвитку стихійних процесів, спрямованих на посилення всіляких захисних механізмів у своїй етнічній ідентичності. По-третє, формальна рівність неминує означати посилення впливу численнішого етносу в усіх сферах суспільного життя, що може призвести до фактичного порушення прав національних меншин. Запорука й умова міжнаціональної злагоди – закріплена законом реальна рівноправність усіх інших національностей поліетнічного українського суспільства. Ані федералізм, ані двомовність не здатні «зцементувати» Україну, вони можуть виступити додатковими чинниками радикалізації міжетнічних стосунків і провокування міжнаціональних конфліктів. Не говорячи вже про легко прогнозоване суттєве посилення впливу на певні частини «федеративної України» з боку Росії та про безперечно негативні наслідки цього. Тим більше, що нині наше суспільство перебуває у стані біфуркації, коли із ситуації невизначеності можуть прорости й набрати сили досить-таки несподівані варіанти.

Деякі політики й науковці, як випливає з їхніх заяв, не сприймають тієї форми «радикальної багатокультурності» етносів, яка доводить до заперечення саме існування держави-нації як єдиного цілого і «заохочує сегрегацію», тобто життя у відокремлених одна від одної етнічних спільнотах. Звісно, такі спільноти за умов наростання соціальних проблем можуть бути використані ідеологами

екстремізму з партикулярною метою. Прихильники такого етнічного радикалізму, апелюючи на словах до справедливого гасла захисту національних меншин, у своїх практичних діях доводять справу до абсурдного їхнього протиставлення національній спільноті в цілому. Таким чином утверджується несправедливість щодо великої національної спільноти, держави-нації. Обернення справедливості щодо національних меншин на несправедливість стосовно української нації в цілому в контексті багатокультурності є гостро болючою проблемою для сучасного українського суспільства [2, с. 6].

Наївно було б вважати, що в будь-якій, навіть у найтолерантнішій і найрозвиненішій поліетнічній країні міжнаціональна злагода може зберігатися сама по собі, без активної національної політики держави, активної ролі національної еліти. Демократія сама по собі не гарантує автоматично розв'язання проблеми, що виникають у взаєминах етносів. Формування толерантної моделі української політичної нації – це не асиміляція, а тривала адаптація й справжня інтеграція зі збереженням етнічної та культурної ідентичності при взаємній повазі культур і звичаїв одне одного.

Українці неминуче мають досягнути спільності історичної долі та загальнонаціональної культури, досягнути порозуміння щодо свого минулого й сподівань на майбутнє, усвідомлення системи цінностей і почуттів, які пов'язують усіх громадян в єдину спільноту. Тільки на ґрунті української мови й культури, які духовно обрамлюють націю й оберігають її від асиміляції та розсіювання в інших культурних світах, можливий розвиток національної свідомості, пам'яті і національної ідентичності. Без збереження своєї самобутньої культури нація втрачає своє обличчя (ідентичність) і приречена зникнути. На жаль, за минулі роки не відбулося усвідомлення ролі української мови та культури як фундаменту, на якому зводиться вся будівля нашої державності. Українська культура об'єктивно мусить стати ядром, довкола якого вибудовуватиметься, але не розчинятиметься, культурна спільність всього українського народу. Потрібно нарощувати потенціал культурної взаємодії, а не вибудовувати нові бар'єри між культурами, етносами.

1. Суконкина Т.Н. Феномен мультикультурализма в современном обществе // Практична філософія. – 2008. - № 4. – С. 35-38.

2. Кремень В. Толерантність як імператив // День. – 2011. - 11-12 березня. - С. 6.

Ю.В. Трач*

КУЛЬТУРА І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ

Глобалізація як масштабний феномен нинішнього етапу світового розвитку породжує глибокі зміни в різних сферах суспільного життя. Однак важко зрозуміти, що саме змінюється і в чому полягає сутність цих змін. Так, у численних висловлюваннях стосовно процесів глобалізації поширена критична думка про її вкрай негативний вплив на стан культури. Глобалізація, як стверджують її супротивники, зумовлює зникнення культурної самобутності

---

* к.пед.н., доцент кафедри комп'ютерних наук Київського національного університету культури і мистецтв

багатьох не лише малих, а й великих народів, під її впливом формується загальний, уніфікований культурний стандарт тощо.

Звичайно, культурний ландшафт сучасного світу змінюється: поступово зникають багато звичаїв, церемоній, ритуалів, форм поведінки, тоді як основна частина суспільства засвоює нові, багато в чому схожі форми життя, відповідні реаліям нашого часу. Явища ці обумовлені, проте не глобалізацією, а модернізацією. Глобалізація ж є її результатом, але зовсім не причиною.

Модернізація, у свою чергу, як намагання слаборозвинених суспільств наздогнати передові, змінює звичні устої життя, традиційні шаблони поведінки, культурні норми протягом не одного століття. Висловлювання ж проти глобалізації і на користь культурної ідентичності свідчать про прихильність до статичної концепції культури, що не має історичної основи. Культуру, що не змінюється протягом тривалого часу, можна знайти лише серед невеликих і примітивних язичницьких співтовариств, які живуть у повній ізоляції. Всі інші культури, особливо ті, які можуть вважатися сучасними, зазнали змін, вбираючи в себе елементи інших культур. Протидія таким впливам означає не лише намагання чинити опір неминучій модернізації, а й обстоювати архаїзм культури, забуваючи, що культура, яка не розвивається, деградує.

Глобалізація сприяє поширенню певної загальної споживацької культури, зберігаючи при цьому реальні культурні відмінності. Більше того, саме глобалізація у багатьох випадках перешкоджає їх розмиванню. Завдяки збільшеній відкритості світу, розвитку новітніх засобів комунікації люди різних культур одержують чітке уявлення один про одного. І це сприяє їхньому звільненню від помилкових уявлень про переваги іншого способу життя, дозволяє їм побачити недоліки тих іноземних культурних моделей, які ще порівняно недавно сприймалися як безумовний зразок для наслідування. Не випадково сьогодні західні (і особливо американські) стандарти поведінки і форми організації суспільного життя, що ще кілька десятиліть тому були своєрідним орієнтиром для країн Сходу, втрачають минулу привабливість, що свідчить про самостійність людей в оцінюванні небезпек, пов'язаних з іноземними культурними впливами.

Безумовно, культурний вплив – не завжди благо. Тут багато залежить від здатності місцевої культури до творчого сприйняття зовнішніх впливів, уміння трансформувати те, що запозичується, відповідно до власних традицій і цінностей, відкидаючи при цьому все те, що з цими цінностями несумісне. Але це – проблема внутрішнього потенціалу, творчої змагальності самої культури, а не зовнішніх регламентацій і штучних заборон.

Теза про експансію англійської мови як один із поширених аргументів культурологічної критики глобалізації також є перебільшенням, оскільки глобалізація супроводжується не мовною уніфікацією, а, навпаки, створює стимули для вивчення інших мов, адже в сучасному світі здатність говорити кількома мовами стала важливою умовою професійного зростання. Мільйони людей в усьому світі вивчають не лише англійську, а й французьку, іспанську, японську, китайську та інші мови.

Глобалізація – це зближення економік, відкриття кордонів, створення й поширення нових інформаційних технологій тощо, проте при глибшому аналізі

виявляється, що всі ці блага розподілені в невеликому регіоні світу – Західній Європі і США. Тому на даному етапі доречніше говорити про глобалізацію як факт лише для розвинутих країн.

Говорячи про недоліки та переваги глобалізації, слід також відрізнити сутність процесів, що відбуваються в культурі, від умов і механізмів функціонування сучасного суспільства і розуміти, що багато ознак сучасної культури (нівелювання цінностей, стирання ідентичностей) почали виявлятися задовго до того, як розпочався так званий сучасний період глобалізації.

Кожній культурі властиве співвідношення глобальності і локальності, загальності й індивідуальності, монологічності і діалогічності. В історії культури було багато прецедентів взаємопроникнення локальних культурних форм, внаслідок чого виникали нові глобальніші культурні утворення, що однак не призводило до поглинання чи придушення попередніх самобутніх форм культури. Уніфікація швидше є одним з можливих похідних і побічних наслідків процесу глобалізації, а не його атрибутивною властивістю.

О.М. Ханас*

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ – ДЕСТРУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЧИ ДЖЕРЕЛО ЇЇ РОЗВИТКУ

Мультикультуралізм - це визнання культурного плюралізму як множини рівноправно конкуруючих течій та сприяння йому. Це означає, що будь-яка культура, незалежно від того, який вплив вона справляє на національну, має право на розвиток в її межах. Так уже склалося в нашій державі, що ми приймаємо нові віяння легко, малокритично, рідко аналізуючи, що саме вони несуть. Будь-які нові релігійні течії, модні тенденції в мові, мистецтві, навіть у поведінці швидко стають надбанням нашої культури. Особливо вразливою в цьому плані є молодь, яка дуже швидко піддається чужому впливу.

Варто лиш для прикладу розглянути мовну ситуацію в нашій країні. Історично так склалося, що на наших теренах постійно переважали інші мови: вже панували польська, російська та німецька мови, довгий час модною була французька, зараз ми використовуємо іноземні мови все частіше. Адже полілінгвізм – це невід’ємна частина мультикультуралізму. Там, де уживаються різні культури, різні мови повинні також співіснувати. Добре, якщо мови співіснують мирно, поповнюють одне одну новою лексику, а люди можуть послуговуватися будь-якою з них, але трапляється так, що іноземна мова стає домінантною, починає витісняти іншу і тоді говорити рідною мовою стає “немодно”? В такому разі співіснування двох культур починає призводити до руйнівних наслідків.

Якщо раніше говорили про мультикультурне середовище лише у прикордонних регіонах, портових містах, то сьогодні ми спостерігаємо, як під впливом приїжджених - носіїв різних культур, наша рідна столиця асимілюється і стає все менш подібною саме на українське місто. А асиміляція національної

---

* студентка Національного університету «Острозька академія»

культури, хай навіть не у великих масштабах, під впливом чужорідних, є зачатком негативного для нації процесу.

Якщо метафорично представити національну культуру як вежу з міцним підмурком з одвічних духовних цінностей, які сягають у глибину віків, надійними стінами з державної мови, обрядовості, древньої релігії, традицій, пам'яті про своє минуле, то усі інші культури, що мають на неї прямий чи опосередкований вплив - це вітри, які діють із різною силою: одні, як бриз, приносять свіжі ідеї та сприяють розвитку, інші намагаються тиснути або взяти під контроль, ще інші ж прагнуть знести, стерти з лиця землі, щоб вільно і безперешкодно панувати на цій території. Саме тому під напливом різноманітних культур і сторонніх традицій може вистояти лише сильний фундамент, а вежа культури в цьому разі повинна стояти на захисті національних інтересів і не хилитися перед чужорідним напливом.

Необхідно обов'язково зауважити - це в жодному разі не означає, що потрібно сторонитися інших культур чи сприймати їх лише як деструктивного носія, навпаки, треба навчитися черпати з них, як з джерела. Для того, щоб цінувати культури інших народів, потрібно насамперед полюбити та почати поважати культурну спадщину власного народу. Збереження рідної культури та ствердження національної свідомості - це найважливіша запорука розвитку здорового мультикультуралізму.

1. Бочкарев А. Е. Семантический словарь / А. Е. Бочкарев. – Нижний Новгород: Деком, 2003. – 197 с.
2. Колесов В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб: Петербургское Востоковедение, 2004. – 240 с.
3. Новоселецька С. В. Вплив глобалізаційних процесів на мовну соціалізацію та міжкультурну комунікацію. Наукові записки. Серія "Філологічна" – Острого: Вид-во нац. ун-ту "Острозька академія". – Вип. 16. – 2010.
4. Українська літературна енциклопедія: [в 5 т.] / [редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін]. – К.: "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1995.

В.С. Клименко*

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА В РОЗРІЗІ КУЛЬТУРНИХ НОВАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Стан медіаграмотності українського суспільства в цілому та інформаційної культури майбутнього керівника зокрема, завдання медіаосвіти перебувають у прямій залежності від суперечливого розвитку масової комунікації, її впливу на свідомість і моральний стан особистості.

Комунікативні процеси в останні десятиліття розвивається у світі і в Україні настільки бурхливо, наскільки й суперечливо. Можна назвати дві основні тенденції цього розвитку. Перша: науково-технічний прогрес не лише породив нові галузі у сфері масових комунікацій, а й спричинив перехід людства до інформаційного суспільства - нової якості цивілізації. Друга: перетворившись на „четверту владу" (яка може визначати настрої великих груп людей), на один з основних чинників соціалізації, мас-медіа стимулюють прогрес освіти і культури, здійснюючи водночас абсолютно протилежні впливи.

---

* к.політ.н., доцент, викладач кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ким стане людина в інформаційному суспільстві: особистістю, здатною адекватно сприймати ситуації в суспільстві, чи об'єктом маніпуляцій, модернізованим «гвинтиком» у соціальній структурі?

З цієї причини мас-медіа стали останнім часом об'єктом пильної уваги не лише науковців, що спеціалізуються в галузі комунікації. Відомо, що медіа можуть бути і потужним джерелом знань, і серйозною завадою у навчанні та вихованні, і добрим засобом розвитку, і його гальмом. На жаль, на відміну від західних країн, де виконуються державні програми контролю за медіапростором і захисту від його негативного впливу, в Україні й досі ця проблема поза увагою і держави, і громадськості. Серед безлічі причин цього очевидна одна: еволюція моральних засад не встигає за науково-технічним прогресом.

У процесі дослідження сутності й змісту інформаційної культури в науковій літературі можна виділити низку взаємно пов'язаних між собою підходів: онтологічний, гносеологічний, соціальний та особистісно-соціально-діяльнісний підхід, який, власне, і дозволяє дослідити сутність, зміст, специфіку і структуру такого складного психолого-педагогічного утворення особистості, як інформаційна культура безпосередньо в процесі діяльності людини.

Взаємодію інформації та культури можна розглядати, як мінімум, з урахуванням трьох показників:

- 1) інформація засвоює культуру, будучи об'єктом культурного впливу;
- 2) інформація функціонує у культурному середовищі як носій і виразник конкретних культурних цінностей і особистості;
- 3) людина через діяльність, в тому числі й інформаційну, створює культуру.

Інформаційна культура – це досягнутий рівень організації інформаційних процесів, ступінь задоволення потреб людей в інформаційному спілкуванні, рівень ефективності створення, збору, обробки і передачі інформації, а також діяльність, спрямована на оптимізацію всіх видів інформаційного спілкування, створення найбільш сприятливих умов для того, щоб цінності культури були засвоєні людиною, увійшли органічно у її спосіб життя.

Поняття "інформаційна культура особистості" також трактується по-різному. Найчастіше воно вживається для характеристики "широти знань фахівця". Це побутовий рівень розуміння цієї категорії.

Проте проблема дослідження інформаційної культури може бути вирішена більш успішно, якщо розглядати її сутність і зміст в особистісно-діяльнісному вимірі, з позиції особистісно-соціально-діялісного підходу до формування цього складного психолого-педагогічного явища.

Як відомо, свої потреби людина задовольняє в процесі діяльності. Шляхом інформаційної діяльності задовольняються відповідні інформаційні потреби. Ця діяльність може здійснюватися у різних галузях, серед яких:

- пізнавальна;
- практично-перетворювальна;
- суспільна.

Отже, інформаційна діяльність складає основний зміст інформаційної культури. В загальному вигляді інформаційна культура особистості представляє собою сукупність методів інформаційної діяльності, якими доцільно оволодіти

будь-якому фахівцю і які складають діяльнісну основу інформаційної культури особистості.

Одна з головних умов становлення громадянського суспільства — формування діалогової взаємодії між особистістю і владою, соціокультурними і політичними силами. Провідна роль в успішному здійсненні такого діалогу належить мас-медіа. Ось чому нині на перший план виходить як медіакультура суспільства, так і медіакультура кожної особистості. Це частина загальної культури, пов'язаної із засобами масової комунікації, що зрештою забезпечує повноцінне включення людини в життя суспільства. Для майбутнього керівника високий рівень інформаційної культури є не лише необхідною особистісною якістю, але й важливою передумовою успішного виконання своїх функціональних обов'язків.

Г.К. Кожолянко*

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ «ПОЛІТИЧНОГО РУСИНСТВА» ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Науково-теоретичні аспекти етнічних процесів у західноукраїнському регіоні (на Буковині, в Галичині та на Закарпатті) на початку ХХІ ст. дискутуються на сторінках нинішньої преси. Переважна більшість авторів, не вибираючи слів, невміло користуючись етнічною термінологією, не розуміючи поняття «етнос» та його структури, з позицій колишньої односторонності й політичної прихильності, почали вести дискусію навколо етнічних процесів ХХІ ст. в Україні.

Етнічні процеси початку ХХІ ст. в Україні мають три аспекти: громадянський, політичний і науково-теоретичний. Громадянський аспект проблеми практично не дискутувався до здобуття Україною державної незалежності.

На початку ХХІ ст. в західноукраїнському регіоні активно проявляються політичні аспекти етнічних процесів. На Буковині та Галичині ситуація ускладнюється ще й тим, що ці терени належать до тих регіонів України, в яких сплелися геополітичні інтереси країн Центральної та Східної Європи і де до розвалу СРСР старий комуністичний режим мав сильну партійно-радянську номенклатуру в особі російськомовних буковинських, галицьких і східноукраїнських маргіналів.

Частиною населення України русинство сприймається як один із проявів сепаратизму, загрози внутрішньодержавного конфлікту на етнічній основі. При цьому простежується розуміння сепаратизму як відокремлення українців-русинів Закарпаття, українців-руснаків Галичини та Буковини від українського етносу в окрему автономію з подальшим рухом у бік приєднання до інших держав.

Ідеологи сучасного «політичного русинізму» розвиток цієї етнокультурної спільноти (етнічної групи або субетносу) українського народу вбачають у виділенні окремого етносу (нації) русинів. Подальший розвиток політичних подій, на їхню думку, має відбуватися у двох напрямках. Перший – створення

---

* д.і.н., професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

окремої «Русинської держави» з включенням до її складу території Закарпатської області України та частини територій сусідніх з Україною держав: Румунії, Словаччини, Угорщини, Польщі і навіть частину Балканської Сербії (бачвансько-сремські русини Воєводини), де проживають українці-русини. Другий – автономне утворення закарпатських русинів відходить до складу Російської Федерації. Останній напрямок посилено підтримується політичними і науковими колами Росії.

В історико-етнологічній літературі існує декілька точок зору щодо формування етнокультурних спільностей на терені України, включно з Буковиною. Зокрема, одна з них вказує, що центр індоєвропейської культури (арійської) як прабатьківщини слов'янства – це Подунав'я. Тут вже за декілька тисячоліть до трипільців існувала держава Аратта, кордони її сягали на заході Дунаю і Карпат, а на сході – Дніпра.

Предки сучасних українців на західноукраїнських теренах буквально до початку ХХ ст. називали себе етнонімом «русин». З формуванням і розвитком українського національного руху у кінці ХІХ ст. та інтенсивних етноконсолідуючих процесів в Україні у першій половині ХХ ст. цей етнонім зник, залишившись лише у невеликій частини українців Закарпатської області України (менше одного відсотка населення цієї області).

Русинами називало себе до початку ХХ ст. українське населення Галичини і Буковини, яке у ХХ ст. повністю перейшло на сучасний етнонім «українці», старого терміна «русини» у наш час не відмічено. З цього приводу буковинський політолог І. Буркут писав: «Коли відбувається консолідація нації, то на зміну старим етнонімам часто приходять новий...

Впровадження нового аутоетноніма *українці* почалося на сході Австро-Угорщини лише в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., але процес цей відбувався повільно і спочатку охоплював тільки освічені верстви населення – педагогів, юристів, чиновників, інженерів і лікарів, а також студентів, семінаристів, частину греко-католицьких і православних священиків і особливо гімназистів та школярів взагалі». Відповідно, проблема русинства є актуальною через низку зовнішніх і внутрішніх українських чинників, які потребують наукового вивчення й аналізу.

Найперше потрібно відзначити те, що в етнічній історії українців протягом багатовікового періоду відбувались складні процеси, які були обумовлені як історичними, так і географічними факторами. Значну роль у формуванні особливих рис культури і побуту західноукраїнського населення відігравали політичні фактори. Впродовж кількох століть до середини ХХ ст. західноукраїнське населення перебувало у складі різних держав (Австрії, Угорщини, Польщі, Румунії) і під асиміляційним впливом пануючих у цих країнах етносів поступово формувались відмінності у культурі, що було причиною прояву нібито окремої етнічної свідомості.

У той час, коли в основного масиву українців відбувалась консолідація і формування української нації, окремі групи українців затримувались у своєму національному розвитку. Відповідно спостерігалось і збереження старого етноніма у цих груп українців – «русин».

Наявність державних кордонів ускладнювала спілкування між населенням Центральної та Західної України. Переважну більшість населення у XIX ст. на українських теренах складали селяни, які переважно жили замкнутим життям у своїх населених пунктах і мало спілкувалися з мешканцями віддалених сіл і міст. Усе це привело до формування відмінностей у культурі і діалектизмі української мови.

Відповідно, певну різницю і відмінності в культурних чинниках прагнуть використати окремі політичні сили з чіткою або прихованою метою.

Т.В. Арзуманова*

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ – ЗАПОРУКА ПОВУДУВУ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ (на прикладі діяльності російських товариств Харкова)

Україна є поліетнічною державою, і забезпечення інтересів представників всіх національних меншин є запорукою побудови демократичного суспільства в країні. Національні товариства виступають провідником між державою та громадянами, допомагають розвивати й зберігати мову, традиції, історію та культуру народу. З проголошенням незалежності України та початком процесу українізації етнічні росіяни утворювали національні товариства з метою захисту прав та інтересів власного народу, реалізації культурних потреб (збереження позицій російської мови в українському суспільстві), залучення підростаючого покоління до російської мови та російської культури.

Харків історично розвивався як центр слобідської культури, яка була сформована в процесі синтезу російської та української культури. На початку ХХІ ст. позиції російської культури та мови залишаються в Харкові досить міцними. Цьому сприяє діяльність російських національних товариств.

У Харкові та Харківській області працюють всеукраїнські та регіональні російські національні об'єднання. Одним із найбільш масових російських організацій в Україні є Всеукраїнське громадське об'єднання «Русское движение Украины» (було утворено в 1999 р., очолює О. Свистунов). Харківське обласне громадське об'єднання «Русское движение Украины» (очолює Г. Макаров).

Провідним завданням об'єднання стала боротьба за збереження статусу російської мови. Активісти організації «Русское движение Украины» організували громадський контроль за практичним виконанням місцевими органами зобов'язань, передбачених Європейською хартією регіональних мов, інформували українське суспільство та міжнародні організації про факти порушень мовних прав українських громадян, висвітлювали в засобах масової інформації процеси мовної та етнічної політики української влади, знайомили українців з нормами українського та міжнародного законодавства в галузі захисту прав і свобод національних меншин. Так, у 2001 р. члени організації організували харків'ян розповсюджувати листівки «Мятежный горсовет», в яких

---

* к.і.н., доцент кафедри українознавства та політології Харківського державного технічного університету будівництва і архітектури

повідомлялося про хід протистояння харківської і державної влади через надання російській мові статусу офіційної мови в регіоні.

Саме організація «Русское движение Украины» стало ініціатором створення об'єднання російських організацій «Объединение организаций соотечественников «Русское содружество» (установчий з'їзд відбувся в лютому 2007 р.). До складу «Русского содружества» увійшли і харківські російські товариства, наприклад «Русское национально-культурное общество Харьковской области» на чолі з М. Годуновим. Це товариство активно співпрацює з облдержадміністрацією, організує серію заходів, спрямованих на збереження російської самобутності, розвиток спільного російсько-українського інформаційного простору. Серед членів товариства – харківські історики, філологи, музиканти, вчителі: завідувач кафедру історії Росії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна професор В.М. Духопельников, професор Харківської національної академії культури С. Потрашков, завідувач кафедри російської та української мови Харківського державного технічного університету будівництва і архітектури Т. Креч, декан музичного факультету Харківської національної академії культури В. Цицарев та інші.

Серед членів організації «Русское национально-культурное общество Харьковской области» також і низка харківських російських товариств: «Харьковская ассоциация преподавателей русского языка и литературы» (голова Т. Креч), «Харківський центр сучасного російського мистецтва «Новая сцена» (голова М. Осіпов), «Харківська асоціація істориків Росії» (голова В. Духопельников), «Харківський союз колективів і майстрів російської народної творчості» (голова - В. Цицарев).

«Русское национально-культурное общество Харьковской области» виступає організатором проведення вечорів музики, історичних і літературних читань, святкування ювілейних дат, видає щорічний «Календар російських пам'ятних дат». Щорічно товариство проводить міжнародний фестиваль російської народної творчості Слобідського краю «Талица», молодіжний фестиваль пісень воєнного часу «Перемога», міжнародний дитячий та юнацький фестиваль російської класичної та сучасної музики «Ландиш» тощо. Товариство бере участь і в науковому житті Харкова, зокрема в 2006-2010 рр. виступало організатором міжнародної науково – практичної конференції "О проблемах гармонизации межнациональных отношений". Щороку проводиться і громадська шкільна олімпіада з російської мови і літератури.

«Ассоциация русских обществ Харьковского региона» (утворена в 1996 р., голова - С. Коновалов) виступила ініціатором утворення в 2009 р. Всеукраїнської громадської організації «Асоціації російських культурних центрів України», яку очолив С. Коновалов. Ця організація утворювалася для реалізації заходів, передбачених «Програмою розвитку і використання російської мови в Харківській області на 2007–2012 роки». Метою програми було проголошено реалізацію конституційних прав громадян у сфері використання російської мови (наприклад, в медичній та юридичній сферах, на транспорті), сприяння забезпеченню навчальних закладів російськомовною літературою, стажування вчителів і студентів в Росії, відкриття Слобожанського центру російської культури.

Сприяння розвитку російської мови є провідною метою діяльності харківського обласного громадського об'єднання «За культурно-языковое равноправие», яке було утворено в 2000 р. в складі організації «Русское движение Украины». Очолив об'єднання Г. Макаров, члени - О. Міхільов, В. Тирнов, В. Духопельников, Л. Фрізман та інші.

Завданнями об'єднання було проголошено пропаганду європейських цінностей, протидію проявам націоналізму, фашизму, антисемітизму, розробку основ регіональної політики у сфері розширення повноважень регіонів, сприяння співробітництву з Росією та країнами СНД, підтримку канонічного православ'я в Україні.

У Харкові створено більше десятка товариств, метою яких є відстоювання інтересів російської мови в Україні, розвиток російської культури, захист прав росіян і російськомовних громадян. Недостатня ефективність роботи російських етнічних організацій пояснюється низкою причин: відсутність консолідації дій з боку керівників даних товариств, невисокий рівень політичної культури громадян, що є перешкодою в їх залученні до громадського життя, зокрема в роботі національних товариств.

Е.А. Волкова*

ОСОБЕННОСТИ РОССИЙСКО-УКРАИНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ

Религиозный аспект взаимоотношений двух соседних государств очень важен, ибо религия - это составляющая часть морали и нравственности, от формирования основ которых зависит будущее обеих стран.

Некоторые представители политических и религиозных кругов активно лоббируют идею автокефалии. При этом на Украине, в отличие от России, нет такой проблемы, как необходимость преодоления в общественном сознании атеистических установок, унаследованных от советского прошлого. В России же эта проблема есть, и поэтому здесь уже не один год идет настоящая борьба за преподавание в школах предмета, рассказывающего о христианстве, о Православии. На Украине все было гораздо проще: президент подписал указ, парламент поддержал, и в итоге в программу начальных классов общеобразовательных школ введен обязательный предмет – «Христианская этика». Но неравнодушие политиков к церковным проблемам приводит к попыткам вмешательства во внутренние дела Церкви, что порой ставит иерархов в очень трудное положение, вынуждает принимать специальные постановления, обращенные к правительству.

Что же питает сторонников автокефалии? Прежде всего – украинский национализм. Национализм – это идеология активных автокефалистов, а ее пассивным сторонникам более свойствен иной тип мировоззрения – космополитизм.

Церковь – это живой организм, укорененный в какой-либо традиции и культуре. Русская Православная Церковь укоренена в тысячелетней русской и

---

* к.и.н., доцент кафедры политологии и политического управления Воронежского филиала Российской академии хозяйства и государственной службы при Президенте РФ

української культурі. І автокефалисти, отрекаясь от Русской Церкви, отрекаются, по существу, не только от русской культуры, но и от своей же истории, отрекаются от отечества и от своих отцов. Для большей части населения Украины, которая определенно осознает себя принадлежащей к русской культуре, это равносильно отречению от самих себя.

Но это только одна сила. Есть принципиальные противники автокефалии среди архиереев и клириков Украинской Православной Церкви (УПЦ). По некоторым данным, голоса архиереев УПЦ, выступающих за и против автокефалии, разделяются сегодня примерно поровну. Очевидно, что в русскоязычных областях число противников автокефалии намного превышает ее сторонников. Если сторонники автокефалии объединены по большей части в политические организации, то сторонники единства с Русской Церковью объединяются преимущественно в братствах – традиционных для Украины организациях православных мирян.

Даже при поверхностном знакомстве с историей Русской Церкви от ее основания в 988 г. до разделения в 1458 г., а после – с историей Московской Церкви и Киевской митрополии до их воссоединения в 1686 г., не остается сомнений, что это разделение не принесло блага Южно-Русской Церкви.

Хотя Киевская митрополия не являлась автокефальной, она пользовалась большой самостоятельностью и независимостью в управлении, находясь в юрисдикции Константинопольского Патриархата. Общеизвестна печальная история деградации епископата Киевской митрополии, что привело к соблазну унии, навязанной католиками в 1596 году. На протяжении двух веков разделения Русской Церкви много раз поднимался вопрос о полной автокефалии Киевской митрополии, и неизменно инициаторами и активными деятелями здесь являлись папские агенты. Сегодня в этом уже нет никакой тайны, и их секретная переписка доступна историкам для изучения. Еще тогда впервые появилась идея так называемой «универсальной унии», то есть унии между православными и униатами. Эта идея «универсальной унии» продолжает жить и сейчас. Более того, национализм в религиозном плане питается именно идеей «единой Поместной Церкви» и «универсальной унии». Об этом нам говорит хотя бы содержание рекомендованных Академией наук Украины учебников для высших учебных заведений по предмету «История религии в Украине».

Итак, на протяжении всей истории Киевской митрополии как в составе Константинопольского Патриархата (с 1458 г.), так и потом – в составе Московского Патриархата, с разной интенсивностью и напряженностью поднимался вопрос о ее полной автокефалии. Неизменной заинтересованной стороной в этом вопросе выступал папский Рим. Именно польза Римской Католической, а не благо святой единой соборной и апостольской Православной Церкви лежит в основе автокефального движения на Украине.

Еще одним внешним для Православной Церкви фактором автокефалии является наличие и активные действие на территории Украины и за ее пределами (в США, Канаде и других странах) разного рода раскольнических сообществ, именующих себя «украинскими автокефальными православными Церквями».

Для більшості же противників автокефалии неприемлема даже сама мысль об отделении от Русской Церкви, поэтому все поползновения к отделению от Московского Патриархата, которых было немало за последнее время, воспринимаются ими очень болезненно и с горечью. Так хочется верить, что в Украине здравый смысл и действительная забота о благе Церкви восторжествуют, в конечном итоге, над личными и политическими амбициями, и что Украинская Церковь останется до скончания века в составе единой Поместной Русской Православной Церкви.

1. Синельников В. Уния на Украине: ползучее миссионерство: <http://www.radiomayak.ru>
2. Боровой Виталий, Церковь Христова, ее природа: Автокефальные Поместные Церкви // Журнал Московской Патриархии. - 1993. - № 11. - С. 27–34.

О.О. Газізова*

ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЕТНІЧНИХ ГРУП АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Значна кількість представників «великих» і «малих» етнічних груп Автономної Республіки Крим настільки зрусифіковані, що це наклало свій відбиток на мовній самоідентифікації. «Такі рецидиви тоталітарного мислення, світосприйняття залишаються головною перепоною як національного відродження, так і вільного культурно-освітнього розвитку кожної етнічної групи автономії.¹

А. Емірова стверджує, що «мовна ситуація в Криму є надзвичайно складною і вибухонебезпечною». Це зумовлено двома факторами: «репатріацією кримських татар і становленням української державності».²

Натомість Т. Сенюшкіна підкріплює це і констатує, що у кількісному відношенні мовна ситуація в Криму полікомпонентна, функціонують більше десяти мов, серед яких домінують російська, українська і кримськотатарська. Ці мови мають різну демографічну і комунікативну потужність. Демографічна потужність їх (кількість мовців кожною мовою) не співвідноситься з національною приналежністю.³ На цьому наголошує і А. Емірова, яка зазначає, що значна частина українців, кримських татар, євреїв, німців та інших не володіє однойменними мовами і спілкується тільки російською мовою.⁴ Це підтверджують і статистичні дані.

У 2008 р., за даними центру О. Разумкова, російську мову назвали рідною абсолютна більшість (95,7%) росіян, переважна більшість (76,7%) українців і досить значна частина (9,1%) кримських татар. Кримськотатарську мову

---

* науковий співробітник відділу філософії освіти та освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства

¹ АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – С. 5.

² Эмирова А. М. Языковая политика в Крыму как фактор межэтнического согласия / А.М. Эмирова // Спектр. Информационно-аналитический бюллетень по проблемам этнополитики, межнациональных отношений и конфликтологии. – 1997. – № 3(17). – С. 43.

³ Сенюшкіна Т. Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми) : Монографія / Т. А. Сенюшкіна. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – С. 114.

⁴ Эмирова А. М. Языковая политика в Крыму как фактор межэтнического согласия / А.М. Эмирова // Спектр. Информационно-аналитический бюллетень по проблемам этнополитики, межнациональных отношений и конфликтологии. – 1997. - № 3(17). – С. 43.

визнають рідною 86,5% кримських татар, а також невеликі частки українців (2,2%) та росіян (0,9%). Українська мова є рідною для 17,9% українців і незначних часток кримських татар (2,5%) та росіян (2,1%).¹

Серед тих жителів Криму, для кого рідною є українська мова, вільно володіють нею 86,2%. Серед тих, хто вважає рідною мовою російську, понад половина (53,8%) або вільно володіють українською (22,2%), або розуміють її і можуть розмовляти (31,6%). Зовсім не володіють українською мовою – 11,1%.² Абсолютна більшість представників усіх національно-етнічних груп (97% росіян, 91,5% українців, 79,9% кримських татар) вільно володіють російською мовою. Українською – відносна більшість (43,9%) українців, 20% росіян, 16,2% кримських татар. Зовсім не володіють українською мовою 6,7 % українців, 12% росіян, 18,9% кримських татар.

Ю. Гнаткевич висловлює стурбованість з приводу того, що «багато українців, що живуть на теренах південної і східної України та у Криму втрачають уже в умовах самостійної України свою національну ідентичність, національно розмагнічуються, стають космополітами і манкуртами».³ Натомість, українські науковці з цього приводу висловлюють тривогу. Я. Калакура у статті «Мова як об'єкт та інструмент історичного дослідження» запитує чому «українська мова – одна з найдавніших і наймелодійніших мов у світі, мова одного з найбільших народів Європи, мова, яка має конституційний статус державної, у багатьох містах Сходу і Півдня України, а також у Криму залишається на узбіччі комунікативного простору. Пошук відповіді на це питання, наукове осмислення мови як об'єкта історичного пізнання, одного з його методологічних інструментаріїв, видається важливим і актуальним».⁴

Кримськотатарською мовою вільно володіють 87,3% кримських татар, натомість абсолютна більшість росіян (93,6%) та українців (85,8%) не володіють зовсім. Однак 12,9% українців і 5,5% росіян тією чи іншою мірою її розуміють, можуть нею розмовляти (відповідно 7,1 % і 2,3%).⁵

М. Джемільов, глава Меджлісу кримськотатарського народу, 1 лютого 2007 р. зазначив: «Мы стараемся интегрироваться в украинское общество, обучать своих детей украинскому языку и сейчас среди крымских татар значительно больше владеющих украинским языком, чем, например, среди русскоязычного населения в Крыму. Но, разумеется, не меньшее значение мы придаем и сохранению своего родного языка, своей национальной культуры и идентичности».⁶

Голова підкомітету Комітету Верховної Ради України з питань прав людини національних меншин і міжнаціональних відносин Ю. Гнаткевич переконаний, що «мовна політика в Криму має орієнтуватися на володіння високоосвіченою частиною кримського населення не лише російською мовою, але й на активне

---

¹ АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – С. 5.

² Там само.

³ Гнаткевич Ю. Українська мова в Україні має виконувати об'єднавчу роль // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – С. 75.

⁴ Калакура Я. Мова як об'єкт та інструмент історичного дослідження /Ярослав Калакура // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 97.

⁵ АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – С. 5.

⁶ Центр інформації та документації кримських татар // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimeatau.org.ua>.

володіння (вміння висловлюватись чи писати) державною українською мовою».¹

Отже, дані переконливо свідчать, що мовна ідентичність кримчан не збігається з їх національно-етнічним самовизначенням, насамперед це стосується українців і росіян. Роль мови міжнаціонального спілкування в Криму відіграє не українська державна мова, а мова найбільшої національно-етнічної групи – російська.

Л.Б. Маевская*

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ИДЕОЛОГИИ ПАРТИИ ПОД НАЗВАНИЕМ «ДЖАМААТ АЛЬ-ИСЛАМИЙЯ В УКРАИНЕ»

Одним из направлений работы конференции являются вопросы обеспечения безопасности Украины. В этой связи для доклада нами была выбрана тема «Распространение идеологии партии под названием «Джамаат аль-Исламиyyа» в Украине». Мы не будем подробно останавливаться на зарождении и распространении идей партии в глобальном масштабе, а лишь отметим, что некоторые из ее идей стали почвой для формирования взглядов Усамы бен Ладена и Аймана аз-Завахирий. Последний в свое время был членом этой организации. Также она стала почвой для формирования экстремистской партии, по сути, военизированной группировки, «Ат-Такфир аль-Хиджра».

Первые заметные попытки распространения идеологии данной партии на территории Украины предпринимались иностранными студентами еще в конце 80-ых годов прошлого столетия. Партия имеет особую структуру и большой опыт подпольной деятельности, и могла действовать несколько ранее в глубоком подполье. Известно, что приверженцы ваххабизма впервые появились в СССР в конце 1970-х в Ферганской долине. В Украину они попали в числе возвращающихся на историческую родину крымских татар, в последние годы таким путем в Украину проникают идеи партии «Хизб-ут-тахрир». Идеи партии, именуемой «Джамаат аль-Исламиyyа», распространяются преимущественно студентами из арабских стран и в некоторой мере выходцами с Кавказа.

После обретения Украиной независимости арабскими студентами на деньги спонсоров из стран Персидского залива и Иордании был образован ряд студенческих общественных организаций, пропагандирующих идеи партии, именуемой «Джамаат аль-исламиyyа». С момента своего образования организации стали вмешиваться во внутренние дела мусульманских общин, навязывая свою идеологию.

Впервые книга идеолога партии Абу Аля аль-Маудуди попала автору доклада в руки в середине 1990-х годов в Крыму. Это была переведенная на русский книга «Основы Ислама». Пропаганда идеологии партии осуществлялась при поддержке организации «WAMY», руководителем которой в США являлся один из родственников Усамы бен Ладена – Абдуллах бен Ладен. Под эгидой этой организации, с начала 1990-х годов в Крыму проводились летние лагеря для детей (преимущественно в Бахчисарае и в Симеизе).

---

¹ Гнаткевич Ю. Українська мова в Україні має виконувати об'єднавчу роль / Ю. Гнаткевич // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – С. 75.

* К.И.Н.

В середині 90-х років минулого століття завдання зарубіжних проповідників заключалась в розповсюдженні своєї літератури і привертанні більшого числа сторонників. В частині, в 1995 році була випущена книга Абу Аля аль-Маудуди «Спосіб життя в Ісламі» на українському мові. В 1997 році організація «Аль-Масар» з Одеси випустила книгу невідомого по дагестанським подіям 1999 року Б. Кебедова під назвою «Намаз».

Крім цього, в Україні існують газети, пропагандують ідеологію партії, іменованої «Джамаат аль-ісламія». В 1993 році асоціація «Аль-Бушра» разом з Ісламським культурним центром (Валеев Е.) стала учасником газети «Аль-Баян». Швидше за все, це перше засіб масової інформації, яке почало розповсюджувати в Україні ідеологію партії, іменованої «Джамаат аль-ісламія». В газеті публікувались статті і робились посилання на Абу Аля аль-Маудуди, Юсуфа аль-Кардаві, Хурама Мурада, Абдель Абдалла Азіза аль-Фалляха («Комітет мусульман Азії»), Мукаддаса Бибарсова, Валерію Порохову, Абдуррахмана Тахіра. В своїй статті Абдуррахман Тахір восхваляє Ібн Таймію, Абу Аля аль-Маудуди.

Представителі партії, іменованої «Джамаат аль-ісламія», прагнуть налагодити співпрацю і поставити під ідеологічний контроль деякі духовні управління мусульман. Крім цього, вони налажують зв'язки з національними культурними центрами. Для більш успішної діяльності ваххабіти реєструють різноманітні культурні центри (ісламські, національні), фонди і фірми. По суті, говорячи, одні і ті ж люди мають декілька юридических осіб. Деякі з подібних організацій активно збирають стратегічну інформацію про Україну.

На сьогоднішній день процес проникнення в Україну ідеології партії, іменованої «Джамаат-аль-Ісламія», продовжується і при попустительстві держави йде зростаючими темпами.

А.М. Киридон*

АКТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ВЕКТОРІВ УКРАЇНИ

Мета запропонованого повідомлення – визначити проблемне поле зовнішньополітичного вибору України в новій парадигмі міжнародних відносин, що склалися на початок 2011 року. Обмеженість аналітичного інструментарію дослідження іміджевих характеристик України спонукає до залучення опосередкованих розробок проблеми, враховуючи постійну динаміку й діалектичну взаємодію та взаємозалежність кількох складових – формування іміджу держави, зовнішньополітичного курсу й внутрішньополітичного розвитку. У запропонованому варіанті тез авторка лише позначає основні «вузли» проблеми, які потребують конкретизації.

Разом із здобуттям Україною незалежності спостерігається поява низки різнопланових проблемних полів. З-поміж іншого окреслилося два найвагоміші: відносини з колишніми сусідами та братніми республіками, а також –

---

* д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин Київського славистичного університету

позиціонування держави у геополітичному просторі. З точки зору свого геополітичного і гео економічного положення Україна є цілковито європейською країною. Однак, зважаючи на історичні обставини, Україна розвивалася в неоднакових умовах – і під впливом західноєвропейської, і під впливом євразійської соціально-культурної традиції, яку уособлювала спочатку Росія, а пізніше й Радянський Союз. Це вплинуло на формування відмінностей у геополітичних орієнтаціях населення західних і східних областей: відбулося розщеплення ментальності, різне розуміння національних інтересів. Своєрідність геополітичного положення України на межі двох великих цивілізаційних просторів – європейського і євразійського – актуалізує проблему вибору в цій площині. За визначенням М. Михальченка, «Україна ще не «міст», не санітарний кордон», тим більше не «центр» ніяких співтовариств. Поки Україна є «лімітрофом» для Росії і Європи, проміжний, міжцивілізаційний простір між західною і російсько-євразійською цивілізацією».

Необхідність визначення Україною зовнішньополітичних орієнтирів, перспектива входження України до євроінтеграційного простору та до Євросоюзу, необхідність окреслення відносин з Російською Федерацією актуалізує проблему культурної та національної ідентичності. Ситуація в Україні ускладнюється становленням громадянського суспільства і загальнонаціональної моделі ідентичності, що поєднувала б традиційні й регіональні моделі ідентичності. На часі перед українською національною ідентичністю стоїть проблема саморефлексивності, необхідності її осмислення на всіх рівнях – від індивідуального до державного. Постає проблема самоідентифікації України в усіх її аспектах – територіальному, етнічному, державному, мовному, культурному, духовному тощо.

Окрім того, сучасні проблеми національної ідентичності пов'язані зі становленням глобальних реалій, глобалізованої культури, для якої характерні «мінливість» і «множинність» як ознаки сучасної соціальної дійсності та яка має включити різні національні культури, не нівелюючи їх самобутності.

Бенедикт Андерсен у книзі «Уявлені спільноти» визначає націю як «уявне співтовариство», яке слід розуміти як систему культурних репрезентацій і практик, що виробляють і відтворюють значення нації. Таким чином, нація конструюється за допомогою мовних і візуальних індивідів у колективні, формуючи національну ідентичність, репрезентацій, вербальних та невербальних практик і ритуалів, що поєднують сприйняття, емоції та пам'ять.

Культура здійснює вагомий вплив на політичні процеси та здатна детермінувати суттєві суспільно-політичні зміни. За визначенням Е. Сміта, держава – це культурно означене й вкрите культурним гримом політичне утворення, що здобуває свій сенс існування, як і свій характер, з історичної культури домінантного етносу або – рідше – з історичних культур більше, ніж одного етносу. Взаємна підтримка держави й нації забезпечує виживання та гнучкість національній державі як формі культурно-політичного утворення.

Виявлення сутнісних характеристик національної та культурної ідентичності потребує аналізу етапів розвитку державотворення в Україні та сутнісних характеристик етносів, що проживали на території державних утворень українських земель. Існує певна неузгодженість між політичною культурою та

ментальними установками українського народу (базовими характеристиками української ментальності є індивідуалізм, неприйняття авторитарного начала, волелюбність тощо).

Ряд авторів (В. Кравченко, Я. Білик, В. Педан та ін.) відзначають, що в сучасній Україні спостерігається співіснування двох культурних традицій – «західної» та «східної». Західна культурна традиція є основою соціально-політичних взаємодій, тоді як східна традиція є християнсько-духовною в своїй основі. Переплетення східної та західної традицій в українській культурі призводило періодично до різних форм протистоянь (релігійних, електоральних, соціокультурних тощо). Як зауважує Г.М. Куц, сучасна конфесійна розмаїтість релігійного поля української культури не в останню чергу спричинена та визначена бінарним характером парадигми «Захід-Схід». Цей сегмент культурно-національної ідентифікації надзвичайно актуалізується з огляду на концепцію «Русского мира».

Нація, яка усвідомлює свою індивідуальність, сприймається світом як самодостатня цілісність І, навпаки, – якщо суспільство вражене вірусом апатії, а в державі існують розбіжності щодо власної орієнтаційної налаштованості і пріоритетних цілей, їхній імідж буде негативним.

Ю.О. Чугаєнко*

УКРАЇНА-АФГАНІСТАН: ПЕРШІ КРОКИ ЗІ СТВОРЕННЯ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ДЛЯ ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Дипломатичні відносини між нашою державою і Афганістаном були встановлені ще 17 квітня 1995 року, але через гостру внутрішньополітичну ситуацію в країні двосторонні відносини були заморожені.

Після розгрому США руху «Талібан» в ході антитерористичної операції в Афганістані у жовтні 2001 р., а також таборів «Аль-Каїди», в яких проходили підготовку міжнародні терористи, в країні були створені громадянські органи державної влади. За цих умов стало можливим вручення вірчих грамот і налагодження всього спектра двосторонніх відносин.

Посла України в Республіці Узбекистан А.І. Касьяненко Указом Президента України було призначено послом у Перехідній Ісламській Державі Афганістан (ПІДА) за сумісництвом. 24 жовтня 2002 р. відбулося вручення вірчих грамот Президенту Афганістану Х. Карзаю, після чого відбулася бесіда. Під час бесіди обговорювалися питання двостороннього співробітництва в галузях енергетики, дорожнього будівництва, участі українських фахівців у відновленні нафтогазових свердловин, будівництві трансфганського газопроводу, співпраці з військово-технічних питань, підготовки афганських кадрів в навчальних закладах України. Також було висловлено побажання активно розвивати торговельно-економічне співробітництво. Підготовлений посольством пакет пропозицій з цих питань був переданий Президенту.

В ході перебування в Кабулі дипломатами посольства були проведені зустрічі з керівниками майже всіх галузевих міністерств, а також з

---

* д.і.н., професор, завідувач кафедри суспільних наук Національної академії управління

представниками дипломатичного корпусу, акредитованого в столиці Афганістану, бізнесових кіл, миротворців.

За результатами цих бесід склалося більш глибоке уявлення про внутрішні процеси в Афганістані. Становище в країні було жахливим: економічна і соціальна система повністю зруйнована, безпекова ситуація залишалася надзвичайно складною та неоднозначною. Основними причинами такого стану були постійні терористичні напади екстремістських рухів, суперництво за владу між політичними угрупованнями, виробництво та контрабанда наркотиків.

На зворотному шляху до Узбекистану дипломати відвідали провінцію Балх з центром у м. Мазарі-Шариф, яка є північними воротами Афганістану. Там відбулася зустріч і бесіда з губернатором Ісаком Рахгузаром. Основна увага приділялася налагодженню українсько-афганського співробітництва на рівні суб'єктів господарювання і регіонів двох країн. Головний висновок, який був зроблений з першої нашої поїздки до Афганістану, полягав у щирій зацікавленості офіційних осіб країни в налагодженні двосторонньої співпраці.

Після цієї поїздки відносини між Україною і Афганістаном набули неймовірної динаміки. В численних зустрічах з офіційними представниками Перехідної Ісламської Держави Афганістан обговорювалися практичні питання двосторонніх відносин, участі суб'єктів підприємницької діяльності України у відновленні економіки Афганістану. З афганської сторони було висловлене бажання прийняти урядову делегацію України. І вже 3 липня 2003 р. Кабул з одноденним візитом відвідала делегація представників ділових кіл на чолі з віце-прем'єр-міністром В.А. Гайдуком. Український урядовець був прийнятий Президентом Афганістану Х. Карзаєм, також відбулися його бесіди з керівництвом міністерств промислового й економічного профілю.

У рамках цього візиту відбувся українсько-афганський бізнес-форум, під час якого був укладений перший між нашими державами договірно-правовий документ – Угода про співробітництво між Торгово-промисловою палатою України та Торгово-промисловою палатою Перехідної Ісламської Держави Афганістан. Головним результатом робочого візиту української урядової делегації на чолі з віце-прем'єр-міністром В.А. Гайдуком до Афганістану стало започаткування відносин між Україною і Перехідною Ісламською Державою Афганістан на міжурядовому й бізнесовому рівнях, з'ясування можливостей практичної участі України в реабілітації пріоритетних галузей економіки ПІДА, встановлення ділових зв'язків між підприємцями двох країн.

У серпні 2003 р. відбувся офіційний візит в Україну Міністра закордонних справ Афганістану Др. Абдулло Абдулло. Міністр був прийнятий Президентом України Л.Д. Кучмою. Між зовнішньополітичними відомствами сторін було підписано Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Перехідної Ісламської Держави Афганістан. Міністру закордонних справ України було передано запрошення відвідати Афганістан в зручний для нього час.

Запрошення було з вдячністю прийняте і вже у квітні 2004 р. такий візит здійснив Міністр закордонних справ України К.І. Грищенко. Він був прийнятий Президентом ПІДА Х. Карзаєм, Віце-президентом Афганістану Аміном Арсало, Міністром закордонних справ Др. А. Абдулло.

В рамках офіційного візиту К.І. Грищенка до Афганістану було підписано Угоду між урядами України і Перехідної Ісламської Держави Афганістан про торговельно-економічне співробітництво і Угоду про співробітництво у сфері освіти, а також ухвалено Програму співробітництва між МЗС України і МЗС Афганістану на 2004 рік.

В ході візиту К.І. Грищенка в Кабулі відбулася друга зустріч українських і афганських представників ділових кіл. Головним політичним результатом візиту слід вважати започаткування цілісної системи співробітництва між Україною і Перехідною Ісламською Державою Афганістан насамперед у в політичній і торговельно-економічній сферах, визначення перспективних форм співпраці на міжнародній арені, в питаннях міжнародної й регіональної безпеки, протидії тероризму, наркоторгівлі та незаконній міграції.

За час роботи першого посольства України в Перехідній Ісламській Державі Афганістан була створена система співробітництва між зовнішньополітичними відомствами двох країн, започаткована участь українських підприємств і підприємницьких структур як в реалізації програм відбудови економіки Афганістану, так і у використанні потенційних можливостей у розробці природних багатств країни.

Я.О. Дубров*

УКРАЇНА-20: ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І РЕАЛЬНІСТЬ

В умовах втрати, а точніше відсутності в нашому українському просторі духовно-психологічних орієнтирів і духовних цінностей, які були замінені примітивною хижачко-ринковою прагматикою «дикого капіталізму» та продажним психоінформаційним простором, стають надзвичайно актуальними філософсько-психологічні й метаісторичні погляди та світогляд українських вітчизняних філософів, істориків, археологів – Г. Сковороди, П. Юркевича, В. Вернадського, М. Чмихова, О. Братка-Кутинського, Я. Дашкевича та багатьох інших. Чого тільки варті філософія трьох світів, «сродна праця», «пізнай себе», «Горна республіка» Г. Сковороди, філософія серця Сковороди-Юркевича, ноосфера В. Вернадського, епохи М. Чмихова, нащадки священної трійці О. Братка-Кутинського, націогенез та етногенез Я. Дашкевича?!

На основі триалістської філософії Г. Сковороди, фрактального, паралельного та багатоосового тричасу (тричасової спіралі) будується концептуальна модель історії української «раси», яка стає основою аналізу формування української нації на всіх історичних і доісторичних етапах розбудови (побудови) та існування української держави.

1. Філософія триалізму Г. Сковороди як фрактальна парадигма: дескрипційна модель. Триалізм Г. Сковороди – це філософія трьох світів (речей, образів, ідей) та двох натур (видимої й невидимої). З огляду на актуальну та потенційну поширеність триалізму, його українську доісторичну автотонність (Яв, Прав, Нав) логічною є його парадигмальна фрактальність в українському вимірі, яка ілюструється нами в моделях державної влади,

---

* к.ф.-м.н., доктор філософії в області соціоніки, Центр інформаційних проблем територій Інституту прикладних проблем механіки і математики імені Я.С. Підстригача НАН України

економіки, суспільного ладу, української нації тощо. Дескрипційна модель триалізму конструюється за допомогою семіотичного трикутника Г. Фреге.

2. Концептуальна модель цивілізації і цивілізаційного процесу. Під цивілізацією розуміється гармонійне поєднання еколого-економічної ніші (еконіші), суперетносу (антропосфери) та суперетосу. Враховуючи суттєву роль простору-часу (хронотопу) у вивченні цивілізаційного процесу, ми під цивілізаційним процесом розуміємо таку п'ятірку - топос, еконіша, антропосфера, суперетос, хронос. Модель триєдиного часу С. Далі модифікується в концепцію тричасу (спірального часу) та тричасової еволюції.

3. Тричасова спіраль метаісторії української раси. Українська нація, як і більшість інших націй, - це не конкретна індивідуальна нація, а комплекс індивідуальних націй, кожна з яких має свій життєвий цикл, що є звоєм спіралі еволюції нації як комплексу або раси в розумінні Ю. Липи [1]. Узагальнена модель тричасу базується на трьох принципах: фрактальності, паралельності та дерева. Принцип фрактальності полягає в побудові багатократної спіралі (надспіралі), принцип паралельності – в розгляді низки паралельних спіралей, а принцип дерева – в реалізації Світового Дерева у вигляді сукупності дерев («лісу» в розумінні теорії графів), де кожна гілка має паралельні гілки, що також мають форму надспіралей. Це означає, що кожна цивілізація (зокрема, й українська раса) має своє дерево спіралей.

4. Українська національна ідея як похідна української расової ідеї. Звідки виникла українська національна ідея (УНІ) еволюційно? Відповідь на це питання можна сформулювати так: кожна автохтонна нація як антропологічний комплекс з часом «реінкарнує» у свою реалізацію на певному історичному етапі. Чергова інкарнація (втілення) формує нову суб'єкт-націю, коли відбувається зміна екоосу, етносу, етосу та національного егрегору, а роль останнього (егрегора), як правило, відіграє етнічна (національна) мова. Для нації-комплексу українців такими етапами-періодами є трипільці, русь Київської Русі, козацтво, малоросійство в імперії, українство ЗУНР, УНР та УРСР, а також сучасна українська нація. Кожний з цих періодів творить певний звій тричасової спіралі, що описує еволюцію нації як комплексу, який можна назвати українською расою в розумінні Ю. Липи [1]. Таким чином, українська нація, як і більшість інших націй, - це не конкретна індивідуальна нація, а, як уже зазначалося вище, комплекс індивідуальних націй. Найпростіший варіант расової ідеї полягає в тому, що на кожному життєвому циклі (звої спіралі еволюції раси) нація повинна реалізувати своє державне утворення. У випадку української раси таким державними утвореннями були гіпотетична Аррата, Київська Русь, козацька держава, малоросійські губернії, УНР, УРСР та Україна як незалежна держава. Таким чином, на кожному звої часової спіралі расова ідея перетворюється в тій чи іншій формі в державницьку ідею, а отже, в національну ідею. Дійсно, як доведено нами, національну ідею можна подати у вигляді такої послідовності (процесу): етнос → нація → держава. А з другого боку, нація – це системна цілісність (емерджентність) екоосу, етносу та етосу [2]. Отже, з попереднього випливає, що сучасна УНІ породжується українською расовою ідеєю й полягає в побудові української національної держави

(«української України») та базується (на сучасному етапі) на українській нації, в яку трансформувалася й продовжує трансформуватися український етнос.

5. Про два філософські принципи метаісторії цивілізації. В книзі Г. Маркузе [3] розглядаються два філософські принципи, які адекватні для опису метаісторії цивілізації та які потрібно, на нашу думку, врахувати при формуванні й розбудові національної держави. Це принцип Великої Відмови та принцип Вічного Повернення. Якщо автором та ідеологом Великої Відмови можна вважати самого Г. Маркузе, то принцип Вічного Повернення висунув і детально проаналізував Ф. Ніцше [4]. Концепція Ф. Ніцше як принцип Вічного Повернення полягає, на думку Г. Маркузе, в баченні замкненого кола, тобто не прогресу, а «вічного повернення» - циклічності. З другого боку, принцип Великої Відмови, за Г. Маркузе, – це протест проти непотрібного придушення, боротьба за остаточну форму свободи, тобто за «життя без страху». Таким чином, Г. Маркузе обстоює Велику Відмову, тобто відмову від репресивної цивілізації та її цінностей. Ця відмова звернена до вільної особистості, здатної усвідомити свої хибні або фальшиві потреби, прищеплені репресивною цивілізацією, й таким чином зробити крок до свободи. Цим ми будемо керуватися при обґрунтуванні раціональності переходу до Третього Українського Гетьманату, який є історичним втіленням української демократії та свободи людини. Нас цікавить принцип Вічного Повернення не з погляду часової циклічності, а погляду реальної спіральної еволюції, яка обґрунтовує повернення різнопланових традицій, зокрема, традиційного політичного правління (Гетьманату) та тисячолітньої етнічної Української Релігії (язичництва).

6. Про доктрину Третього Українського Гетьманату [5]. Народження оновленої української духовної громади, яка базується на етнічній національній релігії, виробленої самим народом упродовж тисячоліть, дасть змогу реалізувати передову модель національної держави – Третій Гетьманат, державу української мрії, яка є реалізацією козацької ідеї. Її головною особливістю буде природовідповідність, адже її фундаментом будуть божественні закони в арійській традиції, які іменуються поняттям Прав – компоненти священної арійської трійці – Яв, Прав, Нав. Тому Третій Гетьманат буде правовою державою в істинному сенсі цього слова. Людяність і життєспроможність української держави ґрунтуватиметься на 7-тисячолітній арійській традиції та 25-тисячолітній традиції Білої раси [6].

7. Про концепцію українського релігійного етніцизму. Г. Лозко в книзі [7], відновлюючи античну назву Європи як Енеї, твердить, що нині, коли на карту поставлене саме життя Білого людства, пробуджена Енея знову звертається до споконвічних етнокультурних цінностей своїх предків. Етнічні міфи та героїчні легенди не канули в Лету, бо їхня спадщина залишила глибокий слід у нашій колективній підсвідомості (архетипах) і генетичній пам'яті. Етнорелігійний ренесанс свідчить, що гряде не просто зміна соціально-та суспільно-економічних структур чи формацій, а значні якісні перетворення в усіх сферах людської діяльності. Зазначимо, що етнічна релігія автохтонного населення України має кількатисячолітню історію, старшу від християнства більш ніж на 7 тисяч років. Формування язичницького світогляду предків

слов'ян, у тому числі предків українського народу, припадає на час перехідного процесу індоєвропейської людності до протонеоліту. Тому періодизацію розвитку релігійності на українських теренах можна розглядати як кілька великих епох в житті й світогляді автохтонного населення території України. Виходячи з цього, в книзі [7] дається характеристика чотирьох діб українського язичництва: Доба Великої Богині Матері, Доба Сварога-Бога Отця, Доба Дажбога – сина Сварожого, Доба Перуна – сина Сварожого. Занепад Предківських знань на теренах України характерний найбільше для останнього періоду Доби Перуна (II тис.), тобто час привнесення чужої віри й примусове її впровадження. У зв'язку з першими ознаками етнорелігійного ренесансу прогнозується доба Відродження етнорелігій (III тис.) – відродження етнічних релігій на новому етапі розвитку людства, повернення до Предківських знань, екологізація моралі, природність існування на Землі, Права як новий космічний світогляд єдності різноманітного й нових взаємин з Богом-Богами.

8. Про код української нації. Про українську мову як код української нації на серйозному науковому рівні говорив О. Пріцак при організації ним при Гарвардському університеті трьох українських кафедр з таких націєтворчих дисциплін – української мови як коду української нації, української літератури як однієї з мистецьких виявів цієї мови та української історії як генетичного коду пам'яті української нації. Для доведення тези, що українська мова є кодом української нації, ми виходитимемо з того, що українська нація є системною цілісністю (емерджентністю) екосу, етносу та етосу (див. п. 4). З цією метою та враховуючи суть поняття екосу, можна екос в широкому розумінні розщепити на топос (фізико-географічну територію), сам екос у вузькому розумінні як еколого-економічну систему та хронос як часовий період (інтервал) існування етносу в даному екосі. Використовуючи поняття семіотичного трикутника Г. Фреге та трансформуючи його в «національний» трикутник з вершинами екосу, етносу та етосу, а далі – в «національний» п'ятикутник, доповнивши попередній трикутник вершинами топосу та хроносу, ми одержимо модель (схему, структуру), яка дає можливість виявити таку функцію української мови, яка інтегрує топос, екос, етнос, етос, хронос в єдине ціле – українську націю. Це інтегрування відбувається за допомогою відображення (зокрема, шляхом побудови дескрипційних морфізмів [8]) топосу, екосу та хроносу в етнос. Це відображення включає в себе насамперед мовне відображення, далі йдуть тамгоподібні системи знаків Північного Причорномор'я, символіка в побуті (вишивки, писанки, пісні, колядки, щедрівки, гаївки тощо) й т. п. Важливим є також відображення етносу в етос (культура, релігія) та екосу в етос (землеробська та екологічна культура, географічні знання, календарі, історія). Цікавим є також аналіз і вивчення зворотних відображень.

9. Про український економічний код. Актуальною проблемою для України є проблема використання моделей і методів соціоніки та психоінформатики для розв'язування задачі структуризації й типологізації економічних систем з метою вибору адекватної економічної системи для України, яка б відповідала генетично й архетипічно українській нації. В основі функціонування будь-якої національної економічної системи лежать такі принципи: програмний, розподільний, вимірювальний, регулювальний. Ці

принципи корелюються з квадральними психічними функціями інтегральних (та індивідуальних) типів інформаційного метаболізму – програматора, синхронізатора, коректора й ефектора. Екстенсивна та інтенсивна економіки відповідають екстравертним та інтровертним інтегральним типам. Детенсивна економіка відповідає центровертним типам. Що ж стосується адміністративних, конкурентних, змішаних і перехідних економік, то вони відповідають духові (чи ментальності) другої, третьої, четвертої та першої квадр. Отже, виходячи з того, що українці – етико-інтуїтивний інтроверт, адекватною українською економічною системою може бути змішана інтенсивна економіка. Близькою до ідей соціоніки є концепція соціально-економічного генотипу як базового інформаційного механізму суспільства (Маймінас, Боулдінг).

10. Модерністський адміністративно-територійний поділ України: історико-географічні, еколого-економічні та архетипо-генетичні підстави. Проблема нового адміністративно-територійного поділу України розглядалася частіше всього в контексті федералізації (федеративні краї чи землі), хоча це питання саме по собі безпосередньо не стосується федералізації. Це особливо стає зрозумілим, коли розглядати домінуючі підстави цього поділу. Почнемо з історико-географічних підстав, згідно з якими український етнос (і нація) формувався з таких субетносів: поляни, сіверяни, деревляни, білі хорвати. При цьому полянський союз-субетнос складався з чотирьох племен, кожне з яких було прив'язане до певної географічної території – уличі (Середнє Подніпров'я), бужани (Побужжя), дуліби (Верхнє некарпатське Подністров'я), тиверці (Середнє Подністров'я), волиняни (Волинське Полісся), а білі хорвати (Прикарпаття й Карпати), на нашу думку, - це союз чотирьох племен, нащадками яких є гуцули, бойки, лемки та русини-залишки після міграції на Балкани білих хорватів. До речі, архетипічна ідея білих хорватів про створення нового етносу на автохтонних територіях до цих пір жевріє в феномені «карпато-русинства». Еколого-економічні підстави, очевидно, пов'язані з географічним розташуванням субетносів, яке врешті-решт є причиною формування екологічної ніші та стану природних ресурсів, що надалі в значній мірі обумовлює економічну діяльність субетносу, розташованого в даній еконіші. Що ж стосується архетипо-генетичних підстав, то тут потрібно враховувати, по-перше, ментальність (психоінформаційний і соціонічний тип) субетносу, а, по-друге, енергетику взаємодії Космосу й Землі, а в нашому випадку – енергетику взаємодії планет і сузір'їв (знаків Зодіаку) з Україною. В цьому напрямі опубліковані досить цікаві роботи [9-11], які також обґрунтовують принципи нового адміністративно-територійного поділу України.

11. Глобальність і реальність. У попередніх пунктах були проаналізовані тільки деякі глобальні проблеми, які потрібно розв'язати при формуванні України як республіки. Ні одна з цих проблем всерйоз не розглядалася нашою теперішньою політичною «елітою», оскільки не існує цілісного обґрунтування проекту стратегій майбутнього. Більше того, якби існувала глобальна стратегія побудови України, стали б досить прозорими ті локальні проблеми, які потрібно розв'язати для реалізації стратегічних завдань.

1. Липа Ю. Призначення України. – Львів. – 1992. – 271 с.

2. Дубров Я. Вектор української національної ідеї та український націоналізм // Форум. – 2002. – № 2. – С. 59-90.
3. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. – К., 1995. – 322 с.
4. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. – К., 1993. – 415 с.
5. Дубров Я. Реферат про доктрину розбудови Третього Українського Гетьманату за І. Каганцем: метафоричний та психоінформаційний дискурс // Національні інтереси. – В. 29. – Львів-Київ-Донецьк. – 2011. – С. 72-88.
6. Каганець І. Пшениця без куколю. Євангеліє без вставок і спотворень. – Київ-Тернопіль-Львів, 2006. – 560 с.
7. Лозко Г. Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс. – Харків, 2006. – 464 с.
8. Дубров Я. Метаісторія культур та еволюційні траєкторії в просторі буття // Доповідь на наук.-практ. конф. «Ставропігійські філософські студії». – Львів, 2010.
9. Дубров Я. Концепція країв-соціополісів як стратегія випереджувального розвитку України // Національні інтереси. – В. 7. – Львів. – 2002. – С. 139-147.
10. Жук П. Психоінформаційні дослідження: завдання і методи // Мандрівець. – 1995. – № 4-5. – С. 59-69; 1995. – № 6; 1996. – № 1. – С. 77-85.
11. Московченко В., Поправко А. Карма України. – К., 1997. – 320 с.

О.Я. Бурдько*

ЩОДО МОЖЛИВИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ У 2011 РОЦІ ТА СПОСОБІВ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

До числа можливих загроз національній безпеці України в контексті Закону України „Про основи національної безпеки України” у короткостроковій і середньостроковій перспективі з високою ймовірністю належатимуть такі: спроби окремих країн маніпулювати геополітичним положенням України задля задоволення власних економіко-політичних інтересів; поглиблення, внаслідок невизначеності і залишення України „сірою зоною” з точки зору регіональної безпеки, військово-економічної слабкості нашої країни.

У цьому контексті ще не закінчився розпочатий внаслідок останніх президентських виборів процес перегляду основними акторами ролі і місця України у сучасній світовій системі міждержавних економіко-політичних взаємовідносин. У зв'язку з цим є високою ймовірною подальша активізація у коротко- та середньостроковій перспективі зусиль окремих країн, в т. ч. тих, що не мають спільних кордонів з Україною (зокрема, США, Китай), спрямованих на перегляд її сучасного адміністративно-територіального устрою. Це пов'язано з активізацією налагодження прямих зв'язків з представниками відповідних національних меншин з боку Польщі, Угорщини, Румунії та Туреччини, а також з активною підтримкою Німеччини ідеї посилення фінансово-економічної незалежності адміністративно-територіальних одиниць України.

Варто враховувати, що лінія ЄС і більшості інших країн-членів НАТО у відносинах з Україною у багатьох аспектах залежить від Сполучених Штатів, свідченням чого є, зокрема, прив'язка програм фінансово-економічної допомоги до умов співпраці з МВФ та МБРР і висування щодалі нових, дещо штучних умов поглиблення партнерства тощо. Тому, з огляду на тенденцію до активізації і підвищення рівня координації й ефективності механізмів усунення чинників впливу НАТО з процесів політичної та економічної життєдіяльності України і поширення ідеї її неспроможності ефективно вирішувати внутрішні проблеми,

---

* третій секретар другого територіального департаменту Міністерства закордонних справ України

можна прогнозувати поступове згортання активності США у другорядних для них напрямках сумісної діяльності з нашою державою і концентрацію уваги виключно на контролі за ключовими механізмами забезпечення утримання власного впливу в цьому регіоні. Тому, з огляду на посилення тенденцій до поглиблення економічних і політичних проблем в Україні, можна прогнозувати сплески активності лідерів переважно лівого спрямування (у т. ч. й інших країн) щодо наповнення діяльності конкретними продуктивними проектами. Однак у короткостроковій перспективі можна прогнозувати скоріше їх спорадичність, ніж існування у системному вимірі, який ставив би під питання існування балансу сил в Україні у сучасному форматі. У цьому контексті, при визначенні доцільності участі у конкретних проектах Україні варто оцінювати їх насамперед з точки зору забезпечення власних інтересів, а не підняття аграрного сектору та легкої промисловості країн нашого регіону.

Можливі такі способи мінімізації можливих загроз національній безпеці України у 2011 р.:

1. Активізація діяльності нашої держави з посилення ролі ОБСЄ у забезпеченні регіональної безпеки. У зв'язку з цим важливими пріоритетами у короткостроковій перспективі є головування України в ОБСЄ у 2013 році, активне залучення до обговорення архітектури європейської безпеки в рамках «процесу Корфу» з урахуванням стратегічних інтересів України, зміцнення режиму Договору про звичайні збройні сили в Європі.

2. Зважений підхід у співпраці з НАТО як провідним військово-політичним блоком. У цьому аспекті, з огляду на провідну роль США у визначенні концепції розвитку блоку і його цілей на різнострокову перспективу, можна враховувати можливості еквівалентного обміну з країнами цього блоку поступками оперативного-тактичного характеру.

3. Виважена, прагматична позиція щодо співпраці з країнами ЛАКБ. У цьому контексті необхідно враховувати, що з посиленням політичної складової сучасних інтеграційних об'єднань країн регіону, Україна у плані нарощування торговельно-економічного обороту, буде змушена чимдалі більше співпрацювати саме з економіко-політичними блоками (МЕРКОСУР, УНАСУР, ALBA, NAFTA, Андська співдружність націй тощо) а не з окремими країнами. У цьому контексті доцільним міг би бути перегляд погляду на співпрацю з регіоном у бік посилення політичної складової. При економічній співпраці слід більш активно використовувати геополітичне положення та досить розвинену транспортну інфраструктуру України для сприяння економічним зв'язкам країн Латинської Америки з країнами Східної Півкулі.

4. Активізація міжнародної присутності України у світі, збільшення кількості дипломатичних, економічних, культурних і мас-медіа представництв нашої країни не лише на європейському континенті, а й у країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Доцільність збільшення кількості дипломатичних представництв диктується як збільшенням динамізму в принципі, так і тим, що в умовах усвідомлення світовим співтовариством своєї «замкненості» сила та вага кожної з країн формуватиметься і через її образ в очах оточуючих.

5. Здійснення політико-дипломатичного забезпечення участі України в міжнародному співробітництві у сфері боротьби з міжнародною злочинністю, тероризмом, наркобізнесом і нелегальною міграцією.

6. Посилення професійної підготовки відповідних кадрів, тренування «багатофункціональних» дипломатів (в рамках груп країн за територіально-мовно-культурною ознакою) з тим, щоб уможливити оперативне переміщення дипломатів у межах країн групи в разі зміни розстановки сил і політичної ваги країн в рамках групи, наприклад, у результаті чергових виборів до РБ ООН.

С.В. Сірий*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ

У сучасному світі формуються нові системи міжнародної взаємодії. Сучасна система міжнародних відносин - це агресивне середовище з непередбачуваними сценаріями розвитку. І сьогодні у світі немає жодної країни, жодного співтовариства, спроможних забезпечити собі стовідсотковий захист від ризиків і небезпек.

Будь-яка незначна зміна в точці світу здатна набути надзвичайно руйнівного та небезпечного для інших держав характеру, викликати масштабну перебудову всієї системи. Масштаб та складність викликів і загроз швидко зростають. Новітні загрози ХХІ століття, такі як міжнародний тероризм й організована злочинність, розширюють сферу дії, збільшують свою вагу виклики, пов'язані з поширенням зброї масового знищення, енергетичною безпекою, глобальними змінами клімату, атаками на Інтернет-простір (кібернетична безпека), піратством. Глобальна фінансово-економічна криза також створює нові виклики і, крім того, може бути каталізатором інших загроз. Складність різноспрямованих чинників, що діють у глобальному міжнародному середовищі, спричиняють пошуки адекватних відповідей, нових концептуальних підходів до безпеки.

Специфіка безпекового середовища в Європі полягає в тому, що загроза виникнення тут повномасштабного воєнного конфлікту оцінюється як низька, натомість сукупний ефект від дії новітніх загроз міг би мати для континенту руйнівні наслідки.

На сьогодні жодна з європейських країн неспроможна самостійно вирішувати стратегічні проблеми безпеки. НАТО, ЄС та ОБСЄ виконують роль ключових елементів в архітектурі європейської безпеки. Водночас зростає роль Російської Федерації, яку західні партнери намагаються всіляко долучити до спільних безпекових проєктів, проте на заваді стоїть комплекс суперечностей і досі принципово нерозв'язаних питань.

Для зовнішньої політики України згадані події також є моментом випробування. Географічне й геополітичне становище України особливо вразливе до новітніх та традиційних викликів і загроз. Наявність заморожених і гарячих конфліктів поблизу її кордонів, вразливість систем енергопостачання,

---

* к.політ.н., старший викладач кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

нелегальна міграція, піратство вимагають від нашої держави активних та рішучих дій. Нинішній час з багатьох причин сприятливий для переосмислення ситуації у сфері європейської безпеки, для пошуку адекватних шляхів дальшого розвитку її архітектури та місця в ній України, зменшення ризику виникнення небезпечних конфліктів і побудови інституційних механізмів розв'язання безпекових проблем.

Для європейського континенту в цілому й для України зокрема наслідки нинішніх подій ще потребуватимуть оцінки, однак вже сьогодні зрозуміло, що система безпеки в Європі та світі проходить випробування на міцність.

16 січня 2011 року Верховною Радою України прийнято допрацьований проект Концепції національної безпеки країни. Документ передбачає можливість участі України в міжнародних системах безпеки, що включає «входження в ті, що існують, і створення нових систем безпеки». По суті, цей момент є першим кроком до відмови держави від статусу позаблокового. Поки ж Україна матиме подвійний стандарт у підході до питань позаблоковості.

Існування, самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави неможливі без розробки і здійснення цілеспрямованої політики захисту її національних інтересів. Основи такої політики визначає Концепція національної безпеки України. Концепція національної безпеки України повинна забезпечити: єдність принципів формування і проведення державної політики національної безпеки; об'єднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і державних та відомчих програм у різних сферах національної безпеки.

Внаслідок дії сукупності зовнішньополітичних і внутрішньополітичних чинників Україна опинилася на периферії світової політики, у «сірій зоні» безпеки. Водночас майбутнє за зовнішньою і безпековою політикою, в основі якої – захист національних інтересів України в умовах глобального світу.

В.В. Акулов-Муратов*

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ МЕТОДІВ У ПРОГНОЗУВАННІ ПОВЕДІНКИ АКТОРІВ-СТЕЙКХОЛДЕРІВ У ПРОЦЕСІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

В умовах світу, що хаотично глобалізується, керівництво нашої держави повинне мати повне, зрозуміле й аргументоване пояснення існуючих взаємин всіх учасників сучасних міжнародних відносин (МВ). І на цій основі впевнено прогнозувати їх поведінку, що дозволяє будувати збалансовану, а головне – взаємовигідну і стійку систему управління такими відносинами за найрізноманітніших умов і ситуацій. Розв'язання цього завдання за допомогою методів логіко-математичного апарату дозволяє зменшити суб'єктивність експертної оцінки, яка наразі у більшості випадків є ангажована: експерти-аналітики (як внутрішні, так і зовнішні), діючи кон'юнктурно і ставши впливовою

---

* к.держ.упр., головний спеціаліст відділу інформаційно-аналітичного забезпечення роботи Голови Державного комітету рибного господарства України

силою на політичній арені, чинником дії самим у собі, виконуючи відповідні завдання, не дозволяють Україні почуватися впевнено.

Сучасна економіко-політична парадигма світу стверджує, одночасно стимулюючи переконання, що вимоги й бажання людини нескінченні і задовольнити їх неможливо. Це створює і підтримує небезпечну тенденцію руйнування верховенства наукової парадигми освіти (отримання й успадкування знань) і переходу першості до технологій (встановлення нових компетенцій – уміння працювати з інформацією та стандартами): в буденному житті акцент, як і діяльність, спрощуються та переносяться з мислення на розуміння. Тому МВ у сучасному науковому середовищі розглядаються, в основному, в площині соціального конфлікту (теорія Р. Дарендорфа), хоча переважна частина стосунків між акторами – це взаємодія протилежних сторін, різних тенденцій і явищ, які разом з тим знаходяться у внутрішній єдності та взаємообміні, і є джерелом саморозвитку і руху учасників МВ.

За останні роки зроблено величезний крок вперед у з'ясуванні структур і функцій різноманітних систем МВ, однак здатність створювати цілісну картину втратилася через відсутність придатної загальної концепції, в рамках якої можна якісно описувати і прогнозувати поведінку як міжнародних систем, так і окремих акторів-стейкхолдерів (зацікавлених сторін) у процесі МВ. Адже за різних умов їх поведінка виявляється в «парадоксальних» явищах через відсутність загальнотеоретичного обґрунтування. Це пов'язано з переважанням економічного підходу в галузі теорії організації у 80-90-х рр. ХХ ст., яке затулило інші напрями досліджень та знівельовало важливі відкриття в цій сфері. Сучасне наукове середовище, визнавши, що такий підхід має істотні обмеження, тепер повертається до попередніх теорій і намагається переосмислити їх у руслі новітніх методологій. У результаті воно заново винаходить те, що було відоме сорок-п'ятдесят років тому та було забуте завдяки його ж зусиллям.

При вивченні хаотичних процесів глобалізації з погляду МВ широко використовуються методи синергетики, яка в американській літературі часто має назву теорії хаосу. У цьому аспекті необхідно відзначити концептуальний зв'язок між глобалізацією, теорією хаосу і постмодернізмом: методи теорії використовуються сучасними світовими елітами для дезорганізації тих соціальних систем, які не відповідають їх вимогам (включаючи й Україну!). Проте реальність сучасного світу настільки складна і нестійка, що закони кібернетики, синергетики та системного аналізу без сумніву можуть допомогти при вивченні динаміки нинішніх цивілізаційних і міжнародних процесів, на які повинна реагувати Україна. Особливо стосовно поведінки нелінійних систем, що складно еволюціонують: їхня стійкість зміцнюється через збільшення кількості загальноцивілізаційних чинників, що піддаються управлінню і контролю, однак призводить до підвищення вразливості сучасної цивілізації через посилення впливу нелінійних чинників. А тому невірноваженість, з ускладненням, зростає та система стає ще більш динамічною і нелінійною.

Може здатися, що застосування теорії хаосу не має жодної користі, оскільки хаотичні системи (в т. ч. і МВ) непередбачувані, але це не так. По-перше, тому, що лише деякі аспекти хаотичних систем є непередбачуваними.

По-друге, тому, що корисність цієї теорії не обмежується здатністю прямого прогнозування. Зокрема, теорія хаосу пропонує нові методи аналізу даних і виявлення прихованих закономірностей там, де раніше наявність системи вважали випадковою і жодних закономірностей в її поведінці не шукали, вважаючи, що їх просто не існує.

Необхідна така теоретично обґрунтована система аналізу і контролю за поведінкою акторів-стейкхолдерів МВ, яка дозволить здійснювати її достовірне прогнозування і планування незалежно від суб'єктивності експертних оцінок якомога простішими у застосуванні логіко-математичними методами, прийнятними до експрес-використання керівництвом України. Це дозволить знайти необхідні шляхи, нові схеми розвитку й управління МВ за допомогою сучасних теорій складних систем, які дозволять вирішувати суперечності між Україною та іншими акторами ще на ранніх стадіях їх появи або мати чіткий регламент їх узгодження, і не дозволить розпоряджатися нашою державою за допомогою системи «контрольованого хаосу» на догоду невеликої купки людей. Адже спроба генералізації всієї влади в руках декількох транснаціональних компаній може призвести до спрощення сенсу влади, зменшення можливості системи управління реагувати на процеси, що народжуються у безпосередньо не пов'язаних з традиційними уявленнями про владу підсистемах.

Хоча з цього випливає необхідність розуміння того, що глобалізація у формі, яку їй намагаються надати США та індустріально розвинені країни Заходу, є їх відповіддю на цивілізаційні виклики сьогодення та радикальні геополітичні трансформації, пов'язані з подіями 1989-1991 рр., які призвели до руйнування попереднього світового порядку: хто володіє сучасними фінансовими, технологічними, науковими, інформаційними ресурсами, той і встановлює правила й цілі глобалізації. Проте концептуальна вразливість стратегії посилення їх ролі у світі й агресивної пропаганди неоліберальних принципів організації соціуму, що довели свою операційну ефективність у ХІХ-ХХ ст. в тому, що саме вона й призвела до загальносвітової кризи людства, оскільки в економіко-центричній парадигмі світу відбувається генералізація влади в руках транснаціональних корпорацій. У зв'язку з цим, природним є прагнення індустріально розвинених країн наперед визначити стратегічний напрям сучасного цивілізаційного розвитку та бажання отримати максимум вигоди від ситуації, що склалася. Проте відкритим залишається питання: наскільки вигідна їм самим у довготривалій перспективі є обрана стратегія?

Е.А. Слинко*

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИЧНОСТИ В УКРАИНЕ

Американский политолог С. Хантингтон в ходе своих исследований пришёл к выводу, что в постбиполярном мире конфликты будут происходить вдоль линий цивилизационных разломов [1]. Украина в терминологии С. Хантингтона является расколотым государством. Львов, Киев и Донецк прошли различные исторические пути. История Украины подтверждает этот тезис.

---

* аспирантка Воронежского государственного университета

XII и начало XIII века стали для Киевской Руси периодом углубления феодальной раздробленности и обособления земель-княжеств. Ожесточённая борьба за Киевский великокняжеский престол привела к упадку столицы. В это же время Галицко-Волынское княжество, благодаря выгодному географическому положению, тесным связям с Русью и с Европой, а также отказу от участия в междоусобных войнах русских князей, вступило в эпоху своего расцвета. Татаро-монгольское нашествие 1236-1242 гг. лишь способствовало дополнительному обособлению западнорусских земель.

XIII и первую половину XIV века Галицко-Волынское княжество существовало как отдельное процветающее государство, соединившее в себе черты феодальной Европы с традициями Византии. В 1303 г. княжество получило собственного митрополита, в этот же период галицко-волынский князь Юрий носил титул «короля Руси» [2]. Ещё с XIII века Польша и Литва приступили к активной экспансии приграничных земель. Постепенно все галицко-волынские земли вошли в состав Речи Посполитой, центрально-украинские территории присоединило к себе Великое княжество Литовское, а восточная Украина по-прежнему пребывала в запустении. Таким образом, три региона, объединённых сейчас одним государством, развивались по разнонаправленным политическим и культурно-цивилизационным векторам.

На территории польской Галиции и Великого княжества Литовского развивалось европейское городское право, лидирующие позиции принадлежали католической религии, с 1596 г. определённые позиции заняла униатская (греко-католическая) церковь. Таким образом, западная и центральная части украинских земель активно интегрировались в европейские культурные и институциональные рамки, становились частью западной цивилизации, сохраняя при этом некоторую национальную и культурную самобытность.

Зарождение казачества началось в конце XV века благодаря практике ухода крестьян и беднейших слоёв населения в незаселённые и плодородные восточно-украинские земли. Однако в социально значимый фактор казачество превратила его антитатарская и антиосманская направленность. Речь Посполитая, стремясь поставить казаков на службу своим интересам, выделила для них отдельные организационные структуры, в то же время интегрировала казачество в королевское войско, придав этому общественному слою официальный статус и ощущение собственной уникальности.

Постепенно казаки становятся силой, напоминающей государственную, выходят за рамки Запорожской Сечи, и в XVII веке образуют свои собственные политические, военные, общественные и культурные институты, укрепившиеся в Восточной Украине и получившие название Гетманщины. Казачество уже сосредотачивается не на противостоянии Османской империи и Крымской орде, а на приобретении государственной независимости. С этой целью гетманы вступают в многообразные политические союзы и ведут освободительные войны с Речью Посполитой. Наибольший размах получила война гетмана Богдана Хмельницкого, освободившая от Польши Восточную Украину и открывшая московский период в украинской жизни.

Так Украина оказалась разделенной между Московским государством и Речью Посполитой, а в середине находились борющиеся за национальную

независимость казаки, что усугубляет цивилизационный раскол. Московское государство, особенно в допетровский период, объединяло в себе византийское и татарское наследие, и было государством в значительной мере азиатским. Польша являлась типичной центрально-европейской католической страной, а гетманская Украина соединяла в себе все названные черты и окрашивала их своим собственным, не похожим ни на что иное национальным колоритом.

После разделов Польши Западная Украина отошла империи Габсбургов, а Центральная воссоединилась с Восточной в составе Российской империи. Именно во время правления Габсбургов, опасавшихся венгерского национализма и потому поощрявших национализм украинский, быстро начала развиваться украинская идентичность. Однако характерно это было лишь для западно-украинских, галицийских земель. Но и на данной территории, как замечает Р. Абделал, «лишь в конце девятнадцатого века украиноязычное население начало называть себя украинцами» [3].

Таким образом, с момента монголо-татарского завоевания и вплоть до революционных потрясений 1917 г. единственным национальным государством для населения Восточной и части Центральной Украины оставался полугосударственный войсковой строй Гетманщины, поэтому люди, населявшие эти земли, не получили чётко выраженной украинской национальной и государственной идентичности. Безусловно, население Восточной Украины было сильнее связано с политическим укладом, менталитетом и культурой России, нежели население Центральной Украины. Однако Западная Украина развивалась в ином направлении. Именно в Галиции формируется и укрепляется национальная украинская идентичность.

15 декабря 1918 г. Украина на короткое время получила независимость, [4] образовалась Украинская Народная Республика. Но уже в конце 1919 г. она перешла под власть большевиков и позже стала Украинской ССР.

Восточная Галиция (Западная Украина) получила независимость в ноябре 1918 г. после распада империи Габсбургов, была провозглашена Западноукраинская Народная Республика, но летом 1919 г. территория Западной Украины перешла под власть восстановившей свой государственный статус Польши. Вследствие заключения в 1939 г. пакта о ненападении с Германией, содержавшего секретный протокол о разделе Польши, СССР в 1939 г., после начала Второй мировой войны присоединил Западную Украину. В 1945 г. Закарпатье, бывшее частью Чехословакии, вошло в состав СССР.

Вследствие указанных процессов русская ментальность жителей Восточной Украины превратилась в советскую, Центральная Украина сохранила смешанную национальную украинскую и советскую идентичности. Западная Украина воспринимала своё включение в состав Советского Союза менее органично. Когда в 1991 году Украина получила независимость, Галиция не поддавалась советской ностальгии и стала очагом набиравших силу националистических движений, тогда как население Восточной Украины утратило опору для своей идентичности и продолжало ощущать себя советскими гражданами, частью уже несуществующего государства. Жители Центральной Украины разделились между двумя полюсами. Таким образом, через Украину проходит линия разлома между Западной и Евразийской

цивілізаціями, причём ідентичності обоєх частей населення окрашены общей славянской и уникальной, сохранившейся со времён расцвета казачества, украинской культурой.

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2005. – 603 с.
2. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины / М. Грушевский. – К.: Левада, 1995. – С. 47.
3. Abdelal R. Memories of nations and states : institutional history and national identity in post-soviet Eurasia / R. Abdelal // Nationalities Papers. – London.: Carfax Publishing, 2002, vol. 30. – № 3. – P. 466.
4. Верстюк В. Украина под игом тоталитаризма. Послесловие к «Иллюстрированной истории Украины» М. Грушевского / К. Верстюк. – К.: Левада, 1995. - С. 608.

Т.С. Воропаева*

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ І ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ (1991-2011 РР.)

Суттєва активізація глобалізаційних процесів у світі вимагає особливо пильної уваги до проблеми завершення націєтворення та формування спільної ідентичності громадян України. Теоретичний аналіз різних концептуальних підходів до вивчення проблеми національної та європейської ідентичності показує, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації, яка найчастіше розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї референтної групи) з кимось або чимось.

Процес становлення і розвитку національної та європейської ідентичності громадян України досліджувався нами в рамках кількох міжнародних наукових проектів Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в яких активну участь брали студенти й аспіранти факультетів психології та соціології («Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти» та ін.). Ці проекти були підтримані Фондом «Відродження», Фондом Фрідріха Еберта, Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, а також Асоціацією українських банків.

У цих проектах упродовж 1991–2011 рр. було досліджено статеву (або гендерну) ідентичність, особистісну, вікову, сімейну, соціально-професійну, майнову, релігійну, етнічну, мета-етнічну, місцеву (локальну), регіональну, національну (або громадянсько-політичну), європейську (або континентальну), планетарну (або загальнолюдську) та пострадянську ідентичність громадян України різних регіонів. Загалом було обстежено 30 700 респондентів віком від 18 до 85 років. Застосування інтегративного підходу дозволило виявити досить цікаві трансформації:

1) в 1991–1994 рр. пострадянська ідентичність займала перші місця (з 1-го по 5-те), але її відрив від інших форм ідентичності стабільно зменшувався;

2) упродовж 1994–2004 рр. значущість пострадянської ідентичності стрімко зменшувалась (хоча в групі етнічних росіян і російськомовних українців, які

---

* к.психол.н., доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

мешкають на Півдні та Сході України, пострадянська ідентичність продовжує займати досить високі позиції);

3) етнічна ідентичність у всіх групах поступово зростала (найбільш активне зростання було помічено у росіян, українців, кримських татар, євреїв);

4) дуже повільно зростала майнова ідентичність (найбільш значущою вона була для євреїв, вірмен, греків, росіян, поляків);

5) загальнолюдська (планетарна) ідентичність практично не змінилась;

6) європейська ідентичність спочатку займала передостанні місця, але, починаючи з 1998 – 1999 рр., її значущість почала зростати (особливо в групі етнічних українців, поляків, угорців, словаків, румунів, кримських татар);

7) найбільш стрімко зростає європейська ідентичність у мешканців великих міст;

8) національна (або громадянсько-політична) ідентичність була законсервована упродовж 1991–1993 рр. у всіх групах, але починаючи з 1994–1995 рр. вона почала стрімко падати в групі етнічних росіян, білорусів, євреїв; поступове зростання цієї форми ідентичності в групі етнічних українців і в деяких групах національних меншин (передусім у групі етнічних поляків і кримських татар) простежується у 1997–1999 та 2004–2005 рр.;

9) престижність національної (або громадянсько-політичної) ідентичності зростає більш повільно на Сході й Півдні України, на відміну від Півночі, Центру та Заходу України;

10) найбільш відчутних трансформацій зазнала етнічна та національна (або громадянсько-політична) ідентичність, але розрив між цими формами ідентичності на Сході й Півдні є набагато більшим, ніж на Заході і в Центрі України;

11) в етнічних українців на Півдні й Сході України спостерігається тенденція до зростання європейської та національної (або громадянсько-політичної) ідентичності;

12) в етнічних українців, вірмен, білорусів і молдаван, які проживають на Сході та Півдні України, більш виражені ностальгічні настрої стосовно радянської ідентичності; але в цих же групах на Заході України переважає бажання відчувати себе європейцями;

13) у 2004–2008 рр. зрівнялись емпіричні показники етнічної ідентичності як в групі етнічних українців, так і у групі національних меншин;

14) у групі національних меншин у 2006–2009 рр. виросло значення регіональної ідентичності (при грамотній регіональній політиці цей тип ідентичності міг би стати базовим підґрунтям для зміцнення загальноукраїнської ідентичності);

15) у 2004–2011 рр. стала помітною тенденція до збільшення показників європейської ідентичності як в групі етнічних українців, так і в групі національних меншин; запит на європейськість є досить потужним в українському суспільстві.

Було з'ясовано, що смислове поле національної та європейської ідентичності респондентів з **високим** і **низьким** рівнем цих форм ідентичності суттєво відрізняється: для представників **першої групи** (в яку переважно входять особи з моноетнічною і біетнічною ідентичністю) характерна більш

конструктивна ієрархія життєвих смислів, де домінують екзистенційні та самореалізаційні смисли, ніж для представників **другої групи** (в яку переважно входять особи з маргінальною і зміненою етнічною ідентичністю), де домінують гедоністичні й статусні смисли. Було з'ясовано також, що кількість респондентів, які дивляться переважно російські телеканали, суттєво відрізняються у цих двох групах: **в першій групі** таких осіб лише 8%, а **в другій групі** таких осіб – 72%. Отже, деструктивний інформаційний тиск з боку Російської Федерації негативно впливає передусім на осіб з маргінальною і зміненою етнічною ідентичністю.

Найбільш прийнятною для громадян України є національна ідентичність громадянсько-політичного типу, яка може поєднуватися з іншими різновидами ідентичностей – релігійною, етнічною, професійною тощо. Така національна ідентичність за своєю суттю багатовимірна, адже вона охоплює, але не скасовує етнічну, мовну, релігійну, регіональну, професійну, вікову, статеву та інші ідентичності. Отже, для розвитку національної та європейської ідентичності громадян України необхідно захистити український інформаційний простір; забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян; підняти на більш високий рівень політичну культуру населення України; подолати соціально-психологічні стереотипи утопічного і тоталітарного походження та комплекс національної неповноцінності; розширити базу демократичних сил; досягти стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного й соціально-економічного життя; довести до логічного кінця незавершений процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм (на противагу посиленню регіональної сегментації країни); виховувати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї.

Н.Г. Ісхакова*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: НАСЛІДКИ ДЛЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розвиток українського суспільства підпорядкований загальним закономірностям розвитку сучасної світової системи, головною серед яких є тенденція глобалізації. Глобалізація — складне та багатоаспектне явище, яке так чи інакше відображається на всіх сферах життя українського суспільства, маючи як позитивні, так і негативні наслідки.

У *політичній сфері* відчувається послаблення ролі держави і посилення впливу на внутрішні українські процеси основних суб'єктів глобалізації - країн «Великої вісімки», транснаціональних кампаній (наприклад, Газпром), а також міжнародних організацій та об'єднань (ООН, НАТО, ЄС, СОТ, МВФ тощо). Вплив глобалізації на *національну економіку* досить суперечливий. Україна отримала можливість захисту інтересів національних підприємств відповідно до міжнародних процедур, а також скорочення витрат на здійснення зовнішньоекономічних операцій. Крім того, Україна стала привабливою для

---

* к.політ.н., доцент кафедри соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету

іноземних інвесторів за рахунок приєднання до загальноприйнятих у світі норм. З іншого боку, гальмується розвиток окремих галузей (секторів) національної економіки, які виявляються неготовими до повноцінної міжнародної конкуренції. Глобалізація постає зовнішнім фактором, що впливає на характер *культурних процесів* в українському суспільстві. Сьогодні існують зовнішні загрози культурній самобутності України: девальвація національних культурних цінностей, трансформація традиційної системи світоглядних орієнтацій. Все більш помітним стає явища культурної «вестернізації».

Все вищезазначене підтверджує, що глобалізація не може оминати своїм впливом *освітню сферу*. Відбувається поступова зміна основ університетської освіти в усіх країнах світу, зокрема України. В епоху глобалізації університети перетворюються в економічні корпорації особливого типу, які пов'язані з виробництвом і поширенням знань. Тому вони мають керуватися логікою виробництва знань, тобто намагатися продати свій товар і за отримані кошти розвиватися. Для виконання цього завдання університети вимушені застосовувати комерційні підходи у своїй діяльності. Це призводить до зміни соціального статусу вчених і переведення їх у групу експертів, які виступають суб'єктами ринкових відносин. Існує також і небезпека у розвитку вищої освіти: зміст самої освіти може стати другорядним, а її цінність буде замінена на просту наявність (отримання диплому).

Головною стратегією розвитку України в сучасних реаліях має стати використання світових тенденцій і закономірностей у власних національних інтересах і блокування або послаблення їх негативних аспектів.

1. Арсеєнко А. Глобалізація: основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні XXI століття // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Колективна монографія. За ред. М.О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 23-50.
2. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – СПб., 2001. – 416 с.
4. Колодко Г.В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / О.М. Палій. – К.: Основні цінності, 2002. – 248 с.
5. Многоликая глобализация. / Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. – М., 2004. – 382 с.
6. Стиглиц Дж. Глобализация: тревожные тенденции. – М.: Национальный общественно-научный фонд, 2003. – 304 с.

С.С. Троян*

СУЧАСНА УКРАЇНА: ВІД ЛОКАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ДО КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Цивілізаційний вимір світу набуває все більшого змістовного наповнення і значення з розвитком діалектичних процесів суспільної трансформації, інтеграції та глобалізації. Глобальний масштаб означає включення у сферу світової політики практично всіх країн і народів, культур і цивілізацій.

Не є винятком і український сегмент. Україна, за визначенням М. Михальченко, належить до т. зв. „розколотих” цивілізацій регіонального чи локального рівня. Ми дотримуємося точки зору, що локальна цивілізація – це

---

* д.і.н., завідувач кафедри міжнародних відносин і країнознавства Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету

окреме самобутнє цивілізаційне утворення, неповторний синтез соціокультурних, етнонаціональних, релігійних, технологічних та інших особливостей, притаманних великій групі людей, об'єднаних спільністю духовних цінностей, історичних доль і геополітичних домагань. Наша держава знаходиться на перехресті трьох великих і потужних цивілізаційних просторів – західноєвропейського, євразійського, ісламського, тому в українському суспільстві очевидні розходження й навіть протистояння щодо культурно-цивілізаційних орієнтацій. Належність України до периферійних зон декількох цивілізацій дозволяє визначити її приналежність до розколотих цивілізацій.

З огляду на „проблемні зони” культурно-цивілізаційного виміру України під кутом сучасних глобалізаційних процесів важливої ваги набуває проблема її лімітрофного (прикордонного, периферійного) розташування. Зауважимо, що таке лімітрофне становище оцінюється неоднозначно. З одного боку, східні кордони України виступають лінією розмежування між Європою і Росією як окремою російсько-євразійською цивілізацією. З іншого - Росія вважає західні кордони України є лінією розмежування між НАТО і простором СНД, який розглядає як зону своїх особливих інтересів.

Лімітрофне становище визначається як проміжне. Якщо народ «лімітрофа» не укорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним, як проблематично здійснити і творення своєї консолідованої локальної цивілізації. Україна є лімітрофом у трьох вимірах. У геополітичному вона опинилася між НАТО і Росією. В економічному – між країнами з переважно ринковою, економікою Заходу і державно-монополістичною під контролем нового правлячого класу економікою Росії. У духовно-моральному – між тоталітарно-моноідеологічним минулим і багато в чому невизначеним майбутнім у формі фактично лише ідеї про правову, демократичну, соціально орієнтовану державу. Усі три зрізи характеризують прикордонний, перехідний характер української держави і суспільства.

Звідси як проблемність, так і політична необхідність віднайти свій шлях розвитку, своє місце у світі глобальних зрушень з урахуванням переваг моделі так званої „м'якої модернізації” і особливостей власної української культурно-цивілізаційної ідентичності. При цьому українське суспільство має необхідний потенціал, щоб стати єдиною культурно-цивілізаційною системою в плані цінностей та ідентичності. Але разом з тим ситуація невизначеності може залишатися ще довго і призводити до кризових явищ у міжцивілізаційних відносинах. У таких країнах, як наша, великі групи належать до різних цивілізацій, між ними постійно точиться боротьба: кожна намагається визначити країну як свій політичний інструмент і зробити свою мову, релігію й символи державними. Окрім того, сили відштовхування розколюють ці країни на частини та притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств.

Водночас, на нашу думку, наявність ознак внутрішнього розколу української локальної цивілізації, не прирікає її на безперспективність. Для України як важливої на сьогодні другорядної регіональної держави, моделі співіснування різних етнічних груп і цивілізацій, необхідно й оптимально залишитись єдиною, зміцнювати незалежність, мати тісні стосунки з Росією і

водночас розвивати дружні зв'язки із Заходом. Власне саме на такі вектори розвитку зорієнтований прийнятий Верховною Радою 1 липня 2010 року Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики».

Разом з тим треба чітко усвідомлювати, що мова йде не тільки про зовнішньополітичний вибір, а насамперед вибір внутрішній, від якого залежатиме як стабільність і благополуччя в нашій державі та суспільстві, так і її реальні позиції на європейській і світовій арені. Це безпосередньо стосується контексту новітнього українського культурно-цивілізаційного виміру, зокрема у сенсі погляду на Україну як на окрему геополітичну та історико-культурну реальність у сучасному глобальному світі. Принаймні для України обов'язково потрібна національна стратегія адаптації до цих процесів. Вона, вважає В. Тітарчук, „повинна передбачати відновлення власного цивілізаційного ритму, культурно-етнічної самоідентифікації українського суспільства на підставі творчо усвідомленої і модернізованої тисячолітньої національної культури, збагаченої кращими зразками сучасної глобальної цивілізації”. Такий розвиток має враховувати активну участь у культурно-цивілізаційному діалозі на основі міжкультурної комунікації глобального суспільства. Водночас від виступає важливим засобом збереження кращих рис української ідентичності при активному включенні України в глобалізаційні процеси. Справа за внутрішньополітичною консолідацією еліт і суспільства, досягненням консенсусу в стратегії і тактиці зміцнення устоїв державності на засадах конструювання власної української ідентичності, ефективного реагування на виклики глобального світу, запровадження інноваційного поступального розвитку.

В.В. Єфімова*

ГЕОІДЕОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА УКРАЇНИ І ГЕОПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Сутність перехідного періоду новітнього державотворення, що розпочався в Україні на початку 1990-х років, полягає в переході у *політичній* сфері від тоталітаризму до демократії; в *економіці* - від командної до ринкової економіки; у *соціальній* - від людини-гвинтика до активного творця власної долі; у *гуманітарній* - від класових до національних і загальнолюдських цінностей; у *міжнародній* - від об'єкта до суб'єкта геополітики; у *військовій* - від об'єкта до суб'єкта воєнної політики. Всі ці перехідно-трансформаційні процеси можна здійснити лише в межах послідовного, наперед визначеного курсу державотворчого процесу.

Більшість вітчизняних дослідників говорять про ідеологічну кризу в сучасній Україні, подолання якої передбачає вироблення певної системи політичних поглядів, надання цій ідеологічній системі основоположного значення у виробленні політичного курсу держави, а також поширення знань про неї задля сприйняття її більшістю населення. Таким чином, вироблення й оприлюднення в Україні концептуальної ідеології стає необхідною умовою розбудови держави та її випереджаючого розвитку в майбутньому. При цьому

---

* науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

кожна держава і кожен народ розвивається не окремо, а спільно зі своїми етнічними й історичними сусідами згідно з об'єктивно діючими тенденціями та закономірностями геополітичного розвитку, що набувають не лише регіонального, а й світового значення.

Геополітика може виступати як ідеологія, що, у свою чергу, є необхідною складовою суспільної свідомості; важливим фактором суспільного розвитку – духовні, політичні, економічні цілі, ідеали, програми, теорії; засіб самоусвідомлення, самовизначення держави, нації, соціальних груп, партій, особистості.

Нині в Україні існує два типи суспільної свідомості – елітарна та масова. В елітарній свідомості має значення теоретико-ідеологічна компонента, а в масовій – домінує побутово-психологічна. Якщо перший тип суспільної свідомості представлений у формуванні геополітичних кодів держави, то інший – у геополітичній формулі. При цьому геополітика як політична ідеологія має три аспекти її розгляду: як специфічної галузі формування та функціонування соціального (геополітичного) знання; способу групового, класового, національного усвідомлення та перетворення геополітичної реальності; ідеологічного стимулу політичної активності.

Проте необхідно мати на увазі, що у той час, як українська політична еліта може оперативнo переглядати свої пріоритети в рамках "багатовекторної моделі", суспільна свідомість у цьому сенсі є більш "інертною". Слід зазначити, що векторна величина характеризується не тільки і не скільки абсолютним значенням, як спрямуванням. Тому сам термін багатовекторності допускає послідовний або паралельний рух в різних напрямках, не виключаючи протилежних. Це, у свою чергу, спричиняє "зовнішньополітичну дезорієнтацію" українського суспільства.

Ідеологічна ситуація в Україні характеризується багатоаспектною ідеологічною дезінтеграцією за суттєвими та несуттєвими критеріями. Відтак, на порядок денний виходить проблема переходу від ідеологічної дезінтеграції до ідеологічної інтеграції суспільства. Вирішення цієї проблеми цілком покладається на еліту. Завдання останньої - формування ідейних, духовних, етичних, аксіологічних, сенсожиттєвих позицій індивіда та соціуму загалом; підтримання в суспільстві клімату гармонійного співжиття сегментів соціуму, що різняться за ціннісно-світоглядними орієнтаціями.

Виходячи із зазначеного, у зовнішньополітичній сфері назріла проблема пошуку геоідеологічної парадигми розуміння місця України у глобалізованому геопросторі. Таким чином, у керівництва країни повинна бути чітка та зрозуміла ідеологічна платформа, модель майбутнього. Без стратегічних цілей держава не може ефективно розвиватися. Не обов'язково визначити будь-яку ідеологію як державну, надаючи їй правовий статус, але керівництву країни необхідно мати визначену систему ідеологічних цінностей та діяти згідно з її положеннями.

Загальним висновком може бути констатація того, що українській політичній еліті початку ХХІ століття знадобиться розробка й реалізація стратегічної, ідеологічної, економічної та інформаційної політики. Глобальна мета цієї політики – партнерство в регіональних процесах ХХІ століття.

Сьогодні в Україні досить великий інтерес до ідеологічних параметрів інтеграції та безпеки. І якщо ми переважно говоримо про точку зору, про особистості та суспільну думку, то майже не ведемо мову про аналіз спроможності до вироблення політики, про події, які це супроводжують. Тому доречно вести мову й про структурно-інституційну кризу, що є лише продовженням вищезгаданої кризи. Влада будує й вибудовує в Україні окремі інституції, але не відбувається системної реконструкції інституційного простору української культури, науки й освіти. Це породжує величезні кадрові проблеми у сфері зовнішньої й оборонної політики, нерозвиненість стратегічного менеджменту та політичної культури, домінування застарілих стереотипів геополітичного мислення.

Зауважимо, що геополітичну свідомість варто розглядати, на відміну від геополітичного знання, як нюанс, аспект суспільної свідомості в її спонукальній іпостасі, як одну з важливих складових і детермінант сучасної масової свідомості, що спроможна активно впливати на корекцію сучасних способів формування та проведення зовнішньої й оборонної політики, а також форм впливу територіально-просторових особливостей розташування держав на локальні, регіональні, континентальні чи глобальні міжнародні процеси.

Отже, йдеться про геополітичну свідомість не як про відособлений блок свідомості людини, а як складову сучасного людського світогляду й масової свідомості, яка мотивує й спонукає до геополітично безпечної діяльності на міжнародній арені. Тому варто вести мову про нагальну необхідність формування нової матриці геополітичної свідомості українського суспільства.

О.Ю. Коржов*

СУТНІСТЬ І ГОЛОВНІ ОСОБЛИВОСТІ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМУ

У 90-х роках ХХ ст. з'явився новий соціальний рух, що отримав назву антиглобалізму, активісти якого виступають не стільки проти самого процесу інтернаціоналізації та глобалізації, скільки за те, щоб змінити напрям його розвитку, надати йому гуманістичних ознак. Відтак учасники руху пропонують більш прийнятний термін для характеристики даного явища – «альтерглобалізм», бо йдеться не про протест спрямований проти глобалізації як такої, а про альтернативний варіант її розвитку. Цей глобальний рух об'єднав під своїми гаслами різні країни, соціальні верстви, рухи й організації. Більшість учасників руху (крім екстремістів) поділяють такі цінності, як соціальна справедливість, демократія, економічні та соціальні права громадян, самоуправління, здорове навколишнє середовище, культурне різноманіття.

З одного боку, рух альтерглобалізму має свої особливості, характерні для попередніх соціальних рухів, а з іншого – альтерглобалізм ґрунтується на нових принципах організації та використовує інші форми діяльності. Як позитивне заперечення глобальної гегемонії капіталу рух альтерглобалізму набув певних особливостей, серед яких слід відзначити інтернаціоналізм руху - від самого початку він виник як міжнародний і за учасниками, і за цілями діяльності, і за

---

* аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

характером дій. У цьому полягає цінність даного руху, оскільки він являє собою всесвітню альтернативу, орієнтовану на майбутнє. Іншою особливістю альтерглобалізму є інтеркласовий та ідеологічний характер руху, що виступає проти всіх форм гегемонії. Антигегемоністичний характер руху виражається в тому, що навіть помірні частина руху виступає за те, щоб основні природні ресурси, знання, освіта, культурні цінності тощо були суспільними благами та виведені з-під контролю ринку та капіталу.

Ознакою, яка об'єднує альтерглобалістський рух із попередніми соціальними рухами є прагнення до зміни логіки існування та розвитку світу. Відмінності виникають у засобах досягнення поставлених цілей. Так, у соціальних рухів попереднього часу передбачалася наявність єдиної позитивної ідеології, класу, керівництва, що об'єднує у всесвітньому масштабі організації, та чітко визначених меж. Альтерглобалістському руху, навпаки, властиві розмитість меж, відсутність керівних органів, ієрархії, обов'язковості, уніфікації. Основою такого руху є мережа: безліч різнотипних рухів, створених на різному «підґрунті» та не пов'язаних жодною дисципліною – ні ідеологічною, ні політичною, ні організаційною. Єдине, що їх об'єднує постійно – це неприйняття теперішнього стану речей; час від часу – акції протесту; зрідка – соціальні форуми. Багато рухів та організацій, що входять до альтерглобалістського руху, просто прагнуть встановлення демократичного контролю над рухом капіталу і не виступають проти капіталізму як економічної системи загалом, крім того, вирішення будь-яких конкретних завдань, що висувуються рухами, залежатиме від того, як розвиватиметься процес глобалізації в суспільстві. До найбільш відомих традиційних структур слід віднести, зокрема, різні громадські союзи та неурядові організації, серед яких: профспілки (в тому числі, далекі від підтримки соціалістичних ідей); екологічні, жіночі, молодіжні, дитячі організації; гуманітарні організації і неурядові організації, що надають допомогу країнам, що розвиваються, в тому числі – в питаннях боротьби з бідністю, хворобами тощо; наукові, освітні та інші подібні організації.

«Крихіткість» руху дозволяє йому самозберігатися, крім того, така організація є прийнятною для протестів, і не надто продуктивною для довготривалої між групою співпраці. Разом з тим, відсутність єдиного центру не заважає одночасному проведенню акції протесту. Така форма організації відкриває доступ у рух різним за своїми позиціями, стилем поведінки і тактикою дії соціальним групам, вивільняючи їх від необхідності підкорятися владі лідера. Саме неформальна традиція неформальних відносин визначає обличчя та зміст альтерглобалістського руху. Прикладом організованості руху можна вважати II Всесвітній соціальний форум у бразильському місті Порту-Алегрі, коли більше 60 тисяч осіб зі 120 країн світу зібралися разом і працювати протягом шести днів, не потребуючи допомоги поліції, не нагнітаючи антитерористичних настроїв, і коли 120-тисячну демонстрацію при відкритті форуму супроводжували трохи більше двадцяти поліцейських.

Таким чином, альтерглобалізм з кожним днем зміцнює свої позиції у світі, про що свідчить масовість руху, залучення до його лав різних соціальних верств як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. При цьому переважають все ж таки представники капіталістичного світу, які підтримують

альтерглобалістів з країн, що розвиваються. На відміну від інших соціальних рухів, діяльність альтерглобалістів ґрунтується на принципово нових формах організації – це побудова за мережевим принципом, за відсутності єдиного керівництва, центру та ієрархії руху.

Крім того, несхожі одна на одну структури, які беруть участь у русі, виявилися здатними не просто до взаємодії, а й до потужних спільних дій, що за масштабами перевершують усі опозиційні рухи останніх двадцяти років. Причиною цього може бути лише одне: акції протесту альтерглобалістів – відповідь на реальні виклики часу, вони знайшли відгук у мільйонів людей, а це відбувається лише тоді, коли рухи виражають реальні інтереси та потреби широких верств населення.

О.М. Редколіс*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА АГРЕСІЯ ЯК ВИКЛИК БЕЗПЕЦІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

В умовах інтенсивного розвитку інформаційного суспільства, суспільства масової культури, глобалізації інформаційних процесів і демократизації суспільства стало очевидним виокремлення такого явища, як інформаційна війна, в основу якого покладено методи і засоби некритичного, агресивного психовпливу на індивідуальну та суспільну свідомість [3, с. 6].

ЗМІ є найбільш потужною політичною, психоенергетичною та ідеологічною зброєю. Її особлива небезпека полягає у тому, що на основі засобів масової інформації відбувся перехід від маніпулювання свідомістю окремої людини до маніпулювання свідомістю цілих народів. Все частіше використовуються методи інформаційно-психологічної агресії акцентованого впливу інформації, поруч із прийомами подачі неповної або викривленої інформації.

Протягом останніх років простежується чітка тенденція духовної, моральної та інтелектуальної деградації значної частини населення (насамперед молоді) під впливом ЗМІ. Цей процес яскраво проявляється у сфері масової культури. Ця сфера суспільної свідомості активно і цілеспрямовано "американізується" поряд із витісненням національної культури, мистецтва, традицій.

У західній кіно- та відеопродукції, розрахованій на молодь, широко пропагується культ сили, насилля, грошей, наживи, відверто культивується цинізм і жорстокість шляхом показу та смакування подробиць вбивств, фізичних і моральних знущань над людьми. Під впливом систематичної інформації на кримінальні теми у молоді складається стійке уявлення, що вбивства, грабіж, насилля – це неминучі та невід'ємні супутники демократичного суспільства, і з цим потрібно миритися. У результаті – зростання цинізму та нігілізму.

Згідно з даними психоневрологічного інституту імені В.М. Бехтерева, усілякі фільми жахів, що заповнили сьогодні екрани нашого телебачення, виховують у підлітків патологічну агресивність і жорстокість. Український глядач у середньому бачить сцени насилля на телеекрані кожні 15 хвилин. У результаті

---

* аспірант Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

телебачення формує якщо не кримінальну особистість, то особистість із низькою трудовою активністю й творчим потенціалом.

Більшість демократичних держав уже на законодавчому рівні контролюють свій телепростір. В Україні, на превеликий жаль, служби, яка б захищала населення від енергоінформаційних впливів (як відкритих, так і прихованих), сьогодні не існує. У зв'язку з діяльністю ЗМІ щодо розповсюдження інформаційної агресії виник термін – медіа-тероризм. Як особливий різновид інформаційно-психологічного впливу, він здійснюється у відкритій (пропаганда, реклама, агітація, інформаційні повідомлення) та прихованій (аудіо- та відеосугестія, тобто звукове та візуальне навіювання, нейролінгвістичне програмування та інші психотехнології) формах [4, с. 25].

У стратегічному плані медіа-тероризм слугує для породження та стимулювання хаосу, руйнування соціальної стійкості, посилення атмосфери "паралізуючого песимізму", суспільної напруженості та конфліктності, порушення нормального функціонування владних структур, підриву довіри населення до дій і намірів влади. Членами Російської ради з профілактики тероризму (до його складу увійшли провідні психологи, психіатри, психотерапевти країни) було зазначено: "Тільки суспільство самогубців здатне віддавати 80% ефірного часу у "прайм-тайм" демонстрації насилля та цинічної жорстокості". Для порівняння: у США та Європі ця частка складає 15%. За насиченням негативом телевізійний простір України практично не поступається Росії. Кількість негативу у мас-медіа дає всі підстави стверджувати, що сьогодні проти населення України ведеться справжня громадянська психологічна війна, головним компонентом якої став кримінальний медіа-терор.

Відомий італійський діяч Антоніо Грамши, який розробив нову теорію революції, у своїй праці „Зошити в'язнів” зазначав, що для підриву суспільного устрою потрібно діяти не прямо, штурмуючи базис суспільства, а через надбудову – силами інтелігентів, здійснюючи „молекулярну агресію” у свідомість і руйнуючи „культурне ядро” суспільства. Важливою умовою успішної маніпуляції є руйнування психологічного захисту людини, тих підстав, на яких базується її здатність до критичного сприйняття інформації [2, с. 57].

Психологи стверджують, що культура насилля не замінює, а узаконює реальність насилля. У житті акти насилля ізольовані, а телебачення створює насилля як систему(!), що здійснює на психіку більший вплив, ніж реальність.

Найсильніший удар „телевізійного насилля” припадає на дітей з їх нестійкою психікою. Соціальному „зараженню” через телеекрани діти підпадають вже з дошкільного віку. Цьому аспекту присвячено дослідження психологів Стенфордського університету під керівництвом А. Бандури, які поклали початок цілої наукової галузі. Після спостереження таких сцен без будь-якого до того спонукання абсолютно нормальні, добре адаптовані школярі починають поводитися агресивно. Причому вони не тільки відтворюють все, що побачили, але й доповнюють „комплекс активності” власною фантазією [1, с. 57].

Усі наведені дані свідчать про необхідність прийняття невідкладних заходів щодо захисту духовного, морального та інтелектуального здоров'я нації від руйнівної діяльності багатьох ЗМІ. Необхідно припинити практику такої подачі

масової інформації, яка здійснює негативний вплив на свідомість та особистість, що сприяє цинічному й байдужому ставленню до злочинів, нівеляції духовності.

1. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием: Навчальний посібник. – К.: Оріяни, 2003. – 500 с.
3. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навч.посібн. / В.М. Петрик та ін. – К.: Росава, 2006. – 208 с.
4. Циганов В. Медиа-терроризм: Терроризм и средства массовой информации. – К.: Ника-Центр, 2004. – 124 с.

К.С. Архіпова*

ПОНЯТТЯ ХАКЕРІВ ТА ЇХ МОТИВИ

Протягом років незалежності Україна має багато здобутків, серед яких впевнене крокування до того, щоб стати частиною світового інформаційного суспільства. Тенденції розвитку інформатизації суспільства сприяли проникненню її досягнень в усі сфери людської діяльності, зокрема, економіку, науку, державне управління, мистецтво тощо. Насамперед це стосується використання глобальної мережі Інтернет, що є одним з основних сучасних джерел отримання інформації. Завдяки мережі Інтернет стало можливим, не виходячи з дому, отримувати інформацію для бізнесу, науки, знайомитися з нормативною базою, новинами про останні події світу, робити покупки, брати участь в аукціонах, отримувати позики та пошту, працювати у віддаленому офісі, а також проводити дозвілля.

Разом із можливостями, що надає використання мережі Інтернет, виникає багато проблем у зв'язку з її використанням. Однією з найгостріших проблем, що пов'язані з використанням мережі Інтернет, є активне залучення злочинцями досягнень науково-технічного прогресу для збагачення, створення формувань організованої злочинності, зміцнення зв'язків між злочинними формуваннями і навіть тероризму.

Злочини у сфері комп'ютерної інформації почали набувати міжнародного характеру з розвитком і впровадженням глобальної мережі Інтернет. Клас і професіоналізм комп'ютерного злочинця не залежить від його національності або від віри, яку він сповідує. Всі комп'ютерні злочинці є фахівцями, які працюють над вирішенням конкретних задач.

Серед комп'ютерних злочинців є спеціалізація, пов'язана з проникненням у віддалені інформаційні системи. Таких спеціалістів називають хакерами.

Хакери з'явилися під час утворення мережі Інтернет у 60-ті роки ХХ століття. На той час хакерами називали висококваліфікованих програмістів. Сьогодні цей термін означає дещо інше. Вікіпедія (електронна енциклопедія) дає таке визначення: хакер (від англ. *hack* — розрубувати) – це надзвичайно обізнаний ІТ-спеціаліст, який розуміє основи роботи комп'ютерних систем.

Спочатку хакерами називали програмістів, які усували помилки у програмному забезпеченні швидкими та не завжди елегантними або професійними способами, які часто асоціювалося з «топорною роботою», завдяки чому і виникла ця назва – «хакер». У [4, с. 75-76] хакер – це

---

* аспірантка Національної академії управління

узагальнююча назва людей, які зламують комп'ютерні системи. Інколи цей термін вживають щодо «програмістів-маньяків»; у більш вузькому розумінні хакер – це той, хто отримує несанкціонований доступ до ресурсів інформаційної системи для самоствердження.

Особливого розквіту діяльність хакерів набула у 1970-80-х рр. Це було пов'язано із недосконалістю програмного забезпечення і наявністю в ньому великої кількості помилок та «люків» (ділянок програм, де обізнаний програміст міг легко вставити свої програмні модулі і завдяки цим модулям здійснювати необхідне управління програмою для досягнення своїх цілей.

Природно, що таке ставлення хакерів до віртуального простору сприяло утворенню психологічної особистості хакера та визначило подальший стиль його життя, надало специфіку щодо зовнішніх проявів для розпізнавання «своїх» серед інших користувачів глобальної мережі Інтернет. Так, хакери використовують у розмовах велику кількість специфічних термінів, досить вільно поводяться у спілкуванні, часто не визначені в стилі одягу, тому що не надають йому значення, а також не звертають увагу на зачіску та зовнішність.

Особливої екіпіровки, наприклад, як хіпі, емо, панки тощо не мають та не надають цьому особливого змісту. Спілкуються переважно електронною поштою, тому що почувають себе за монитором дійсно вільними та натхненними.

Під час спілкування вони схильні до тиску. Розмовляти з ними можна на будь-які теми, але за умови, що їх вдасться відірвати від комп'ютера. Вони цікавляться всім, що сприяє розумовій стимуляції. В основному хакери – молоді люди. Цікаво, що представниць жіночої статті налічується більше, ніж в інших технічних професіях.

Визначення терміна «хакер» не зовсім збігається з визначенням цього поняття в засобах масової інформації, що в подальшому часто призведе до підміни змісту понять. Тому використання цього поняття потребує відповідного до нього ставлення.

Однією з основних причин порушення безпеки інформації є відсутність попиту на творчий потенціал, та нерозуміння наслідків протиправних дій та покарання за них. Цей фактор непов'язаний ні з національною приналежністю, ні зі сферою професійної діяльності. Причини, які спонукають особистість до протиправних дій різноманітні. Та це не дозволяє завдану шкоду розглядати як бажання самоствердитися або розважатися за чужий рахунок.

Слід пам'ятати, що вчинення протиправних дій у кіберпросторі може бути наслідком безжальних комерційних розрахунків, хворобливого світосприйняття, а також проявом садизму і навіть тероризму. Тому комп'ютерні злочини є і будуть залишатися об'єктом пильної уваги фахівців.

Таким чином, важливою стратегією майбутнього є потреба в оптимальному поєднанні правових і профілактичних заходів, розробці, а також у впровадженні кримінального законодавства та застосуванні інших норм, які повинні регулювати та встановлювати відповідальність за злочини з використанням комп'ютерних технологій [5, с. 24].

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Голос України. – 1996. – 13 липня.

2. Про захист інформації в автоматизованих системах (зі змінами та доповненнями). Закон України від 5 липня 1994 р. // ВВР. – 2005. – № 26. – Ст. 347.
3. Кримінальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) від 16 січня 2001 р. // ВВР. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Денисова О.О. Інформаційні системи і технології в юридичній діяльності: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2004. – 305 с.
5. Мотлях О.І. Методика розслідування комп'ютерних злочинів. - К.: Освіта України, 2010. – 296 с.

К.А. Головатюк*

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ В УКРАЇНІ

Інформатизація сьогодні є важливим компонентом функціонування будь-якої розвиненої держави. В ній закладено зміст великої політики, сучасної економіки, соціальних питань, національної безпеки тощо. Загальний стан інформатизації можна оцінювати за різними напрямками, але в цілому по Україні він знаходиться на рівні 2-3% від стану розвинених країн. Що ж до порівняння з країнами Східної Європи, то обсяг ринку інформаційних технологій України такий, як у Словаччині, населення якої менше у 10 разів, та втричі менший, ніж у Чеській Республіці, населення якої у 5,5 разів менше від населення України.

Разом з тим, Internet в Україні розвивається і темпи його розвитку зростають. На сьогоднішній день, за даними компанії Network Wizards, в Україні в домені UA вже зареєстровано 10,5 тис. комп'ютерів, підключених до Internet з використанням окремої IP-адреси, а їх загальна кількість оцінюється в 20-25 тис. (для порівняння, в Росії з використанням окремої IP-адреси до Internet підключено близько 120 тис., в Польщі - 43,3 тис., в Словаччині - 10,9 тис., в Румунії – 6 тис., у Болгарії - 5,5 тис.). Перелік провайдерів, які надають комерційні послуги клієнтам, вже складає 103 провайдери, хоча на початок 1996 року в Україні їх було лише 85 (для порівняння, в Росії їх 330, у Польщі - 29, в Словаччині - 18, а в Білорусії - 2).

При розгляді стану розвитку Internet в Україні слід враховувати, що цей процес нерозривно пов'язаний з розвитком інформаційної інфраструктури держави. Тому особливості сучасного стану цієї мережі є не лише власними перевагами чи недоліками, а й відображають відповідні тенденції в інформатизації загалом. Крім того, на розвиток Internet принципово впливають ринкові відносини, тому якість та обсяги послуг мережі відповідають попиту на них і фінансовим можливостям клієнтів. Роль української частини Internet у загальносвітовій мережі відповідає обсягам і цінності інформації, що знаходиться на «українських» серверах. Тому без підвищення якості та обсягів цієї інформації, без вдосконалення шляхів доступу до неї неможлива подальша інтеграція в загальносвітовий інформаційний простір.

Необхідно також відзначити, що Internet в Україні розвивається значною мірою завдяки комерційним структурам, які вже працюють за законами ринкової економіки, тобто кількість послуг провайдерів прямо залежать від попиту. Але можливості провайдерів із забезпечення інформаційних потреб клієнтів значно більші. Майже всі сучасні Internet-технології можливо впровадити в Україні, але значна кількість з них потребує великих фінансових вкладень і тому такі

---

* аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

технології ще не набули достатнього розповсюдження. Визначення шляхів впровадження нових Internet-технологій є одним із головних завдань сьогодення щодо розвитку Internet в Україні. Аналіз цієї проблеми свідчить, що найбільш дієві механізми її вирішення полягають у державній підтримці вказаних процесів, суть якої полягає в більш оптимальній ціновій політиці стосовно послуг зв'язку, необхідних для Internet-технологій; врахуванні потреб Internet при розвитку телекомунікаційних мереж; створенні сприятливих умов для інвестицій; створенні необхідних нормативно-правових основ для недопущення шахрайства в Internet та забезпечення захисту прав інтелектуальної власності; підтримці процесів інформатизації держави; розробці та вдосконаленні механізмів залучення більшої кількості організацій і широких верств населення до використання можливостей Internet.

Незважаючи на велику кількість проблем, мережа та її послуги охоплюють все більше сторін життя суспільства, але сам розвиток Internet стримується причинами, більшість з яких виходить за межі мережі і навіть за межі інформатизації.

Для більшого осмислення завдань подальшого вдосконалення та розвитку Internet в Україні необхідно чітко уявляти наявні перешкоди цьому процесові. Це визначить напрями концентрації зусиль та необхідні умови успішного виконання самого завдання. На сьогодні розвиток Internet в Україні стримують: недостатньо розвинута телекомунікаційна інфраструктура; високі тарифи на послуги зв'язку і, як наслідок, високі тарифи на обслуговування клієнтів Internet; незначні інформаційні ресурси в українській та й взагалі в «російськомовній» частинах Internet, що користуються широким попитом клієнтів; недостатній платоспроможний попит на інформаційні ресурси Internet в Україні; відсутність в українських провайдерів достатньої кількості прямих каналів виходу до світових інформаційних мереж; відсутність єдиного backbone як у масштабах України, так і в масштабах окремих міст; недосконалість нормативно-правової бази для запровадження сертифікованих засобів технічного захисту інформації; відсутність серед більшої частини населення розуміння та певного рівня знань про можливості і культуру роботи в Internet.

Подальша інформатизація в Україні розвивається з орієнтацією на Internet, адже все більше організацій, підприємств, окремих громадян користуються послугами цієї мережі. Вирішення проблем використання Internet повинно прискорити процес інформатизації України, а це, у свою чергу, прискорить розвиток держави в цілому.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА СТРАТЕГІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ

Т.Ф. Федорів*

ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ СТЕПАНА БАНДЕРИ ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Степан Бандера, незважаючи на різнополюсні оцінки наслідків його діяльності, неоднозначне сприйняття його політичної спадщини сучасним українським суспільством і громадськістю сусідніх країн, безперечно, є однією з визначальних постатей в історії українського національно-визвольного руху ХХ століття, тому його вплив на державотворення в Україні є досить вагомим і помітним.¹

До лідера українських націоналістів привернута особлива увага як науковців, політиків, так і пересічних громадян. Тільки протягом останніх років в Україні вийшло кільканадцять книг, присвячених життю та діяльності С. Бандери. Варто відзначити, що названа тематика приваблює і зарубіжних авторів, варто хоча б згадати такі видання як «Бандеризация Украины...», книгу, що вийшла в Росії. Частково висвітлює біографію Провідника і публікація словацького дослідника Мілана Серучека «Бандерівці: герої чи злочинці», а також «Бандерівці в Чехословаччині» Міхала Шмігеля. У Польщі навіть готується дисертація «Степан Бандера - герой і антигерой. Творення і рецепція міту національно-революційного українського політика Степана Бандери в міжнародному порівнянні». Її автор Гжеґош Россолінський-Лебе. Що ж до статей у ЗМІ, то їхня кількість обраховується сотнями назв².

С. Бандера прожив всього 50 років, з них за державною приналежністю: Австро-Угорщина – 3 роки (1909-1918), ЗУНР – 2 (1918-1919), міжвоєнна Польща – 10 (1919-1939), Третій Рейх – 6 (1939-1945), післявоєнна, окупована союзниками Німеччина – 4 (1945-1949), ФРН – 10 (1949-1959). Якщо за критерій взяти сучасну політичну карту, то роки життя Провідника ОУН можна класифікувати таким чином: Україна – 25, Німеччина – 18, Польща – 7.

В основу державотворчої концепції ОУН було покладено поняття нації, зокрема в «Постановах Великого Збору ОУН» 1929 року нація розглядалась як основа кожної дії та метою кожного напрямку руху. Згодом, під впливом бурхливих навколишніх подій, акценти в державотворчих орієнтирах ОУН (бандерівців) дещо модифікувались (при чому саме ці зміни тактичного характеру ставали приводом гострих дискусій і навіть розколів). Проголошуючи єдину мету – створення УССД, не всі керманічі ОУН однаково бачили шляхи її досягнення, звідси й розколи на ОУН мельниківців і ОУН бандерівців, конфронтація між ЗЧ ОУН і ЗП УГВР, поява «двійкарів».³

* здобувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, в.о. директора Угринівського музею імені родини Марчаків, голова ГО «Бандерівське земляцтво»

1 Страсті за Бандерою: статті та есеї / упоряд.: Т.С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак. - К., 2010. - 400 с.

2 Життя і чин Степана Бандери: бібліографічний покажч. - Івано-Франківськ, 2008. - 48 с.

3 Мірчук П. Степан Бандера - символ революційної безкомпромисовости. - Нью-Йорк, 1961. - С. 145.

Сам Бандера так характеризував свої уявлення про параметри майбутньої Української держави: «Щодо устроєвої форми української держави ОУН на теперішньому етапі послідовно не відстоює якоїсь усталеної структури, ані назви, залишає це питання на час державного будівництва, коли український народ буде вирішувати його свobodною волею...»¹

Борімося за суверенну державу, докладім до цього всі сили, а не сперечаймося за те, хто „суверенніший”. В Українській Державі сам український народ буде сувереном і встановить її форму, назву і уряд...»²

Питання суверенітету взагалі не може бути предметом суперечки. Суверенність належить тільки українському народові, а не будь-якому центрові... На першому місці стоїть „що”, а не „хто”...»³

Відокремлення партій від громадянства, їх замкнення в собі й відсутність будь-якого їх впливу на суспільство й контролі суспільства над ними – це вияви нездорового стану... це система олігархії, а не демократії...»⁴

Метою є побудувати в Українській Державі свій власний суспільний лад, відповідно до потреб і бажань усього українського народу, що запевнить українській нації найкращий розвиток, усім громадянам України - всебічну свободу, справедливість і добробут. З чужих прикладів і досягнень український націоналізм приймає те, що відповідає українському народові...»⁵

Погляди Степана Бандери на майбутню Україну революціонізувати разом із драматичним розвитком ОУН: від певного захоплення успіхами праворадикальних режимів в країнах Європи 30-их років ХХ ст. до заперечення антигуманних методів владарювання, що були взяті за практику німецькими нацистами, італійськими фашистами, більшовицьким режимом Сталіна в СРСР. Створення «підпільного парламенту» УГВР, пізніше спроби сконсолідувати закордонних українців в Українській Національній Раді – були не тільки даниною моді на демократію, але й наслідком усвідомлення всієї злочинності й антиісторичності, повної суперечності тоталітаризму багатоміліардними традиціями українського народу. Та коли з'явилися ознаки, що під облудою демократизації відбувається розмивання ідейних засад українського націоналізму, який, за переконаннями бандерівців, єдиний міг стати базою постанови незалежної України, С. Бандера пожертвував формальними ознаками «респектабельності» заради збереження боєздатності ОУН як провідної сили самостійників.»⁶

Останні роки Степан Бандера присвятив поновленню контактів ЗЧ ОУН із залишками підпілля в Україні, пристосування націоналістичного руху до новітніх обставин, протистояння зазіханням емісарам західних розвідок, які робили все, щоб підпорядкувати «Українську справу» своїм цілям. Саме під цим кутом зору Провідник ОУН активно критикував як зовнішню політику т.зв. «західних держав», так і внутрішню політику Хрущова на чолі СРСР, який іншими засобами

---

¹ Бандера Степан. Слово до українських націоналістів-революціонерів / У кн.: Перспективи Української Революції. - К., 1999. - С. 85.

² Там само. - С. 110.

³ Там само. - С. 111.

⁴ Там само. - С. 114.

⁵ Бандера С. Українська Національна Революція, а не тільки проти режимний резистанс / У кн. Перспективи Української Революції. - С. 145.

⁶ Сватко Я. Місія Бандери. - Львів, 2008. – 64 с.

намагався досягнути тієї ж мети – нівелювати роль національного фактора в суспільному житті, усунути раз і назавжди передумови для загроз розпаду Союзу на повноправні республіки.

С. Бандера та очолювана ним ОУН значною мірою спричинились до постання в серпні 1991 р. нової держави на карті Європи – України. Чимало ідей С. Бандери (безкомпромісна боротьба за волю рідного народу на всіх ділянках життя, розрахунок тільки на власні сили, відкидання як помилкової орієнтації на допомогу та підтримку зовнішніх сил, в т.ч. і США та інших «демократичних» країн, подвійні стандарти в політиці яких Провідник ОУН яскраво розвінчував ще в далеких 50-их...) залишаються актуальними і вражають своєю пророчістю до сьогодні. Однак помилкою є проголошувати Степана Бандеру месією. Він жив і боровся в тих умовах, які випали на його долю і досягнув великих успіхів у своїй боротьбі. Та сучасному поколінню українців підготовлені інші випробування, рецепти подолання яких нам треба шукати самотужки, виходячи з сучасних, багато в чому складніших і суперечливіших обставин!

Н.Є. Новікова*

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Однією з методик дослідження політичної культури є вивчення ідеології. На думку Д. Берг-Шлосера, ідеологія – це спрощення, замкнутість та абсолютизація тієї чи іншої системи цінностей, яка функціонує на основі встановлених передумов.

Розпад Радянського Союзу, що призвів до краху комуністичної ідеології, вимагає переосмислення ролі та змісту сучасного державотворення. В період становлення української державності ідеологія набуває нових форм впливу на вирішення стратегічних проблем побудови ефективної держави.

Будь-яка політико-правова доктрина містить ідеологічну навантаженість, розкриває науково практичні цілі та ідеї щодо управління політичною ситуацією і справляє безпосередній вплив на формування громадського світогляду. На думку більшості сучасних дослідників, ідеологія має виступати парадигмою формування державності, універсальним світоглядним принципом управління та функціонування суспільства. Відповідно до цього, державна ідеологія проектується на основі менталітету, національно-політичної культури, специфіки адміністрування, особливостей людської природи, політичних процесів і зумовлює створення національної програми розвитку держави. Ідеологія – це система ціннісних орієнтацій певної політичної системи, яка проголошує та підтримує певну парадигму суспільного розвитку і заперечує ту, яка не відповідає її ментальним та, зокрема, політичним уподобанням.

Образ Нової України неможливо уявити без історії її народу, без культурних, державних цінностей і моральних ідеалів, які закладені в національній ідеї. Тому програма відродження політичної культури нації полягає у реставрації національної ідеї, яка є "самовизначенням і саморозкриттям народного духу".

---

* старший викладач кафедри соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету

Досліджуючи ідеологію, яка є відображенням національного інтересу, необхідно виявити низку факторів, які безпосередньо впливають на розроблення державної ідеології України в перехідний період. Це :

- національне відродження;
- багатопартійність, яка обумовлює ідеологічний плюралізм (кожна партія пропонує власну модель бачення соціальної дійсності);
- ідея загальносуспільного розвитку;
- подолання конфронтації між регіонами та політичними силами.

Ідеологія може виступати ідеологічною основою духовного життя суспільства, відображаючи реальні потреби буття людей і відповідним чином канонізуючи їх у систему демократичних цінностей.

Надзвичайно складне питання, навколо якого не стихають дискусії, це питання про те, яка ідеологія потрібна сьогодні Україні. Попри все необхідно відкинути стару ідеологію і розробити схему нової. Особливо складно вирішити це питання в перехідний період держави.

Кожний перехідний період суспільства супроводжується синдромом кризи, що означає виникнення "граничної зони, коли політичний процес втрачає раціональний потенціал" і виникає потреба у новій програмі впливу на суспільний розвиток. Такою програмою завжди виступала і виступає державна національна ідеологія.

З упевненістю можна сказати, що в Україні існує інкраменталізм, який заперечує дійсний соціальний розвиток і гальмує процеси реформування. Додам, що український інкраменталізм, попри все, пов'язується з культурно-історичними, ментальними особливостями політичної культури. Оптимістична смиренність, віротерпимість а звідси – бездіяльність, притаманні певною мірою менталітетові українського народу.

Сучасна ідеологія як модель, відповідно до якої формується соціально-політична дійсність, повинна включати в себе такі особливості: культурно-історичні; культурно-політичні; менталітет суспільства; геополітичні умови; тип державності; світовий досвід.

Кожний історичний період формує нову ідеологію, провідником якої в життя є конкретні політичні лідери, об'єднання, що ефективно чи неефективно впливають на суспільний розвиток.

Вітчизняні науковці все частіше розглядають проблему формування політичної культури України в контексті вирішення питань, пов'язаних з сучасною розробкою української національної ідеї як основи функціонування нації, серцевини її духовних інтересів. Адже чітке усвідомлення змісту національної ідеї як складного інтелектуально-духовного, соціально-економічного, політичного, морально-етичного і соціально-психологічного феномена народного буття є одним із необхідних передумов самоусвідомлення етносом своєї самостійності, де головне питання змінюється у практичну площину визначення необхідних політичних кроків для реалізації смисложиттєвої ідеї нації. Розв'язання цієї проблеми набуває парадигмального значення, оскільки відкриває певні можливості для реального з'ясування природи змістових наголосів, що складають сутність національної політичної культури в цілому.

Л.С. Тупчієнко*

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ: ОРГАН ВЛАДИ ЧИ НАЦІОНАЛЬНИЙ СИМВОЛ?

Проблематика, заявлена у назві статті, лише на перший погляд здається науково з'ясованою і сприйнятою масовою свідомістю. Насправді, майже 20 років існування цього інституту в Україні мало що дали в розумінні цього феномена.

По-перше, запровадження інституту президентства в нашій країні було швидше даниною політичній моді, ніж виразом суспільної потреби. Досить згадати конкретні події довкола цієї акції. Найближче оточення Голови Верховної Ради УРСР Леоніда Кравчука на початку літа 1995 року підготувало проект відповідного Закону «Про Президента УРСР», а глава законодавчого органу з властивим йому мистецтвом словесної еквілібристики «умовив» депутатів схвалити проект. Інститут президентства було запроваджено, незважаючи на те, що планувалось провести всеукраїнський референдум, на якому була б визначена форма державного управління. Л. Кравчук пояснив це просто: «Якщо народ висловиться за парламентську форму правління, то ми просто викинемо цей Закон – невже вам шкода кількох кілограмів паперу? Якщо ж народ висловиться за президентську форму правління, у нас уже буде необхідний закон». Але, як відомо, народ так і не запитали, оскільки референдуму з цього питання не провели.

По-друге, вибори першого президента були проведені в такий спосіб, що призвело до розколу фронту національно-патріотичних сил. В кінцевому підсумку це посприяло обранню колишнього другого секретаря ЦК компартії України на найвищу державну посаду в незалежній Україні, боротьбі з самою ідеєю якої присвятив усе своє компартійне життя Леонід Кравчук. А вправність (і хитрість) була в тому, що вибори президента проходили одночасно з всеукраїнським референдумом з питань державного самовизначення республіки СРСР («Чи схвалюєте ви Декларацію від 16 липня 1990 року та Акт проголошення державної незалежності від 24 серпня 1991 року?»).

А тепер задамо риторичне запитання: хто мав шанс одержати більшість голосів – один з двох десятків представників націонал-демократичних сил, чи єдиний представник ще півроку тому пануючої компартійної номенклатури?

Як наслідок, так і не склався єдиний фронт антикомуністичних сил (з початку націоналісти розійдуться з демократами, а потім в кожному з цих таборів розпочнуться «свої», внутрішні з'ясування стосунків, які так і не стихли досі. Натомість перемога одного з лідерів комуністів (хоч він сам вийшов, за його словами, з партії ще в серпні 1991 року, а діяльність КПУ тоді ж була законодавчо припинена) легітимізувала збереження у владі (на всіх рівнях) більшості партноменклатури.

По-третє, таким «прочитанням» демократії і таким здійсненням процесу державного унезалежнення було створено умови для виходу з підпілля криміналітету всіх ґатунків і рангів, який негайно встановив «ділові» контакти з

---

* к.філос.н., професор соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету

«демократичною» владою. Таким чином було підсилено партноменклатуру, яка була налякана хвилею національного пробудження і демократизації 1990-1991 років. Звідси бере початок антидержавницький, антиукраїнський курс у діяльності органів влади в Україні. Іншими словами, розбудова державності супроводжувалася спочатку «глухим», мовчазним, а згодом усе виразнішим спротивом, який вмiло маскувався шатами демократії, гаслом боротьби з націоналізмом, відновленням героїчної пам'яті про славне радянське минуле. Так, за образним висловом одного з українських інтелектуалів, «біла троянда демократії обвінчалася з чорною жабою буття».

Не став інститут президентства і діловим, ефективним важелем, засобом влади. Так, уже на самому початку йому протистояла Верховна Рада, а з 1992 року майже рік – Кабінет Міністрів під головуванням Л. Кучми, якому було надано право видавати постанови, що мали законодавчий статус. Зрештою, ухвалення Конституції України у червні 1996 року тільки заплутало ситуацію: зберігаючи орієнтацію на парламентську форму правління, Основний Закон держави водночас наділив Президента повноваженнями, використання яких привело до встановлення форми правління, яку назвали «кучмізмом», а офіційно іменували «змішаною президентсько-парламентською формою правління». Спроби обмежити повновладдя, а точніше безконтрольність влади Президента вилилися з допомогою Майдану 2004 року у напівзаконні рішення Верховної Ради і Верховного Суду (так звана «конституційна реформа»), які відмінені (?) Конституційним Судом України наприкінці 2010 року. Україна знову стала президентсько-парламентською республікою з єдиновладдям Президента Віктора Януковича.

Чи став цей інститут самостійним і ефективним органом влади? Без сумніву. Питання лише в тому, чиї інтереси втілює, виражає й обстоює вибудована під орудою Президента України «вертикаль влади»? Яке вона має відношення до демократії, показали вибори до органів місцевого самоврядування восени 2010 р. і практика «спілкування» влади з пресою і громадянами. А чи є вона українською – ментально, ідеологічно, культурно, засвідчили «харківські угоди» весни 2010 р., якими для держави «звзутили» коридор руху в Європу, натомість спрямували Українську державу євразійським шляхом, визначивши «наглядачами» на цьому напрямі «Газпром» (з економічними важелями) та російський Чорноморський флот (залишений в Україні на правах оренди до 2042 р.).

Цими міркуваннями і фактами я намагаюся показати, що інститут президентства не виконав своєї місії гаранта прав і свобод, державотворця не стільки тому, що був у недостойних руках (згадаємо, які різні особистості були на цій посаді: ідеолог-компартієць Л. Кравчук, «червоний директор» Л. Кучма, бухгалтер-пасічник В. Ющенко, нарешті В. Янукович), скільки через те, що він історично має специфічне призначення. Про що йдеться?

Перед тим, як запровадити цей інститут, варто було на серйозному науковому рівні проговорити (вивчивши досвід інших країн), що означає цей інститут, за яких умов і в якій формі він ефективний, з якими історико-культурними традиціями і ментальними особливостями українського народу він кореспондується, на які небезпеки він може наразитися і які загрози несе в собі.

На жаль, такої широкої і ґрунтовної дискусії українському суспільству не було запропоновано. Ось і вийшло, що колишня партноменклатура побачила в президентові України колишнього першого секретаря, націонал-патріоти – гетьмана, вихідці з кримінального світу - господаря «общака», громадяни-виборці – турботливого опікуна.

З цього аж ніяк не слід робити висновок, що сам по собі інститут президентства не є самодостатнім. Інститут президентства зародився (у специфічних історико-політичних умовах боротьби за незалежність США) й утвердився у більшості країн світу (щоправда не скрізь з однаковим результатом) не випадково, а як відповідь на суспільний запит. В чому ж суть останнього?

1. В тому, що нації, народів, які роздираються внутрішньополітичними чварами для досягнення мети потрібен символ єднання, що згодом стане реальною владною силою. А суть цього символу, зміст його – це втілення, уособлення державницького ідеалу саме президентом (інколи, як в Іспанії, – королем).

2. Президент не може бути ні батьком нації, ні творцем її. Він реалізує її загальну волю. Тому ніде в історії утвердження інституту президентства не обходилося без застосування елементів авторитаризму і навіть диктатури, але їхні рамки чітко визначалися законом, що відкривало шлях до демократії тим, що виховувало громадян у дусі законослухняності, а чиновників навчало діяти в межах закону.

3. Український шлях, і ми вже до цього звикли, - завжди унікальний. Але в даному разі ця банальність не підходить. З часом стане очевидним, що, як і інші народи, ми, громадяни платили з 1991 р. і платимо сьогодні високу ціну соціально, культурних, економічних, фізичних втрат не стільки за те, що мали на чолі недолугих провідників, поруч – хабарників і злодіїв, у владних структурах – упирів-чиновників. Головний рахунок життя виставляє нам за нашу меншовартість, відсутність людської самоповаги і національної гідності, за лінь і байдужість.

Інститут президентства тут може відіграти і неминуче зіграє певну роль. Але яку і як - залежатиме від того, які вимоги ми висунемо до цього інституту (науково з'ясовані) і до особи, яка його очолює (на рівні масової свідомості). На жаль, сподіватися на те, що прийде час і все вирішиться само собою, нам не випадає. Той вибір національної державності, який формально здійснили понад 90% громадян України, сьогодні не просто під загрозою – певні сили його свідомо руйнують і в національно-культурному, і в соціально-економічному сенсі. Саме ця обставина змушує нас переглянути тези про роль і місце форми державного правління в суспільних перетвореннях.

Науково доведено і практично підтверджено, що крах одних держав і піднесення інших у переважній більшості випадків пов'язані не зі зміною форм державного правління, війнами й природними катаклізмами, а зі зміною суспільних цінностей, суспільної свідомості. Проте проблема полягає в тому, що високі й складні для суспільного сприйняття цінності дуже вразливі і тому потребують певної «культури» засвоєння, тобто значних моральних, вольових, інтелектуальних і матеріальних зусиль (у цьому справжня суть, зміст

державотворення, а не в створенні владних інститутів). Прості ж, примітивні цінності засвоюються без будь-яких зусиль. І це повністю проявилось в українському суспільстві з часу проголошення державного суверенітету.

Радянські цінності було зруйновано порівняно легко і швидко, оскільки переважна більшість громадян розчарувалася в ідеалах соціалізму, які насправді виявилися брехнею і лицемірством. А відчутна сьогодні в суспільстві серед частини населення ностальгія за радянськими часами насправді є свідченням несприйняття реальності. Уже з середини 90-х рр. ХХ ст. на фоні проголошених ліберально демократичних цінностей, свободи вибори, свободи совісті, плюралізму, багатопартійності, ринкової економіки в українському суспільстві запанували тотальні злидні і бандитизм. А це, у свою чергу, вплинуло на зміст і характер суспільних відносин. Реальністю стали корупція, рейдерство, непрофесіоналізм – саме вони мали характеризувати владу, її носіїв – чиновництво, яке само проголосило себе національною елітою.

«Не кращі з кращих серед інженерів, учителів, лікарів, військових, які постійно задають собі і всій спільності питання: хто ми? Звідки? Хто наші батьки, хто друзі, хто вороги? У чому сенс життя?» (В. Липинський), а скоробагатьки без докорів сумління і совісті, з одним предметом поклоніння – грішми. Результат їхньої діяльності більш ніж показовий: Україна, яка мала найкращі серед усіх 28 пострадянських і постсоціалістичних країн перспективи, сьогодні опинилася на одному з останніх місць за тривалістю і рівнем життя громадян, енергозатратами, екологічною ситуацією. Натомість масштаби корупції, соціальна поляризація (понад 60% населення виживають на межі або за межею бідності, а 5-7% населення володіють 70-80% національного багатства) остаточно «розвели» владу і громадян: перша в особі чиновництва (не еліти!) зайнялася самовлаштуванням (під націонал-демократичними гаслами, в адміністрації нинішнього Президента для виконання цієї функції «мобілізована» і патріотка, і демократка Ганна Г.), тоді як мільйони українців вдалися до випробуваних часом форм самовиживання (виїзд за кордон на заробітки, робота на будь-яких умовах, обмеження до мінімуму потреб, у тому числі і первинних тощо).

І тут закономірно виникає запитання: в чийх це інтересах? Адже становлення незалежної державності, якщо судити з результатів референдуму 1991 р., мало на меті протилежний результат. Згадаймо тут Тараса Шевченка: «У своїй хаті своя правді і воля». Тому варто уважніше придивитися до причин такого становища, а відтак, ролі і перспектив інституту президентства в Україні.

Ще раз наголосимо: одностайність у підтримці Декларації та Акту не була і не могла бути (згадаймо, що у березні того ж 1991 р. політико-державна орієнтація населення України була прямо протилежна) запорукою, гарантією, джерелом демократизації та соціальної орієнтації нової, майбутньої української державності. Таку історичну місію могла виконати лише національно відповідальна і професійно підготовлена еліта. На жаль, такої еліти наше суспільство не мало, а блискавичний розпад СРСР і крах комуністичної системи об'єктивно посприяли тому, щоб у владі (в еліті?) залишились чимало (якщо не більшість) з попередніх. Зрозуміло, що «вірні» слуги комуністичної системи були перейняті турботами про те, щоб самим залишитися біля «годівниці», а не тим,

щоб визначитися щодо перспектив, завдань і можливостей формування суверенної української державності. Ось тут і міг, і повинен був виявити себе як державотворча потуга інститут президентства (нагадаємо, що цей термін у перекладі з англійської – «той, хто попереду» або той, хто створює прецедент).

Не зайвим буде нагадати, що перший президент України Л. Кравчук так і не зміг ні відірватися від свого оточення, ні злитися з націонал-патріотичними колами. Прихід же Л. Кучми на посаду президента стимулював авторитарні тенденції та формування не національної буржуазії, а утвердження при владі висуванців олігархічно-кланових угруповань. А національно-патріотична риторика В. Ющенка лише деякий час закривала справжню суть «гідного сина» свого «батька» (так він називав Л. Кучму).

Досить показовий у цьому плані такий факт: в результаті ваучерної (паперової) приватизації абсолютна більшість громадян втратила «свою» частку загальнонародної власності, тоді як вихідці з партноменклатури, кримінальних кіл, через відсутність інституційних засад, приватизували («прихватація»!) основні виробничі потужності країни, які були зорієнтовані не на реалізацію національної економічної стратегії (такої досі немає), а на максимальне і прискорене особисте збагачення. І не випадково серед вітчизняних мільярдерів з'явилися Ахметов, Фірташ, Боголюбов, Азаров, Колесніков, Хорошковський, Пінчук, Суркіс, Звягільський, Васадзе, Медведчук, Порошенко та їм подібні - представники певних професій і певної національності.

У підсумку відзначимо, що майже два десятиліття правління чотирьох Президентів засвідчують, що цей інститут влади суперечливо, поступово все ж таки стає важливою ланкою вітчизняної політичної системи. Якщо на початковому етапі він міг (мав би) виступити символом єднання нації, всього народу, то згодом все виразнішою стає його управлінсько-владна роль. І тут важливо, щоб ця роль не зводилася до зміни кадрів. Головна орієнтація владних структур на відкритість їхньої діяльності, на здатність і вміння ініціювати по-справжньому новий спосіб управління, щоб політичне життя не втрачало цивілізованого, нормативно-правового оформлення (інакше – всездозволеність і незвична масовість) і водночас не залишалось тотожним державному життю (залишки старої системи).

Інститут президентства може і повинен стати інститутом влади у модернізованій Україні лише як результат паритетної взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства, а народні маси братимуть участь у політичному житті на принципах цивілізованого представництва.

Т.В. Скомороха*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ АКТИВ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Становлення, розвиток, зміцнення державності є складним і багатогранним процесом. Прагнення українського народу до побудови міцної та

---

* завідувач сектором експертних робіт Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений юрист України

демократичної держави знайшло своє втілення з прийняттям у 1996 році Конституції України – Основного Закону держави.

Конституція України 1996 року визначила правове положення Президента України як глави держави, який виступає від її імені (стаття 102). З моменту проголошення незалежності України конституційно-правовий статус Президента України зазнавав змін. Так, відповідно до Конституції Української РСР (1978 р. з наступними змінами) та Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України (1995 р.) [1] Президент України виступав главою держави і главою виконавчої влади.

Чинна Конституція України вивела главу держави за межі класичної тріади гілок влади, передбачивши для нього особливе самостійне місце в державному механізмі [2, с. 479]. Вивчаючи питання актів глави держави, можна виявити недоліки існуючої правової системи та визначити шляхи їх усунення.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Розглядаючи правове підґрунтя діяльності глави держави, стає очевидним питання щодо необхідності класифікації актів Президента України.

Частина третя статті 106 Конституції України визначає види правових актів Президента України, тобто юридичні форми, в які вкладаються рішення глави держави, прийняті в межах його компетенції. Такими актами є укази і розпорядження, які мають підзаконний характер і обов'язкові для виконання на всій території України.

На наш погляд, однією із суттєвих функцій Президента України виступає закріплене Основним Законом право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Відповідно до статті 93 Конституції України, законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 93 Конституції України (справа про позачерговий розгляд законопроектів) від 28 березня 2001 року № 2-рп/2001 визначив, що позачерговість розгляду на пленарних засіданнях Верховної Ради України законопроектів, визначених Президентом України як невідкладні, означає, що відповідні законопроекти мають бути терміново включені до порядку денного сесії. Водночас реалізація конституційної вимоги щодо позачергового розгляду Верховною Радою України законопроектів, визначених Президентом України як невідкладні, потребує позачергового їх проходження через усі стадії законодавчого процесу у парламенті. За змістом конституційної вимоги щодо позачергового розгляду Верховною Радою України законопроектів, визначених Президентом України як невідкладні, ці законопроекти повинні розглядатися на кожній стадії законодавчого процесу у парламенті раніше за інші законопроекти.

За 20 років незалежності українське законодавство зазнавало і зазнає суттєвих змін. Так, відповідно до чинного законодавства, до повноважень

Президента України не відноситься заповнення прогалін в законодавстві. Якщо звернутися до історичного аспекту діяльності Президента України, то відповідно до статті 25 Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України, що втратив чинність з прийняттям Конституції України у 1996 році [1], було передбачено, що Президент України видає укази з питань економічної реформи, неврегульованих чинним законодавством України, які діють до прийняття відповідних законів. Аналогічне право Президента України з обмеженням дії у часі трьома роками передбачено пунктом 4 розділу XV чинної Конституції України.

Для нормального функціонування та взаємодії гілок влади Президент повинен знаходитися в органічному зв'язку з усіма структурами публічної влади.

Питання визначення статусу та конституційно-правового положення глави держави є актуальним як для України, так і для Російської Федерації.

Розглядаючи особливості взаємовідносин Президента Російської Федерації з Парламентом Російської Федерації насамперед необхідно зупинитися на законодавчій ініціативі, яка належить і активно використовується Президентом Російської Федерації. Конституція Російської Федерації закріпила активну роль і повноваження Президента Росії на всіх стадіях законодавчого процесу. Як правило, на кожну сесію Державної Думи Президент вносить пакет законопроектів для включення їх до плану законопроектних робіт. У свою чергу, Державна Дума рекомендує Президенту та Уряду ширше використовувати право законодавчої ініціативи з розробки і внесення в цю палату проектів федеральних конституційних законів і федеральних законів, прийняття яких прямо передбачено Конституцією Російської Федерації, зведених кодифікованих актів, а також федеральних законів [3, с. 141].

Аналізуючи пройдений шлях від проголошення Україною незалежності до сьогодення через призму правового положення Президента України та права видання ним конституційно-правових актів, стає очевидною необхідність прогнозування моделі їх еволюції, розробки на цій базі пропозицій організаційно-правового характеру, надання узагальненої характеристики змісту інституту актів Президента. Достатньо важливим є питання щодо ускладнень з реалізацією актів глави держави, які виникають через порушення субординації правових актів Президента з іншими актами, наприклад, законами. Саме на законодавчому рівні - у Законі України «Про нормативно-правові акти» - мають бути визначені класифікація актів Президента України, їх юридична сила і місце в системі правових актів держави.

1. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 18. - Ст. 133.

2. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; Ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. - Х.: Вид-во «Право»; К.: «Ін Юре», 2003. - 808 с.

3. Новиков А. П. Нормативные правовые акты Президента Российской Федерации: административно-правовое исследование / А.П. Новиков / : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 : Москва, 2003.- 188 с.

Ж.М. Пустовіт*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Актуальність даної проблематики обумовлена, по-перше, становленням України як правової, демократичної, соціальної держави, що є підґрунтям для трансформації механізму державної влади в Україні. Правовою основою таких процесів є форма державного правління в Україні, що вимагає системного дослідження його конституційно-правового статусу з метою удосконалення його діяльності та зростання авторитету в суспільстві та державі. Особливо актуальним у цьому плані є теоретичне обґрунтування змісту основних напрямів діяльності Верховної Ради України, визначених Конституцією України.

По-друге, варто згадати про те, що 8 грудня 2004 року в Конституцію України 1996 року було внесено зміни, які спричинили перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки, що, в свою чергу зумовило посилення ролі парламенту – атрибуту демократичності української держави. На сьогодні, ці зміни відмінено на підставі Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року, згідно з яким Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV визнається таким, що втратив чинність у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття. Відповідно, Україна знову набула ознак президентсько-парламентської республіки.

У пункті 3 результативної системи вищезгаданого рішення зазначено, що згідно з частиною другою статті 70 Закону України "Про Конституційний Суд України" необхідно покласти на органи державної влади обов'язок щодо невідкладного виконання цього Рішення стосовно приведення нормативно-правових актів у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 року в редакції, що існувала до внесення до неї змін Законом України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року [1].

В статті 75 Конституції України визначено, що єдиним органом законодавчої влади є парламент-Верховна Рада України.

Верховна Рада України здійснює ряд функцій і має для їх реалізації відповідні повноваження, що передбачено Конституцією України. Визначення парламенту як органу законодавчої влади обумовлено насамперед назвою однієї з його функцій (законодавчої), яка визначається як пріоритетна, провідна, але далеко не єдина функція [2, 422].

Виходячи з даного визначення, необхідно звернути увагу на характеристику Верховної Ради України як «єдиного» органу законодавчої влади, що означає те, що всі інші органи державної влади в Україні позбавлені права здійснювати функцію законотворення.

Множинність функцій парламенту не суперечить його природі як органу законодавчої влади. Вона зумовлена тим, що український парламент у властивих йому формах бере участь у здійсненні ряду функцій держави, які зумовлені змістом діяльності держави (політичної, економічної, соціальної,

---

* к.ю.н., доцент, завідувача кафедри загальноправових дисциплін Навчально-наукового інституту права і психології Національної академії внутрішніх справ

культурної, екологічної), так і інших функцій, зокрема «технологічних», владних функцій (законодавчої, установчої тощо). Виходячи з цього, пріоритетними функціями Верховної Ради України є такі:

- 1) законодавча функція;
- 2) представницька функція;
- 3) установча функція;
- 4) бюджетно-фінансова функція;
- 5) зовнішньополітична функція.

Основною функцією Верховної Ради України є законодавча, особливість якої полягає в тому, що будь-який закон не може бути прийнятим, якщо він не розглянутий і не схвалений парламентом, а сам парламент має повну компетенцію у сфері законодавства. Саме Верховна Рада України має право приймати нормативно-правові акти, що мають найвищу юридичну силу, виступаючи від імені українського народу.

Через законотворчу діяльність Верховної Ради реалізується принцип народного суверенітету. За обсягом законодавчих повноважень Верховна Рада України належить до легіслатур (від. лат. *Legis (lex)* закон і *latus* встановлений) з необмеженою сферою законодавчих повноважень, тобто до парламентів, наділених правом парламентського верховенства (суверенітету) [3].

Так, законодавча функція Верховної Ради України - це передбачений Конституцією України напрям діяльності Верховної Ради України, що полягає у здійсненні нею законопроектної роботи, внесенні змін до Конституції України, прийнятті законів, внесенні до них змін, визнанні їх такими, що втратили чинність або в призупиненні їх дії

Зміст представницької функції Верховної Ради України полягає у представництві українського народу – громадян України усіх національностей. Елементами представницької функції є такі: призначення всеукраїнського референдуму з питань, коло яких визначено Конституцією України; з питань визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; з питань затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; заслуховування щорічних і позачергових послань Президента України про внутрішнє та зовнішнє становище України; прийняття законів; внесення змін до Конституції тощо.

Представницька функція Верховної Ради - це передбачений Конституцією України напрям діяльності Верховної Ради України, що полягає у представництві українського народу-громадян України всіх національностей у порядку, межах, формах і спосіб, передбачений Конституцією та законами України.

Наступною функцією Верховної Ради України є установча функція парламенту, яка насамперед пов'язана зі встановленням політичної системи і системи органів публічної влади, що здійснюється через прийняття Конституції. Крім того, установча функція Верховної Ради передбачає наявність широких номінаційних повноважень, тобто повноважень, пов'язаних з призначенням, обранням, наданням згоди на призначення або звільнення посадових осіб, а також із формуванням інших органів публічної влади [4, с. 48].

Змістом цієї функції є передбачена Конституцією України можливість формування або участі у формуванні органів виконавчої і судової влади,

формування власних парламентських структур, призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб інших органів державної влади та державних організацій, сприяння формуванню органів місцевого самоврядування, вирішення питань, що стосуються інших елементів механізму держави: територіального устрою, Збройних Сил України та інших складових механізму держави.

Виходячи з цього, ми можемо визнати, що основними напрямками діяльності Верховної Ради щодо здійснення установчої функції є:

- 1) участь у формуванні органів виконавчої влади;
- 2) формування органів судової влади;
- 3) створення парламентських структур;
- 4) участь у формуванні інших органів державної влади та державних організацій;
- 5) вирішення питань територіального устрою України і забезпечення формування органів місцевого самоврядування.

Аналіз поняття й особливостей здійснення установчої функції Верховною Радою України привів автора до висновку про те, що установча функція Верховної Ради України – це основний напрям діяльності Верховної Ради України щодо формування інших органів державної влади та власних внутрішньопарламентських структур в порядку, межах і спосіб, передбачених Конституцією та законами України.

Верховна Рада України має ряд повноважень щодо впливу на бюджетно-фінансову сферу. Так, відповідно до статті 85 Конституції України, Верховна Рада України наділена повноваженням затверджувати Державний бюджет України та вносити зміни до нього, здійснювати контроль за виконанням Державного бюджету України та приймати рішення щодо звіту про його виконання.

Ще одним напрямком діяльності парламенту є парламентський контроль. Функція контролю має за основну мету здійснення постійного активного нагляду з боку парламенту над усіма галузями адміністрації, а також право представника висловлювати членам уряду будь-яке бажання, сумнів або незадоволення.

Змістом зовнішньополітичної функції Верховної Ради України є насамперед можливість визначати засади внутрішньої і зовнішньої політики; надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України тощо.

Отже, Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні, яка посідає пріоритетне місце в системі органів державної влади в Україні, здійснює лише їй притаманні функції (основні напрями діяльності) в порядку, межах, формах і спосіб, передбачених Конституцією та законами України.

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV // Вісник Конституційного суду України. – 2010. - № 5. – С. 36.

2. Конституційне право України. Підручник за заг. ред. В.Ф. Погорілка. - К., 1999. – 733 с.

3. Сравнительное конституционное право / ред. кол.: А.И. Ковлер, В.Е. Чиркин, Ю.А. Юдин. – М.: Манускрипт, 1996. – 729 с.
4. Ярмиш О.Н., Серьогін В.О Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. Ю.М. Тодики. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 672 с.

А.О. Мусієнко*

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

Конституція є основоположним документом будь-якої правової системи, займає центральне місце в усій множинності нормативно-правових актів. Вона визначає основні засади організації державного та суспільного життя, встановлює ключові принципи, критерії, гарантії, які використовуються у процесі формування нормативної бази. Однією з умов дієвості положень законодавства є його відповідність приписам конституції. Звичайно, деякі країни не мають власного основного закону. Це властиво передусім для держав, які відносяться до англосаксонської правової системи, але у них визнається та діє так зване прецедентне право, а тому нагальної необхідності у прийнятті та взагалі існуванні конституції немає.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, була визнана світовим співтовариством найдемократичнішою конституцією світу. І на сьогоднішній день вона за обсягом закріплених у ній прав, свобод, гарантій є однією із найвичерпніших.

Однак у контексті досліджуваної нами теми актуальним є питання про загальні засади державного устрою, систему органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів громадського самоврядування, самоорганізації населення, обсяг, межі, порядок розподілу компетенції між ними.

Конституція як основоположний документ, що визначає правові засади державотворчих процесів, встановлює не тільки статичні (тобто на момент прийняття норм), але й динамічні умови для розвитку державотворення. Більшість норм Конституції спрямовані на досягнення певного суспільного ідеалу, який має вираження у змісті Основного закону. Досягнення державотворчих завдань з точки зору праворозуміння можливе за умов правильного розуміння змісту закону, точного і неухильного дотримання його норм.

Сприяння державотворенню, яке здійснюється в ході правозастосовної діяльності, стимулюватиме підвищення рівня добробуту населення, правової культури, що в кінцевому результаті призведе до гармонії між духом та буквою Конституції, правильного розуміння й точного розуміння правових приписів.

Отже, можемо резюмувати, що положеннями Конституції України створюються ключові передумови для гармонійного розвитку державотворчих процесів, визначаються правові засади їх здійснення.

---

* студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

А.В. Петровський*

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ВИЗНАННЯ ПРАВОЧИНІВ НЕДІЙСНИМИ: ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Виявлення прогалин і недоліків чинного законодавства завжди пов'язане з науковими дослідженнями та судовою практикою. В Україні відсутні наукові дослідження, присвячені розгляду справ про визнання правочинів недійсними, основну увагу науковці звертають на матеріальний аспект недійсних правочинів.

У Росії існують певні напрацювання щодо процесуального аспекту визнання правочинів недійсними, що дало змогу внести зміни в російське цивільно-процесуальне законодавство. Так, О.В. Гутников, аналізуючи процесуальне розмежування нікчемних й оспорюваних правочинів та оспорювання недійсних правочинів, звернув увагу на те, що з процесуальної точки зору немає різниці між нікчемними й оспорюваними правочинами [1]. Конкретні пропозиції щодо процесуального аспекту визнання правочинів недійсними розробила Н.Д. Шестакова, яка запропонувала:

1) з метою мінімізації негативного впливу наслідків недійсності правочинів на стабільний і постійний розвиток цивільних правовідносин необхідно цілісне застосування чинних норм як матеріального, так і процесуального права при розгляді справ, пов'язаних з недійсністю правочинів;

2) шляхом внесення певних санкцій до чинного законодавства виключити можливість зловживання при використанні такого способу захисту, як застосування наслідків недійсності правочинів;

3) практика застосування судами наслідків недійсних правочинів за позовами незацікавлених осіб повинна бути припинена як така, що суперечить закону. При застосуванні реституції юридично значимий інтерес можуть мати лише особи, які брали участь в укладенні правочину – сторони. У зв'язку з цим інші особи, навіть власник майна, яке було неправомірно передано за недійсним правочином, не може вимагати застосування наслідків визнання правочину недійсним, крім випадку, якщо він сам був стороною правочину;

4) пред'явлення прокурором позовів про визнання правочинів недійсними та застосування наслідків їх недійсності для обох сторін правочину, без залучення зацікавленої особи як позивача суперечить принципу диспозитивності, за яким «немає судді без позивача». Тому пропонується припинити поширену в Росії в даний час практику розгляду арбітражними судами справ за позовами прокурорів, які пред'являються без зазначення осіб, в інтересах яких подається позов;

5) у разі відсутності спору щодо недійсності правочинів для надання визначеності відносинам, пов'язаних з його укладенням, можливе встановлення факту недійсності в порядку окремого провадження [2].

З усіма вищезазначеними пропозиціями варто погодитися, крім останньої. В порядку окремого провадження, відповідно до ст. 234 ЦПК України, розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або

---

* викладач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності оспорюваних прав. Разом з тим, справи про визнання правочину недійсним для надання визначеності відносинам, пов'язаних з його укладенням, не можуть бути розглянуті в порядку окремого провадження, оскільки окреме провадження розпочинається з подання заяви заявником. Заявником виступає особа, законний інтерес якої порушений у зв'язку з укладенням такого правочину. Ст. 235 ЦПК України зазначає, що справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, крім положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Ст. 10 ЦПК України під змагальністю розуміє можливість сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, на рівних умовах довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Надання дозволу розглядати справи про визнання правочину недійсним у порядку окремого провадження позбавить сторони належним чином захистити свої порушені права.

1. Гутников О.В. Недействительные сделки в гражданском праве (теория и практика оспаривания) / 3-е изд., исп. и допол. – М.: Статут, 2007. – С. 234.

2. Шестакова Н.Д. Недействительность сделок: процессуальный и материальный аспекты: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. – СПб., 2001. – С. 171-175.

О.В. Павлишин*

ЗНАКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВА: ПЕРСПЕКТИВИ НОВІТНІХ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сьогодні очевидним є те, що українська держава потребує ґрунтовного теоретико-методологічного забезпечення правової регламентації суспільних відносин і віднайдення власної організаційно-правової моделі регулювання взаємодії суб'єктів на різних рівнях владної вертикалі з метою консолідації суспільства та реалізації загальнодержавних інтересів. Для цього необхідно при реформуванні правової системи України використовувати відповідні сучасному рівню розвитку наукового знання методологічні підходи, у тому числі вивчати знакові закономірності, які лежать в основі суспільного життя й обумовлюють організацію українського соціокультурного простору, а також символічні відношення та зв'язки між елементами вітчизняної правової системи. Слід взяти до уваги, що методологія дослідження полісемічних і багаторівневих об'єктів здійснює вирішальний вплив на можливість досягнення бажаного результату. Відсутність адекватної методології завжди призводить до різкого зростання трудомісткості дослідження, а у випадку досягнення певного результату, який вважається позитивним, завжди залишає відкритими питання повноти отриманих висновків, а також точності їх обґрунтування.

Починаючи з другої половини 1960-х років, активно розвиваються дослідження соціокультурного простору як символічної реальності. Семіотика як самостійна галузь досліджень вивчає знакові системи, їхню будову та закономірності функціонування, прагнучи дати відповіді на важливі запитання. В полі зору семіотики опиняються різні та неспівставні з традиційних позицій

---

* к.ю.н., доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

об'єкти (розмовна лексика, живопис, реклама), які об'єднує знаковий принцип організації і відтворення, та, відповідно, наявні схожі підходи до аналізу й осмислення, вихідні методологічні установки для наукових пошуків, термінологічний апарат, дослідницькі інструменти.

Право є зразком подібної багатовимірної реальності, яку можна розглядати як певну знакову систему, адже у ній існує множина різноманітних знакових конструкцій, тобто стійких конфігурацій груп понять, які використовуються в теоретичній науці та юридичній практиці. У цій системі кожному умовному позначенню відповідає певний зміст, виражений у значенні правового знака. Знакова система права передбачає наявність системи формальних елементів, які поєднуються у змінні комбінації згідно з визначеними принципами структури. Кількість цих елементів відносно невелика, але вони можуть утворювати велику кількість теоретично можливих комбінацій. Юридичні поняття й терміни є базовими елементами структури правової мови, що відображають "правове слово" – певну субструктуру, яка містить звукоформу, об'єктивний і суб'єктивний (інтуїтивний і раціональний) зміст. При цьому звукоформа та суб'єктивний зміст є постійними компонентами слова, а об'єктивний зміст є компонентом, який актуалізується в процесі практичного використання правової мови. З понять утворюються структури більш високого рівня інтеграції, в яких наявні зв'язки різного ступеня жорсткості – асоціативні зв'язки та монопольні структури, складові яких не можуть бути використані самостійно. Таким чином, утворюються інформаційні фрази, що являють собою закінчені правові конструкції і формують базові елементи правової реальності, а саме – правові норми.

Правовий знак є не просто співвіднесенням з об'єктом, його слід розглядати у відношенні до діяльності, елементом якої він є і завдяки якій отримує зміст і значення. Як відомо, переважна більшість мовознавчих досліджень обмежується виявленням значень слів або з'ясуванням їхніх значень з використанням словників і фрагментів мови, не торкаючись проблем зв'язку цих значень із аспектами діяльності [1, 8]. Проте не можна досліджувати правовий знак окремо від правової практики, тобто семіотичні дослідження правової реальності повинні мати праксеологічний характер, оскільки головним у дослідженні знакових систем є не "внутрішні" зв'язки між знаками, а "зовнішні" зв'язки знакової системи з іншими складовими соціального цілого. Вже потім "внутрішні" зв'язки необхідно узгодити із "зовнішніми", і в цьому плані знакова система повинна розглядатись як така, що відповідає таким принципам: 1) теоретико-діяльнісному принципу структурного протиставлення засобів, процесів і продуктів; 2) соціологічному принципу структурного протиставлення "норми" та "соціального суб'єкта" як реалізації норми; 3) соціально-психологічному принципу формування свідомості індивідів шляхом засвоєння засобів і норм культури [2, 543].

Разом з тим, аналіз різних галузей соціогуманітарного знання вказує, що робота у них характеризується не лише постійною увагою до об'єкта аналізу, але насамперед до тих засобів аналізу, які надають можливість відтворити цей об'єкт у знанні, тобто "думка дослідника поляризується та ніби фокусується у двох різних "точках" – на об'єкті, фіксованому у знанні, і на понятті, яке задає

схему знання та реалізується у ній” [2, 544]. Таким чином, дослідник повинен постійно розрізняти, не об’єднуючи в одне ціле, два різних аспекти – безпосередньо предмет свого дослідження та метод його реалізації, що уможлиблює побудову нового знання про предмет.

Семіотичні дослідження правових процесів і явищ повинні використовувати як спеціальну, так і загальнонаукову методологію, без якої будь-які конкретні результати не можуть бути включені в загальну систему правового знання. У той же час, сам по собі семіотичний підхід до вивчення правових явищ є зразком метаправової методології, яка належить до філософсько-правового рівня. Пізнання права на цьому рівні здійснюється шляхом залучення філософських методів, які відображають найвищий рівень абстракції серед методології правознавства.

1. Абросимов В.А. Принципы языка: анализ на основе общей теории интеграции. – М.: Эслан, 2002. – 200 с.
2. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. – М.: Школа. Культура. Политика, 1995. – 759 с.

В.М. Шевченко*

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Епоха масової інформації змушує використовувати для керування суспільством і конкуренції з політичними суперниками не стільки силові аргументи, скільки інформаційні технології, які базуються на знанні людської природи, міфологічному підґрунті колективного безсвідомого. Політична міфологія – інструмент, який досить усвідомлено задіяний в інформаційних війнах і заснований на знанні людської природи. Політика стає раціональною формою використання ірраціональної сутності мас, які свої інтереси готові усвідомити тільки в яскравих образах і містичних одкровеннях. Тому управління масою базується на знанні архетипу, старовинних психічних установок. Цим займаються вожді і політична пропаганда.

Політичний міф – це атрибут будь-якої політичної системи, оскільки влада має потребу в символах, які будуть її уособленням. Політичний міф може слугувати рушійною силою сучасного політичного процесу.

В політичній науці і політичній практиці міф стає ефективною політичною зброєю, частиною впливу на політичну дію. Політичний міф все більше «вростає» в теоретичне поле політики і починає відігравати суттєву роль у формуванні політичної свідомості, політичної культури тощо. Міф стає потужним засобом впливу на масову свідомість, маніпулювання нею, невід’ємною складовою політичного управління.

Нині, як ніколи, політичний міф сприймається як презумпція, як аксіома. Це наслідок відкритого суспільства, а також результат відмови від критичного погляду на світ. Політичний міф не потребує перевірки на істинність. Символізуючи й абстрагуючи факти і явища суспільного життя, він сприймається свідомістю як реальність, над якою не слід замислюватися.

---

* к.соц.н., доцент кафедри соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету

Сучасні політичні міфи поширюються передусім через засоби масової інформації (газет, радіо, телебачення, Інтернету). При порівнянні характеристик міфу та масової комунікації проявляється не лише їх схожість, а й здатність до взаємопосилення. І міф, і масова комунікація сприяють формуванню феномена глобальної ідентичності, причетності до всього, що відбувається у світі.

Отже, основними ознаками сучасного політичного міфу є його цілісність, універсальність, консервативність, персоніфікований і маніпулятивний характер. Суб'єктами політичної міфотворчості можуть бути певні політичні угруповання (партії, рухи, об'єднання), етнічні спільноти, органи державної влади, окремі особистості (політичні лідери) тощо. Так, політикові досить надягнути «маску» певного міфічного персонажу (привабливого для якоїсь аудиторії), і його впливовість значно підвищиться.

Міфотворчість стала невід'ємною складовою політичних технологій. Поширеною практикою є активізація міфотворчості у ході виборчих кампаній. У технологіях організації виборів традиційно використовуються політичні міфи (про «рятівника-месію», змову, індивідуальні досягнення кандидата тощо). Це ознака практично всіх етапів кампанії, починаючи з процесу вирішення організаційних її аспектів і завершуючи публічним аналізом результатів виборів.

Якісно виготовлені політичні рекламні повідомлення звертаються насамперед до несвідомого людини, причому приховано: їхня мета – маніпуляція її страхами й бажаннями через цю маніпуляцію – вплив на політичну свідомість. У політичній рекламі здебільш використовуються близькі кожному поняття: соціальний захист, пенсія, зарплата, медичне обслуговування, благоустрій тощо. Тобто електоральна реклама звертається до реальних побутових проблем. Коли ситуація опускається на рівень реальних побутових проблем, це різко підносить їх емоційний рівень. Емоції, у свою чергу, викликають із підсвідомості потребу в «справедливому батькові», «матері-підклубальниці», «герої», що враз позбавить існуючих проблем.

Політику доводиться грати чітко задану роль, пред'являти себе публіці як «когось», кого б публіка упізнала, визнала б за ним невід'ємне право віддавати накази, а за собою – обов'язок підкорятися безумовно.

Так, серед міфів, що доволі часто супроводжують передвиборчі кампанії, впливаючи на політичну свідомість і буття, можна назвати такі. Міф «про свого хлопця». Основа його конструкції полягає в ідентифікації кандидата з виборцями, в тому, що певна частина електорату, пам'ятаючи про те, що «і куховарка може управляти державою», хотіла б побачити серед політичних діячів одного з «своїх», такого, як вони. Поряд з цим використовується міф «про героя, месію». З підвалів свідомості випливає сподівання на «героїчного спасителя», який у випадку приходу до влади кардинально змінить ситуацію, що склалася, швидко вирішить усі проблеми. В контексті цього міфу розгортається міф «про ворога (ворогів), яких і має здолати «герой».

Аналізуючи вплив міфотворчості на політичну свідомість і буття, слід утриматися від його трактування лише у негативному контексті. З одного боку, міф покликаний нівелювати суперечності суспільного порядку, забезпечувати його легітимізацію, а з іншого – стимулює оновлення чи створення нових норм і зразків поведінки.

Система позитивних символів, яка складає основу міфотворчості, може використовуватися для здійснення позитивних суспільних змін. Політичний міф може бути задіяний як запобіжний механізм руйнування соціуму: пропонуючи суспільству приклади для наслідування, він сприяє формуванню певної моделі позитивної (наприклад, антикризової) поведінки.

С.І. Губський*

МІСЦЕ І РОЛЬ ВІЙСЬКОВО-ОСВІТНЬОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В РЕФОРМУВАННІ АРМІЙСЬКИХ СТРУКТУР В УКРАЇНІ (1917-1920 РР.): ДОСВІД І УРОКИ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. й розбудова Української держави поряд з іншими складовими державотворення дало могутній поштовх розвитку національної науки, в т.ч. і жваве зацікавлення історією визвольних змагань українства за здобуття своєї незалежності. Значною мірою це пов'язано з нагальними потребами сучасного державного будівництва, успішне вирішення яких немислиме без урахування уроків минулого. Слід підкреслити, що особливістю сучасного державного будівництва у військовій сфері є те, що тут потрібно вирішувати завдання, співзвучні періоду 1917–1920 рр., а саме: створення національної армії, її патріотичного виховання, уникнення надмірної ідеологізації та політизації військового будівництва, відновлення українських військових традицій, визначення ролі Збройних Сил у системі національної безпеки держави. Успішне виконання цих завдань значною мірою залежить від використання військового історичного досвіду, усвідомлення військових історичних традицій нашої минувшини, зокрема від вивчення досвіду військового будівництва періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Серед усіх складових будівництва збройних сил періоду національно-демократичної революції 1917–1920 рр. значне місце належить становленню й функціонуванню системи національно-військової освіти в період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, оскільки про будівництво нової армії без створення хоча б основ такої системи, говорити було б в кращому випадку несерйозно, тому що будь-яка армія без досвідчених командирів і закладів освіти для підготовки поповнення командного складу (від вищого до підофіцерів) не може довго виконувати покладені на неї завдання, особливо під час війни.

Після краху романівської династії і створення в Україні Центральної Ради, яка незабаром стала політично-державним органом українського народу, розпочався процес українізації частин російської армії, де переважали українці, а потім і створення нової української армії. Хоча в цей час дехто з керівників Центральної Ради ще не до кінця розумів значення ролі армії для українського державотворення, чинилися перешкоди в організації військового будівництва. Варто зазначити, що тільки Центральна Рада як загальнонаціональний орган була в змозі зберігати контроль за військовим будівництвом, яке все ж

---

* науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства

продовжувалось, і попередити можливі збройні конфлікти з Росією, до яких Україна ще не була готова.

Що ж стосується наукових досліджень про становлення і розвиток національно-військової освіти та культурно-виховної роботи періоду Центральної Ради, Гетьманату і Директорії, то їх недостатньо для всебічного висвітлення даної проблематики. Хоча спроби розгляду цих питань знаходимо насамперед у працях тих військовиків Армії УНР, які були свідками і безпосередньо брали участь у становленні військової освіти, навчались у цих навчальних закладах.¹

З початку 90-х років ХХ ст. дослідження української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. науковцями в Україні і діаспорі отримали новий поштовх. З'явилась можливість об'єктивно, неупереджено, з використанням архівних джерел, що раніше були під забороною, дослідити і висвітлити цей один з найвеличніших і найтрагічніших періодів української історії ХХ ст. До таких праць, де серед іншого частково висвітлюються організація, функціонування системи національно-військової освіти, насамперед належать дослідження українських вчених В.В. Задунайського, С.Х. Литвина, Л.П. Кривизюка, О.М. Даценка, О.Д. Левченка, А.О. Науменка.²

Варто наголосити, що особливо важлива роль в організації національно-військової освіти у військах належить С.В. Петлюрі, який раніше за інших керівників УНР зрозумів значення армії для захисту молоді Української держави. Під час своєї роботи в Українському Генеральному Військовому Комітеті (УГВК), створеному за рішенням Першого Всеукраїнського Військового з'їзду (проходив 5-8 травня 1917 р.), С. Петлюра розгорнув планомірну роботу з налагодження системи підготовки військових фахівців для створюваної української армії. При УГВК було створено Шкільний відділ.

У жовтні 1917 р. Шкільний відділ УГВК створив Першу та Другу українські школи прапорщиків шляхом українізації 2-ї та 5-ї Київських шкіл прапорщиків російської армії. В дні роботи III Всеукраїнського військового з'їзду (проходив 2-12 листопада 1917 р.) відбулося урочисте відкриття Першої військової юнацької пішої школи ім. гетьмана Б. Хмельницького, утвореної замість 1-ї української

---

1 Левченко С. Інструкторська Школа Старшин // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. — Варшава, 1938. — 36. 8; Винник І. Бої Житомирської Пішої Юнацької Школи // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. — Варшава, 1938. — 36. 9; Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 рр. // Літопис Червоної Калини. — 1937. — № 12 та інші.

2 Задунайський В.В. Збройні Сили УНР (1917–1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / Донецький ун-т. — Донецьк, 1995. — 224 с.; Литвин С.Х. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. — К., 2000. — 448 с.; Кривизюк Л.П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук / Нац. ун-т "Львівська політехніка". — Л., 2001. — 196 с.; Даценка О.М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / Військовий гуманіт. ін-т Нац. академії оборони України. — К., 2002. — 192 с.; Левченко О.Д. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 — липень 1919 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / НАН України, Ін-т історії України. — К., 2002. — 198 с.; Науменко А.О. Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної Республіки періоду Директорії: Дис. ... канд. іст. наук / Нац. академія оборони України. — К., 2004. — 198 с.

школи прапорщиків. До цього навчального закладу вступило близько 250 юнаків, яких забезпечили окремою уніформою з українськими знаками розрізнення. Друга українська військова юнацька школа була розгорнута на базі Миколаївського військового училища і 2-ї української школи прапорщиків.

Очоливши на початку 1917 р. Генеральне Секретарство військових справ, С. Петлюра продовжив роботу з підготовки старшинських кадрів для українського війська. Він видав наказ про створення першого в УНР військового навчального закладу для підготовки військових інженерів, яку очолив інженер-полковник О. Астаф'єв.

Однак військово-політичні дії початку 1918 р. в Україні й агресія більшовицької Росії перешкодили здійсненню накреслених планів щодо підготовки старшинських кадрів для українського війська. Під час боїв за Київ усі співробітники Головного уряду військових шкіл вступили до бойового куреня "Вільного козацтва" при військовому міністерстві.¹

Після початку антигетьманського повстання 14 листопада 1918 р. під керівництвом Директорії та його перемоги, перед відродженою УНР постала необхідність створення надійного дисциплінованого війська, оскільки переважна більшість республіканської армії в цей час складалась з численних повстанських загонів, очолюваних отаманами, частина з яких не хотіла підкорятись вищому військовому керівництву УНР і діяла на власний розсуд. Тому Головний Отаман військ УНР, а згодом і Голова Директорії С.В. Петлюра особливу увагу приділяв заходам щодо навчання командного складу армії. Враховуючи значимість цього завдання, вищим військовим командуванням в кінці грудня 1918 р. розпочато роботу над створенням термінового навчання старшин протягом 6-ти тижнів. 31 грудня 1918 р. наказом Головного управління Генерального Штабу створюється Військова Академія, начальником якої призначається генерал М. Юнаків.²

Таким чином, після приходу до влади, Директорія УНР, особливо С. Петлюра, армійське керівництво, виходячи з розуміння того, що ефективність армії значною мірою залежить від наявності освічених, національно свідомих військових фахівців значну увагу у своїй діяльності приділяли становленню військової освіти, організації навчально-виховного процесу з обов'язковим вивченням українознавчих дисциплін.

Отже, той позитивний досвід створення національно-військової освіти, культурно-виховної роботи, набутий в таких несприятливих умовах не слід ігнорувати. Кращі досягнення і набутки цієї праці необхідно використовувати і вдосконалювати в сучасних Збройних Силах незалежної України, особливо в час повномасштабного реформування української армії і намагання наблизити її за військовими критеріями до армій провідних світових держав.

---

1 Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 рр. // Літопис Червоної Калини. — 1937. — № 12. — С. 7.

2 Кравчук М.В. Правові основи будівництва національних збройних сил України в 1914-1993 рр. (організація, структура, діяльність). Історико-правове дослідження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Львівський держ. ун-т ім. І.Я. Франка. — К., 1998. — С. 29.

І.С. Печенюк*

МОТИВИ І СТИМУЛИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Українське військо нині перебуває на етапі оптимізації і переживає не прості часи. Професіоналізація Збройних Сил України неможлива без забезпечення на ринку праці конкурентоспроможності військової служби загалом, що, у свою чергу, потребує безумовного дотримання соціальних гарантій військовослужбовцям і членам їх сімей: грошового та інших видів забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби і стимулює як закріплення кваліфікованих військових кадрів, так і приплив до армії молоді – освіченої і свідомої особливостей служби у війську.

Армія як важливий інститут держави має фінансуватися належним чином. Лише за умов дотримання наданих їй соціальних гарантій держава вправі вимагати від військовослужбовця ефективного виконання ним своїх обов'язків.

Питання про стимули і мотиви військової служби за контрактом є одним із найважливіших в соціоекономіці. Вияснення суті мотиваційного механізму має важливе теоретичне і практичне значення й тому, що дозволяє глибше зрозуміти роль особистості в професійній діяльності.

Слово "стимул" має латинське походження і дослівно означає "стрекало" чи просто "батіг". У загальному вигляді стимул можна розглядати як спонукання до дії, він є спонукальною причиною, яка зацікавлює людину в здійсненні певної економічної діяльності. Стимули формують економічну поведінку індивідів відповідно до завдань реалізації їхніх інтересів і потреб.

Вирішальним при залученні людей до економічної діяльності є грошовий стимул. Дієвим він буде тоді, коли результати діяльності (праці) кожного об'єктивно відображаються і правильно оцінюються ринком (можливий за умови розгортання ринкової конкуренції). Незароблені гроші не можуть бути стимулом, пільги та привілеї, які надаються поза грошовими доходами, підривають ринкові стимули і, по суті, нівелюють матеріальну зацікавленість людини.

На сучасному етапі реформування військової сфери українського суспільства важливе значення має створення умов для посилення стимулюючої функції доходів, без чого неможливий прогрес у вирішенні соціально-економічних проблем комплектування Збройних Сил України військовослужбовцями служби за контрактом.

Проблема уникнення зниження доходів і підвищення реальної зарплатні військовослужбовців-контрактників сьогодні стоїть досить гостро. В умовах нинішнього інфляційного зниження рівня життя військовослужбовців, коли збільшується розрив між номінальними доходами і цінами, втрачаються стимули до військової служби. Так, наприклад, зараз середньомісячний розмір грошового забезпечення військовослужбовця служби за контрактом першого року служби, який не отримує щомісячної додаткової винагороди, що передбачена постановою Кабінету Міністрів України (грошове забезпечення

---

* к.і.н., провідний науковий співробітник кафедри воєнної історії Національного університету оборони України

контрактників підвищили з 1 січня 2008 р. і до 1 травня 2010 р. його рівень складав 870 грн., з 1 травня – 988 грн., а з 1 грудня – 1180 грн.), що вдвічі менше від середньомісячної заробітної плати в Україні (за інформацією Держкомстату, у жовтні 2010 р. – 2322 грн.) та найнижче порівняно із середньою заробітною платою в інших низькооплачуваних галузях народного господарства (сільське господарство в жовтні 2010 р. – 1548 грн.). Сьогодні маємо непоодинокі випадки, коли розмір щомісячного доходу на 1 члена сім'ї військовослужбовця з трьох осіб становить 393,5 грн.

Аналіз соціоекономічних відносин в Україні дозволяє констатувати, що механізм стимулювання нині діє лише в банківській і фінансових сферах, а не в промисловості, сільському господарстві чи у військовій сфері. У цих сферах рух грошей порівняно з рухом усіх інших видів капіталу здійснюється найшвидше, як результат – більші доходи. У цьому зв'язку очевидно, що підняти стимулюючу функцію доходів можна лише шляхом значного підвищення ефективності виробництва і збільшення на цій основі внеску виробників у створення вартості. Проте у військовій сфері такий шлях неможливий, оскільки тут професійна діяльність пов'язана з виробництвом нематеріальних суспільних благ – безпекою, що немає вартості вираженої у грошовому еквіваленті.

Зауважимо, що поряд з матеріальними (грошовими) стимулами діють й інші види стимулів і мотивів: позаекономічні, пов'язані, наприклад, з ентузіазмом військовослужбовців, і моральні, які безпосередньо не пов'язані з будь-якою матеріальною винагородою тощо.

Ефективність впливу стимулів залежить від рівня матеріального добробуту військовослужбовця. Військовослужбовець з розвинутими потребами, але малим достатком, досить сприйнятливий до дії матеріальних стимулів, він намагається більше заробити, а для цього необхідно краще виконувати службові обов'язки. Навпаки, високий рівень достатку знижує сприйнятливості військовослужбовця до грошових стимулів. Більшого значення для нього набуває, наприклад, сама військова діяльність як стимул. Мова йде про престижність військової служби, тобто просування по службі з точки зору кар'єри, можливості збільшення вільного часу, умов служби та її змісту тощо. У системі організації військової служби у ЗС розвинутих країн світу нагромаджено великий досвід комплексного стимулювання на основі систем "гуманізації військової служби", "якості службового дня", які передбачають використання різноманітних засобів і форм підвищення ініціативи й професійної активності військовослужбовців.

Якщо стимули за своїм економічним змістом – об'єктивна категорія, то мотиви мають суб'єктивну – ідеальну основу. Мотиви пов'язані з духовними світоглядними основами особистості військовослужбовця, ступенем розвинутості його економічної свідомості та культури. Гідність особистості військовослужбовця, його духовно насичене і наповнене змістом життя – це відправна ланка цивілізованого мотиваційного механізму. За своєю суттю мотиви – це не що інше, як стимули, які пройшли через свідомість людини, тобто самостимули. Система стимулів проявляється для військовослужбовця через його внутрішні особисті стимули.

Мотиви залежать від моральних якостей військовослужбовця, його життєвого досвіду, поглядів і переконань, традицій і звичок тощо. Вони

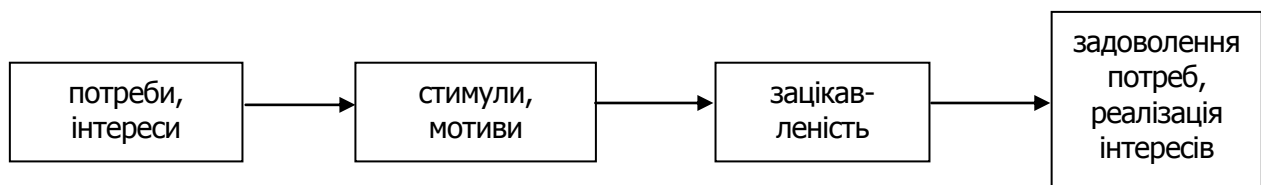

визначаються суспільно-психологічними установками, цінностями суспільства, тієї соціальної групи, до якої належить військовослужбовець, сім'ї, де він живе і виховувався, військового колективу, в якому проходить службу. Кожен військовослужбовець зі своєю психологією, особистісними рисами культури і моралі вносить свою специфіку в соціоекономічний аспект військової служби. Один і той же вид діяльності на одному й тому ж місці різні військовослужбовці виконують по-різному, з різною ефективністю.

Зацікавленість людини у військовій службі за контрактом виявляється тоді, коли під впливом стимулів і мотивів відбувається реалізація її інтересів. Взаємозв'язок економічних категорій, які виражають зміст мотиваційного механізму відображено на рис. 1.

Рис. 1.

Мотиваційний механізм як спонукання людини до професійної діяльності

Отже, стимули і мотиви військової служби за контрактом в умовах трансформації військової сфери України – це величезний пласт культури особистості військовослужбовця і суспільства, який багато в чому для нас є новим. Розвиток системи комплектування Збройних Сил України військовослужбовцями за контрактом об'єктивно формує й новий тип військової культури та мислення.

Л.В. Савченко*

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЯХ

Україна після проголошення в 1991 р. незалежності є повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Міжнародні відносини характеризуються великою різноманітністю, що зумовлює потребу в певних міжнародно-правових нормах, які їх регулюють. Міжнародному публічному праву притаманні такі особливості: внутрішня цілеспрямованість, наявність загальновизнаних принципів, взаємопов'язаність правових норм, погодженість рішень міжнародних організацій, обґрунтованість рішень міжнародних судових органів, а також інститутів міжнародного права.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) як самостійна галузь міжнародного публічного права містить всі згадані елементи. Загальновизнаним автором терміна став швейцарський професор Жан Пікте, який з 1946 р. очолював Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) і відповідав за підготовчу роботу щодо прийняття Женевських конвенцій. Ж. Пікте розглядав МГП як складову двох розділів – права Женеві і права Гааги, перше з яких охороняє

* науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

інтереси військовослужбовців і цивільних осіб, що постраждали у конфліктах, а друге – обмежує права сторін, що воюють, обирати засоби і методи ведення війни.

З набуттям чинності 24 жовтня 1945 р. Статуту Організації Об'єднаних Націй виникли правові підстави для проведення у необхідних ситуаціях миротворчих операцій.

Україна, яка входить до першої десятки держав за участю в міжнародних миротворчих місіях, з липня 1992 р. стала брати участь у миротворчих операціях під егідою міжнародних організацій, що підтверджує дійсні наміри нашої держави щодо активного включення до колективних заходів збереження миру й стабільності як у Європі зокрема, так і у світі загалом.

Цьому сприяє наявність у національному законодавстві таких законів України, як: "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 р., "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях" від 23 квітня 1999 р., "Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав" від 2 березня 2000 р. та інших нормативно-правових актів.

На сьогодні розрізняють п'ять видів миротворчих операцій: з підтримання чи відновлення (примусового встановлення) міжнародного миру і безпеки, які мають більш військовий напрям, ніж політико-дипломатичний; з попередження конфліктів (для уникнення конфлікту вчинені такі дії, як превентивна дипломатія, консультації, спостереження), зі створення миру (після початку конфлікту вчинені такі дії, як спостереження, примирення, накладення санкцій тощо) та з розбудови миру (вчинені після конфлікту такі дії, як відновлення цивільної інфраструктури, інститутів господарства).

Питання, що пов'язані із застосуванням міжнародного гуманітарного права, стали актуальними на початку 1990-х років, що викликано змінами в мандаті з підтримання миру. За останні роки їх функції розширилися і включають сприяння процесу примирення і відновлення суспільної, економічної й адміністративної інфраструктури. Крім того, ці сили застосовуються тепер не тільки у випадку конфлікту між двома державами, якщо останні згодні на це, але й у внутрішніх конфліктах, в умовах падіння урядових установ і навіть тоді, коли немає згоди одного або кількох учасників. Діючи в рамках політичного процесу і в обстановці, що не встигла стабілізуватися, сили з підтримання миру не обмежуються дотриманням військових аспектів прийнятих угод, а займаються стабілізацією обстановки, захистом певних зон чи автоколон з гуманітарною допомогою. Сила стала застосовуватись частіше і різниця між операціями з підтримання миру і миротворчими операціями поступово зменшується.

Разом з тим, упродовж багатьох років ООН не наважувалась визнати правомірність застосування міжнародного гуманітарного права до сил з підтримання миру.

У зв'язку зі збільшенням кількості нападів на персонал ООН в 1995 р. Генеральною Асамблеєю була прийнята Конвенція про безпеку персоналу Організації Об'єднаних Націй і пов'язаного з нею персоналу, що набрала чинності в січні 1999 р. До статті 20 цієї Конвенції включене захисне застереження щодо міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, ООН поступово погодилась частково взяти на себе зобов'язання забезпечувати дотримання гуманітарного права військами, які вона контролює. 12 серпня 1999 р. набрав чинності Бюлетень Генерального секретаря ООН "Дотримання силами ООН норм міжнародного гуманітарного права", але він не містить всіх норм, які застосовуються під час збройних зіткнень. Тому "голубі шоломи" зобов'язані згідно зі своїм національним законодавством дотримуватись документів міжнародного гуманітарного права, що обов'язкові для їхніх держав.

Миротворчі операції можуть відбуватися у різноманітних середовищах по всьому спектру збройних конфліктів. Різне право стосується різних видів конфлікту. Залежно від виду конфлікту та специфічної ситуації миротворці зобов'язані керуватись кількома або всіма нормами внутрішнього права держави перебування та держави – відправника, права людини, міжнародного гуманітарного права, положень і мандатів регіональних організацій, угод про статус сил, інших галузей міжнародного права.

Е.В. Осичнюк*

УКРАИНА: 20 ЛЕТ СПУСТЯ

Мы сейчас отмечаем двадцатую годовщину со дня провозглашения независимости Украины. Следовательно, надо подвести определенный итог прошлому, оценить настоящее и определить задачи, цели, решение которых позволит ей пойти по пути прогресса, желательно, ускоренными темпами. Древние мудрецы, руководствуясь веками накопленным жизненным опытом, советовали в подобных случаях никогда не забывать, что «каждая медаль имеет две стороны» и «все познается в сравнении». Их совет заслуживает особого внимания в ситуации, в которой оказалась Украина.

1. Все познается в сравнении. Умолкли бравурные звуки труб, дробь барабанов, возвестивших мир о приобретении Украиной независимости. И возникает естественный вопрос, а что же дала независимость Украине? Те, кто так рьяно стремился к приобретению Украиной независимости, оценивают не реальные результаты, ее достижения. Они с усиленной энергией пытаются доказать, как ей было плохо в составе Советского Союза. По их мнению, Украина, собственно, была колонией России, она кормила Россию. Голод 1932-1933 гг. пытаются представить перед всем миром как геноцид украинского народа, умалчивая, что в эти годы голод был во всех хлебопроизводящих районах СССР: Ставрополье, Поволжье, Южный Урал, Казахстан. Любое упоминание о Советском Союзе, о советской власти, социализме используется только с отрицательной оценкой, как обозначение чего-то абсолютно неприемлемого, враждебного. Жизнь украинского народа в Советском Союзе представляется только в черных тонах, без единого просвета.

Все это нагромождение отрицательного в оценке прошлого Украины в составе СССР, проявление враждебности, ненависти к советскому прошлому представляет собой вопль отчаяния, страха, осознание своего бессилия,

---

* д. филос. н., профессор кафедры общественных наук Национальной академии управления

несостоятельности, неспособности обеспечить развитие Украины по пути прогресса. Это желание отвлекло внимание народа и мировой общественности от той реальности, которая утвердилась в Украине с провозглашением независимости, от тех преступлений, которые совершены против украинского народа, прав человека под флагом установления якобы подлинной демократии, свободы, мнимой заботы о его будущем. При этом совершенно ничего не упоминается о второй стороне медали. А надо бы не забывать, что становление Советского Союза осуществлялось при враждебном к нему отношении со стороны окружающего мира, опираясь только на внутренние средства, резервы, источники сырья, энергетические источники. Из 70 лет его существования 20 лет ушло на решение проблем, не позволявших заняться мирным строительством (ликвидация последствий первой мировой войны, революции, гражданской войны, годы военных событий, восстановление, разрушенного в период Великой отечественной войны промышленного потенциала) и только за 50 лет (и то в условиях холодной войны) Советский Союз превратился в мировую державу, противостоящую США на мировой арене. Медленно, преодолевая внутренние и внешние трудности, и противоречия, уровень жизни людей неуклонно повышался.

Что же представляла собой Украина в составе Советского Союза? Была ли она угнетаемой колонией? Прежде всего советская власть объединила все разрозненные земли, населенные украинцами, в единую державу. При сотрудничестве с другими союзными республиками, она превратилась в страну, входившую в десятку наиболее развитых стран мира. Среди союзных республик в Украине был самый высокий жизненный уровень. В стране не было безработицы, развернуто жилищное строительство для народа, было бесплатное медицинское обслуживание и образование, был самый низкий уровень оплаты коммунальных услуг, уровень зарплаты и пенсий обеспечивал безбедное проживание, условия для нормального отдыха. Укреплялись дружественные связи между народами СССР.

Что же приобрела Украина в результате провозглашения независимости? Разрушен мощный промышленно-экономический потенциал, материально-техническая основа производства, разрушены интеграционные связи со всеми союзными республиками в области промышленности и во всех других сферах жизни, прекращена работа множества предприятий, возникла массовая безработица, произошла поляризация общества на богатое и сверх богатое меньшинство, с одной стороны, и большинство обездоленного народа - с другой, введено платное медицинское и дорогостоящее фармацевтическое обслуживание, платное образование, непомерно выросла оплата коммунальных услуг, сокращено строительство жилья для народа, разрушено сельское хозяйство, уничтожены крупные животноводческие фермы, птицефабрики. Прекращена работа большого количества больниц, медицинских пунктов, домов культуры в сельской местности, пионерских лагерей, детских садов и многое другое. В мировом рейтинге страна опустилась до уровня развивающихся стран Африки.

2. Независимость или изоляция? В результате провозглашения независимости и разрыва интеграционных связей с союзными республиками в

сфере промышленного производства и во всех других сферах жизни Украина лишилась жизненно важных каналов поступления сырья для производства, источников энергии, рынков сбыта своей продукции, культурных связей с народами союзных республик. А вина за бедственное положение Украины стала возлагаться на происки внешних враждебных сил, особенно со стороны России. Практически все связи с бывшими союзными республиками не просто прекратились, они во многих аспектах приобрели недоброжелательный характер, а с Россией - даже враждебный

Идеалом, образцом настоящего и будущего Украины была избрана Европа: европейская экономика, европейская свобода и демократия, европейский образ жизни, европейская культура, европейский ремонт, европейская мода. Короче, Европа — это ВСЕ. А это значит, что стратегический курс, избранный руководством страны, по которому должна пойти Украина - это интеграция в Европейский Союз. Но силы, желающие войти в интеграционные связи с Европой, не учли того важного фактора, что Европа живет за счет вывоза товаров, капиталов, производства, получая огромные прибыли за счет эксплуатации дешевой рабочей силы в странах Африки, Азии. Украина, естественно, не может сравниться с Европой ни по одному этому фактору. Кроме того, Европе не нужен сильный и опасный конкурент. Поэтому Европа не спешит раскрыть свои объятия для не очень желанного претендента на установление родственных связей, она ее устраивает, главным образом, в качестве источника сырья, дешевой рабочей силы и рынка сбыта своих товаров.

Таким образом, вместо желанной, так давно ожидаемой процветающей независимости, Украина оказалась в довольно прочной **ИЗОЛЯЦИИ**. И пока руководство страны погрязло в споре о предпочтительности вектора Запад или Восток, общий кризис, в котором страна находится вот уже 20 лет, углубляется. Но жить-то надо, а денег нет. Вот и бросилось руководство с протянутой рукой к зарубежным банкам, попадая в кабалу на многие годы. И это тогда, когда миллиарды долларов и евро, принадлежащих украинским миллионерам и миллиардерам, уходят за рубеж, и работают на благо чужих стран. Вместо независимости страна оказалась в кабальной **ЗАВИСИМОСТИ** от внешних сил, которые диктуют ее руководству, какой должен быть пенсионный возраст, оплата коммунальных услуг.

3. Свобода и демократия - сущность и действительность. С момента провозглашения независимости Украины, пришедшие к власти силы, заявили, что в стране утверждена подлинная свобода и демократия. И мало кто задумывался над тем, что эти понятия могут наполняться различным содержанием в зависимости от социальной структуры общества, расстановки и положения противоборствующих сил, характера и направленности их интересов. Обычно мало кто задумывается над сущностью этих понятий и особенностями проявления в действительности. Как известно, понятие «сущность» употребляется для обозначения внутренних, глубинных связей и отношений, составляющих основу существования, функционирования, развития предметов, явлений, и с разрушением которой (сущности) они перестают существовать. Понятие «действительность» обозначает форму (способ)

проявления сущности, обусловленную как самой сущностью, ее внутренней структурой, так и внешними условиями, факторами, в которых и при помощи которых она проявляется. Причем внешние факторы могут способствовать проявлению сущности, тормозить ее проявление, деформировать ее содержание и даже привести к замене одной сущности другой, сохранив ее терминологическое выражение. Примером здесь может послужить соотношение сущности и действительности применительно к понятиям «свобода» и «демократия».

По своей сущности свобода - это основанная на осознании потребностей и интересов и на знании законов развития природы, общества, мышления, способность сознательно принимать решения, определять задачи, цели и средства их реализации и активно действовать для воплощения желаемого в жизнь. Но абсолютной свободы нет. В своей действительности она объективно или субъективно всегда проявляется в определенных границах. Например, свобода каждого человека регламентируется юридическими законами, экономическим положением, нравственными нормами, традициями, обычаями, и даже светофором при переходе улицы. А это значит, что провозгласить свободу еще не значит обеспечить ее осуществление. В Украине провозглашена да еще подкрепленная законами и защищаемая государством с ее средствами принуждения свобода эксплуатации олигархами трудового народа, свобода беспредельного личного их обогащения, свобода обещаний лучшей жизни для всех и свобода невыполнения этих обещаний... Для неимущих же предоставлена свобода по дешевке продавать свою рабочую силу, свобода (с неконтролируемым нарушением трудового законодательства) производить прибавочную стоимость, присваиваемую капиталистами. То, что является свободой для одних, становится несвободой для других. Поэтому говорить о свободе нужно не абстрактно, не с точки зрения ее сущности, а с точки зрения действительности, с учетом причин многообразия форм ее проявления.

Это же можно сказать и о демократии. С точки зрения сущности демократия - это народовластие, субъект власти - народ. В действительности же она может быть ограничена интересами определенной группы людей, объявивших себя выразителями интересов народа. В Украине выразителями, защитниками интересов народа провозгласили себя олигархические, кланово-криминальные силы. Поэтому провозглашенная демократия оказалась ограниченной интересами этих сил. Избирательная система по партийным спискам предоставляет право силам, занимающим господствующее положение в обществе, приводить к власти только нужных им людей. Народу же великодушно позволяется подтвердить, точнее, подписать, соблюдая формальность, уже вынесенный приговор. Не меняет положения и вариант пропорциональной системы выборов - пятьдесят на пятьдесят. По этой системе олигархи, составляющие около десяти процентов населения, оставляют за собой право избирать столько же депутатов, сколько остается для остальной массы населения страны. Где же здесь демократия? Ответ один: в Украине установлена не демократия в ее сущности, в действительности это оказалась, одетая в пляжные одежды демократии, диктатура олигархических, кланово-

криминальних сил. Термин «демократия» сохранили, а сущность выхолостили, наполнив его угодным им содержанием - демократия для олигархов.

«Зри в корень» - призывал Козьма Прутков. Но, как выразился один юморист, этому призыву вняли только зубные врачи и философы: зубной врач, чтобы вырвать его, а философ, чтобы проникнуть в его сущность. Если говорить серьезно, то в этом призыве заложено очень важное рациональное зерно: нельзя понять ни одно явление, процесс, особенности развития какой-либо сложной системы, не проникнув в их сущность. Что же представляет собой Украина с точки зрения ее собственной сущности и сущности, происходящих в ней событий? Общеизвестно, что основание любой страны определяется характером общественного строя, который представляет собой интегрированное выражение всей системы общественных отношений и определяет общий для данного общества способ, степень и характер удовлетворения потребностей, характер самой жизнедеятельности. Основу общественного строя составляют господствующие в данном обществе экономические отношения и институты (прежде всего - государство), обеспечивающие их существование, функционирование, развитие. Общественный строй оказывает активное влияние на все сферы общественной жизни.

Сущность общественного строя в Украине — это капитализм периода первоначального накопления капитала. В Европе он охватил период XV-XVII вв. Поэтому, чтобы за короткий исторический отрезок преодолеть разрыв между Европой и Украиной в 300-350 лет, необходимы колоссальные материальные затраты, многосторонние исследования, базирующиеся на знании объективных законов развития общества, высочайший уровень **научного управления** развитием общества, развитие интеграционных связей во всех сферах жизни с другими странами и многое другое. В области политики идет непрекращающаяся жестокая борьба за власть, за перераспределение собственности. Складывается впечатление, что руководство страны - это жильцы дома, которые бесконечно спорят о том, какими обоями нужно поклеить стены, какого цвета должны быть портьеры, не обращая внимания на то, что фундамент дома прогнил, стены еле держатся, а крыша вот-вот может свалиться на головы, накрыв их всех вместе.

К сожалению, люди, стоящие у руля государства, отрицательно относятся к общественным наукам, забывают, что общество - это самая сложная система во всем мироздании, и чтобы управлять ее развитием необходимы глубокие, фундаментальные знания объективных закономерностей ее поступательного движения. 20 лет независимости, изоляции, зависимости от зарубежных банков, продолжающийся кризис показали, что утвердившийся в Украине общественный строй - это исторический атавизм далекого прошлого, атавизм нежизнеспособный. Определять и решать стратегические и тактические задачи общественного развития невозможно, уповая на бога и на политическую целесообразность, в которой главное место занимают интересы эксплуататорского меньшинства общества, и практика проб и ошибок.

Грустно об этом говорить, и с этим многие могут не согласиться, но Украина в сфере духовной жизни, по существу, скатилась до уровня

Средневековья. Хотя, согласно Конституции, церковь отделена от государства, а школа от церкви, религия превратилась чуть ли не в государственную идеологию. Почти все руководство страны, большинство которого раньше признавало себя атеистами и коммунистами, теперь усердно афишируют свою религиозность, демонстративно посещают разного рода богослужения. Министры при помощи священнослужителей выгоняют нечистую силу из своих кабинетов. Во многих школах, вместо научного курса этики, священники обучают подрастающее поколение нормам христианской морали, морали рабовладельческого общества с ее непротивлением злу насилем, готовностью отдать верхнюю одежду, если с тебя снимают нижнюю... Во многих высших учебных заведениях - **храмах науки** - вместо портретов выдающихся ученых висят распятия или образ Иисуса Христа, иконы божьей матери. Атеизм - наука о происхождении, сущности, закономерностях развития религии, о ее роли в жизнедеятельности общества и личности, вообще изъяты из учебных программ, считается чем-то недостойным внимания и даже враждебным. Богословие, следуя традициям средневековой схоластики, стремится использовать современную науку и философию для подтверждения идеи божественного сотворения мира и человека. Между прочим, Петр I, создав академию наук, исключил богословие из учебных курсов.

Безусловно, необходимо уважать религиозные чувства верующих, это их мировоззренческие установки. Государство обязано в законодательной форме обеспечить им право вероисповедания, свободы совести. Но оно должно соблюдать и положения Конституции, а не сознательно способствовать распространению и утверждению религиозных верований по отношению к подрастающему поколению. Как отмечалось, в высших учебных заведениях систематически сокращается количество часов, отведенных на изучение общественных наук, увольняются специалисты, имеющие большой опыт работы со студентами, аспирантами, опыт научно-исследовательской работы.

Вне поля зрения руководства страны остается проверенная веками истина, что самыми важными, предельно общими основаниями жизни человека являются **здоровье и знания**. Человек, обладающий хорошим, крепким здоровьем и знаниями - это активный созидатель, исследователь, творец, способный преобразовывать мир во благо человека и человечества, он способен покорять стихию природы, проникать в тайны Земли, Космоса, Вселенной. Человек здоровый, но без достаточных знаний - это искатель своего места в мире, своего жизненного пути, действующий путем проб и ошибок, чаще всего не достигая успеха. Человек же, обладающий огромным количеством знаний, но не имеющий здоровья, может, если такая возможность появится, передать эти знания другому человеку или надеяться, что ему когда-то улыбнется счастье и он сможет реализовать себя. Сама жизнь показала, что физический потенциал общества всецело зависит от физического потенциала личности, а интеллектуальный потенциал общества - от интеллектуального потенциала личности. Поэтому любое государство должно уделять особое внимание созданию объективных и субъективных условий, обеспечивающих физическое и интеллектуальное развитие каждого человека. А для этого, кроме всего другого, необходимо создать самые благоприятные условия жизни,

уровень зарплаты для тех, кто непосредственно занимается этой, пожалуй, наиболее важной стороной жизни - **производством и воспроизводством человека.**

В Украине же, провозгласив независимость, руководство страны ликвидировало, существовавшее при советской власти, бесплатное медицинское обслуживание и бесплатное образование, установило мизерный уровень заработной платы для работников медицины и образования. Медицина и образование в значительной степени превратились в своеобразный вид бизнеса по добыванию денег. Стоимость сложных операций во много раз превышает средний и даже сравнительно высокий уровень зарплаты, не говоря уже о пенсиях. Резко возросли цены на лекарства. Сотни и тысячи больных раком, туберкулезом, гепатитом, диабетом (от грудных младенцев до стариков) не имеют ни малейшей перспективы выжить. Их удел - смерть. Под «мудрым» руководством государственной власти, фактически, осуществляется геноцид украинской нации.

Изучение опыта двадцатилетнего развития независимой Украины, позволяет сделать вывод, что для создания материальных, экономических, социально-политических, духовных предпосылок для выхода Украины из затянувшегося кризиса, необходимо совершить целый ряд коренных преобразований, определить стратегические задачи и цели, решение которых сможет помочь ей стать на путь прогресса.

Это путь длинный, трудный, противоречивый. Наиболее важными из них, очевидно, можно назвать следующие: 1) осуществить реформу избирательной системы, которая сможет обеспечить приход к власти представителям не олигархических сил, а народа, установить подлинную демократию - народовластие; 2) осуществить реформу Конституции, которая в действительности стала бы основным законом жизни народа Украины, защищающим его права и свободы; 3) осуществить судебную реформу, в результате которой суды стали бы подвластными воле народа, подлинными защитниками его интересов, прав и свобод; 4) создать органы народного контроля, способного выявлять нарушения законодательства и привлекать к ответственности виновных за их противоправные поступки и действия; 5) принять давно обещанный современным руководством страны закон о налоге на богатство; 6) государство должно создать систему контроля и управления финансовыми потоками, чтобы прекратить неконтролируемый вывоз денег из Украины в зарубежные страны, что позволит обеспечить необходимое вливание финансов в развитие экономики страны и избавить ее от грабительских, порабощающих займов у зарубежных банков. Естественно, эти преобразования возможны только по мере создания соответствующих материальных, социально-политических и духовных предпосылок для утверждения общественного строя, нацеленного на построение общества, в котором высшей целью и ценностью общественного развития будет не «святая троица» ВЛАСТЬ-БОГАТСТВО-ДЕНЬГИ, а Человек.

О.К. Скаленко*

ГЛОБАЛЬНОСИСТЕМНА КОНЦЕПЦІЯ РОЗБУДОВИ СФЕР ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: НАУКА, ОСВІТА, КАДРИ

Ми можемо стільки, скільки знаємо
Ф. Бекон

Неякісні знання небезпечніші за невігластво
Веді

Насамперед у цій проблематиці варто **глобально системно** усвідомити, що ми прагнемо більш досконалого влаштування нашого життя, використовуючи при цьому **найголовнішу національну інституцію – державу**. Згадаємо також при цьому, що проблематика реформування сфери **державного управління** в Україні фактично існувала завжди, постійно потребуючи уваги керівної та наукової еліти.

Якщо **глобальносистемно** розглядати проблематику державного управління, особливо у сфері сучасної освіти та підготовки фахівців, то зрозуміло, що треба враховувати не тільки нагальні потреби нашого суспільства й традиційно історичну специфіку проблем світового життя, але передусім найвпливовіші **новітньоісторичні** реалії й тенденції розвитку в їхніх загальносистемних вимірах і всезагальних зв'язках.

Тому в даній роботі, як результаті наших досліджень, тезово представлені відповідні до часу та поставленої проблематики **методологія** і **концептуальні** положення щодо розбудови **системно найвпливовіших науково-освітньої** та **фахово-підготовчої** сфер з урахуванням досвіду як розвинених країн, так і країн, які сьогодні намагаються адекватно та, по можливості, ефективно реформувати ці сфери.

I. Безпосередньо ясно, що будь-яка розбудова передбачає наявність **фундаменту**, тобто глибинного усвідомлення саме найвпливовіших реалій і невідворотних тенденцій розвитку, які світовою практикою і наукою сьогодні визнані як найважливіші на шляху вирішення поставлених проблем. Для цього нам і потрібно визначити **методологічно-концептуальні орієнтири діяльності** та розвитку в умовах проведення об'єктивно необхідних політичних, соціально-економічних і науково-освітніх реформ.

II. З використанням **глобальносистемного загальноцивілізаційного підходу** найвпливовішими чинниками світового і національного розвитку сьогодні виявились процеси так званої **глобалізації** та **надінтенсивної інформатизації** світу. Саме ці **феномени** в їх **сутнісному взаємозв'язку** надають переконливі свідчення про **пріоритетно стратегічне значення єдиної інформаційно-цільової основи** як **глобально найвпливовішого чинника в процесах системної діяльності і розвитку**. Отже, тут закономірно виникли підстави для розробки та використання відповідної **системно-інформаційної методології**.

III. Виконуючи свою історичну функцію забезпечення людства ресурсом **науково-інформаційних знань, відповідною освітою та фахівцями**

* провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, академік Міжнародної академії інформатизації при ООН, президент Міжнародного фонду «Єднання»

найвищого фундаментального рівня, власне академічні й університетські інституції також об'єктивно закономірно повинні враховувати невідворотні хвили новітнього часу, а саме хвили **трансінформаційної глобалізації світу**.

IV. Отже, **сучасні інституції - університет чи академія - є найголовнішими виробниками та використовувачами ресурсу інформаційних знань**, які об'єктивно є **глобальним прямим і зворотним зв'язками** в усіх без винятку системах творчої діяльності й управління трудовими процесами. Тобто це **глобально єдиний зв'язок людей і суспільств з об'єктивно існуючим природним середовищем**. А принципово **єдиним суб'єктом як рушійною силою** такого глобально-процесуального зв'язку є **люди** з її свідомою психікою, **інформаційно – змістовно - знаннєвим, творчо - компетентним та інноваційно - моделюючим інтелектом**.

V. **Сучасна науково-освітня сфера – це фундаментально інтегрована, глобально функціонуюча структура на основі високоякісних інформаційних знань**. Об'єктивно вона є **епіцентром** кваліфікованого виробництва найбільш якісного **знаннєвого** ресурсу з подальшою **цілеспрямованою** його подачею до суб'єктів праці - людей і суспільств. **Ця функція університетів є ключовою як у фундаментальному наукознавстві, так і в сфері практичного поступу кожного суспільства**. І не випадково найрозвиненіші країни намагаються **якнайшвидше** перейти в стан так званих **інформаційних суспільств**.

VI. Однак **прискорені процеси** мають значно більші ризики різної **небезпеки**. Тому неабияку важливість має **передумова усвідомлення** суспільством співвідношення швидкості руху енергії в межах електронних пристроїв та інформаційно змодульованих радіохвиль зі швидкостями інтелектуальних процесів у межах людського організму. Але **найбільшу небезпеку становлять неякісні інформаційні знання або взагалі пряма дезінформація**, а також орієнтація користувачів інформаційного ресурсу лише на вже існуючий Інтернет та інші фонди. Адже **поступ суспільства чи особистості головним чином полягає в нових творчих досягненнях**. Небезпечною помилкою також є орієнтація лише на **інформаційні технології**, які формують технократизм і кризонебезпечні диспропорції в процесах суспільного розвитку.

VII. Відтак, із суто **синергетичної** точки зору сучасна науково-освітня сфера в кожному суспільстві є фундаментальною, але глобально спеціалізованою інформаційно-виробничою структурою, результатом функціонування якої в суспільстві має бути забезпечення його **достовірними знаннями й творчо здатними кадрами найвищої кваліфікації**, насамперед з **гуманітарними, методологічно і праксеологічно здатними, управлінськими та інноваційно** спрямованими технологічно-виробничими характеристиками. Отже, йдеться про **єдність людей, наук і можливостей**.

Таким чином, **синергетичний ефект** як можливість найбільш ефективної соціокультурної й політико-економічної діяльності та розвитку в реальності виявляється лише за умов органічної **єдності суспільного комплексу**

інституцій життєзабезпечення людей: соціально-психологічна і науково-освітня сфери, інформаційно-технологічні, фахово-підготовчі та виробничо-економічні структури в їх **глобальносистемних теоретико-практичних вимірах і зв'язках.**

Отже, **передумовою** глобальносистемного виміру в проблематиці **модерного реформування сфери державного управління в Україні** є також **глобальносистемне розуміння фундаментальних чинників і механізмів управління процесами світового розвитку.** Саме цей факт входить у структуру поставленої проблематики незалежно від того, чи усвідомлюємо ми його, чи ні.

Загальне окреслення **концептуальних** застережень щодо **модернізації державного управління з використанням системно найпотужнішого чинника – фундаментальної освіти та високих інформаційних технологій** - не може бути конструктивно достатнім, а тим більше сутнісно вичерпним. Адже це велика науково-дослідна і практична проблематика, що потребує подолання інерції "чинного" в нашому суспільстві **менталітету** також як певної **психологічної передумови.**

Автор закликає всіх колег у сфері новітньоісторичних наукових інтересів і відповідних системно-інформаційних досліджень на основі глобалістично-цивілізаційного підходу долучитись до проблематики подолання системно глибоких криз у світовому та національному вимірах.

К.А. Колісник*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Упродовж багатьох віків Україна прагнула до встановлення та розвитку власної незалежної правової демократичної держави. Цей процес пов'язаний із формуванням української політичної культури, яка є невід'ємною і складовою частиною загальнонаціональної культури та дотримується демократичних ідеалів. Адже політична культура як сукупність різних політичних цінностей, настанов і стандартів політичної діяльності може здійснювати глибокі зміни, пов'язані з політичною стабільністю та стійкістю політичної системи суспільства, а також усіх її елементів. Тому для нашого дослідження актуальним є розгляд проблем формування та становлення політичної культури у процесі розвитку демократичної політичної системи в Україні.

Політична культура – це не лише спосіб діяльності у сфері політичних відносин, але й система стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, переконань, позицій, поглядів і зразків поведінки у сфері взаємовідносин влади і народу, які так чи інакше проявляються у діяльності суб'єктів політичного процесу [1, с. 211]. Вона складається історично, є відносно стійкою і втілює в собі досвід попередніх поколінь. У ній закріплюються ставлення людей певної країни до політичної системи та окремих її елементів, до політичного процесу, а також до самих себе та своєї ролі у цьому процесі. На сучасному етапі процес формування української політичної культури проходить через подолання

---

* студентка Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького

тоталітаризму й відновлення та розвиток демократичних традицій політичного життя і політичної культури. Але політична культура в Україні як сукупність різних політичних цінностей, настанов і стандартів політичної діяльності стримує процес демократичної трансформації суспільства. Такий стан політичної культури українського соціуму безпосередньо пов'язаний із багатьма факторами. Це є насамперед нерозвиненість демократичних політичних інститутів, недостатня ефективність діяльності владних структур, низькі темпи економічних перетворень, перевага місцевих, регіональних інтересів над загальнонаціональними і загальнодержавними, домінування у політичних рухах культу боротьби, притаманного тоталітаризму, перевага духу недовіри між різноманітними соціальними силами та їх непримиренність, урядова нестабільність, порушення закону та цивільних процедур, здійснення підтримки "мирного співіснування" легальних соціальних конфліктів не шляхом консенсусу, а на основі силового балансу сторін тощо [3, с. 98].

Політична культура адекватно відбиває процеси, які відбуваються в українському суспільстві. Тому зробивши ретельний аналіз цих політичних процесів, можна виявити характерні риси динаміки та причини виникнення проблем у формуванні політичної культури в умовах утворення й розвитку політичної системи України. Вони є такими: розмаїття політичних орієнтацій за відсутності певного та явного домінування однієї з них; спалах екстремізму і використання жорстоких форм боротьби; використання різноманітних засобів політичного впливу (голодування, страйки) та інших форм силового й емоційного тиску на владу; зловживання і невинуватене використання карних та адміністративних заходів владою; домінування у політичній культурі українського суспільства політичного радикалізму; зміна політичних переваг.

Ще однією стійкою традицією українського суспільства є впевненість у наявності швидких і простих шляхів вирішення складних проблем і прагнення до їх реалізації. Безумовно, у багатьох випадках така орієнтація можлива, проте існує жорстка зумовленість і альтернативність вибору. Більш того, наявний конфлікт сподівань і реальності, адже уявлення людей про той державно-політичний устрій, який призведе до виходу із соціально-економічної й духовної кризи, що склалася, вступили у суперечність з реаліями сьогодення. Це є не лише один із проявів суперечливої єдності політичної культури, але й проблема у її формуванні. Тобто, з одного боку, масова свідомість наділяє демократію найкращими якостями, які допоможуть поліпшити економічні умови, зменшити корупцію тощо, а з іншого - є крайній прояв песимізму колишніх будівників комунізму [2, с. 113]. Тому суспільству потрібні демократичні інститути, і тоді кризові явища в економіці й політиці не перетворюються у національну катастрофу.

Отже, політична культура – багатогранне та полісистемне явище, яке охоплює всі сфери функціонування політичних відносин, об'єднує у собі як духовні, так і політичні цінності, а також процеси їх творення, „виробництва“ в усіх сферах політичної діяльності. Сучасні процеси формування демократичної політичної культури є складовою частиною національного відродження України. Але наразі політична культура українського народу не є цілісною й органічною через наявність багатьох проблем у її формуванні.

1. Андрущенко В. П. Філософія політики: короткий енцикл. словник / В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2002. – 303 с.
2. Бебик В. М. Політична культура сучасної молоді / Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А. – К.: Генеза, 1996. – 237 с.
3. Цимбалістий Б. Тавро без державності. Політична культура українців / Б. Цимбалістий. – К.: Знання України, 1994. – 185 с.

А.А. Носович*

ПАРТИЙНОЕ И ИЗБИРАТЕЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РОССИИ И УКРАИНЫ КАК НОРМАТИВНАЯ ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПАРТИЙНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Анализ нормативно-правовой базы формирования и функционирования партийной системы является обязательной составляющей при изучении партийно-политических систем России и Украины. В данной работе в общих чертах характеризуется и сравнивается партийное и избирательное законодательство России и Украины, которые выступают институциональными рамками партийно-политических систем двух стран, то есть в той или иной мере определяют их характер и особенности.

Основными источниками партийного права в России и Украине являются законы о политических партиях. Действующий российский закон о политических партиях был принят в 2001 году. С этого времени в него был внесен ряд поправок, крупнейшими из которых стали поправки 2005 года. Согласно закону о политических партиях, для регистрации в России политическая партия должна отвечать следующим целям: иметь региональные отделения не менее чем в половине субъектов Федерации, в ней должно состоять не менее 50 тыс. человек, при этом региональное отделение партии должно состоять не менее чем из 500 человек. Такие правила способствуют усилению крупных партий в партийной системе, но, одновременно, ослабляют так называемые малые партии и усиливают административный ресурс в процессе партийного строительства: партийная система, таким образом, теряет свою автономность и становится тесно связанной с исполнительной властью.

Требования к регистрации деятельности политической партии в Украине прописаны в законе о политических партиях также 2001 года. Уже первичный анализ данного документа позволяет утверждать, что эти требования значительно мягче: для регистрации партии необходимо предоставить подписи 1000 человек инициативной группы и регистрации соответствующим контрольным органом названия, устава и программы партии.

Пропорциональная избирательная система является важнейшим нормативно-правовым детерминантом партийной системы и России, и Украины. В обеих странах ее введение произошло почти одновременно: в Украине в конце 2004 года в ходе конституционной реформы, в России - в 2005 году при принятии поправок в закон о выборах депутатов Государственной Думы. В обоих случаях отказ от существовавшей до того пропорционально-мажоритарной системы формирования парламента означал значительное

---

* эксперт Центра региональных исследований стран Восточной и Центральной Европы (г. Калининград, Российская Федерация)

усилення ролі партій як єдинствених суб'єктів виборчого процесу на виборах в парламент. В Україні введення пропорційної системи визначило також падіння впливу президента на політичний процес, оскільки той не міг більше, за допомогою адміністративного ресурсу в регіонах, формувати корпус депутатів – одномандатників.

Важкою відмінною рисою російського і українського законодавства є виборчий бар'єр. В Україні в ході конституційної реформи 2004 року він був зменшений з 4 до 3% голосів, в Росії в 2005 році збільшений з 5 до 7% голосів. В результаті по итогам виборів 2007 року в Верховній Раді України, на відміну від Росії, були представлені «малі» партії, слабкі за структурою і фінансовою підтримкою. Згідно з поправками до закону про основні гарантії виборчих прав і права на участь в референдумі, прийнятим Госдумою РФ також в 2005 році, був скасований мінімальний поріг явки виборців на парламентські і президентські вибори, при наявності яких ці вибори могли бути проведені (в Україні ця норма зберігається). Також серед поправок до закону про вибори депутатів Державної Думи існує заборона на створення партій регіонального рівня і участь в парламентських виборах громадських об'єднань і виборчих блоків партій. В Україні подібні обмеження не діють.

Таким чином, аналіз партійного і виборчого законодавства Росії і України дозволяє стверджувати, що в Україні створені значно більш сприятливі інституційні умови для партійного будівництва і існування багатопартійності, ніж в Росії. Крім наведених аргументів слід також відзначити, що значущу роль в формуванні партійних систем грає інституційний дизайн двох країн: парламент України є однопалатним, парламент Росії – двопалатним, що об'єктивно послаблює законодавчу гілку влади, в якій діють політичні партії.

Н.В. Криворучко*

ІМІТАЦІЯ ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Складний шлях українського державотворення, пов'язаний з постійною соціальною нестабільністю, конфліктними та кризовими явищами в усій державній системі. Неузгодженість управлінської діяльності та нерівномірний розподіл сфер впливу між соціальними групами актуалізує необхідність перегляду змістової наповненості як органів державної влади, так і тих суспільних інститутів, що репрезентують громадянське суспільство.

Підміна понять, маніпуляція свідомістю, видавання інтересів великого капіталу за державні та громадянські, нав'язування соціальних псевдостандартів і догм упродовж двох десятиліть незалежності стали звичним явищем. Як зазначають дослідники, зокрема, С. Гелей і С. Рутар, імітація бурхливої

---

* студентка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

політичної діяльності серед політичної еліти набирає форм прихованого тоталітаризму на всіх рівнях державної влади [2, с. 59].

У науковій літературі існує багато визначень поняття «імітація». Так, тлумачний словник подає таке визначення: імітація (лат. imitatio — наслідування) - пародія на щось, наслідування, підробка, ерзац, сурогат, повторення [1, с. 157].

Оскільки питання імітації властиве не лише для політичній сфері, але й поглинає практично кожен із реалій, то, очевидно, доцільно згадати інші визначення цього поняття. Так, у біології, природі «імітація» - це мімікрія, зовнішня схожість, наслідування, повторення, копіювання розумними тваринами поведінки інших тварин, в тому числі й людини [1, с. 157]. Психологія розглядає імітацію як «одну з форм соціальної поведінки, соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності» [1, с. 158].

Французький філософ Жан Бодрійяр ввів у загальний дискурс термін "симулякр". І якщо за Платоном це просто копія чогось, то Бодрійяр тонко зазначив: у наш час, у постмодерні, є копії, які не мають аналогу в реальності. Симулякри – це придумані речі, це – ніщо [2, с. 28]. Розглядаючи у цьому ключі український політичний простір, зазначимо, що внаслідок укоріненості діяльності імітаторів, під якими розуміємо стан майже досконалого розмноження штучних образів, практично неможливо виявити різницю між оригіналом і копіями. Це можна побачити в реальному світі політики, де іміджмейкери й засоби масової інформації беруть на себе більш значну функцію у формуванні політичного простору. З цією думкою погоджується англо-американський дослідник Девід Харвей.

Складнощі партійної системи сучасної України зумовлені насамперед відсутністю чіткої ідеології партій. Відповідно, виникає низький рівень ідентифікації громадян з тією чи іншою політичною силою. За останніми соціологічними дослідженнями, лише близько шести відсотків громадян ідентифікують себе з тією чи іншою політичною партією. Так, скажімо, Соціалістична партія України, розгорнувши політичну програму, не обґрунтовує необхідність розвитку демократії, потрібність середнього класу, здатність нести відповідальність перед державою тощо. У такий спосіб складається ситуація, коли партії, копіюючи у своїй діяльності одна одну, перетворюються у клуби за інтересами, які задля реалізації останніх, декларують повний набір соціальних благ незалежно від ідеологічного спрямування. Але ці декларації залишаються лише гаслами і є не чим іншим, як однією з форм імітації.

У процесі українського державотворення утворились інституції з певними номінаціями, які виконують зовсім не характерні їм функції. Приклад: парламент, який не відіграє ні представницької, ні законодавчої функції, оскільки реально не репрезентує інтереси всіх соціальних груп, що склались у суспільстві. Власне тому й позбавлений можливості формувати політику і обмежується лише її імітацією. Імітація партійної діяльності, що на практиці «активізується» лише на початку виборчого процесу, призвела в Україні до псевдоплюралізму, коли близько двох сотень зареєстрованих партій намагаються «виражати» суспільні інтереси.

Політичний дискурс перетворюється на театр – розігрування, імітація сцен, де головними дійовими особами виступають політичні актори, «всенародно обрані представники». В цьому контексті варто згадати і про імітацію всенародного волевиявлення. Створення ілюзії вільних і чесних виборів, у результаті яких не відбувається ротації владних структур, і служить гальмівним механізмом еволюції державної системи, але є лише мімікрією політичної системи, її адаптаційною властивістю.

Ще одним поширеним явищем в українському політичному просторі є імітація чесних ЗМІ. Через те, що олігархічно-кланові структури, власники найбільшого капіталу утримують «четверту владу», суспільству нав'язується образ «справедливих» та «об'єктивних» інформаторів, що стоять на захисті прав і свобод. У такий спосіб зовнішні аспекти політичного порядку денного потрапляють під вплив ідей та інтерпретацій, що радше підтримують статус-кво можновладців і працюють проти змін і безвладних. З цією думкою погоджується Едельман, зазначаючи, що визначення проблем відбувається в процесі, де політики і ЗМІ маніпулюють значеннями, щоб підтримувати ретельний контроль за тим, що обговорюється і як обговорюється та яке значення надається проблемі.

Отже, маємо підстави стверджувати, що практично всі форми державної влади в Україні, перетворились на імітацію, симулякр, змісту якого не бачать навіть самі «творці політики». Політики, державні службовці, ЗМІ звикли лише імітувати. Саме тому в українському політичному дискурсі серед науковців і публіцистів виникає нагальне завдання - виявлення та викорінення імітаційних, уподібнених і симулятивних засобів та способів діяльності, наповнення не лише формою, але й конкретним змістом інститутів громадянського суспільства та стимуляція до формування дієвої, а не імітаційної, державної влади.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - К., Ірпінь: ВТФ Перун, 2001 — 450 с.

2. Гелей С., Пастушенко Р., Рутар С. Українська політологія: Навчальний посібник. — Львів, 1996. — Ч. II. — 300 с.

3. Дьяков А. Жан Бодрийяр: Стратегии «радикального мышления» / Под ред. А.С. Колесникова. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. — 357 с.

В.А. Дранник*

МОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА СУЧАСНОГО УПРАВЛІНЦЯ

У загальному вигляді формування особистості відбувається через прояв і розвиток природного начала в людині як індивіда в умовах соціального буття. Таким чином, йдеться про підпорядкування, пристосування природного начала людини до умов соціального його оточення.

Розглядаючи соціально-філософські аспекти управління у трудовому колективі, звернемо увагу на додержання моральних стандартів керівником трудового колективу при виконанні управлінських функцій.

Важливу роль у діяльності трудового колективу відіграє його керівник. Від його успішної роботи залежить успішність роботи всього колективу, тому

---

* викладач кафедри філософії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

особливо важливі індивідуальні якості керівника як людини. Одним із факторів формування творчої особистості керівника є мораль як система цінностей щодо добра і зла.

Таке ж значення має етика, по-перше, як вчення про мораль як одну з форм суспільної свідомості, її суть, закони історичного розвитку і роль в суспільному житті, і, по-друге, як система норм моральної поведінки людини, якого-небудь класу, суспільної чи професійної групи. Тут ми стикаємося з поняттям «дії-протидії»: керівник - трудовий колектив; керівник - система цінностей щодо добра і зла; добро-зло тощо. Так, своєрідною лакмусовою стрічкою морального обличчя керівника може слугувати виникнення конфліктної ситуації у трудовому колективі.

Але спершу треба підкреслити, що виникнення конфліктів у будь-якому трудовому колективі неминуче, більш того, конфлікти сприяють розвитку трудового колективу, вдосконаленню його організації. Оскільки вирішальне значення в справі врегулювання конфліктних ситуацій у трудовому колективі має керівник, то його поведінка при цьому має бути бездоганною з точки зору загальнолюдських цінностей. На жаль, таке трапляється не часто. Замість того, щоб бути дипломатами високого ґатунку, що передусім цінують і досягають компромісу заради успішної роботи керованих ними структурних підрозділів, більшість керівників вдаються до залякування, помсти тощо. В такому разі вибір і застосування будь-яких науково обґрунтованих методів врегулювання конфліктних ситуацій стає доволі складним.

Наступним випробуванням моральних засад керівника може слугувати об'єктивність при оцінці і, як результат, матеріальному заохоченні підлеглих працівників. Тут, як правило, в трудовому колективі штучно утворюється, не без участі керівника, розподіл працівників на елітний і неелітний прошарки.

Також треба підкреслити важливість такого питання, як фундаментальний підхід до розробки концепції підготовки кадрів керівників різних рівнів, ще раз детальніше розглянути необхідність застосування в наших умовах контракту з керівником, який, по суті, є своєрідним захисним щитом, що відокремлює керівника від трудового колективу, не даючи змоги дієво оцінювати роботу керівника «знизу».

Все вищезгадане - спроба звернути увагу на можливість перегляду сталих поглядів і підходів у філософії не тільки з релятивістських мотивів, а й з огляду загальнолюдських потреб до перетворень.

І.В. Єдгарова*

КРОС-КУЛЬТУРНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Реалізація національних пріоритетів державної політики в площині транснаціональних інтересів груп держав, які об'єднані в міжнародні стратегічні альянси або існують в рамках політичних союзів, зумовили низку чинників, за

---

* аспірантка Національної академії державного управління при Президентові України

яких прийшов час не лише зважати на умови сучасної організації процесів державного управління різних країн, але й визнати факт існування мультикультурності працівників органів державної влади та споживачів публічних послуг. Тенденції інформаційно-комунікативної інтернаціоналізації державного управління та створення наддержавних органів влади викликали необхідність адекватного реагування системи управління людськими ресурсами на рівні національних органів, виникнення нових ключових вимог до державного управління, особливо щодо забезпечення ефективності глобальної інтеграції з одночасним врахуванням національних інтересів. Стратегічний менталітет та організаційні можливості інтегрованого управління перейшли до динамічного процесу реформування управлінських технологій.

Цьому процесу передувало осмислення й визначення власного бачення крос-культурного адміністративного простору, його генезису та структури. Але на сьогодні визначення категорії «крос-культурний адміністративний простір» у кожній державі має значення концепт-продукту, застосування якого є корисним для даної держави та не суперечить її правовим нормам управління. Відштовхуючись від наявних наукових напрацювань, пропонуємо авторське тлумачення певних понять у ракурсі проблематики дослідження.

Поняття «крос-культура» логічно визначати як прийняття середовищем відмінностей у характеристиці особи (або групи осіб) як цінності, що забезпечує ефективне використання міжнародних трудових ресурсів для задоволення потреб інтегрованого суспільства. Терміну «крос-культурний адміністративний простір» відповідатиме така дефініція, як підпростір глобального простору, який сформовано єдиною політикою, нормами й уніфікованими процедурами, в межах яких наддержавні та національні органи управління держав-партнерів покликані гарантувати однорідний рівень розподілу ресурсів, перерозподілу прибутків та ефективності публічних послуг для крос-культурних груп споживачів з урахуванням їх автентичної цінності. Структура крос-культурного адміністративного простору передбачає наявність таких елементів:

1. Крос-культурний адміністративний простір має когнітивну, ціннісну та регулятивну вісі, які взаємопов'язані та проходять через всю його ієрархічну структуру.

2. Ієрархічними рівнями крос-культурного адміністративного простору є наддержавні, міждержавні та національні державні органи управління.

3. Внутрішнім середовищем крос-культурного адміністративного простору є органи державного та наддержавного управління, зовнішнім середовищем – крос-культурне суспільство.

4. Продуктом крос-культурного адміністративного простору є діяльність державних службовців.

5. Первинною субстанцією крос-культурного адміністративного простору є людина.

6. Внутрішнім шаром є уніфікована професійна культура індивіда, середнім шаром – організаційна крос-культура; верхнім шаром – різноманіття культур.

7. Компонентами крос-культурного адміністративного простору є національні комунікативні культури, які знаходяться у постійній взаємодії.

8. Належне виконання функцій елементів простору та взаємозв'язок між внутрішнім і зовнішнім середовищем забезпечено комунікативними крос-культурними професійними та індивідуальними сценаріями.

Якщо розглядати крос-культурний адміністративний простір як неінерціальну (локальну) систему, то такому простору будуть властиві протяжність, однорідність, ізотропність, тривимірність. Крос-культурний адміністративний простір, у площині теорії відносності, має властивості та здатність до руху, як й інші простори. Для гармонійної взаємодії вже наявних компонентів і рефлексії майбутніх складових на екзогенний вплив крос-культурного адміністративного простору під час його розширення мають існувати фактори, які зумовлюють готовність до трансформації. Можна припустити, що адаптивність крос-культурного адміністративного простору забезпечується через інтернаціональну мобільність професійної комунікативної культури державних службовців, яка водночас зумовлює специфіку та динаміку трансформаційних процесів інтеграції національної професійної культури державних службовців до крос-культурного адміністративного простору. Відповідно, національний потенціал комунікативної культури можна визначити як резерв подальшої еволюції досліджуваного нами простору.

Таким чином, запропоноване розуміння категорії «крос-культурний адміністративний простір» дозволить повною мірою висвітлювати його еволюцію та прогнозувати перспективи подальшого розвитку в умовах інформаційно-комунікативної інтернаціоналізації державного управління.

В.А. Ковальчук*

ВНУТРІШНЬОУКРАЇНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що теза про історичну належність України до європейського інтеграційного курсу стала головною зовнішньоекономічною стратегією відразу після здобуття незалежності. Одночасно існує низка внутрішніх і зовнішніх бар'єрів, що гальмують євроінтеграційні прагнення нашої держави. Розв'язання таких суперечностей дасть змогу сформулювати власну модель інтеграції до європейської спільноти.

Заяви про рух України до Європи ввійшли в офіційну політичну риторику фактично з моменту набуття Україною незалежності. Безперечно, досягнення європейського рівня демократії, соціально-економічних стандартів, захисту прав і свобод людини відповідає національним інтересам країни і має бути головним пріоритетом діяльності влади.

Президент України В. Янукович після зустрічі з президентом Єврокомісії Ж.М. Баррозу у Брюсселі 1 березня 2011 року заявив, що «...для України європейська інтеграція залишається ключовим пріоритетом зовнішньої політики, а тому на сьогодні пріоритетним питанням у відносинах з Євросоюзом залишається проведення переговорів щодо Угоди про асоціацію одночасно зі створенням зони вільної торгівлі. Водночас говорити про строки вступу України

---

* студент Київського гуманітарного інституту

до ЄС передчасно». На переконання глави держави, найголовнішим на шляху європейської інтеграції для України є проведення реформ в усіх сферах життя [1].

Усупереч дії численних несприятливих чинників, які гальмують процес європейської інтеграції України (внутрішньополітична криза в Україні, зтяжна інституційна криза ЄС, світова економічна криза тощо), у наших відносинах з ЄС досягнуто значного поступу. Однак ще багато питань залишається невирішеними.

У соціально-економічній площині Україні потрібно продемонструвати свою послідовність в розбудові демократичних підвалин суспільства, соціально спрямованої ринкової економіки. Мають бути створені механізми виходу з пастки глобалізації, до якої потрапляє будь-яка нерозвинена країна, що втрачає під час співробітництва з більш розвиненими державами важливі для її розвитку інтелектуальні та фінансові ресурси. Таким механізмом може бути усунення перешкод регіональному розвитку в Україні.

Економічна політика, що має на меті зростання, у тому числі шляхом розвитку регіонів, потребує всеохоплюючої прозорої правової системи. Така система міститиме, наприклад, цивільний кодекс, податковий кодекс, економічне, антимонопольне законодавство, законодавство щодо розподілу державних замовлень, законодавство про місцеве самоврядування тощо. Система цих законів уже є в Україні. Проте правові норми не завжди втілюються у життя. Відповідно до цього пропонується вдосконалення правових інститутів у частині забезпечення практичного застосування ухвалених правових норм.

Успішного економічного розвитку неможливо досягти за умов централізованої системи влади. Проблема децентралізації політичних дій і рішень є досить вагомою не лише в державно-управлінських, але й в економічних аспектах. Децентралізація адміністративних і фіскальних відносин передбачає поступову передачу повноважень та фінансів із центрального рівня на рівень територіальних громад і регіонів (громад сіл, селищ і міст, а також районів та областей) [2, с. 114]. Має діяти принцип субсидіарності, що наразі діє на теренах Євросоюзу, але не є характерним для України.

Питання зони вільної торгівлі (ЗВТ) взагалі є окремим компонентом проблем. Жозе Мануель Баррозу вважає, що «...неможливо інтегруватися до Митного союзу і в той же час мати поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі з ЄС». У свою чергу Янукович заявив, що співпраця України з Митним союзом не буде перешкоджати створенню зони вільної торгівлі з ЄС, а в майбутньому зможе сприяти євроінтеграційним процесам на євразійському просторі. Янукович відзначив, що Україна має стратегічний план інтеграції до ЄС, і цей план підкріплений законом України про основи внутрішньої і зовнішньої політики [3].

Таким чином, реальні дії української влади щодо впровадження послідовних реформ і виконання Плану дій Україна-ЄС будуть основними вагомими аргументами на користь української сторони у переговорному процесі. Орієнтиром на сьогодні для України має стати не інтеграція до Європейського Союзу, а розвиток співпраці, яка б наближала нас до стандартів ЄС. Європейська інтеграція повинна стати своєрідним містком між внутрішньою та

зовнішньою політикою України, адже її зміст полягає насамперед не в дипломатичних діях, а в системних реформах, абсолютна більшість яких потрібна Україні незалежно від того, коли Україна стане повноправним членом ЄС.

1. ЄС: Євроінтеграція України залежатиме не від відносин з РФ. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/yes-yevrointegraciya-ukrayini-zalezhatime-ne-vid-vidnosin-z-rf.html>.
2. Костенко А. Проведення політико-економічних реформ в Україні як один із шляхів вирішення внутрішньоукраїнських проблем на шляху до євроінтеграції / Андріана Костенко // Інтелігенція і влада. Серія філософія та політологія. – 2009. – Випуск 17. – С. 104-116.
3. ЄС: членство України в Митному союзі виключає вільну торгівлю з Європою. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/yes-chlenstvo-ukrayini-v-mitnomu-soyuzi-viklyuchaye-vilnu-torgivlyu-z-yevropoyu.html>.

Ю.В. Турченко*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ

Сучасний світ характеризується відсутністю стабільності, наявністю безлічі ризиків, слабкою захищеністю людини від загроз, які виникають. Нова економічна криза – яскравий тому приклад. Світ тісно взаємопов'язаний і немає таких негативних явищ, які були б властиві лише одній державі.

Володіння інформацією у військовій сфері, в економіці, в політиці надає перевагу, а відставання залишає будь-яку державу далеко позаду.

Завдяки впровадженню інформаційних технологій відбувається розширення театру військових дій у галузі військової політики: якщо раніше напади відбувалися у межах відкритого конфлікту або протистояння, то зараз, завдяки появі нових технологій інформаційно-психологічного впливу та інформаційної зброї у вигляді програмно-технічних засобів, інформаційні атаки мають прихований характер.

Впровадження й активне використання інформаційних технологій перетворило традиційний інформаційний вплив на супротивника в ефективний інструмент маніпуляцій. Таким чином, завдяки новітнім технологіям стало можливе програмування та вплив на поведінку й психіку людини.

Реалізації інформаційного впливу відбувається завдяки інформаційній зброї. До характерних рис інформаційної зброї можна віднести її якісну універсальність і доступність. Вона відрізняється широким вибором місця та часу застосування. Для приведення її в дію не потрібно великих армій, що робить інформаційну зброю порівняно економічною.

Застосування інформаційної зброї має загальний характер, що дозволяє легко маскувати її під звичайну діяльність. У той же час важко визначити її «національну приналежність». Інформаційна зброя не має географічних відстаней, нівелює традиційне поняття державних кордонів і робить їх технологічно проникними. Використання цієї зброї може відбуватися дуже таємно, не вимагаючи видимої підготовки. Іноді жертва навіть не усвідомлює, що знаходиться під інформаційним впливом.

---

* науковий співробітник Лінгвістичного науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Але негативним чинником є те, що інформаційна зброя та методика її застосування практично ніяк не регламентуються міжнародним правом, на неї не поширюються обмеження, характерні для інших видів озброєння та військової діяльності. Поява та розповсюдження цієї зброї, мілітаризація мирних інформаційних технологій є потужним дестабілізуючим чинником сучасних міжнародних відносин.

Отже, платою за новий технологічний експеримент може стати зміна військово-стратегічної рівноваги та балансу сил. Також серйозному випробуванню піддається і вся система міжнародних домовленостей з підтримки стратегічної стабільності та стримування гонки озброєнь.

Більшість видів зброї може бути застосована тільки проти зовнішніх ворогів. Інформаційно-психологічні операції, які найчастіше застосовуються проти зовнішніх ворогів, можуть бути використані і проти внутрішніх супротивників.

У даний час весь світ цікавить питання захисту національних інформаційних ресурсів у зв'язку з розширенням доступу до них через відкриті інформаційні мережі Інтернет. Для запобігання або нейтралізації наслідків застосування інформаційної зброї необхідно вжити таких заходів:

- захист матеріально-технічних об'єктів, що становлять фізичну основу інформаційних ресурсів;
- забезпечення безперебійного функціонування баз і банків даних;
- захист інформації від несанкціонованого доступу, її спотворення або знищення;
- збереження якості інформації (своєчасності, точності та повноти).

Створення технологій виявлення впливу на інформацію, в тому числі у відкритих мережах, – це природна захисна реакція на появу нової зброї. Таким чином, економічну та науково-технічну політику підключення держави до світових відкритих мереж слід розглядати після вирішення питання національної інформаційної безпеки. Будучи відкритою, ця політика повинна передбачати захист мереж обладнання на території країни від проникнення в них прихованих елементів інформаційної зброї. Це питання важливе сьогодні, коли здійснюється масова закупівля зарубіжних інформаційних технологій.

Отже, впровадження й активне використання інформаційних технологій перетворило традиційний інформаційний вплив в ефективний інструмент маніпуляцій і боротьби.

СТРАТЕГІЇ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

О.О. Давидюк*

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Розробка завдань і напрямів реалізації соціальної політики має ґрунтуватись на аналізі змін соціальної структури суспільства, трансформація якої має глибокий, ґрунтовний характер (зруйновано стару структуру, середній клас, взагалі чіткі межі між класами, виникли нові соціальні утворення). Оновився характер і набула глобальних масштабів поляризація суспільства. Оскільки найшвидшими, найінтенсивнішими стали переміщення низхідного плану, суспільство виявилось розколотим на дві частини: вищі верстви, які відрізняються великими прибутками та привілеями, та всі інші соціально незахищені та малозабезпечені. Як наслідок, держава опинилась в умовах, коли соціальної підтримки потребує більша частина населення.

Слід зазначити, що характерною рисою державної політики в Україні в умовах перехідної економіки та економічної кризи була і залишається мінімізація ролі держави. Зрозуміло, що за умов затяжної кризи відповідальність та контроль з боку держави мають лише підвищуватися. Участь держави має бути найактивнішою в тих сферах, де ринкові механізми не в змозі забезпечити ефективне використання ресурсів чи доступ до найважливіших благ є несправедливим.

Проголошений владою пріоритет економічного зростання над розширенням системи соціального забезпечення є суперечливим, адже витрати на розвиток саме людських ресурсів є основою економічного процвітання в сучасному світі. Досвід розвинених країн свідчить, що саме в сучасних умовах, в умовах технологічного розвитку, виникла ситуація, коли збільшення суспільного та індивідуального багатства, розвиток самого суспільства викликає до життя потребу в активній системній, багатоцільовій соціальній політиці, де система соціального захисту є не просто актом гуманності суспільства, а незаперечним мотивом, стимулом діяльності працюючих, де пріоритетне місце посідають напрями соціальної політики, пов'язані із забезпеченням подальшого розвитку існуючої економічної системи.

Однак вирішення основних проблем позитивного розвитку не повністю залежить від соціально-економічних умов і наявності чи відсутності оптимальної програми дій. Існує більш широкий набір умов, що визначають успіх чи невдачу такої програми, і ці умови знаходяться за межами економіки та соціальної політики. Очевидним є взаємозв'язок між типами політичного режиму, економікою та соціальною політикою, яка запроваджується в державі. Проблема політичної обумовленості вибору стратегічного напрямку соціальної політики

---

* к.соц.н., завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

досить гостро стоїть в суспільствах, що трансформуються та модернізуються, оскільки:

- трансформація політичної та економічної систем неминуче призводить до послаблення соціальної політики як системи соціальних гарантій населення країни, так і системи відносин між державою та соціальними спільнотами (як і всередині їх) з приводу створення та реалізації умов формування та розвитку людини, її життєдіяльності;

- різка трансформація передбачає певну нестабільність і соціальну напруженість в умовах відсутності достатнього досвіду та інститутів вирішення конфліктів, що загрожує політичною нестабільністю;

- ефективна соціальна політика завжди є міцним засобом легітимізації влади, а кризові періоди характеризуються зниженням легітимності влади та її лідерів;

- зниження рівня життя та соціального захисту як результат неефективних реформ призводить до трансформації соціальних вимог в ідеологічні та політичні.

Соціальна політика є результатом вибору між кардинально різними суспільними інтересами, оскільки передбачає перерозподіл національного доходу. Сучасна соціальна політика приречена на невдачу без кардинальної трансформації всієї системи державної влади, адже зростання тіньової економіки, криміналізація та корумпованість влади досягли в Україні таких масштабів, що загрожують національній безпеці.

Вибір нових орієнтирів соціальної політики відбувається на тлі подальшого поглиблення соціальної нерівності та політичних баталій щодо задоволення соціальних потреб і вимог. Корегування соціальної політики є передумовою розвитку країни. Базовими принципами корегування повинні стати зменшення масштабів соціальної нерівності, покращення умов відтворення робочої сили та населення в цілому.

В сучасних умовах лише держава може регулювати соціальний розвиток суспільства, оскільки бізнес поки що недостатньо задіяний у реалізації соціальної політики, вирішенні соціальних суперечностей, підтримці необхідного балансу стратегічних і тактичних суспільних інтересів, а іноді діє всупереч цим інтересам. Поглиблення соціальної нерівності веде до руйнівних наслідків, оскільки економіка не може ефективно функціонувати ні як виробнича, ні як споживаюча система.

Головними напрямками соціальної політики щодо пом'якшення соціальної нерівності на найближчу та середньострокову перспективу для України є такі:

- зміцнення контролю за дотриманням прав людини на загальнодержавному та місцевому рівнях і запровадження механізмів юридичного відшкодування доступного для бідних;

- сприяння політиці та практиці, що забезпечують звітність і прозорість розпорядження державними коштами та процесу прийняття рішень;

- формування ефективної (як в соціальному, так і в економічному планах) системи розподілу доходів та ефективного механізму заробітної плати;

- розв'язання проблем тіньової економіки з її масовою прихованою зайнятістю;

- вирішення проблем, зумовлених неадекватною і несправедливою соціальною системою, неефективністю системи соціальних гарантій.

Проблема визначення, формування та використання стратегічних цілей соціальної політики, інноваційних можливостей людського капіталу ще не стала пріоритетною серед політиків та можновладців у Україні. Відповідно, й інвестиції у цей вирішальний сьогодні в світовій економіці фактор не тільки не зростають, але, навпаки, постійно зменшуються. Про це свідчать як становище, у якому перебуває сьогодні людський капітал, так і характер діяльності законодавчої та виконавчої влади щодо його збереження, використання і розвитку.

Сьогодні в Україні немає консенсусу щодо методології, принципів, напрямів, форм і методів проведення як економічної політики в цілому, так і соціальної політики, зокрема не тільки серед різних політичних сил, але й серед різних гілок влади. До того ж формування поглядів у центральній владі на соціальну політику як цілісну, багаторівневу та багатофункціональну систему, що забезпечує базу нової якості соціально-економічного зростання шляхом активізації саме людського капіталу, максимальної реалізації його інноваційного потенціалу, наразі не відбувається, про що свідчить досить розповсюджений підхід, в основі якого лежить ототожнення понять "соціальна політика" і "соціальний захист". Наразі конче необхідним є корегування традиційних концепцій соціальної політики для того, щоб вони відповідали потребам суспільної практики та хоч якоюсь мірою запобігали стрімкому поглибленню соціальної нерівності.

Н.П. Баранова*

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Реформування соціальних процесів, зміна ціннісних орієнтирів і мотиваційних спонукань людей призводять до ускладнення управління соціальною сферою, пред'являють високі вимоги до управлінських кадрів і наукового забезпечення їх діяльності.

У науковій літературі справедливо відмічається, що поряд з поняттям «соціальне управління» все більше визнання в суспільних колах отримує поняття «соціальні технології». Виникає потреба технологізації самого процесу соціального управління, де суб'єктивний вплив переходить в об'єктивний зміст, у зміну якості об'єкта.

Таким чином, наукове пізнання і наукове управління досягає таких висот, коли можливо не тільки розуміння загальних закономірностей і тенденцій суспільного розвитку, але й докладний опис кожної практичної операції, окремого етапу, форми, засобу та методу практичної діяльності людей. Отже, можна стверджувати, що соціальні технології – це своєрідний механізм поєднання знань з умовами їх реалізації в управлінні.

До найважливіших соціальних технологій, що застосовуються в соціальному управлінні, відносяться соціальний моніторинг і прогнозування.

---

* к.е.н., старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

Соціальний моніторинг дозволяє отримувати інформацію про соціальне відтворення населення, а також оперативно здійснювати оцінку та прогнозування можливого стану соціальної системи і розробляти управлінські заходи. У концептуальному плані він відображає все різноманіття процесів і явищ, що протікають у соціальній сфері, і спрямований на забезпечення системного підходу до її аналізу. Він надає можливості здійснювати прогнозування тенденцій розвитку соціальних відносин і процесів у країні, а також виконувати на цій основі розробку науково обґрунтованих програм соціального розвитку та підвищення потенціалу соціальної сфери.

Соціальне прогнозування безпосередньо спрямоване на виявлення природи, характеру, масштабів кількісної і якісної зміни матеріальних і духовних потреб особистості, родини, соціальних груп, суспільства в цілому. За його допомогою формуються гіпотези про зміну способу життя людей, структури споживання, показників рівня життя населення. Водночас, соціальне прогнозування включає побудову прогнозних гіпотез про розвиток галузей соціальної сфери.

Важливість зазначених технологій для соціального управління обумовила необхідність вивчення українського та зарубіжного досвіду практики використання інформаційно-аналітичних систем моделювання та прогнозування з метою створення сучасного інструментарію, який дозволить покращити можливість здійснення якісного вибору у сфері забезпечення соціальних виплат в державі. Таким інструментарієм стала «Комплексна система моніторингу та прогнозування соціальних виплат», яка дозволить на рівні Міністерства соціальної політики України, а також інших міністерств і відомств виконувати моніторинг соціальних виплат, поточні та прогнозні розрахунки, формувати таблиці, графіки з метою підготовки економічних обґрунтувань соціальних показників, аналітичних звітів тощо. При розробці даної Комплексної системи використано методичні підходи економіко-математичної імітаційної моделі соціального бюджету, роботу над якою вже більше десяти років (починаючи з 1999 р.) здійснюють наукові працівники Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

У загальному вигляді Комплексна система моніторингу та прогнозування соціальних виплат складається з трьох компонентів, які стосуються створення бази даних, здійснення моделювання та прогнозування й формування звітності (рис. 1).

Зазначена Комплексна система моніторингу та прогнозування соціальних виплат передбачає використання сучасного програмного забезпечення SQL Server Business Intelligence Development Studio 2008 (використовується для універсального просторового моделювання, яке здійснюється на основі сучасних технологій вилучення, трансформації та завантажування даних в єдину базу з різноманітних джерел (ETL)).

Система дозволяє здійснювати комплексний аналіз соціального сектору загалом та окремих його частин, охоплює різноманітні напрями соціальних виплат, пільг і послуг, відомості щодо кількості та контингенту фактичних і потенційних одержувачів виплат та послуг, інформацію щодо середніх розмірів і загальних розмірів фінансування. Вона дозволяє здійснювати прості і складні

прогнози та симуляційні розрахунки, а також формувати сценарії розвитку соціальної сфери у коротко- та середньостроковій перспективі. Операційне середовище Комплексної системи є досить гнучким, що дозволяє використовувати її для виконання різних видів аналізів і підготовки звітів.

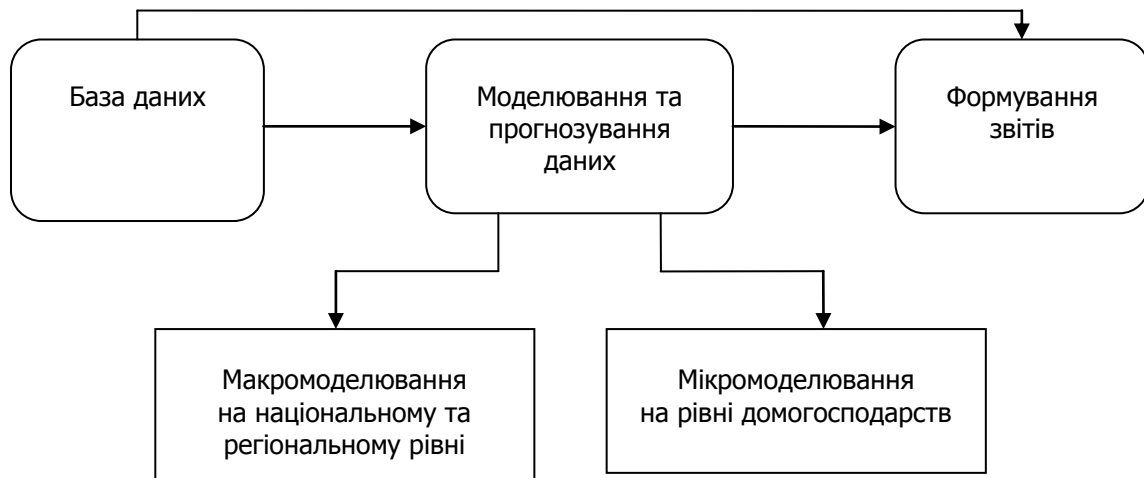

Рис.1. Структура Комплексної системи моніторингу та прогнозування соціальних виплат

Комплексна система в електронному форматі встановлена в Центрі збору та обробки даних, сформованого на базі Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України. Співробітники Центру пройшли спеціальну підготовку з метою здійснення підтримки операційної здатності системи, постійного оновлення бази даних і підготовки різних типів презентацій щодо результатів роботи. Комплексна система вміщує великий об'єм інформації та є зручною у користуванні. Її застосування у практичній діяльності міністерств, відомств та інших організацій галузі соціального управління створюватиме значну економію інтелектуальних ресурсів і ресурсів часу, що сприятиме оптимізації системи соціального захисту населення.

О.М. Клименко*

СУСПІЛЬНО-ІНТЕГРАЦІЙНА ФУНКЦІЯ УСУСПІЛЬНЕННЯ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Під усупільненням приватної власності в юридичній науці розуміють примусове відчуження об'єктів права приватної власності для забезпечення суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності, що регламентовано ч. 5 ст. 41 Конституції України.

Теоретичні аспекти співвідношення інституту власності та громадянського суспільства є достатньо висвітленими в юридичній науці [1; 2; 3; 4; 5], проте проблематика вивчення соціально-правової сутності та суспільно-інтеграційної функції усупільнення об'єктів приватної власності як правомірного позбавлення власника його законних прав у суспільних інтересах, у тому числі в контексті громадянського суспільства, залишається малодослідженою.

* к.ю.н., старший науковий співробітник, завідувача сектором законопроектних робіт Інституту законодавства Верховної Ради України

Загальне соціально-економічне значення примусового відчуження приватної власності в суспільних інтересах проявлятиметься у разі, коли таке відчуження стосується об'єктів загальносуспільного чи стратегічного значення, якщо їхнє перебування у приватній власності стає перешкодою чи створює необґрунтовані обмеження для забезпечення та реалізації прав і свобод людини, що набуває характеру істотних чи масових порушень. Прикладом є проблеми, що виникли в африканських країнах із доступом до питної води, які стали предметом вивчення Комісії ООН з прав людини [6].

Соціально-економічна сутність відчуження об'єктів права приватної власності з мотивів суспільної необхідності виявляється також у випадках надзвичайних подій, що мають або можуть мати масштабні негативні наслідки соціального, економічного, екологічного чи іншого характеру, наприклад, у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії, за інших надзвичайних обставин, а також в умовах воєнного або надзвичайного стану (реквізиція), коли за рахунок таких заходів можна відвести чи зменшити відповідний негативний соціально-економічний ефект тощо.

Правовий аспект примусового відчуження об'єктів права приватної власності в інтересах суспільства пов'язаний із проблемою забезпечення публічних інтересів за рахунок обмеження прав окремого приватного власника. В умовах правової держави правомірність такого обмеження вимагає його пропорційності щодо суспільних потреб, а відповідно, забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, що здійснюється шляхом гармонійного поєднання публічно-правових і приватноправових інструментів у механізмі такого примусового відчуження.

Проблема гармонізації публічних і приватних інтересів у праві є однією з центральних. Розвиток права в системі співіснування публічного і приватного права є процесом установалення балансу інтересів у суспільстві у фокусі зіставлення амбіцій політичних сил і суспільних потреб, державного устрою й механізму управління, міри свободи і самостійності громадян, автономії власників та їхньої ролі в процесах загальносуспільного розвитку та необхідності захисту їхніх законних прав у світлі гарантій системи забезпечення прав і свобод людини.

Досліджуючи проблеми правової державності, видатний дореволюційний правознавець С.А. Котляревський відзначив дивний парадокс: здатність громадян жертвувати правовими благами пов'язана з високим правовим рівнем державної організації [7]. Фокусуючи цю тезу на предмет нашого вивчення, можна висловити позицію, що суспільна легітимація законодавчого втілення ідеї щодо визнання правомірності можливого відчуження об'єктів права приватної власності в інтересах суспільства по суті є показником високої громадянської правосвідомості (в якій втілені також інтереси спільноти приватних власників), орієнтованої на визнання пріоритету загальносуспільних інтересів, що виступає основою правової держави та громадянського суспільства.

Безумовно, що така суспільна легітимація можлива лише за умови усвідомлення та переконаності суспільства в дотриманні справедливості щодо кожного приватного власника, за рахунок законних прав та інтересів якого відбуватиметься забезпечення загальносуспільних потреб.

В умовах правової державності модель конституційного оформлення примусового відчуження об'єктів права приватної власності являє собою систему науково-обґрунтованих правових принципів, що виступають орієнтирами, індикаторами та інструментами досягнення балансу між публічними інтересами (суспільними) й приватними інтересами у разі такого відчуження, до якої входять: 1) цільовий критерій соціальної спрямованості; 2) правова обґрунтованість суспільною необхідністю; 3) законність; 4) винятковість; 5) пропорційність.

1. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
2. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс: У 2 т. – Т. 1 / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: "Юридична думка", 2006. – 544 с.
3. Гребенников В.В. Роль института собственности в становлении гражданского общества в России: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.02 / В.В. Гребенников. - Саратов, 1996. – 34 с.
4. Клапгам Р. Власність і ринкова економіка / Рональд Клапгам. - К.: "Заповіт", 1990. - 47 с.
5. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.02 / О.В. Пушкіна. — Х., 2008. — 48 с.
6. Осуществление экономических, социальных и культурных прав. Взаимосвязь между осуществлением экономических, социальных и культурных прав и содействием осуществлению права на доступ к питьевой воде и санитарным услугам: Предварительный доклад, представленный г-ном Эль-Хаджи Гиссе в соответствии с решением 2002/105 Комиссии по правам человека: Документ ООН (E/CN.4/Sub.2/2002/10; 25 June 2002) [Электронный ресурс] / Официальный веб-сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/141/55/PDF/G0214155.pdf?OpenElement> (25.09.2010)
7. Котляревський С.А. Власть и право. Проблема правового государства / С.А. Котляревський. – М., 1915. – 417 с.

Л.Л. Нескороджена*

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Реалізація права власності регулюється різними законодавчими актами (ст.ст. 115, 165, 316-417 Цивільного кодексу України, ст.ст. 66, 74, 77, 85, 100, 123 Господарського кодексу України). Норми про право власності на майно окремих суб'єктів господарювання закріплені в спеціальних законодавчих актах, які регулюють діяльність окремих видів суб'єктів господарювання (наприклад, Закон України «Про фермерське господарство», Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про кооперацію», Закон України «Про управління об'єктами державної власності» тощо).

Незважаючи на такий великий масив законодавчих актів, окремі питання права власності залишаються нерегульованими, а саме:

1. Ст. 325 ЦК України передбачає, що фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Разом з тим, на даний час закон, який би визначав перелік такого майна, відсутній. Хоча обмеження містяться в постанові Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. «Про право власності

---

* к.ю.н, доцент, завідувач кафедри господарського права і процесу Національної академії внутрішніх справ

на окремі види майна», якою встановлено перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав на території України.

2. У ст. 331 ЦК України йдеться про право власності на новостворене нерухоме майно. Разом з тим, визначення поняття «новостворене нерухоме майно» законодавство не має. На основі аналізу ст.ст. 182, 331 ЦК України, Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» можна зробити висновок, що право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна) та з моменту державної реєстрації. Момент виникнення права власності на новостворене нерухоме майно не може пов'язуватись з його державною реєстрацією, адже сама реєстрація, згідно із законодавством, не є правовстановлюючим чинником, а лише фактом визнання цього права з боку держави. Таку колізію створила сама держава.

Згідно з п. 38 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі - Інструкція), договори про відчуження та заставу (іпотеку) майна, що підлягає реєстрації, посвідчуються за умови подання документів, які підтверджують право власності на майно, що відчужується або заставляється, та в передбачених законодавством випадках державну реєстрацію прав на це майно. П. 62. зазначеної Інструкції передбачає, що право власності на житловий будинок, квартиру, дачу, садовий будинок, гараж, інші будівлі і споруди, що відчужуються, може бути підтверджено, зокрема, одним із таких документів або їх дублікатів: нотаріально завіреним договором купівлі-продажу, пожертви, довічного утримання (догляду), ренти, дарування, міни; свідоцтвом про придбання арештованого нерухомого майна з публічних торгів; свідоцтвом про придбання заставленого майна на аукціоні (публічних торгах); свідоцтвом про право власності на об'єкти нерухомого майна тощо. Фактично визнається, що право власності на нерухоме майно може бути підтверджене як нотаріально посвідченим договором про набуття права власності на майно, так і свідоцтвом про право власності на об'єкти нерухомого майна.

Однак положення Інструкції суперечать ст. 210 ЦК України, яка зазначає, що правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Такий правочин є вчиненим з моменту його державної реєстрації. З метою конкретизації об'єктів і правочинів, які підлягають державній реєстрації, варто ст. 210 ЦК України викласти в такій редакції: «Договір купівлі-продажу, пожертви, довічного утримання (догляду), ренти, дарування, міни нерухомого майна обов'язково підлягає державній реєстрації. Такий правочин набуває чинності з моменту його державної реєстрації». Крім того, внести зміни до Інструкції, де зазначити, що право власності на нерухоме майно може посвідчуватися лише свідоцтвом про право власності на об'єкти нерухомого майна.

3. Не можна погодитися зі ст. 347 ЦК України, яка надає право відмови від права власності навіть на нерухоме майно на підставі заяви або вчинивши інші дії, які свідчать про відмову від права власності. Беручи до уваги норми особливої частини ЦК України, особа може відмовитись від права власності на майно шляхом укладення різних видів договорів: купівлі-продажу, міни,

дарування, пожертви довічного утримання тощо. Крім того, особа може укласти заповіт. У зв'язку з цим ст. 347 ЦК України доцільно виключити.

4. Не можна погодитися з ч. 2. ст. 377 ЦК України про те, що істотною умовою договору, який передбачає набуття права власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду разом із земельною ділянкою, є розмір і кадастровий номер земельної ділянки. Якщо особа хоче відчужити лише певну частину земельної ділянки, то вона повинна здійснити всі дії з отримання нового кадастрового номера на відчужувану земельну ділянку. А це довготривалий процес, який може спричинити відмову потенційного покупця від подальшого укладення договору купівлі – продажу.

Т.В. Котлярова*

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ

Як свідчить світовий історичний досвід, питання про права людини набуває особливої актуальності на переломних етапах розвитку людства. Саме на одному з таких етапів знаходиться наша країна. Останнє десятиліття ХХ та початок ХХІ століття характеризується перманентними змінами в політичній та економічній системах українського суспільства, появою у суспільному й державному житті якісно нових і докорінною трансформацією старих інституцій, визнанням самоврядування, розширенням діапазону та вдосконаленням механізмів захисту прав і свобод людини, бурхливим та продуктивним порівняно з попередніми десятиріччями законотворчим процесом тощо.

З прийняттям чинного Основного Закону нашої держави сучасний розвиток суспільства у сфері захисту прав людини отримав новий напрямок. Це стосується, зокрема, й концепції прав людини. Вперше в незалежній Україні замість фрагментарного набору прав і свобод було визначено систему прав і свобод в усіх основних сферах, передбачено, зокрема, громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права й свободи людини і громадянина.

Важливо, що людина, її права і реалізація цих прав визнані на сучасному етапі основоположними векторами розвитку суспільного та державного буття. Таке визнання знайшло відображення в ст. 3 Конституції, де людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а за змістом ч. 2 цієї статті держава проголошується такою, що відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини визнані головним обов'язком держави.

Права людини – це надзвичайно важливий соціальний і політико-правовий інститут, який виступає мірилом демократичних досягнень суспільства. Саме завдяки цьому інституту людина прилучається до матеріальних і духовних благ суспільства, до механізмів влади, до законних форм волевиявлення і реалізації власних інтересів. Від рівня забезпечення прав людини вирішальною мірою залежить рівень розвитку самої особистості, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність, безпека.

---

* студентка Національної академії внутрішніх справ

Значні зміни в суспільних відносинах, у державній діяльності, які відбуваються у зв'язку з інтеграцією України в Європейське співтовариство, впровадженням у життя норм і загальновизнаних принципів міжнародного права, зумовлюють необхідність суттєвих перетворень у системі національного законодавства та практики його застосування. У зв'язку з цим постає питання вивчення розуміння та систематизації законодавства у галузі прав людини.

Забезпечення дотримання прав людини є визначальним напрямком розбудови демократичної держави. На сьогодні в Україні серйозною проблемою залишається забезпечення належної ефективності механізму юридичного захисту прав людини. Для визначення складових елементів механізму захисту прав людини та можливостей їх належного відображення в законодавстві, аналізу чинних правових норм, що направлені на захист прав людини та їх застосування на практиці, необхідно розв'язати такі завдання:

- 1) розглянути застосовувані в українській правовій науці теоретико-методологічні підходи до аналізу прав людини;
- 2) розглянути юридичні та філософсько-правові аспекти вживання термінів «права людини», «захист прав людини», «система захисту прав людини».
- 3) визначити та дати загальну характеристику таких понять: «механізм захисту прав людини», «заходи і засоби захисту прав людини»;
- 4) розглянути комплекс політико-правових ідей щодо захисту прав людини та напрямів їх забезпечення;
- 5) визначити систему захисту прав людини та місце в ній засобів захисту, шляхи підвищення ефективності дії механізму захисту прав людини.

Проблема прав людини завжди привертала і продовжує привертати увагу фахівців найрізноманітніших галузей суспільствознавства: філософів, юристів, політологів, істориків тощо. Сьогодні все частіше звертаються до прав людини та механізмів їх забезпечення представники юридичних галузевих і спеціальних наук. Визначення забезпечення прав людини і громадянина основною метою державного управління впливає із самого факту проголошення правової держави. Ще С.С. Дністрянський писав, що вихідною точкою держави є право, яке одночасно встановлює межі для держави і базові цілі для її функціонування. Права людини і громадянина утворюють фундамент усієї системи права і є основою розвитку правових відносин, тому будь-яка діяльність органів державної влади, квінтесенцією якої є реалізація державного управління, має спрямовуватися на гарантування, захист і забезпечення цих прав.

Методологічну основу дослідження механізму захисту прав людини повинні утворити основні положення системного підходу та структурного аналізу – при визначенні елементів даного механізму та його структури, діалектичного методу, порівняльно-правового методу – при порівнянні різних практичних підходів у розумінні функцій і механізмів правового захисту людини, а також інші методи і підходи – для дослідження практичної діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав людини.

1. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: монографія / НАН України; Інститут держави і права; Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ / В.Б. Авер'янов (заг. ред.). – Д. : Ліра, 2008. – 585 с.

ПРОЖИВАННЯ ЧОЛОВІКА І ЖІНКИ БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ

Із здобуттям нашою країною незалежності відбувається процес становлення й зміцнення загальнолюдських прав і цінностей, що вимагає відповідного осмислення і належного правового відображення даного процесу. Одним з його проявів є те, що держава дедалі більше уваги приділяє регламентації чи не найважливішій сторони особистого життя людини - її сімейного життя. Підтвердженням цього можна вважати те положення, що вперше в сімейному праві України знайшло правове відображення таке досить поширене явище, як створення чоловіком і жінкою сім'ї без реєстрації шлюбу.

Історія сімейних відносин – це явище далеко не нове, воно відоме ще з часів Римської імперії. Ще римським правом визнавався інститут конкубінату, що означає проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, але без офіційного визнання їх як подружжя. Зумовлювалось це тим, що вільні громадяни Риму не могли брати шлюб з перигринами, тобто підданими Римській імперії.

Цей же інститут знайшов свій розвиток, його сучасну систематизацію в Кодексі Наполеона 1804 року. Гармонізацію з цим законодавством, як таким, що відображає більш високий ступінь розвитку всіх прав і можливостей людини у всіх сферах її життєдіяльності, намагається забезпечити й Україна. Проявом цього і стало введення в сімейне право України досі невідомого положення - визнання суб'єктом сімейного права такої спільноти, як чоловік і жінка, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Офіційне визнання цих відносин є необхідністю, оскільки в даний час вони набувають широкого розповсюдження. За оприлюдненням в засобах масової інформації Інституту демографії Академії наук України майже 40% сімей проживають у незареєстрованому шлюбі. Дедалі більше поширення набуває сімейне життя без передбаченої державою реєстрації шлюбу в країнах Європи.

Отже, нормативно-правове відображення такого явища є об'єктивною необхідністю. Цей інститут потребує подальшого вдосконалення, особливо щодо врегулювання майнових прав та обов'язків. Але в нормативному порядку слід передбачити, чи можна визнати сім'єю чоловіка і жінку, які проживають разом, ведуть спільний побут, мають один щодо одного відносно стабільні права й обов'язки, але хтось із них (або й обоє) перебуває в зареєстрованому шлюбі.

За законодавством більшості європейських країн така спільнота сім'єю не визнається, і майнові права й обов'язки, які вони мають один перед одним, між ними не виникають. Такі уточнення слід було б внести в Сімейний кодекс України, адже протилежне суперечить моральним засадам і принципам нашого суспільства, що відноситься сімейним правом до його правових джерел (ст. 7 СКУ). Зокрема, правом передбачено, що чоловік і жінка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, мають право спільної сумісної власності на майно.

Чоловік і жінка мають право на матеріальне утримання в разі виникнення непрацездатності та зумовленої нужденності за час їх спільного проживання. Ці положення потребують нормативного уточнення. По-перше, право спільної

---

* студентка Національної академії управління

власності на майно слід визнавати за умови відносно тривалого проживання, термін якого має визначити законодавець. Цей термін має становити не менше 1 року. Це також стосується прав та обов'язків щодо матеріального утримання один одного такими чоловіком і жінкою. Зокрема, такий обов'язок має виникати, якщо спільне проживання тривало не менше 1 року.

В нормативно-правовому порядку слід було б дати приблизний перелік того, що б свідчило, що чоловік і жінка проживають разом, адже відсутність такого орієнтиру в законодавстві чи методологічних роз'ясненнях (постановах ВСУ) становить значні складнощі при практичному вирішенні можливих конфліктних ситуацій, від яких ніхто не застрахований.

Все це, в цілому, дає підстави стверджувати, що введення та поява таких явищ безумовно прогресивна, але в подальшому потребує нормативно-правового вдосконалення.

Н.О. Рябцева*

СУЧАСНЕ СИРІТСТВО ЯК ОЗНАКА ДЕВАЛЬВАЦІЇ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сирітство як соціальне явище існує стільки ж, скільки й людське суспільство, бо виступає невід'ємним елементом цивілізації. В усі часи війни, епідемії, стихійні лиха та інші вагомні причини призводили до втрати батьків, унаслідок чого діти й ставали сиротами. У нестабільному суспільстві виникає так зване соціальне сирітство, коли батьки залишають дітей через небажання або неможливість здійснення ними батьківських обов'язків. У такому випадку вони відмовляються від дитини або не беруть участь у її вихованні.

Слід зазначити, що Україна випередила інші країни світу за кількістю дітей, які живуть і виховуються в інтернатних закладах. Поширення явища соціального сирітства у нашій країні зумовлено комплексом специфічних процесів у суспільстві, які характеризують розвиток України протягом ХХ ст. і пов'язаних з революцією 1917 року, трьома руйнівними війнами (перша світова, громадянська, Велика Вітчизняна), терором 20-30-х років, а також наслідками перебудови кінця 80-х – початку 90-х років минулого сторіччя [1, с. 4,5].

У перші ж десятиріччя після революції більшовики завдали нищівних втрат віковій будівлі української культури. Узявши початок з матеріальної культури, зло руйнації, торкнувшись українських храмів, садиб чи інших історичних місць, знищило не лише архітектурні пам'ятки, воно знищило значний прошарок духовної культури, висушило душі й убило пам'ять кількох поколінь, а без минулого для людини немає майбутнього [1, с. 8].

Метою даної роботи є дослідження динаміки чисельного складу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як в абсолютному, так і у відносному значеннях (на 100 000 дітей від 0 до 17 років), а також аналіз джерел формування чисельності таких дітей.

Ці дослідження представлені кореляційними функціями у вигляді аналітичних залежностей (формули 1-5), які отримані на основі статистичних

---

* аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

даних, наведених в табл. 1 [2]. Аналіз статистичних даних проведено за оригінальною методикою Мартиненка-Музиченка.

Таблиця 1.

X	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	96112	97590	97829	102912	102924	103542	100787
B	1001	1069	1111	1206	1236	1265	1247
C	3457	3475	3606	3483	2959	2679	2281
D	7038	7751	8565	9047	10751	9420	7939
N	8361	10164	12774	14334	16262	14424	12899

де: X – роки, за які проводились статистичні дослідження;

A – загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

B – чисельність дітей-сиріт на 100 000 дітей віком 0-17 років;

C – кількість новонароджених дітей, які перебувають у будинках дитини під управлінням МОЗ;

D – кількість дітей, які відібрані у батьків судом;

N – кількість розглянутих судових справ щодо позбавлення батьківських прав.

$$A = -1,4111085 \cdot e^9 + 1405881,1x - 350,14286x^2 \quad (1)$$

$$B = -30029464 + 29896,012x - 7,4404762x^2 \quad (2)$$

$$C = -2,3566046 \cdot e^8 + 235164,81x - 58,666667x^2 \quad (3)$$

$$D = -9,2280267 \cdot e^8 + 919758,25x - 229,17857x^2 \quad (4)$$

$$N = -1,8291167 \cdot e^9 + 1822745,2x - 454,09524x^2 \quad (5)$$

Отже, вперше за багато років чисельність дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, знизилась як в абсолютному, так і у відносному значеннях (формули 1, 2). Також спостерігається позитивна тенденція щодо зменшення кількості дітей, які є потенційно найбільш вразливими перед сирітством і складають основу поповнення цього соціального і духовно ганебного явища.

1. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Л.М. Артюшкіна, А.О. Полянничко. — Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. — 268 с.

2. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник. — К.: Державний комітет статистики, 2004-2010.

Т.В. Новікова*

БЕЗДОМНІСТЬ В УКРАЇНІ: СТАН ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Зростання обсягів бездомності в Україні протягом останніх двох десятиліть стало наслідком системної соціально-політичної і економічної кризи, пов'язаної з різкою зміною курсу держави і небувалою соціально-економічною поляризацією населення, утворенням великих прошарків, що знаходяться в стані соціально-економічного, цивільно-правового і соціально-побутового лиха.

Суспільні наслідки бездомності, що набули великих масштабів, починаючи

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

з 1990-х років, негативно проявилися у сфері зайнятості і трудових ресурсів країни, економічної безпеки, суспільного здоров'я, соціальної психології. Подолання механізмів відтворення бездомності та її наслідків в українському суспільстві вимагало подальших прикладних досліджень, розробки законодавчої бази та цільових комплексних програм державної соціальної політики.

Тяжке становище бездомних громадян, що викликане глибоким соціально-економічним розшаруванням, суттєво помножилось недосконалим станом системи цивільного права в Україні, що не забезпечувало ефективного захисту прав та інтересів великого прошарку населення у сфері ринку житла, забезпечення державних житлових гарантій.

Байдуже, а то й негативне ставлення громадської думки до проблем бездомності обернулося проти бездомних громадян, роблячи зусилля соціальних служб, що опікуються бездомними, та зусилля безпосередньо бездомних безперспективними.

Перші спроби, спрямовані на утворення соціального захисту бездомних громадян, за часів незалежної України були зроблені наприкінці 90-х років ХХ ст, однак даний напрямок роботи не набув розвитку. Лише у 2003 р. проблема бездомності була порушена на парламентських слуханнях і на виконання Рекомендацій цих слухань у 2005 р. було прийнято Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей».

З того часу з метою виконання положень цього Закону було напрацьовано відповідну законодавчу базу, прийнято низку нормативно-правових актів, що регулюють діяльність закладів соціального захисту бездомних громадян, надання соціальних послуг цій категорії населення.

Кабінет Міністрів України розпорядженням від 17 квітня 2008 р. схвалив Концепцію соціального захисту бездомних громадян, яка передбачає здійснення послідовних заходів на державному та місцевому рівнях із завершення створення мережі соціальних закладів об'єднаними зусиллями центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, недержавних організацій тощо.

Вирішення проблемних питань бездомних громадян знаходиться не лише в площині сфери надання соціальних послуг, а й інших сферах діяльності – охорони здоров'я, житлової сфери, правової допомоги, освіти та науки тощо.

Враховуючи багатоаспектність проблем бездомних, реінтеграція таких осіб вимагає об'єднання всіх учасників процесу в єдине ціле та чіткої скоординованості їх дій у даному напрямі.

Для визначення чіткого механізму співпраці органів праці та соціального захисту населення, закладів соціального захисту, міністерств, відомств, органів виконавчої влади, благодійних організацій у 2009 р. видано наказ Мінпраці, МОЗ, МВС, Мінсім'ямолодьспорту, Держкомнацрелігій, Державного департаменту з питань виконання покарань «Про взаємодію суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним громадянам».

Даний документ окреслює механізм співпраці різних суб'єктів за такими напрямками діяльності: виявлення бездомних осіб, організація соціального патрулювання – „вуличної роботи”; облік бездомних осіб, відновлення документів і реєстрація переважного місцезнаходження; надання послуг сім'ям

з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах (бездомні, безпритульні); організація медичної допомоги, обслуговування, обстеження бездомних осіб; встановлення групи інвалідності тощо.

Швидкими темпами розвивається мережа закладів соціального захисту для бездомних, зокрема центрів обліку, будинків нічного перебування, центрів реінтеграції, соціальних готелів.

Станом на 01.01.2011 в Україні функціонує 57 центрів (відділень) обліку бездомних, з них 54 – комунальних та 3 – утворених недержавними організаціями; 31 будинок нічного перебування, з них 17 комунальних та 4 – утворених недержавними організаціями; 17 центрів (відділень) реінтеграції них 6 – комунальних та 11 – недержавних; 2 комунальних соціальних готелів.

Заслуговує на увагу досвід з підтримки бездомних громадян громадськими організаціями: Чернівецької громадської організації «Народна допомога», що розпочала свою діяльність у сфері надання соціальних послуг бездомним у 1993 р. та поширила її на інші регіони («Народна допомога» зараз включає партнерські організації у містах Києві та Львові), Одеського благодійного фонду «Шлях додому».

Важливе значення для вирішення проблем бездомних громадян має формування позитивної громадської думки й толерантного ставлення суспільства до даної категорії громадян. Значне місце у вирішенні цього питання відводиться засобам масової інформації. Для здійснення ефективної інформаційної роботи необхідно розвивати партнерські стосунки соціальних закладів, що займаються проблемами бездомних із засобами масової інформації, які впливатимуть на громадську думку та виховуватимуть толерантне ставлення суспільства до бездомних.

В.В. Болюбах*

ПРОБЛЕМА РЕІНТЕГРАЦІЇ БЕЗДОМНИХ ГРОМАДЯН У ВИМІРАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціально-економічна ситуація, яка склалася на сучасному етапі розвитку України, кризові явища у сфері економіки і фінансів зумовлюють необхідність посилення різних видів соціальної допомоги соціально незахищеним верствам населення. Одним із важливих суспільних завдань цього напрямку є надання допомоги особам без визначеного місця проживання, яких викинуло життя на узбіччя і які повинні мати право на працевлаштування, лікування, юридичні, соціальні та інші види послуг. Бездомна особа – це жертва трансформаційних процесів у соціально-економічному та суспільно-політичному житті суспільства, внаслідок яких не всі громадяни виявилися спроможними самостійно подолати фінансову скруту, спричинену безробіттям і поглибленням бідності.

Протягом тривалого часу українське суспільство відторгало цих людей, психологічно ізолювало їх, з підозрою ставилося до самого факту їхнього

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

існування. Нині ж питання реінтеграції бездомних громадян та їх соціальної адаптації визнано актуальними.

Проблема бездомності існувала здавна. І не обминає навіть розвинуті суспільства з високим рівнем соціальної захищеності громадян. Вона має комплексний характер і набуває нових форм і вимірів одночасно зі зміною життєвих стандартів. Залежно від стану економіки та спрямування соціальної політики, зокрема житлової, кількість бездомних може зростати чи зменшуватися. Для забезпечення добробуту та гідного рівня життя для кожної особи, покращення соціального самопочуття людини, впевненості у своєму майбутньому розробляються заходи з надання різних видів соціальної допомоги. Через соціальну допомогу виконується реабілітаційна функція, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, які потрапили в скрутну життєву ситуацію, вийти з цього стану і не опинитися на узбіччі суспільства.

Для визначення суми коштів, необхідних для створення й утримання центрів обліку та соціальних закладів для бездомних громадян, а також визначення вартісної оцінки впливу реінтеграції бездомних громадян на місцеві бюджети Центром перспективних соціальних досліджень була проведена науково-дослідна робота «Вартість соціальних послуг у центрах обліку та закладах соціального захисту для бездомних громадян». Практичною цінністю цієї роботи є можливість використання даних рекомендацій працівниками обласних, міських і районних управлінь праці та соціального захисту населення, громадськими організаціями при створенні таких закладів, як центри обліку, будинки нічного перебування, центри реінтеграції та соціальні готелі для бездомних громадян.

Розрахунок суми коштів, необхідних для створення та утримання спеціалізованих закладів обліку та закладів соціального захисту для бездомних громадян проводився відповідно до Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»; типового положення «Про центр обліку бездомних громадян»; нормативних актів, затверджених наказами Міністерства соціальної політики України: типових положень «Про центр реінтеграції бездомних громадян», «Про будинок нічного перебування», «Про соціальний готель».

При розрахунках витрат застосовувалась економічна класифікація видатків бюджету, затверджена наказом Держказначейства України: оплата праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату; придбання товарів і послуг, в т.ч. предмети, матеріали, обладнання та інвентар, медикаменти та перев'язувальні матеріали, продукти харчування, оплата послуг (крім комунальних); оплата комунальних послуг та енергоносіїв, в т.ч.: оплата тепlopостачання, водopостачання та водовідведення, оплата електроенергії, оплата інших комунальних послуг (дезінфекція, вивіз сміття тощо); придбання обладнання та предметів довгострокового користування. Відповідно до цих розрахунків, витрати на створення й утримання спеціалізованих закладів обліку та закладів соціального захисту для бездомних громадян представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Витрати на створення й утримання соціальних закладів для бездомних громадян (тис. грн.)

Соціальні заклади	Витрати на створення та утримання	Витрати на утримання
Центр обліку	414,0	325,0
Будинок нічного перебування	764,0	569,0
Центр реінтеграції бездомних громадян	1127,4	884,5
Соціальний готель	486,0	364,8

Проблема бездомних в Україні набула великих масштабів. Ставлення суспільства до проблеми бездомності пройшло серйозну трансформацію: від незрозуміння до нагальної потреби допомагати громадянам, які переживають найгострішу кризу – соціальну ізоляцію. В Україні на сьогодні здійснюється робота щодо утворення мережі закладів соціального захисту для бездомних громадян. Необхідно відмітити, що фінансування заходів, спрямованих на соціальний захист бездомних громадян і безпритульних дітей повинно здійснюватись за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Додаткове фінансування - за рахунок залучення коштів об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, благодійних організацій і фізичних осіб. Проведені розрахунки дозволили дати вартісну оцінку впливу розвитку системи реінтеграції бездомних громадян на місцеві бюджети, визначити вартість створення й утримання центрів обліку та закладів соціального захисту для бездомних громадян, а також визначити суму коштів, необхідних для їх функціонування.

Т.С. Чуруксаєва*

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ

Соціальне забезпечення в Україні посідає важливе місце в системі гарантій здійснення прав і свобод людини й визначається як система державних і суспільних заходів із матеріального забезпечення громадян на випадок старості, інвалідності, хвороби, в разі втрати годувальника та в інших, установлених законодавством випадках.

Одним із видів соціального забезпечення громадян є надання державних соціальних допомог. Державна соціальна допомога являє собою надання матеріальних ресурсів у різних формах, що фінансуються зазвичай із загальних доходів держави і надаються на основі перевірки потреб або засобів для існування. Соціальна допомога надається як у грошовій, так і негрошовій формі. Основним принципом надання соціальної допомоги є дотримання її адресності, яка дозволяє ефективніше використовувати кошти для допомоги малозабезпеченим верствам населення та виключати можливість доступу тих, для кого вона не призначена. Система державної соціальної допомоги в Україні забезпечує допомогу сім'ям з дітьми, допомогу малозабезпеченим сім'ям, дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства.

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

Об'єктом особливої уваги з боку держави повинні бути діти-інваліди як найбільш уразлива верства населення. Важливою і кропіткою справою є соціальний захист дітей-інвалідів, особливо тих, хто внаслідок свого захворювання, відхилень у психічному розвитку, обмежень здатності до самообслуговування виховується і навчається вдома. Батьки цих дітей - молоді сім'ї й самотні матері стикаються не тільки з медичними, економічними, а й із соціальними проблемами.

Право на матеріальне забезпечення та соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги дітям-інвалідам гарантує Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (2000 р.). Крім того, право на допомогу мають діти-інваліди за Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.).

В Україні відповідно до Закону «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» соціальна допомога дітям-інвалідам встановлена у відсотках від прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, а не від прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку. Такий підхід не забезпечує право дітей-інвалідів на соціальну допомогу в повній мірі. З метою удосконалення розрахунків державної допомоги дітям-інвалідам доцільно було б визначити розміри допомоги від прожиткового мінімуму, встановленого для дітей віком до 6 років (з 1-го квітня складає 832 грн.) і дітей віком від 6 до 18 років (з 1-го квітня складає 997 грн.), які значно вищі, ніж прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність (з 1-го квітня складає 764 грн.). У табл. 1 представлені фактичні розміри державної допомоги дітям-інвалідам і змінені розміри з урахуванням пропозицій. Збільшення розмірів державної допомоги дітям-інвалідам до 6 років з надбавкою на догляд в середньому складає 5%; дітям-інвалідам від 6 до 18 років – 15,8%; дітям-інвалідам до 6 років, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, – 5,9%; дітям-інвалідам від 6 до 18 років, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, – 18,8%.

Таблиця 1. Розміри державної соціальної допомоги дітям-інвалідам (грн.)

Вид допомоги	Фактичний розмір допомоги з 1 квітня 2011 р.	Змінений розмір допомоги з урахуванням пропозицій з 1 квітня 2011 р.
Державна соціальна допомога дітям-інвалідам до 6 років з надбавкою на догляд	950,8	998,4
Державна соціальна допомога дітям-інвалідам від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	1033,3	1196,4
Державна соціальна допомога дітям-інвалідам до 6 років, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою з надбавкою на догляд	1218,2	1289,6
Державна соціальна допомога дітям-інвалідам від 6 до 18 років, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою з надбавкою на догляд	1300,7	1545,35

Вирішення цього питання буде сприяти реалізації права дітей-інвалідів на соціальний захист без дискримінації за ознакою інвалідності.

Необхідно відмітити, що Україна приєдналася до Конвенції ООН про права інвалідів, а 16 грудня 2009 р. Верховна Рада України ратифікувала її. 30 березня 2011 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію загальнодержавної програми "Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів і розвитку системи реабілітації інвалідів" на період до 2020 року. Згідно з документом, метою програми є врегулювання питання забезпечення захисту прав інвалідів, покращення умов їх життєдіяльності та вдосконалення системи реабілітації інвалідів з урахуванням положень конвенції. Відповідно, необхідним буде проведення якісно іншої політики стосовно людей з обмеженими можливостями, що передбачає істотне підвищення коштів, які виділяються, радикальних змін щодо ставлення суспільства до інвалідів.

Т.М. Чудійович*

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МІГРАНТІВ В УКРАЇНІ

У Конвенції ООН про права дитини, яка стала документом історичного значення, фахівці відзначають «принцип трьох Р»: Provision (забезпечення умов для виживання), Protection (захист) та, що дуже важливо, Participation (участь) [1]. Отже, батьки, дорослі мають турбуватися про дитину, визнаючи її цінність для сьогодення, а не тільки цінність як носія майбутнього.

Розпад СРСР, відкриття кордонів і пошук кращого життя в інших країнах з розвиненою економікою спричинили виїзд багатьох наших співвітчизників за межі України. Точної інформації щодо кількості українців, які працюють за кодоном, немає, і навіть численні опитування, спостереження за банківськими переказами, митні дані про перетин кордону не відбивають реальної картини.

Близько двох мільйонів громадян України постійно проживають і працюють за межами держави, з них зі Львівщини – щонайменше 200 тисяч, половина українських заробітчан – у Російській Федерації та мільйон – у країнах Західної Європи. Еквівалентні російським заробітки вони знаходять у Чехії, Словаччині, Угорщині, Польщі; більш високі – в Італії, Португалії, Іспанії, Греції.

Здебільшого наші співвітчизники працюють на так званих "малокваліфікованих" роботах. Важко себе реалізувати на Заході українським науковцям через значну різницю технологій і конкуренцію молодих спеціалістів. Проте навіть ця робота дає достойний заробіток, за який в Україні можна купувати харчі, одяг, побутові товари, і не тільки: дуже важливо, що люди ці гроші також вкладають у навчання дітей.

Таким чином, інтелектуальний потенціал, дефіцит якого ми отримали при занепаді промисловості, тепер відроджується. Українські вищі навчальні заклади досить швидко розвиваються, незважаючи на важку економічну ситуацію, зростає кількість студентів (70% навчання є платним). Значна кількість батьків намагається вивести своїх дітей за кордон і дати їм європейську освіту, хоча багато заробітчан просто надсилають гроші, не контролюючи ні навчальний, ні виховний процес; вони перекладають відповідальність за своїх дітей на своїх батьків, не враховуючи психологічний коефіцієнт авторитетності останніх.

---

* здобувач лабораторії психодіагностики Інституту психології імені Г.С. Костюка

Підлітки зіштовхуються з низкою проблем, вирішити які досить складно. Дитина, яку залишили батьки на опіку бабусям і дідусям, незалежно від причин, страждає, і її депресія може перерости в серйозну психічну хворобу. Діти можуть зненавидіти батьків, бо живуть з думкою, що нікому не потрібні. Стресові ситуації, з яких у такому віці важко знайти вихід, негативно впливають на психіку, а попереду нове випробування — вступ до ВНЗ.

Вступивши до вищого навчального закладу, підліток повністю дезорієнтований, у нього з'являється відчуття розгубленості та беззахисності. Найважче сільській молоді (саме із сільської місцевості виїжджає за кордон більшість заробітчанин), оскільки переважна кількість ВНЗ знаходиться у великих містах, де підліткам україн тяжко швидко зорієнтуватися і правильно адаптуватися. Багато в чому швидка адаптація залежить від злагодженої дії деканатів і правильного підходу педагогів.

Оскільки особистість студента є ще не повністю сформованою, а навчальний процес — складним за своїм змістом, структурою і завданням, йому вкрай необхідна допомога та підтримка, яку пересічний викладач не зможе надати у повній мірі. Тому на допомогу студентів приходять куратори.

Кураторство - це одна з основних форм виховної роботи зі студентами ВНЗ, важлива складова частина навчально-виховного процесу, спрямованого на формування багатогранної особистості. Куратор у своїй діяльності повинен урахувати зміни, що відбуваються в життєвих стандартах, зразках поведінки та потребах сучасної української молоді.

Педагог виступає носієм, зберігачем наукових знань із теорії та методики виховного процесу; його організаторська функція полягає в умінні залучати студентів групи до різних видів виховної, пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, художньо-творчої діяльності. Куратор спрямовує студента на правильний життєвий шлях своїми моральними принципами і мудрими порадами. Він або вона вивчає особливості навчально-виховної роботи викладачів, ознайомлюється з їх вимогами та стосунками зі студентами, обмінюється думками щодо поведінки окремих студентів, методів впливу на них. Виконання функцій куратора пов'язане з низкою обов'язків: всесторонньо і глибоко вивчати запити, схильності, побутові умови життя студентів; виховувати свідоме ставлення до навчання, праці, обраної професії, дбайливе ставлення до матеріальних ресурсів; організовувати проведення виховних заходів; вести облік та аналіз успішності, відвідування занять студентами, організовувати надання допомоги невстигаючим.

Складність і багатогранність виховної роботи куратора групи зумовлює необхідність її глибокого аналізу та продуманого планування. Важливе значення має систематичний облік роботи, що передбачає відстеження рівня успішності студентів, оцінку поведінки. Саме від цих компонентів залежить ефективність навчання

Таким чином, інститути кураторства відповідають за удосконалення науково-методичного рівня організації виховної роботи в навчальному закладі, вивчення й узагальнення кращого досвіду комплексного підходу до організації виховного процесу в студентських групах, досягнень світової педагогічної науки, традицій національної педагогіки та психології, а також забезпечують студентам

комфортне перебування у вищих навчальних закладах, підвищують попит на високий рівень освіти, формують демократичний світогляд.

1. Права дитини: сучасний досвід та інновації: Зб. інформ. та метод. матеріалів. — К.: «Либідь», 2005. — С. 184.

А.А. Оржаховська*

ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ ВИХОВАНЦЯ СПЕЦІАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ

Загальною проблемою національного законодавства є проблема формування термінологічного апарату. У даному разі випадку йдеться про проблему термінологічного визначення особи вихованця спеціального навчального-виховного закладу. Це питання є актуальним з точки зору узагальненого підходу до визначення поняття "дитина".

Відповідно до Закону України "Про громадянство України", дитиною є особа віком до 18 років. Більш широке визначення цього терміна застосовано у Законі України "Про охорону дитинства". Згідно зі ст. 1 цього Закону, «дитина» – особа віком до 18 років, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Аналогічне визначення міститься в Законі України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми". Такий підхід, за яким в основу визначення даної категорії фізичних осіб покладено віковий критерій, відповідає міжнародним стандартам, зокрема Декларації прав дитини 1959 р., та Конвенції про права дитини 1989 року. Згідно зі ст. 1 цієї Конвенції, дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-літнього віку.

Окрім загальнонавживаного терміна "дитина", в українському законодавстві використовуються інші поняття, що здебільшого містяться у галузевих законодавчих актах. Так, у Цивільному кодексі України (далі - ЦК), поряд із загальним визначенням «дитина», застосовується поняття "малолітня" (ст. 31) та "неповнолітня" (ст. 32) дитина. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою є дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Така кваліфікація використовується в нормах сімейного законодавства.

Така диференціація правового статусу за віковим критерієм є виправданою та зумовлена об'єктивними потребами визначення обсягу дієздатності дитини в конкретних суспільних відносинах, спрямованих на встановлення особливостей її правового становища в них.

Разом із тим в законодавстві діють норми, які, на нашу думку, не узгоджуються із сучасною концепцією щодо законодавчого оформлення правового статусу дитини. Зокрема, в Законі України «Про охорону дитинства» від 25 квітня 2001 року дитиною визначається неповнолітня особа. Тож терміни «дитина» та «неповнолітній» сприймаються як тотожні, що не відповідає положенням ЦК.

Слід зауважити, що в нормах цивільного законодавства закріплено загальний статус людини (у тому числі дитини). Його особливість у тому, що він

---

* консультант Інституту законодавства Верховної Ради України

поширюється на всі правовідносини та проявляється у наділенні людини певним обсягом прав і обов'язків. Відповідний взаємозв'язок прослідковується між цивільним і кримінальним законодавством, зокрема при кваліфікації юридичного статусу дитини, при вирішенні питання про притягнення її до відповідальності щодо застосування примусових заходів виховного характеру - направлення її до спеціального навчально-виховного закладу (ст. 105 Кримінального кодексу України).

У таких випадках має значення реальний вік неповнолітнього, який вчинив злочинне діяння. У такому сенсі неповнолітніми слід вважати осіб, які досягли 16-річного, в ряді випадків 14-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років.

До спеціальних навчально-виховних установ за рішенням суду направляються неповнолітні, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, що їх заміняють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру.

До таких установ належать загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації. Їхній статус визначений Законом України від 24 січня 1995 р. "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх". Мережа цих установ і положення про них затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. "Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації".

Виходячи з основних завдань спеціальних навчально-виховних установ, слід зазначити, що їхньою загальною функцією є навчання учнів, що відповідає визначеному ст. 53 Конституції України обов'язку держави щодо забезпечення кожному здобуття обов'язкової загальної середньої освіти. Разом із цим ключовою функцією спеціальних навчально-виховних закладів є забезпечення умов для дітей, які в них перебувають, тому виховна складова повинна визнаватися пріоритетною в спеціальному навчальному процесі таких закладів.

Аналіз термінологічного апарату чинного законодавства свідчить про нечіткість визначення деяких понять, що застосовуються для цих цілей. Так, Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" застосовує до неповнолітніх, що перебувають у закладах соціальної реабілітації, термін «учні». Таким чином визначається першочерговість освітнього спрямування цих закладів (ст. 8).

У Законі України "Про загальну середню освіту" законодавець встановлює, що "учень (вихованець) – особа, яка навчається і виховується в одному із загальноосвітніх закладів" (ст. 20). Визначення дітей, як "учнів (вихованців)", на наш погляд, найбільше відповідає меті та цілям діяльності спеціального освітньо-виховного закладу, що має поєднувати функції освіти та виховання.

Вбачається, що найбільш визначальне значення має виховна діяльність таких закладів. Адже діти, які направляються до них, потребують передусім психологічної, моральної, правової підтримки й допомоги, що має бути органічно інтегрована в систему навчання таких спеціальних навчально-виховних закладів. На думку автора, виховна функція набуває спеціальних кваліфікаційних ознак останніх. З урахуванням цього вважаємо, що дітей, які

перебувають у спеціальних навчально-виховних закладах, слід кваліфікувати як вихованців.

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30.
2. Закон України "Про громадянство України" // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 13.
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 25-26.
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 40-44.
5. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22.
6. Закон України "Про охорону дитинства" // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 30.
7. Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 6.
8. Закон України "Про загальну середню освіту" // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 28.
9. Постанова Кабінету Міністрів "Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації". Електронний ресурс: zakon1.rada.gov.ua.
10. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КПТ, 2008. – 1248 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України. 3-тє вид., перероб. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Атіка, 2004. – 1056 с.
12. Молодь в Україні. Дослідження молодіжного сектора: проблеми та перспективи. / За ред. О.І. Локшиної. – К.: Студія "uStudio Design", 2006. – 169 с.

С.П. Плечко*

ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Об'єктивні нерівномірності виходу з кризи окремих галузей і підприємств, істотні відмінності у співвідношенні інтенсивних та екстенсивних чинників обумовлюють неминучі диспропорції національного ринку праці, різнонаправленість розвитку окремих його сегментів. У поєднанні з прорахунками політики ринку праці це спричинило низку проблем. Йдеться передусім про нестачу робочих місць та високу частку робочих місць із небезпечними умовами праці та низькими вимогами до якості робочої сили, що є результатом не лише низьких інвестицій, а насамперед нераціональної їхньої спрямованості, відсутності чіткої програми інвестиційної діяльності.

Якість пропозиції робочої сили часто не відповідає сучасним вимогам щодо її професійно-освітньої підготовки, трудової та виконавчої дисципліни, мобільності й економічної активності в цілому. Наслідком незбалансованості пропозиції робочої сили із попитом на неї є високий рівень безробіття, зокрема прихованого та часткового, та велика частка безробітних, які не мають роботи понад 1 рік. Водночас нераціональною є галузева структура зайнятості. Йдеться передусім про надмірну питому вагу зайнятих у сільському господарстві та самозайнятих.

Безумовною проблемою ринку праці, наслідки якої виходять далеко за його межі, є низький середній рівень заробітків і, відповідно, низька питома вага витрат на робочу силу у собівартості виробництва й оплати праці найманих працівників у ВВП, надмірна міжгалузева і низька міжпосадова диференціація заробітної плати, передусім у бюджетній сфері.

---

* к.філос.н., доцент, вчений секретар Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

Законодавча та виконавча влади мають якнайшвидше створити передумови розв'язання зазначених проблем, сприяти якнайповнішому використанню трудового потенціалу суспільства. Актуальність цього посилюється в зв'язку із неминучим скороченням у найближчій перспективі чисельності населення працездатного віку та його старінням. Прогнози розвитку ринку праці мають стати невід'ємною складовою всіх стратегічних документів, програм розвитку всіх без винятку галузей економіки та регіонів і територіальних одиниць. Необхідно розв'язати існуючі суперечності між Законом про зайнятість, Кодексом законів про працю, результатами реформи аграрного сектору, зокрема розпаювання землі. Створення нових робочих місць через чітко спрямовані інвестиції має стати рушійною силою розвитку визначених галузей та регіонів. Пріоритети створення нових робочих місць обумовлюють основні напрями розвитку національного та регіональних економічних комплексів, спеціалізацію окремих регіональних структур і, через попит на робочу силу, розвиток ринку освітніх послуг.

Реформування оплати праці має не лише забезпечити належний рівень життя, але й стимулювати населення до активної поведінки на ринку праці, до ефективної трудової діяльності.

Пропозиція робочої сили в Україні, незалежно від економічної ситуації, визначається демографічними чинниками, передусім чисельністю населення віком 20-65 років. Саме ці вікові рамки всупереч законодавству реально окреслюють економічно активний вік в Україні - до 20 років молодь переважно навчається і не виходить на ринок праці, а після досягнення пенсійного віку населення, як правило, не припиняє трудової діяльності. Водночас пропозиція робочої сили, особливо її якість, може стати або додатковим чинником прискорення, або бар'єром економічного зростання.

Сучасний рівень економічної активності населення України попри значно нижчий, ніж у більшості країн світу, пенсійний вік є досить високим за міжнародними стандартами. Це пояснюється головним чином активністю жінок 20-49 років. Найвищі рівні економічної активності населення характерні для Волинської, Вінницької областей та м. Києва, найнижчі - для Тернопільської, Чернівецької та Івано-Франківської областей. Загальна чисельність економічно активного населення залишається практично незмінною від початку виходу з кризи і становить 22644,9 тис. осіб.

Однак високий і постійно зростаючий ступінь старіння робочої сили (у середньому по Україні кожна п'ята економічно активна особа - старша 50 років, а кожна чотирнадцята - старша працездатного віку) створює певні перешкоди для нормалізації процесів відтворення робочої сили, для запровадження новітніх технологій і відповідної перекваліфікації працівників. Особливо гострою є проблема старіння робочої сили у сільській місцевості, передусім у Чернігівській, Кіровоградській, Полтавській областях. Це може стати непереборним бар'єром розвитку нових відносин в аграрному секторі цих регіонів.

Освітня та професійна підготовка робочої сили. Якість підготовки робочої сили має першорядне значення саме у період економічного зростання у зв'язку з необхідністю запровадження нових технологій, схем організації виробництва,

коли майже вичерпано екстенсивні чинники економічного зростання і необхідна інтенсифікація як виробництва, так і надання послуг.

1. Михеев В.А. Основы социального партнерства: теория и политика. — М., 2001. - С. 297.
2. Семигин Г.Ю. Социальное партнерство в современном мире. — М.: Мысль, 1996. - С. 208.
3. Социальная политика: учебник / Под общ. ред. Н.А. Волгина. — М.: Экзамен, 2002. - С. 736.
4. Толкунова В.Н. Трудовое право. - М., 2002. — С. 313.

Н.О. Поляк*

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНО-АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ

Сучасна система соціального забезпечення охоплює медичне обслуговування й сімейні допомоги, а також забезпечує гарантований дохід у таких випадках, як захворювання, безробіття, старість, інвалідність, втрата годувальника, виробнича травма, вагітність і пологи.

Соціальне забезпечення економічно-активного населення є невід'ємною частиною соціальної політики уряду й відіграє суттєву роль у недопущенні та зниженні рівня бідності. У поєднанні з розвитком економіки й активною політикою на ринку праці воно стає інструментом для досягнення стійкого соціально-економічного розвитку. Слід зазначити, що для підприємств і держави соціальне забезпечення означає витрати, але разом з тим – це інвестиції в людину та допомога їй.

Роль соціального забезпечення економічно-активного населення зростає у зв'язку з процесами глобалізації. У контексті глобалізації бізнес і держави відчують міцний тиск, пов'язаний із необхідністю зниження видатків виробництва. Так, витрати на оплату праці, відрахування на соціальне забезпечення сприймаються як загроза міжнародній конкурентоспроможності. Працівники та їх сім'ї стають все більш вразливими, неформальні ринки праці розширюються¹.

Слід зазначити, що останнім часом в Україні все більше уваги приділяється пасивним заходам соціального забезпечення, які спрямовані на захист непрацездатних вразливих верств населення, тоді як необхідно створювати таку систему соціального забезпечення населення, яка б фокусувалась не тільки на забезпеченні захисту непрацездатних і соціально-вразливих верств населення, а була б спрямована також на працездатних членів суспільства, що передбачає створення умов для самозахисту осіб, посилення превентивних заходів і включення до трудової діяльності різних груп населення.

Врахування вищезазначених положень, а також дослідження науково-теоретичних і методологічних напрацювань з проблем соціального забезпечення обумовлює необхідність розробки стратегічних напрямів удосконалення системи соціального забезпечення економічно-активного

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

¹ Конколевски Ханс-Хорст. В широком смысле концепция социального обеспечения основывается на усилении значимости превентивных подходов / Ханс-Хорст Конколевски // Человек и труд. – 2008. – № 1. – С. 5.

населення в Україні, які повинні бути тісно пов'язані зі стратегією зайнятості, гідної праці, стратегічними напрямками подолання бідності та з іншими аспектами соціальної політики.

Основними завданнями зазначених стратегічних напрямів повинні бути:

- створення стійкої та доступної системи соціального забезпечення, яка ґрунтується на інтеграційній, активній та інноваційній політиці;
- розширення сфери охоплення системи соціального забезпечення з метою забезпечення основного доходу та медичного обслуговування для всіх, хто потребує такого захисту;
- необхідність відмови від пасивного ставлення до соціальних явищ на користь активної позиції;
- посилення страхових механізмів фінансування соціального забезпечення (наприклад, трансформація страхових схем на випадок хвороби в схеми страхування здоров'я дозволить знизити потребу в зверненні до медичної допомоги);
- досягнення належного рівня державних соціальних гарантій і поступове їх підвищення;
- адаптація українських соціальних стандартів і нормативів до європейських тощо.

Формування стратегічних напрямів необхідно здійснювати з урахуванням національної специфіки та світового досвіду щодо організації соціального забезпечення, особливо в країнах Європейського Союзу. Це пов'язано, з одного боку, з різноманіттям моделей та підходів у соціальному забезпеченні, накопичених в цих країнах протягом тривалого часу, що дозволяє враховувати як позитивні, так і негативні елементи такого досвіду, а з іншого – спільністю історичних, соціальних і культурних засад України та країн ЄС.

У широкому розумінні стратегічні напрями удосконалення соціального забезпечення економічно-активного населення повинні базуватися на посиленні значущості активних заходів. Особливо важливим є вжиття заходів, що спрямовані на попередження реалізації соціальних ризиків – безробіття, хвороби, травм на виробництві тощо, сприяючи тим самим створенню умов для гідного життя населення.

Основними стратегічними напрямками удосконалення системи соціального забезпечення економічно-активного населення визначено такі:

- створення якісної й ефективної системи державних соціальних стандартів і нормативів;
- впровадження в практику фінансово-економічного обґрунтування соціальних законів;
- реалізація соціальної відповідальності на рівні держави, суспільства та бізнесу і громадянина;
- використання новітніх соціальних технологій у сфері соціального забезпечення;
- забезпечення гендерної рівності тощо.

До найважливіших стратегічних напрямів передусім слід віднести створення якісної та ефективної системи державних соціальних стандартів і нормативів, яка забезпечуватиме визначені соціальні права та державні

соціальні гарантії достатнього життєвого рівня населення. Ефективна система соціальних стандартів є обов'язковою передумовою формування потужного середнього класу та ліквідації глибокого розшарування суспільства. Важливим у даному питанні є адаптація національних соціальних стандартів і нормативів до міжнародних та європейських стандартів і нормативів, зокрема тих, які стосуються питань оплати праці, надання державної соціальної допомоги та виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Для цього необхідно ратифікувати Конвенцію МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» та Європейський кодекс соціального забезпечення й виконувати взяті соціальні зобов'язання держави, що визначені у цих міжнародних актах, перед своїми громадянами.

Крім вищезазначених стратегічних напрямів удосконалення системи соціального забезпечення економічно-активного населення, необхідно передбачати адаптацію вже існуючих напрямів до ринкових відносин та їх розвиток у нових умовах. Це означає, зокрема, збереження та розвиток системи соціальних послуг, адресності державних соціальних допомог, реалізація підприємствами соціозахисних функцій тощо.

О. Малова*

ПРОБЛЕМА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ І ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Пенсійний фонд України (ПФУ) є самостійною фінансово-банківською системою, що здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення на території всієї держави і формується за рахунок обов'язкових страхових внесків юридичних та фізичних осіб.

На сьогоднішній день ставка внесків обов'язкового державного пенсійного страхування - нарахування на зарплату - найвища у світі: 33,2% для роботодавця і 2% для працівника.

Законом про пенсійний збір, крім сплати основної суми, передбачені додаткові збори при здійсненні низки комерційних операцій:

1. Збір з купівлі-продажу безготівкової іноземної валюти за гривню - 0,5% від суми операції.
2. Збір з торгівлі ювелірними виробами, крім обручок - 5%.
3. Збір при відчуженні легкових автомобілів, крім авто інвалідів, та машин, які переходять у власність спадкоємцям за законом - 3%.
4. Збір при придбанні нерухомого майна - 1%.
5. Збір за користування послугами стільникового зв'язку - 7,5%.

Доходи Пенсійного фонду в 2010 р. склали 193,7 млрд. грн., з яких власні надходження Пенсійного фонду склали 119,3 млрд. грн., а перерахування з держбюджету - 64,1 млрд. грн. Дефіцит Пенсійного фонду в Україні в 2010 р. сягнув 26,6 млрд. грн.

Сьогодні Україна максимально задіяла механізм підтримки ПФУ: трансферти фонду з 2003 р. до 2009 р. зросли від нуля до 65,3 млрд. грн.

---

* студентка Національної академії управління

Поглиблює дефіцит Пенсійного фонду демографічна ситуація у країні. В Україні протягом десятиліть відбувається старіння населення, про що свідчить збільшення частки осіб похилого віку та зміна співвідношень між поколіннями. Уже сьогодні пенсіонери становлять 30% від загальної чисельності населення - 13,7 мільйона, а кількість платників пенсійного збору - лише 33% - 15,2 мільйона. Тобто один платник збору фінансує 90,8% середньої пенсії. Очікується, що у 2015 р. це співвідношення становитиме один до одного, а у 2050 р. - 1 до 1,39. Тобто кожен працівник працюватиме на власну зарплату, на 100% пенсії одного пенсіонера і ще майже 40% - на пенсію другого пенсіонера.

Зростання навантаження на працююче населення - одна з об'єктивних причин фінансової неспроможності Пенсійного фонду та Державного бюджету, тобто коштів, що надходять не вистачає для фінансування відповідних пенсійних виплат. Слід відзначити, Пенсійний фонд України є складовою частиною бюджетно-фінансової системи, який здійснює адміністрування солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування через систему акумулювання і розподілу коштів.

Одним із показників економічного й соціального становища населення країни є рівень пенсійного забезпечення. У ринкових умовах проблема пенсійного забезпечення - одна із найважливіших. Отже, на сьогоднішній день постає актуальне питання наповнення Пенсійного Фонду.

Сьогодні є лише три варіанти збалансування Пенсійного фонду:

1. Збільшення пенсійного віку, що пропонує МВФ. Пенсійний вік для жінок планують підвищити з 55 до 60 років. Чоловіки, як і зараз, ітимуть на пенсію в 60.

2. Обмеження розміру пенсій, що зменшить видатки ПФУ. Максимальний розмір пенсії хочуть встановити на рівні 12 прожиткових мінімумів для осіб, що втратили працездатність (з 1 січня 2011 р. ця сума має скласти 9000 грн.). Зараз обмеження немає в принципі.

3. Вивід з тіні зарплати, що дозволить збільшити надходження внесків до фонду.

Сьогодні уряд намагається збалансувати ПФУ за допомогою легалізації заробітної плати. Крім того уряд пропонує, *по-перше*, посилити відповідальність роботодавців за трудові відносини з працівниками без укладання договору, тобто за створення нелегального робочого місця, з якого не платяться внески й податки.

По-друге, запровадити індикативні заробітні плати, з яких будуть розраховуватися внески в соціальні фонди.

По-третьє, перерозподілити зобов'язання роботодавця і працівника в структурі соціальних внесків.

По-четверте, лібералізувати трудове законодавства, зокрема віднесення низки важливих питань (тривалість робочого дня, терміни оплати праці, умови звільнення) до сфери внутрішніх домовленостей між працівником і роботодавцем.

Проведення пенсійної реформи сьогодні є одним з найбільш нагальних соціально-економічних завдань держави. Реформування пенсійної системи дасть змогу розв'язати цілу низку важливих проблем у соціальній та економічній

сфері, підвищити пенсії, ліквідувати дефіцит Пенсійного фонду та спрямувати бюджетні кошти в інші сфери соціального забезпечення.

Пенсійна реформа покликана розв'язати хронічні проблеми, які сформувалися у системі пенсійного забезпечення за 20 років незалежності України. Так, реформування пенсійної системи дасть змогу досягти більшої справедливості при нарахуванні пенсій, зменшити навантаження на державний бюджет, ліквідувавши дефіцит Пенсійного фонду, та підвищити розмір пенсій, забезпечивши умови для гідного життя громадян пенсійного віку.

А.В. Сивак*

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ І ПЕНСІЙНА РЕФОРМА

Стан пенсійної системи та перспективи її розвитку великою мірою визначаються демографічною ситуацією. Головними чинниками пенсійних реформ в Україні на сучасному етапі і в довгостроковій перспективі є три демографічні тенденції: низька народжуваність, збільшення тривалості періоду навчання та зростання очікуваної тривалості життя. Дві перші тенденції зумовлюють зменшення контингенту працюючих, остання – збільшення контингенту пенсіонерів, і в сукупності вони є об'єктивним фактором посилення навантаження на пенсійну систему.

Низька народжуваність, притаманна сучасному типу відтворення населення, зумовлює звужене відтворення поколінь, тобто кожне наступне покоління дітей за чисельністю менше покоління своїх батьків. Україна має один з найнижчих у Європі (і загалом у світі) рівень народжуваності. Зусилля держави щодо стимулювання дітонародження, зокрема встановлення високих розмірів допомоги при народженні дитини та їх диференціація залежно від черговості народження дитини, дали певний ефект. За даними Держкомстату України у 2007 р. сумарний коефіцієнт народжуваності збільшився до 1,35, у 2008 р. – до 1,46 дитини. Але як показує практика, дія грошових стимулів народжуваності швидкоплинна, а досягнуті показники надто далекі від необхідних хоча б для простого відтворення поколінь. Загалом, фахівці-прогнозисти не вважають імовірним повернення до розширеного відтворення. В Україні за варіантом прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України показник народжуваності у довгостроковій перспективі становитиме 1,6 дитини (у 2050 р.). Фахівці ООН більш оптимістичні з цього питання: за їх гіпотезою, до 2050 р. сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні має досягти 1,85 дитини на одну жінку.

Збільшення тривалості навчання, пов'язане зі становленням суспільства, заснованого на знаннях, призводить до подовження періоду дитинства і більш пізнього виходу на ринок праці. Кількість студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за період незалежності збільшилася у 2,7 раза і досягла 2,4 млн. осіб. Повний цикл навчання в цих закладах становить зазвичай 6 років (4 роки бакалаврату та 2 роки магістратури), тоді як радянська система вищої

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

освіти передбачала 4–5 років навчання. Серед новоприйнятих студентів вищих навчальних закладів близько 70% становлять випускники загальноосвітніх навчальних закладів відповідного року. Тобто з трьох випускників шкіл принаймні двоє продовжують навчання, здобуваючи вищу освіту [2]. Масовий характер вищої освіти і традиційне ставлення до навчання як до основного виду діяльності зумовлюють низький рівень зайнятості молоді в Україні. За даними обстеження економічної активності населення, яке здійснюється Держкомстатом України і базується на стандартах Міжнародної організації праці, у 2008 р. рівень зайнятості осіб віком 15–19 років становив 13,9%, віком 20–24 років – 56,9% [3]. Тобто переважна більшість молодих людей починають працювати після досягнення 20 років. Найближчим часом тривалість навчання зросте у зв'язку із завершенням переходу системи повної загальної середньої освіти на 12-річний цикл навчання. Отже, вихід на ринок праці буде відтермінований ще далі (принаймні до 22 років).

Зростання очікуваної тривалості життя передбачає збільшення частки осіб старшого віку в структурі населення. Для України, як і для більшості країн світу, головною демографічною тенденцією поточного століття є старіння населення, що виявляється у зростанні частки осіб похилого віку, особливо у зростанні співвідношення між чисельністю поколінь пенсійного й працездатного віку.

За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, частка осіб старших за працездатний вік у загальній чисельності населення впродовж 2010–2050 рр. збільшиться з 24,5% до 35,5%. Якщо на початок 2010 р. на 1000 осіб працездатного віку припадало 406 осіб пенсійного віку, вже у 2015 р. це співвідношення зросте до 441 осіб, у 2025 р. – до 520 осіб, а у 2050 р. – до 735 осіб, тобто чисельність покоління пенсійного віку сягатиме $\frac{3}{4}$ чисельності покоління працездатного віку.

Прогресуюче старіння населення вимагає реформування пенсійних систем, оскільки зумовлює зростання демографічного навантаження на населення працездатного віку та пенсійних видатків у майбутньому. Як показує практика інших країн світу, одним із варіантів розвитку пенсійної системи в умовах старіння населення є підвищення пенсійного віку. У більшості країн постсоціалістичного простору упродовж 1989–2006 рр. пенсійний вік було підвищено на 1,5–5 років. Серед країн СНД лише чотири – Білорусь, Російська Федерація, Узбекистан та Україна – залишили пенсійний вік незмінним (55/60 років). У європейських країнах звичайний вік переходу від працездатного до пенсійного періодів життя становить 62–65 років. Спостерігається також загальносвітова тенденція до вирівнювання межі пенсійного віку жінок і чоловіків, що є неодмінною передумовою утвердження принципів гендерної рівності в трудових і пенсійних правах. У більшості країн світу межа пенсійного віку для жінок і чоловіків вже встановлена на однаковому рівні (5-річна різниця спостерігається переважно у мусульманських країнах).

Зазвичай основними перепонами підвищення пенсійного віку в Україні називають низькі показники очікуваної тривалості життя. Однак слід мати на увазі, що величезне відставання України за очікуваною тривалістю життя при народженні формується переважно за рахунок надзвичайно високої передчасної смертності населення (особливо чоловіків), що пов'язано зокрема з поширенням

шкідливих виробничих чинників, які здійснюють вплив на здоров'я працівників. Відмінності в інтенсивності смертності людей старшого віку значно менші. Середня очікувана тривалість життя при досягненні 60 років в Україні становить 19,6 року для жінок та 14,4 року для чоловіків, що лише на один–три роки менше, ніж у країнах Балтії та інших країнах Центральної та Східної Європи, а пенсійний вік у цих країнах на три–п'ять років вищий.

Для перерозподільчих систем, до типу яких належить солідарна система в Україні, в якій поточні виплати наявним пенсіонерам здійснюються за рахунок надходжень внесків від працюючого населення, надзвичайно велике значення має співвідношення пенсіонерів і платників внесків. Фактично саме цей показник визначає, наскільки розмір пенсії може компенсувати втрату заробітку, характеризує рівень життя пенсіонерів порівняно з працюючим населенням. Співвідношення кількості пенсіонерів і платників податків визначає коефіцієнт заміщення, тобто співвідношення середніх розмірів пенсій і заробітних плат.

В Україні вже нині на 10 платників пенсійних внесків припадає в середньому 9 пенсіонерів. У 2025 р. кількість платників внесків і пенсіонерів зрівняється, а до 2050 р. кількість пенсіонерів перевищить кількість платників внесків на 25%. Прогресуюче старіння населення зумовлює невідворотність збільшення демографічного навантаження на працездатне населення за умови незмінності чинної межі пенсійного віку. Все це необхідно врахувати при здійсненні подальших реформ у пенсійній системі України.

Одним із аргументів проти підвищення пенсійного віку в Україні називають загострення ситуації на ринку праці. Однак це доволі легко спростувати. Підвищення пенсійного віку не буде спричиняти істотного зростання безробіття, оскільки значна кількість пенсіонерів і нині продовжують працювати (тобто існує доволі значна кількість робочих місць для осіб старшого віку). До того ж склалася доволі чітка сегрегація зайнятого населення за «молодіжними» і «старечими» секторами зайнятості, тобто продовження періоду зайнятості старих працівників істотно не вплине на можливості працевлаштування молоді. Особи віком 15–34 років (офіційна межа молодого віку згідно з національним законодавством) становлять більше половини штатних працівників фінансової діяльності й торгівлі, більше третини – працівників готелів і ресторанів та державного управління. Тобто молодь «захопила» найбільш оплачувані види діяльності (фінансова діяльність, державне управління) та комерційні види послуг. Частка пенсіонерів за віком у зазначених видах діяльності не перевищує 4–6%, в готелях і ресторанах – 10,9% [4]. Найбільша частка пенсіонерів за віком спостерігається переважно у сфері бюджетних закладів з низьким рівнем заробітної плати. З огляду на це, підвищення пенсійного віку навряд чи ускладнить можливості працевлаштування для молоді (в тому числі на перше робоче місце) – вони орієнтовані на інші критерії в оцінці робочих місць, ніж люди старшого віку.

Підвищення пенсійного віку дає змогу наростити обсяги зайнятості і виробництва. За умови незмінної продуктивності праці кожен відсоток збільшення кількості зайнятого населення по праву може вважатися внеском у створення додаткового ВВП. Позитивний ефект підвищення пенсійного віку для державного бюджету полягатиме у збільшенні кількості платників податків і

надходжень від податку з доходів фізичних осіб до бюджету країни, економію бюджетних коштів на видатках, пов'язаних з різними пільгами для пенсіонерів, наприклад, на безкоштовний проїзд у міському та приміському транспорті. Загалом, підвищення пенсійного віку в умовах, коли генеральним демографічним трендом є процес старіння населення, це абсолютно природний і найбільш адекватний крок.

Крім того, світовою практикою вирішення аналогічних демографічних проблем є перехід на умови індивідуалізації пенсійних рахунків, зменшення пільгових умов призначення пенсій, підвищення пенсійного віку відповідно до демографічної ситуації, стимулювання подовження трудової активності [5]. Прийняття рішення щодо цих питань є складним завданням, однак в Україні вже сьогодні треба приймати рішення щоб запобігти невідворотній ситуації в майбутньому.

1. Свенціцкі М., Ткаченко Л., Чапко І. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010.
2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/2009 навчального року: Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2009.
3. Економічна активність населення України у 2008 році: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2009.
4. Праця України у 2008 році: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2009.
5. Марек Гура. Пенсійна реформа: Виклик для України / За ред. М. Свенціцкі, І. Чапко, А. Ермошенко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2008. – Режим доступу: <http://brc.undp.org.ua/img/publications/Pension>

Ю.В. Кривобок*

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Відповідно до усіх демографічних прогнозів, на початку другого десятиріччя XXI ст. в країнах з розвиненою ринковою економікою слід чекати значних змін у демографічній структурі населення, насамперед збільшення абсолютної і відносної частки осіб літнього віку [1]. Негативні соціально-економічні наслідки старіння населення пов'язані не стільки з самим процесом старіння, скільки з одночасною зміною співвідношення між особами літнього віку і працездатним населенням. У свою чергу, скорочення осіб працездатного віку пояснюється постійним зниженням (починаючи з 1950-х рр.) рівня народжуваності населення.

В Україні за період 1959–2001 рр. за даними перепису населення співвідношення осіб пенсійного віку і населення працездатного віку збільшилося майже вдвічі (з 22,7 до 41,1%). За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень НАН, протягом 2010–2025 рр. це співвідношення досягне 50%, а до 2050 р. – 76%. Уже нині пенсіонери становлять майже 30% загальної чисельності населення. На сьогодні чисельність платників внесків на пенсійне страхування становить 15,2 млн. осіб, а чисельність пенсіонерів – 13,8 млн. [2],

---

* к.філол.н., завідувач відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

тобто пересічний платник внесків фінансує 90,8% середньої пенсії, а в окремих регіонах і більше. При цьому частка пенсійних видатків у валовому внутрішньому продукті країни вже перевищує 15%.

У зв'язку з істотним збільшенням чисельності людей похилого віку у загальній віковій структурі населення актуальним є соціально-економічне становище людей похилого віку. За даними Держкомстату України, пенсіонери є значною за масштабами групою малозабезпечених: 44,5% бідних становлять сім'ї, де є пенсіонери [3]. Бідність пенсіонерів є результатом впливу кількох чинників: низьких зарплат, високого рівня безробіття та тінізації економіки, і внаслідок цього - низького коефіцієнта заміщення зарплати пенсією. Отже, в умовах економічної кризи останніх років дослідження засобів соціальної підтримки пенсіонерів набуває особливої актуальності.

Основним засобом соціальної підтримки пенсіонерів і для багатьох із них єдиним джерелом доходів є **пенсійне забезпечення**. У більшості країн світу дотепер переважає пенсійна система, заснована на принципі «солідарності поколінь», коли пенсії виплачуються з обов'язкових платежів працюючих громадян. Але проблема полягає в тому, що цей рівень стає все більш ненадійним. Адже через погіршення демографічної ситуації – старіння населення – зменшується співвідношення між кількістю працюючих і пенсіонерів. Ріст середнього рівня життя вимагає встановлення більших пенсій. Відтак підвищуються зобов'язання держави перед пенсіонерами, відбувається збільшення обов'язкових пенсійних відрахувань, зростають видатки на фінансування пенсійної системи, які навіть у розвинених країнах сягають 10% ВВП. Це обумовлює необхідність реформування пенсійної системи.

Сьогодні системи пенсійного забезпечення, що діють у більшості країн уже понад 40 років, досягли своєї зрілості й певною мірою вичерпали себе. Для багатьох пенсійних схем характерний дефіцит за поточними платежами, а заборгованість системи соціального забезпечення, за деякими оцінками, становить у різних країнах від 100 до 250% ВВП [4]. Недержавне пенсійне забезпечення починає займати вкрай важливе місце в системі соціального захисту працюючої частини населення (табл. 1). Саме цей вид особистого накопичувального страхування повинен стати дієвим інструментом досягнення балансу інтересів між державою та громадянами у сфері їх пенсійного забезпечення.

Таблиця 1. Структура пенсійних виплат у деяких країнах світу*

	Державна пенсія	Недержавна пенсія	Сумарні виплати
Австралія	25%	33%	58%
Данія	28%	34%	62%
Нідерланди	35%	35%	70%
Швеція	35%	10%	45%
Швейцарія	30%	30%	60%
Велика Британія	17%	17%	34%

Отже, необхідність впровадження недержавних систем пенсійного забезпечення прийнята сьогодні більшістю розвинених країн. Використання

* Джерело: Кривенко Л.В., Мелешко О.В. Населення як чинник розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення // Актуальні проблеми економіки. - 2010. - № 1. – С. 185-192.

недержавних джерел фінансування пенсій перевірене часом і стимулюється державою, оскільки це скорочує кількість людей, залежних від підтримки держави, та створює умови для того, щоб держава зосередилася на пенсійному забезпеченні найменш захищених верств населення.

В Україні практична реалізація пенсійної реформи пов'язана з набуттям чинності Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», спрямованих на поступове запровадження трирівневої пенсійної системи. У 2009 р. була прийнята Концепція подальшого проведення пенсійної реформи [5], яка визначає основні шляхи й засоби удосконалення пенсійної системи та подальшого проведення пенсійної реформи. Крім того, перспективи впровадження пенсійної реформи розглядалися під час парламентських слухань на тему «Стан проведення пенсійної реформи та шляхи її вдосконалення», які проводилися 16 лютого 2011 року.

Оцінюючи теперішню ситуацію з пенсійним забезпеченням в Україні та кроки, що здійснюються урядом у напрямку його реформування, варто зазначити, що **вітчизняна система недержавного пенсійного забезпечення характеризується повільним темпом розвитку**, що пов'язано з такими **причинами**, як: низький рівень дохідності пенсійних активів; законодавча неврегульованість окремих питань діяльності ринку недержавних пенсій; низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, банківської системи та інших фінансових установ; недостатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників; низький фінансовий рівень спроможності громадян для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення; обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів, внаслідок відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів; низький рівень роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві та недостатність її фінансування.

Результати аналізу здійснених заходів з реформування пенсійної системи свідчать про необхідність коригування процесів подальшого проведення пенсійної реформи з урахуванням набутого досвіду та соціально-економічного становища в країні. При цьому **подальше реформування пенсійної системи** має здійснюватися за такими **напрямами**, як: розширення бази справляння страхових внесків; поліпшення фінансового стану Пенсійного фонду України; забезпечення середньо- та довгострокової стабільності пенсійної системи з поступовим переходом до посилення ролі накопичувальних складових частин пенсійної системи як фактора диверсифікації джерел доходів; забезпечення належного рівня заміщення заробітної плати пенсією та мобілізації довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації вітчизняної економіки.

Отже, **ключовими завданнями пенсійних реформ** в Україні є забезпечення стабільності функціонування пенсійної системи, забезпечення соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі та формування ефективної, надійної системи недержавного пенсійного забезпечення.

Стабільне функціонування пенсійної системи можуть забезпечити такі кроки: посилення платіжної дисципліни стосовно сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України; забезпечення обґрунтованості та прийнятності рівня фіскального навантаження на фонд оплати праці; розширення бази нарахування страхових внесків, у тому числі за рахунок легалізації зарплати та підвищення її рівня, скорочення неповної зайнятості та безробіття; створення умов для запобігання збільшенню фінансового навантаження на роботодавця під час фінансування пенсій працівникам, зайнятим на підземних роботах, на роботах зі шкідливими і важкими умовами праці та на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугу років; вдосконалення законодавства в частині повноважень здійснення державного нагляду в системі накопичувального пенсійного забезпечення, а також посилення ролі Мінекономіки України у запровадженні обов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

Для забезпечення соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі необхідно: удосконалити порядок перерахування пенсій працюючим пенсіонерам; ліквідувати диспропорції у пенсійному забезпеченні, зумовлені збереженням спеціальних пенсійних програм для деяких категорій громадян, та поетапно здійснити перехід до єдиних правил призначення пенсій; упорядкувати розміри надбавок і підвищень до пенсій для різних категорій осіб залежно від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Формування ефективної, надійної системи недержавного пенсійного забезпечення передбачає здійснення таких заходів: розширення напрямів інвестування пенсійних активів; уніфікація порядку оцінки пенсійних активів та визначення розміру пенсійних накопичень у системі недержавного пенсійного забезпечення й обов'язковій накопичувальній пенсійній системі, впровадження щоденного розрахунку чистої вартості пенсійних активів та вартості одиниці пенсійних внесків за єдиною методикою; приведення програми добровільного пенсійного забезпечення, виконання яких регулюється окремими законодавчими актами відповідно до вимог Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення"; прирівнювання порядку оподаткування пенсійної виплати, що здійснюється одноразово, до порядку оподаткування пенсії на визначений строк, які виплачуються з недержавного пенсійного фонду; сприяння емісії цільових середньо- та довгострокових облігацій внутрішньої державної позики; запровадження міжнародних стандартів інвестиційної діяльності та звітності для суб'єктів системи накопичувального пенсійного забезпечення й механізмів корпоративного управління в системі недержавного пенсійного забезпечення; уніфікація структури, правил і вимог до функціонування обов'язкової й добровільної складової частини системи накопичувального пенсійного забезпечення; активізація участі роботодавців у системі недержавного пенсійного забезпечення; здійснення додаткових заходів щодо захисту коштів учасників системи накопичувального пенсійного забезпечення від знецінення, втрат та інших ризиків з метою посилення довіри населення до системи накопичувальних пенсій; забезпечення розробки та виконання обов'язкових професійних пенсійних програм для окремих категорій осіб, зайнятих на

роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, що дають право на призначення пільгових пенсій, з одночасним здійсненням заходів щодо створення роботодавцем безпечних для здоров'я робочих місць.

Підсумовуючи вищезазначене, варто підкреслити, що розв'язання проблем пенсійного забезпечення потребує зваженого підходу та координації дій різних гілок влади. Успішність пенсійної реформи неможлива без докорінного реформування системи оплати праці, що передбачає поетапне підвищення мінімального розміру заробітної плати як безпосереднього регулятора мінімального пенсійного внеску та обсягів фонду оплати праці. Ключовими завданнями пенсійних реформ в Україні є забезпечення стабільності пенсійної системи, соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі та формування ефективної, надійної системи недержавного пенсійного забезпечення.

1. Щербаков А.И., Мдинарадзе М.Г. Основы демографии и государственной политики народонаселения. – М.: МГУ, 2007. – 292 с.
2. Іванісов О.В., Доровської О.Ф. Проблема демографічного старіння населення в Україні. – 2010. – Режим доступу: http://eprints.ksame.kharkov.ua/16808/1/280-286_Іванісов_ОВ.pdf
3. Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
4. Кривенко Л.В., Мелешко О.В. Населення як чинник розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - № 1. – С. 185-192.
5. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р.

С.В. Бортнік*

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК СТРАТЕГІЯ МАЙБУТЬОГО УКРАЇНИ

На сьогодні для більшості громадян України отримання якісної медичної допомоги потребує значних витрат. Норма статті 49 Конституції України, відповідно до якої держава створює умови для ефективного й доступного для всіх громадян медичного обслуговування, не забезпечується.

Сучасний стан системи охорони здоров'я не дозволяє у повній мірі забезпечити право громадян на медичну допомогу на рівні, передбаченому міжнародними стандартами та законодавством України. Тому запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування є невідкладною потребою для забезпечення громадян належним медичним страхуванням, яке, відповідно до статті 25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, є одним з п'яти видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Основними цілями запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування є:

- забезпечення державних гарантій на безоплатну медичну допомогу та медичне страхування для громадян України;
- забезпечення гарантованим обсягом медичної допомоги;
- підвищення якості надання медичних послуг.

---

* старший науковий консультант відділу із соціальних питань та праці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України

Про актуальність зазначеного питання свідчать законодавчі ініціативи в галузі медичного страхування, які сьогодні знаходяться на розгляді Верховної Ради України.

Усі законопроекти спрямовані на вирішення винятково важливої в соціальному й економічному плані проблеми реформування організаційно-фінансових засад функціонування системи охорони здоров'я шляхом запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування.

Проте це різні концепції, які базуються на різних варіантах створення страхової організації, при виборі якого слід пам'ятати, що ефективність системи державного управління охороною здоров'я залежить насамперед від суб'єкта управління та механізму контролю.

1. Концепція загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування.

Прихильники цієї концепції пропонують два шляхи її реалізації: запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування шляхом створення нового фонду соціального страхування (проект Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування", внесений народними депутатами Л. Григорович, Є. Добряк, В. Карпук (реєстрац. № 1040-1 від 18.12.2007)) та загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування на базі Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (проекти законів України "Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування", внесений народними депутатами Я. Сухим, Л. Денісовою (реєстрац. № 1040 від 27.11.2007) та "Про внесення змін до деяких законів України (щодо запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування), внесений народними депутатами О. Шевчуком, М. Папієвим (реєстрац. № 1040-2 від 25.01.2008)). Усі зазначені вище законопроекти на засіданні Верховної Ради України 17 грудня 2010 року відхилені.

2. Концепція запровадження обов'язкового медичного страхування через страхові компанії (проект Закону України "Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування", внесений народним депутатом України В. Коновалюком (реєстрац. № 4279 від 30.03.2009). Проект відкликано 22.05.2009.

3. Концепція запровадження обов'язкового медичного страхування через державну страхову компанію (проект Закону України "Про фінансування охорони здоров'я та обов'язкове соціальне медичне страхування в Україні", внесений народними депутатами Т. Бахтеєвою, Р. Сорочинською-Кириленко, В. Коновалюком та ін. (реєстрац. № 4744 від 30.06.2009).

Нагромаджений багаторічний світовий досвід у галузі медичного страхування свідчить про високу ефективність різних моделей і систем медичного страхування та страхування здоров'я. До теперішнього часу визначаються три основні види фінансування охорони здоров'я: державне, через обов'язкове й добровільне медичне страхування та змішана форма.

У всіх країнах використовуються ті чи інші форми й види медичного страхування (як добровільного, так і обов'язкового). Лише такі економічно

розвинуті країни, як Велика Британія, Швеція, Канада, Австралія можуть дозволити собі мати державну систему фінансування охорони здоров'я, але навіть в цих економічно розвинутих країнах діють системи медичного страхування.

Проте запровадити зарубіжні моделі співплати населенням медичних послуг, добровільного та обов'язкового медичного страхування не дозволяють вітчизняні соціально-економічні умови.

Отже, потрібно підійти до вирішення питання запровадження медичного страхування раціонально й прагматично. Одним із раціональних шляхів вирішення цього питання має стати надання додаткових повноважень та обов'язків Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, який вже давно й успішно працює в Україні.

М.М. Яцишин*

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СФЕРІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

Актуальність даної теми викликана сучасними проблемами кримінально-виконавчої системи, діяльність якої тісно пов'язується з дотриманням прав людини під час виконання кримінальних покарань. Як свідчить історичний досвід, проблема ця така ж давня, як і світ, і упродовж всього часу вона відображає доволі непрості взаємовідносини особистості і суспільства, закону, права і обов'язку, тобто всього того, що вміщує коротка діалектична пара – злочин і покарання.

Вітчизняні дослідники А.Г. Алексєєв, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, Н.Г. Калашник, В.Г. Лукашевич, В.Т. Маляренко, В.М. Санін та ін. одностайні у тому, що гуманне ставлення до громадян – це невід'ємна ознака демократичної держави, яка найбільш рельєфно проявляється у її ставленні до призначення і виконання кримінальних покарань.

У даній статті ставиться мета узагальнити набутий досвід гуманізації кримінально-виконавчої системи у процесі розбудови Української держави, зокрема в частині, що стосується впровадження світового досвіду у цій сфері.

Щодо першого положення, то, як відомо, Конституція України проголосила права людини найвищою соціальною цінністю, а їх гарантії – головним обов'язком держави, а в ст. 63, яка стосується кримінально-виконавчої системи щодо забезпечення проголошених цінностей і гарантій у сфері виконання покарань, визначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені судом. Це визначальне положення, а також завдання з реалізації ідей гуманізму при призначенні та виконанні покарань закріплені у Кримінально-виконавчому кодексі України (КВК України) [1].

Стосовно другого положення, то основою удосконалення українського кримінально-виконавчого законодавства в напрямку його гуманізації стали міжнародно-правові акти, що забезпечують дотримання прав людини. До них

---

* д.ю.н., доцент, завідувач, професор кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки

належать прийнятий у червні 1945 р. Статут ООН, що закріпив "основні права людини, гідності і цінності людської особистості", і Загальна декларація прав людини [2], за якими з'явилася ціла низка пактів і конвенцій про права, у тому числі Конвенції ООН та Ради Європи проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Необхідно зазначити, що вже протягом першого десятиріччя у результаті проведення широкомасштабної реформи і кримінальне законодавство, і кримінально-виконавча політика України загалом зазнали кардинальних змін. Ефективним стимулом для цього став вступ України до Ради Європи у 1995 р., коли наша держава взяла на себе певні зобов'язання перед міжнародною спільнотою, у тому числі вивести кримінально-виконавчу систему з підпорядкування МВС України та продовжити реформування кримінально-виконавчого законодавства, зокрема в напрямі його гуманізації, виходячи з вимог міжнародних стандартів у цій сфері. Саме з цією метою Україна як незалежна і демократична держава, член ООН і Ради Європи ратифікувала низку міжнародних угод про права людини і правил поводження з в'язнями.

Важливою подією на цьому шляху стало прийняття Постанови Верховної Ради України "Про Засади державної політики України в галузі прав людини", яка визначила принципи державної політики в галузі прав людини і спрямувала органи державної влади і громадські організації на поширення в українському суспільстві гуманістичного, заснованого на загальнолюдських цінностях та ідеях світогляду й адекватної правової свідомості [3, с. 109].

За час, що минув, зроблено чимало важливих реформаторських кроків. Порівняно з раніше чинним виправно-трудоим законодавством, основу якого складав Виправно-трудоий кодекс України (ВТК України), новий Кодекс визначив для Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) й нові завдання, пов'язані із запобігання злочинам і гуманізацією виконання покарань. Безсумнівно, що виконання нових за змістом завдань потребує адекватних видозмін у реформуванні на гуманістичних засадах, сил і засобів, які застосовуються для їх реалізації.

У перспективі принципово важливою є нова класифікація установ виконання покарань, їх диференціація за рівнем безпеки: мінімального, середнього та максимального, а для засуджених до обмеження волі – кримінально-виконавчі установи відкритого типу. Важливим є також встановлення для засуджених до позбавлення волі прогресивної системи відбування покарання: поетапна зміна умов відбування покарання, застосування пільг, у тому числі поліпшення умов утримання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення, а також поліпшення комунально-побутового забезпечення і медичного обслуговування засуджених.

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 15 лют. 2008 р.: відповідає офіц. текстові. – К.: Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 85 с.
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року // Кримінально-виконавче право: Збірник нормативно-правових документів / Уклад. А.Х. Степанюк. – Х.: Право, 2005. – С. 3-9.
3. Про Засади державної політики України в галузі прав людини: Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. № 757-XIV // Там само – С. 108-112.

О.М. Андрущак*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ, ЗА ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Виправно-трудове законодавство майже впродовж восьми десятиліть супроводжувало процес українського державотворення в одній із найскладніших сфер суспільних відносин. У цьому процесі найбільш виразно проявляються взаємовідносини особистості і суспільства, закону, прав людини й обов'язку і, загалом, злочину і покарання. Виявлення у ньому соціально-правового статусу осіб, які відбувають покарання, становить значний науковий і практичний інтерес з точки зору вдосконалення правових норм і в сучасних умовах творення правової держави, оскільки новий Кримінально-виконавчий кодекс (КВК) України успадкував значну частину організаційно-правових засобів, що регулюють порядок виконання і відбування покарань та правового статусу засуджених.

Отже, метою даного дослідження є аналіз виправно-трудового законодавства в частині соціально-правового статусу осіб, які відбувають покарання, щодо виявлення у ньому усього того, що може прислужитися для удосконалення сучасного законодавства з виконання покарань.

У науковій літературі існують різні підходи до тлумачення термінів "правове становище" і "правовий статус". Одні автори вважають, що ці поняття ідентичні, інші схильні розглядати ці дефініції як такі, що не збігаються за змістом і сутністю, висловлюючи точку зору про більш широке тлумачення одного з понять і вузького тлумачення іншого. Не заглиблюючись у сутність цих розходжень, доцільно погодитись з О. Джужою, А. Кирилюком та іншими дослідниками, які вважають, що недостатня теоретична розробка проблем правового статусу засуджених є однією з причин, що в чинному законодавстві і відомчих нормативних актах деякі права й обов'язки засуджених формулюються нечітко. Права засуджених визначаються так, що їхня реалізація інколи залежить від трактування адміністрації. Для окремих правообмежень потрібна законодавча основа, незважаючи на те, що за останні роки з цього приводу зроблено чимало [1, с. 91].

Сучасні наукові підходи розглядають соціально-правове призначення прав засуджених у контексті зміцнення режиму законності при виконанні покарання, оскільки міра свободи засудженого, у свою чергу, означає міру несвободи держави стосовно нього, притримуватися якої – важливий обов'язок її представників, тобто персоналу установ виконання покарань.

Виправно-трудовий кодекс УСРР 1925 р. (ВТК УСРР) [2, с. 404] мав свої особливості щодо визначення заходів соціального захисту, які у кодексі поділилися на 3 групи: судово-виправні, медично-педагогічні та медичні. Відповідно, визначалися й установи, куди за вироком суду відправляли засуджених осіб. Крім того, ВТК УСРР передбачав створення різних установ, які співпрацювали б з органами, що виконують покарання, у боротьбі із злочинністю, організацію служб, покликаних допомагати як звільненим з місць

* аспірантка Волинського національного університету імені Лесі Українки

позбавлення волі, так і засудженим, що відбували покарання (кримінально-діагностичні кабінети, наукові лабораторії тощо).

Заходи соціального захисту мали на меті: запобігання злочинам; позбавлення суспільно небезпечних елементів можливості вчиняти нові злочини; виправно-трудоий вплив на засуджених. У кодексі зазначалося, що закон не ставить своїм завданням помсту і кару, що всі заходи соціального захисту мають бути доцільними і аж ніяк не повинні завдавати фізичних страждань чи принижувати людську гідність. Значне місце в кодексі відводилося питанням культурно-освітньої роботи у виправно-трудоих установах. Вона мала сприяти соціальній адаптації засуджених до умов життя у суспільстві.

Виправно-трудоий кодекс УРСР 1970 р. (ВТК УРСР) [3] у своєму основному змісті тотожний ВТК 1925 р., за винятком окремих змін, викликаних черговими завданнями радянської влади. Таким чином, навіть загальний огляд сутності соціально-правового статусу осіб, які відбувають покарання, показує переважання обмежувальних заходів, які нерідко читаються як заходи самозахисту суспільства проти порушень умов його існування, а звідси, й правові та соціальні обмеження для засуджених у вигляді свободи пересування, вибору місця проживання і місця перебування, або ж обмеження у свободі вибору об'єктів праці для засуджених.

Разом з тим, на відмінну від КВК України, в якому досить чітко і обґрунтовано визначений правовий статус засуджених, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання, у виправно-трудоому законодавстві, на нашу думку, краще визначені соціальні заходи (за винятком, хіба що, духовних благ, богослужіння тощо), хоч і в новому КВК України, зокрема в ч. 1 ст. 123 визнано, що соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення й ресоціалізації засуджених.

1. Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.
2. Виправно-трудоий кодекс УСРР 1925 р. (ВТК УСРР) / П.П. Михайленко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 404.
3. Виправно-трудоий кодекс України: затв. Законом від 23 грудня 1970 р. – К., 1996. – 71 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 лют. 2008 р.: (відповідає офіц. текстові). – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 88 с.

С.А. Долгий*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

Поява перших благодійних організацій, кошти яких призначалися для утримання дітей-сиріт і дітей бідних батьків, відносять до часу царювання імператора Нерви (? - 33 р. до н.е.). Такі благодійні організації називалися тоді *alimenta*. Відомості про *alimenta* періоду I ст. н.е. зустрічаються в літописі

---

* аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна"

Діонісія Галікарнаського, згідно з якою в той період неповнолітні діти трьох Гораціїв отримували допомогу в *alimenta*. Згодом особливий інтерес до *alimenta* проявив імператор Траян (53-117 р. н.е.), що заснував стипендії (*stipendium*) для дітей бідних батьків.

Засновані римськими імператорами аліментарні установи являли собою грошові каси, що складаються із сум (*alimenta*), які підлягали роздачі на користь дітей-сиріт і дітей бідних батьків. У зв'язку з тим, що засновниками *alimenta* були імператори, необхідні суми видавалися дітям посадовими особами міста, зокрема квестором міської каси. Таким чином, *alimenta* були, по суті, благодійними імператорськими касами. Л.Н. Загурський відмічає, що "особливість аліментарних установ полягає в тому, що вони були абсолютно позбавлені елементів організації: по-перше, діти, які користувалися матеріальною підтримкою *alimenta*, залишалися під опікою своїх рідних (осіб, які їх замінюють) і через це не були постійно в *alimenta*, по-друге, посадові особи, які видавали грошові суми, не належали до адміністрації та обслуговуючого персоналу *alimenta*". Зазначені обставини свідчать про те, що *alimenta* не були установами в сучасному розумінні цього слова.

Благодійний характер *alimenta* пояснюється тим, що деякі імператори, створюючи *alimenta*, керувалися релігійними мотивами і розглядали *alimenta* як спосіб залишити посмертну пам'ять про близьких їм людей. Відомо, наприклад, що Антонін Пій заснував *alimenta* на честь своєї померлої дружини Фаустини, Септимій Север – на честь своєї сестри Юлії Мамлії.

Серед колегій релігійно-політичного характеру, що з'явилися в римському суспільстві у другій половині I ст. н.е., виділяються *collegia tenuiorum* (або *collegia funeraticia*) - похоронні колегії (далі *collegia tenuiorum*).

Історичні відомості про ці колегії можна почерпнути із записів юриста Марціана в Дигестах і з надгробних написів, зокрема, з напису, що містить статут похоронної колегії в місті Ланувіуме. Спробуємо встановити причину появи *collegia tenuiorum*. Латинські джерела I-IV ст. свідчать про те, що для того, щоб забезпечити собі місце для поховання та процес поховання, бідняки вступали в *collegia tenuiorum*, члени яких отримували право на покупку похоронного місця. За допомогою членських внесків у рамках колегії утворювалася похоронна каса, з якої у разі смерті члена видавалася сума, необхідна для його поховання.

Ще один вид благодійних організацій у Римській імперії з'являється в період царювання імператора Костянтина Великого (306-337 рр.). Латинські джерела того періоду згадують про *xenones* – будинки, призначені для прийому бідних мандрівників. Г. Ульгорн відмічає, що "неможливо встановити, коли, ким і в якою метою була заснована перша странноприймниця. Відомо лише, що в середині IV - початку VI ст. *xenones*, а також і інші благодійні організації, були поширені в східній частині Римської імперії, так що до середини IV ст. в одному лише Константинополі існувало 35 благодійних організацій цього виду".

У період 450–476 рр. у Римській імперії формуються такі види благодійних організацій: госпіталі (*nosocomia*), притулки для літніх людей (*gerontocomia*), для новонароджених (*brephotrophia*), для сиріт (*orphanotrophia*), для бідних (*ptochotrophia*), будинки для вдів (*herotrophia*).

Іон Милостивий (398-404 рр. н.е.) у 401 р. н.е. заснував будинок для прийому бідних породіль [5; 213], а Юстиніан (527-565 рр. н.е.) у 556 р. н.е. створив будинок для прийому пропаших жінок, так званий "будинок покаєння". Різноманітність благодійних організацій свідчить про багатосторонність їх розвитку. Вищезгадані організації надавали послуги в різних галузях благодійності.

Однією з характерних особливостей римських благодійних організацій є те, що їхня діяльність не обмежувалася статутною метою. З цього приводу Г. Ульгорн зауважує, що "особлива назва кожної благодійної організації відносить її до певної галузі благодійництва, проте не виключає допомоги і в інших її галузях. Так, наприклад, у госпіталях (*nosocomia*), призначених для лікування хворих, знаходили притулок не тільки хворі, але й ті, хто потребував будь-якої допомоги.

На жаль, джерела римського права не містять відомостей, які могли б дати досить повне уявлення про внутрішній устрій римських благодійних організацій. Відомо лише, що серед них зустрічалися як невеликі установи, так і великі, які містили в собі декілька будівель, наприклад Василіада в Кесарії.

Необхідність наукового історико-правового аналізу проблем розвитку благодійних організацій періоду існування Римської імперії обумовлена тим, що, функціонуючи в той період, благодійні організації історично були першим різновидом благодійних організацій романо-германської системи права. Крім того, в період кінця XIX - початку XX ст. основні елементи римських благодійних організацій були використані німецькими та російськими правознавцями для розробки організаційно-правових форм благодійних організацій, насамперед організаційно-правової форми установи. Окремі ознаки римських благодійних організацій простежуються в сучасних благодійних організаціях Німеччини і Росії.

Ю.М. Петренко*

БЛАГОДІЙНІСТЬ І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

Питання про благодійність в Україні сьогодні актуальне, як ніколи. Україна має сильні благодійні традиції, але й зараз, незважаючи на складну економічну ситуацію в країні, достатня кількість людей, причому не завжди з великими доходами, активно підтримує і просуває філантропічні традиції в сучасному суспільстві. Це обумовлюється тим, що люди в період економічної кризи відчули потребу один в одному, бажання взаємної підтримки і спільної роботи. Неодноразово в країні піднімали питання про необхідність створення сприятливого громадського сприйняття самої ідеї благодійності, виступали за внесення змін до законодавства України про благодійництво та за відкритість і публічність благодійних фондів і філантропів.

У демократичному суспільстві має відбуватися повноцінне партнерство держави та благодійних організацій, яке створюватиме сприятливі умови для

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

розкриття громадського потенціалу й спрямування соціальної активності. Усвідомлення потенціалу й можливостей благодійних організацій, їх включення у соціальні реформи є чинником їх успішної реалізації.

Одним із недоліків чинної системи соціальних послуг в Україні є відсутність конкуренції. Недорозвиненою є й мережа альтернативних соціальних послуг. Це значною мірою спричинено умовами фінансування соціальних послуг: бюджетні кошти плануються і спрямовуються на утримання великих державних інституцій, а не на потреби одержувачів соціальних послуг. У той же час багато людей, яким держава гарантує право на соціальну допомогу (соціальні послуги), звертаються до благодійних організацій, які допомагають їм долати життєві труднощі та підтримувати соціальну активність. У цьому випадку держава не виконує своїх зобов'язань по відношенню до цих людей. Система соціальних послуг повинна швидко й адекватно реагувати на попит й зміни у потребах людей, щоб бути здатною забезпечувати подолання соціальних ризиків. Це вимагає нових підходів, диверсифікації ресурсів, розширення спектру надавачів послуг.

Надання соціальних допоміг в будь-якій країні традиційно було прерогативою держави. Однак не можна залишати поза увагою існування благодійних організацій, які здатні, і здебільшого забезпечують попит на соціальні послуги у громаді. У своїй роботі благодійники керуються потребами та інтересами одержувачів допоміг, мають великий досвід допомоги їм, користуються довірою місцевих громад. Завдяки безпосередній наближеності до клієнтів вони можуть виконувати специфічні функції, які держава або не може виконувати, або їх організація буде вимагати більших адміністративних і фінансових ресурсів. Надання послуг через незалежного підрядника, а не через державні заклади – більш ефективно, тому що благодійні організації намагаються застосовувати найбільш раціональну організацію та оплату праці. Благодійні організації можуть використовувати такі ресурси, як волонтерська праця, ініціативність та активність членів організації, психологічна підтримка на засадах принципу "рівний-рівному", альтернативні матеріальні ресурси у вигляді пожертв, грантів, членських внесків, спрямовувати доходи від власної підприємницької діяльності на розвиток соціальних послуг. Таким чином, у реалізації державної політики з реформування системи соціальних послуг підвищується роль благодійних організацій. Найбільш типові функції, які може виконувати благодійна організація у системі надання соціальних послуг:

- безпосереднє адресне надання соціальних послуг у громаді;
- вивчення потреб й очікувань клієнтів;
- збір і акумулювання інформації про попит на послуги та зміни соціальної ситуації у громаді;
- участь у формуванні місцевих соціальних програм і планування розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні;
- здійснення громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та ефективністю місцевих соціальних програм.

Отже, благодійні організації беруть на себе частини турбот уряду, пов'язаних з поліпшенням матеріального становища одержувачів благодійної допомоги, сприяння соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних,

інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також надання допомоги особам, що через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів. Спочатку така діяльність означала в основному розподіл грошей чи речей серед бідних. Нині, особливо коли держава бере на себе певні зобов'язання щодо цього, благодійність стала більше означати надання послуг (створення адвокатського центру, надання допомоги в працевлаштуванні, будівництво житла для малозабезпечених, транспортні послуги, створення й експлуатація лікарень, клінік, будинків для людей похилого віку, профілактичних установ, наркологічних центрів, притулків).

Л.І. Ільчук*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ

Для функціонування системи соціального захисту важливою є соціальна відповідальність бізнесу (далі СВБ), яка повільно еволюціонувала в часі та стала частиною щоденного словника лише в останнє десятиріччя, особливо в Північній Америці та Західній Європі. Деякі дослідники стверджують, що ідея корпоративної соціальної відповідальності набула популярності у 1950-ті роки поширювалася в міру того, як корпорації ставали масштабнішими й потужнішими. У будь-якому разі, можна стверджувати, що багато організацій отримали мотивацію до здійснення програм соціальної відповідальності завдяки розвитку консьюмеризму, ширшої обізнаності громадськості з екологічними й етичними питаннями, зростанню тиску з боку організованих груп активістів, наприклад, захисників довкілля, феміністського руху, поборників інтересів споживачів. Серед перших прикладів СВБ - реакція на звинувачення в тому, що «Шелл» розоряє довкілля й порушує права людини в Нігерії, та скарги на те, що компанії-субпідрядники таких виробників одягу, як «Найк» і «Геп Інк», порушують права своїх працівників.

Розкриваючи зміст категорії «відповідальність», ми повинні виходити з того, що соціальну відповідальність не можна зводити до одного з її різновидів: моральної, політичної, юридичної, професійної тощо. У процесі вивчення цих різновидів відповідальності необхідно мати на увазі те, що співвідношення соціальної відповідальності з її різновидами можливо уявити як діалектичний зв'язок загального й особливого. Соціальна відповідальність є родовим поняттям стосовно її різновидів. Найбільш суттєві риси й ознаки, які притаманні соціальній відповідальності, властиві і її окремим різновидам.

Соціальна та правова відповідальність співвідносяться як загальне й особливе. Для цих видів відповідальності притаманні такі спільні риси: як соціальна, так і юридична відповідальність є засобом гарантування й охорони суспільних відносин; вони встановлюються певними суб'єктами та гарантуються певними засобами; є засобами гарантування прав людини та суспільних інтересів; є елементами надбудови суспільства, що залежать від рівня розвитку економічних, політичних і суспільних відносин; мають динамічний характер,

---

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

тобто розвиваються й трансформуються разом із суспільними відносинами; існують у певній сфері та регламентуються певним різновидом соціальних норм; спрямовані на досягнення певної мети; мають функціональну спрямованість; передбачають настання певних наслідків для порушника; забезпечують системність суспільства як соціального утворення; виробляють повагу до прав та свобод людини і є проявами культури суспільства.

У науковій літературі відсутня єдність думок щодо кількості видів соціальної відповідальності. Так, Н. Фокіна вважає, що соціальна відповідальність складається з моральної та правової. На думку Н. Головки, соціальна відповідальність існує у формі політичної, правової та моральної відповідальності. Л. Грядунова до соціальної відповідальності відносить політичну, громадянську, партійну, виробничу, правову, моральну, сімейно-побутову, а О. Плахотний пропонує класифікацію, що об'єднує всі ці види відповідальності, приєднуючи до них економічну, національну та державну. М. Бахтінін виділяють такі види соціальної відповідальності: моральна, персональна, політична, соціальна. Р. Хачатуров вважає, що у суспільстві існує стільки різновидів соціальної відповідальності, скільки в ньому діє різновидів соціальних норм.

Питання СББ розглядається і в міжнародному масштабі. В останні роки ООН усе більше приділяє увагу тому, що називають партнерством із приватним сектором, з метою прискорення досягнення цілей розвитку ООН. Задумана спочатку як міждержавна організація, ООН почала поширювати сферу своєї дії на громадянське суспільство й бізнес, шукаючи нових партнерів для формування нового світу. Партнерство з бізнесом і громадянським суспільством стали однією з головних інновацій Організації. Поступовий і безперервний процес відкриття й залучення бізнесу та громадянського суспільства є результатом більшого усвідомлення того, що ця всесвітня організація не зможе самотійно протистояти викликам світу, який глобалізується.

Ухвалення Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), сформульованих у Декларації тисячоліття ООН, стало знаковою подією в історії Організації. Підписавши Декларацію, світові лідери дали безпрецедентну обіцянку гарантувати як єдиний комплекс завдань мир, безпеку, розвиток, права людини та основні свободи. Досягнення всіх восьми Цілей розвитку тисячоліття - від скорочення вдвічі масштабів крайньої бідності до припинення розповсюдження ВІЛ/СНІДу та до забезпечення загальної початкової освіти - заплановано на 2015 рік.

У 2003 році Україна розробила власні ЦРТ, також установивши планові завдання на 2015 рік. Хоча основну відповідальність за досягнення ЦРТ несе уряд, роль бізнесу та приватного сектору також важлива. Через відповідальну та етичну практику приватний сектор міг би зробити унікальний і значущий внесок у реалізацію ЦРТ. Найважливіший внесок приватного сектору в ЦРТ полягає в тому, щоб інвестувати й успішно працювати, причому робити це з належною соціальною та екологічною відповідальністю, створюючи в такий спосіб відчутні соціальні переваги, в тому числі сприяти зайнятості та зростанню доходів населення.

Ідея соціально й екологічно відповідального бізнесу лежить в основі Глобального пакту ООН - висунутої у 2000 році ініціативи, яка спрямована на

заохочення суб'єктів бізнесу до поліпшення свого корпоративної соціальної й екологічної поведінки згідно з десятима принципами, які відображають певні стандарти: праці, прав людини, охорони довкілля, боротьби з корупцією. Глобальний договір - це добровільна міжнародна мережа корпоративного громадянства, ініційована з метою підтримки участі як приватного сектору, так і інших соціальних дійових осіб у заохоченні відповідального корпоративного громадянства та сприянні загальним соціальним і екологічним принципам для вирішення проблем глобалізації.

Варто згадати, що ЄС, як і інші міжнародні структури, активно співпрацює з усіма органами, агенціями та програмами ООН практично в усьому діапазоні напрямків діяльності Організації - від політики розвитку та миротворчої діяльності до гуманітарної допомоги, охорони довкілля, прав людини й культури. ЄС веде активну роботу в усіх напрямках світової діяльності щодо сприяння СББ.

З травня 2004 року ЄС та Україна мають спільний кордон, що посилює їхню політичну й економічну взаємозалежність. Україна та ЄС домовилися активізувати політичні, економічні й культурні відносини, включаючи транскордонне співробітництво і спільну відповідальність у запобіганні конфліктам та в їхньому врегулюванні. Темпи розвитку цих взаємовідносин повністю підтверджують зусилля та конкретні досягнення України у виконанні зобов'язань щодо відданості спільним цінностям. ЄС зацікавлений у корпоративній соціальній відповідальності, оскільки вона може бути позитивним внеском у справу досягнення стратегічної мети, визначеної в Лісабоні: «Стати найконкурентоспроможнішою та найдинамічнішою в світі економікою, що базується на знаннях, здатна до усталеного економічного зростання, забезпечує більше кращих робочих місць і більшу соціальну згуртованість».

Мета цього концептуального документа - заохотити практику СББ в Україні. Документ має ознайомити українські компанії, керівників уряду, представників неурядових організацій і суспільства з існуючими та новими поглядами на СББ, практичними питаннями її розвитку в Україні, апробованими на практиці методами.

Таким чином, загальна політика та стратегія ведення бізнесу спрямована на результат, служить завданням сталого розвитку і приносить вигоду всім зацікавленим сторонам. Корпоративна соціальна відповідальність реалізується через: організацію праці та виробничого процесу, що передбачає дотримання норм безпеки й екологічних норм в процесі виробництва, забезпечення якості товарів та їхньої безпеки для споживачів; збут і продаж товарів, що мають відповідати безпечній технології збуту товарів і нести користь кінцевому споживачу; продаж, маркетинг і відносини з клієнтами, донесення точної та правдивої інформації в рекламі продукції та на її обгортках, що сприяє встановленню добropорядних відносин між компанією та її клієнтами (споживачами); розвиток людських ресурсів і трудових відносин, що передбачає охорону й гігієну праці, навчання співробітників, стратегії подолання негативних наслідків реструктурування, соціальний захист робітників компанії тощо; фінансове управління і відносини з інвесторами, які вибудовуються через ефективність фінансового контролю, відкритість документації, ведення

фінансової звітності, якість роботи ради директорів, внутрішніх торговельних операцій і обсягу вкладень, подолання та запобігання хабарництва й корупції тощо; відносини з владою, які мають передбачати відкритість і прозорість лобістської діяльності, діалог між приватним і державним секторами для покращення політики й норм, що регулюють такі сфери, як працевлаштування, природоохоронні норми тощо; відносини з іншими зацікавленими сторонами (відносини з місцевим населенням, участь компанії у громадському житті); заходи з охорони навколишнього середовища, які передбачають наявність власної природоохоронної політики, екологічної експертизи нових проектів і товарів, звітність перед громадськістю про свій вплив на навколишнє середовище; підтримка освітніх і дослідницьких програм, їхня реалізація спільно з науково-дослідницькими інститутами, вищими навчальними закладами тощо; соціальне інвестування, яке передбачає не просто благодійництво та спонсорство, а спрямоване на вирішення актуальних проблем у сфері зайнятості, боротьби з бідністю, підтримки освіти, медицини тощо.

О.В. Дяченко*

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

Словосполучення «соціальна корпоративна відповідальність», «відповідальний бізнес», «соціальна відповідальність» дедалі частіше зустрічаються не лише на сторінках суспільно-популярних видань, а й у бізнес-планах більшості компаній. Мілтон Фрідман, один з основоположників вільної ринкової економіки, ще в 1970 р. опублікував у *New York Times Magazine* статтю під красномовною назвою «Соціальна відповідальність бізнесу полягає в максимізації прибутку».

Визначення соціальної відповідальності бізнесу в Україні має бути таким: морально-етична відповідальність бізнесових структур за рівень надання послуг, рівень якості виробленої продукції, а також створення гармонійного середовища відносини між працівниками, партнерами, споживачами та суспільством загалом у вирішенні соціальних проблем.

В Україні протягом останніх років спостерігається стала тенденція до усвідомлення потреби у соціально відповідальній поведінці різних членів суспільства, насамперед бізнесу. Пояснень цьому феномену декілька. По-перше, в Україні, через порівняно нетривалу сучасну історію бізнесу, суспільство має певні очікування від нього, не завжди усвідомлюючи природу бізнесу, його проблеми та мотивацію. По-друге, через відносну нестабільність життя, економічні та соціальні потрясіння в суспільстві традиційно спостерігається тяжіння до благодійності, люди сприймають такі випадки поведінки бізнесу як належне та інколи навіть вимагають цього як певної «плати за успішність та багатство». По-третє, велика кількість соціальних та економічних проблем, з якими стикається державна влада в Україні, певним чином підштовхує бізнес як найбільш активного суб'єкта суспільного життя перебирати частину державних функцій і завдань на себе, керуючись лозунгом «якщо не я – то хто?».

---

* студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності розвивається в трьох напрямках:

- перший напрям – реформа оподаткування, яка передбачає зниження податкового пресу, дає змогу підприємствам розвивати свої основні фонди і нагромаджувати обігові кошти. Таким чином, у підприємств з'являються додаткові засоби, які можуть бути використані, у тому числі й на розвиток соціальних програм;

- другий напрям – розвиток державної політики, яка спонукає соціальну активність бізнесу, зосереджена на вдосконаленні пенсійної системи.

- третій напрям – це підтримка державою інноваційних і наукомістких проектів за допомогою накопичувальної схеми технопарків, яка припускає пільгове оподаткування. Економічні позитивні результати можна охарактеризувати як отримання прибутку від реалізації соціальних заходів. Окрім цього, внаслідок реалізації корпоративних соціальних проектів можуть знижуватись операційні витрати в деяких ланках бізнесу. Участь у соціальних ініціативах також дає змогу збільшити вартість акцій компаній, забезпечує здатність додатково залучити нових інвесторів. До того ж, соціально активні корпорації менш вразливі до екологічних і моральних ризиків.

На думку населення, для успішного майбутнього сфери соціальної відповідальності бізнесу потрібно: розробити і прийняти Національну стратегію розвитку соціальної відповідальності (74% опитуваних); провести широку інформаційно-просвітницьку кампанію з питань соціальної відповідальності (73%); провести окрему просвітницьку програму для споживачів (71%); впровадити принципи соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування (56%). Також доцільно запровадити окрему посаду з КСВ (24,9%) та збільшити бюджети організацій на програми та заходи з КСВ (45,8%). В Україні вже проводиться масове інформування населення. Частка цільових груп, залучених до ініціатив підвищення обізнаності з КСВ, розподілена так (див. діаграму).

За даними дослідження проекту AISEC, найменша поінформованість про соціальну відповідальність бізнесу характерна для підприємств транспорту та тих, що надають побутові і комунальні послуги – 52,9% і 57,5% відповідно. Найбільше інформовані про концепцію соціально відповідального бізнесу компанії фінансового сектору (94%), виробництва промислових товарів (84,5%) і торгівлі (83,2%). Нині один із дев'яти доларів, які інвестуються в корпоративний менеджмент, йде за статтею «соціальна відповідальність».

Профілактика техногенних катастроф, недопущення експлуатації дитячої праці, незабруднення атмосфери (а в українському варіанті — ще й своєчасна сплата податків) — це завдання соціальної відповідальності. Більше того, навіть у такому, притягнутому за вуха, розумінні соціальної відповідальності, існує принципова вада — відсутність стратегічного підходу. Найпоказовіший приклад — Toyota, розробивши перспективну модель гібридного автомобіля, активно лобює у США неприйняття закону, що обмежує викиди парникових газів.

З іншого боку, корпорації, які проводять широку соціально-відповідальну діяльність, все ж таки існують! Наприклад, хто не говорить про необхідність

надання допомоги в розвитку Африки? Хіба що ті, хто для цього щось робить. Компанія Anglo American займається видобутком корисних копалин на африканському континенті. Бізнес, що й казати, не найбільш комплементарний. Проте компанії вдалося заробити не лише іміджеві дивіденди, а й фінансові. По-перше, вона розробила перелік вимог до місцевих партнерів, який дає змогу відбирати їх не лише на підставі максимізації прибутку, а й з урахуванням того впливу, який вони здійснюють на розвиток місцевої громади. По-друге, витрати на ВІЛ-тестування, які обходяться компанії в 10 млн. дол. США на рік, поступово вийшли за рамки філантропії: збільшилася тривалість життя робітників, на навчання яких компанія витрачає власні кошти.

На сучасному етапі для становлення ідеї соціальної відповідальності бізнесу в Україні насамперед необхідно:

- формувати у суспільній свідомості розуміння змісту, значимості соціально відповідального бізнесу для розвитку соціально орієнтованої держави та демократичних засад;

- створення на всеукраїнському рівні ефективної та постійно діючої системи комунікації соціально відповідального бізнесу, державних органів влади, засобів масової інформації, Інтернет-ресурсу та співпраці із ЗМІ;

- формувати законодавчу базу, яка забезпечить зацікавленість бізнесу у конструктивізмі щодо соціальних програм;

- створення партнерської мережі, в рамках якої учасники мережі отримують широкі можливості для просування корпоративної репутації на регіональному та макроекономічному рівнях;

- надання бізнесовим структурам організаційно-методичної допомоги у плануванні та реалізації конкретних соціальних проектів і програм, реалізації корпоративних систем соціальної відповідальності;

- створення банку даних соціальних та екологічних ініціатив, в реалізації яких могли б взяти участь державні органи влади, громадські організації та підприємницькі структури.

М.А. Срібна*

УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ ЯК СИМВОЛ ГУМАННОСТІ І МИЛОСЕРДЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

24 серпня 2011 р. виповнюється 20 років з дня проголошення незалежності України. За цей період було зроблено багато кроків щодо зміцнення та зростання авторитету нашої держави. Але реформи, які були впровадженні у життя, призвели до багатьох проблем, які потребують нових вирішень.

На сьогодні відбуваються глибокі зрушення в політиці, економіці, соціальній сфері та психології людей. У зв'язку з цим особливо гостро постає проблема соціального захисту тих категорій населення, які найбільш чутливі до змін у країні. Український Червоний Хрест (УЧХ) серед різних благодійних організацій відіграє дедалі більшу роль у громадянському житті країни, допомагаючи державі вирішити питання перебудови у соціальній сфері і спрямувати зусилля на досягнення взаєморозуміння та злагоди.

В Україні червонохресна організація має давню історію, розпочату ще в першій половині XIX століття у вигляді місцевих управ Російського Червоного Хреста. В будь-який період історії значення Червоного Хреста зростало в умовах воєнних дій [1].

У роки Другої світової війни робота Українського Червоного Хреста є однією з героїчних сторінок історії. Хоча в той час на українських землях діяло кілька червонохресних організацій (Товариство Червоного Хреста УРСР, відновлений УЧХ та підпільний УЧХ в загонах УПА), між якими існували деякі відмінності у діяльності, але об'єднувала одна мета – це надавати допомогу людям. Завдяки їхній діяльності було врятовано життя тисячам людей. Активісти Червоного Хреста брали безпосередню участь у наданні допомоги пораненим і хворим воїнам на полі бою та в тилу. Також піклувалися про цивільне населення, що постраждало від нальотів ворожої авіації та воєнних дій. Героїзм тринадцяти українських сестер милосердя був відзначений нагородою імені Флоренс Найтінгейл [2].

У повоєнні роки для Червоного Хреста важливе значення мало подальше зміцнення зв'язків та співпраці з органами і закладами здоров'я. Також проводилась робота серед різних верств населення для ліквідації санітарних наслідків війни.

Сьогодні Товариство Червоного Хреста України є всеукраїнською добровільною громадською організацією, яка надає медичну і гуманітарну допомоги під час збройних конфліктів та в мирний час, бере участь у наданні міжнародної допомоги у разі катастроф і надзвичайних ситуацій. В її лавах понад 6,3 млн. прихильників та активістів. Патронажна служба Червоного Хреста нараховує понад 3200 висококваліфікованих сестер милосердя. Товариство Червоного Хреста реалізовує близько 40 проектів і програм по всій території України, які фінансуються за рахунок публічних пожертв та угод про партнерство. Проводяться різноманітні гуманітарні програми, основними з яких

---

* аспірантка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

є медико-соціальна допомога, профілактика ВІЛ/СНІДу й туберкульозу, Міжнародна Чорнобильська програма, заохочення донорського руху тощо [3].

Законодавчо діяльність Українського Червоного Хреста закріплено кількома законами України (Закон України «Про діяльність Червоного Хреста», Закон України «Про символіку Червоного Хреста», Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України») [4].

Міжнародна діяльність Товариства Червоного Хреста України узгоджується з роботою Міжнародного комітету Червоного Хреста та Міжнародною федерацією товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Основним напрямком міжнародної діяльності став розвиток потенціалу Національного Товариства Червоного Хреста.

Таким чином, Український Червоний Хрест посідає важливе місце в європейській і світовій гуманітарній політиці та є учасником Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця - найбільшої гуманітарної організації в світі, яка нараховує 97 млн. волонтерів і уособлює одвічні істини – потребу в милосерді, гуманізмі, допомозі одне одному [5].

1. Журба М. Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста. – К., 2007. – С. 5.

2. Андрушко С., Панченко П. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941-1945 рр. – К., 2000. – С. 444.

3. www.redcross.org.ua

4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України» // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 6.

5. www.redcross.org.ua

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

О.І. Соскін*

МОЖЛИВІСТЬ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ І ГЕОПОЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Під час розвитку будь-якої країни поступово формується її соціально-економічна та геополітична модель. Цей процес може відбуватися стихійно або цілеспрямовано. В сучасних умовах соціально-економічна, геополітична та гео економічна моделі мають бути пов'язані між собою й не мати суперечностей. Сьогодні в умовах інформаційно-технологічної революції економічна модель за своєю базою розвитку продуктивних сил повинна бути інноваційно-інвестиційною й орієнтуватися на розвиток вищих технологічних укладів і сприяти їх формуванню. Нині у світі відбувається науково-технологічно-інформаційна революція, дуже активно розвиваються шостий, сьомий і навіть восьмий (нанотехнології) технологічні уклади. Натомість в Україні переважають третій, четвертий і подекуди другий (примітивне виробництво сільськогосподарської продукції, видобуток енергетичної та мінеральної сировини) уклади.

Про ефективність економічної моделі свідчить й те, наскільки швидко відбуваються зміни та формується соціально однорідне суспільство. В основі потужної соціально-економічної моделі, що розвивається на найвищих технологічних укладах й має інноваційно-інвестиційний характер, повинна лежати немонополізована приватна власність. Будь-яка цивілізована країна, виробляючи державну економічну політику, спирається на таку економічну модель розвитку, яка б ставила за мету зростання багатства нації. Саме модель народного капіталізму, орієнтована на розвиток середнього класу, а не кланово-олігархічних груп, була обрана тими країнами, які є сьогодні найбільш ефективними та конкурентоспроможними у світі. У них провідною соціальною силою є середній клас, який складає щонайменше 2/3 суспільства. А у таких центральноєвропейських державах, як Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія, Скандинавські країни, частка середнього класу досягає 75–85%. Саме завдяки його розвитку будь-яка країна стає ефективною та багатою, а населення – надзвичайно креативним і успішним. В цих країнах розвинуте місцеве самоврядування, легко започаткувати приватний бізнес і займатися підприємницькою діяльністю, відсутня олігархія і кланово-олігархічні групи.

З другого боку, ефективність економічної моделі розвитку визначається геополітичними та гео економічними вимірами. Сьогодні змінюється позиціонування світових цивілізаційних доміант. Біполярний світ із притаманною йому системою директивних колоніально-підлеглих відносин перетворюється на багатополарний світ із системою різнопорядкових зв'язків, у тому числі неокolonіальних. У другій половині ХХ ст. світ розвивався за

---

* к.е.н., професор кафедри міжнародної економіки і підприємництва Національної академії управління, директор Інституту трансформації суспільства

імперською моделлю, що функціонувала у формі антагоністичної боротьби між двома світовими системами-полюсами – Сполучені Штати Америки і Радянський Союз. На поч. ХХІ ст. розпочався перехід до системи багатополюсної конкуренції, з'явилися нові виклики національній безпеці, особливо для країн „сірої зони” і, відповідно, будь-яка країна якомога швидше повинна визначитися з приналежністю до того чи іншого типу цивілізаційного простору.

Віднесення держави до того або іншого типу цивілізаційних утворень має здійснюватися, по-перше, на підставі її власної самоідентифікації, а по-друге, залежно від наявності базового цивілізаційного геному. Саме ці два визначальні чинники повинні закладатися в основу стратегій і моделей розвитку будь-якої країни. Україна за такими об'єктивними критеріями, як геополітичне положення, гео економічний потенціал, духовні, історичні та культурні традиції, належить до європейської гілки цивілізації. Відповідно, європейська геополітична й гео економічна модель розвитку є найбільш притаманною нашій країні. Сама така модель надає більше можливостей для подальшого розвитку української держави. В основі такої системи є модель народного капіталізму.

Україна протягом останніх 20 років спочатку стихійно, а потім (у роки другого президентства Л. Кучми) послідовно формувала кланово-олігархічну модель. Особливо процес формування такої моделі прискорився за часів президентства В. Ющенко та правління групи „помаранчевих” лідерів. Після приходу до влади нової олігархічної групи Україна, на жаль, не зійшла з рейок розвитку цієї моделі. Кланово-олігархічна модель призвела до повного краху України як державного суб'єкта і ареалу розвитку української нації.

Про хибність і неконкурентоспроможність побудованої в Україні економічної моделі свідчать показники міжнародних досліджень Transparency International, the Heritage Foundation & the Wall Street Journal та оцінки Всесвітнього економічного форуму і Світового банку [1].

Наприклад, за індексом економічної свободи складеним the Heritage Foundation & the Wall Street Journal, Україна в 2010 році знаходиться на 162-му місці з індексом 46,4%. За рік часу, порівняно з 2009 роком, цей показник погіршився на десять позицій.

За рейтингом економічної свободи, складеним the Heritage Foundation & the Wall Street Journal, ми знаходимося на рівні 1999 року. В 1999 році цей показник був 43,7%, а зараз – 46,4%. І ми бачимо тенденції до того, що в 2011 році він буде не більшим 41-43%.

За рейтингом глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму в 2010-му році ми посіли 82-ге місце серед 133-х країн. За рік Україна погіршила свій результат на десять позицій.

У рейтингу корупції Transparency International ми на сьогоднішній день продовжуємо падіння. Даний рейтинг побудований таким чином: 10 балів – корупція практично відсутня, а 0 балів – це абсолютна корупція. Україна на сьогодні має 2,4 бала. Це 134-те місце за рівнем корупції!

Відповідно до рейтингу Transparency International, за простотою сплати податків Україна у 2010 році посіла 181 місце зі 183 країн.

За результатами рейтингу демократичного розвитку 2010 року, представленого американською недержавною організацією Freedom House,

статус України знизився з „вільної” до „частково вільної”.

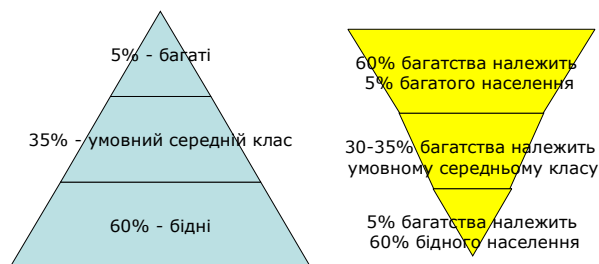
Опублікований британською компанією Maplecroft Індекс інвестиційних ризиків Political Risk Atlas 2011 (за підсумками 2010 року) свідчить про те, що в Україні зберігається високий ступінь ризику для іноземних інвестицій. Відповідно до звіту, за 2010 рік в Україні погіршилися показники корпоративного управління й макроекономічної стабільності, дотримання прав людини в роботі правоохоронних органів і критично знизився рівень освіти. Крім цього, в країні збільшився ступінь держрегулювання бізнесу і політичної стабільності, зростає загальна стресостійкість громадян і знизився рівень терористичної небезпеки. У рейтингу 2010 року Україна перемістилася з 62-го на 74-е місце, опинившись між Буркіна-Фасо (Африка, 73-є місце) і Республікою Східний Тимор (Індонезія, 75-є місце).

У переліку 18 країн, яким загрожує дефолт, опублікованому американським виданням Business Insider, Україна посіла 6 місце. Очолила список Венесуела, на другому місці Греція, третьому – Аргентина, четвертому – Ірландія, п'ятому – Португалія, останнє місце посіла Іспанія [2].

Україна має один з найбільших показників зовнішнього боргу на жителя, що становить 2,5 тис. дол. США. Попереду нас лише Ірландія (9,8 тис. дол. США), Греція (3,8 тис. дол. США) і Аргентина (2,7 тис. дол. США) [3].

Про хибність соціально-економічної моделі та її вичерпаність також свідчить соціальна структура українського суспільства, яка склалася за 20 років незалежності країни. Нині вона виглядає таким чином: 5% – багаті, 35% – умовно середній клас, 60% – бідні (див. рис. 1, ліворуч).

Соціальна структура суспільства в Україні

Зауважимо, що 10 років тому до середнього класу належало 60% населення. Фактично відбулося формування двополюсної моделі суспільства: на одному полюсі – багаті – це кланово-корпоративні олігархічні групи різного рівня, члени яких є доларовими мільярдерами та мультимільйонерами, на другому – надзвичайно великий масив бідних. Він також не є однорідним і поділяється на різні прошарки. Найбільш небезпечним для суспільства є прошарок люмпенів, пролетарів і бомжів, який становить 20% усього населення країни. Ця верства громадян України вже не піддається соціальній реновації, вони цілковито випали з українського соціуму. На жаль, ця негативна тенденція сьогодні посилюється.

На рис. 1 (праворуч) представлена ще одна піраміда, яка відображає концентрацію багатства в українському соціумі. Вона має перевернутий вигляд, оскільки 5% багатих зосередили у себе 60% багатства, а 60% бідних володіють лише 5% багатства.

До сотні найбагатших українців сьогодні входять: перше місце – Р. Ахметов зі статками 25,6 млрд. дол. США, друге – Г. Боголюбов (6,6 млрд. дол. США), третє – І. Коломойський (6,2 млрд. дол. США), четверте – В. Пінчук - 5,9 млрд. дол. США (2010 р. – 3,1 млрд. дол. США), п'яте – К. Жеваго (3,2 млрд. дол. США). Сьоме місце посідає Д. Фірташ, статки якого у 2011 р. зросли з 354 млн. дол. до 2,25 млрд. дол. США. Статки С. Тігіпка становлять 535 млн. дол. США, що дозволило йому посісти 22 місце серед ста найбагатших людей України. О. Янукович, син нинішнього Президента України, зі статками у 130 млн. дол. США також серед найбагатших українців. Загальна сума статків ста найбагатших українців складає 83,07 млрд. дол. США, 2010 року ця сума становила 66,5 млрд. дол. США або 48,6% річного ВВП України [4].

Наслідки такого соціального розшарування дуже рельєфно проявилися зокрема в тому, що Україна стає кримінально-бандитською карно-поліцейською державою. Варто відзначити, що за кількістю ув'язнених Україна посідає 10 місце у світі, на 100 тисяч населення ми маємо 334 ув'язнених. Для прикладу, у Франції на 100 тис. населення припадає 96 ув'язнених, Німеччині – 88, Великій Британії та Швеції – 78 тощо. У 2003 році в Україні налічувалося 198,8 тис. ув'язнених. У 2011 році лише у вітчизняних колоніях знаходиться 154 тис. осіб. За різними даними 6 тис. українських ув'язнених є ВІЧ-інфікованими, а понад 5,6 тис. – хворі на туберкульоз [5].

Стрімкими темпами посилюється карно-поліцейська складова держави. В Україні кількість співробітників МВС складає 300 тис. осіб, тобто на кожних 100 тисяч українців припадає 644 правоохоронці. Наприклад, у Чехії ця цифра дорівнює 412, в Німеччині – 300, а у США та Канаді – 228 та 193 відповідно.

Якщо так піде й надалі, то соціальна структура українського суспільства буде виглядати таким чином: 2% населення – мільярдери, 44% – міліціонери, 44% – в'язні концтаборів і буцегарень.

Зрозуміло, що соціально-економічна модель, яка породила таку хибну соціально-класову структуру суспільства, є неприйнятною з позицій нових викликів, що висуває глобалізація до конкурентоспроможного розвитку країн.

Серйозні негаразди і в економічній царині. Сьогодні Україна має один з найменших у Європі річних показників ВВП, який до того ж не відновився після кризи 2008 року. ВВП України за підсумками 2010 року становить 1 094 607 млн. грн. або 136,8 млрд. дол. США. Динаміка ВВП України та країн світу представлена у *табл. 1*.

Таблиця 1. ВВП країн світу, 2006-2010 рр., млрд. дол. США

Країна	2006	2007	2008	2009	2010
Польща	499,8	533,7	561,1	570,3	592,1
Словаччина	81,7	90,3	95,6	91,0	94,6
Чехія	197,6	209,7	214,9	206,0	210,7
Угорщина	155,5	156,7	158,0	147,5	149,2
Україна	107,7	142,7	175,5	118,6	136,8

Джерело: [6]

Отже, обсяг ВВП України за підсумками 2010 року на 5,9 млрд. дол. США менше за обсяг ВВП 2007 року. До того ж показник ВВП 2010 року включає таку складову, як внутрішні та зовнішні запозичення уряду.

Від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу у 2010 р. збільшилося до 2,8 млрд. дол. США (2009 р. – 1,7 млрд. дол. США), загальний обсяг прямих іноземних інвестицій за останні 20 років склав мізерну суму (на 01.01.2011 – 44708 млн. дол. США). Й надалі збільшується від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з Росією, за підсумками 2010 року воно склало 6,16 млрд. дол. США, за перший квартал 2011 р. – 3,86 млрд. дол. США. Не кращі показники зовнішньоторговельних зв'язків з Європейським Союзом: від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з ЄС за підсумками 2009 р. склало 5,8 млрд. дол. США, а у 2010 р. – 6,6 млрд. дол. США [7].

Зовнішній борг (державний і корпоративний) на 1 квітня 2011 р. становив 120,5 млрд. дол. США, за експертними оцінками на до кінця червня 2011 р. його сума перевищить 130 млрд. дол. США і майже зрівняється з показником ВВП 2010 року.

Державний і гарантований державою борг (внутрішній і зовнішній) за підсумками 2010 року склав 54,2 млрд. дол. США, за експертними оцінками протягом п'яти місяців 2011 року ця цифра збільшилася до 59 млрд. дол. США (див. табл. 2).

Таблиця 2. Відношення сукупного державного боргу України до річного ВВП, 2006-2010 рр.

Рік	ВВП, млрд. дол. США	Державний і гарантований державою борг, млрд. дол. США	Відношення сукупного державного боргу до ВВП, %
2006	107,7	15,95	14,8
2007	142,7	17,57	12,3
2008	175,5	24,59	14,0
2009	118,6	39,68	33,4
2010	136,8	54,2	39,6

Джерело: [8]

Окрім цього, у 2010 році ми отримали два транші від Міжнародного валютного фонду загальною сумою у 3,39 млрд. дол. США. Відповідно до оприлюднених МВФ даних, станом на 6 січня 2011 року борг України перед цим фінансовим інститутом становив 14,12 млрд. дол. США. Цей показник робить Україну другим найбільшим позичальником МВФ після Румунії.

На початок 2011 р. вартість випущених ОВДП сягнула 136,18 млрд. грн., а рік тому становила 85,7 млрд. грн. На 17.06.2011 вартість випущених ОВДП складає вже 157 млрд. грн. Найбільшим утримувачем цих облігацій є Національний банк України (68,3 млрд. грн. – на 17.06.2011). Уряд друкує боргові цінні папери під 8-11% річних, а НБУ, не маючи на те відповідних повноважень, скуповує ОВДП через вторинний ринок, фактично порушуючи законодавство. Подібні факти свідчать про існування прихованої емісії. Як відомо, у реальному житті незалежність НБУ від уряду є доволі умовною. Нацбанк здійснює грошову політику в інтересах чинного керівництва країни та навколоурядових корпоративно-олігархічних еліт (див. рис. 2).

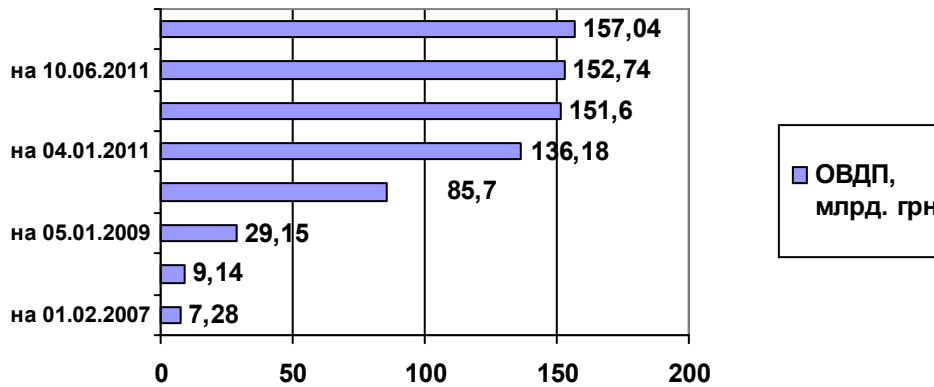

Рис.2. Динаміка ОВДП України, 2007-2011 рр., млрд. грн. Джерело: [9]

Суттєвого удару економіці України завдало збільшення грошової маси (готівкової та безготівкової). В період з 1 січня 2010 р. по 1 січня 2011 р. її обсяг збільшився з 487,5 млрд. грн. до 598,3 млрд. грн. [10]. Поповнення обігу готівкою значною мірою збільшує її частку в загальному обсязі грошової маси. Зростання питомої ваги готівки, що обертається поза банками, свідчить про збільшення тіньового сектору. В період з 01.01.2010 до 01.05.2011 збільшення обсягу грошової маси (готівка та безготівка) склало понад 31%, а обсяг готівки за цей же період збільшився майже на 18%. Подібне зростання обсягу грошової маси у 2008 році стало причиною девальвації української національної валюти (збільшення обсягу готівки та без готівки – понад 31%, готівки – 27%). Варто відзначити, що в період з 1997 по 1999 рр. збільшення обсягу готівки та безготівки склало понад 55,6%, а обсяг готівки за цей же період збільшився на 56,2%. Тоді гривня девальвувала майже у 3 рази. Як бачимо, нинішній уряд, використовує ті ж самі схеми. Руйнація національної валюти є одним з механізмів пограбування населення й закріплення кланово-олігархічної моделі.

Однією з ознак війни між українським народом і олігархатом є недовіра наших громадян до національної валюти. На готівковому ринку гривні відбувається значне збільшення попиту населення на вільноконвертовану валюту. У 2010 р. через пункти обміну валют люди скупили на 9,8 млрд. дол. США більше, ніж продали. За п'ять місяців 2011 року цей показник склав майже 5 млрд. дол. США [11]. Отже, люди позбавляються гривні й перетворюють її у вільноконвертовану валюту, вважаючи, що це скарб. Вивести потім ці гроші зі стану скарбу і знову надати їм функції нагромадження, платежу тощо. майже неможливо в умовах тотальної недовіри до економічних дій української олігархічної влади.

Інструментом, за допомогою якого олігархат здійснює своє панування, є українські комерційні банки, що діють як грабіжницькі лихварські контори. Третій рік поспіль вони показують збиткову діяльність. За підсумками 2009 року збитки банків склали 28 млрд. грн., 2010 р. – 13,1 млрд. грн., на 01.05.2011 збитки банків склали 0,5 млрд. грн. [12]. НБУ та уряд не зуміли відвернути штучного банкрутства десятків українських банків в період кризи 2008-2009 рр. Як результат, українські громадяни понесли багатомільярдні збитки. Станом на 12.05.2011 в Україні ліквідується 19 банків, в 6 банках введено тимчасову адміністрацію. Зобов'язання банків на 01.05.2011 зросли на 8,8% і досягли

874,8 млрд. грн., загальні активи складають 1176,0 млрд. грн., а капітал банків – 145,8 млрд. грн. [12]. У свою чергу, державні банки є інструментом до посилення кланово-олігархічної моделі.

Аналіз нинішнього стану суспільно-економічного розвитку України показує, що потенціал державно-монополістичного, кланово-олігархічного капіталізму вичерпався. Україна перетворюється на країну „сірої зони”, в якій країни-лідери цивілізаційних утворень створюють свої анклавні. На нинішньому етапі на території нашої країни функціонують американські, латиноамериканські, китайські, індуські, мусульманські, російські, німецькі, ізраїльський анклавні. Вони експлуатують і вичерпують економічний потенціал України.

Надзвичайно агресивно поводить себе Російська Федерація. Вона, по суті, проводить геополітичну та геоекономічну політику, спрямовану на поглинання України. Фактично втілюється план, який добре намалював О. Дугін – відомий і дуже впливовий російський політолог. Цей план передбачає розчленування України на чотири зони: „Дальнейшее существование унитарной Украины недопустимо. Эта территория должна быть поделена на несколько поясов, соответствующих гамме геополитических и этнокультурных реальностей. 4 геополитические составляющие Украины: Западная Украина (относится к Средней Европе); собственно Малороссия (левобережье Днепра); Правобережье Днепра (регионы, тяготеющие к Великому Росии); Крым (самостоятельное проевразийское геополитическое образование)”. В Росії сформована ціла низка організацій і структур на найвищому рівні, які спільно з керівництвом Кремля, Російською Православною Церквою Московського Патріархату впроваджують цей план. Не бракує і в Україні організацій, які виконують функції п’ятої російської колони і мають на меті знищення української держави.

Настав час, коли потрібно сформувану нову геополітичну парадигму України. Для цього необхідно повернутися до витоків формування проукраїнської державності. Загальновідомо, що Україна є спадкоємцем скіфської держави, що утворилася на базі індоарійського та іраноарійського потоків – пращурів слов’ян. У період з VII ст. до Р.Х. до IV ст. після Р.Х. функціонувала як скіфська, скіфсько-сарматська держава, з V по IX ст. після Р.Х. – як союз слов’янських племен, держава Кия та його династії, а з IX ст. після Р.Х. – у формі Русі.

Натомість сучасна Російська Федерація – це, по суті, штучно створена держава-хімера. Сьогодні РФ - це спілка фіно-угорських тюркських протонаціональних країн. Отже, Росія аж ніяк не слов’янська держава, на її території немає автохтонного руського населення. Ця штучна держава була утворена Петром I. Як відомо, саме він повелів іменувати свою штучно створену імперію словом “Russia” (Руссія), що в Московщині лише згодом стало вимовлятися як “Росія”. Відбулася підміна понять і назв, в результаті чого найменування “Русь”, що у світі переважно загальновідоме як “Russia”, грецькою та латинською звучить як „Руссія”, в англійській традиції пишеться “Russia” і вимовляється як „Раша”, а російською ж вимовляється та пишеться „Росія”. Відповідно, сьогодні потрібно казати про відновлення слов’янської держави під назвою Русь–Україна. Сучасний слов’янський етнос на території

України складається з двох частин: руського та українського. Українці є найвища сучасна форма старовинного скіфського, сарматського слов'янського, руського етносу. У свою чергу, Російська Федерація (як фіно-угорська тюркська спільнота) повинна переформатуватися в конфедерацію національних державних утворень і поступитись незаконно захопленими слов'янськими територіями, зокрема Брянською, Воронежською, Курською областями, Кубанським краєм.

Очевидно, що надалі геополітична та соціально-економічна ситуація в Україні погіршуватиметься. Порушено загальний закон еволюції, який вже не може діяти ні у формі трансформації, ні у формі революції. Як відомо, для здійснення революції має бути штаб кризових менеджерів – „бланкістів” (дотримуються доктрини, що до збройного повстання і зміни устрою може призвести радикальна практична діяльність без необхідності мобілізації широких мас), які беруть на себе відповідальність за зміну пануючого ладу. В Україні такий штаб на сьогодні відсутній. А оскільки процеси ентропії виходять з-під контролю, то невідворотним стає системний всеохоплюючий бунт.

Україні вкрай необхідна зміна соціально-економічної моделі розвитку, перехід від державно-монополістичної, кланово-олігархічної моделі до моделі народного капіталізму, основою якої є середній клас, а рушійною силою – дрібна та середня національна буржуазія. Для цього потрібно вже в короткостроковому періоді провести:

по-перше, бюджетну реформу, що передбачає зміну філософії формування бюджету (він має складатися за принципом „знизу догори”), скорочення державних витрат, а відтак, і дефіциту бюджету;

по-друге, реформу місцевого самоврядування, що, серед іншого, передбачає надання кожній територіальній громаді можливості самостійно формувати власний бюджет, маючи сталі джерела надходжень, можливість реєстрації територіальної громади як юридичної особи та відкриття в комерційному банку рахунку для вільного управління фінансовими ресурсами місцевих бюджетів;

по-третє, податкову реформу, що передбачає скасування ПДВ і податку на прибуток підприємств як двох найбільш корупційних податків, а натомість запровадження податку на купівлю за базовою ставкою 7%, який мають сплачувати всі фізичні та юридичні особи за придбані товари і послуги;

по-четверте, пенсійну реформу, що передбачає ліквідацію соціальних, у т.ч. Пенсійного, фондів і введення системи відрахування єдиного соціального пенсійного податку в розмірі 14%, з яких 7% сплачує працедавець, інші 7% – працівник. Гроші мають перераховуватися на його індивідуальний соціально-пенсійний депозитний рахунок, який індексується на рівень девальвації національної валюти та інфляції;

по-п'яте, енергетичну реформу, що передбачає негайну зміну моделі державної газової політики. Європейські країни, які купують у Росії газ, повинні сплачувати Україні за його транзит щонайменше 4–5 дол. США за 1 тис. кубометрів на 100 км транзиту. У такому випадку коштів, які наша країна отримуватиме за транзит російського газу, буде достатньо для реконструкції української газотранспортної системи та забезпечення інших потреб.

І насамкінець – головне. Щоб перейти до моделі народного капіталізму, Україні слід розвивати малий і середній національний бізнес, особливо венчурний, молодіжний і сімейний, стимулювати розвиток різноманітних форм підприємницької діяльності та самозайнятості населення (зокрема технологічні парки, бізнес-інкубатори в малих містах), перейти до єдиного податку на купівлю, запровадити повідомний принцип реєстрації підприємств, ліквідувати низку дозволів на бізнес і, відповідно, дозвільних структур.

Упровадження зазначених реформ і заходів дадуть змогу переорієнтувати розвиток економіки України на ту економічну модель, яка довела свою успішність у країнах європейського простору, і здійснити ривок на шляху формування цивілізованої, заможної, конкурентоспроможної країни у глобалізованому світі, де середній клас буде сягати мінімум 2/3 населення.

1. Аналітичний огляд «Результат України у світових рейтингах» // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – http://www.bank.gov.ua/publication/econom/ratings_Ukraine.pdf
2. ТОП-14 стран, которые обанкротятся быстрее Испании // Экономические новости, 11.03.2011 [Електронний ресурс]. – http://economic-ua.com/World_Economy/29612
3. Щотижневий аналітичний моніторинг, 05-18.03.11 р. [Електронний ресурс]. – www.kuchma.org.ua
4. Золотая сотня. Специальный выпуск журнала «Корреспондент», № 22(459) от 10.06.2011.
5. В Украине выросло число заключенных, // УНІАН, 02.04.2010 [Електронний ресурс]. – <http://www.unian.net/rus/news/news-370568.html>
6. Gross domestic product: GDP, US \$, constant prices, constant PPPs, reference year 2000, OECD Statistics. – <http://stats.oecd.org/Index.aspx>
7. Аналітична записка "Про стан платіжного балансу", 2010 рік // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – <http://bank.gov.ua/Publication/econom/Balans/State.pdf>
8. Державний борг України // Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=198378
9. ОВДП, які знаходяться в обігу за сумою основного боргу // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – http://bank.gov.ua/Fin_ryn/OVDP/T-bills_debt.xls
10. Основні тенденції грошово-кредитного ринку України // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – http://bank.gov.ua/Fin_ryn/Pot_tend/index.htm
11. Основні тенденції валютного ринку України // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – http://bank.gov.ua/Fin_ryn/Pot_tend_v/index.htm
12. Попередні підсумки діяльності банків України на 01.05.2011 (за даними щоденного балансу) // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – http://bank.gov.ua/Publication/bank_sup/Results/2011/01052011.htm

Є.М. Палига*

КОРПОРАЦІЇ І КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Економічна складова незалежності та суверенності України за 20 років становлення дає нам розуміння, що сучасний світовий ринок являє собою складну систему, в якій взаємодіють між собою товаровиробники, посередницькі структури, фінансово-кредитні, біржові та державні інститути, основою яких є теоретичні й практичні проблеми розвитку корпоративного управління. Можна стверджувати, що сьогодні підвалини світової економіки складають транснаціональні корпорації, які забезпечують більше 50% обсягу світового

* д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства та маркетингу у ВПК Української академії друкарства

промислового виробництва і близько 90% світової торгівлі. Великі корпорації забезпечують постійний економічний прогрес, підвищення рівня життя і зміцнення позицій у наукомістких галузях. Без акціонерної форми організації капіталу було б неможливе функціонування сучасної банківської і біржової системи. Глобалізаційні процеси, які все більше впливають на міжнародні відносини, також у найбільшій мірі пов'язані з активністю великих корпорацій, які, в окремих випадках, здійснюють не лише господарську діяльність, але й подекуди фактичне управління окремими країнами.

Потрібно наголосити на тому, що 15-20 років тому поняття «корпорація» у вітчизняній (радянській) економічній майже не вживалося. Тільки на початку 90-х років ХХ ст. термін «корпорація» і супутній йому перелік економіко-правових понять почав проникати у вітчизняну ділову практику і вживатися на сторінках словників.

Як показують проведені нами дослідження, на відміну від початку 90-х років ХХ ст., обсяг торгівлі цінними паперами на фондовому ринку у 2009 році перевищив обсяги у таких сферах, як виробництво продукції сільського господарства, виробництва промислової продукції та продукції будівництва (див. рис. 1).

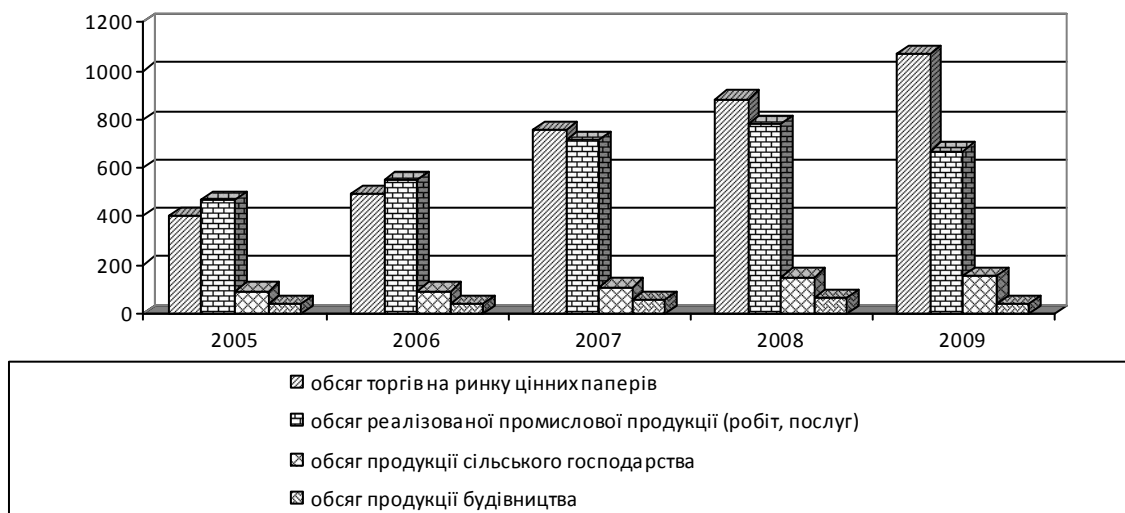

Рис. 1. Дані обсягів торгів на ринку цінних паперів, реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), продукції сільського господарства та продукції будівництва, млрд. грн.

Попри, відносно, коротку історію корпоратизації в Україні, уже сьогодні фахівці вирізняють окремі специфічні риси саме вітчизняних корпоративних відносин:

- для лівової більшості акціонерних товариств (АТ), яких в Україні налічувалось на початок 2010 р. 30169, в т.ч. 9480 – відкритих, є характерним номінальний статус власників акцій, оскільки їхній вплив на діяльність «своїх» АТ дуже обмежений. Таке становище об'єктивно ускладнює процеси управління, контролю та концентрації капіталів, процес консолідації пакетів акцій, необхідних для вирішення важливих стратегічних завдань;

- існування найпотужніших олігархічних угруповань, які контролюють цілі сектори економіки і є активними учасниками боротьби за ліквідні об'єкти приватизації, а в тих галузях, де приватизація вже здійснена, — ініціаторами

перерозподілу власності із застосуванням того, що називають адміністративним ресурсом;

- в Україні існує близько 1,5 тис. АТ, в статутному фонді яких є частка держави. Стратегії контролю держави за діяльністю таких підприємств і відчуження пакетів акцій, що є у власності держави (близько 25%), сьогодні оцінюються як низьколіквідні, що гальмує їх відчуження, а відповідно, і розвиток корпоративних відносин;

- існування тіньової економіки впливає на інвестиційний контекст розвитку господарських товариств, головним чином АТ;

- синтетична інфраструктура корпоративних відносин не є ефективною, відпрацьованою, завершеною як на законодавчому, так і організаційному рівнях;

- низька корпоративна культура стримує розвиток корпоративних відносин.

За даними Звіту державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, за 2009 рік із 6104 товариств, які надали інформацію, у 4996 (81,85%) були проведені загальні збори, у 5474 (89,68%) створена ревізійна комісія, у 70% акціонерних товариств до складу спостереженої ради входять представники акціонерів, що володіють менше 10% акцій, у 839 (13,74%) створено спеціальну посаду або відділ, що відповідає за роботу з акціонерами, лише 75 (1,23%) мають власний кодекс (принципи, правила) корпоративного управління.

У 67,85% акціонерних товариств статут товариства містить положення, яке обмежує повноваження виконавчого органу приймати рішення про укладення договорів, враховуючи їх суми, від імені акціонерного товариства.

У 22,31% акціонерних товариств статуту або внутрішні документи акціонерних товариств містять положення про конфлікт інтересів, тобто суперечність існує між особистими інтересами посадової особи або пов'язаних з нею осіб та обов'язком діяти в інтересах акціонерного товариства.

Зазначені факти переконливо вказують на необхідність подальшого вдосконалення корпоративного управління як на законодавчому рівні, так і шляхом підготовки висококваліфікованих фахівців.

В.І. Губенко*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА НЕЗАЛЕЖНОСТІ І СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

В Україні економічна політика і стратегія спрямовані на досягнення стратегічної мети – забезпечення незалежності і суверенітету держави - потребують коригування. Основним змістом економічної політики була лібералізація зовнішньоторговельних і валютних операцій, демонтаж системи директивного управління економікою та формування механізму державного регулювання і взаємодія з міжнародними фінансовими й торговельними інститутами.

Відкритість економіки можна розглядати у двох аспектах: функціональному та інституціональному. З функціональної точки зору мова йде про ступінь

---

* д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Білоцерківського національного аграрного університету

залучення у міжнародний розподіл праці або про рівень залежності національного відтворення від зовнішньоекономічних зв'язків. З практичної точки зору функціональна відкритість визначається розмірами експортної та імпоротної квот як відношення об'ємів експорту та імпорту до ВВП. Інституціональна відкритість визначається рівнем лібералізації політичного, торговельного і валютного режимів країни з урахуванням розмірів торговельних субсидій, непрямих податків, ліцензійних та інших обмежень. Світовий досвід показує, що відкритість економіки розширює можливості використання зовнішніх факторів з метою прискорення розвитку, дозволяє впроваджувати нові покоління машин і обладнання, передові технології, сучасний досвід, сприяє залученню додаткових фінансових і матеріальних ресурсів. Україна за останні чотири роки (2007-2010 рр.) вийшла на достатньо високий рівень як функціональної, так і інституціональної відкритості: вартість товарів і послуг, що проходять через зовнішньоторговельний обіг країни, досягла в середньорічному обчисленні 114 млрд. дол. США. За рівнем товарної експортної квоти Україна випереджає деякі країни Євросоюзу.

Торговельний і валютний режими країни у 1992–2009 рр. були лібералізовані, держава відмовилася від монополії на зовнішньоторговельні операції, була введена внутрішня оборотність номінальної валюти за поточними операціями: резиденти і нерезиденти вільно обмінювали українські гривні на іноземну валюту і, навпаки, іноземні інвестори були допущені на фінансові і фондові ринки України та до участі в приватизаційних конкурсах. Так, загальний обсяг інвестицій за останні сім років зріс у 8 разів, прямі іноземні інвестиції в сільське і лісове господарство та мисливство за 2005–2010 рр. зросли у 3,9 раза і склали у 2010 р. 87,1 млн. дол. США. З відкриттям економіки зовнішньоекономічні відносини стали для України важливим інструментом підтримки відносної макроекономічної рівноваги. Зростання експорту країни до 67 млрд. дол. США у 2008 р. або в 4,6 раза порівняно з 2000 р., в т.ч. експорту АПК – у 7,3 раза допомагали стримувати падіння виробництва і зниження зайнятості населення, а прямі іноземні інвестиції в певній мірі компенсували зниження об'ємів вітчизняних капіталовкладень.

Посилення відкритості разом з тим створює і певну небезпеку: виникають ризики пригнічення національних виробників іноземними конкурентами, зростає залежність галузей від світової кон'юнктури, торговельної і фінансової політики промислово розвинених країн, посилюється загроза дестабілізації фінансової системи та грошового обігу. У результаті країна зіткнулася із зворотними сторонами відкритості, що призвело до ускладнення її економічного розвитку і взаємодії із зовнішнім світом.

Криза 2008–2010 рр. продемонструвала суттєву залежність України від зовнішніх факторів. Навіть часткова ізоляція економіки країни та її галузей від зовнішніх ринків значно ускладнила стан економіки, спричинила порушення макроекономічної рівноваги. В 2009 р. зовнішньоторговельний обіг країни зменшився порівняно з 2008 р. в 1,68 раза, з них експорт – в 1,68 раза, зовнішньоторговельне сальдо, яке ще у 2000 р. було додатнім (616 млн. дол. США), у 2007–2010 рр. стало від'ємним та склало відповідно 11,42; 15,12; 8,92 та 6,20 млрд. дол. США, у зв'язку з чим від'ємний коефіцієнт покриття імпорту

експортом становив у 2007 р. – 1,23; у 2008 р. – 1,22; у 2009 р. – 1,22; у 2010 р. – 1,12. Єдина галузь національної економіки України – агропромисловий комплекс і його експортна складова гідно вистояли у період фінансово-економічної кризи, зберігши додатне зовнішньоторговельне сальдо у 2007–2010 рр. – 2,445; 11,285; 10,200 млрд. дол. США з додатнім коефіцієнтом покриття відповідно 1,56; 1,66; 1,92; 1,67, що є близьким до оптимального.

Сільське господарство України порівняно з іншими галузями національної економіки зазнало найменших втрат у виробництві валової продукції, рівень якої у 2008–2010 рр. склав відповідно 92,6; 104,0; 102,1; 100,8 млрд. грн. в порівняних цінах 2005 року. Відповідно, стабільним було виробництво й експорт сільськогосподарської продукції, що складає основу продовольчої безпеки країни та експорту. Враховуючи вплив складних кліматичних умов у 2009–2010 рр., у 2008–2010 рр. було вироблено зерна – 46,1 млн. т. в середньорічному обчисленні, насіння олійних культур – 8,8 млн. т., з них насіння соняшнику – 6,56 млн. т., картоплі – 19,3 млн. т., овочів – 8,13 млн. т., яєць – 15,6 млрд. шт. Проблемним залишається в галузі виробництво цукру, що склало в 2008–2010 рр. відповідно 1572, 1286, 1505 тис. т., молока – 11762, 11604, 11250 тис. т. і м'яса – 1820 тис. тонн.

Значне скорочення зовнішньоторговельної квоти на металургійну продукцію за одночасного зниження попиту на внутрішньому ринку мало вкрай негативні наслідки для національної економіки: експортери втратили значну частину зовнішніх ринків збуту, на які було зорієнтовано їхнє виробництво, тому вимушені були знизити завантаження потужностей і зайнятість персоналу. Одночасно із зменшенням експортної виручки скоротилися можливості придбання за рубежом обладнання для модернізації виробництва і товарів критичного імпорту, додаткові ускладнення виникли з обслуговування зовнішнього боргу, який зріс станом на 01.05.2011 до 110 млрд. дол. Очевидно, що відновлення економічного зростання і підвищення попиту на вітчизняну продукцію на внутрішньому ринку призвело до зниження рівня інтеграції економіки України у світогосподарські зв'язки через обмеженість її експортних ресурсів. Аналіз ситуації в Україні і на зовнішніх ринках дає підстави для висновку, що умови розвитку господарських зв'язків із зарубіжними країнами на ринку харчових продуктів змінилися у зв'язку із зростанням світових цін на основні види харчових продуктів. З аналізу зовнішньоекономічних відносин АПК за 2009–2010 рр. видно, що експортна ціна 1 тонни зернових злаків у 2010 р. зросла порівняно з 2009 р. на 28.5%, з них озимої пшениці – на 8%, насіння олійних культур – на 13%, з них насіння соняшнику – на 71%, олії всього – на 25.8%.

Економічні і політичні інтереси України потребують збереження лінії на відкритість економіки й обов'язкове забезпечення вільної господарської взаємодії вітчизняних підприємств із зовнішнім ринком, але орієнтація на відкритість не повинна бути визначальним компонентом зовнішньоекономічної стратегії. Необхідно вдосконалювати систему заходів, спрямованих на захист вітчизняного товаровиробника від несприятливих зовнішніх дій і факторів, що сприятиме збільшенню виробництва і підвищенню конкурентоспроможності галузі.

Н.М. Печенюк*

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ

На шляху усталеності політичної суверенності та динамічного економічного розвитку України проблема захисту її національних економічних інтересів і забезпечення економічної безпеки набуває особливої актуальності. Проблема забезпечення економічної безпеки країни постає фактично одночасно з появою самої держави, її суверенності й усвідомлення національних інтересів.

Важливим аспектом, який здійснює вплив на економічну безпеку держави, її суверенність і незалежність, є зовнішній борг країни. Через недосконале управління зовнішнім боргом України рівень її економічної безпеки надзвичайно низький, що потребує негайного вирішення проблеми зовнішньої заборгованості і підвищення фінансової безпеки держави, що приведе до зміцнення економічної незалежності України.

Питання економічної безпеки та зовнішнього державного боргу досліджуються у працях В.Г. Андрійчука [1], В.М. Гейця [3], І.І. Дідовича [5], О.Ф. Новікової [6], Р.В. Покотиленка [6], І.Я. Фабіна [6], С.І. Юрія [8]. Переважна частина наукових праць розглядає поняття економічної безпеки та зовнішнього державного боргу як окремі поняття. Комплексне вивчення впливу зовнішньої державної заборгованості на фінансову безпеку, незалежність і суверенність країни потребує більш докладного дослідження.

Метою дослідження є аналіз впливу зовнішнього державного боргу на економічну безпеку, суверенітет і незалежність України, вивчення сучасного стану державного боргу й економічної безпеки України.

В науковій праці О.І. Барановського [2] звертається увага на всеосяжність проблеми економічної безпеки, вплив її на всі галузі економіки країни та наводиться розгорнуте визначення, в якому увага акцентується на захищеності фінансових інтересів усіх рівнів, забезпеченості фінансовими ресурсами, збалансованості підсистем національної економіки, наявності та якості фінансових інструментів і послуг. При цьому важливим аспектом дослідження є розгляд економічної безпеки в контексті суверенності й незалежності держави, оскільки країна має бути не лише номінально незалежною та суверенною, але й фактично підтверджувати свій незалежний статус і саме в цьому плані на фактичну незалежність впливає рівень економічної безпеки держави [7].

Що стосується нашої країни, то однією з головних причин виникнення тих проблем, які існують в Україні в економічній сфері, є недосконалість державного регулювання соціально-економічних процесів.

Значний вплив на економічну безпеку України має зовнішній державний борг, оскільки збільшення суми заборгованості, недосконале управління державним боргом спричиняє зниження рівня економічної безпеки і залежність України від зовнішніх джерел фінансування. Обсяг зовнішнього державного боргу визначає рівень кредитного рейтингу України, який суттєво впливає на обсяги притоку капіталу в країну на сприятливих умовах.

---

* аспірантка Національної академії управління

У багатьох країнах світу рівень зовнішнього боргу, розрахований щодо ВВП, суттєво перевищує граничні норми в розмірі 60%. Найбільший державний борг у Зімбабве, Японії та Лівані, у восьми країн державний борг перевищує 100% ВВП [9]. Україна в цій статистиці посідає 106 місце серед країн світу за обсягами державного боргу.

Станом на 31 березня 2011 року державний і гарантований державою борг України становив 449029613,52 тис. грн. або 56410755,43 тис. дол. США, в тому числі: державний і гарантований державою зовнішній борг – 287589663,49 тис. грн. (64,05% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 36129354,69 тис. дол. США; державний і гарантований державою внутрішній борг – 161439950,03 тис. грн.(35,95%) або 20281400,74 тис. дол. США [10].

Ще одним аспектом впливу зовнішнього боргу на зовнішньоекономічні зв'язки України та її економічну безпеку є зв'язок боргових платежів і динаміки валютного курсу. Великий приплив доларів, викликаний збільшенням обсягів експорту продукції металургії в останні роки, здійснює тиск на курс гривні. Таким чином, питання управління зовнішнім боргом має комплексний характер, охоплює практично всі аспекти зовнішньоекономічної політики держави та потребує кваліфікованого вирішення. Для підвищення ефективності управління державним боргом необхідне складання більш рівномірного графіка погашення державних облігацій шляхом їх викупу та здійснення повторних емісій для зниження витрат з обслуговування боргу, припинення приватних розміщень боргових інструментів на зовнішньому ринку з метою мінімізації ризику репутації держави, координація дій між Міністерством фінансів та НБУ, визначення чітких повноважень Департаменту державного боргу Мінфіну.

Аналізуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Зважаючи на проблеми економічної безпеки і захисту національної безпеки України, передусім необхідне спрямування основних зусиль на вирішення проблем, пов'язаних із здійсненням структурної перебудови вітчизняної економіки, істотного зменшення енерго- і ресурсомісткості ВВП та випуску наукоємної конкурентоспроможної продукції, забезпечення альтернативності джерел надходження енергоносіїв та ефективної диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків [1].

2. Розв'язанню проблеми зовнішньої заборгованості буде сприяти створення необхідних правових та економічних умов для акумулювання внутрішніх заощаджень країни, відновлення довіри кредиторів, активізації іноземного інвестування [4].

1. Андрійчук В.Г. Економічна безпека України: стан, критерії виміру та превентивні заходи її зміцнення — Збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2010 року — К.: УДУФМ, 2010 — С. 13-18.

2. Барановський О. Фінансова безпека держави // Фінанси України. — 1996. — № 11. — С. 19-34.

3. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку // Ін-т екон. та прогнозування НАН України. — К., 2009. — 864 с.

4. Державний борг [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. — Режим доступу: www.minfin.gov.ua

5. Дідович І.І., Фабін І.Я. Формування економічної безпеки держави // Науковий вісник НЛТУ. — Вип. 19.11. — 2009. — 328 с. — С. 152-158.

6. Новікова О.Ф., Покотиленко Р.В. // Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення. Монографія // НАН України, Ін-т економіки та промисловості. – Донецьк, 2006. – 408 с.
7. Толкачова І.А. Економічна безпека України: стан та перспективи — Збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2010 року — К.: УДУФМ, 2010 — С. 47-49.
8. Юрій С.І. Казначейська система [Текст]: підручник / С.І. Юрій, В.І. Стоян, М.Й. Мац. – Тернопіль, 2002. – 394 с.
9. Public debt [Електронний ресурс] / The World Factbook. – Режим доступу: www.cia.gov
10. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=291653&cat_id=287148

Ю.В. Костинець*

ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ РИНКУ ПОСЕРЕДНИЦЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Однією з основних ознак розвитку світового господарства на сучасному етапі є розгортання процесів глобалізації, які суттєво впливають на систему міжнародних економічних відносин, трансформують напрями і визначають тенденції розвитку національних економік.

У таких економічних умовах загальні поточні тенденції та стратегічні перспективи розвитку ринку посередницьких послуг в Україні визначатимуться, з нашої точки зору, загальносвітовими тенденціями розвитку сфери посередництва. За даними міжнародних джерел 75-80% світового обороту товарів і послуг здійснюється за участю посередників. В Україні сукупна питома вага послуг посередницьких організацій на сьогодні становить близько 45%. Ретроспективний аналіз свідчить про те, що даний показник має тенденцію до зростання.

Таким чином, в перспективі, частка ринку посередницьких послуг в економіці України зростатиме. Відповідно, можемо передбачити зростання ролі посередників у формуванні ВВП України майже вдвічі з огляду на світовий досвід розвитку ринку посередницьких послуг. Звідси, вважаємо за доцільне розглянути основні стратегічні напрями розвитку окремих секторів ринку посередницьких послуг як системного утворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблематики розвитку ринку посередницьких послуг свідчить про те, що переважна частина наукових праць розглядає посередницьку діяльність на мікрорівні в контексті окремих видів підприємницької діяльності. Зокрема, питанням розвитку фінансового посередництва присвячені наукові дослідження Л.М. Волощенко [2], І.М. Онопрієнко, А.Ю. Семенов [10], О.В. Сидоренко, Ю.О. Махортова, Н.О. Телічко [8], В.П. Левченко [7] та інших. О. Пигунова [9], В.А. Гросул [4], Н.І. Трішкіна [11] досліджують питання перспективного розвитку торгівлі як форми посередництва. Проблематиці комплексного дослідження посередництва як форми підприємницької діяльності присвячені праці М.М. Єрмошенка [5], І.М. Грищенка [3] та інших. Проте наукові праці, присвячені ринку посередницьких послуг як цілісної маркетингової системи, практично відсутні.

Метою даного дослідження є визначення основних стратегічних напрямків розвитку ринку посередницьких послуг в Україні.

---

* аспірантка Національної академії управління

Статистика свідчить, що найбільшу питому вагу у сфері посередництва в Україні мають торгівля та послуги фінансових посередників. Відповідно, визначимо основні стратегічні напрями розвитку даних секторів.

Що стосується ринку послуг фінансового посередництва, то стратегічні напрями його розвитку обумовлені тією роллю, яку фінансові посередники відіграють у переміщенні грошових заощаджень домашніх господарств в обіг підприємств, оскільки такі заощадження вважаються найбільшим джерелом інвестицій в економіку. Однак грошові заощадження перебувають у власності значної кількості власників, індивідуальні розміри яких незначні, отже перерозподілити їх без посередників майже неможливо [10].

Такий сектор ринку фінансового посередництва, як ринок страхових брокерів України, на думку Ю.О. Махортова та Н.О. Телічко, ще не дуже розвинений і потребує змін та реформ. Серед альтернатив стратегічного розвитку страхування виділяють підхід швидкої лібералізації та поступового розвитку. Ліберальний шлях передбачає цілковите покладання на ринкові механізми функціонування галузі і щодо внутрішнього, і щодо зовнішнього ринку. Поступовий розвиток передбачає захист державою національних компаній, доки вони не будуть конкурентоспроможними [8].

Загалом, погоджуємося із думкою про те, що розвиток ринку фінансового посередництва повинен ґрунтуватись на тому, що першочергове значення мають якість і доступність фінансових послуг. Для розвитку функціонування ринку фінансових послуг необхідний комплексний підхід, який повинен включати як цілісну стратегію цілеспрямованого державного регулювання ринку послуг фінансового посередництва, спрямованих на його якісний розвиток, так і розвиток власне посередників як самостійних суб'єктів шляхом здійснення міжнародного співробітництва для обміну досвідом та виконання відповідних дій на фінансовому ринку України [2]. З нашої точки зору, маркетингове управління стратегічним розвитком ринку послуг фінансового посередництва має бути спрямоване на використання фінансовими посередниками у своїй діяльності концепції маркетингу взаємодії для створення такого механізму дії посередницьких структур, що забезпечить збільшення довіри населення до їх діяльності.

Глобалізаційні тенденції світового ринку роздрібної торгівлі значно впливають на формування та реалізацію маркетингових стратегій торговельними посередниками. Серед чинників, що визначають процеси глобалізації роздрібного ринку, можна виокремити такі: якісно нові покоління засобів транспорту й зв'язку та їх уніфікація, що забезпечує швидке розповсюдження товарів, послуг, ідей і ресурсів у найбільш сприятливих умовах; революційні зміни у галузі сучасних інформаційних технологій на основі Інтернету; послаблення розвитку і впливу виробничого сектору економіки та світові тенденції розвитку сфери послуг; якісні зміни в поведінці споживачів, виокремлення специфічних груп з особливими вимогами до товарів, послуг та якості торговельного обслуговування; концентрація та централізація капіталу [9].

З метою створення конкурентних переваг для ринку торговельних посередників доцільним вважається використання стратегії вертикальної

інтеграції, а саме: створення різних видів об'єднань, тобто вертикальних маркетингових систем, до складу яких входять товаровиробники, гуртові та роздрібні торговельні підприємства, які функціонують як єдина система. З іншого боку, в межах стратегії горизонтальної інтеграції пропонується створення горизонтальних маркетингових систем торговельних посередників, оскільки наслідком об'єднання цих підприємств є значний економічний ефект [1; 11].

Одним із перспективних напрямків розвитку для торговельних посередників окремо можна виділити застосування власних торговельних марок - товари під власними торговельними марками виробляються спеціально для певної торговельної мережі та продаються лише в її магазинах. Основними перевагами товарів під власними торговельними марками порівняно з брендовими товарами є: привабливе співвідношення ціни і якості: низька ціна досягається шляхом мінімізації витрат на рекламу і просування товарів; адаптація товарів під специфічні потреби клієнтів торговельної мережі; розвиток національної економіки, оскільки часто виробництво товарів під власними торговельними марками торговельні мережі віддають національним виробникам [4].

Підводячи підсумки, можемо зазначити, що основним стратегічним напрямком розвитку ринку посередницьких послуг в Україні в умовах ринкової економіки є впровадження маркетингового управління на основі концепції маркетингової взаємодії, оскільки саме маркетинг є основою посередницької діяльності. При цьому стратегічні напрямки розвитку ринку посередницьких послуг в сучасних умовах визначають необхідність розробки стратегічних альтернатив з урахуванням конкурентних переваг кожного з секторів даного ринку та ринку в цілому як маркетингової системи.

1. Вірт М.Я. Передумови та закономірності розвитку оптової торгівлі в Україні // Науковий вісник УКРДЛТУ: Збірник науково-технічних праць. – Львів, 2005. – Вип. 15.4.
2. Волощенко Л.М., Козіна Л.В. Актуальні проблеми розвитку посередництва на фінансовому ринку України // Економічний простір. – 2009. - № 21. – С. 199-205.
3. Грищенко І.М. Формування механізму управління комерційним посередництвом: Монографія. — К.: Грамота, 2007. — 368 с.
4. Гросул В.А. Механізм формування маркетингових стратегій торговельно-виробничих підприємств // Збірник наук. праць Луцького національного технічного ун-ту. – Луцьк: ЛНТУ, 2010.
5. Єрмошенко М.М. Комерційна діяльність посередницьких організацій: Навч. посібник. 2-е вид. – К.: НАУ, 2009 – 348 с.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: Росинтэр, 1996 – 704 с.
7. Левченко В.П. Діяльність фінансових посередників на ринку фінансових послуг України // Вісник Української академії банківської справи: Збірник наукових праць. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Вип. 29.
8. Махортов Ю.О., Телічко Н.О. Роль страхових брокерів у розвитку страхового ринку України // Економічний вісник Донбасу. – 2009. - № 4 (18). – С. 122-129.
10. Пигунова О. Процессы глобализации на розничных рынках [Текст] / О. Пигунова // Маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 97-102.
11. Семенов А.Ю. Роль і місце фінансових установ у фінансовій системі країни // А.Ю. Семенов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Вип. 28. – С. 111-117.
12. Трішкіна Н.І. Тенденції розвитку оптової торгівлі в Україні // Науковий вісник Ужгородського університету: Збірник наукових праць – Ужгород, 2009 – Вип. 28. – С. 181.

В.А. Жовноватая*

20-ЛЕТНЯЯ ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО КАПИТАЛИСТИЧЕСКОГО УКЛАДА: ОПЫТ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРИОБРЕТЕНИЯ ПРЕДШЕСТВЕННИКОВ

20-летие – фактически первый взрослый юбилей. Время, когда стоит остановиться, подвести итоги, сделать выводы по прожитым годам и задать вектор для осознанного «дозревания». С распадом СССР директива условий жизни сменилась: из коммунизма мы перешли в капитализм. И вот уже второй десяток граждане-украинцы, хотя бы они того или нет, строят свою жизнь по новым правилам. Для того, чтобы проанализировать качество жизни людей в целом, стоит разобраться в качестве среды его обитания.

А что такое капитализм? Это экономическая система, главными законами которой являются: накопление прибыли и здоровая конкуренция. Однако, отбросив мишуру философского смысла, по сути – это «самость». Самость в принятии решений, развитии, экономике и т.д. Капиталистическое общество сегодня – это общность людей, каждый из которых стремится выжить. Не в буквальном смысле, а в соответствии с нынешними социальными законами, которые пропагандируют обладание средствами производства – капиталом, иными словами. С пеленок нас учат, что наличие денег – это социальный успех в его полном содержании. Нам скрыто пропагандируют лозунг давно минувших лет «Цель оправдывает средства», что превращает капитализм из «здорового соперничества» в «стань едино выжившим героем».

Однако к чему приводят такие законы экономической, а, следовательно, и социальной жизни? К молодежи, которая платит в средней и высшей школах за приемлемые оценки; к медицинским работникам, которые отказываются спасать жизни без неофициальной «предоплаты»; к сотрудникам милиции, которые прикрывают «платежеспособных» преступников и т.д. Перечислять можно бесконечно: все мы хоть раз, да сталкивались со своим нравственным понятием «несправедливости».

Вот и выходит, что 20-летие мы встречаем в «развороте» нравственных понятий, не в его приземленном смысле, а в значении утраты действительно стоящих жизненных моральных устоев. Мы, не осознавая, раскорячили фундамент и теперь неистово пытаемся построить что-либо высотное на гнилых сваях.

Но почему столь ярко хваленый капитализм дает сбои? Не берусь судить западное общество, существующее по законам «свободного рынка» довольно долго – хватит судить других, не решив собственных проблем. Но в ситуации с нашим государством, можно сказать, что Украина – это, несмотря на «человечески солидный возраст», все еще ребенок, только-только встающий на ноги и делающий первые робкие шаги. Сегодня наша держава испытывает трансформацию идеологической матрицы. Политологи называют этот процесс «идеологическим кризисом». Однако если откинуть весь негативизм этого термина, можно заметить, что решение проблемы находится в самой проблеме.

---

* студентка Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт»

Пора нам, как строителям капиталистического общества, провести ребрендинг понятия «успех», восполнив его недостающей составляющей Ответственности. Ответственности за свои поступки и их последствия не только перед собой, но и перед другими. Каждый человек – Личность, которая имеет право «на права», и сейчас – критический момент для осознания данной аксиомы каждым из нас.

Вместо того, чтобы сокрушаться на родителей, соседей, политиков, стоит задуматься о сути собственных деяний и мыслей. Для того, чтобы изменить систему, надо изменить элементарную ее частицу, каковой является каждый из нас. Отсутствие нравственных принципов и норм – насущная проблема современности. Корень проблемы уходит глубоко в историю, когда люди, перестав подстраиваться под условия внешней среды, начали создавать «вторую природу». Однако «запустив» строительство нового мира, люди «запустили» состояние мира, данного нам природой. Сегодня не время искать правых и виноватых. Мы должны принять существующие проблемы как должное и без вопросов. Нам, наследникам мира сего, стоит взять на себя ответственность. Ответственность за собственные мысли, поступки и последствие. На наших плечах – развитие нашего же государства. И время строить старое государство по новым правилам, не забывая о прошлом, настоящем и будущем.

І.Я. Бурда*

ВТРАТА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Чисельність населення України неухильно скорочується: у 2003 р. – 52,24 млн. осіб, а у 2010 р. – 45,96 млн. Причинами зазначеного є як природний убуток (результат перевищення числа померлих над числом народжених), так і негативні міграційні процеси. Дія цих двох факторів спричинила скорочення населення більш ніж на 6 млн. осіб і загрожує подальшому скороченню трудового потенціалу країни, а відтак, і появи дефіциту кваліфікованої робочої сили (насамперед через міграцію).

Не можна оминати увагою і ще одну важливу обставину, зокрема те, що для України притаманний високий рівень демографічного старіння, що посилює демоекономічне навантаження на працездатне населення. Попри це, на нашу думку, особливу увагу доцільно звернути на проблему трудової міграції, адже вона пов'язана з найбільш продуктивною частиною населення, яка з певних причин здійснює трудову діяльність не на батьківщині, а за її межами.

Проблема трудової міграції для України є особливо актуальною, адже сьогодні наша країна є одним із найбільших експортерів робочої сили. Так, за даними Комісії ООН з народонаселення та розвитку, Україна посідає четверте місце у світі за кількістю переселенців і перше відносно чисельності населення (14,5% при 13,1% у США, 8,4% — Росії, 12,2% — Німеччині). Водночас за кордоном працюють від 3 до 7 млн. українців, половина з яких мають вищу освіту. Тобто наша країна є експортером не лише робочої сили, а

---

* здобувач кафедри економіки підприємства та маркетингу у ВПК Української академії друкарства

висококваліфікованого персоналу, який отримав освіту на батьківщині, в т.ч. за рахунок бюджетних коштів, емігрує за кордон і там продовжує трудову діяльність. Наслідками цих процесів є легальний відтік людського капіталу, який для нашої держави є втратою.

Експерти ЄС підраховали, що «вирощування» одного працівника вимагає не менше 290 тис. євро (вартість підготовки дослідників і фахівців для високотехнологічних галузей набагато більша, наприклад, пілота у ВПС – 1-2, а доктора технічних наук – 2 млн. дол. США). Окупність цих витрат для країни настає приблизно з 29 років до кінця трудової діяльності. Залучаючи високоефективний людський капітал з інших країн, центри глобалізації отримують колосальні економічні та конкурентні переваги. У свою чергу, країни-експортери зазнають значних збитків як у вигляді витрачених коштів на освіту постійних чи трудових емігрантів, так і втрачених доходів від їх продуктивної роботи.

Зазначене вище знаходить підтвердження і в результатах розрахунку показника чистої міграції, який був зроблений фахівцями Фонду Конрада Аденауера у проекті «Україна у світі: цікава статистика» (див. рис. 1) [2].

Згідно з даними, наведеними на рис. 1, для України, як і для більшості країн колишнього Радянського Союзу, притаманна чиста еміграція (перевищення кількості осіб, які залишили країну).

Необхідно також зауважити, що останні кілька років характеризуються і збільшенням міграційного приросту, але потрібно зважити, що це відбувається за рахунок вихідців з азійських країн. Окрім цього, у національній доповіді, за загальною редакцією В. М. Гейця [1], зазначається, що освітній рівень емігрантів з України на порядок вищий порівняно із прибулими до нашої країни. Особливо високим є освітній рівень тих, хто емігрував до Канади. Серед емігрантів переважає високоосвічена молодь після закінчення навчання у вищих навчальних закладах, а також особи, які мають науковий ступінь. Звідси логічним є висновок, що сьогодні відбувається фактичний «відтік мізків», який суттєво зменшує людський потенціал України.

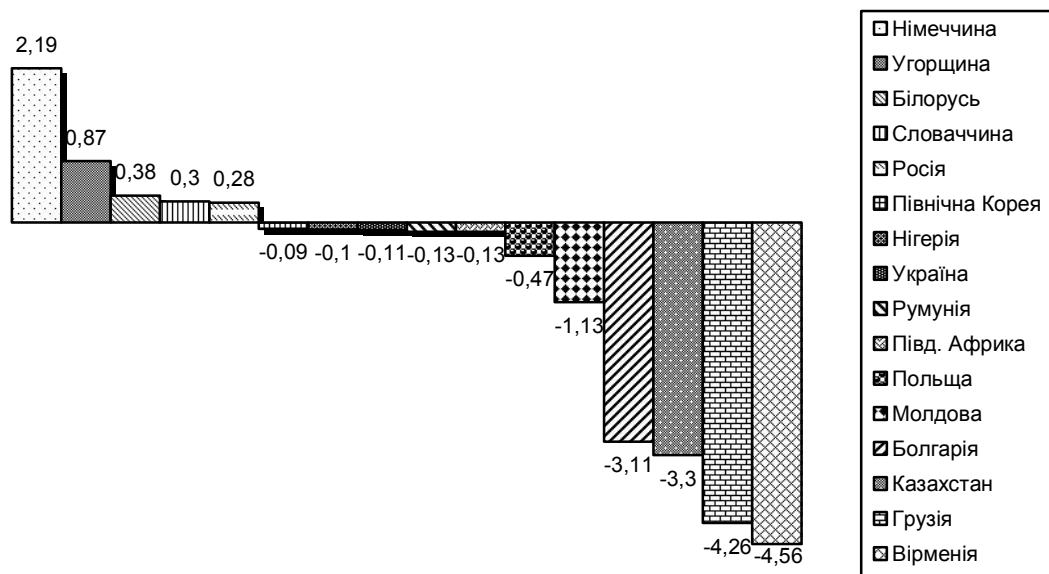

Рис. 1. Показник чистої міграції

Причинами зазначених вище негативних міграційних процесів є, безперечно, низький рівень життя порівняно з іншими країнами, складні трансформаційні процеси, які відбуваються упродовж останніх двох десятиріччів, а також поступовий занепад наукоємного виробництва та пріоритетність сировинного спрямування економічного розвитку країни.

Щодо наслідків міграції, то окрім суттєвих втрат для країни, вона негативно впливає на соціальний стан населення через погіршення здоров'я трудових мігрантів; зниження кваліфікації працівників внаслідок виконання низькокваліфікованої роботи; послаблення сімейних зв'язків тощо.

Підсумовуючи проведені дослідження, потрібно ще раз підкреслити, що остання світова фінансова криза, яка для України мала особливо нищівні наслідки, лише посилила негативні міграційні процеси і соціологічні опитування вказують на небезпечно високий рівень тих громадян, які готові покинути нашу країну найближчим часом. Звідси логічним є висновок, що відтік людського потенціалу для України поступово перетворюється на явну загрозу для її національної безпеки і потребує особливої уваги з боку держави.

1. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

2. Україна в світі. Цікава статистика [Електронний ресурс] / Фонд Конрада Аденауера. – К. – 2010. - Режим доступу : <http://www.kas.de/ukraine/ukr/publications>.

О.В. Стефанишин,^{*} В. Стефанишин,^{**} М. Стефанишин^{***}

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Інноваційний тип економічного розвитку повинен стати тим фундаментом, який визначатиме економічну могутність України та її перспективи на світовому ринку. Адже в країнах, що належать до інноваційних лідерів, спостерігається переважно високотехнологічна структура національного виробництва, винесення за межі власної країни промислово-технологічного циклу виробництва, які є екологоемними, ресурсоемними, і зосередження потужних фінансових потоків. Тому стратегія людського розвитку в середньо- і довгостроковому періоді в Україні має передбачати, на наш погляд, передусім формування інтелектуального потенціалу національної економіки, де провідне місце займатиме людський інтелектуальний потенціал.

Процес гуманізації має особливе значення для української економіки. Це доконечна умова прогресивних змін в економіці, прискорення духовного розвитку суспільства, підвищення рівня якості життя. Так, Україна посідає в 2009 р. в рейтингу з розвитку людського потенціалу 85-е місце й порівняно з 2005 роком погіршила свій показник на сім позицій, що засвідчує Звіт з людського розвитку 2009 р. «Подолання перешкод: людська мобільність та розвиток» ПРООН [1].

---

^{*} д.е.н., професор Львівського національного університету імені Івана Франка;

^{**} здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка;

^{***} здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка

Розвиток інтелектуального потенціалу країни відбувається за такими принципами: свобода творчості; недоторканність інтелектуальної власності; непротиставлення інтелектуалізації суспільства загальному перебігу прогресивних змін, їх синхронізація і взаємодоповнення; взаємопоєднання інтелектуалізації та інформатизації; надання нового змісту його структурним утворенням; активне залучення до міжнародного поділу праці [11].

Інтелектуальний потенціал реалізується через інтелектуальну працю, що є творчим процесом взаємодії інтелекту з елементами культури, який є фундаментальним творчим ресурсом і створює інтелектуальну продукцію та відтворює творчу особистість [2]. У цьому визначенні розширено кількість елементів взаємодії інтелекту: галузь науки, техніки, виробництва і сфера культури.

Завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій сучасне виробництво вже не потребує просторової та часової єдності як обов'язкових ознак процесу праці. Інтелектуальна праця поєднує створення нових знань і відтворення відомої інформації. Необхідною умовою створення інтелектуальної власності (на відміну від матеріальної) є елемент творчості, освіченості, інтелекту. Творчість є формою активності у проблемному пошуку. Вона є свідомою і цілеспрямованою спробою розширити існуючі межі знання, зруйнувати наявні обмеження. У філософському розумінні інтелект (як необхідна умова створення об'єктів інтелектуальної власності) – це розум, здатність мислити, проникливість, сукупність тих розумових функцій (порівняння, абстракції, утворення понять, судження, висновки тощо), які або перетворюють сприйняття у знання, або критично переглядають вже наявні знання, або аналізують їх [12]. Однак інтелект у сучасних умовах асоціюється з природною розумовою діяльністю людини і зі штучним інтелектом, сутність якого полягає у відтворенні машинами окремих інтелектуальних дій людини (сприйняття інформації, елементи міркування тощо).

Інтелектуальний потенціал – це можливості, що надані інтелектуальними ресурсами у певний час і в майбутньому, які створені людським і (або) машинним (штучним) інтелектом, можуть бути використані для досягнення певної мети, хоча такі можливості не завжди будуть зреалізовані [12].

З огляду на це варто розмежовувати як людський інтелектуальний потенціал, який є складовою людського потенціалу суспільства, так і штучний (машинний) інтелектуальний потенціал. Ми аналізуємо головно людський інтелектуальний потенціал як важливу складову людського потенціалу економіки України.

Гносеологічно інтелектуальний потенціал означає можливості досягнення мети, а інтелектуальний капітал – засіб її досягнення. Структуру інтелектуального потенціалу суспільства трактують у вузькому та широкому розумінні. Учені розглядають інтелектуальний потенціал як складову соціального інтелекту [4], зводять це поняття до категорії освітній потенціал [6] або ж вважають, що інтелектуальний потенціал суспільства активно використовується в процесі економічного розвитку, є інтелектуальним капіталом і складається з двох основних компонент: людський капітал і технологічний капітал, бо в інформаційній економіці акцентується на інтенсивних інвестиціях у людський капітал та в інформаційні технології [13].

Інтелектуальний потенціал суспільства досліджується і як складова гуманітарного потенціалу нації, що охоплює систему освіти, комп'ютерне забезпечення, системи зв'язку, бази даних (бібліотеки та електронні системи), систему науки, інтелектуальну власність (патенти, ліцензії, ноу-хау) [7].

Заслугує на увагу визначення структури інтелектуальний потенціал суспільства на підставі ознаки «уречевленість» з виокремленням двох складових його частин: неуречевлені (освіта, наука) та уречевлені форми (інформаційно-комунікаційні технології й об'єкти інтелектуальної власності) [9]. На нашу думку, найбільш детально окреслено структуру інтелектуального капіталу на рівні підприємства [5]. Кожний з типів інтелектуального потенціалу виконує певні функції і, відповідно, передбачає свою специфіку управління.

Структуру людського інтелектуального потенціалу економіки України можна визначити як єдність людського потенціалу, але творчих, а не економічних індивідів (властиве індустріальному суспільству), духовно-інформаційного та соціального потенціалів. Людський потенціал творчих індивідів – це сукупність природних розумових, творчих здібностей, умінь, здоров'я індивідів, які використовуються для відтворення особистостей і суспільного розвитку.

В інформаційному суспільстві жива людська особистість щораз менше стає носієм людського капіталу і дедалі більше – носієм людських інформаційних ресурсів [3]. Завдяки збереженню мовної, культурної, наукової та іншої ідентичності створюються умови для творчої реалізації кожною людиною своїх інтелектуальних потенцій, тобто інтелектуального капіталу. На збільшення потреби в підвищенні духовної культури індивідів при переході до інформаційного суспільства вказує і Л. Мельник. Це зумовлено, на його думку, зростанням масштабів технічної могутності суспільства, його інформаційної уразливості, індивідуалізації особистості тощо [8]. Тому вважаємо, що духовно-інформаційна складова повинна функціонувати окремо, оскільки її роль особливо зростає в інформаційній економіці. Духовно-інформаційний потенціал (термін наш) визначаємо як сукупність звичаїв, цінностей і норм, що дають змогу на теоретичному рівні застосовувати знання, відомості, факти, залежності між ними для ефективного соціально-економічного розвитку суспільства.

Наступною складовою людського інтелектуального потенціалу української економіки є соціальний потенціал. Поділяємо думку вчених, що соціальний потенціал індивідів – це інтегральний показник нереалізованих можливостей змін соціальної дійсності [10].

Отже, структура людського інтелектуального потенціалу суспільства, на нашу думку, складається з таких елементів: людський потенціал творчих індивідів, їх духовно-інформаційний потенціал і соціальний потенціал.

Водночас структура інтелектуального потенціалу національної економіки України в цілому має такий вигляд: людський потенціал творчих індивідів, духовно-інформаційний потенціал, соціальний потенціал, технологічний капітал (інформаційно-комунікаційні технології та об'єкти інтелектуальної власності). Як бачимо, вони різняться на одну компоненту – технологічний капітал.

Таким чином, людський інтелектуальний потенціал економіки України (ЛІПЕУ) – сукупність творчих здібностей, знань та умінь індивідів, які дають

змогу використовувати новітні технології, засвоювати набуті й створювати нові знання та інформаційні блага на основі співробітництва, довіри для ефективного соціально-економічного розвитку країни.

1. Human Development Report 2009/ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf
2. Гуревичов М. Ринок інтелектуальних продуктів України // Економіка України. – 1994. – № 5. – С. 30–37.
3. Добрынин А. И., Дятлов С. А., Цыренкова Е. Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике. – СПб.: Наука, 1999. – 309 с.
4. Канигін Ю. Інтелект народу // Вісник Академії наук. – 1993. – № 7. – С. 37–47.
5. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 29–33.
6. Куценко В. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні // Економіка України. – 2004. – № 11. – С. 77–85.
7. Марчук Є. К. Стратегічна орієнтація суспільства – рух на випередження // Стратегічна панорама. - 1999. – № 4. – С. 15–18.
8. Мельник Л. Г. Информационная экономика. – Сумы: Университетская книга, 2003. – 284 с.
9. Прошак В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки // Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – Львів, 2002. – 21 с.
10. Соціологія: терміни, поняття, персоналії: Навч. словник-довідник / За заг. ред. В. М. Пічі. 2-ге вид., стереот. – Львів: Новий Світ, 2004. – 480 с.
11. Філіпенко А. С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку. – К., 2002. – 190 с.
12. Філософський словник / Під. ред. В. І. Шинкарука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с.
13. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К.: Логос, 2003. – 631 с.

Н.В. Федірко*

ОПЛАТА ПРАЦІ В СИСТЕМІ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Після виходу економіки України з тривалої трансформаційної кризи 90-х років ХХ століття розпочалось її відновлення за рахунок залучення до виробництва вивільнених під час спаду ресурсів. Впроваджувана політика активного компенсаційного зростання дозволила досягти досить високих темпів приросту реального ВВП, а також швидко подолати негативний вплив світової фінансової кризи 2008-2009 років. Позитивним наслідком економічного пожвавлення в Україні стало зростання оплати праці, причому темпами, що в декілька разів перевищують макроекономічну динаміку. За даними Держкомстату України, якщо протягом 2001-2007 рр. ВВП у реальному обчисленні щорічно збільшувався в середньому на 8%, а у номінальному – на 23%, то середньорічний приріст заробітної плати становив відповідно 18% та 29%. У 2010 р., коли кризові негаразди все ще завдавали відчутного удару господарюючим суб'єктам, ВВП України у реальному вимірі зріс на 4,2%, а заробітна плата – на 10,2%, тоді як у розвинених країнах світу приріст цих показників за даними Звіту Міжнародної організації праці [2] становив відповідно 2,7% та 2,2%.

---

* к.е.н., провідний науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

Така активна динаміка оплати праці в Україні стала одним із головних чинників підвищення реальних доходів населення (в 2,3 раза протягом 2002-2010 рр.) та скорочення кількості громадян із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум (відповідно із 83,3% до 23%). Отже, відбувається перерозподіл зароблених у країні коштів на користь населення, що збільшує кінцеві споживчі витрати громадян: їх частка у ВВП у 2010 р. досягла майже 63,7% порівняно з 55,1% у 2002 році. Разом з тим виникає питання: чи сприяли такі зміни суттєвому покращенню рівня життя населення України та чи відповідають заходи впроваджуваної політики цілям підвищення конкурентоспроможності національної економіки?

Міжнародні порівняння розмірів заробітної плати засвідчують, що якщо в Німеччині, Бельгії, Великій Британії, Франції середньомісячна заробітна плата у 2010 р. становила понад 4 тисячі євро, у Польщі, Словаччині, Естонії, Угорщині, Чехії – від 700 до 1000 євро, в Росії – понад 480 євро, то в Україні працівники в середньому отримують лише 213 євро на місяць [5]. Звичайно, такий рівень є значно вищим порівняно з 2002 р., коли середньомісячна заробітна плата становила 74 євро, проте все ще залишається одним з найнижчих серед країн Європи. Однією з причин цього є низький рівень мінімальної заробітної плати, що встановлюється в Україні, який майже в 4 рази є меншим, ніж в Польщі, Словаччині та Чехії, в 11 разів відрізняється від діючої в США, та в 20 разів – від запровадженої у Франції та Люксембурзі. В Росії мінімальний розмір оплати праці в 1,2 раза перевищує український рівень [4]. Утім головним фактором, що обумовлює подальший низький рівень життя населення й унеможлиблює швидке економічне піднесення в Україні, є рівень продуктивності праці.

Зауважимо, що ключовим індикатором економічного зростання в Україні стало підвищення світового попиту на сировинну продукцію, зокрема продукцію металургійної галузі, що спричинило завантаження експортоорієнтованих низькотехнологічних вітчизняних виробничих потужностей. Натомість, єдино можливим довготривалим фактором розвитку, що формує високий рівень конкурентоспроможності національної економіки, є створення нової потужної матеріально-технічної бази виробництва.

Незважаючи на підвищення продуктивності праці в Україні протягом періоду економічного відновлення, її абсолютна величина все ще залишається однією з найнижчих у світі. Так, рівень суспільної продуктивності праці, визначений як ВВП, за паритетом купівельної спроможності в розрахунку на одного зайнятого в середньому для 50 країн світу, досліджених Міжнародним інститутом менеджменту і розвитку в Лозанні [2], у 2007 р. становив 40,9 тис. дол. США, при цьому в Україні – лише 15,4.¹

Негативний вплив загального низького рівня продуктивності праці на економічне зростання в Україні посилюється тим, що за роки незалежності відбулось порушення пропорцій в її динаміці порівняно з оплатою праці. Практика розвинених країнах світу засвідчує, що реальна заробітна плата завжди відстає від продуктивності праці, натомість в Україні темпи її зростання є

---

¹ Розраховано на основі даних ВВП України за паритетом купівельної спроможності, визначених Central Intelligence Agency [1], та даних Держкомстату України [6].

значно швидшими. Витрати на оплату праці в Україні сягнули приблизно агрегованого рівня продуктивності праці, що призводить до гальмування попиту на робочу силу. Подальше підвищення заробітної плати без відповідних змін у продуктивності праці буде лише збільшувати фонд заробітної плати та призводитиме до поглинання інвестицій, які є нагально необхідними для модернізації економіки України, та, в цілому, негативно впливатиме на її конкурентоспроможність.

Однак, це не означає, що необхідно штучно стримувати зростання оплати праці, адже її рівень в умовах високих темпів інфляції все ще залишається нездатним забезпечити високий рівень життя, формує низьку купівельну спроможність населення та неефективний попит. Ключове завдання полягає в тому, щоб на основі поліпшення інвестиційного клімату створити підґрунтя для докорінного оновлення матеріально-технічної бази виробництва, яка б дозволяла підвищувати рівень інноваційності та якості продукції. Тільки у такому разі Україна зможе суттєво підвищити рівень конкурентоспроможності і на цій основі забезпечити європейський рівень заробітної плати для її громадян.

1. Central Intelligence Agency. The World Factbook. Country Comparison: GDP (purchasing power parity) // <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>.
2. Economy Statistics: Overall productivity: PPP (most recent) by country // http://www.nationmaster.com/graph/eco_ove_pro_ppp-economy-overall-productivity-ppp.
3. Global wage report 2010/11: Wage policies in times of crisis // International Labour Office, Geneva, 2010. – 122 p.
4. List of minimum wages by country // http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_minimum_wages_by_country#Minimum_wages_by_country.
5. List of sovereign states in Europe by net average wage // http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_sovereign_states_in_Europe_by_net_average_wage.
6. Офіційний сайт Держкомстату України: www.ukrstat.gov.ua.

І.Ю. Набрusco*

СПОЖИВАННЯ ЯК ЗОНА ПОВСЯКДЕННОГО БУТТЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНЦЯ: НАДБАННЯ І ВТРАТИ

Повсякденне буття – це той життєвий порядок, в якому кожна людина, ким би вона не була, орієнтується вільно. Тут все здається зрозумілим, оскільки в культуру повсякденності людина включена особисто і її участь у світі, що являє собою сукупність наявних соціальних взаємодій, не викликає жодних рефлексій чи сумнівів. Відомий соціолог А. Шюц вважає, що повсякденність – це одна з практик позитивного досвіду [Schutz, с. 156]. Буденне життя спонукає людей до побудови власного світу, в якому внутрішнє духовне життя прагне бути відповідним до зовнішнього – діяльності, поведінки. Це стає можливим завдяки здатності людини створювати і накладати на світ фактів і процесів свій змістовний ціннісно-нормативний порядок і, задовольняючи свої потреби, узгоджувати їх між собою.

Трансформація потреб у зовнішню поведінку не одновимірна, а проходить низку етапів. Індивіди, задовольняючи свої потреби, вчаться різним способам

---

* к.філос.н., доцент кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

споживання, це формує своєрідний стиль життя. Оскільки сучасний період характеризується посиленням впливу індивідуальних характеристик особистості на формування всього спектру соціальних відносин, образ споживання, втілений у життєву стратегію, набуває світоглядного характеру. Це повною мірою стосується й України. Сучасний тип споживання незалежно від ступеню успішності економічних перетворень пострадянських суспільств є потужним фактором впливу на цивілізаційний розвиток, адже згідно з Ж. Бодрійаром, суспільствами споживання не обов'язково є багаті суспільства, хоча певний рівень надлишків необхідний. Споживання постає як необхідний аспект людської діяльності і як імператив, що подається суспільству загалом. У свою сферу воно включає не лише речі, але й відносини, культуру, наукові надбання.

Соціальний досвід сучасної цивілізації дозволяє виділити певні соціокультурні коди споживання. По-перше, цілераціональність у споживанні основних товарів, тобто баланс між ціною та якістю. По-друге, це готовність купувати і споживати нові товари, більш вишукані чи досконалі. І, по-третє, це наявність швидкоплинної моди та бажання її наслідувати.

Як і будь-яка генералізована форма соціальної практики, споживання має як матеріальний, так і символічний виміри. Інакше кажучи, споживання як таке може набувати як вартісного, так і ціннісного виміру, і вони нерозривно пов'язані один з одним. Можна зазначити, що соціальні стратифікації наповнюються новим змістом, пов'язаним переважно зі споживачькими можливостями індивідів. Місця у суспільній ієрархії зараз означені споживанням речей певного класу, де споживання виступає маркером соціальної позиції.

За даними соціологічного моніторингу 2010 року на питання про матеріальний стан сім'ї за останні 2–3 місяці 36,4% українців відповіли, що їм вистачає лише на продукти харчування, ще 38,1% вистачає загалом на прожиття, 15,9% опитаних вистачає на все необхідне, але не до заощаджень [Smart, с. 7]. Тобто наше суспільство є суспільством переважно бідних людей, де 74,5% населення країни окреслена мінімальними споживчими стандартами, боротьбою за підтримання мінімального рівня життя в умовах серйозних ресурсних обмежень і суворо регламентованого вибору.

Як наслідок, обмежена платоспроможність значної кількості українських громадян компенсується у зоні так званого «вторинного споживання». За даними дослідження «Секонд хенд» в Україні» соціологічної групи «Рейтинг», 57% опитаних купували колись товари «секонд хенду», а 39% роблять це регулярно. Одним із найбільш вагомих критеріїв споживача товарів «секонд хенду» є рівень його доходів, коли існує потреба гарно вдягатись за обмежених ресурсів, чи вдягатись хоч-якось за мінімальних ресурсів. 45% користувачів «секонд хенду» мають місячний дохід до 1000 грн., 39% від 1000 до 2000 грн.

Незважаючи на значні фінансові обмеження, набувають широкого розповсюдження імітаційні форми споживання, де імперативи придбання товарів реалізуються всупереч фінансовим ресурсам (напр., кредитні заборгованості). Зрозуміло, що в акті споживання економічна доцільність і соціальна доцільність є далеко не тотожними якістьми. Інколи друга, більш широка і складна може навіть виключати першу. Дуже часто це викликає зміну шляхів задоволення потреб відповідно до модифікації у споживанні. У

сформованій статусній субкультурі тісно поєднуються обмеженість у споживанні, викликана лімітом матеріальних ресурсів та свобода індивідуальних уподобань, яка формується через символи власної ідентичності, пов'язані з вимогами специфічного стилю життя, що включає споживання специфічного одягу, помешкання, їжі, проведення вільного часу, які вважаються характерними для конкретної статусної групи. Багато людей, купуючи товари, які їм «не по кишені» (квартира, машина), потрапляють у фінансову пастку, інвестуючи своє майбутнє в оплату придбаних товарів. За останні 12 місяців, за даними моніторингу, труднощі з поверненням взятого в банку кредиту відчували 17,5% респондентів у Києві, 16,5% у Криму та 15,5% у центрі України.

Отже, на початок XXI сторіччя консюмеризм стає не «тільки стилем життя, але й ототожнюється з основним вектором соціального життя, забезпечуючи значення його соціальному існуванню» [Smart, с. 7]. В українському суспільстві, що перебуває у складному соціально-економічному стані, спостерігається загострення суперечностей між споживчими претензіями, що зростають, та способами їх реалізації, адже збільшення зовнішніх, формальних атрибутів доступності споживчих благ і обмежені споживчі можливості індивідів, тобто соціальна ексклюзія, викликають соціальну напругу.

Можна стверджувати, що процес споживання, будучи активним механізмом конструювання ідентичності, виступає соціокультурною основою соціальної диференціації як в контексті повсякдення, так і соціального життя загалом.

1. Українське суспільство 1992-2009. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2010. – 636 с.
2. Schutz A. The Phenomenology of the Social World. – Evanston, 1967. - P. 156-159.
3. Smart Barry. Consumer Society: Critical Issues & Environmental Consequences .- University of Portsmouth, UK SAGE Publications Lt, - 2010. – 264 p.

К.А. Максимова*

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОГО ДОХОДУ НА СТИЛЬ СПОЖИВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Кожен індивід має свій власний потенціал, що зумовлює формування особистісного поля, яке є основою формування особистісного стилю життя індивіда і відповідно, стилю споживання індивіда, адже «поведінка індивіда (в тому числі й споживацька) є результатом впливу більшої або меншої кількості факторів», що складають соціальне поле індивіда і впливають також і на його соціалізацію та спосіб і стиль життя.

Ядром способу життя є праця, способи отримання коштів для існування. Проте однією з його сторін є спосіб споживання, тобто сукупність форм споживчої поведінки, нав'язаних соціальним полем. Спосіб життя і споживання - це необхідність, вийти за межі якої можна, лише покидаючи межі поля, що породило відповідні форми життєдіяльності.

Стиль споживання – це категорія, що відображає свободу, якою володіють люди в межах способу споживання, що нав'язується соціальним полем. Стиль відображає індивідуальні смаки, здібності, характер.

---

* студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стиль споживання – важлива складова аналізу соціальних процесів, поведінки споживачів і споживацьких вподобань, яка визначає, як люди живуть і витрачають час і гроші. Стиль споживання базується на ідеї, що предмети споживання можуть служити засобами встановлення соціальної схожості й відмінності.

Дослідники наголошують, що ринкові стосунки зі сфери економіки поширилися на все громадське життя. Зміна характеру споживання призводить до зростання ролі символічної функції і масштабів споживання нематеріальних об'єктів. Предметами споживання стають явища і феномени соціокультурного життя, а рушійною силою стосунків - неекономічні потреби індивідів. «Місце економічних досягнень займає якість життя, що призводить до акцентування культурної складової економіки, а стиль споживання конструює континуум матеріальних і символічних сторін соціальних стосунків».

На стиль споживання будь-яких товарів дуже великий вплив має економічний дохід індивіда. Економічний дохід – це гроші або матеріальні цінності, що отримуються державою, установою або приватною особою від певного виду діяльності.

Розмір і склад доходів - одна з найважливіших, хоча і неповних, характеристик рівня життя нашого населення. Доходи населення не лише визначають його матеріальне становище, але й значною мірою відображають стан і ефективність економіки й економічних стосунків у суспільстві. Доходи характеризуються рівнем, складом і структурою, динамікою, співвідношенням з витратами, диференціацією по різних верствах і групах населення.

Відповідно до сучасних уявлень, рівень життя населення і його доходи визначаються не лише і не стільки для всього суспільства або «середньостатистичного громадянина», скільки для домашніх господарств, що представляють усе населення.

Ми можемо виокремити фактори, що впливають на коливання доходу:

1) дохід має тенденцію зростання до певної фіксованої величини з мірою професійної соціалізації «доходоотримувачів»;

2) дохід відновлюється та поступає до споживацького бюджету циклічно, підтримуючи звичні стандарти споживання;

3) він неоднозначно розподіляється залежно від споживацьких пріоритетів, тобто використовується пропорційно та непропорційно до споживацьких потреб;

4) дохід певних домогосподарств може буде як збалансованим, так і незбалансованим, надто витратним або надто накопичуваним;

5) дохід може зменшуватися або збільшуватися під впливом різних зовнішніх факторів, таких як інфляція, зростання та падіння цін на ринку тощо.

Світова економічна криза викликала низку нових тенденцій на українському ринку в цілому і на ринку продуктів харчування зокрема. Велика кількість населення залишилася без роботи й була зобов'язана шукати різні способи отримання доходу. Населення почало адаптуватися до нових умов життя, і хоча зараз, у 2011 р., уряд наголошує, що країна на шляху до подолання кризи, однак стилі споживання українців та лінія їхньої поведінки у споживанні свідчать про те, що населення притримується адаптаційної

поведінки, обирає індивідуалізовані стратегії виживання.

Нами наводяться матеріали, які були отримані в ході досліджень, проведених компанією R&B в січні 2009 р. та квітні 2010 року. Результати опитування в 2010 р. дозволяють констатувати, що в масовій свідомості населення України все більш виразно формуються основні принципи стратегії виживання. Наприклад, якщо в 2009 р. 83% опитаних не відчували труднощі при відповіді на питання про те, яку лінію поведінки вони збираються вибрати в умовах кризи, то в 2010 р. частка тих, хто визначилися в цьому питанні, склала вже 89%. У даний час населення України орієнтується на індивідуальні (пошук додаткового заробітку - 36%; робота і навчання як раніше - 29%; прагнення перечекати важкі часи - 23%), ніж на колективні (пошук допомоги - 7%; об'єднання в групи для спільної боротьби з труднощами - 5%) підходи до стратегії виживання. Можна зробити висновок, що українці частіше схильні орієнтуватися на більш-менш активні (об'єднання в групи, пошук додаткового заробітку, продовження роботи та навчання), ніж на пасивні (пошук допомоги, прагнення відсидітися, перечекати) принципи стратегії виживання.

У 2010 р. 60% опитаних заявило про те, що економічна криза змусила їх скоротити у своїх сімейних бюджетах витрати на придбання продуктів харчування. Питома вага тих, хто заощаджує на цих витратах у цілому по Україні залишилася практично такою ж, як і в 2009 р. (58%).

Результати опитувань дозволяють виділити такі основні способи адаптації споживачів до ситуації, що складається на ринку продуктів харчування: скорочення частоти й обсягів купівлі звичних товарів, перехід до покупки більш дешевих сортів і торгових марок цих товарів, відмова від покупки звичних товарів, а також комбінацію скорочення обсягів і частоти купівлі з переходом на більш дешеві аналоги.

1. Верховин В.И. Экономическая социология. Под ред. В.И. Демина. - М.: "ИМТ", 1998. – 445 с.
2. Иванова И.Н. Стили потребления как процесс идентификации – [електронний ресурс] – режим доступу: <http://artpragmatica.ru/hse/?uid=460>
3. Ильин В.И. Поведение потребителей. - СПб.: Питер, 2000. – 224 с.
4. Социология потребления / Под ред. Л.Т. Воликовой и др. - СПб., 2001. – 240 с.

В.К. Матвійчук*

НЕОБХІДНА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ЗАХОДІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ З ОКРЕМИХ КОМПОНЕНТІВ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТВОРЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Законодавець, користуючись застарілою екологічною політикою і виробленою на її основі концепцією, весь час, як свідчать різні джерела, займається уточненням, доопрацюванням чи переробкою існуючих законодавчих актів в означеній сфері.

Окремі аспекти інтеграційної екологічної політики досліджували такі вчені, як В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, В.Л. Мунтян, Н.О. Лопашенко, проте до цього часу ця проблема не отримала належного розвитку.

---

* д.ю.н., професор, Заслужений працівник народної освіти України, перший проректор з організаційної та навчально-методичної роботи Національної академії управління

Мета статті полягає в напрацюванні положень щодо переорієнтації заходів екологічної політики з окремих компонентів навколишнього природного середовища на створення екологічної політики.

На підставі сучасного праворозуміння при формуванні сучасної екологічної політики слід виходити з поєднання концепції біоцентричного й антропоцентричного наукового погляду на проблему. Тобто, необхідно переорієнтувати заходи екологічної політики з окремих компонентів навколишнього природного середовища на створення інтеграційної екологічної політики. Потрібно розробити цілісну екологічну політику, де б не було суми розрізнених норм (правил), законів, які б стосувалися лише окремих компонентів середовища. Важливо узгодити екологічну політику та політичні стратегії, спираючись на такі принципи екологічної політики, як: а) забезпечення гармонійного співіснування людини і природи; б) реалізація прав громадян на екологічно безпечне довкілля; в) відповідальність держави за погіршення стану навколишнього природного середовища; г) екологізація господарської діяльності з метою усунення причин забруднення навколишнього природного середовища; д) проведення обов'язкової екологічної оцінки (аудиту) всіх видів діяльності; е) обговорення альтернатив будь-яких дій, планів і рішень у галузі екології; є) кодифікація, стандартизація й узгодження національних еколого-правових актів і нормативів; ж) забезпечення відкритого доступу населення до екологічної інформації; з) формування системи безперервної й обов'язкової екологічної освіти (формування екологічної свідомості).

На підставі принципу інтеграції екологічних питань у політику дії Європейського співтовариства [1, с. 83-87] запропонована авторська концепція інтеграційної екологічної політики в Україні, яка передбачає:

- 1) інтеграцію вимог щодо захисту навколишнього природного середовища в усю політику держави;
- 2) спрямування діяльності у напрямку зміцнення державного управління у сфері навколишнього природного середовища;
- 3) орієнтацію на швидке надання згоди Верховною Радою України на дію міжнародних договорів й ефективне дотримання приписів міжнародно-правових актів в аналізованій сфері;
- 4) визначення стратегії пріоритетних сфер, в які необхідно інтегрувати екологічні питання;
- 5) узгодженість політики на основі поєднання роботи у рамках різних правових актів, включаючи оцінку взаємозв'язків між біорізноманіттям і зміною навколишнього природного середовища та інтеграцію питань цього різноманіття в комплексне екологічне законодавство України;
- 6) об'єднання інституцій держави стосовно екологічної політики;
- 7) постійний моніторинг стану навколишнього природного середовища;
- 8) включення екологічних питань в усі ключові ініціативи на рівні держави;
- 9) забезпечення вимог щодо охорони навколишнього природного середовища в рішеннях Кабінету Міністрів України;
- 10) визначення Верховною Радою України пріоритетів для інтеграції навколишнього природного середовища в ключові сфери політики;
- 11) створення транскордонного екологічного співробітництва з сусідніми

країнами і регіонами всередині країни.

Зазначені положення інтеграційної екологічної політики мають бути враховані при створенні системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища.

На основі запропонованого підходу потребує уточнення і назва злочину в зазначеній сфері. Зазначена проблема назви злочину, а саме "екологічні злочини", сформульована некоректно, оскільки поняття "екологічний" передбачає позитивну характеристику явища, а злочин – негативну. За законами формальної логіки ці поняття не можуть поєднуватися. Поняття "довкілля" не містить змістовного навантаження. Отже, треба використовувати поняття "злочини проти навколишнього природного середовища", яке відображає суть таких злочинів і відповідає чинному законодавству та приписам міжнародно-правових актів і запропонованим концептуальним підходам.

При формулюванні поняття злочинів проти навколишнього природного середовища в значній кількості праць акцентовано увагу на тому, що суб'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища може бути фізична осудна особа (службова, неслужбова, приватна), яка є громадянином нашої держави, іноземцем, особою без громадянства або/та, що має подвійне громадянство [2, с. 194]. Проте цього недостатньо для з'ясування змісту досліджуваної дефініції, оскільки необхідні ще певні доопрацювання. Ці уточнення стосуються того, що при визначенні поняття досліджуваних злочинів необхідно враховувати: 1) ознаки поняття злочину; 2) об'єктивні і суб'єктивні ознаки досліджуваних складів злочинів; 3) вивірену наукою термінологію у назві цієї категорії злочинів [2, с. 8-25].

Злочини проти навколишнього природного середовища – це суспільно небезпечні, кримінально-протиправні, умисні або необережні діяння, вчинені суб'єктами цих злочинів із застосуванням знарядь, засобів, джерел вчинення, або з використанням обстановки їх здійснення, які посягають на відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої системи життєдіяльності і людини, та завдають цим відносинам істотної шкоди або ставлять їх під загрозу завдання такої шкоди.

1. Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища. Навчальний посібник / М.М. Микієвич, Н.І. Андрусевич, Т.О. Будякова. – Л.: Екоправо, 2004. – 256 с.
2. Матвійчук В.К. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища / В.К. Матвійчук. – К.: Національна академія управління, 2011. – 368 с.

Д.В. Масько*

СПЕЦИФІКА ВИДІВ ПОКАРАННЯ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ І САНКЦІЇ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ТА ВИДОБУТКУ НАДР

Визначення поняття "покарання", яке знайшло своє відображення у ст. 50 КК України, відповідає тому, як це поняття сприймають у більшості держав світу, де однаковою мірою важливі, з одного боку, права та право, а з іншого – обов'язки та закон.

---

* здобувач Національної академія управління

Покарання – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Також записано, що покарання, відповідно до чинного кримінального законодавства України, не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. А до видів покарань, які можуть бути застосовані судом згідно зі ст. 51 КК України, належать такі:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Очевидно, що такий перелік покарань було складено з урахуванням найкращого світового досвіду у кримінальному законотворенні. Але, незважаючи на всю демократичність і гуманність, яку було закладено у розуміння терміна "покарання", не варто мати ілюзій з цього приводу, оскільки так чи інакше це захід примусу, метою якого можна визначити обмеження та позбавлення.

Проте, крім визнання загальноприйнятих норм і наявності у більшості випадків спільних видів покарання, кримінальне право різних країн передбачає існування своєї національної специфіки, враховуючи при цьому й те, до якої правової системи належить держава. Так, незважаючи на всю демократичність цієї країни, у США не було скасовано смертну кару, а у деяких країнах Сходу ще й досі існує практика застосування релігійного права та середньовічних методів впливу і переконання злочинця (тортури, катування, фізична розправа).

З іншого боку, кожне окреме національне кримінальне законодавство має свої, притаманні лише йому характерні особливості. Як приклад, розглянемо види покарань, які вказані у Кримінальному кодексі Японії (зразок східної країни, яка ще до кінця XIX століття вважалась "закритою" для світу і яка дотепер зберегла весь свій національний колорит) та у Кримінальному кодексі Голландії (однієї з найліберальніших країн західної цивілізації).

У статті 9 КК Японії зазначається, що основними видами покарань є смертна кара, позбавлення волі з використанням примусової праці, позбавлення волі без використання примусової праці (тюремне ув'язнення), штраф, кримінальний арешт, тобто арешт строком від одного до тридцяти днів (ст. 16

КК Японії) та малий штраф, а також конфіскація. У статті 9 Загальних положень КК Голландії записано, що видами покарання є: тюремне ув'язнення, ув'язнення, громадські роботи, штраф, позбавлення певних прав, направлення до державного виправного закладу (дому), конфіскація та публікація вироку.

Тут можна зауважити, що, незважаючи на певну подібність деяких формулювань, у кримінальному законодавстві кожної окремої країни завжди превалює національна специфіка. Так, аналізуючи наведені вище приклади, бачимо, що в Україні та в Голландії було скасовано такий вид покарання, як смертна кара, а в Японії він є чинним і дотепер. Карним законодавством Японії передбачено в окремих випадках застосування кримінального арешту, тоді як в Україні та Голландії такий вид покарання не практикується, а публікація вироку як вид покарання – це суто голландська практика.

Аналізуючи покарання, передбачені національним законодавством окремих країн щодо порушення правил охорони та видобутку надр, зупинимось саме на тих прикладах відповідних статей кримінальних кодексів Російської Федерації, Білорусі, Латвії та Іспанії, в яких покарання за такий злочин розписано саме з урахуванням специфіки місцевого законотворення.

Санкцією статті 325 КК Іспанії передбачено застосування тюремного ув'язнення строком від шести місяців до чотирьох років як виду покарання. Таке положення не має великих розбіжностей з українським кримінальним законодавством, в якому також визначено одним з видів покарання позбавлення волі. Відмінність полягає саме у строках відбування такого покарання. У цьому плані українське кримінальне законодавство дещо жорсткіше і передбачає можливість позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. Звичайно, цей вид покарання як в Україні, так і в Іспанії призначається з урахуванням тяжкості наслідків та суспільної небезпечності вчиненого діяння. Підтвердженням цьому є наявність відповідних статей у Кримінальних кодексах обох держав. Наприклад, у Кримінальному кодексі України є стаття 12, у якій визначено класифікацію злочинів на злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості, тяжкі злочини та особливо тяжкі злочини. На цю класифікацію, власне, і зважає суд, коли треба визначити міру покарання.

У свою чергу, в статті 13 КК Іспанії проведено поділ винних діянь за такою класифікацією:

- а) тяжкі злочини, за які передбачено сувору міру покарання;
- б) менш тяжкі злочини, за які передбачено призначення менш суворої міри покарання;
- в) проступки, тобто правопорушення, за які передбачено застосування м'якої міри покарання.

Відтак, за своїм характером і тривалістю покарання поділяються на суворі, менш суворі та незначні (ст. 33 КК Іспанії).

Суворими покараннями вважаються:

- а) позбавлення волі на строк більший, ніж три роки;
- б) абсолютне обмеження прав;
- в) спеціальне обмеження прав на строк, більший ніж три роки;
- г) позбавлення права займатися певним видом діяльності на строк, більший ніж три роки;

г) позбавлення права перебувати або відвідувати певні місцевості на строк, більший ніж три роки.

Менш суворими покараннями вважаються:

а) позбавлення волі на строк від шести місяців до трьох років;

б) спеціальне обмеження прав на строк до трьох років;

в) позбавлення права перебувати або відвідувати певні місцевості на строк від шести місяців до трьох років;

г) штраф у розмірі більшому, ніж дві місячні заробітні плати;

г) штраф, що є пропорційним заподіяній шкоді;

д) арешт строком від семи до двадцяти чотирьох вихідних днів.

Незначними покараннями вважаються:

а) штраф у розмірі п'ятиденної заробітної плати;

б) арешт строком від одного до шести вихідних днів.

Такі класифікації дають розуміння того, що в Україні злочин порушення правил охорони надр може бути кваліфікований як злочин невеликої або середньої тяжкості. В Іспанії, зважаючи на те, що у даному випадку може бути призначено ще й штраф на суму від восьми до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат та позбавлення права займатися певним видом діяльності або професією на строк від одного до трьох років, робимо висновок, що схожий злочин буде кваліфіковано, як менш тяжкий, що певним чином відповідає і нашій вітчизняній класифікації.

Санкцією статті 255 КК Російської Федерації не передбачено застосування таких видів покарання, як арешт чи позбавлення волі. Тому російське кримінальне законодавство можна вважати дещо м'якшим щодо обмежень нематеріального характеру та більш жорстким щодо накладання штрафів та заборон стосовно правил охорони надр порівняно з кримінальним законодавством України.

Статтею 255 КК РФ за порушення правил охорони та використання надр передбачено сплату штрафу розміром до двохсот тисяч рублів або у розмірі заробітної плати чи іншого прибутку, що отримує засуджений за період до вісімнадцяти місяців, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років.

Не дуже значними є відмінності між видами покарань, які було визначено санкцією статті 271 КК Білорусі та відповідними заходами примусу, зазначеними у санкції статті 240 КК України. Окремі розбіжності полягають у тому, що КК Білорусі не дає безпосередньої інформації про розмір штрафу, який належить сплатити правопорушникові та не передбачає конфіскацію незаконно добутого і знарядь видобування.

Стаття 96 КК Латвійської Республіки у своїй диспозиції вже пропонує розуміння істотності шкоди порушення правил експлуатації або використання землі, її надр, вод та лісів і визначає її як таку, що може бути значною щодо довкілля, здоров'я людей, майнових або господарських інтересів. Тому такі правопорушення караються позбавленням волі на строк до трьох років або примусовими роботами, або штрафом до шістдесяти мінімальних місячних заробітних плат.

1. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
2. Закон України про охорону навколишнього природного середовища // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Гірничий закон України // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 50. – Ст. 433.
4. Кримінальний кодекс України: прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой. – Минск, 1999.
7. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ: принят ГД ФС РФ 24.05.1996. – М., 1996. – 378 с.
8. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. Б.В. Волженкин, пер. с англ. И.В. Мироновой. 2-е изд. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 510 с.
9. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой. Пер. с лат. А.И. Лукашова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 313 с.
10. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с пред. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.
11. Уголовный кодекс Японии / Науч. ред. и пред. А.И. Коробеева. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 226 с.

І.Р. Безпалько*

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Важливою економічною складовою незалежності та суверенності України є ефективна податкова система, що забезпечує достатній рівень податкових надходжень для виконання державою своїх функцій.

Податкові важелі впливу на соціально-економічну стабілізацію, використання податкової політики як інструменту впливу на економічний розвиток сьогодні є одними з найбільш ефективних засобів державного регулювання економіки. При цьому в умовах кризових явищ надзвичайно важливим є забезпечення достатнього рівня надходжень до бюджету з одночасним зменшенням податкового навантаження на реальний сектор економіки.

У вітчизняній системі оподаткування поступово зростає роль прибуткового оподаткування населення, що підтверджує загальносвітові тенденції розвитку податкових систем.

Система оподаткування доходів населення в Україні за роки незалежності зазнала серйозних змін. Сьогодні вона, за багатьма формальними та реальними ознаками, відповідає аналогічним системам провідних країн світу, що проявляється в співвідношеннях між основними об'єктами оподаткування (працею, споживанням), процедурах адміністрування тощо. До більшості джерел доходів застосовуються адекватні податкові інструменти. Проте у внутрішній структурі механізму оподаткування доходів населення все ще спостерігаються диспропорції, усунути які необхідно для ефективного розвитку

---

* старший викладач кафедри економіки підприємства та маркетингу у ВПК Української академії друкарства

системи оподаткування доходів громадян і подальшого продуктивного розвитку системи податкових відносин. Основна диспропорція полягає у співвідношенні платежів до фондів соціального страхування роботодавців і працівників. Існуюча система платежів до фондів соціального страхування – головна перешкода для детінізації трудових доходів населення та розширення бази особистого оподаткування за рахунок наявних резервів податкового потенціалу країни. Крім того, нарахування на фонд оплати праці та систему їх перерозподілу важливо інтегрувати в систему оподаткування доходів громадян, оскільки лише в такому випадку виникає можливість оптимізації податкового навантаження (у системі координат бенефіціарій – платник податку) та підвищення функціональної ефективності системи оподаткування доходів населення у цілому. Проте для здійснення реформ в Україні потрібні не лише науково-практичні рекомендації та теоретико-методологічні підходи, а й політична воля.

В умовах реформування системи оподаткування фізичних осіб, основним завданням якого декларувалося стимулювання легалізації та зростання доходів населення, зменшення податкового навантаження, очікуваних змін щодо зменшення тінізації доходів (частка тіньових доходів у ВВП коливається на рівні 27,5%) та суттєвого зниження рівня податкового навантаження (на фонд оплати праці становить в середньому 47,2%, на доходи населення - 43,1%, на трудові доходи населення – 14%) не відбулось. Як уже зазначалось, однією з причин виникнення такої ситуації є стримування легалізації заробітної плати надвисоким рівнем зборів до соціальних фондів, платником яких визначено роботодавця, а об'єктом оподаткування — фонд заробітної плати. Проте і внутрішні механізми податку з доходів фізичних осіб є недостатніми для досягнення задекларованої мети та забезпечення зростання його фіскальної ефективності.

Подоланню таких негативних явищ або принаймні зведення їх до мінімуму сприятиме поєднання економічних і адміністративних заходів, серед яких першочерговим завданням має стати посилення контролю за рухом готівки в економіці, проведення податкової амністії, зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці, оцінка достовірності задекларованих доходів відповідно до витрат платників, підвищення рівня податкової культури суб'єктів правовідносин.

Таким чином, на фоні загального зростання податкових надходжень від оподаткування доходів фізичних осіб слід відзначити негативні процеси, що свідчить про недостатню ефективність механізму оподаткування доходів фізичних осіб саме в частині встановлення норми податкового стягнення та контролю за доходами, зокрема у сфері підприємницької діяльності. З метою поліпшення фінансування місцевих бюджетів актуальною проблемою є пошук шляхів зростання фіскальної ролі особистого оподаткування.

На основі вивчення зарубіжного досвіду побудови системи й адміністрування прибуткового податку важливо визначити основні напрямки його використання в українських умовах відповідно до історичних передумов та економічних особливостей. Зокрема, сьогодні існує необхідність посилення масово-роз'яснювальної й агітаційної роботи податкових служб і підвищення

рівня кваліфікації їх працівників, спрощення декларування та комп'ютеризація процесів подання звітності й розрахунків, створення єдиної бази даних з метою підвищення податкового контролю, побудова системи контролю щодо достовірності декларування доходів платниками за принципом структурної економічної вибірки; перехід до спільного оподаткування доходу сім'ї як бази оподаткування, що дозволить послабити податкове навантаження на платників податку; забезпечення стабільності та однозначності тлумачення податкового законодавства тощо. Такі заходи здатні у майбутньому справити значний вплив на підвищення ефективності діяльності фіскальних служб нашої держави.

М. Кушта*

ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ У ФОРМУВАННІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Перед тим, як окреслити актуальність даного питання, я б хотіла сказати декілька слів про механізм утворення місцевих бюджетів, про структуру їх доходів та з'ясувати роль місцевих податків і зборів у формуванні місцевих бюджетів. Усі ці питання регулюються нашим законодавством, зокрема основні положення формування місцевих бюджетів містяться в статтях 61-70 Закону України «Про місцеве самоврядування». Наприклад, у ч. 2 ст. 62 цього Закону зазначено, що мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного та екологічного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, встановленого законом.

З чого ж складаються доходи місцевих бюджетів? Їх можна розділити на такі складові: власні, закріплені та регулюючі доходи. Власні та закріплені доходи - це ті види доходів, які направляються до конкретного рівня місцевих бюджетів залежно від відомчої підпорядкованості господарюючого суб'єкта і з урахуванням територіальної ознаки надходження коштів. Сюди належать місцеві податки та збори, податок на промисел, плата за воду, плата за землю тощо. Регулюючі доходи - це ті доходи, які закріплюються за відповідними рівнями місцевих бюджетів згідно із законодавством, рішеннями відповідних загальнодержавних і місцевих органів влади і перерозподіляються між місцевими бюджетами із загальнодержавних податків та місцевих податків. До них належать податок на додану вартість, податок на прибуток, прибутковий податок громадян.

На жаль, сьогодні в Україні спостерігається низька питома вага місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів (в середньому 1-2%), що, у свою чергу, об'єктивно не дає змоги забезпечити органи місцевого самоврядування достатніми фінансовими ресурсами для виконання функцій і завдань у межах їх компетенції. У більшості розвинених країн місцеві податки становлять 5-30% усіх податкових надходжень до державних бюджетів і досить значну частку надходжень — до місцевих бюджетів. Зокрема, в Японії — 35%,

---

* студентка Національної академії управління

Великій Британії — 37%, Німеччині — 46%, Франції — 67%, у США — це 66% доходів органів місцевого самоврядування.

При цьому необхідно відзначити існуючий суб'єктивізм у розподілі бюджетних ресурсів, коли, по-перше, тому або іншому регіону віддається перевага у виділенні коштів, по-друге, бюджетні кошти виділяються непропорційно і нерівномірно. Крім того, регіони України дуже різняться за рівнем життя, промислового виробництва, розвитку підприємництва. Ця нерівність призводить до занепаду міського господарства, соціально-культурно сфери, освіти, охорони здоров'я, погіршується стан доріг та інших засобів комунікації. Тому для вирішення цієї проблеми необхідно закріпити за місцевими бюджетами більше податків. Адже місцева влада не зацікавлена у створенні сприятливих умов для розвитку підприємництва, зокрема середнього і малого бізнесу, у створенні робочих місць, підвищенні продуктивності праці, їм це не вигідно, адже все одно більша частина податків і зборів надійдуть до держбюджету для подальшого перерозподілу. У свою чергу, це позбавляє органи місцевого самоврядування стимулів для збору державних податків.

Поряд з цим в Україні необхідно створити багатоканальну систему формування бюджету, на основі якої кожен рівень бюджетної системи повинен мати власні закріплені доходи. Обсяг цих доходів має бути достатнім для забезпечення функцій і обов'язків, які покладаються на той чи інший рівень влади.

Вельми повчальним у цьому плані для України може стати досвід еволюції податкової системи Німеччини. Так, у цій країні законодавчо встановлено, що державні завдання мають розподілятися між федерацією і землями, які входять до її складу. При цьому федерація і землі окремо здійснюють витрати, що виникають при виконанні ними своїх функцій. Федерація і землі самостійні в питаннях бюджетного устрою. Принципи незалежного ведення бюджетного господарства діють з урахуванням необхідності взаємоув'язки загальнодержавних та земельних інтересів при вирішенні конкретних завдань і забезпеченні фінансування. Поряд із федеральною державою і землями носіями певних суспільних функцій виступають общини, які мають місцеві бюджети.

Ключові позиції у податковому законодавстві належать федерації. Для забезпечення фінансування всіх трьох рівнів управління податкова система Німеччини побудована таким чином, що найбільш значні джерела формують одразу три чи два бюджети. Повчальним є й те, що в Німеччині застосовується не тільки вертикальне, а й горизонтальне вирівнювання доходів. Землі, які мають високі доходи, перераховують частину фінансових ресурсів менш розвинутих землям.

При вирішенні проблем бюджетного вирівнювання необхідно передусім розробити правові засади й механізм бюджетного регулювання в Україні, де зафіксувати стабільні частки різних рівнів влади — центральної, регіональної, місцевої — у розподілі загальнодержавних (регулюючих) податків.

Успішний розвиток процесу становлення місцевих фінансів в Україні можливий лише за умови проведення в державі широкомасштабної адміністративної реформи, результатом якої має стати формування нової,

сучасної організації як державної влади, так і місцевого самоврядування, перебудова неефективних фінансово-бюджетної та податкової систем країни.

Фінансова система, що формується в Україні, тільки тоді стане ефективною, коли в її складі, поряд із державними фінансами, чільне місце буде належати місцевим фінансам як самостійному інституту.

В.Б. Базилюк*

РЕГІОНАЛЬНІ КЛАСТЕРИ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Процеси глобалізації й стрімке завоювання ринків продуктами НТП істотно вплинули на розвиток економіки, а головне, організацію промисловості. Уже досить давно (із середини минулого століття) у розвинених економіках формуються й успішно функціонують нові надзвичайно конкурентоспроможні виробничі структури - регіональні кластери.

Теорія кластерного управління економікою виникла як теорія формування й розвитку конкурентоспроможності економіки. Принциповою її особливістю є виділення структурного елемента в сукупності суб'єктів конкуренції – кластера, що є новим і додатковим способом організації економіки, її динамічного розвитку та принципом здійснення державної політики на регіональному рівні.

Світовий досвід показує, що кластерний підхід є потужним інструментом для стимулювання регіонального розвитку, який сприяє реструктуризації господарського комплексу, посиленню його інноваційної спрямованості, покращенню торговельного балансу регіону, забезпеченню раціональної зайнятості, зростанню заробітної плати, збільшенню відрахувань до бюджетів різних рівнів, підвищенню стійкості і конкурентоспроможності всієї соціально-економічної системи регіону.

На даний час більшість розвинених країн здійснюють реалізацію кластерної політики, головна ідея якої – перехід до нової фази підвищення національної конкурентоспроможності – створення сильного мікроекономічного фундаменту економіки, основою якого стають регіональні кластери. Варто відзначити, що кластерний підхід є оптимальним для ефективного регіонального розвитку за рахунок: комплексного (міжгалузевого) погляду на політику розвитку регіону; зменшення суперечностей між продуктивністю і зайнятістю; розвитку діалогу між основними суб'єктами економічних відносин (урядом, бізнесом, вузами, регіональною елітою тощо).

Основною перевагою, що забезпечує кластерний розвиток регіональної економіки, є стійкий розвиток соціальних процесів, підвищення привабливості та конкурентоспроможності регіону. Забезпечення динамічного розвитку регіону обумовлює зростання його конкурентоспроможності на ринку територій, де кожен регіон пропонує себе як найбільш вигідний об'єкт розміщення капіталу, працедавець із добре оплачуваною формою зайнятості, як господарюючий суб'єкт із високим рівнем сервісного обслуговування населення, власник значного інтелектуального капіталу, джерело висококваліфікованої робочої сили, соціально-економічна система, що динамічно розвивається [1, с. 71].

---

* викладач Української академії друкарства

Домінування в економіці кластерів, а не ізольованих компаній і галузей, важливо для регіональної економіки, де спостерігається висока географічна концентрація взаємозв'язків. Ключовим чинником успіху стратегій розвитку кластерів є активна позиція лідерів бізнесу і позитивне партнерство між інтересами різних підприємницьких груп у регіоні [2].

Для регіональних органів влади кластери, по-перше, найбільш сучасний, зручний інструмент у промисловій політиці; по-друге, майданчик для взаємодії з бізнесом; по-третє, на регіональні адміністрації покладений великий об'єм завдань, для вирішення яких потрібні додаткові засоби, час і знання. Кластерний підхід дає ефективний інструмент для досягнення основної мети: підвищення прибутковості регіону і забезпечення зайнятості населення, що підтверджує успішний досвід низки країн [3].

Конкурентоспроможність національних економік дедалі більше залежить від ефективності їх внутрішньої організації і ступеня інтегрованості внутрішніх регіональних підсистем. І сьогодні саме кластеризація виступає як необхідна форма внутрішньої інтеграції та кооперації, здатна забезпечити не тільки стійкість, але й ефект протидії викликам глобальної конкуренції з боку існуючих монопольних утворень.

При застосуванні кластерного підходу до аналізу регіональних економічних процесів важливо розглядати не кожен конкретну галузь окремо від інших, а системно вивчати весь комплекс взаємозв'язків. Розвиток базової галузі служить поштовхом до позитивних зрушень у суміжних галузях, утворюючи кластер економічної ефективності, який і повинен бути предметом аналізу.

Вирішення питань щодо доцільності та можливості створення кластерної моделі галузево-територіальної організації виробництва повинно здійснюватись на регіональному та місцевому рівні. Це дасть можливість у регіональному економічному управлінні реалізувати принцип пріоритету інтересів територіальної громади на противагу поширеному донедавна галузевому підходу до управління економікою.

1. Андрианов А., Линцен Л. Кластеры как инструмент развития некоммерческих организаций // Экономика региона. – 2007. – № 18 (часть 2) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://journal.vlsu.ru/index.phpid=14>.

2. Взаимодействие малого и крупного бизнеса [Электронный ресурс] // Информ.-аналит. сб. Института предпринимательства и инвестиций. – М., 2003. – Апрель. Режим доступа: <http://www.mbrk.ru>.

3. Егоров О.И. Зарубежный опыт региональной науки, региональной политики и территориального развития / О.И. Егоров, О.А. Чигаркина // Регион: экономика и социология. – 2006. – № 1.

Я.І. Гнатюк*

МАРКЕТИНГОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ

Конкурентоспроможність регіону найчастіше розглядають із позицій його привабливості для залучення інвестицій, проте територія має бути не менш привабливою і для мешканців, і для господарюючих суб'єктів. Тому для регіону

---

* здобувач Української академії друкарства

важливо шукати такі шляхи забезпечення конкурентоспроможності, які б одночасно підвищували конкурентоспроможність чи забезпечували її достатній рівень.

Беззаперечним є також твердження, що конкурентоспроможними у всьому не можна бути, тому важливо бути конкурентоспроможним у тому, що має значення для мешканців регіону та для суб'єктів господарювання і громадян інших регіонів/країн, з якими будуть підтримуватися економічні контакти, необхідні для задоволення потреб мешканців даного регіону.

І в цьому випадку виникає питання, наскільки регіон, регіональний менеджмент, громада, окремі мешканці готові до втілення в життя ідеї підвищення конкурентоспроможності і які підходи можуть використовувати?

Зрозуміло, що на різних територіях бачення переходу до конкурентоспроможної економіки відрізняються, що пов'язано, насамперед із ментальністю, традиціями, культурою, які базуються на певних цінностях. Окрім того, процес забезпечення чи підвищення конкурентоспроможності території визначається рівнем компетенції регіонального менеджменту, зокрема місцевих органів влади. Нині у багатьох регіонах України розроблені стратегії соціально-економічного розвитку на довгостроковий період, які передбачають підвищення конкурентоспроможності території. На жаль, ці стратегії неузгоджені із системою стратегічного планування соціально-економічного розвитку держави. Це пояснюється насамперед низьким рівнем використання сучасних методів організації й управління територією, недооцінкою її креативного потенціалу і низьким рівнем спадкоємності управлінських рішень на всіх рівнях ієрархії.

Територіальний маркетинг є механізмом, який надає методологію та інструментарій для забезпечення конкурентоспроможності території. Він дозволяє визначити маркетинговий тип територіального менеджменту, який формується не за бажанням владних структур (наприклад, у пошуку грошових коштів для реалізації певних проектів), а з урахуванням потреб споживачів (підприємців, місцевих жителів, інвесторів, туристів), які територія має можливість задовольнити; провести аналіз ринкових можливостей та визначити конкурентні переваги території, а також впливати на забезпечення стійкого економічного зростання.

Територіальний маркетинг - це діяльність, яка реалізується певними суб'єктами від імені території з метою виявлення потреб цільових ринків (споживачів) як всередині території, так і за її межами, а також її ринкових можливостей і конкурентних переваг та донесення до споживачів даної інформації з метою задоволення їхніх потреб.

Маркетинг території є одним із стратегічних чинників, тому що спроможний чинити довготерміновий вплив на її економічний розвиток. Маркетинг території виступає з одного боку чинником, а з іншого – механізмом забезпечення конкурентоспроможності. Взагалі маркетингові інструменти можуть виконувати роль оперативних (наприклад, рекламна кампанія Інвестиційного форуму у Львові), тактичних (реклама гірськолижних комплексів і санаторіїв протягом року) та стратегічних (цілеспрямована маркетингова політика регіону, маркетингова стратегія розвитку регіону) чинників. Маркетинг регіону допомагає провести структурний аналіз економіки регіону з метою виявлення

ефективності спеціалізації регіону, можливостей реструктуризації економіки за наявності нових конкурентних переваг.

Стратегічність даного чинника підтверджується також його універсальністю, тобто здатністю "проникати в різні сфери життя суспільства, включаючи діяльність органів влади, що дозволить підвищити конкурентоспроможність економіки". Інструменти маркетингу можуть використовуватись не лише підприємцями на мікрорівні, а й регіональними органами влади на регіональному рівні та урядом на макрорівні.

Таким чином, можна зробити такі висновки.

1. Конкурентна перевага створюється і підтримується через дуже локалізовані процеси.

2. Розходження в національних цінностях, культурі, структурі економіки, в існуючих організаціях та історичному розвитку – все це робить свій внесок у досягнення успішної конкурентоспроможності.

3. В остаточному підсумку конкретні країни, як і окремі території, досягають конкурентоспроможності за рахунок зростання продуктивності. Останнє передбачає спеціалізацію регіону на основі місцевих відмінностей і нетрадиційних переваг, які можуть стати основою створення специфічних факторів конкурентних переваг.

4. Найважливішим показником успішності конкурентної боротьби є не стільки частка на ринку, скільки взаємозв'язок та обмін, який чітко підпорядкований певній ідеології структурно-функціональної організації життєдіяльності території.

Національний видавничо-поліграфічний комплекс (ВПК), в якому відбулися істотні трансформаційні процеси, на сьогодні не забезпечує належних результатів господарювання. На сьогодні державою не створені сприятливі умови для ефективного функціонування і розвитку ВПК, не сформовано механізмів його адаптації до динамічних змін зовнішнього середовища.

Більшість з цих проблем обумовлені застосуванням застарілих методів і підходів до управління підприємствами, відсутністю чітких стратегій управління на рівні галузі та окремих підприємств, невідповідністю діючої системи стимулювання працівників сучасному рівню організації виробництва і праці, управлінські процеси також недостатньо орієнтовані на ринок, споживача і динамічні умови ринкового середовища.

Розв'язання цих та інших проблем є можливим в результаті удосконалення системи управління на підприємствах шляхом розробки нових організаційно-економічних механізмів управління, застосування сучасних підходів до управління й оцінки результатів господарської діяльності підприємств видавничо-поліграфічного комплексу, ефективних систем стимулювання працівників.

Очевидно, що конкурентоспроможність підприємства залежить від конкурентоспроможності виконуваних робіт з виготовлення конкретних видів друкованої продукції, ефективності використання ресурсів, рівня рентабельності продукції і господарської діяльності в цілому, ділової активності підприємства, а також показників ліквідності та фінансової стійкості. Для оцінки конкурентоспроможності підприємств ВПК необхідно додати ще один фактор —

рівень використання виробничого потенціалу підприємства, оскільки саме виробничий потенціал визначає здатність підприємства виробляти ту чи іншу продукцію, що користується попитом на ринку. Якщо виробничий потенціал використовується неефективно, то знижуються обсяги виробництва і, відповідно, прибуток, порушуються терміни виготовлення продукції, знижуються інвестиційна і ринкова привабливість підприємств, а також конкурентоспроможність продукції, що випускається.

Такий підхід до оцінки конкурентоспроможності підприємств ВПК вимагає формування нового організаційно-економічного механізму управління поліграфічними підприємствами. Організаційно-економічний механізм управління є центром управління виробничою, комерційною, фінансовою, інноваційною та іншою діяльністю і забезпечення стабільного функціонування системи управління підприємством, що має вплив на конкурентоспроможність прикордонних регіонів.

Рис. 1. Схема організаційно-економічного механізму управління підприємством

Головним його елементом є орган управління з його структурою, функціями, економічними важелями та іншими методами впливу на об'єкт управління. Цілі і стратегії підприємства безпосередньо впливають на його структуру і спрямованість. Орган управління формує і реалізує стратегію господарської діяльності, здійснює виробництво і збут продукції, що повинні базуватися на засадах науково-технічного прогресу, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції. Для реалізації комерційних цілей просування

і збуту організаційно-економічний механізм управління повинен спиратися на маркетинг, попит і формування цінової політики, а також здійснювати планування й регулювання виробництва, збуту та інших видів діяльності. За допомогою економічних важелів і стимулів орган управління забезпечує узгодженість загальногосподарських цілей критеріїв ефективності з локальними цілями і критеріями.

Прикордонне розміщення регіону створює нове конкурентне середовище із суміжними територіями сусідніх держав. Тому конкурентоспроможність прикордонного регіону – це багатоаспектна проблема, вирішення якої виходить за межі внутрішньої регіональної політики.

Для того, щоб відповісти на питання, доцільно згадати, що сучасною методологічною основою соціальних та економічних досліджень, стала нова парадигма розуміння того, що люди і їхній розвиток є найважливішою сферою суспільного розвитку.

Зміна парадигми розвитку людської цивілізації, яка визначається формуванням постіндустріального суспільства, визначеного американським соціологом Д. Беллом як "суспільства, в економіці якого пріоритет перейшов від переважаючого виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; у якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, у якому впровадження нововведень... все більше залежить від досягнення теоретичного знання..., що передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи" У суспільстві, яке зараз формується, радикально змінюється ставлення людини до власної діяльності, що вже не визначається головним чином зовнішньою матеріальною необхідністю. Найважливішим явищем, яке характеризує цей процес, є подолання праці як утилітарної активності і заміна її творчою діяльністю, що не мотивована матеріальними факторами. Даний процес пов'язаний з модернізацією системи людських цінностей і психологічних орієнтирів, і, судячи з усього, він не буде швидким. Саме оцінка сучасної трансформації як переходу від економічного суспільства до постекономічного, за визначенням В. Іноземцева, дає основу для розуміння відповідного періоду як дуже довготривалого, який вимагає нових методів і механізмів управління господарським комплексом держави/регіону. Для постекономічного суспільства затрати матеріалів і праці несуттєво впливають на якість результату, якщо основним ресурсом при його виробництві виступають знання; такий продукт виявляється невідновлюваним, а діяльність людини у такій мірі сприяє його інтелектуальному і духовному розвитку, що стає самодостатньою. І набуваючи статусу незалежної від затрат праці і матеріалів змінної, продукти творчої діяльності виявляються невичерпними і тому безмежними, а її істинний результат, що втілюється у розвиток людської особистості, індивідуальним.

Закономірність цивілізаційного прогресу полягає у розвитку людини, її розумових здібностей — це безпосередня мета та цільова функція розвитку виробництва та суспільства у цілому, що, у свою чергу, зумовлює зростання ролі гуманітарної сфери, постекономічних принципів суспільного розвитку, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу. Все це вимагає

коригування загальної спрямованості трансформаційного процесу, падання йому сучасних цивілізаційних форм. використання таких шляхів і механізмів входження у світову систему господарювання, які б дали змогу скористатися позитивними наслідками глобального розвитку і водночас мінімізувати економічні, й соціальні труднощі. У сучасних умовах система управління економікою, суспільними процесами має спиратися на знання про стан і розвиток людського фактора.

На попередніх етапах система управління і регулювання з боку держави спиралась, головним чином, на облік і регулювання товарно-матеріальних цінностей, а облік і регулювання людського фактора обмежувався рухом зайнятості, визначенням ступеня відповідності загальної та професійної підготовки потребам виробництва. В сучасних умовах ситуація змінюється докорінно. Щоб домогтися успішного розвитку економіки та суспільства держава має знати не лише етап розвитку людського фактора, але й створити умови для всебічного зростання знань працівників, для поширення і прояву творчих сил людний, її ініціативи. "Суспільний прогрес не можливий, якщо не реалізовані три ключові мети людини: прожити довге і здорове життя; придбати, розширити та поновити знання; отримати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя".

Конкурентоспроможність регіону визначається як потенційна можливість перемагати в умовному змаганні між територіями за блага, які задовольняють потреби, сформовані цінностями, що поділяються мешканцями та суб'єктами господарювання, які ідентифікують себе з регіоном, а також приїжджими (нерезидентами), що мають певні наміри у даному регіоні.

Фактично, мова йде про вибір пріоритетів, у яких дана територія має конкурентні переваги, посилення яких може привести до підвищення життєвого рівня населення, що є індикатором конкурентоспроможності регіону.

К. Шайдурова*

НЕРІВНІСТЬ ФІНАНСОВОГО РОЗПОДІЛУ ЯК ФАКТОР СТАГНАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Аналіз соціально-класової структури України вказує на те, що в ній продовжуються процеси диференціації та поляризації, що посилює в суспільстві соціальну, політичну та економічну нестабільність. Багатих людей в Україні нараховується близько 5%, а середній клас все ще продовжує формуватися і складає лише 35% населення (в економічно розвинених країнах цей показник досягає 60-70%). 60% населення – бідні.

Така ситуація склалася в нашій державі внаслідок нерівномірності фінансового розподілу.

Слід зазначити, що це проблема спостерігається не лише в Україні. Проблема нерівності є найгострішою для урядів усіх країн. Вона полягає у розв'язанні питання про те, що краще - забезпечити якомога більшу соціальну рівність населення шляхом "зрівняльного фінансового розподілу" чи надати

---

* студентка Національної академії управління

перевагу суто економічним важелям, які стимулюють "економічну ефективність?".

Сьогодні можна констатувати, що для нормального соціально-економічного розвитку певна нерівність доходів цілком прийнятна. Більше того - це важливий елемент соціально-економічного устрою для заохочення трудової активності людей. Проте посилення нерівномірності, коли держава не втручається у розподіл національного доходу або коли державні заходи впливу не забезпечують встановлення оптимальних пропорцій розподілу, породжує стагнацію в економіці і призводить до виникнення складних проблем.

Існує межа, за якою зростання поляризації доходів важко пояснити різницею в продуктивності або в індивідуальних здібностях людини. Значне та необґрунтоване розшарування населення за доходами не тільки знижує ефективність зусиль, спрямованих на боротьбу з бідністю, викликає соціальне напруження в суспільстві, а й може стати перешкодою на шляху до економічного зростання. Отже, необхідно визначити поріг, за яким поляризація доходів перестає бути позитивним чинником соціально економічного розвитку країни.

Поглиблення нерівності створює значний розкид інтересів, що може стати перешкодою для розробки ефективної державної політики. Основна економічна проблема нерівності в умовах недосконалого ринку капіталу полягає у звуженні інвестиційних можливостей та зниженні стимулів для позичальників, зменшенні обсягів виробництва та звуженні рівня споживання, що неминуче справляє негативний вплив на темпи економічного росту. Проблеми, породжувані нерівномірним розподілом, перешкоджають соціальній стабільності в суспільстві, знижують якість життя, збільшують витрати бюджету на соціальну допомогу й охорону правопорядку. Відбувається відтік кваліфікованих працівників за кордон. Погіршується освітній, професійний потенціал суспільства, наукоємні галузі деградують. Через низький рівень життя знижується трудова активність населення, погіршується здоров'я, знижується народжуваність, що призводить до демографічних криз. Оскільки кількісні і якісні характеристики ресурсу праці погіршуються, втрачається можливість формування й акумуляції ресурсу "людського капіталу" як ключового чинника економічного зростання.

У міру руху від найбідніших верств до найбагатших верств населення крива Лоренца, яка характеризує ступінь нерівності в доходах населення України, стає все більш крутою, тобто немає перехідного стану між багатством та бідністю - людей із середнім достатком. Як відомо, саме ця категорія населення формує споживчий потенціал країни, визначає кінцевий попит і є своєрідним гарантом стабільності суспільства. Коефіцієнт Джині, за яким визначається нерівність доходів населення, в Україні у 2006 р. дорівнював 28,1%, тоді як при низькому рівні диференціації доходів населення цей показник має бути менше 20%.

В Україні проблема нерівності значною мірою пов'язана з помилками державної політики й неефективним просуванням реформ, спрямованих на послаблення олігархічних та корумпованих структур, які виникли на ранніх етапах переходу до ринку.

Найважливішим інструментом перерозподілу доходів у перехідних економічних системах є трансферні платежі. У країнах ЦСЄ і Балтії соціальні

трансфери відіграли важливу роль у зниженні рівня бідності, а також у більшості випадків сприяли зменшенню нерівності у розподілі доходів. Що стосується України, то тут найважливішою зміною у структурі доходів населення стало різке зменшення частки оплати праці на фоні постійного зростання соціальних трансферів. Недосконала політика надання соціальних трансферів призвела до того, що соціальні виплати не зменшили, а навпаки, збільшили нерівність у розподілі доходів.

Що ж конкретно можна зробити для скорочення нерівності? Насамперед, враховуючи фактори, що впливають на зниження зайнятості і доходів в офіційному секторі, необхідно:

- усунути надмірне регулювання, ліцензування та інші джерела викривлення ринків продукції;
- скоригувати кредитну політику і політику фінансового сектору;
- сформувати дієвий ринок робочої сили;
- створити ефективну систему бюджетного регулювання соціальних процесів.

Для посилення дієвості політики розподілу доходів (поряд з невпинним проведенням економічних і соціальних реформ) необхідно також впроваджувати заходи, спрямовані на набуття й підвищення кваліфікації працівників з невисоким рівнем освіти та представників маргінальних груп.

Отже, великий рівень поляризації суспільства призводить до того, що у бідних прошарків, які складають переважну частку населення України, немає економічних стимулів якісно виконувати свою роботу, що призводить до зниження трудової активності, кількісних та якісних характеристик їхньої праці і, як результат, – до уповільнення темпів росту економіки та її стагнації.

Х.Я. Яремик*

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

В умовах ринкового середовища необхідною умовою виживання й основою стабільного становища підприємств є здійснення ними ефективної інвестиційної діяльності. Інвестиції виступають найважливішим засобом забезпечення умов виходу України зі стану економічної кризи, здійснення структурних зрушень у галузях економіки, впровадження сучасних досягнень технічного прогресу, підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- і макrorівнях. Інвестиції мають велике значення не тільки для підвищення конкурентоспроможності окремого підприємства, але й відіграють ключову роль в економічному й соціальному прогресі всього суспільства.

Ефективність інвестиційної діяльності є важелем, спроможним активізувати відтворювальні процеси на промислових підприємствах. Тому цей показник необхідно не тільки формувати на стадії планування, а й здійснювати його регулювання впродовж реалізації інвестиційної діяльності.

---

* старший викладач кафедри обліку і аудиту у ВПК Української академії друкарства

З метою ефективного управління як інвестиційною діяльністю, так і її ефективністю необхідно врахувати всю сукупність факторів, що обумовлюють результативність інвестиційної діяльності та інвестиційного процесу в цілому. Фактор ефективності інвестицій – це причина, що обумовлює рух інвестиційного процесу, визначає його характер, типові риси і закономірності розвитку. Фактори, що обумовлюють ефективність інвестування, поділяють на три рівні: фактори макрорівневого порядку; фактори мезорівня: регіональні, галузеві, ринкові; мікрорівневі фактори [2, с. 289].

До основних факторів, які негативно впливають на інвестиційну діяльність в Україні, відносять: зниження фінансових можливостей всіх рівнів бюджетів, суб'єктів господарювання, населення; недосконалість і часті зміни законодавчої та нормативно-правової бази; недостатня розвиненість фондового ринку й ринку капіталів; відсутність системи страхування ризиків інвесторів; політична нестабільність у країні .

Прагнення підприємств одержати прибуток для оновлення й приросту економічного потенціалу обумовлює пошук шляхів вискоєфективного вкладення власних грошових коштів і залучення інвесторів для фінансування варіантів капітальних вкладень з метою створення індивідуальних переваг перед конкурентами у сфері виробничо-господарської діяльності. За даних умов особливо зростають вимоги до достовірності методів обґрунтування цього вибору й оцінювання їх ефективності.

Очевидно, що в процесі досліджень і практичному використанні різних методів обґрунтування ефективності інвестиційних проектів накопичено значний досвід. Проте існує значна кількість проблемних питань, які потребують вирішення. Найбільш важливі проблемні питання теорії ефективності, які, на нашу думку, потребують більш ретельного дослідження, можна розподілити на три групи: кількісно-розрахункові, методичні і методологічні. Перша група проблем (кількісно-розрахункові) значною мірою є вирішеною в існуючих теоретичних дослідженнях. Але потребують окремих уточнень і теоретичних обґрунтувань питання врахування чинника часу; порівняння грошових потоків із відповідною сумою коштів – їх "запасом"; обґрунтування ставки дисконту і коефіцієнта ефективності; обґрунтування періоду приведення; врахування при оцінці ефективності зношення основних засобів; перехід від дискретного до неперервного процесу обґрунтування інвестиційних рішень.

До методичних проблем оцінки ефективності слід віднести: створення системи базових показників обґрунтування ефективності та системи константних показників для виконання кількісних розрахунків. Методологічні проблеми, пов'язані з урахуванням неекономічної (соціальної та екологічної) ефективності від реалізації інвестиційних проектів.

До основних напрямів підвищення ефективності інвестування можна також віднести: впровадження відповідної амортизаційної політики з метою забезпечення нагромадження інвестиційних коштів і прискореного оновлення основного капіталу підприємств; використання всіх можливих внутрішніх і зовнішніх джерел залучення інвестиційних ресурсів; надання підтримки вітчизняним виробникам конкурентоспроможних видів продукції; розроблення та впровадження на всіх рівнях системи державної експертизи інвестиційних

проектів із забезпеченням при цьому державної підтримки пріоритетних інвестиційних проектів; впровадження дієвих механізмів гарантування і страхування інвестицій від ризиків; ефективне використання інвестиційного потенціалу регіонів і територій; створення для інвесторів сприятливе інвестиційне середовище.

Досвід ефективного здійснення інвестиційної діяльності в розвинених країнах свідчить, що для забезпечення цього процесу необхідно проводити виважену пільгову податкову політику, державну фінансову підтримку суб'єктів господарювання та цільове стимулювання пріоритетних галузей економіки.

1. Коваль Н.В. Удосконалення підходів до оцінки ефективності інвестиційних проектів // Інвестиції: практика та досвід. - 2008. - № 3. – С. 17-21.
2. Ковтун Н.В. Статистичне дослідження інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності: теорія, методологія, практика: Монографія. – Київ: ІМЕКС. – 2005. – 418 с.
3. Парфенюк Є. Шляхи прискорення інвестування вітчизняної економіки // Формування ринкової економіки в Україні. - 2009. - Вип. 19. – С. 402-407.

О.І. Юхта*

ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Економічна свобода – феномен громадянського суспільства з ринковою економікою: йому вона притаманна й ним найбільш ефективно може використовуватися, бо є його сутнісною характеристикою. З переходом до ринкових відносин ідеї та принципи економічної свободи з великими труднощами сприймаються різними соціальними групами українського суспільства, не одержують адекватного вираження на рівні економічних, політичних та інших соціальних інститутів, а самоцінність економічних свобод взагалі незначна.

Економічна свобода у сучасному світі – принципово важливе явище. Обґрунтовано безпосередній зв'язок рівня економічного розвитку, рівня конкурентоспроможності та економічної свободи у розрізі окремих країн. Тому дослідження рівня економічної свободи на сучасному етапі розвитку економіки України є актуальним.

Дослідженням рівня економічної свободи у світі займаються кілька організацій, зокрема: The Heritage Foundation & The Wall Street Journal та The Fraser Institute.

На думку фахівців The Fraser Institute, економічна свобода – це рівень свободи особистого вибору, обміну, економічної поведінки та захисту приватної власності, що забезпечується державною політикою та суспільними інститутами.

За визначенням The Heritage Foundation & The Wall Street Journal, економічна свобода – це ступінь невтручання держави у виробництво, розподіл і споживання товарів та послуг при забезпеченні необхідного для громадян рівня захисту і свободи.

За підсумками 2010 р. у рейтингу за індексом економічної свободи (The Heritage Foundation & The Wall Street Journal) зі 179 країн Україна посіла 164 позицію (детально рівень економічної свободи України, за десятьма

---

* студент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

основними факторами, описано у табл. 1). У рейтинговому переліку конкурентні переваги включають 2 пункти: податкова свобода (за рахунок відносно низької частки податків у ВВП – 37,7%) й торговельна свобода (за рахунок низького рівня митних зборів і податків – середньозважена тарифна ставка 2,4%). Інші 8 позицій – «пасив» України. Найбільш проблемними для нашої держави залишаються рівень інвестиційної свободи та рівень корупції, фінансова свобода та свобода бізнесу. Першопричиною низького рівня даних показників є високий рівень корупції, бюрократизації, зарегульованості економіки тощо.

Таблиця 1. Показники економічної свободи (The Heritage Foundation)

	Рівень України, %	Середньосвітовий рівень, %	Різниця, п.п.
Індекс економічної свободи	45,8	59,7	-13,9
Свобода бізнесу	47,1	64,3	-17,2
Торговельна свобода	85,2	74,8	10,4
Податкова свобода	77,3	76,3	1
Свобода від уряду	32,9	63,9	-31
Грошова свобода	63,2	73,4	-10,2
Інвестиційна свобода	20	50,2	-30,2
Фінансова свобода	30	48,5	-18,5
Захист прав власності	30	43,6	-13,6
Свобода від корупції	22	40,5	-18,5
Свобода праці	50	61,5	-11,5

Складено автором на основі [4]

За рейтингом економічної свободи The Fraser Institute, опублікованому у звіті про економічну свободу у світі, Україна посіла 127 позицію серед 141 країни світу (детальний огляд економічної свободи за даним показником наведений у табл. 2).

Таблиця 2. Показники економічної свободи (The Fraser Institute)

	Рівень України, %	Середньосвітовий рівень, %	Різниця, %
Рейтинг економічної свободи	5,53	6,67	-1,14
Розмір державного сектору в економіці	5,5	6,38	-0,88
Правове поле і недоторканність прав власності	5	5,63	-0,63
Грошова свобода	4,61	7,78	-3,17
Свобода зовнішньої торгівлі	6,51	6,64	-0,13
Регулювання бізнесу, ринків кредитів і праці	6,02	6,81	-0,79

Складено автором на основі власних розрахунків та [3]

За п'ятьма основними критеріями економічної свободи, рейтинг України нижчий за середньосвітовий рівень. Найбільшими є відставання за рівнем грошової свободи через високий рівень інфляції протягом останніх 5 років і за рівнем перевищення темпів росту пропозиції грошей над ростом реального ВВП за останні 5 років. Серед основних проблем України також варто відзначити: високий рівень державних трансфертів і субсидій, високу частку державного

споживання у ВВП, захист прав зовнішніх інвесторів, витрати на ліцензії тощо. Щодо конкурентних переваг, то основними є: рівень податків і митних зборів, регулювання банківського сектору тощо.

Отже, за 20 років незалежності Україна не змогла побудувати економічно вільне середовище. Загрозлива тенденція зниження рівня економічної свободи впродовж останніх 6 років повинна стимулювати до якнайшвидших реформ у економіці, політиці та соціальній сфері. Лише реформи можуть забезпечити економічну свободу, економічну незалежність та довгострокове економічне зростання в Україні.

1. Індекс економічної свободи: Огляд економічних індексів. – Вип. 3. – К.: Міністерство економіки України, 2005. – 46 с.
2. Хижняк Л.М. Метаморфози економічної свободи в умовах організованого ринку // Вісник ХНУ. – 2009. – № 844. – С. 142-146.
3. www.fraserinstitute.org (Офіційний сайт The Fraser Institute).
4. www.heritage.org (Офіційний сайт The Heritage Foundation).

Ю.В. Марченко*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Набуваючи останніми роками все більшої популярності в українській науці, безпекова проблематика втілюється у все більшій кількості друкованих праць. У найбільш узагальненому вигляді під національною безпекою, або безпекою держави, розуміється її здатність стримувати або усувати внутрішні й зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу й економічному розвитку, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів як окремих громадян, так і нації в цілому.

Серед численних аспектів проблематики національної безпеки особливої уваги потребує питання безпеки підприємництва в Україні.

Безпека підприємництва визначається як «сукупність організаційно-правових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення потенційних загроз і створення умов для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їх цілей і завдань» [1].

О.С. Власюк визначив економічний зміст категорії «економічна безпека підприємництва» як «стан захищеності корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, який нейтралізує внутрішні і зовнішні загрози розвитку суб'єкта підприємництва та створює необхідні умови для забезпечення його стабільного функціонування» [2].

У деяких працях сутність інформаційної безпеки підприємництва визначається як «стан захищеності інтересів підприємств в інформаційній сфері, за якого зводиться до мінімуму завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації, її несанкціоноване використання або поширення, а також негативні наслідки функціонування інформаційних

---

* к.політ.н., здобувач Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

технологій» [див., напр.: 3]. Необхідно також зауважити, що, говорячи про інформаційну безпеку підприємництва, автори часто обмежують свої позиції рівнем аналізу окремого підприємства.

Констатуючи наявність окремих ідей щодо безпеки підприємництва, складно не помітити, з одного боку, актуальність комплексного її осмислення, з іншого – потребу в політико-філософському підході до цієї проблеми. За допомогою останнього можливе моделювання і комплексна реалізація **системи** безпеки підприємництва, необхідність якої зумовлена негативними реаліями соціально-економічної сфери держави. При цьому не варто обмежувати розуміння безпеки підприємництва лише економічною її складовою, адже тут задіяні і політичні, і соціальні, і культурні, інколи й екологічні фактори та наслідки.

Очевидно, що система безпеки підприємництва головним чином замикається на рівні окремої країни (хоча б до тих пір, доки законодавство країни виступає основним регулятором соціально-економічного життя людей). Що ж стосується **компонентного складу**, то варто виділити:

- загрози підприємницькій діяльності й оцінку ризиків підприємництва;
- проблеми на шляху встановлення тривалих партнерських відносин підприємництва з державою;
- різновиди (складові) безпеки підприємництва: економічну, інформаційну, міжнародну тощо, структуру їх взаємозв'язку;
- принципи і заходи (процедури) з комплексної реалізації цих складових;
- економіко-управлінську культуру суспільства як підґрунтя для формування системи безпеки підприємництва;
- механізм забезпечення безпеки підприємництва;
- взаємозв'язок державного забезпечення безпеки підприємництва як соціального інституту і самозабезпечення безпеки підприємства;
- відповідні інститути і суб'єкти забезпечення безпеки підприємництва;
- шляхи і канали взаємодії з системами безпеки підприємництва інших країн і наддержавних утворень;
- напрями і тенденції розвитку системи.

Замикаючись на рівні окремої країни, система безпеки підприємництва потрапляє під безпосередню регламентацію політичних відносин. Тому всі компоненти цієї системи можуть бути комплексно пов'язані між собою в тих чи інших **соціально-політичних моделях** формування системи безпеки підприємства, в числі яких у найближчих дослідженнях є сенс проаналізувати: бюрократичну, патерналістську, клієнтелістську, демократичну, ліберальну, кримінальну, олігархічну тощо. Потрібна і їх науково обґрунтована класифікація. Аналіз має бути виконаний на фоні питання про вибір такої моделі для сучасного українського суспільства. Обрана модель має бути державно-громадською, тобто базуватись на державній системі політико-правового й фінансово-організаційного забезпечення основних параметрів підприємницької діяльності, але передбачати повноцінну участь недержавних інституцій.

1. Димітров Т.В., Борисов О.Г. Організаційно-правові основи безпеки підприємства, її співвідношення з економічною безпекою держави // Економічна безпека України і виклики сьогодення. Зб. мат. XII міжнар. наук.-практ. конф. 28 травня 2010 р. Ч. II. – К., 2010. - С. 68-71.

2. «Круглий стіл» на тему «Економічна безпека підприємництва в контексті заходів детінізації економіки» (м. Львів, 4 квітня 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niss.lviv.ua/conferences/44.htm>.

3. Цимбалюк В. Інформаційна безпека підприємницької діяльності: визначення сутності та змісту поняття за умов входження України до інформаційного суспільства (глобальні кіберцивілізації) // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 88-91.

А.М. Штангрет*

ПОТОЧНИЙ СТАН АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Попри те, що історія авіації в Україні нараховує не одне десятиліття, на сучасний стан цієї пріоритетної, в умовах розвитку нової економіки, галузі визначальний вплив мали події кінця минулого тисячоліття. Так, у 1991 р. фактично зник прямий контроль з боку держави стосовно діяльності авіаційних компаній, що супроводжувалось передачею їм великого парку практично нових пасажирських транспортних літаків і гелікоптерів, який залишився у спадок від колишнього Радянського Союзу. Водночас ці позитивні кроки мали і негативні наслідки, адже загальноекономічна нестабільність та брак досвіду господарської діяльності в ринкових умовах спричинили масовий безконтрольний продаж авіаційної техніки за кордон за заниженими цінами, передачу в оренду на невідповідних умовах і, як наслідок, багатомільйонні збитки.

Україна в останні кілька років робить чіткі кроки на шляху інтеграції у світове авіаційне середовище, приєднавшись до Монреальської конвенції, розпочавши процес сертифікації на відповідність європейським стандартам JAR та європейським спільним авіаційним вимогам OPSO і підписавши угоду з ЄС про Спільний авіаційний простір («Open Sky» - «Відкрите небо»).

Попри спрямування до міжнародної інтеграції, всі зазначені кроки мають не лише позитивні наслідки, але й можуть розглядатися і як загрози для вітчизняної авіації. Передбачається, що сертифікацію на відповідність JAR пройдуть 80% авіакомпаній. Таким чином, загрозою можна вважати те, що частина вітчизняних перевізників вийде з ринку через невідповідність європейським вимогам їхньої техніки, яка виготовлена ще у радянський період. У той же час у 2010 р. до України виконували регулярні польоти 52 іноземних авіакомпаній із 34 країн світу за 83 маршрутами, якими було перевезено близько 3,2 млн. пасажирів, коли, для порівняння, у 2009 р. – 2,9 млн. Звідси логічним буде висновок, що вітчизняні авіакомпанії поступово програють конкурентну боротьбу на міжнародних рейсах внаслідок нездатності конкурувати з могутніми європейськими авіаперевізниками за мережу польотів, сервіс, цінову політику. В такому разі, іноземні авіаперевізники (основним претендентом на український авіаринок є німецька авіакомпанія «Lufthansa»), маючи потужну базу та досвід роботи у сфері організації перевезень, присвоять великий сектор внутрішнього та міжнародного ринку авіаційних перевезень в Україні, що можна класифікувати як небезпеку не лише для окремої авіакомпанії, але й галузі в загальному.

---

* к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту у ВПК Української академії друкарства

Окремо потрібно наголосити на тому факті, що із зареєстрованих 727 повітряних суден (ПС) тільки 393 мають сертифікат льотної придатності, з них 103 ПС іноземного виробництва. Основні підприємства галузі, як і раніше, працюють в умовах старіння повітряних суден. Середній знос власних повітряних суден у вітчизняних авіакомпаніях перевищує 70%, а середній термін експлуатації (з урахуванням орендованих) дорівнює 22,3 року.

За відсутності сучасних типів ПС авіакомпанії вимушені експлуатувати авіаційну техніку з продовженим ресурсом, навіть попри те, що динаміка кількості рухомого складу (літаків і вертольотів) викликає занепокоєння (рис. 1). Тобто загрозовими можна вважати як зменшення авіаційного парку, так і критично низький його технічний рівень.

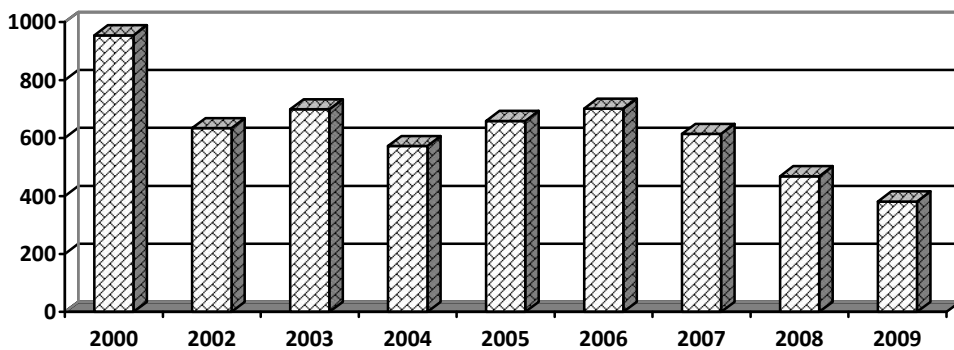

Рис. 1. Кількість літаків та вертольотів в Україні (за даними Мінтранспзв`язку України)

Про складне становище, в якому перебуває вітчизняна авіаційна галузь свідчать фінансові результати її діяльності. Так, згідно з офіційними статистичними даними, які узагальнені на рис. 2, майже кожне друге підприємство є збитковим, а за останні п'ять років кінцевим фінансовим результатом для авіаційної галузі були збитки, розміри яких найбільші саме у 2008-2009 рр.

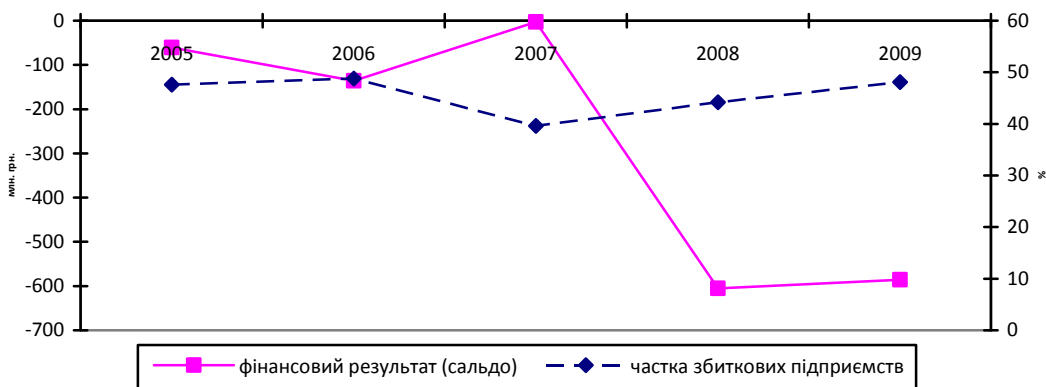

Рис. 2. Динаміка фінансових результатів діяльності авіаційної галузі

Іншою, не менш важливою загрозою, що спричиняє погіршення економічного стану галузі, є стан, в якому знаходяться аеропорти країни, зношеність основних фондів яких становить 66,2% і має тенденцію до збільшення.

Підкреслюючи, що транспорт є найважливішою складовою економічного розвитку будь-якої країни, безперерйна робота якого забезпечує становлення і

розвиток ринкових відносин, а цивільна авіація як складова єдиної транспортної системи вирішує завдання щодо організації міждержавних транспортних зв'язків, задоволення потреб суб'єктів господарювання та населення в авіаційних перевезеннях і роботах, доцільно ще раз наголосити, що інфраструктура авіаринку України розвивається надто повільно і несистемно, що, з одного боку гальмує процес інтеграції нашої країни в міжнародний простір, а з іншого – загрожує втратою контролю над цим важливим сектором.

В. Симерецкая, И. Грищенко*

МАЛЫЙ БИЗНЕС В УКРАИНЕ СЕГОДНЯ

Сегодня проблема становления и развития малого бизнеса (МБ) в Украине приобретает особую актуальность, ведь именно малый бизнес способный эффективно решать острейшие экономические и социальные проблемы экономики.

Предприятие малого бизнеса, по определению Управления малого бизнеса, - это независимо управляемая, не доминирующая в области своей деятельности фирма, отвечающая определенным стандартам размеров в плане количества работников и годового объема поступлений. Сегодня в Украине около 350тис. малых предприятий.

В настоящее время происходит процесс интенсивного развития малого бизнеса: расширяются сферы его функционирования и перечень выполняемых им функций. Повышаются удельный вес и роль малых фирм в разработке и производстве наукоемкой высокотехнологичной продукции. Все более прочные позиции малый бизнес занимает в сфере услуг. Становится более активным, многогранным взаимодействие малых фирм с крупным бизнесом. Возрастает роль малого бизнеса в решении социально-экономических проблем, таких как создание новых рабочих мест и сокращение уровня безработицы, подготовка высококвалифицированных кадров, формирование нового социального слоя.

Малый бизнес, таким образом, становится тем сектором экономики, который самостоятельно либо во взаимодействии с крупными фирмами и государственными организациями способен принимать непосредственное участие в формировании и стимулировании позитивных социально-экономических процессов, во многом определять облик и тенденции развития страны в предстоящие десятилетия. Расширение возможностей и усиление влияния малого бизнеса обуславливают необходимость более активного использования его потенциала.

На сегодняшний день в наиболее развитых странах Запада малые фирмы составляют 70-90% от общего числа предприятий. Для сравнения можно взять, например, США, где в мелком предпринимательстве занято 53% всего населения, Японию - с ее 71,7% и страны ЕС, где на аналогичных предприятиях трудится примерно половина работающего населения. Только эти цифры говорят об огромной важности предприятий малого бизнеса для экономики этих стран.

---

* студенты Национальной академии управления

Доля малого предпринимательства в ВВП рыночных стран составляет: Великобритании — 45-50%, Германии — 46-50%, Италии — 50-55%, Франции — 50-60%, США — 47-50%, Японии — 45-50%.

Что касается Украины, к малому можно причислить более 90% предприятий, зарегистрированных в Украине (на 1 тыс. украинцев 8 малых предприятий). Численность работников на таких предприятиях зависит от сферы деятельности. Согласно закону Украины «О предприятиях», наименьшее количество работников на малых предприятиях в сфере розничной торговли (до 15 человек), а наибольшее – в промышленности и строительстве (до 200 человек). Основные сферы, в которых работают малые предприятия, это: торговля, финансовый сектор, отельный бизнес, строительство и др. Прямые инвестиции в малый бизнес направляются в основном в индустриальные регионы (Киев и Киевская область). На малых предприятиях работает более 25% (2200 тыс. чел.) общего количества работников, который формирует до 16% валового внутреннего продукта страны с учетом теневой экономики. В Европе взнос малого бизнеса в ВВП составляет 50-60%, то есть его потенциал огромен, и Украине для собственного развития и закрепления своих позиций просто необходимо использовать этот потенциал. А пока около 40% малых предприятий являются убыточными.

Проблемы малого бизнеса

1. Одной из наиболее острых проблем деятельности большей части субъектов малого предпринимательства является проблема поиска и получения финансовых ресурсов, необходимых для авансирования процесса хозяйствования. Поэтому особое значение для развития сектора малого бизнеса имеет проблема государственного содействия в финансовом обеспечении предприятия малого бизнеса.

На государственном уровне финансовой поддержкой предпринимательства занимается всего лишь несколько структур, таких как Ощадный банк Украины, Украинский фонд поддержки предпринимательства, Государственный комитет содействия развитию предпринимательства. Показательно, что если в бюджете Польши на 2002 г. на программы развития малого бизнеса предусматривалось 2 млрд. грн. (при соответствующем пересчете с местной валюты), то в Украине — 2 млн. грн., причем впервые за десять лет.

В реализации государственной политики содействия в развитии предпринимательства активная роль принадлежит также Государственному центру занятости Украины, который, согласно действующему законодательству, предоставляет беспроцентные кредиты безработным для занятия предпринимательской деятельностью. К сожалению, как доказала практика, эти структуры и объемы их кредитования не могут удовлетворить имеющегося спроса со стороны субъектов МБ относительно получения финансово-кредитной помощи.

В свою очередь, украинские банки почти не работают с предприятиями малого и среднего бизнеса. Удельный вес кредитов малого и среднего бизнеса в портфеле среднестатистического банка едва ли превышает 10%. Ставки по кредитам для малого и среднего бизнеса все равно остаются одними из самых высоких на рынке. Например, за беззалоговый кредит банку придется платить

от 24% до 36% годовых в гривне. Процентные ставки по обеспеченным займам снизились до уровня 16-17% годовых.

2. Развитие малого бизнеса в Украине не обеспечено должным образом законодательно. Как правило, во всех развитых странах есть специальные законы о малом предпринимательстве. Так, в Японии в 1963 году принят закон о малых и средних предприятиях, в США действует федеральный закон о малом бизнесе 1953 года.

Законы позволяют классифицировать МБ по категориям (в зависимости от величины их годового оборота, количества наемных работников, вида деятельности, отраслевой принадлежности), которые, в свою очередь, позволяют осуществлять дифференцированную государственную поддержку субъектов малого бизнеса. В Украине же к подобным критериям относится лишь численность работающих. Как показывает мировой опыт, этого явно недостаточно.

Сегодня предпринимательская деятельность в Украине, включая МБ, регулируется тридцатью двумя законами, двадцатью двумя постановлениями правительства, четырнадцатью указами Президента и сотнями приказов и инструкций министерств и других центральных органов исполнительной власти. Только на протяжении 1997-2000 годов в эти законодательные акты было внесено более тысячи изменений и дополнений, которые вступали в противоречие между собой и с действующими нормами.

Добавьте к этому язык законов. Даже юридическая подготовка не всегда позволяет разобраться в них, что красноречиво подтверждает судебная практика. Возьмем известный Закон Украины «О порядке погашения обязательств плательщиков налогов перед бюджетами и государственными целевыми фондами». Его содержание непонятно не только предпринимателю, но и высококвалифицированному юристу. Перед вами статья 4 п. 4.3.2. этого Закона: «По косвенному методу налоговое обязательство определяется по оценке расходов налогоплательщика, прироста его активов, количества лиц, которые пребывают с ним в отношениях найма, а также оценкой других элементов налоговых баз, которые принимаются для расчета налогового обязательства относительно конкретного налога, сбора (обязательного платежа) в соответствии с законом». Такое законотворчество не идет ни в какое сравнение даже с законодательным опытом более чем столетней давности — времен Российской империи: «Статья 52. Невнесенные заемщиками в установленные сроки платежи считаются недоимкой. С таких платежей взыскивается пеня, в первые два месяца по 0,5%, а в последующие по 1% за каждый месяц, причем неполный месяц считается за полный».

3. Проблема налогообложения. Уже несколько лет чиновники и эксперты ломают головы над тем, как реформировать упрощенную систему налогообложения в интересах всех категорий малых предпринимателей. Самых мелких предпринимателей, которые, как правило, работают в небольших депрессивных городах, устраивают сегодняшние ставки налога (от сорока до двухсот гривен) и ограничения по объему реализации (сто тысяч гривен для плательщиков фиксированного налога и пятьсот тысяч гривен для плательщиков единого). В то же время есть категория предпринимателей,

которые уже выросли из этих объемов, однако еще не в состоянии работать в общей системе налогообложения. Такие предприятия ратуют за увеличение допустимого объема реализации до миллиона гривен и согласны платить большую ставку налога (четыреста-шестьсот гривен). Если оставить все как есть, «подросший» бизнес будет прятать объемы реализации. Если повысить ставки налога и планку для объема реализации, пострадают мелкие предприниматели. Создание «вилки» чревато сложностями в администрировании и коррупцией.

4. «Бюрократическая машина». Пожарный надзор, СЭС, органы местного самоуправления и прочие ведомства обложили бизнес всевозможными разрешениями, которые необходимы для старта и развития собственного дела. Процедура оформления документации в среднем длится 4,5 месяца. Причем большая часть разрешительных документов — временные: их приходится переоформлять ежегодно. Начиная бизнес в Украине, предприниматель зачастую не может даже предположить, сколько и каких конкретно разрешений ему придется получать. До принятия Закона Украины «О разрешительной системе в сфере хозяйственной деятельности» в 2005 году таких разрешений насчитывалось около 1200. В настоящее время — чуть менее 400. Одними разрешениями госрегулирование малого бизнеса не ограничивается. «Украина остается экономикой с сильнейшим режимом контроля со стороны государства. В развитых странах процедуру проверок проходят только предприятия, входящие в группу риска — малая часть от общего числа субъектов, занятых в фармацевтике, химической промышленности, ядерных разработках и других потенциально опасных видах деятельности. У нас же различным проверкам подвергается 95% предприятий.

Проанализировав существующие проблемы, мы выделили **способы их решения:**

1. Стимулирование источников финансовой помощи МБ:

а) создание системы гарантий, в частности государственного гарантийного фонда поддержки МБ для предоставления гарантий на покрытие дефицита обеспечения под получаемые банковские кредиты, эффективность работы которого будет основываться на авторитете государства;

б) увеличение объемов кредитования МБ государственными фондами;

в) обеспечение доступа МБ для получения государственных заказов. Заслуживает внимание опыт США, касающийся развития малого бизнеса;

г) стимулирование коммерческих банков и других финансовых небанковских учреждений к предоставлению займов и расширению услуг малым предприятиям путем освобождения от налогообложения средств, направляемые в фонд кредитов малому предпринимательству, и предоставление государственной гарантии возвращения займов;

д) создание венчурных фондов, которые берут на себя риск конструкторской, технологической и проектной разработки принципиально новых технологий МБ, что в свою очередь, можно рассматривать как признак подъема инновационной активности;

е) более эффективное использование иностранной помощи и активное определение своей позиции во взаимоотношениях с международными

финансовыми организациями; среди стран, предоставляющих финансово-техническую помощь украинским предприятиям, наиболее активными являются США, Германия, Великобритания, Канада;

ж) содействие процессу самоорганизации субъектов малого предпринимательства в решении своих финансово-кредитных проблем путем организации учреждений взаимного финансирования и гарантирования.

2. Улучшение предпринимательского климата:

а) упростить число контролирующих органов и проверок (их более 30), уменьшить количество лицензируемых видов деятельности, что позволит резко ослабить коррупционный «пресс», снизить потери предпринимателей, в результате чего у субъектов МБ появятся дополнительные финансовые и материальные ресурсы, выведенные из «тени»;

б) уменьшить до минимума количество разрешений, необходимых для субъектов МБ и прописать исчерпывающий список таких разрешений;

в) создание надежной системы открытого правового и информационного обеспечения. То есть должен быть единый кодекс или закон, который будет вмещать в себя всю информацию про условия деятельности субъектов МБ, и его содержимое должно быть доступным для понимания любого среднестатистического предпринимателя;

г) должна быть решена проблема с налогообложением. Украина нуждается в дифференциации налоговой политики по отношению к разным субъектам МБ. Должны быть разработаны системы льготного налогообложения некоторым субъектам МБ, которые работают в важной для развития национальной экономики сфере либо деятельность которых имеет социальную окраску. Кроме того, меньше налогов должны платить МБ в депрессивных районах, это будет стимулировать развитие таких районов.

Принимая во внимание все существующие сегодня проблемы, мы пришли к выводу, что целесообразным для Украины было бы создание такой государственной структуры, как Администрация малого бизнеса Украины (АМБУ), которая предметно и постоянно занималась бы решением насущных проблем предпринимательства. Территориальные органы АМБУ должны состоять из агентств в городах и районах, которые будут взаимодействовать с ассоциациями малых предпринимателей на соответствующих территориях. Ассоциации малых предпринимателей надо наделить правом участия в кадровых назначениях руководителей территориальных агентств АМБУ, в принятии решений по предоставлению государственной финансовой поддержки малым предприятиям и в решении других важнейших вопросов деятельности агентств. Основными функциями АМБУ должны стать: регистрация субъектов малого бизнеса в явочном порядке, оказание им финансовой государственной поддержки, ограждение их от незаконных проверок контролирующих органов, маркетинг их товаров и услуг, методическая и юридическая помощь, обучение субъектов и желающих заниматься малым предпринимательством и прочее.

Процесс формирования и развития малого бизнеса в Украине протекает особенно сложно и противоречиво, хотя в условиях выхода из экономического кризиса поддержка малого бизнеса имеет большое значение, так как появление большого числа фирм означает новые рабочие места и реальные деньги в

бюджет не только центра, но и регионов, что особенно важно. Малое предпринимательство – один из ведущих секторов, во многом определяющий темпы экономического роста, состояния занятости населения, структуру и качество валового национального продукта. Развитие малого бизнеса отвечает общемировым тенденциям формирования гибкой смешанной экономики, сочетания разных форм собственности и адекватной им модели хозяйства, в которой реализуется сложный синтез конкурентного рыночного механизма и государственного регулирования крупного, среднего и мелкого производства. И если крупный бизнес – это скелет, ось современной экономики, то все многообразие мелкого и среднего предпринимательства мышцы, живая ткань хозяйственного организма.

Подводя итоги, можно констатировать, что, несмотря на позитивные сдвиги в развитии малого предпринимательства в Украине, существуют проблемы, препятствующие его полноценному развитию. Одна из наиболее острых проблем в деятельности большинства субъектов малого предпринимательства – это проблема поиска и получения финансовых ресурсов.

Мы представили вам свои пути решения проблем МБ, однако, если быть откровенными, то для всех нас, очевидно, что при административно-командной системе власти решить проблемы становления МБ как важнейшей экономической основы демократии и гражданского общества крайне трудно. Малое и среднее предпринимательство ликвидирует люмпенизацию широких слоев общества, вынужденную миграцию и продажу наиболее продуктивной части нашей рабочей силы в близкое и дальнее зарубежье (только по официальным данным около 7 млн. граждан Украины постоянно работают за рубежом) и сделает невозможным дальнейшее экономическое и политическое порабощение народа Украины кучкой олигархов.

О.Я. Онещак*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ НАДІЙНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ

За роки незалежності в економіці України створено велику кількість малих підприємств, успішна діяльність яких є однією з найважливіших умов розвитку вітчизняної економіки. Малі підприємства (МП), без сумніву, мають велику кількість переваг, які позитивно впливають не тільки на хід економічних, але й соціальних перетворень, що відбуваються в державі. Але вітчизняні малі підприємства працюють нестабільно. Характерною рисою розвитку малих підприємств, поряд з невеликим масштабом, високою мобільністю і відносно коротким терміном існування, є невисока надійність їх функціонування.

Сучасний підхід до розуміння надійності як економічної категорії має односторонній характер, оскільки не виходить за рамки технічних категорій. Із загальнолюдської точки зору люди і речі вважалися надійними, якщо вони відповідали певним очікуванням. У вузькому розумінні надійність – це

---

* старший викладач кафедри економіки підприємства та маркетингу у ВПК Української академії друкарства

безвідмовність, тобто властивість об'єкта зберігати працездатність протягом певного часу без вимушених перерв. У широкому розумінні надійність об'єкта пов'язують з комплексом його властивостей: безперервно зберігати працездатність протягом певного часу, безперервно зберігати значення встановлених показників якості в заданих межах у процесі експлуатації, бути пристосованим до проведення ремонтів і технічного обслуговування, протистояти зовнішнім впливам і внутрішнім збуренням тощо. Всі типи очікування для оцінки надійності були пов'язані з виконанням певної функції або обов'язку; надійність установки вважалася високою, якщо вона неодноразово успішно виконувала свої функції, і низькою, якщо при повторних випробуваннях вона не працювала. Попередній досвід допомагав сформулювати апріорні оцінки ступеня надії на успіх і ступеня побоювання невдачі.

З цієї точки зору, класичним можна вважати твердження, наведене Дж. Ендрені, який характеризує надійність як імовірність того, що установка або система буде в повному обсязі виконувати свої функції протягом заданого проміжку часу при заданих умовах роботи. Слід зауважити, що надійність визначається через поняття ймовірності. Цей зв'язок – фундаментальний.

Надійність – одне з основних понять, яке визначається при розгляді поведінки системи. Надійність, як і стійкість та адаптивність, є найважливішою системною характеристикою економічного об'єкта, яка спрямована на підтримку рівноваги системи в умовах невизначеності. Мале підприємство слід розглядати як соціально-економічну систему, яка включає сукупність пов'язаних між собою елементів, що утворюють цілісну єдність та мають спільну мету. Ключовими і визначальними в понятті надійності підприємства є, на наш погляд, такі дефініції: відмова, нормальне функціонування, задані умови роботи.

Економічна надійність малого підприємства відображає його можливість і здатність вирішувати комплексні завдання з виробництва різноманітної високоякісної продукції і надання послуг на основі збалансованості й гармонійного розвитку всіх його елементів, повного та найкращого використання ресурсів у нестабільному ринковому середовищі. Таким чином, складовими надійності функціонування підприємства виступають: конкурентоспроможність продукції і виробництва, інноваційна діяльність, інвестиційна активність, фінансова стійкість, здатність підприємства до диверсифікації, організаційно-економічна гнучкість, рівень управління. Надійно функціонує підприємство, яке забезпечує виробничий ріст і виконує задані функції в заданих межах в умовах невизначеності зовнішнього середовища.

О.В. Пильтяй*

СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ У ХХІ СТОЛІТТІ: ЗРОСТАННЯ АБО РОЗВИТОК?

Рік, що завершує друге десятиріччя України як незалежної держави, оголошено «роком реформ», в той час як досі не сформовано ні мети, ні стратегічного курсу, ані перспективних планів цих реформ. Однак за умов відсутності стратегії будь-які реформи набувають реактивного (залежно від змін

---

* к.е.н., доцент кафедри фінансів, докторант Київського національного торговельно-економічного університету

зовнішнього середовища) характеру і лише «стабілізують», консервують існуючий стан економіки та суспільства. Саме ця проблема дозволяє порушити питання про те, у якому саме стані перебуває економіка України сьогодні.

Узагальнення світового досвіду економічних реформ XIX-XX ст. вказує на існування чотирьох концептуальних моделей: 1) «еволюційна» (розвитку) – країни Заходу; 2) «революційна» (стрибка) - Японія, «азійські тигри»; 3) «реконструктивна» (відновлення) – країни Ц.-Сх. Європи та Балтії, КНР, Індія; 4) «стагнаційна» (зростання) - країни Л.Америки, Росія, Україна та інші [1].

Україна внаслідок певних історико-політичних обставин була змушена обрати останню модель, у якій перехід від планової до ринкової економіки супроводжувався перерозподілом суспільного багатства на користь нечисленних груп, які представляють політичну владу (можновладці) або наближені до неї (олігархи). Масштабні негативні наслідки світової кризи 2008-2009 рр. підштовхнули владу до пошуків нової стратегії, якою, вочевидь, мала стати стратегія інституційних реформ. Однак ключовими поняттями чинної концепції реформ є «стале економічне зростання» «політична та соціальна стабільність» [2]. Однак з точки зору стратегії вибір на користь логіки «зростання» та «стабільності» є принциповою помилкою, оскільки «зростання-стабільність» (кількісні зміни в існуючій системі) суперечать самій сутності розвитку - якісним зрушенням, а отже, модель, що ґрунтується на логіці «стабільності», орієнтована на збереження існуючого стану речей й забезпечення чинної політекономічної системи від змін у майбутньому.

Сучасний стан України можна охарактеризувати поняттям «кронізм» чи «спону-капіталізм», або ж, конкретно для випадку України – **«кум-піталізм»**, капіталізм для «своїх» [3]. У такій економіці відбувається монополізація прибуткових секторів економіки, на всіх рівнях виникає зрощення влади й бізнесу, а бюджет стає інструментом перерозподілу суспільних коштів на користь «своїх» економічних агентів. Логіка «кум-піталізму» проковує бізнес на отримання «швидкої» політичної ренти, оскільки будь-які довгострокові інвестиції в умовах нестабільної політичної кон'юнктури є надто ризикованими. Наслідком цього є характерні для всього періоду незалежності зниження продуктивності праці та норми заощаджень, збільшення дефіциту інвестицій і, у стратегічній перспективі, загальна економічна стагнація.

Перебуваючи у такому стані держава, не є ані гравцем, ні регулятором, а тим більше - реформатором економічних відносин, оскільки система державного управління забезпечує перерозподіл ресурсів і активів, але не їхнє створення; задоволення поточних вимог суспільства шляхом соціальних виплат, але не досягнення цілей суспільного розвитку. Однак на сьогодні ресурсний потенціал фактично вичерпано (про що свідчить завершення процесу приватизації), а отже, головна проблема стратегії реформ – це створення в Україні інституціональних умов для реалізації сценарію інноваційного розвитку, а дієвість такого сценарію є критерієм ефективності державної політики.

Сучасною альтернативою парадигмі економічного зростання є концепція **сталого розвитку**, метою якого є встановлення балансу між задоволенням суспільних потреб сучасності і захистом інтересів майбутніх поколінь. Огляд процесів, що відбуваються протягом 1990-2000-х рр., свідчить про те, що

публічно-приватне партнерство може виступати одним із стратегічних інструментів політики реформ [5]. Розвиток партнерства між суспільством, державою і бізнесом є актуальним в контексті політики інноваційного розвитку тому, що необхідність вирішення головних проблем - фінансового забезпечення розвитку економіки та підвищення якості державного управління, - дає можливість реалізувати різноманітні (інституційні, організаційні, фінансові) інновації в рамках стратегії реформ.

Фактично, мова йде про створення та розвиток нової складової національної економіки - **економіки партнерства**. Головною особливістю економіки партнерства є формування системи загальних для суспільства, держави та бізнесу цілей, об'єднання їх ресурсів, спільні дії, справедливий розподіл результатів, а основними критеріями успішного розвитку економіки партнерства є ефективність управління і суспільна прийнятність результатів.

Таким чином, суспільна дискусія з питань економічних реформ повинна стати частиною більш широкого обговорення національної стратегії, орієнтованої на сталий розвиток, центральним елементом якої є формування і розвиток системи партнерських відносин між суспільством, державою та бізнесом в Україні.

1. Claussen C.A. Four essays on the political economy of economic reform. - Oslo: Norges Bank ed. Lobo Media AS, 2003. – 80 p.
2. Програма економічних реформ України на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» - www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
3. Begley T., Khatri N., Tsang E. Networks and cronyism: A social exchange analysis//Asia Pacific Journal of Management, № 27, 2010. - pp. 281-297.
4. Пильтяй О.В. Державний сектор економіки: теорія, методологія, управління розвитком: Монографія. - К.: КНТЕУ, 2010. – 392 с.
5. Новий курс: реформи в Україні 2010-2015: Національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

М.П. Александров*

ДО СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ефективність функціонування національної економіки України на базі інноваційного типу розвитку сьогодні є актуальним і гостро необхідним. У цьому значне місце відводиться економічній науці, яка дозволяє дослідити вплив інноваційних технологій на відтворювальний процес. Теоретичне осмислення цих питань необхідне як для з'ясування направленості інноваційної діяльності, так і для регулювання її функціонування, зміцнення органічної єдності науки, техніки, виробництва, інноваційного менеджменту та маркетингу, спрямованих на реалізацію соціальних запитів суспільства. Важливо, щоб вирішення цих питань відбувалося в руслі концептуальних розробок, які визначають зміст і направленість сучасних економічних досліджень. Нині вже розгляд проблем науково-технічної діяльності неможливий без основних напрямків нової концепції наукової та промислово-інноваційної політики.

---

* к.е.н., доцент кафедри гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв

Не вдаючись в дискусію щодо окремих аспектів даної концепції, слід відзначити, що нова концепція - це система положень, яка передбачає уточнення, конкретизацію та подальший розвиток інноваційної політики держави з метою переходу до нової якості регулювання науково-технічного потенціалу; досягнення нової якості науково-технічного потенціалу передбачає перетворення технічної сторони національного виробництва, розвитку економічної системи; вирішення цього завдання, обумовленого посиленням динамізму соціальних та економічних процесів, базується на оптимальному поєднанні лібералізації й протекціонізму в економічній стратегії, розумній межі монополізму в інноваційній політиці, забезпеченні оптимального зв'язку фінансово-кредитної, промислової та науково-технологічної політики; важливим фундаментом, основним важелем економічного росту є ефективна інвестиційно-інноваційна діяльність, направлена на реалізацію стратегій економічного росту; визначення конкретних шляхів цієї діяльності вимагає створення дієвого економічного механізму, який би відповідав новим вимогам економічного росту; одним із важливих напрямків створення такого механізму є пошук нових, більш ефективних економічних (ринкових) форм, мотиваційних механізмів, які б безпосередньо впливали на інноваційний процес.

По суті, останнє положення передбачає необхідність розробки економічного механізму активізації інноваційних технологій як однієї з підсистем створюваного нового ринкового механізму, який би зміг забезпечити сталі темпи економічного розвитку. Пріоритетним напрямком цієї концепції, як відзначалось, є необхідність всебічного розвитку та структурного перетворення виробничого потенціалу суспільства, яке повинно відбуватися на нових інноваційних технологіях, оскільки лише вони можуть сприяти глибокому перетворенню національної економіки України.

Таким чином, в умовах трансформації економіки одним із важливих інструментів її ефективності повинна стати наукова та промислово-інноваційна політика, яка встановлює цілі розвитку інноваційних процесів, що відповідають сучасному стану економічного росту, визначає шляхи їх здійснення, забезпечує економічні умови та мотиваційні механізми.

ЕТИЧНІ ЕТАЛОНИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Т.Г. Аболіна*

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ПРИКЛАДНОЇ ЕТИКИ

В сучасних умовах, окрім відомої уже в минулому, подальшої диференціації і спеціалізації в етичних дослідженнях, принципово нова тенденція етизації різних сфер життєдіяльності пов'язана з появою такої процедури морально-етичного мислення, що є органічним синтезом теорії й практики і дістала назву прикладної етики. Під нею розуміється не використання теоретичних знань у складних ситуаціях реального морального вибору або опосередкований виховний вплив теорії моралі через інтеріоризацію її істин у систему особистісних ціннісних орієнтацій, а безпосереднє використання теорії в практиці. Життєво-практичний потенціал прикладної етики є суттєво вищим порівняно з нормативними етиками окремих професій або галузей життя, які орієнтовані на конкретизацію загальних принципів моралі у зв'язку з особливою суспільною значимістю тих чи інших форм діяльності, що об'єктивно вимагає підняття їх моральних стандартів над середньостатистичними.

Складні взаємовідносини нормативної етики і моралі, відсутність чіткої демаркаційної лінії між ними, завжди існуюча можливість суб'єктивного витлумачення їх настанов є вразливою стороною цих духовно-ідеальних утворень. Виокремлення теоретичних ідей і положень в повністю теоретичну етику так і залишилось бажаним проектом, який не завершився або через об'єктивну відсутність конкретно-наукового інструментарію для дослідження таких складних феноменів, якими є моральнісні вчинки, або через абсолютизацію конкретно-історичного відносного змісту моральних цінностей.

Прикладна етика свідчить про нову стадію розвитку етики і моралі, на якій здійснюється їх органічний синтез і внаслідок цього етика всю систему свого обґрунтування пов'язує з граничними можливостями людського життя, не виходячи за його межі. Багато вимірів моральної практики не можуть обійтись без теоретичного осмислення, обґрунтування, моделювання та прогнозування.

Етика сучасного суспільства втрачає надмірну утаємниченість своїх принципів і не дотримується ілюзії завершеного духовного продукту. Саме такий новий аспект прикладної етики, який значною мірою пов'язаний із системною диференціацією суспільства й орієнтацією кожної системи на свої власні особливі нормативи, активізує розробку різних етик. Останні виконують функцію легітимації конкретних виявів людського буття. При цьому формування, на перший погляд, начебто вузько спеціалізованої етики, призводить до значного синергетичного ефекту, до віддзеркалення у всьому соціальному просторі її моральної енергії, що є проявом природи моральності з її

---

* д.філос.н., професор кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

внутрішньою всезагальністю, органічно властивим їй універсалізмом. Формування глобального світу виключає попередню культурну модель – зосередження духовно-етичної культури у вузьких елітарних колах і побуджує до свідомих процесів інституалізації етичних чинників життя. Цей шлях не може бути простим, але сама перспектива розширення впливу високої духовної культури, яка стає необхідною для життєво важливих сфер суспільного життя (політика, економіка), не може не породжувати оптимізму.

В межах проекту Модерну завжди відводилось важливе місце базовим цивілізаційним принципам. У сучасному суспільстві всезагальні етичні принципи почали виконувати більш дієву практично-регулятивну функцію завдяки все більшому включенню в цей процес соціальних інститутів. Загальною стала думка, що в інформаційному суспільстві зростає роль етичної регуляції поведінки. В наш час на етичних принципах ґрунтуються конституції демократичних країн, які є засадничою основою діяльності міжнародних організацій, створення документів, що покладаються в основу міжнародного співробітництва. До їх розробки долучається широке коло представників гуманітарних наук і практиків у сфері політики, бізнесу, духовної культури, громадських організацій і рухів.

Така найновітніша тенденція дозволяє суттєво модернізувати традиційну етичну проблематику в царині виховання в цілому і цілеспрямованій педагогічній діяльності зокрема.

Ідеали, цінності і норми виховної діяльності і їх реально "працюючий" в суспільстві зміст через призму сучасної духовної ситуації в країні, регіоні, університеті, школі дозволить створити ефективні навчальні програми у вигляді великої кількості задач, проблем, дилем, з якими стикаються педагоги в професійній діяльності. Плідна спадкоємність ґрунтується на розумінні важливості збереження традиційних підходів, завдяки бережливому ставленню до традиції створюються перешкоди псевдоноваціям. Нормативна етика педагога була і залишиться важливою складовою частиною широкого кола професійних етик. Водночас, принципово новою може бути прикладна педагогічна етика, методологічною основою якої повинен стати синтез культурології, теоретичної етики, психології, соціальної психології та інших наук.

Предметним полем прикладної етики є якісно нове наукове завдання – інтелектуально осмислити соціальну реальність, в якій перестали домінувати традиційні механізми трансляції моральнісної культури. Це стосується навіть «природної моральності», яка завжди зберігалась на міцному фундаменті співробітництва і доводилась до звички, автоматичної дії, навички. В сучасному суспільстві існують властиві саме йому перешкоди і суперечності для досягнення злагоди між людьми (як основні, базові для даного суспільства, так і вторинні). Це стає джерелом постійних конфліктів. Особливо неплідною є та їхня частина, що обумовлена віджилими, архаїчними забобонами та історичними хибами минулих часів.

1. Бакштановский В.И. Прикладная этика: лаборатория ноу-хау. – Т. 1, 2. – Тюмень, 2010.
2. Бакштановский В.И., Согомонов Ю.В. Этика профессии: миссия, кодекс, поступок. – Тюмень, 2005.
3. Мур Дж. Принципы этики. – М., 1984.
4. Коновалова Л.В. Прикладная этика. – М., 1999.

Л.А. Ситніченко*

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ДУХОВНО-ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОГО БУТТЯ

Безумовно, що основні способи нашого індивідуального та соціального буття, втілені в таких поняттях, як «свобода», «рівність» і «справедливість», вкорінені як у нашому життєвому світі, так і у властивих нашому суспільству моральних та правових нормах. Проте саме справедливість, через витлумачення свободи та рівності в обмежених царинах свого власного «братерства», виставляють на передній план усі конкуруючі партії, навіть не прагнучи зрозуміти її справжній сенс як непересічної духовно-практичної цінності будь-якого соціального буття. Адекватне ж сьогоднішньому розумінню природи справедливості органічно пов'язане з відповіддю на запитання: чи може одностороння, спотворена свобода стати заміном такого завжди бажаного для українців по-справжньому справедливого, вільного, незалежного та гідного людини буття? До того ж саме правдиве та мужнє досягнення вад нашого вітчизняного буття може зробити нас господарями свого, хай і непривабливого чи навіть жахливого становища.

Наше прагнення справедливості потребує раціонального досягнення і навпаки – наше чуття справедливості та прагнення свободи актуалізує їх новітні філософські концепти, а також надає можливість вийти за межі штучних дилем. Адже, як зазначено вже в «Загальній Декларації прав людини» 1948 р., найвищим прагненням людей мусить бути створення такого справедливого світу, в якому людина матиме не лише свободу слова й переконань, але й вивільниться від страху та нестатків, а кожний індивід і суспільна інституція сприятимуть дотриманню цих прав і свобод.

Поступове розширення вітчизняного соціокультурного простору свободи як індивідуальної й національної незалежності та глибоке персональне і теоретичне усвідомлення її як сутнісного виміру людського буття безумовно актуалізує новітнє її бачення. Ми мусимо, зрештою, говорити про ціну свободи, про наслідки вільного прийняття нами рішень на засадах розрізнення добра і зла. Адже новому, модерному, властивому нам до сьогодні розумінню свободи було притаманне прагнення вільно, по-новому творити добро: тобто творити його не за примусом (згідно з наказом чи традицією), а добровільно. Якщо ціною свободи, разом із втратою попередніх усталених соціальних структур, є ризик, то чим ми ризикуємо? Втратою себе, своєї ідентичності, автентичності чи справедливого, пов'язаного з морально-правовим визнанням особливості, гідності іншої людини, ставлення до людей? І на що має бути спрямована та наша відданість принципам свободи, яка є теж ціною свободи, як не на відданість вільної людини самостійно прийнятим рішенням?

Важливою особливістю суперечки про первинність чи взаємини свободи та справедливості є те, що ці, ще малодосліджені в нас дебати спричинили глибинний розвиток самої філософії як здатності до чесного та мужнього досягнення здобутків і втрат нашого національного буття. Головним мотивом

---

* к.філос.н., старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

постметафізичних дискурсів справедливості стає теза про те, що завдяки повазі та визнанню прав Іншого в діалозі та соціальних взаєминах ми власне й стаємо вільними та справедливими. Йдеться про необхідність створення і в Україні нового соціального середовища, яке опосередковує справедливий взаємозв'язок локальних, партикулярних та віддалених подій людського співбуття, формуючи новий, інтерсуб'єктивний вимір останнього.

А для справжнього звільнення й закорінення в етос та універсум свободи потрібна індивідуальна сміливість для правдивої думки та висловлювань про панівну навіть у нашому власному суспільстві владу, наявність механізмів справедливого захисту прав індивіда на реальну свободу. У такий спосіб йдеться не лише про умови персональної ідентичності, цілісності особистісного буття, але й про перетворення фрагментарного та розірваного, внутрішньо суперечливого суспільного буття в нормальний цілісний, тобто вільний і посправжньому власний громадський простір, в якому люди стають не підлеглими, а громадянами, які можуть вільно не лише співпрацювати, але й конфліктувати, сперечатися і навпаки.

В означеному вимірі і справедливість постає не лише у своєму інституційному вимірі, але й як пошук власного буття та його екзистенційно наповненій сумірності власній культурній ідентичності. Адже справедливість – це той вимір людського буття, на який людина не просто сподівається, вона завжди прагне та вимагає справедливості. На цій принципово важливій засаді можливе мужнє, не спотворене солодкоголосими популістськими технологіями, подолання хоча б згодом людської самотності та розгубленості. Особливо болісним роблять людське буття бідність, несправедливість, невизнання та невпевненість у майбутньому. То ж саме життя органічно поєднує справедливість та відповідальність, і, навпаки, – безвідповідальність перетворюється в головну причину несправедливості. Свобода ж породжується справедливою можливістю, часто навіть сильнішим за смерть правом бути незалежним, тобто бути самим собою. І це право на особливість та гідне життя стосується не лише окремої особистості, але й окремої нації, цілого народу. Саме ці принципи новітньої філософії можуть стати засадою відповіді на сучасні та майбутні питання взаємин універсальної та культурно-історичної справедливості, вільної й відповідальної приналежності до українського соціокультурного простору.

В.М. Заболотний*

БАЗОВІ ЦІННІСНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ДІЛОВОЇ ЕТИКИ

Широке вживання терміна «етика» у зв'язку з конкретними сферами діяльності і різними професіями створює ілюзію багатоманітних систем етики, які можуть бути різними навіть у своїх базових засадах. Більш правильною, на нашу думку, є позиція Джона К. Максвелла, який доводить хибність дроблення етичних максим, що опосередковано сприяють релятивізму і скептицизму як в суспільному, так і в особистому житті. Він заперечує необхідність особливої

---

* к.е.н., ректор Міжнародного інституту бізнесу

«ділової» етики, яка б мала свої етичні стандарти на відміну від загальнолюдських, перевірених у ході культурно-історичної динаміки. К. Максвелл зазначає, що на сьогодні ми маємо етичний хаос: „Кожний керується своїми власними еталонами, які змінюються від ситуації до ситуації. Ускладнює ситуацію той факт що людина схильна поблажливо ставитись до самого себе, оцінюючи свої вчинки скоріше з нестрогих позиції, ніж навпаки. При цьому вона використовує до інших більш високий стандарт і судить їх за найгіршими вчинками” [1, 17].

Ділова етика як сфера наукових досліджень виступає предметом практичної турботи та вимагає філософського осмислення багатьох проблем. На сьогодні залишається відкритим питання поставлене С. Хандінгтоном стосовно того, чи є європейський досвід унікальним, чи універсальним. Проте, при всій складності процесу осмислення співмірності і сумісності різних культурно-ціннісних світів, вони ніколи не розглядались як такі, що взаємно виключають один одного.

Сучасні глобалістські проекти можуть спиратись на достатньо давню традицію. Німецький теолог Ханс Кюнг, який брав активну участь у міжконфесійних діалогах і спеціалізувався на виробленні універсальних етичних принципів, є автором відомої книги “Глобальна відповідальність: в пошуках нової всесвітньої етики” (1991 р.). На думку цього мислителя, міжрелігійний екуменізм виступає передумовою й основою міжнародного миру і гармонії, які тільки і можуть забезпечити глобальне виживання. Сучасні біди Х. Кюнг вбачає в руйнації всіх традицій, втраті спільного смислу життя і безумовних етичних критеріїв, відсутності нових цілей. Для протистояння цим бідам пропонується стратегія морального відродження, яка в наш глобальний час повинна бути спрямована на формування глобально значимих і прийнятних нормативних стандартів. На думку Х. Кюнга, єдиний світ має потребу в єдиній базовій етиці, яка не претендує на регуляцію людської поведінки у всіх деталях. Вона повинна виходити з “мінімального базового консенсусу” між людьми у всьому світі, з питання про цінності і норми. З цього робиться висновок, що глобалізація не може бути обмежена сферами політики, економіки, культури, а насамперед має здійснюватись у сфері цінностей і норм. Основна програмна заява полягає в такому твердженні: “Якщо етика має діяти заради блага всіх, вона повинна бути неділимою. Неділимий світ все гостріше потребує неділимої етики”. Цінними вважає Х. Кюнг філософські аргументи “трансцендентальної прагматики” К.О. Апеля, “універсальної прагматики” Ю. Хабермаса, “етики відповідальності” Т. Йонаса. Водночас, у питанні загальної обґрунтованості і кінцевої значимості моральних норм як таких, на думку Х. Кюнга, лише релігія може “обґрунтувати абсолютність і універсальність етичних зобов’язань”.

Економічний розвиток, який забезпечує ринкова система, може бути етично обґрунтованим у тій мірі, в якій він є ефективним засобом подолання бідності, але сам по собі він не має критеріїв виправданого споживання, спрямованого на повноцінне якісне життя. Традиційні моральні пріоритети не витримують конкуренції з жадністю, заздрістю, що підтримуються і захищаються рекламою. Вихід із цієї ситуації полягає не в ліквідації ринкової системи, а в більш широкому використанні критеріїв моральності в діяльності, що спрямована

на вдосконалення культури споживання. Без сумніву, ціла низка об'єктивних процесів стоїть на перешкоді вибудовуванню міцного і надійного фундаменту глобальної етики бізнесу, хоча в цьому напрямі і зроблені значні кроки.

В наш час на етичних принципах засновані конституції демократичних країн, які є важливою основою діяльності міжнародних організацій, створення документів, які використовуються в міжнародному співробітництві. Особливе місце в цих процесах займає розширення ООН сфери своєї дії. В останні роки ООН все більше уваги приділяє тому, що називають партнерством з приватним сектором і громадянським суспільством з метою прискорення досягнення цілей розвитку ООН. Це є результатом більшого усвідомлення того, що ця всесвітня організація не зможе самостійно протистояти виклику світу, який глобалізується.

В основі Глобального пакту ООН (ініціативи 2000 року) лежить ідея соціально й екологічно відповідального бізнесу. Суб'єкти бізнесу заохочуються до поліпшення своєї корпоративної соціальної та екологічної поведінки згідно з десятима принципами, які відображають певні стандарти (праці, прав людини, охорони довкілля, боротьби з корупцією). Глобальний договір є добровільною міжнародною мережею корпоративного громадянства, що ініційована з метою підтримки участі як приватного сектору, так і інших соціальних дійових осіб у заохоченні відповідального корпоративного громадянства й сприянні загальним соціальним та екологічним принципам для вирішення проблеми глобалізації. Світові лідери підписали Декларацію тисячоліття ООН, в якій були ухвалені Цілі розвитку тисячоліття. Це стало безпрецедентною обіцянкою гарантувати як єдиний комплекс завдань мир, безпеку, розвиток, права людини й основні свободи.

1. Максвел Дж. Нет такого поняття как деловая этика / Дж. Максвел // Пер с англ. Е.А. Самсонов. – Мн.: ООО «Попурри», 2004. – 192 с.

Т.М. Дерев'янок*

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА ЕТИКА БІЗНЕСУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Тема перспективи розвитку соціального капіталу та етики бізнесу є актуальною теоретичною та практичною проблемою сучасного розвитку України. Парадокс та історична іронія цивілізаційного процесу полягають у тому, що якщо в західних суспільствах помітною є тенденція орієнтації на постматеріальні цінності та етику соціальної відповідальності бізнесу, то в «пострадянській незалежній» Україні у процесі соціокультурних трансформацій на шляху до ринкової економіки особливої гостроти набувають питання - як подолати корупцію, подвійні стандарти, навчитися бути чесним, справедливим, відповідальним?

Останнім часом тема соціального капіталу активно розробляється представниками різних галузей соціального знання – соціологами,

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

економістами, політологами, але не існує однозначного визначення. Зміст поняття «соціальний капітал» уточнюється в залежності від контексту. Доцільним є інтерпретація соціального капіталу під кутом зору етики й, зокрема, у взаємозв'язку з етикою бізнесу.

Доречно поставити низку питань – чому економічна категорія «капітал» поширюється на інші галузі соціально-гуманітарного знання, утворюються концепти «людський капітал», «соціальний капітал», чому з'являється прикладна етика, й, зокрема етика бізнесу? У пошуках відповіді на поставлені питання аргументація Ф.Фукуями з точки зору прагматичного підходу є переконливою, бо подібно до фізичного капіталу (землі, будівель, машин) і людського капіталу (вмінь і знань), соціальний капітал також має економічну цінність, він є «необхідною передумовою будь-яких видів групових зусиль, присутніх у сучасному суспільстві, від роботи бакалійної крамнички на розі до лобювання конгресу чи виховання дітей» [6, 20-21].

Соціальний капітал як суспільне благо передбачає пріоритет суспільних вартостей, а не індивідуальних чеснот, а це вже конвенціональний рівень розвитку моральної свідомості, позбавлений домінування егоїстичного індивідуального інтересу.

Соціальний зв'язок – не емпіричний, а концептуальний зв'язок, визначений ідеями, які утворюють порядок сенсу, а поведінка людей керована правилами, які є інституційними, соціальними [3, 5-342]. Відтак, моральні цінності та суспільні норми не є випадковими обмеженнями індивідуального вибору, вони є «передумовами будь-якої спільної дії». Такі соціальні вартості, як чесність, взаємодія і виконання зобов'язань «варті вибору не тільки як етичні цінності; вони мають також відчутну доларову вартість і допомагають групам, які їх дотримуються, досягати спільних цілей» [6, 22]. В цивілізованих країнах, а це прекрасно продемонстрував у своїх працях Ф. Фукуяма, мораль як засіб запобігання соціальним та культурно-духовним патологіям є необхідним механізмом, що забезпечує життєздатність суспільства в добу глобалізаційних викликів, проблем та ризиків.

Поєднання таких феноменів як етика і бізнес є ознакою новітніх процесів як у галузі соціально-економічної діяльності, так і в етиці як певній системі знань, а словосполучення «етика бізнесу» якраз є свідченням трансформацій, що набувають глобального характеру і потребують аргументації з точки зору етичного підходу, зокрема, прикладної етики.

Варто зазначити, що рух в напрямку утворення етики бізнесу в другій половині ХХ ст. ініціювався американськими менеджерами, бізнесменами тощо, тобто представниками підприємницької, комерційної, банківської діяльності. Сьогодні бізнес-етика є частиною корпоративної культури, викладається в університетах і бізнес-школах, утворені міжнародні центри з бізнес-етики.

Не будемо уточнювати змісту понять «економічна етика», «господарська етика», «підприємницька етика», «корпоративна етика» тощо, які часто використовуються як синоніми, бо це – окрема тема. Та варто зауважити, що нерідко, а скоріше як правило, етика бізнесу ототожнюється з професійною етикою або т. зв. «діловою етикою». У тлумачному словнику сучасної

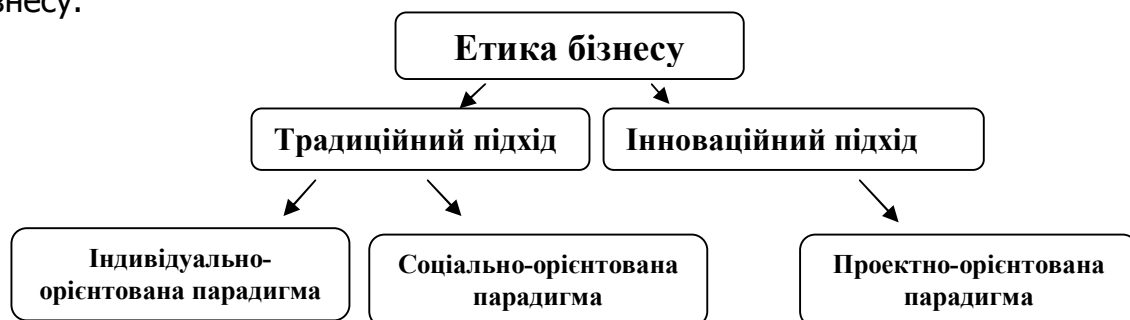
української мови - бізнес (англ. business - справа) – економічна, комерційна, біржова або підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку.

Згідно з усталеним визначенням, капіталізму властиві три ознаки: приватна власність на засоби виробництва, управління економічними явищами на основі ринку, максимізація прибутку як мети господарства. Саме максимізація прибутку, піднесення його на рівень етичного принципу визначили амбівалентну природу та логіку розвитку капіталізму й, зокрема, актуалізували проблему сумісності/несумісності бізнесу і моралі, соціальної відповідальності бізнесу. Відтак, «остаточно розкутий Прометей закликає до етики відповідальності» (Г. Йонас).

«Етика, позбута метафізичних підвалин, - це слабка етика», бо людство сьогодні, згідно переконань сучасного німецького філософа Вітторіо Гьосле, - відчайдушно потребує сильної етики [2, 22]. На обґрунтування саме такої етики, зокрема, матеріальної етики цінностей він спрямовує свої зусилля в дослідженні капіталізму як внутрішньо амбівалентної етичної проблеми. Увиразнюються не тільки суттєві переваги капіталізму, але й тематизуються етичні проблеми, зокрема, проблема добробуту як суперечності між бідними та заможними - «тільки певні правові та інституційні рамки можуть утримати суспільство від гострої суперечності між бідними та заможними» [2, 139], проблема безробіття - «світ бездуховних фахівців і безсердечних споживачів може стати останнім словом капіталізму» [2, 141], екологічна проблема, проблема третього світу.

Звуження предметного поля етики бізнесу відбувається на основі її ототожнення з професійною, зокрема, діловою етикою, а це не уможливило увиразнення її сутнісних особливостей як різновиду прикладної етики. Прикладна етика, й зокрема, етика бізнесу – це царина знання і поведінки, предметом якої є практичні етичні проблеми, позначені межовістю та відкритістю. Етика бізнесу – це не лише знання про те, як виявляється мораль у різних конкретних практиках, але і знання, що зорієнтоване на сприяння цим практикам.

На теренах пострадянського простору перша класифікація парадигм прикладної етики розроблена російськими етиками В.І. Бакштановським і Ю.В. Согомоновим на основі інерційного та інноваційного підходів [4, 15-25], уточнена з врахуванням тенденцій розвитку прикладної етики у вітчизняному соціокультурному просторі [4, 114-123], є доречною і для напрацювань етики бізнесу.

На корпоративній формі власності заснований сучасний великий бізнес. Практично вся господарська активність у сучасному світі здійснюється не індивідами, а організаціями, а це потребує високого рівня суспільної кооперації

й, зокрема, інституалізації суспільної моралі. «Права власності, контракт і комерційне право – необхідні інститути для створення сучасної ринково орієнтованої економіки, але у той же час суспільство має можливість відчутно економити на операційних витратах, якщо ці інститути підкріплені соціальним капіталом та довірою. Довіра, у свою чергу, є продуктом тривалого існування спільнот, об'єднаних моральними цінностями і нормами» [5, 544-545].

Автономія етики бізнесу, безперечно, існує в правовому просторі, причому, не в останню чергу завдяки інституалізації соціальної моралі, корпоративній етиці спільнот, організацій та відповідної моральної регламентації життєдіяльності, у вираженій в етичних кодексах та інших нормативних документах.

Етика бізнесу завжди має конкретного адресата, вона спеціалізована, прагматична, технологічна, а відповідна соціальна дія зорієнтована на норми, цінності, смисли. Етика бізнесу є полем кардинально нових проблем та методик (етичне проектування, етичне моделювання, етична експертиза, консультування), які сприяють інституційному і професійному закріпленню соціальної моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності. А в перспективі важливим є створення центрів, комітетів, шкіл з бізнес-етики, викладання етики бізнесу у відповідних ВНЗ. Таким чином, здатність бізнес-спільноти «користуватися спільною мовою «добра і зла» є необхідною умовою створення довіри, соціального капіталу і всіх тих позитивних економічних результатів, котрі з них випливають» [5, 436].

1. Гьосле В. Велич і межі практичної філософії Канта // Гьосле Вітторіо. Практична філософія в сучасному світі. – К.: Лібра, 2003. – С. 19-52.
2. Гьосле В. Спроба етичної оцінки капіталізму // Там само. – С. 120-145.
3. Декомб В. Інституції сенсу. – К.: Український Центр духовної культури, 2007. – 368 с.
4. Соціальна етика: теоретичні та прикладні проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 травня 2009 року). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 155 с.
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
6. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. - Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.

Є.В. Чекамов*

ЕТИКА БІЗНЕСУ: ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ БІЗНЕСМЕНА

Етика бізнесу як галузь знань почала активно формуватися з 1970-х років. Утім моральність бізнесу в європейських країнах й досі сприймають як певну суперечність. На відміну від американців, для яких характерне нейтральне використання поняття «бізнес», у нас його вживають з негативним відтінком і досить рідко асоціюють з моральністю. Саме в цьому і полягає актуальність даної теми. Сьогодні дедалі більше людей залучається до підприємницької діяльності, водночас переважає думка, що підприємці не обтяжені мораллю й думають винятково про свій фінансовий прибуток.

Метою ж даної роботи є дослідження таких питань: 1) наскільки сумісними сьогодні є суспільне мислення з принципами бізнесової діяльності в умовах

---

* студент Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

ринку у вітчизняній економіці, 2) яким чином співвідноситься моральна свідомість бізнесмена із логікою підприємницької діяльності.

Бізнес-етика як окремий напрям виникла у 80-90-х рр. ХХ ст. і стала частиною корпоративної культури, що набула всесвітнього масштабу. В останнє десятиліття з'явилися міжнародні центри з бізнес-етики. Бізнес-етика стала предметом викладання у провідних університетах і бізнес-школах.

Етика бізнесу – складова етики ділових відносин, яка досліджує особливості функціонування і розвитку моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності і формулює для цієї сфери відповідні рекомендації.

Можна виділити три рівні етичних правил, що існують у сучасному бізнесі:

1. Нормативні принципи, зафіксовані в загальнолюдських етичних нормах (не кради, не вбий, не давай неправдивих свідчень), які зазвичай, ґрунтуються на системі релігійних переконань.
2. Професійні правила певного регіону.
3. Корпоративні норми групової поведінки на рівні фірми, організації.

Формування ділової етики в нашій країні проходило в декілька етапів:

1. Перший етап розпочався в другій половині ХVІІІ ст., коли формувалися соціальні групи купців і міщан. Купці, звільнені від податків і рекрутської повинності, вже не були беззахисними. Хоча ще тривалий час слово «купець», «купчисько» мало презирливий відтінок. Рисами успішного підприємця в той час вважалися: знання і досвід, передбачливість і обережність, ощадливість, вірність слову. Цінувалося також вміння вести бухгалтерські рахунки, знання права та іноземних мов.

2. Наприкінці ХІХ - поч. ХХ ст. підприємницька діяльність поповнилася багатьма представниками різних соціальних груп, які не мали уявлення про ділову мораль. «Біржові зайці», що розбагатіли на спекуляціях із цінними паперами, напіврозорені поміщики, без ділових здібностей, але з широкими родинними зв'язками, пручалися розвитку ділової моралі.

3. Однак на поч. ХХ ст. у підприємницькому середовищі поступово почали формуватися інші ціннісні орієнтації, форми відносин між підприємцями і владою. На початку ХХ ст. підприємці визначають принципи ведення справ, основою яких є етичні принципи: поважай право приватної власності, люби та поважай людину, будь вірним своєму слову, живи за доходами, будь цілеспрямованим, поважай владу [2, с. 38].

Бізнес як соціально-економічне явище існує в умовах специфічних людських взаємин. Це – ціла система знань, вмінь та навичок поведінки людей, які здійснюють комерційну діяльність.

Люди приходять у бізнес, стають підприємцями з різних причин або мотивів. Одні – тому що прагнуть багатства, матеріальних благ; інші – тому що хочуть бути господарями своєї долі; треті – не хочуть працювати за чиєюсь вказівкою; четверті – тому що треба «вижити». Те, чого вони прагнуть, називають цінностями. Спільною цінністю для всіх категорій у бізнесі є прибуток.

Головна суперечність, яка постійно знаходиться у центрі дискусій з етики бізнесу, - суперечність між моральною свідомістю підприємця та внутрішньою логікою підприємницької діяльності. При захопленні моральними заповідями остання призводить до поразки в конкурентній боротьбі. Необхідно подолати

спокусу повністю засуджувати прагнення бізнесмена отримувати користь зі своєї діяльності. Мораль не повинна гальмувати розвиток економіки. Не повинно бути ні домінування етики над економікою, ні зведення етичних міркувань до економічних розрахунків [3, с. 98].

Поступово зростає кількість українських підприємців, діяльність яких побудована на етичних нормах. Такі підприємці доступні для кожного працівника фірми; уважні до людей, систематично виявляють їхні настрої, душевні болі, радіють їхнім успіхам; вважають неприпустимим хитрощі щодо працівників фірми; терпимі до вираження відкритої незгоди; формують свої стосунки з людьми на основі глибокої довіри; рекомендують на відповідальні посади лише тих людей, які мають відповідні моральні якості і переконання; дбають про людей не тільки в межах діяльності фірми, але й намагаються по можливості допомогти людині поза роботою [1, с. 67].

Останнім часом в Україні проблеми етики бізнесу набувають актуальності. Наприклад, зараз болючою проблемою українського суспільства є хабарі, підкуп урядовців з метою отримання економічних вигод. Сьогодні цілком зрозуміло, що проблема «піднесення етики» в господарському житті нашої держави залежить головним чином від реалізації глибоко осмисленої державної політики.

Перехід української економіки до ринку вимагає перебудову економічних інституцій на етичних засадах. Головні завдання, що постають у зв'язку з цим, мають спрямовуватися на демонтаж структури міфологічного мислення, політичної та господарської пасивності, забезпечення реалізація потенціалу особистості й особистої відповідальності в підприємницькій, громадянській діяльності, розвиток творчої ініціативності, передання прав, влади та відповідальності на дедалі нижчі рівні соціальної структури. Тільки моральна поведінка здатна зрушити процес етичної консолідації суспільства.

1. Герасимчук А.А. Тимошенко О.І. Етика й етикет сучасного бізнесу — запорука економічної безпеки підприємств: Навч. посіб. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2007. — 258 с.
2. Сатінова Н.П., Радченко С.Г. Етика бізнесу: Навч. посіб. — К., 2001. — 280 с.
3. Сердюк О.О. Етика бізнесу та коло її проблем // Філософська думка. — 2005. — № 4. — С. 93-102.

Д.В. Усов*

МОРАЛЬ І ПОЛІТИКА: СЬОГОДЕННЯ ТА МАЙБУТНІ ОБРІЇ

Осмислення політики як способу людського буття уможливорює плідне з'ясування її взаємин із морально-етичними його, буття, вимірами і створення прийнятної для сьогодення політичної етики та відповідальної поведінки як політиків, так і пересічних громадян. Актуальності досліджуваній проблемі додають і вітчизняні політичні та соціокультурні реалії, прагнення осмислити їх конструктивні майбутні обрії й стати на заваді гіпертрофії індивідуалістичних і прагматичних інтересів політиків, які захищають переважно не суспільні, а вузькокорпоративні інтереси. Для пошуку відповіді на проблему взаємодії моралі і політики варто звернутися до історико-філософської думки. В цьому контексті важливо також зважити на все актуальніші на сьогодні новітні

---

* к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних та соціальних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України

дослідження в царині політичної етики як теорії моральних засад політичної дії, теоретичного способу оприявлення політичного підтексту моральних проблем.

Уже в епоху формування давньогрецької демократії виникла проблема суперечності між благом суспільства і благом окремої особистості, яка призвела до думки, що окремому індивідові властива етична цінність не лише як представникові певної спільноти. Вже ця принципово важлива для європейського світогляду суспільна інтуїція й теоретична теза уможливили розуміння того, що дієвість моралі не може бути забезпечена лише силою закону, через ще недостатньо усвідомлене істотне значення перебігу цього процесу і суб'єктивну позицію особистості. Подальший розвиток античної філософії характеризувався протистоянням двох тенденцій, одна з яких виводила моральні принципи з життя, а інша – підводила життя під моральні принципи.

Противагою домінуючій у філософії Нового часу атомізації людської індивідуальності постала соціально-етична доктрина Руссо, яка мала за мету подолання морального відчуження людей. Добро і зло, які іншими філософами визнавалися як необхідні елементи волі людини, Руссо розглядає як соціальні стосунки, що можуть бути усвідомленими лише з позиції розуміння стосунків власності. Протилежність панів і рабів виступає джерелом насильства та зради, в результаті чого люди втратили віру в чесноти. Проте найістотнішим в практичній філософії Руссо є те, що його теорія суспільної угоди не тільки заклала основи розуміння сучасної демократичної держави, де влада належить не державі чи олігархії, а народу. Вона прагнула обґрунтувати усвідомлення індивідом обмеження власного егоїзму та свободи заради колективної волі більшості.

Щодо новітніх філософських аргументів на користь поєднання моралі та політики, можна виокремити декілька варіантів розв'язання цієї проблеми. Наприклад, відомі німецькі філософи Ю. Габермас та К.О. Апель звертаються до цієї проблеми безпосередньо, наголошуючи на тому, що постсоціалістична й авторитарна ідеологія лише позірно обґрунтовується раціонально, насправді ж вона вибудовується за міфологічними принципами, а властива їй політична діяльність неначе вписується в способи функціонування правової держави. Проте остання є також досить своєрідною «правовою державою», яка знаходить своє виправдання у зверненні до «загального, спільного блага, замість рівного, однакового для всіх права. Еліта (себто неономенклатура) аж ніяк не репрезентує інтереси громадян, а лише свої власні інтереси, користуючись державою та її власністю як своєю приватною власністю, повертаючись до партикулярної моральності спільноти та «пропаганди пріоритету блага для нас (тобто – для них) над правами для всіх». Проте визнання справедливості держави та інших соціальних інституцій може базуватися лише на згоді всіх учасників вільного від примусу дискурсу.

Яким чином, у ландшафтах сучасної філософії моральні принципи постають не лише як формально-процедурні, але і як (хоча і частково) матеріальні. Принципово важливою в означеному сенсі стала й ідея громадянських чеснот, яка не лише продовжує традицію Канта та Аристотеля, але й наголошує на значущості (і для розуміння та адекватного функціонування взаємозв'язку етики

та політики) саме громадянських чеснот, втілених у переході «від підданого до громадянина», адже там, де дбають про такі чесноти, громади вже не виступають лише засобами, якими їхні члени користуються для задоволення власних інтересів, а послідовно та цілком природно стають спільнотами вільних і морально адекватних особистостей.

В.О. Заболотна*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Багато організацій намагаються змінити свою культуру таким чином, щоб вона була схожою з культурою успішних компаній. Найбільш загальним підходом для досягнення цього є зміна факторів, які передають організаційну культуру працівникам та іншим. Процес соціалізації в організації, норми, історії та церемонії модифікуються таким чином, щоб вони могли донести нову культуру до працівників. Звичайно, не всі зміни можна запровадити легко. Необхідно підкреслити, що розвиток зовнішнього оточення фірми може мотивувати до змін у культурі.

Різні організації віддають перевагу певним пріоритетам в організаційній культурі. Остання може мати особливості залежно від виду діяльності, форми власності, становища на ринку або в суспільстві. Існує підприємницька організаційна культура, державна організаційна культура, організаційна культура лідера, організаційна культура, орієнтована на роботу з персоналом, тощо. Існують деякі типи культур, безпосередній вплив яких на успішність діяльності та продуктивність організацій у певних ситуаціях більший, ніж вплив інших культур.

Організаційні культури можуть бути означені як «сильні» або «слабкі». Сильна організаційна культура формується повносилими лідерами. Однак, поряд із фактором лідерства, існують ще щонайменше два важливих фактори, що визначають силу організаційної культури: інтенсивність (міра відданості основним організаційним цінностям) та узгодженість (міра визнання співробітниками цінності організації).

На основі іншого підходу стверджується, що існує лише дві базові організаційні культури: кланова культура і ринкова культура. Організації з клановою культурою наголошують на причетності працівників до фірми, на відміну від простого обміну праці робітників на гроші. В клановій культурі соціалізація є довготривалим процесом; просування, як правило, відбувається всередині фірми (майже без залучення зовнішніх ресурсів). Це є причиною того, що працівники відчують свій безпосередній зв'язок із фірмою (ідентифікують себе з організацією). Прикладом фірм з клановою культурою є MTV, Wall Mart, Промкабель Електрика (Київ).

У фірмах з ринковою культурою залучення працівників до організації відбувається через підписання контрактів, тобто працівники обмінюють свій сервіс на гроші. Організація не гарантує зайнятості у даного наймача, тому працівники не дуже віддані компанії. Ринкова культура наголошує на

---

* к.філос.н., заступник декана факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

індивідуальних досягненнях, замість групового виконання. Якщо людина демонструє високий рівень виконання роботи, її щедро винагороджують. Співробітники такої організації не дотримуються специфічних норм, немає й особливого сенсу в підтриманні історії компанії та її індивідуальності. Компанії з ринковою культурою можуть бути дуже успішними у зв'язку з тим, що працівники високо мотивовані через систему винагород в організації. PepsiCo є прикладом фірми з багатьма характеристиками ринкової культури.

Керівництво сучасною організацією, чи менеджмент, є своєрідним поєднанням мистецтва та науки. Це означає, що деякі аспекти менеджменту пов'язані з науковими дослідженнями, а деякі прийшли до нас з практики або навіть мистецтва видатних менеджерів сучасності.

Потреба суспільства в науковій обґрунтованості управління постійно зростає, розширюється сфера цілеспрямованого регулювання через включення до нього тих процесів, які раніше відбувалися стихійно.

Зростають вимоги до якості управління, його ефективності, давно вже центр ваги перемістився з адміністративних заходів на економічні та соціально-психологічні. З точки зору організаційної поведінки ми зіштовхуємось інколи з парадоксом: верстатом легше управляти, ніж організацією, що його випускає; а управління машиною, безумовно, більш наукове, ніж управління організацією.

Зрозуміло, що технічні і соціальні об'єкти мають різну природу. Менеджмент організації є суб'єкт-суб'єктним, в якому об'єкт впливу є суб'єктом, що також має свої цілі, інтереси, волю й може взагалі по-різному реагувати на різні способи та форми управління.

Оскільки оточення, в якому організації діють, набуває більш складного та динамічного характеру, установи повинні постійно розвивати свої людські й технічні ресурси таким чином, щоб бути здатними використовувати переваги тих можливостей, які їм надає навколишнє середовище, та справлятися із загрозами, що можуть виникати. Таким чином, культура являє собою «соціальний клей» і створює «спільне відчуття», протидіючи таким чином процесам дезінтеграції, якої неможливо уникнути, оскільки вона є частиною організаційного життя. Організаційна культура пропонує загальну для співробітників систему понять, яка є основою комунікації та взаєморозуміння. Якщо ці функції виконуються незадовільно, культура може серйозно послабити функціонування організації. Українським компаніям, що прагнуть зрівнятися із світовими лідерами, необхідно не тільки досягти стійкості перебудов і позитивних нововведень, а й змінити свою ідеологію розвитку, від авральних заходів і боротьби за збереження досягнутого рівня перейти до докорінних змін у філософії функціонування самої організації та підвищення ефективності за рахунок врахування психологічних закономірностей.

1. Алкльчев А.Н. Управление предприятием в новых условиях // Экономист. – 1998. - № 5.

2. Андреев В.В. Проблемы мотивации руководителей и специалистов на промышленных предприятиях // Керування персоналом. - 1998. - № 10.

3. Вейлл П.Б. Культура предпринимательства и культура организации: Часть 1. — М.: АКДИ «Экономика и жизнь», 1994. — 95 с.

ВРЕМЯ СОБИРАТЬ КАМНИ

Современная философия и методология науки свидетельствуют об ограниченности и гипотетичности человеческого знания, в том числе и научного (принцип фаллибилизма). Этот факт говорит о продолжении традиции древнего скептицизма в современных условиях. Еще Кант с позиций агностицизма описал границы человеческого познания, относящиеся к видимому миру, как обусловленные априорными формами чувственности и рассудка. Если же говорить о невидимом мире не только в религиозном, но и в научном смысле, то следует помнить, что он открывается человеку, прежде всего, как умопостигаемый, идеи которого не опираются на свидетельства внешних органов чувств. Существование невидимого мира в глубине души опирается на веру в его реальность. Поэтому не только в религии, но и в науке, наряду со знанием, присутствует вера. Люди делятся на тех, кто верит в Бога, и тех, кто не верит в Бога, или, другими словами, верит в вечность материи.

Нет на земле народа, у истоков мировоззрения которого не было бы идеи Бога. Христианство объясняет, почему мифология древних народов возникает как политеизм. Исторический поиск человечества духовных оснований жизни отражен в библейской истории как путь к осознанию, что Бог един. И если знание истории человечества чему-то учит, то только одному, а именно, история свидетельствует, что забвение Бога, обращение к язычеству, оккультизму, материализму, забвение заповедей Господних ведет как отдельных людей, так и целые народы к неудачам, обнаруживает иллюзорность любых планов. Современная экологическая ситуация в мире постепенно пробуждает в душе человека вопрос не только об истинном знании, но и об истинной вере.

Уверенность человека в том, что он может проектировать будущее, опираясь на имеющееся знание, оставляет за скобками факт изменчивости мира. Любое человеческое знание относится к прошлому опыту и его применение в новой ситуации имеет момент неопределенности, иррациональности и, поэтому, ненадежности в новой ситуации. Человек действует, опираясь на веру в то, что знание о прошлом можно применить в будущем.

Христианство – это религия, которая свидетельствует, что после грехопадения человек находится в падшем состоянии, где он потерял способность целостного постижения действительности в ее полноте. Его познавательные способности отчуждены друг от друга и тянут человека в разные стороны. Ап. Павел говорил: «Теперь мы видим как бы сквозь тусклое стекло, гадательно...» (1-е Кор. 13, 12). В своей деятельности, как познавательной, так и практической, мы часто как бы проскакиваем над пропастью неведения, неопределенности, опираясь на веру в то, что будущее может строиться с опорой на знание о прошлом. Человек верит в силу

---

* к.филос.н., доцент кафедры философии и методологии науки Одесского национального политехнического университета

собственного разума в постижении природы. «Я» - точка отсчета в процессе смыслообразования. По отношению к внешним событиям человеческое «Я» находится, как правило, в позиции постороннего наблюдателя, горделиво абсолютизируя свое право на истолкование происходящего. Вера в собственную непогрешимость рано или поздно обнаруживает проблемы взаимопонимания. У истоков любой человеческой активности можно обнаружить веру. Абсолютно неверующих людей нет. И хорошо, если в этой жизни мы успеем задать вопрос - истинна ли наша вера?

Гносеология оставляет вне поля зрения тему веры, поскольку эта способность нашей душевной жизни понимается как иррациональное психическое состояние, не поддающееся формализации. Но у каждого человека знание возникает как живое переживание истины, в получении которой участвуют все силы души, в том числе и вера. Вера – условие сродства души с истиной. Знание, полученное на основе следования только внешней необходимости или авторитета как нейтральное и безразличное, является информацией, необязательной к исполнению.

«С объективной стороны вера и знание не отличаются друг от друга: предмет их один и тот же. С формальной стороны вера и знание сходятся в том, что как вера есть уверенность в истине, так и знание есть уверенность в истине, но отличаются по способу, каким достигается эта уверенность... Вера есть свободное признание истины, обусловленное внутренним влечением к ней человека» [1]. В знании, особенно научном, всегда присутствует момент внешней принудительности. Но в той мере в какой знание вызывает интерес, в нем присутствует и вера. Очам веры открыто то, что не может быть постигнуто никаким человеческим умом. Ап. Павел предупреждал: «Никто не обольщай самого себя: если кто из вас думает быть мудрым в веке сем... Ибо мудрость мира сего есть безумие пред Богом...» (1-е Кор. 3, 18-19). Вере открываются тайны не только видимого, но и невидимого мира. Ей доступно даже понимание сокровенных Божественных тайн. Но вера в Бога для многих людей – трудное дело. Уверовать в Бога невозможно без покаяния. Нельзя также измениться без помощи Бога. «Без Меня не можете делать ничего» (Ин. 15,5). Надо просить Бога помочь неверию в обретении истинной веры как «камня», символизирующего опору на пути к спасению. Ветхозаветная мысль «время собирать камни» указывает на то, что время – это шанс для каждого человека сделать правильный выбор.

1. Вера и разум. – К.: «Пролог», 2004. - С. 53.

В.І. Олінкевич*

НОМО URBANUS ЯК НОВОУТВОРЕННЯ СУБ`ЕКТИВНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідження феномену міста в умовах розвитку сучасного суспільства набуває все більшої актуальності. Це стосується як конкретних наук, так і філософії, соціології, економіки, географії, топографії, архітектури тощо. Саме ці

---

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

інтелектуальні модули складають певні, саме їм притаманні, зважаючи на предметне поле дослідження, дескриптивні карти топосу міста. Такі структурні елементи системи міста, примножуючи знання про дану систему (місто), дозволяють описати простір міста, зрозуміти його динаміку, однак не у тотальній перспективі, а радше фрагментарній. Такий висновок продукує думку про перспективу віднайдення іншого способу фіксації, позначення та, зрештою, концептуалізації знання про феномен міста. Власне, застосування інструментарію філософії як специфічної узагальнюючої форми отримання знання є повністю адекватним вирішенням даної проблеми.

Аналізуючи проблему міста, стикаємось з низкою складних питань, зокрема інтерконтекстуальності у функціонуванні топосу міста, поліконцептуального позначення простору міста, прагматизму в діагностуванні діяльнісного тіла міста, проблеми конструювання єдиної мови, об'єданого логічного інструментарію (понять, імен, категорій) у фіксації знання про місто тощо.

В історико-філософському тлі дослідження міста, не претендуючи на абсолютну повноту розуміння, спробуємо виділити принаймні такі контексти, як **історичний, контекст територіювання** (розуміємо під цим поняттям певну специфічну територію у часі і просторі), **семіотичний, психологічний, мистецький, екологічний, місто як віртуальна актуальність, контекст homo urbanus** (людина міська).

Місто як складний і проблемний феномен досліджували відомі філософи, соціологи: М. Вебер, Г. Зіммель, Ж. Бодріяр, Ф. Бродель, Р. Парк, Л. Вірт, Р. Редфільд, Д. Кларк, Д. Гарві та інші. На даний момент в українському філософському, соціологічному та культурологічному дискурсі проблему феномену міста аналізують: Л. Малес, Н. Гогохія, Л. Радіонова, Р. Кісь, Т. Возняк та інші.

Контекст homo urbanus включає в себе явище людини міста (як центру), її ментальну, культурну та чуттєву відмінність від людини села (як периферії). Вхідження нового жителя у простір міста включає адаптацію, патологію, регенерацію, трансформацію його свідомості. Публічне і приватне - поля єдиного плато екзистенції сингулярності міста, тому є актуальними актуальні та потенційні видозміни цих полів. Urban-простір позиціонує себе як активне комунікативне поле. Саме воно інтенсивно промовляє до суб'єктивності, яка намагається увійти у простір знаків міста, зрозуміти його і *відбутись* із потенційного, в активного актора.

Оновлення, адаптація новоцивілізаційних сенсів містом, виформовує персону, здатну до швидкого реагування на потоки нового і важливого тут і тепер акту конструювання матеріальних, віртуальних та ментальних речей і подій, яку, зрештою, ми можемо експериментально позначити як homo urbanus. На homo urbanus чиниться тиск у просторі міста культурою, що "переростає все персональне". Ця культура зміцнюється саме у соціальних інститутах міста і почасти стає *modus vivendi* людини міської. Життя для неї стає, з одного боку, насиченим і чарівливим, адже навколо стільки цікавого, куди можна вкласти свій час і думку, однак, з іншого боку, у неї входить велика кількість асуб'єктивних потоків у структурі масовості, що руйнує підвалини її оригінальності (Г. Зіммель).

Психологічною основою екзистенції суб'єктивності великого міста є висока невротичність життя, що має початок у неперервній зміні внутрішніх і зовнішніх відчуттів. Статичні відчуття, що рухаються рівномірно, потребують меншої затрати свідомості, натомість картини, що швидко рухаються, події, які дають змінні образи, асоціації в межах одного світогляду, неочікувано сходяться у відчуття втрати орієнтації у просторі і часі. Велике місто створює саме такі психологічні передумови своєю вуличною метушнею, надшвидким темпом дифракції професійної, громадянської дії (Г. Зіммель). Результатом таких швидких перемін є превалювання радше інтелектуального характеру ментального життя суб'єкта міського простору, ніж відносин, що будуються на почуттях, притаманних малому місту, селу. Цим резидент центру відмінний від резидента периферії. Суб'єкт міста, створюючи самозахист проти зовнішніх факторів агресії, реагує на них не почуттєво, а розумом, в якому свідомість, що розвинулась у місті, дає перевагу у ментальному житті.

Спостерігаючи за процесами у сучасному місті (швидкість передачі інформації, зміна способу комунікації, зміщення цінностей, швидкості власне життєвого циклу *урбанізм як шлях у житті*, як зауважує американський дослідник Л. Вірт, приводить нас до думки про необхідність досліджувати місто як специфічний феномен, наприклад *місто як соціальна лабораторія* (Р. Парк), що є транслятором сучасних проблем науки, культури, філософії та й, зрештою, людини.

1. Park L.E. The Urban Community. Selected Papers from the proceedings of the ASS, 1925. – New - York: AMS Press, 1971. – 268 p.

2. Зіммель Г. Большие города и духовная жизнь.

3. Лефевр А. Идеи для концепции нового урбанизма.

І.М. Машкова*

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ОСВІТІ

Особистісно-орієнтована модель освіти на засадах педагогіки партнерства спрямована на формування високогуманних відносин у вищому навчальному закладі, на формування творчого колективу студентів і викладачів.

Сучасна педагогіка відмовляється від навчання, в якому студент є об'єктом навчальної діяльності, і переходить до системи організації підтримки й стимулювання пізнавальної самостійності, створення умов для творчості, до педагогіки співпраці. Педагогіка співробітництва — напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, мета якого демократизація й гуманізація педагогічного процесу, спрямована на подолання недоліків традиційного навчання.

Педагогіка співробітництва, яку у скандинавських країнах називають педагогікою діалогу, набуває популярності в сучасній європейській освіті. Її головна мета — надання особистості потужної життєвої мотивації, формування її потенціалу як системи творчих здібностей і передумов їх реалізації, виховання її

---

* старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

впевненою у своїх правах і свідомою в обов'язках, надання їй автономності як запоруки її самоактуалізації.

Навчання у співпраці (cooperative learning) є однією з продуктивних особистісно орієнтованих технологій, яка кваліфікується у педагогіці як навчання і виховання у малих групах. З 70-х років ХХ століття, коли розпочалася детальна розробка цієї технології, вона розглядається у світовій педагогіці як найуспішніша альтернатива традиційним методам.

В університеті Джона Хопкінса був розроблений варіант навчання у співпраці Student Team Learning (STL, навчання в команді). Вчений приділяв особливу увагу «груповим цілям» (team goals) та успіху всієї групи (team success). Хоча основним тут є праксеологічний, діяльнісно-пізнавальний аспект, який формує у студента спрямованість на успіх, надзвичайно важливим є те, що за суто прагматичним аспектом не втрачається сенс діяльності, спрямований на гуманні відносини в колективі, толерантне ставлення до людини як вищої цінності. Вартісним цей підхід є і для формування у майбутніх фахівців таких професійних якостей, як уміння діалогічного спілкування, взаєморозуміння, прагнення пізнати логіку один одного, адаптуватися в групі, в колективі тощо.

Для успішної реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками педагогічного процесу, коли виявляється спільність діяльності викладача і студента, треба сприяти вияву активності суб'єктів навчання, орієнтувати їх на високий рівень комунікативності, рефлексії, на інноваційну й інтелектуальну ініціативу, завдяки чому розвивається студент і вдосконалює свій науково-теоретичний і методичний рівень викладач [4, с. 20-21].

Виховний вплив викладача інтегрований у навчання: викладач покликаний розвивати моральну рефлексію студента, орієнтувати його на відповідальну поведінку в майбутній професії та життя в суспільстві, тому стан освітньої сфери, її розвиток і перспективи передусім залежать від аксіосфери педагога [2, с. 29].

Педагогічна аксіологія – це наука про цінності освіти, в яких представлена система знань, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент стосунків у структурі особистості. Педагогічна аксіологія, вивчаючи особливості ціннісних орієнтацій, підкреслює їх феномен, який полягає у тому, що саме цінності надають стійкості особистості педагога і вихованця, визначають принципи їх поведінки, спрямовують інтереси і потреби особистості, регулюють мотиваційну сферу в системі освіти [2, с. 29].

Українознавча аксіологічна модель педагогічної думки лише формується. Українознавча концептосфера педагогічної аксіології спрямована на вироблення якісно нової моделі освіти, що поєднує зовнішньо цивілізаційні та внутрішньоукраїнські виклики і привертає увагу спеціалістів багатьох галузей знання [3, с. 61-62].

На думку Ю. Пелеха, розвиток нового наукового напрямку «аксіопедагогіка» дасть змогу об'єднати думки провідних філософів, педагогів і психологів та вчених інших галузей знань, що є основою аксіологічного й психолого-педагогічного пізнання у досягненні глобальної мети – створення педагогіки майбутнього – аксіопедагогіки [1, с. 114].

Учасників педагогічної взаємодії об'єднує їхня зацікавленість у спільному

навчальному об'єкті, що має предметно-практичну, пізнавальну і ціннісну значимість. Фактична, а не формальна автономія університетів неможлива без розвинених партнерських відносин між студентами і викладачами, їх соціокультурної творчості. Останні десятиріччя характеризуються спільною науковою діяльністю студентства і професорсько-викладацького складу ВНЗ (спільні проекти, гранти, тренінги, науково-практичні конференції, спільні засідання вчених рад і студентських академічних рад тощо).

Студентство відіграє визначну роль у становленні новітньої моделі університету, його нового соціокультурного середовища. Оскільки важливими рисами покоління Next є падіння довіри до авторитетів і традиційних джерел знань, висока технологічність, висока самооцінка та дружні партнерські стосунки з батьками, це і потребує, і сприяє розвитку педагогіки співробітництва й партнерства в українській вищій освіті.

1. Молчанова А.О. Аксіологічний підхід у діяльності педагогів професійно-технічних навчальних закладів / Аксіологічний підхід — основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: Монографія / За заг. ред. Л.О. Хомич. — Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко ММ, 2010. — 143 с.
2. Султанова Л.Ю. Теоретичні засади педагогічної аксіології в системі підготовки майбутнього педагога / Там само.
3. Усатенко Т.П. Українознавча ціннісно-смілова концептосфера — важливий чинник у підготовці майбутнього педагога / Там само.
4. Хомич Л.О. Аксіологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя / Там само.

А.С. Дерев'янка*

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Тема інституалізації суспільної моралі, зокрема впровадження етичних кодексів у вищій школі є актуальною проблемою сучасної української освіти.

Першим універсальним кодексом, що включав перелік загальнолюдських цінностей, була збірка релігійних правил (Десять заповідей Старого Заповіту). А одним із перших професійних етичних кодексів стала клятва Гіппократа – кодекс лікарів.

Етичний кодекс (від лат. *codex* – книга) – сукупність правил поведінки; прописування механізмів впровадження етичних новацій у систему професійної діяльності; здійснення відповідного контролю, санкцій щодо порушників кодексу.

Зараз найбільш поширені два типи етичних кодексів – професійні та корпоративні. Професійно-етичні кодекси університетів вже тривалий час діють на території Європейських країн. В Україні та Росії вони існують лише як проекти. Питання інституалізації моралі знаходиться на стадії вивчення. В окремих навчальних закладах є випадки впровадження кодексів, але, на жаль, це запровадження часто має формальний характер.

В європейських країн запровадження кодексу є результатом складної процедури обговорення всіма учасниками навчального процесу (студентами, викладачами, адміністраторами). «Він не приймається згори, а є своєрідною суспільною угодою, ухвалення якої – наслідок руху назустріч «низів»

---

* викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

(студентської громади) і «верхів» (професури й керівництва). Кодекс набуває чинності лише після того, як його схвалять студентські уряди та сенати, офіси деканів, загально університетські органи університет загалом» [1, 112]. Студенти, вступаючи до університету, підписують спеціальний документ, в якому зобов'язуються виконувати кодекс. Цей документ потім зберігається в архіві.

Етичний кодекс у вищій школі європейських країн відображає демократизм, віру в силу закону й пов'язану з цим практику розв'язувати спірні питання у різноманітних судах, довіру до влади, готовність співпрацювати з нею заради поліпшення життя широких верств населення. «Кодекс честі має на меті виховання вільного індивідуума, що сам творить свою долю, продаючи продукт власної інтелектуальної діяльності, вимагає поваги до себе і поважає інтелектуально свободу й права інших» [1, 113].

Викладач є орієнтиром, на який рівняється студент. А тому педагог має бути гарним прикладом, взірцем для студентів, він повинен дотримуватись усіх морально-етичних принципів.

В Європі існують центри, комітети з прикладної етики при кожному університеті, де розробляються етичні кодекси. Метою фундації етичних служб є врегулювання конфліктів на основі морально-нормативних процедур.

Індивід опановує норми моралі під час соціалізації, у повсякденному житті, безпосередньому спілкуванні з близькими й оточуючими, на невербальному рівні він долучається до всього, що його оточує. Проте, у сучасному суспільстві, коли втрачаються традиційні орієнтири суспільної моралі, потрібен не хаотичний рух розвитку, а більш спрямований, виважений і цілісний підхід.

На думку російського філософа і професора В.І. Бакштановського, професійно-етичний кодекс – це імперативно-ціннісна декларація базових професій науково-освітньої діяльності університету: викладачів, наукових працівників, професорів-адміністраторів; самообов'язок університетських професіоналів; орієнтир самопізнання та саморегулювання професії.

Кодекс – етичний документ професії. Кодекс визначає професію як протилежність і ремеслу, і бізнесу, і відносить її до типу діяльності, яка передбачає професійне покликання, слугування, саморегулювання через етичні кодекси. «Дух» професії виражає подвійне призначення професійної етики: представляти корінні інтереси професії, захищати свободу та гідність професіоналів і – через ефективне здійснення професією своєї місії – виконувати завдання суспільства.

Кодекс, за В.І. Бакштановським, це сигнал університетських професіоналів про необхідність кредиту довіри з боку суспільства і, одночасно, сигнал «професіоналам», для яких науково-освітня діяльність все більше стає «діловим підприємством».

Отже, однією з ключових причин, чому етичний кодекс вкрай необхідний в університеті, це запобігти трансформації університету в бізнес-корпорацію, ділове підприємство. Адже дуже важливо пам'ятати про першорядні ціннісні орієнтири високої професії викладача.

1. Пронкевич О. Кодекс честі чи конфлікт цінностей. Покликання університету: Зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Гомілко. - К.: РІА «ЯНКО»; «ВЕСЕЛКА», 2005. – 304 с.

Г.М. Покотило*

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО І СВІТОВИЙ ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР (ДО ІСТОРІЇ ПРОБЛЕМИ)

Українська культура (а мистецтво її ключова складова) як повноцінне суверенне явище у світовому оркестрі культур і на сьогодні, як і в уже далекі 20-ті роки ХХ ст., концентрує в собі енергію полемічних збурень на теренах суспільного життя й мистецтва, загострюючи громадянські сумління й актуалізуючи орієнтаційні спрямування художньої творчості. Тоді, у 20-х, ця проблема під гаслом-питанням "Європа чи Просвіта" стала найскладнішим вузловим моментом духовного відродження в Україні, залишившись незавершеною, бо в 30-х роках вона вже розв'язувалась кривавими методами в підвалах НКВС, на Соловках, на Колимі... Й нині відкритість даного питання спонукає до його нового осмислення. Вже в умовах реального українського державотворення актуалізується поставлена в 20-х роках проблема: якою бути українській культурі, чи відкривається їй простір творчих перспектив, чи й далі животітиме на узбіччі світового культурного простору, залишаючись належно не представлено світові незнайомкою.

Перспективна лінія розвитку українського мистецтва вбачалась (та й вбачається нині) у "психологічній Європі", Європі високих досягнень людського духу. Найактивнішим речником цієї ідеї був письменник Микола Хвильовий, одна з найцікавіших і, водночас, найсуперечливіших постатей повоєнної доби в Україні. З властивою йому пристрасністю він намагався створити естетичну концепцію конструктивного розв'язання насущних для мистецтва питань єдності традицій і новацій, визначення прогресивних і консервативних сил як у мистецтві, так і в соціальній та національній свідомості. Правда, заради історичної об'єктивності слід відзначити, що М. Хвильовий не є першовідкривачем ідеї "європеїзації". Атмосфера початку століття просякнута нею. Заворожений динамікою часу, поет В. Поліщук висунув гасло "Дайош Європу через культурний вимін", бо вже настав час "вилізти з провінції показати себе, віддати свого і взяти потрібного з перших рук". У публікаціях повсякчас нагадувалось, що завдяки творчій діяльності М. Драгоманова, І. Франка та інших українських корифеїв європейська культура входила в плоть і кров українства.

Дійсно, доктрина "європеїзації" пов'язана з іменами Т. Шевченка ("І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь"), М. Драгоманова, Л. Українки, М. Міхновського, Д. Донцова, М. Зерова з його друзями-неокласиками. Ще П. Куліш у творі "Шукачі щастя" писав: "Українці... – лежать головою до Європи, а ногами в Азії, вони вельми здатні підноситися від споконвічної темряви до всеможливих витонченостей просвіти". Підтвердження цьому – поширення освіти в Україні в часи козаччини, заснування першого вогнища культури у Східній Європі – Києво-Могилянської академії. Палко бажала європеїзувати українську літературу Л. Українка, запліднюючи її загальнолюдськими ідеями, вибавляючи з тісних місцевих до широких

---

* доцент кафедри гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв

загальносвітових проблем. Та й сама вона посіла чільне місце у шерезі європейського модерну.

М. Драгоманов доводив, що українцям для того, щоб вижити, треба відмовитися від патріархального хуторянства й стати модерною нацією. Для цього нашої інтелігенції треба оволодіти досягненнями сучасної цивілізації. Думка слухна і на сьогоднішньому етапі життя української нації. Провінціалізм блокує розвиток культури. Будучи не діалогічним, він консервує свідомість, є ґрунтом міфологічного сприйняття історії свого народу як ланцюга помилок або ж "золотого віку". Минуле уявляється позитивною або негативною альтернативою дню сьогоднішньому, що позбавляє сучасника можливості усвідомити історичність власного буття. Породжений комплексом неповноцінності провінціалізм викликає "коротке замикання" на власній національній належності. З іншого боку провінціалізм обертається національним нігілізмом, прагненням бути, як інші, не "наші", а культурні.

Українська естетика "європеїзації" містить у своїй основі два рівнозначних чинники – власне естетичний і політичний. Такою вона поставала в полемічних битвах 20-х років, такою є і нині. Витворення відповідної культурної атмосфери національного становлення потребує принципової постави – власної держави. М. Хвильовий писав, що "самостійна Україна – не тому, що цього хочемо ми, а тому, що цього вимагає залізна і непоборна воля історичних законів..." "Замазувати" потребу самостійності – "значить не розуміти, що Україна доти буде плацдармом для контрреволюції, доки не перейде того природного стану, який Західна Європа пройшла в часи оформлення національних держав" (1, 590-591). Переорієнтація світоглядних основ, на його думку, вимагає "покінчити з контрреволюційною (по суті) думкою будувати на Україні російську культуру" В заявленому ним гаслі "Геть від Москви!" виділяється два моменти: боротьба за гегемонію на культурному фронті та рабську природу української інтелігенції, послідовно культивовану північним сусідом, "не даючи можливості Україні виявити свій національний геній". Звідси – корені культурного назадняцтва: "Без російського диригента наш культурник не мислить себе". А нація зможе культурно виявити себе тільки на дорозі, що відповідає її органічній структурі мислення, відчуття, світосприйняття. Для аргументації необхідності самостійного шляху розвитку України він доречно цитує афоризм Давида Штрауса: "Можливо Сіріус і більший за Сонце, та від нього не спіє наш виноград". Українське мистецтво потребує для свого квітування світла і тепла власного сонця. А геній України великий: "Ми вже все маємо – і буйні фарби Петрицького, і конструктивну чіткість Меллера, і прекрасні звуки Вериківського, і незрівняну поезію Тичини, Рильського, і надзвичайного Курбаса, і ..., і..., і..." (1, 591).

Без генетичних спадкоємних зв'язків неможливий розвиток художньої свідомості. Великі твори людського генія не вмирають. Вони закладають основи нової культури. Творчість Данте і Гете – цих геніїв з сильним "фаустівським началом" – потребою вдосконалення "Я", постійним рухом душі, жагою пізнання, необхідністю відкриття нових духовних обр'їв – увійде запліднюючою творчою силою нового культурного циклу людського прогресу.

Європа "дала світові ідеал громадянської людини", яка сприймає долю як

власну долю, як дію, як чин пізнання й адекватну пізнанню творчість. Карб європейськості - в обстоюванні права на індивідуальність, бо герой без індивідуальності – мертвий .

Прояв європейської культури в орієнтованості на високу вимогливість митця до своєї творчості. Митець не має права опускатися до нерозвинених смаків, бо спроби спрощення мистецтва – шкідливі. Це профанація мистецтва. Микола Зеров, людина універсальної ерудиції, підкреслював: "Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в її останніх вислідах, а в її основах, бо без розуміння основ ми лишаємося вічними учнями" (2, 575). Глибоко розуміючи сутність художньої творчості, він загострює увагу на тому, що "європейські теми і форми приходять в нашу літературу і розташовуються у ній. І вся справа в тім, як ми цей процес об'європування, опанування культури проходитимемо: як учні, як несвідомі провінціали, що помічають і копіюють зовнішнє, чи як люди дозрілі й тямущі, що знають природу, дух і наслідки засвоєваних явищ і беруть їх зсередини, в їх культурному єстві. Очевидно, наш інтерес полягає в тім, щоб іти в чолі, а не в "хвості ", припадати до джерел... а не брати від передавачів, розглядатися в нотах, а не переймати, як малі діти, з голосу" (2, 573).

Написано в 20-х роках, але животрепетність обговорюваного залишається гострою понині. Проблема "європеїзації", входження в європейський світовий художній простір залишається актуальною. Європа для нас – не тільки метафора, а й сенс і зміст культурного єства України.

1. Хвильовий М. Твори. У двох томах. – К., 1991. – Т. 2.

2. Зеров М. Твори. У двох томах. – К., 1990. – Т. 2.

Т. Дикань*

МОРАЛЬ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЗАТРЕБУВАНІСТЬ ЧАСОМ

Перед кожною мислячою людиною обов'язково постає питання: «Хто я? З якого метою прийшов у цей світ? Що я залишу по собі?»

Немовля, народившись, відразу відчуває певні обов'язки перед світом, в якому зародилося його життя. Так починається тісний зв'язок людини з навколишнім світом. Цей зв'язок можна поділити на дві частини: фізичний і духовний - багатший, складний, який дуже важко контролювати. Світ наших думок, переживань, емоцій, етики, моралі та релігії називають духовним. Тіло приречене, а душа протягом свого фізичного життя страждає і веселиться, радіє і плаче, вона ніколи не вмирає.

Що ж впливає на нашу духовність? З багатьох факторів виділяємо головні – виховання в сім'ї, сімейні традиції, які тісно пов'язані з національними, інший фактор – стан «здоров'я» держави, тобто політичний та економічний розвиток країни.

Нам, українцям, є чим наповнювати свою духовність, бо багатостраждальна українська нація за весь період свого розвитку подала високі моральні та духовні приклади, починаючи від часів сарматів до

---

* студентка Національної академії управління

сьогодення. Але чому поступово забувається святе ставлення до батька та матері; чому замість вишитого портрета Т.Г. Шевченка з'являються інші авторитети; чому замість найкрасивішої, співучої мови ми розмовляємо суржиком; чому нація виховує егоїстичне молоде покоління, у якого з колиски виглядає мобільний телефон, а зі шкільного віку діти не відходять від комп'ютерів? Куди зникає наша українська духовність? Коли нація втрачає своє рідне, коли починається період недбалого ставлення до себе, до родини, до країни – нація помирає. Я б хотіла, щоб і мої діти були українцями! А тому мораль в сучасному світі є затребуваною.

Мораль і совість – це складові частини духовності людини. Якою сильною та морально загартованою людиною в сучасному суспільстві треба бути маленькому українцю. Щоб бути морально загартованою людиною, потрібно багато знати. Це дасть змогу в будь-який момент захистити себе своїми знаннями, адже ми – люди інформаційного суспільства і маємо встигати за швидкоплинними змінами. У такому шаленому ритмі важливо, щоб ми не перетворилися на нечутливих механічних істот, які безвідмовно виконуватимуть усі команди.

Кожен день ми дізнаємось про новітні розробки, стараємось бути технічно забезпеченими і не задумуємось над тим, що ця новітня техніка кожного дня опромінює нас, перетворюючи на рослин. У нас розумна нація, роботящі і талановиті люди. Так хочеться, щоб ми менше били себе в груди і обіцяли абищо, а завжди пам'ятали якого ми роду – племені.

Починається все в сім'ї і саме вона формує людину, бо якщо два гарячих серця б'ються в унісон, бажаючи відтворити в собі свою малечу, – це основа.

У моїй сім'ї все починається з поваги до старших, бо це люди, які прожили достатньо, мають великий досвід, який кожен день передають внукам і правнукам.

Як старші люди слухали і поважали своїх батьків, так і я теж хочу вклонитися своїм прадідам і дідам, які захищали мою Україну в роки Великої Вітчизняної війни, відбудовували і закладали основи матеріального добробуту. Я згадую свою бабусю, яка виросла з двох років без батька, бо він загинув у 22 роки на війні. Вона й досі переживає, допомагає і наставляє своїх дітей і внуків, щоб вони жили і знали, що вони є частиною цього складного й багатогранного життя і воно залежить від них.

Людині, якій можна довіритися в малому – можна довірити найголовніше. Для мене такою людиною є моя мама. Бо саме вона для мене найяскравіший приклад духовності, великої самопожертви, непідкупної материнської турботи і любові.

Я пишаюся своєю матусею, бо її поважає багато людей нашого селища – вона педагог і віддала цій праці майже 30 років свого життя. А зараз працює за кордоном, щоб її донька навчалася в одному з найкращих вишів України.

Мама навчила мене з дитинства поважати старших, переймати загальні норми і правила. Мені хочеться бути для неї найкращою, радувати її, приносити щастя і гордість. Але моя мама не така людина, яка щоразу буде вихвалити мене. Коли віриш у людину, знаєш на що вона здатна, і бачиш, як вона старається досягти своєї мети, то жодних слів не потрібно. Навіть тоді, коли

кохаєш, не потрібно тисячу раз говорити про це, а просто відчувати, думати, робити, тримати у своєму серці і душі. «Мої слова, то лиш кількість літер, мої відчуття – то глибина всього суцього на цій землі!».

І те, що мама наполягла на тому, щоб я навчалася далеко від дому, не несе за собою образи. Навпаки, завдяки цьому я стала дорослою сміливою людиною, людиною, яка не губиться на півдорозі і не задкує, людиною, яка бореться за своє життя і щастя. Як говорить мені мама: «Ніколи не здавайся! Життя – це боротьба, якщо не ти його здолаєш, то рано чи пізно воно здолає тебе!». Як я можу її розчарувати? Вклоняюсь і дякую за все своїй мамі.

Кожному з нас життя дається один раз, але як багато можна зробити за таке коротке земне життя, якщо бути морально високою людиною.

А.Ю. Романець*

ЯКИМ ЧИНОМ ІСНУЄ МОРАЛЬ СЬОГОДНІ

У ХХІ столітті науковий прогрес дає змогу говорити про прогрес суспільства, яке не стоїть на місці, кожен день стає визначним, бо фіксуються все нові відкриття та розробки, які полегшують та удосконалюють суспільне життя, побут і діяльність. Але значна кількість звичайних людей вважає, що цей науково-технічний прогрес не обумовлює моральний прогрес, що принципи моралі не сповідаються на належному рівні, начебто ми їх витіснили потроху із суспільного духу, коли почали створювати та випускати технології, які не тільки полегшують життя, але й, у певному ракурсі, розбещують його.

Двояка ситуація, визначитись в якій доволі важко. Саме для цього і треба зрозуміти, що таке мораль, яке воно сучасне суспільство, що мало моральну цінність для попередніх поколінь. Тільки після такого аналізу можна дати остаточну конкретну відповідь на питання: що таке мораль сьогодні?

Навчальна література подає нам узагальнене визначення моралі – це система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості [1]. Суспільна свідомість, як відомо, відображає суспільне буття, яке існувало, існує та існуватиме, а отже це об'єктивна підстава, щоб вважати мораль не абстрактним, а дійсним явищем. Але цікавим фактом тут виступає саме буття, дійсність, яка, як відомо, змінюється, як змінюються форми господарювання, ідеології, люди. Значить і мораль як носій духовної практики та свідомості змінюється, за цим йде зміна цінностей і категорій, які детермінують моральність будь-якої діяльності.

Дуже важливо зрозуміти, що моральність проявляється не в результаті дії, а в її мотиві. Існують різні причини для того, щоб допомогти людині: гарний настрій; надія на те, що тобі також допоможуть, коли це стане необхідним; очікування похвали та формування гарного іміджу; залагодження провини; бажання започаткувати гарні стосунки тощо. Але ж мало хто дійсно скаже, який особистісний зиск він в цьому вбачав. Моральність особи проявляється у ставленні до себе, до оточуючих, до середовища, в якому здійснюється її життєдіяльність. Зміст моральних цінностей конкретизується в тому, що людина

---

* студентка Запорізького національного університету

розуміє під поняттями добро і зло, альтруїзм, справедливість, свобода, благо, совість. Суб'єктом тут є певний індивід, вчинки якого оцінюються суспільством і власним сумлінням. Страх у людини викликає негативна оцінка оточуючих, що регулює її поведінку із зовнішньої сторони. З цього погляду, сумління – це ваш особистий поліцейський, коли ви йому суперечите, вам стає соромно. Хіба ніхто в житті ніколи не проходив через страх того, що вас будуть критикувати, та через докори совісті? Тому не можна категорично стверджувати, що мораль втрачає свої позиції.

Мораль ніколи не падає та не розпадається, вона просто змінюється чи розчиняється, вона диференціюється, як і суспільство [2]. Історичні факти дозволяють нам говорити про існування полігамної родини в первісному суспільному ладі, у мусульман – нормально, коли чоловік має декілька дружин, сьогодні закони деяких країн дозволяють одностатеві шлюби. В античні часи, наприклад, за Платоном мораль мала служити суспільному благу, тобто особистість та її цінності розглядались через призму колективного щастя. Доба середньовіччя, християнство – все базувалося на заповідях Господніх. Далі – Відродження, коли почали зароджуватися ліберальні ідеї, і все розглядалось крізь призму блага кожної особистості. Мораль буржуазного суспільства осуджується тими, хто розглядає все з позиції некритичного марксизму. Але ця метафоричність є помилковою, тому що все має як позитивні, так і негативні наслідки, ніщо не можна розглядати односторонньо. Ідеологічно Ленін приписував моральність всьому тому, що називалось класовою боротьбою пролетаріату. Сучасне інформаційне суспільство також вносить свої корективи. Епоха постмодерну вивела суспільство на новий щабель. Але ми ж не відмовляємося від традицій, від виховання, душі, совісті, моралі. Технічний, науковий та мистецький прогрес все змінює, змінюються і критерії оцінки моральної поведінки. Так, певні вчинки сучасної молоді можна назвати аморальними. Але гуманізація, толерантність дозволяють говорити про те, що значно знижується рівень смертей від насилля, удосконалюються технології соціального захисту населення тощо.

Мораль переплітається з правом, політикою, наукою, все це також детерміновано сучасними змінами в суспільному устрої. Через це ми не визначаємо мораль як ієрархічну структуру, а дивимось на неї скоріш, як на мозаїку, частини якої начебто є всюди, але одночасну цілісну картину уявити важко, бо у кожного вона своєрідна.

Зростає рівень свободи особистості, одночасно з ним зростає і рівень відповідальності. Принцип лібералів «ваша свобода закінчується там, де починається ніс іншої особи» все більше втілюється в життя. Світ змінився, але основні правила залишились незмінними: не вбий, не вкради, ви будете покарані, якщо зазіхнули на життя, честь, здоров'я та майно іншої особи. Мораль є і буде, вона необхідна, тому що дозволяє дотримуватися основних поглядів на головні правила життєдіяльності всього людства.

1. Етика. Навчальний посібник. – К.: «Академія», 2005.

2. Назаретян А. Цивилизационные кризисы в контексте универсальной истории. – М., 2001.

КОНЦЕПТ «ВЕЛИКИЙ КРАХ» І ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

Френсіс Фукуяма, впливовий американський філософ, у своїй книзі «Великий Крах. Людська природа та відновлення соціального порядку» аналізує соціальний стан сучасних розвинутих країн, визначає причини і механізми суспільної кризи, що почалась у 60-их роках ХХ століття.

Центральним поняттям у книзі є соціальний капітал – це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей. Фукуяма зазначає, що саме моральні цінності є підґрунтям соціального капіталу, саме на їх основі формується вдала та найбільш ефективна співпраця.

Автор спирається на три складових при оцінці рівня соціального капіталу: на дані про рівень злочинності, стан сім'ї та рівень довіри. Френсіс Фукуяма порівнює дані по високорозвиненим країнам світу та відмічає тривожні тенденції, які спостерігались приблизно з 1965 року і до 1990-их:

- підвищився рівень злочинності у всіх сферах, а також порушення, пов'язані з соціальною дезорганізацією – бродяжництво, пияцтво, вандалізм;

- занепав інститут сім'ї та родинних зв'язків, різко знизилась народжуваність, з кожним роком збільшувалась кількість розлучень і частка дітей, які були народжені поза шлюбом;

- знизився рівень довіри: «люди постійно виявляють щораз меншу довіру інституціям, відбувається зменшення кількості груп і членства в групах», - вважає американський політолог Роберт Патнем.

Це і є Великий Крах – стан соціального безладу, тобто аномії, коли морально-етичні норми деформовані або зруйновані, а суспільство ще не спродукувало нових. Явища, які пов'язуються з Великим Крахом, були спричинені бідністю, відмовою від релігійних вчень і «вивищенням індивідуалістичного самозадоволення над зобов'язаннями перед спільнотою».

Підсумовуючи, слід зазначити, що соціальні негаразди виникали через надмірну індивідуалізацію людей. На противагу Заходу, в азіатських країнах, де колективні цінності перевищують особисті, вдалось уникнути багатьох негативних наслідків.

Якщо Великий Крах тривав на Заході три десятиріччя, то що ж тепер? Аргумент Фукуями доволі простий: людська природа прагне до соціальної стабільності. Люди спроможні відтворювати для себе моральні правила, тому що призначені для цього природою. Вже в 90-х роках ХХ ст. в західних країнах спостерігається стабілізація негативних показників, розпочинається Велика відбудова. Швидкість зростання злочинності, розлучень значно сповільнилась, а подекуди процес перетворився на зворотній. Велику роль у цих перетвореннях відіграла релігія, адже вона повертала людей до спільноти, до загальнолюдських цінностей.

Великий Крах у високорозвинених країнах відбувся через перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, а у державах, які

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

сформувались після розпаду СРСР, він розпочався перебудовою командної економіки на ринкове господарювання. На сьогодні соціальна основа українського суспільства пронизана трансформаціями всіх сфер життя, які нерідко відбуваються без урахування особливостей соціальної структури і відносин. Вважаю за доцільне, застосовуючи методику Ф. Фукуями, проаналізувати соціальний стан в Україні.

Протягом усього періоду незалежності спостерігається напружена криміногенна ситуація. Особливо загрозливо зростала злочинність у перші роки незалежності. Найбільшого піку вона досягла в 1995 р., поглибились масштаби корумпованості, які й зараз мають тенденцію до зростання. Особливістю є те, що більшість злочинів відбувається у сфері економіки – більше половини всіх злочинів здійснюється проти власності. У 2004 р. динаміка зменшувалась, але у 2008 р. з початком фінансової кризи вона невпинно зростає.

Щодо стану сім'ї в Україні, то кількість розлучень з 1991 року мала повільну тенденцію до збільшення, проте у 2009 році відбувається зворотній процес – було зареєстровано рекордно низьку кількість розлучень за останні десятиліття. Однак соціологи застерігають, що радіти рано, адже для багатьох українських подружніх пар перебування у шлюбі стає вимушеним, тому що жити вдвох економічно вигідніше. Незважаючи на рекорд для України, серед країн Європи ми продовжуємо займати лідируючі позиції за загальним коефіцієнтом розлучень у країні. Розлучаються рідше, але тепер пар, які одружуються, набагато менше. Внаслідок цього зростає частка дітей, народжених поза шлюбом (до 20%), що аж ніяк не зміцнює інститут сім'ї.

Соціологічні опитування демонструють падіння рівня громадської довіри до всіх органів влади та до значної кількості соціальних інституцій. З кожним роком ця проблема набуває стійкості. Політичні та економічні проблеми в Україні призводять до того, що люди ситуацію в країні вважають "нестабільною", і так її оцінює переважна більшість населення. В умовах капіталізму кожен відстоює свої власні інтереси, відбувається індивідуалізація суспільного життя, тому люди неохоче вступає у громадські об'єднання. Однак найбільше довіри українці проявляють до церкви (близько 70%), більше того, кількість тих, хто вірить в Бога постійно зростає.

Отже, моральні цінності в Україні перебувають у занепаді, українське суспільство переживає якщо не Крах, то Велике Падіння. Соціальна несправедливість, постійні кризи, політичні негаразди призводять до соціального безладу. Позитивним є те, що населення навертається до релігії. Можливо, згодом люди почнуть довіряти один одному, а з подоланням кризи підвищиться рівень довіри до влади та соціальних організацій. З відновленням довіри й економічної стабільності розпочнеться моральне відродження нації.

1. Фукуяма Ф. Великий Крах. Людська природа та відновлення соціального порядку. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Латова Н.В. Великий Разрыв между прошлым и будущим / Н.В. Латова // Экономический вестник РГУ. – 2003. – № 4. – С. 150-155.

В. Кропивницька*

ГУМАНІСТИЧНА Й АВТОРИТАРНА ЕТИКА

Тема авторитарної й гуманістичної етики є надзвичайно актуальною у контексті розвитку сучасного українського суспільства.

За філософським словником, авторитет – одна з основних форм здійснення влади, яка базується на загальному визнанні впливу будь-якої особи, організації, ідеї або норми; гуманізм – система світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Термін «авторитарний» походить від терміну «авторитет», але сьогодні термін «авторитарний» найчастіше вживається як синонім «нерационально обґрунтованого», «диктаторського», «тоталітарного», «антидемократичного».

Тема авторитарної й гуманістичної етики висвітлювалась у працях німецького соціолога, філософа, психоаналітика Еріха Фромма. На його думку, авторитети бувають як ірраціональні (диктаторські), так і раціональні (компетентні), з раціональним авторитетом гуманістична етика цілком може бути сумісною. В авторитарній етиці влада визначає, що добре для людини, і встановлює закони та норми її поведінки, в той час як, керуючись принципами гуманістичної етики, людина сама стає законодавцем для себе та одночасно тим, хто виконує ці закони.

На жаль, відсутність жорсткого, диктаторського стилю керування часто сприймається як ознака хаотичності, неорганізованості та невміння тримати елементи системи – тобто людей – у покорі. Таке бачення особливо притаманне людям, які певний час жили та працювали в «чітко організованій» системі, що передбачає мінімальну свободу вибору або ж не передбачає її взагалі. Іншими словами, існували за принципами авторитарної етики.

Джерело раціонального авторитету – компетентність. Компетентній людині не потрібно залякувати інших, щоб довести значущість свого авторитету, оскільки він базується на раціональному ґрунті, а не на експлуатації, та не потребує ірраціонального благоговіння. Раціональний авторитет потребує оцінки та критики з боку тих, хто йому підкоряється; крім того, він не вічний – тримається доти, доки в ньому відчують потребу і поки він приносить користь.

Для ірраціонального авторитету джерелом служить влада над людьми. Ця влада може бути як фізичною, так і духовною, абсолютною чи відносною, вона зумовлена беззахисністю та тривогою людини, що підкоряється такій владі. Ірраціональний авторитет в силу своєї природи спирається на силу та страх, його заборонено критикувати, він заснований на нерівності, в тому числі й на нерівності цінностей, в той час як раціональний авторитет передбачає рівність керівника та його підлеглих, що вирізняються з-поміж себе лише ступенем майстерності та, знову ж таки, компетентністю в певній сфері знань та вмінь.

Е. Фромм виокремлює різні критерії, за якими варто відрізнити авторитарну етику від гуманістичної. За змістовним критерієм ірраціональний авторитет

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

притаманний авторитарній етиці, перш за все враховує власні інтереси, не зважає на думку суб'єкта, коли постає питання розрізнення добра та зла. Цілком імовірно, що при цьому авторитет може навмисно викривлювати дійсний стан речей та скеровувати підлеглих на невірний шлях, зовсім не переслідуючи вигоду для суспільства в цілому.

Гуманістична етика, будучи антропоцентричною та наведеною на вивільнення можливостей людини, тріумф людяності, визнання людини як найвищої цінності, наголошує на тому, що насправді благо та зло визначаються зовсім не суб'єктивними умовиводами ірраціонального авторитету. Добро – це те, що допомагає людині розкритися та самореалізуватися, а зло – те, що не сприяє або перешкоджає розвитку її здібностей, становленню її «Я».

Гуманістична етика – прикладна наука «мистецтва жити». І це «мистецтво» було, є і буде актуальним, оскільки людина – не лише біологічна, а й соціальна істота; більше того, саме перебування в соціумі робить біологічну істоту людиною в усіх «вимірах», а її існування саме за цих умов стає повноцінним життям.

Як часто соціум страждає від непорозумінь та конфліктів? Можливо, часті суперечки і навіть війни – це наслідки свідомого викривлення людської природи ірраціональними авторитетами, які наділені владою і зовсім не піклуються про тих, хто їм довіряє, натомість, переслідуючи власні інтереси, скеровують свою ненависть до людей, які сміють самостійно шукати та знаходити гармонію з іншими людьми та самими собою? Може, сам феномен появи ірраціональних авторитетів зумовлений існуванням тих, хто з якихось причин не навчився «мистецтву жити»?

1. Дерев'яно Т.М. Авторитарність та гуманізм: образи моралі та етики // Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу. – К.: Національна академія управління, 2006. – С. 243-249.

2. Фромм Э. Психологія і етика. – М.: Республіка, 1993. – 415 с.

О. Гарбар*

ПАТРІОТИЗМ ЯК ДУХОВНО-ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ І ГРОМАДЯНСЬКА ЕТИКА

Україна перебуває на шляху радикальних політичних, соціальних та економічних перетворень, обравши шлях переходу від тоталітарних ідеологій до свободи й демократії, національного відродження, цивілізованої, соціально зорієнтованої економіки, побудови нового громадянського суспільства.

Сьогодні важливо відтворити в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувані у молоді громадянську позицію, яку вона зможе проявити в усіх видах діяльності на благо Української держави.

Поняття «патріотизм» (грец. patriotes - співвітчизник, від patris - батьківщина, вітчизна) є інтегративною, системоутворюючою характеристикою особистості (соціальної спільності, суспільства в цілому), що має генетичне коріння й емоційне забарвлення. Поняття «громадянськість» передбачає

---

* студент Національної академії управління

динамічний ціннісно-правовий зв'язок людей (спільнот) як громадян з державою, через їхнє ставлення до прав і обов'язків, закріплених у відповідних нормативних актах (конституція, закони), а також у звичаях і традиціях. Громадянськість розгортається в діапазоні від простої законослухняності до громадянської активності, спрямованої на радикальне перевлаштування системи в критичні періоди її розвитку.

Патріотизм - це особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадян, критеріями яких є любов і служіння Вітчизні, забезпечення цілісності, суверенітету держави, її національної безпеки, стійкого розвитку, громадянського обов'язку, відповідальності перед народом, що передбачають пріоритет суспільних, державних начал над індивідуальними інтересами і устремліннями та виражає вищий сенс життя і діяльності особи, всіх соціальних груп і шарів суспільства [2].

Патріотизм - це свідомо позиція громадян, що добровільно приймається, в якій пріоритет суспільного, державного виступає не обмеженням, а стимул-реакцією індивідуальної свободи і умовою всебічного розвитку громадянського суспільства. Патріотизм є етичною основою життєздатності держави і важливим внутрішнім ресурсом розвитку суспільства, активної громадянської позиції особи, готовності її до самовідданого служіння своїй Вітчизні. Патріотизм як соціальне явище - цементуюча основа існування і розвитку будь-яких націй і державності.

У співвідношенні з громадянською етикою патріотизм слід розглядати не інакше, як відданість своїй нації, але він не повинен виходити за обмеження, встановлені з неупередженої моральної позиції суспільства. Проте патріотизм із такою обмеженою сферою дії вихолощений, бо за деяких найважливіших обставин суспільного життя патріотична позиція або входить у серйозний конфлікт із вимогами справжньої безсторонньої моралі, або ж сягає не далі кількох порожніх гасел [1, 527]. Патріотична позиція вимагає від громадянина мужності, витривалості, боротьби за краще майбутнє свого народу [1, 528].

1. Сучасна політична філософія: Антологія / Пер. з англ., упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – 575 с.
2. Указ Президента України від 27 квітня 1999 р. № 456 (456/99) «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян».

К. Шайдурова*

ДИСКУРСИВНА ЕТИКА ЯК ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В сучасному суспільстві, де норми моралі набувають інституційного характеру, формується прикладна етика. Існує проблема морально вимогливого всезагального застосування універсалістської етики комунікації.

Проблема віднесеного до історії застосування моралі впливає з тих обставин, що *морально-розумне нове начало*, яке відповідало б цілком очевидній вимозі врегулювання усіх конфліктів інтересів через практичний дискурс, є принципово неможливим. У зв'язку з цим набуває важливого значення, запроваджене Максом Вебером стосовно політичної етики,

---

* студентка Національної академії управління

розрізнення між *етикою добромисності* та *етикою відповідальності*. Оскільки завдяки йому можна з'ясувати, що безумовне дотримання ідеального принципу етики комунікації: «Дій так, ніби ти є членом спільноти ідеальної комунікації», так само як і безумовне дотримання Кантового категоричного імперативу, призводило б до прийнятності максими етики добромисності, яка перекладає всю відповідальність на Бога. У цій ситуації нічого не може змінити і включення відповідальності за наслідки до процедурного принципу дискурсу, що його виконувала б спільнота ідеальної комунікації. Позаяк саме це і може бути безвідповідальним: припускати умови застосування принципу дискурсу як наперед дані, наприклад якщо йдеться про перемовини між самостверджуваними системами. Отже, можна зробити висновок, що проблему віднесеного до історії застосування етики комунікації, на відміну від відомої проблеми застосування моральних норм, треба розглядати з боку етики відповідальності або дискурсивної етики.

Дискурсивна етика у сенсі потенційно необмеженої спільноти аргументуючих, що охоплює суперечності - передумова науково-раціонального мислення, що уможливорює саме існування і є зовнішньою вимогою для етики відповідальності. Ми поступово перебираємо на себе відповідальність за розв'язання проблеми реального світу, але не поодиноці, а як члени реальної комунікативної спільноти. Тільки в її межах можливе порозуміння. Тільки комунікативна спільнота має бути зобов'язуючою інстанцією для всіх її членів. Інакше кажучи, лише у мовленнєво-комунікативній взаємодії індивідів можуть бути витворені морально-практичні нормативи.

Німецький філософ К.О. Апель обґрунтовує етику відповідальності як етику збереження буття реальної комунікативної спільноти й поступової реалізації в ній ідеальної комунікативної спільноти за допомогою "регулятивної ідеї" – нормативних принципів, що слугують як настанова для поступової реалізації ідеалу.

Існують дві типові форми можливої реалізації етичної відповідальності:

- 1) на досвіді обґрунтування правових норм у законодавстві демократичної правової держави;
- 2) на запровадженні відповідальності за наслідки, шляхом критично спрямованого дискурсу.

Визначення регулятивної ідеї ідеальної комунікативної спільноти зобов'язує нас до прогресивної реалізації соціальних та політичних умов, які наперед роблять можливою дискурсивну організацію колективної відповідальності за колективні дії на національному та інтернаціональному рівні.

Як можна застосувати дискурсивну етику відповідальності до реальної політики? Ця проблема пов'язана з низкою труднощів. Неможливо створити самим дискурсом відповідні умови для регулярної участі в практичному дискурсі усіх опонентів. Для дискурсивного волевиявлення з певної теми часто бракує інституцій, процесів відповідної соціалізації, спрямованої на підготовку людей до участі в дискусії, самого бажання такої участі. Тому на питання, яким чином стає можливим морально виправдати політичну практику, що має на меті реалізацію умов гідного людини буття, Габермас відповідає: для цього можна знайти хіба що лише процедурну відповідь.

Це означає, що політик має передусім виходити з таких норм:

1) норми, яка зобов'язує врегульовувати усі конфлікти тільки досягненням згоди в дискурсі. Ця норма, сформульована В. Кульманом, вимагає в усіх конфліктних ситуаціях дбати про розумну практичну згоду між інтересами (при цьому розумне означає, що немає іншого примусу, окрім примусу вагомшого аргументу).

2) політик зобов'язаний дотримуватися імперативу ідеальної основної норми (вимоги консенсуального врегулювання конфлікту і неприпустимості застосування сили) в межах, які виключають перешкоди для здійснення норм збереження й захисту існуючого. Саме в цьому полягає парадоксальна ситуація проблеми застосування ідеальної етичної норми. Ця проблема впливає з того, що політик має виходити, з одного боку, з ідеальної комунікативної спільноти, а з іншого — зі своєї належності до реальної спільноти, що становить конкретну життєву форму, засадничену певним життєвим світом, етнічними або національними традиціями, звичаями, партійними кодексами та ін.

3) згідно з можливостями впливати на довгострокову зміну відносин (з метою зменшення напруження між ідеальною нормою розв'язання конфлікту та політичною реальністю), наближати таким чином ідеальні умови консенсуального розв'язання конфліктів.

Отже, ми загалом, кожний індивід згідно зі своїми зусиллями та компетенцією зокрема, мусимо співпрацювати над тим, аби зреалізувати відносини комунікації та співробітництва в політичній сфері, що вперше за всю історію людства дає можливість взяти спільну відповідальність за наслідки та побічні наслідки колективної діяльності людей, зокрема за наслідки розвитку економіки, науки та техніки у планетарному масштабі.

1. Апель К.–О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу // Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія: Підручник. – К. : Лібра, 1999. – С. 395-413.

Н.М. Максименко*

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЕТИКА МАЙБУТНЬОГО

Початок третього тисячоліття актуалізує пошук альтернативних шляхів розвитку людства та таких принципів діяльності, які б оптимізували людський вплив на довкілля.

У сучасному світі глобальні загрози людству з абстрактної проблеми перетворюються в екзистенціальну реальність кожної людини. Криза екологічна й енергетична, технологічна й економічна експансія, приголомшуючі досягнення в біології й медицині – обговорення цих тем можна зустріти як на сторінках академічних видань, так і в засобах масової інформації. Уже давно стали загальними вислови типу «сьогодні саме існування людства поставлене на карту» [3, 14] і численні заклики до пошуку «нових духовних орієнтирів». Сучасна криза є не лише кризою довкілля, але й універсально-онтологічною кризою, яка загрожує самому буттю. Все це по-новому порушує питання про масштаби відповідальності людства в сучасних умовах.

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У традиційній філософії «відповідальність» розглядалася в її співвідношенні з категоріями, які мають більш високий філософський статус. Від розуміння відповідальності як форми здійснення необхідності в сучасній філософії відбувся перехід до усвідомлення відповідальності як самої необхідності, що визначає мотиви людської діяльності. Етика відповідальності німецько-американського філософа Г. Йонаса є яскравим прикладом такої нової парадигми. На думку вченого, принцип відповідальності повинен стати центром етичних поглядів. Технологічна сила людства, що зростає, на думку Г. Йонаса, вводить нові фактори в «моральне рівняння»: розширюється сфера колективних дій, відбувається кумулятивне нагромадження результатів технологічної зміни світу, зростає їхня масштабність і незворотність. Сформована безпрецедентна ситуація вимагає перегляду традиційних етичних категорій, нової етики, нового масштабу відповідальності. «Жодна попередня етика не навчить нас нормам добра й зла, які вмістили б зовсім нові модальності влади і її можливих творінь. Цілина колективного праксису, на яку ми вступаємо з високими технологіями, фігурує для етичної теорії ще нічийною землею» [3, 17].

Особливу увагу, на думку Г. Йонаса, слід приділити передбаченню масштабів віддалених наслідків, враховуючи їх можливу незворотність. Як особливо складну та важливу проблему Г. Йонас розглядає питання генетичних маніпуляцій, тобто застосування технології для людини з метою генетичного контролю над майбутніми людьми: людина прагне контролювати власну еволюцію з метою не лише збереження роду, а з метою його зміни й поліпшення за власним проектом. Штучна підтримка життя, генетичний контроль майбутніх поколінь, клонування й трансплантація органів – реалії, здатні істотно змінити людські уявлення про «природу» людини. Навіть така фундаментальна характеристика, як смертність, уже не здається чимось невід'ємним і невідворотним у світлі сучасних досягнень біології й медицини. У цьому є певна іронія: сучасна технологія обіцяє людині безсмертя на тлі все більш похмурих прогнозів, що обіцяють загибель людству.

Тому постає питання щодо морального права експериментувати з майбутніми людьми. Необхідність кардинальних змін у етиці Г. Йонас пояснює тим, що завдяки неухильному розвитку нашої могутності змінилася сутність людської діяльності. Оскільки етика має справу з діяльністю, то зміна природи людської діяльності вимагає також змін і в етиці.

«Евристика страху» – одна з головних складових етики відповідальності Г. Йонаса. Відповідальність має два основних спрямування – на збереження природи та збереження людської гідності. Страх за майбутнє людства, страх перед можливою зміною істотності й вигляду людини стає головним принципом. Як каже Г. Йонас, навіть передбачувана небезпека повинна слугувати компасом нової етики. Людство не може дозволити собі ризикувати, коли під загрозу поставлене його існування. Тому страх стає необхідним елементом відповідальності. У його контексті повинна відбутися переоцінка всіх цінностей традиційної етики.

Засадою етики відповідальності, за Г. Йонасом, повинен бути імператив, що відповідає кардинально новому типу діяльності людини: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтримкою справді людського життя на

Землі» [3, с. 45]. Нова етика повинна містити часовий вимір, стати етикою майбутнього. Жодні обіцянки майбутніх благ і поліпшення якості життя не можуть виправдати ризик, навіть якщо його ймовірність незначна. Неконтрольована технологічна міць перетворює утопію, як проекцію наших бажань і надій на майбутнє, в найбільш небезпечну спокусу сучасного людства. Перебороти дану спокусу повинен допомогти принцип відповідальності. Насамперед ми відповідальні за те, щоб майбутні покоління взагалі могли жити, і лише з урахуванням даної вимоги ми можемо будувати змістовні проекти майбутнього «гарного життя».

Новий категоричний імператив, імператив вже ХХІ ст., можна сформулювати таким чином: «Чини лише згідно із максимою, виходячи з якої ти міг би передбачити, що наслідки та побічні наслідки, які згодом виникатимуть із її всезагального застосування, будуть "прийнятними" для усього суцього, що немовби бере участь у дискурсі» [2, 203].

1. Дерев'яно Т.М. Етика відповідальності в контексті інформаційного суспільства // Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві. – К.: Національна академія управління, 2007. - С. 113-116.
2. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія: підручник / А. Єрмоленко. – К., 1999. – 488 с.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

Л. Бойко, О. Швець*

УКРАЇНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ: ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНІ І МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ВИМІРИ

Традиційна українська культура багата розмаїттям обрядів і ритуалів, які супроводжували життя людини від її народження до завершення земного шляху. З нашого погляду, цікавою є тема українського весілля, але ми торкнемося окремих аспектів цієї багатогранної проблеми.

За українськими віруваннями весілля було прийнято справляти в період від Покрови (14 жовтня) до Пилипівських заговин (27 листопада). Це було пов'язано з тим, що до цього періоду були закінчені всі земельні роботи і ще не настав піст. Весілля символізувало народження сім'ї, продовження роду-народу, а всі магічні обрядові дії й атрибути весільної обрядовості слугували забезпеченню безперервності життя та родинного щастя.

Весільний хліб – коровай (відомий лише в українському весіллі) об'єднував цілу систему весільних обрядових дій. Випікалося й багато іншого весільного хліба: гільце, теремок, дивень, ріжки, калач, лежень, батько, покраса, пара, полюбовники, двійки, шишки, весільні гуски, вари, качки, сова, борона тощо, кожен з яких виконував свою обрядову функцію у цілісній весільній драмі.

Крім хліба, у весільній обрядовості українців символічними атрибутами матеріальної культури виступали й інші предмети, пов'язані або з їх господарською діяльністю, або з побутом: ярмо, на якому розплітали косу дівчині; овечий кожух або гуня, на яких благословляли молодих; діжа, на якій покривали молоду; сокира, якою відсікали молодій косу (звичай, що побутовав серед гуцулів Закарпаття).

---

* студенти Національної академії управління

Важливого значення набувала символіка весільного одягу, зокрема, жіночий головний убір символізував як новий статус засватаної дівчини, так і дівочу красу. Саме тому він визначався особливою красою, уквітчуючись великою кількістю яскравих стрічок, штучних квіток, кольорового пір'я; на Буковині та Покутті було прийнято, відповідно до усталених там етнокультурних традицій, обрядове вбрання робити з бісеру (гердани), квітів, пір'я, намистин; на Гуцульщині виготовлявся барвінковий вінок — корона з зеленого листя, яскравих штучних квітів, гарусу, тканини, воску та леліток.

Символом нареченого парубка — легіня — виступали або вишивані хусточки, які дівчина прикріпляла своєму обранцю до пояса під час заручин, червона стрічка, що кріпилася до шапки, або й вінок, виготовлений під час барвінкових обрядів з барвінку.

Обряд покривання, поширений ще у звичаях Київської Русі, символізував перехід молоді до заміжнього стану, а його драматичність і важливість відтінені заміною дівочого головного вбрання на жіноче. Обряд покривання майже до XVII ст. вважався в українському весіллі центральним, оскільки вписувався в систему морально-етичних уявлень: згідно з ними, по-перше, вважалося за гріх ходити жінці з непокритою головою, по-друге, тільки жіночий головний убір свідчив про сімейне становище жінки. А етичні й соціальні норми поведінки дівчини та жінки, як і ставлення до них з боку оточуючих, були різними — звідси важливість головного вбрання як певного коду соціонормативної культури. Поступове утвердження християнства дещо розмило важливість центрального обрядового дійства, змістивши акцент на вінчання.

Проте навіть із зміщенням акцентів пріоритету обрядових дій звичай зміни весільного одягу не втратив своєї глибинної, магічної основи, що підкреслювалася його поєднанням з іншим звичаєм, атрибутом якого був кожух, — покриванням молоді на кожуху, розстеленим вовною догори. Останній, як відомо, мав магічну силу, що підсилювала магічність жіночого головного вбрання — очіпка разом із наміткою. Йому приписувалися найрізноманітніші магічні властивості: головний убір слугував за оберег для жінки, захищаючи її від нечистих сил (через це, зокрема, і не можна було його знімати), і більше того — відлякував ворожі сили. Саме цим пояснюється «рогата» форма пов'язування намітки, що водночас символізувало ідею плодючості.

За обєріг слугували й рушники, їхня магічна властивість підсилювалася відповідною вишивкою, що виявлялося як через орнамент, колір, так і місце розташування вишивки. На всіх сходинках обрядових дій українського весілля рушник виступав як один із головних етнічних атрибутів: в обряді сватання, заручинах, коровайних обрядах, благословенні молодих, обдаровуванні. Про важливість рушника у весільній обрядовості свідчать відповідні назви. Так, сватання в окремих регіонах називалося бранням рушників або данням рушників (Кіровоградщина), рушниками (Харківщина), поданням рушників (Київщина) тощо. Велике розмаїття обрядового хліба та рушників і становило етнічну особливість українського весілля. Приклад українського весілля засвідчує знаково-символічний і морально-етичний характер обрядів та ритуалів, глибинні джерела духовності нації, а також те, що українці, як «тіні забутих предків», – народ, укорінений в глибинах доісторичної магічної традиції.

Національна академія управління у 2001 р. започаткувала суспільно-науковий проект «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». У рамках цього проекту проводяться щорічні науково-практичні конференції, присвячені актуальним гуманітарним проблемам сучасності. Метою конференцій є обговорення основних принципів, на яких має будуватися життя людини у світі, що постійно змінюється та зазнає нових викликів.

Організаторами конференцій є ВНЗ «Національна академія управління» (IV рівень акредитації) та Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

**Запрошуємо науковців, викладачів, аспірантів і студентів
взяти участь у роботі конференцій.**

Конференції проходять в приміщенні Національної академії управління
за адресою:

м. Київ, вул. Вінницька, 10.

Довідки за телефонами: (044) 246-24-38, 246-24-46

За матеріалами конференцій видаються збірки тез.

Інформація про тему та напрями чергових конференцій – на сайті:

www.nam.kiev.ua

20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього

МАТЕРІАЛИ XI НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядники: Л.І. Буряк, Т.В. Привалко
Літературний редактор: Н.М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено у ВНЗ «Національна академія управління»

Підп. до друку 07.07.2011 Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. «Таһома»
Ум. друк. арк. 23,48. Обл.-вид. арк. 29,74. Наклад 300 прим.
Замовлення № 159

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10
тел./факс 246-34-38
www.nam.kiev.ua, aspirant@nam.kiev.ua, gumanitar@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Лазурит-Поліграф»
01042, м. Київ,
вул. Леваневського, 8/7